

જૈન શાસિકાન્ત.

પ્રસિદ્ધકર્તા

શ્રી સાતન નિકેતન

મહડા.

સંવત ૧૯૮૧

સને ૧૯૨૫

શ્રી બહાદુરસીંહજી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ-પાલીતાણા.
શાહ અમરચંદ બહેચરદાસે છાપ્યું.

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

નૈન શશિકાન્ત.

પ્રથમ—સ્રોત.

“ શત્રૂજવંતિ સુહૃદઃ કઢુષીજવંતિ
ધર્મા યશાંસિ નિચિતાયશસીજવંતિ ।
સ્નિહંતિ નૈવ પિતરોઽપિ ચ બાંધવાશ્ચ
લોકઘ્વયેઽપિ વિપદો જવિનાં કષાયૈઃ ” ॥ ૧ ॥

મુનિ મુંદરસૂરિ.

અર્થ—મિત્રો શત્રુ થાય છે, ધર્મ કલુષિત થઈ જાય છે, યશ અ-
પયશ થાય છે અને માતાપિતા તથા બંધુઓ સ્નેહ રાખતા નથી—
આ પ્રમાણે કષાયથી સંસારી જીવને બંને લોકમાં વિપત્તિઓ થાય છે.

ક વખતે કોઈ શ્રાવકનો પુત્ર આ સંસારથી કંટા-
ળી દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાથી પોતાને ઘેરથી બાહર
નીકળ્યો. તેના માતાપિતા અને સ્ત્રી અથવા નક ગુજરી
જવાથી તે પોતાના ઘરમાં એકાકી રહ્યો હતો. તેના
સગાસ્નેહીઓએ તેને ફરીવાર વિવાહ કરવાનો આગ્રહ કર્યો,

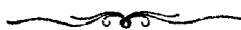
ત્યારે તેણે એવો જવાબ આપ્યો કે, “ હજી મારા મનમાં સંદેહ રહ્યા કરે છે. આ સંસારમાં કોઈ જાતનું સુખ હોય એમ હું માનતો નથી. તેથી કોઈ ઉત્તમ જ્ઞાની ગુરૂને શરણે જઈ મારા હૃદયના સંદેહ દૂર કરી પછી કયો માર્ગ અહણુ કરવો? એનો હું નિશ્ચય કરીશ. જો તે નિષ્પક્ષપાતી ગુરૂ મને સંસારમાં રહેવાની સંમતિ આપશે, તો હું પાછો સંસારનો આરંભ કરીશ, અને જો તે મહાનુભાવ ગુરૂ મને આ સંસારથી દૂર રહેવાની સલાહ આપશે, તો હું ચારિત્ર અહણુ કરી મારા શ્રાવકજીવનને સાર્થક કરીશ.”

તેનો આવો ઉત્તર સાંભળ્યા પછી લોકોએ તેને વિશેષ આગ્રહ કર્યો નહિ. એટલે તે પોતાના ગૃહવૈભવ ઉપરથી મૂર્છા ઉતારી ચાલી નીકળ્યો હતો.

કોઈ એક અધ્યાત્મવેત્તા જૈનમુનિ યોગ વહન કરવાને એક શાંત સ્થળે રહ્યા હતા. તેમની પાસે માત્ર એક વિનીત શિષ્ય હતો. તે પ્રતિદિન તે મહાનુભાવનું વૈયાવચ્ચ કરતો, અને તેમની પાસે અધ્યાત્મજ્ઞાન સંપાદન કરતો હતો. ગુરૂ યોગવહનની ક્રિયા પૂર્ણ કરી નિવૃત્ત થયા હતા, પણ પોતાની શારીરિક સ્થિતિ સારી ન હોવાથી તેમજ તે એકાંત શાંત સ્થળ પોતાના ચારિત્ર નિર્વાહને માટે અનુકૂળ હોવાથી તેઓ તે સ્થળે રહ્યા હતા. અને તે ગુરૂ શિષ્યની વચ્ચે પ્રસંગે પ્રસંગે અધ્યાત્મ વિદ્યાના વિવિધ પ્રશ્નોત્તર થતા હતા. વિનીત શિષ્ય નિરંતર ગુરૂના વાક્યોનું મનન કરતો, અને જે કાંઈ શંકા ઉત્પન્ન થાય, તે ગુરૂ પાસે કહેતો હતો, અને તે શુદ્ધ હૃદયના ગુરૂ તેના પર કૃપા કરીને યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ વડે તે શંકાનું સમાધાન કરતા હતા.

પેલો શ્રાવક પુત્ર કે જે આ સંસારથી ઉદ્વિગ્ન થઈ કોઈ પણ મહાત્માને શરણે જવા નીકળ્યો હતો, તે આજ સ્થળે આવી પહોંચ્યો. કૃપાળુ ગુરૂ તેને જિજ્ઞાસુ બાણી તેનીપર પ્રસન્ન થયા. અને તેના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાને હૃદયથી તત્પર થયા.

શ્રાવકપુત્ર તે ચારિત્રધારી મુનિ અને તેના શિષ્યનો સંવાદ સાંભળતો, અને વચ્ચે વચ્ચે શંકા થાય, તે ગુરૂની આગળ પ્રદર્શિત કરતો, અને આહાર તથા નિદ્રારનો સમય બાદ કરતાં બાકીનો બધો સમય તે ત્યાંજ પ્રસાર કરતો હતો.

પ્રથમભિંદુ—સત્સંગ.

“ पूर्णे तदाके तृषितः सदैव भूतेऽपि गेहे क्लृषितः स मूढः
कट्पद्रुमे सत्पि ह्री दरिद्रो गुर्वादियोगेऽपि हि यः प्रमादी”

અર્થ—જે પુરૂષ ગુરૂ વિગેરેનો યોગ છતાં પ્રમાદી થાય છે. તે મૂઢ પુરૂષ સરોવર પૂર્ણ છતાં તરખ્યો રહે છે. ઘર ભરેલું હોય, તે છતાં ભુખ્યો રહે છે. અને કટ્પવૃક્ષ છતાં દરિદ્રી રહે છે.

ક વખતે શિષ્યે પોતાના ગુરૂને ભાવથી વંદના કરી-
ને પુછ્યું, હે કૃપાળુ ગુરૂ! આ સંસારમાં ઘણાં પ્રા-
ણીઓ સત્સંગનો પ્રભાવ સમજે છે. છતાં તેઓ સંસા-
રના વિષયની આસક્તિમાં સત્સંગ કરતા નથી. અ-
ને સત્સંગનો સારો યોગ હોય, તે છતાં તેઓ તે-
ની ઉપેક્ષા રાખે છે. તેનું શું કારણ હશે? શિષ્યનો આવો પ્રશ્ન સાંભળી
ગુરૂ જોડ્યા. વત્સ ! ધન્ય છે તને, તેં ઘણોજ ઉત્તમ પ્રશ્ન કર્યો છે.
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તને એક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ—

એક ગામમાં એક ગૃહસ્થ હતો; તેને એક લાડકવાયો પુત્ર હ-
તો, તે પુત્ર એકનો એક હોવાથી તે ગૃહસ્થ તેની ઉપર ઘણી પ્રીતિ
રાખતો હતો, તે પુત્ર આઠ વર્ષનો થયો, તોપણ રાત્રે પથારીમાં પીડા-
ખ કરતો હતો, તેની માતા હમેશાં તેની પથારીના ગોદડાં અને ઓછા-
ડ ધોયા કરતી. તે પુત્રની એ કુટેવ જોઈ તેના માતાપિતા કંટાળી ગ-
યા હતા. પણ પુત્ર લાડકવાયો હોવાથી તેને તેઓ સુધારી શકતા નહિ.

જ્યારે પુત્રને તેના માતાપિતા તરફથી કાંઈ ધમકી કે શિક્ષા થઈ નહીં, એટલે તે મોઢે ચડાવેલો બાળક જરા પણ સુધર્યો નહીં. ઘણીવાર તો તેને રાત્રે પીશાબ કરાવાને જગાડતાં તો પણ તે બગ્યા છતાં પથારીમાં જ પિશાબ કરતો હતો; ઘણીવાર તો સવારે ઉઠતી વખતે તેના માતા પિતા જોવે તેમ તે પથારીમાં મુત્રોત્સર્ગ કરતો હતો.

આ ગૃહસ્થ તે ગામમાં મુખ્ય મહેતાજી હતો. તેના આશ્રય નીચે ઘણાં છોકરાઓ અભ્યાસ કરતા હતા. તે બીજા છોકરાઓને કુટેવ દૂર કરવાનો બોધ આપતો. અને જો કોઈનામાં કુટેવ જોવામાં આવે તો તેને ધમકી આપતો, પણ પોતાના છોકરાની કુટેવ તેનાથી દૂર થઈ શકતી ન હતી. જ્યારે તે નિશાળમાં હોય, ત્યારે તેના મનમાં પોતાના પુત્રની કુટેવને માટે ઘણું પરિતાપ થતો. પણ જ્યારે તે ઘેર આવતો ત્યાં પુત્રના મોહુથી તેને કાંઈ પણ કહી શકતો નહીં.

એક વખતે તેના મનમાં આબુ' કે, જો આ પુત્રને કોઈ સારા છોકરાની સોબતમાં રાખું તો તે સુધરી જશે, અને તેની આ નકારી ટેવ વધ જશે. એવો વિચાર કરી, તેણે પોતાની નિશાળમાં એક સારો છોકરો હતો, તેને પોતાને ઘેર આવવાને કહ્યું, તે છોકરાને અગાઉથી સમજાવવામાં આબુ' કે, તું આ છોકરાની નકારી ટેવ છોડાવજે. તે છોકરો ઘણાજ સારો હતો, એટલે તેણે થોડા દિવસ સાથે રહી તેની કુટેવમાં થોડી ઘણી સુધારણા કરી. જે ઉપરથી મહેતાજીને ખાત્રી થઈ કે, આવી સારી સોબતથી મારા પુત્રની કુટેવ દૂર થઈ જશે.

દૈવયોગે એવું બન્યું કે, જે સારો છોકરો મહેતાજીના છોકરાની કુટેવને છોડાવવા આવતો હતો, તેને કોઈ કારણથી તેને મોશાળ જવું પડ્યું. તેનું મોશાળ તે ગામથી ત્રણજ ગાઉ દૂર હતું. તેણે આવી પોતાના ઉપકારી ગુરૂ મહેતાજીને (વનય પૂર્વક જણાવ્યું કે, “ ગુરૂજી, મારે એક મહિનાને માટે મારે મોશાળ જવાનું છે, તો તમે આ તમારા પુત્રને મારી સાથે મોકલો, હું તેને મારા ભાઈની સમાન રાખીશ. અને તે મારી સાથે જો એક માસ રહેશે, તો તેની કુટેવ તદ્દન જતી રહેશે, અને તેનામાં બીજા સારા ગુણો આવશે. ” તે છોકરાની આ વાત સાંભળી મહેતાજી વિચારમાં પડ્યો. “ જો પુત્રને તેની સાથે મોકલું તો તેની કુટેવ દૂર થઈ જાય, અને તેથી ઘણું લાભ થાય, પણ મારા એકના એક લાડકવાયા છોકરાને ત્રણ ગાઉ દૂર મોકલવો,

એ વાત કેમ અને ? તે બહાલા પુત્રની સંભાળ કોણ લે ? અને તેના મનની ઇચ્છાઓ કોણ પૂરી કરે ? આવા પુત્રના મોહથી તેણે પેલા સારા છોકરાને ના કહી, અને તે છોકરાની કુટેવ એમને એમ રહી. જેથી ગામમાં તેની નિંદા થવા લાગી. ”

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવું કે, પેલા મહેતાજીની જેમ સંસારી જીવ પોતાના સંસારના કોઈ પદાર્થ ઉપર મોહ રાખી તેમાં એવા આસક્ત રહે છે, કે જેઓ પોતાના હિતની વાત પણ સમજતા નથી અને પોતાને સારો લાભ થાય એવો યોગ મળ્યો હોય, તે છતાં તે લાભને ગુમાવે છે. જે મહેતાજીએ પોતાના પુત્રનો મોહ ન રાખતાં તે સારા છોકરાની સોબતમાં પોતાના પુત્રને રાખ્યો હોત તો, તે છોકરો સારી રીતે સુધરી જાત, અને તેની કુટેવ મૂળમાંથી નાશ પામી જાત.

જેમ મહેતાજી સારી સોબતથી નઠારી ટેવ દૂર થઈ જાય, એ વાત સારી રીતે જાણે છે. અને પોતે કેળવાયેલ છે, તેથી તેને તે બાબતની વિશેષ ખાત્રી પણ છે, તથાપિ મોહને વશ થઈ જતાં તેને તે વાત સૂઝી નહીં. એવી રીતે સંસારી જીવ સત્સંગનો મહિમા જાણતો હોય, તથાપિ વિષય આસક્તિરૂપ અથવા મોહાસક્તિને લઈને સત્સંગનો યોગ થયા છતાં પણ તેનો લાભ લઈ શકતો નથી.

માટે હે શિષ્ય, આ સંસારની આસક્તિ માણસને લાલથી ભરપૂર એવા કાર્યમાં પણ વિઘ્નરૂપ થાય છે. અને તે લાલના અંતરાયથી આખરે દુઃખી થાય છે. વળી સત્સંગ ઉપર એક બીજી વાત મને યાદ આવે છે, તે તું એક ચિત્તથી શ્રવણ કરજે—

એક ગામમાં કોઈ પિતા અને પુત્ર ચાલ્યા જતા હતા; તેવામાં કોઈ શેરી આવી, તે શેરીમાં મિથ્યાત્વીઓની જ વસ્તી હતી. કોઈ મિથ્યાત્વી સ્ત્રી શેરી વચ્ચે પોતાનો ખાટલો પછાડતી હતી. તે જોઈ પેલા પુત્રે પિતાને પુછ્યું, “ પિતાજી આ સ્ત્રી શા માટે ખાટલાને પછાડતી હશે ? પિતાએ ઉત્તર આપ્યો. તે ખાટલાને કુસંગ થયો છે, તેથી તે બીચારાને પછાડ ખાવી પડે છે. પુત્રે પુછ્યું, વળી ખાટલાને તે શો કુસંગ થાય ? પિતા બોલ્યો, તેને માંકડનો કુસંગ થયો છે. કાંઈ ખાટલે આ સ્ત્રીનું નુકસાન કર્યું નથી, પણ માંકડના કુસંગથી તેને તડકે તપવા પછાડે છે. વત્સ, આ ઉપરથી તું સમજજે કે, જે

કુસંગ કરે તેને આવું દુઃખ વેઠવું પડે છે.

ત્યાંથી તે બાપ દીકરો આગળ આદ્યા, ત્યાં કોઈ માળીનું ઘર આવ્યું, તેના દ્વાર આગળ પુષ્પોની છાઓ પડેલી હતી, અને એક તરફ સૂત્રના દોરા અવલંબીને રહ્યા હતા. તે બેઠા પુત્રે પિતાને પુછ્યું કે, પિતાજી, આ પુષ્પની છાઓની પાસે સૂત્રના દોરા શા માટે રાખ્યા હશે? પિતાએ જવાબ આપ્યો, બેટા, એ સૂત્રના દોરા દેવ તથા મોટા લોકોના કંઠમાં પહેરવાને રાખ્યા છે. પુત્રે પ્રશ્ન કર્યો, શું પિતાજી, એવા સૂત્ર-તાંતણા દેવ તથા મોટા લોકો પહેરતા હશે? એ વાત મનમાં ઠસતી નથી. પિતાએ ઉત્તર આપ્યો, પુત્ર, તે સૂત્રના એકલા તાંતુ કાંઈ પહેરવાના નથી, પણ જ્યારે તેને સત્સંગ થશે, ત્યારે તેને દેવ તથા મોટા લોકો અંગીકાર કરશે. પુત્રે પ્રશ્ન કર્યો, એ તાંતુને વળી સત્સંગ શો થવાનો? પિતાએ કહ્યું, વત્સ, તેને પુષ્પનો સંગ થવાનો. જ્યારે તેને પુષ્પનો સત્સંગ થશે એટલે તેને દેવ તથા મોટા લોકો અંગીકાર કરશે. પુત્ર, તે ઉપરથી તારે સમજવું કે, જે માણસ સારાની સોબત કરે તેને સારો લાભ મળે છે. સૂત્ર જેવી નજીવી વસ્તુને જ્યારે પુષ્પનો સંગ થાય છે, ત્યારે તેને દેવ તથા લોકો આદર આપે છે. તેથી હમેશાં સત્સંગ કરવો. પેલા ખાટલાને માંકડનો કુસંગ થયો એટલે તેને તડકે તપી પછાડ ખાવી પડે છે. અને આ સૂત્રના તાંતુને પુષ્પનો સત્સંગ થયો. એટલે તે દેવ તથા મોટા લોકોના કંઠમાં હાર થઈને પડે છે. અને બીજાને શોભા આપે છે. તેને માટે મહાત્મા પુરૂષો નિચેનો પ્રલોક ગાયા કરે છે

“ પુષ્પમાદ્વાનુસંગેન સૂત્રં શિરસિ ધાર્યતે ।

મત્કુળાનાં ચ સંયોગાત્ સ્વદ્વા દંમેન તાઙ્યતે. ॥

સાહિત્ય.

અર્થ—પુષ્પ માળાના સંગથી મસ્તક ઉપર સૂત્ર ધારણ થાય છે. અને માંકડના સંગથી ખાટલાને દંડવતી તાડન થાય છે.

દ્વિતીયભિંદુ—સમતા.

“ ક્રૂરકર્મસુ નિશંકં દેવતાગુરુનિદિષુ
આત્મશંસિષુ યોપેક્ષા તન્માધ્યસ્થ્યમુદીરિતમ્ ” ॥

અધ્યાત્મકદ્વપદ્રુમ.

અર્થ—નિ:શંકપણે દેવ તથા ગુરૂની નિંદા કરનારા, ક્રૂરકામ
આચરનારા, અને પોતાની પ્રશંસા કરનારા, અધમ પુરૂષ ઉપર જે ઉ-
પેક્ષા રાખવી, તે માધ્યસ્થ્ય—સમતા કહેવાય છે.

અર્થ—હે દયાળુ ગુરૂ મહાસજ્જ, મેં જૈનશાસ્ત્રમાં ઘણી
વાર વાંચ્યું છે, અને સાંભળ્યું છે કે, આ જગતમાં
જે સમતાગુણુ ધારણુ કરે, તે ઉત્તમ કહેવાય છે. અને
સમતાને ધારણુ કરનારા મનુષ્યો ઉત્તમગતિના પાત્ર
થાય છે. પણ આ સંસારનો વ્યવહાર એવો છે કે,
સંસારી મનુષ્યથી સમતા રહી શકતી નથી. જેઓની અંદર કાંઈપણુ
દોષ હોય, અથવા જેઓમાં ક્રૂરતા વગેરે દુર્ગુણો દેખાતા હોય, તેઓની
ઉપર સમતા શી રીતે રહી શકે? તો આપ કૃપા કરી સમતાનો ઉત્તમ
ગુણુ ધારણુ કરવાનો ઉપાય બતાવો કે, જેથી સંસારી જીવ સમતાનો
પાત્ર બની આ લોક તથા પરલોકનું ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરી શકે.

ગુરૂ ઉત્તર આપે છે. હે શિષ્ય, સાંભળ. સમતાનો અર્થ સમા-
ન દૃષ્ટિ રાખવી એવો થાય છે. પોતાનો કે પારકો એવી ભેદ બુદ્ધિ ન

રાખવી, તે સમતા કહેવાય છે. પ્રથમતો સમતા રાખનારે સર્વ વસ્તુની અનિત્યતા જાણવી જોઈએ. જે વસ્તુને માણસ પોતાની ધારતો હોય, તે વસ્તુ નિત્ય રહેવાની છે કે નહીં? એ વિષે પ્રથમ વિચાર કરવો. માણસ જો પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર કે ધનને પોતાના માનતો હોય, તો તે આ જગતમાં પ્રત્યક્ષ જીવે છે. જ્યારે કાળ આવે છે, ત્યારે ગમે તેટલી પ્રિય સ્ત્રી હોય, વા પુત્ર હોય, તે આપણને મૂકીને પરલોકવાસ કરે છે. જો તે સ્ત્રી આપણી પોતાનીજ હોય, તો તે આપણી સાથે કાયમ કેમ રહેતી નથી? તેવીજ રીતે પુત્ર, મિત્ર વિગેરે બધા સ્વજન વર્ગને માટે પણ જાણવાનું છે. તેમજ લક્ષ્મી કે ભોગ વિલાસ પણ તેવીજ રીતે માનવાના છે. લક્ષ્મી વિલાસમાં મગ્ન રહેનારો માણસ ક્ષણમાં દીન થઈ જાય છે, અને દીન સ્થિતિમાં રહેલો માણસ ગૃહ વૈભવને ભોગવતો જોવામાં આવે છે—તે ઉપરથી સમજવું કે, કોઈ પણ વસ્તુ પોતાની રહેતી નથી. માટે સર્વની ઉપર સમતા રાખવી, એ સર્વોત્તમ વાર્તા છે. હે શિષ્ય, તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે. તે સાંભળ.

કોઈએક નગરમાં શિવચંદ્ર નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે એક સારો વ્યાપારી હતો. તેની સાથે તે નગરના બીજા વેપારીઓ હરીફાઈ કરતા હતા. તે સર્વની સાથે શિવચંદ્ર પણ હરીફાઈથી વેપાર કરતો હતો. વેપારની સ્પર્ધાને લઈને તે શેઠના ઘણા શત્રુઓ થતા, તેમ કેટલાએક મિત્રો પણ થતા હતા. એક વખતે કોઈ કરીયાણાના ભાવ વધી પડ્યા, અને તે કરીયાણાનો માલ ગામમાં એક બે દુકાનેથી મળી શકે તેમ હતું. આથી તે કરીયાણાવાળા વેપારીઓ ન્યાય થઈ જાય એવો સંભવ હતો. તે વેપારીઓ શિવચંદ્ર શેઠના હરીફાઈ હતા, તેમની આની ઉન્નતિ થવાની જોઈ ઈર્ષ્યાજી શિવચંદ્રે પોતાના હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, “જો આ દુકાનનો માલ બળી જાય, તો તેઓ કોઈ જાતનો નફો મેળવી શકે નહીં. અને મારા હૃદયમાં શાંતિ થાય ” આવી વિચારી શિવચંદ્ર તેને માટે લાગ જોવા લાગ્યો. હવે તે કરીયાણાની ભરેલી દુકાનમાં કેવી રીતે આગ મુકવી ? તેને માટે તેને નવાનવા વિચારો આવવા લાગ્યા. છેવટે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ કામ જો હું દુષ્ટ બની તરફ દયા રાખવી લાભકારક નથી. દુષ્ટ તરફ રહેમ રાખવી એ સંતજનોને સંતાપ આપનારો પ્રકાર ગણાય છે. હંસી બોલી તે તરફ લક્ષ ન આપતાં ફક્ત જીવદયાની ખાતર શત્રુ-

ને પોતે કહું, અને જો કોઈના જોવામાં આવું તો મારી પ્રતિષ્ઠાની મોટી હાનિ થાય, માટે કોઈને કાંઈ દ્રવ્ય આપી આ કામ કરાવું.” આવો નિશ્ચય કરી તે એવા અગ્નિ મૂકી લાઘ્ય કરનારા નીચ લોકોની તપાસ કરવા લાગ્યો. પણ કોઈ તેવો માણસ તેને મળ્યો નહીં જ્યારે ગામમાં તેવો માણસ મળ્યો નહીં એટલે કોઈ જંગલી માણસને શોધવાને તે વનમાં ગયો, વનમાં થોડે દૂર જતાં કોઈ જ્ઞાની મુનિ તેને સામા મળ્યા. તે મુનિને જોઈ શિવચંદ્રે મનમાં વિચાર્યું કે, આ કોઈ સાધુ મંત્રતંત્ર જાણનારા હશે. તે જો મને કોઈ એવો મંત્ર આપે કે જેથી મારા હરીફનો માલ બગી ભસ્મ થઈ જાય. આવું વિચારી તેણે મુનિને વંદના કરી. મુનિએ તેને ધર્મલાલની આશિષ આપી. પછી તેણે અંજલિ જોડી કહ્યું કે, મહારાજ, મને કૃપા કરી દુઃખમાંથી મુક્ત કરો. મુનિએ કહ્યું, ભાઈ, તારે શું દુઃખ છે ?

શિવચંદ્ર—મારે એવું દુઃખ છે કે, જે દુઃખ કોઈને કહી શકાય તેવું નથી.

મુનિ—કહ્ય. વિના તેનો ઉપાય શી રીતે થઈ શકે ?

શિવચંદ્ર—મહારાજ, સાંભળો ત્યારે હું એક વેપારી છું મારા વેપારની સાથે ધીમ કેટલાએક વેપારી હરીફાઈ કરનારા છે. તે છતાં હું સર્વની સાથે સ્પર્ધા કરી શકું તેવો છું; પણ હાલમાં એવું બન્યું છે કે, મારા એક જે હરીફાઈની દુકાને જે કરીયાલું છે, તેના ભારે ભાવ વધી પડ્યા છે, તેથી તેઓને ઘણાજ લાભ આવશે. એથી મને ભારે ચિંતા થઈ પડી છે. જો મારા હરીફે ઘણો નફો મેળવશે તો પછી તેઓ મને વેપારમાં હાવી દેશે, માટે આપ કૃપા કરી તેનો ઉપાય બતાવો.

મુનિ—જરા હસીને, ભાઈ, તેઓ વધારે લાભ લે તેમાં તને શેનું દુઃખ થશે. ?

શિવચંદ્ર—તેઓ મોટા ધનવાન થઈ જાય તેથી.

મુનિ—એમાં દુઃખ શાનું થાય ? જે વધારે ધનવાન થાય તે વધારે પરિચીટી કહેવાય, અને તેથી તેઓ તારા કરતાં પણ વધારે દુઃખી થશે.

શિવચંદ્ર—તેનું શું કારણ ?

મુનિ—સાંભળ, માણસને જેમ જેમ વધારે પરિચીટ થાય છે.

Sh. K.=૨

તેમતેમ તેને વધારે દુઃખ થાય છે. પૈસો મેળવવામાં પૈસો ખર્ચી જવામાં, અને પૈસો વધારવામાં, હમેશાં દુઃખજ રહેલું છે. તેમ છતાં પૈસો કાયમ રહેતો નથી. માટે જે અનિત્ય વસ્તુ હોય, તેનો લાભ થાય. તેમાં ખુશી થવા જેવું નથી, જે વસ્તુને માટે તમે મોહોમોહો ઈર્ષ્યા દ્વેષ અને અદેખાઈ રાખો છો, તે વસ્તુ અનિત્ય છે. જે વસ્તુ નિત્ય રહેવાની નથી, અને જેનાથી માણસની અંદરની સ્થિતિ સુધરવાની નથી. તેમાં રાગદ્વેષ કરવો નકામો છે.

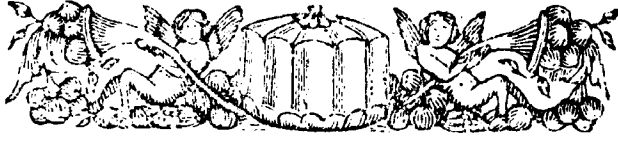
શિવચંદ્ર—મહારાજ તમે કહો છો, તે વાત ખરી છે. અને હું સમજું છું કે, કોઈ વસ્તુ કાયમ રહેવાની નથી. પણ મારા મનમાં તે વાત ઉતરતી નથી. ક્ષણે ક્ષણે મારા વિચાર બદલાતા બળે છે, જ્યારે હું વેપારના પ્રતિપક્ષીને યાદ કરું છું. ત્યારે મારા મનમાં તેને માટે દ્વેષ તથા ઈર્ષ્યાની બવાલા પ્રગટી ઉઠે છે,

મુનિ—ભાઈ, દરેક વસ્તુ ઉપર અનિત્યતાની દ્રષ્ટિ કરી જોઈશ, એટલે તારા હૃદયમાંથી એ સંસ્કાર ચાલ્યા જશે. જેને તું તારો એક પ્રતિપક્ષી ધારે છે, તેને તું એક સામાન્ય જીવ તરીકે જોઈ તેને કેવી વસ્તુનો નફો મળે છે. અને તે નફો તેને જગ લોકમાં હિતકારી છે કે નહીં. તેનો વિચાર કર, એટલે તારા મનમાં નિશ્ચય થશે કે, આ બધી મારી અજ્ઞાનતા છે. વળી તેને તું સમદ્રષ્ટિથી જોજે આ જગતના બધા જીવ સરખા છે, અને કોઈ ઉપર મારે રાગદ્વેષ નથી. જેવી રીતે હું એક જીવ છું, તેવી રીતે બધા જીવ છે, અને જે પૈસો છે. તે એક પુદ્ગલિક વસ્તુ છે. કરીયાણુ પુદ્ગલ અને તેમાંથી જે પૈસાનો નફો આવે તે પણ પુદ્ગલ છે જ્યારે પુદ્ગલથી પુદ્ગલો વધી બળે, ત્યારે તેમાં આત્માને શો નફો રહે, એ પણ વિચારવાનું છે.

મુનિના આવાં વચન સાંભળી શિવચંદ્રના હૃદયમાં ઝોઘ થઈ ગયો. અને તેનામાં સમતાનો ગુણ પ્રગટ થઈ આવ્યો, એટલે તેણે રાગદ્વેષ છોડી દીધો. જેથી તે નિર્મળ થઈ મુનિનો આભાર માની પોતાને ઘેર આવ્યો. અને હરીકાઈનો દુર્ગુણ છોડી દઈ, પોતે સ્વસ્થ થઈને રહ્યો જેથી તે આ સંસારમાં સુખી થયો હતો. હે શિષ્ય માટે દરેક મનુષ્યે સમતાનો ગુણ ધારણ કરવો કે, જેથી આ સંસારની ખટપટમાંથી મુક્ત થઈ શકાય છે.

તૃતીય બિંદુ—પ્રપંચ.

“ શિવાય પરમાનંદહેતવે નિષ્પ્રપંચતા ” ।

અનુજ્ઞવી.

અર્થ—પ્રપંચનો અભાવ તે પરમાનંદના હેતુરૂપ મોક્ષને માટે થાય છે.

ધ્યે વિનયથી ગુરૂને જણાવ્યું, સ્વામી, આ જગતમાં દરેક મનુષ્ય સમજે છે કે, આ સંસારનો વ્યવહાર પ્રપંચમય છે. અનેક જાતના પ્રપંચો કરી આ સંસાર ચલાવવો પડે છે. તે છતાં તે મનુષ્ય તે પ્રપંચમાંથી છુટો કેમ થઈ શકતો નથી? અને તે નવો નવો પ્રપંચ શામાટે વધારતો જાય છે? તેમ વળી સંસારના પ્રપંચમાં કોઈવાર તેને ભારે દુઃખ વેડવું પડે છે. અને કોઈવાર તે દુઃખમાં સુખની ખુદ્દિ કરી મનને સંતોષ માને છે. તેનું શું કારણ હશે?

ગુરૂ બોલ્યા—વત્સ, એ સંસારનો પ્રપંચજ એવો છે કે, જેમાં પ્રાણી મોહને વશ થઈ દુઃખનું ભાન ભૂલી જાય છે. તે વિષે એક દૃષ્ટાંત છે તે સાંભળ.

જેમ ભમરો કમળના પુષ્પ ઉપર તેના મકરંદ રસનો સ્વાદ લેવાને આવે છે. તે સ્વાદમાં એવો આસક્ત થઈ જાય છે કે, તે કમલ સૂર્યનો અસ્ત થવાથી બંધ પડી જાય છે, અને તેમાં તેને પૂરાવું પડે છે. અને આખી રાત ઝુંઝાઈને મૃત્યુ પામવાનો વખત આવે છે. તે છતાં પાછો તેવીજ રીતે તે કમલમાં આવે છે. તેવી રીતે સંસારના

પ્રપંચમાં પડેલો જીવ તે સંસારના પ્રપંચથી અનંકવાર દુઃખી થાય છે, તે છતાં પાછો તે પ્રપંચ કરવાને તત્પર થાય છે. આ સંસારનો પ્રપંચ તે કમળ રૂપ છે, અને જે જમર છે, તે જીવ રૂપ છે. તેમોહને વશ થઈ પોતાને વીતેલું દુઃખ ભૂલી જઈ પાછો તે પ્રપંચના ક્ષંસામાં ફસાય છે.

હે શિષ્ય, તેથી સુસ પુરૂષે આ સંસારના પ્રપંચથી સર્વદા દૂર રહેવું. અને તેની અંદર દુઃખ દાયક મમત્વ રાખવું નહીં. વળી તે વિષે એક બીજું પણ દૃષ્ટાંત છે તે સાંભળ.—

કોઈ નગરમાં એક લિશ્તુક ગ્રાહ્યણ રહેતો હતો. તે હમેશાં લિક્ષા-વૃત્તિ કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો, તેને એક સ્ત્રી હતી. તે કોઈ ગરીબ ગ્રાહ્યણની પુત્રી હતી. તેથી તે સારી રીતે પતિ સેવા કરતી હતી. ગ્રાહ્યણ હમેશાં કાચી લિક્ષા માગી લાવતો, તેમાંથી તે બંનેનો નિર્વાહ થતો હતો. એક વખતે વર્ષાઋતુ આવી. કેટલાએક દિવસ સુધી વરસાદ વરસ્યા કરતો હતો. તેથી ધંધાદારી લોકોના નિર્વાહમાં સ્થલના થઈ હતી. આ વખતે પેલો લિક્ષુક ગ્રાહ્યણ કાચી લિક્ષા માગવાને રસ્તામાં નીકળ્યો. તેણે લિક્ષા પાત્ર કપર એક વસ્ત્ર ઢાંકી ઘેર ઘેર ફરવા માંડ્યું. તેની આવી પ્રવૃત્તિ જોઈ તેજ માર્ગે એક બીજો ગૃહસ્થ નીકળ્યો. તેણે આ લિક્ષુકને પાત્રપર વસ્ત્ર ઢાંકી ભીખ માગતો જોયો. તે જોઈ પેલા ગૃહસ્થને હૃદયમાં દયા આવી, તેણે તરતજ તે ભીખારી ગ્રાહ્યણને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને કહ્યું, હે લિક્ષુક, આવા વર્ષાદના વખતમાં શામાટે લિક્ષા માગે છે? તારા જેવા ગ્રાહ્યણે વિચારવું જોઈએ કે, જો કાચી લિક્ષામાં જળનું ટીપું પડે, તો તે ગ્રાહ્યણને એટું ગણાય છે. તેવી એટી લિક્ષા ગ્રાહ્યણે ન લેવી જોઈએ. આ વાત તારે વિચારવી જોઈએ. અને આવા વખતમાં લિક્ષા અર્થે ન ફરવું જોઈએ. તે લિક્ષુક ગ્રાહ્યણે જવાબ આપ્યો—ભાઈ, હું શું કરું? મેં થોડા દિવસ રાહ જોઈ પણ વરસાદ બંધ રહ્યો નહીં. અને મારા ઘરમાં ખાવાનું પણ કાંઈ રહ્યું નહીં, તેથી હું કંટાળી ગયો. અને આખરે મારા ગ્રાહ્યણના ધર્મને દૂર મૂકી, હું લિક્ષાને અર્થે બાહર નીકળ્યો. ગ્રાહ્યણની આ વાત સાંભળી તે દયાળુ ગૃહસ્થે પુછ્યું, વિપ્ર, તારે હમેશાં કેટલી લિક્ષા જોઈએ છીએ? વિપ્રે ઉત્તર આપ્યો. મારા ઘરમાં હું અને મારી સ્ત્રી બે માણસ છીએ. બંનેને પૂરતો ખોરાક મળે તેટલી લિક્ષા મળતી

હોયતો હું આવું અનુચિત કામ કરું નહીં. ગૃહસ્થે કહ્યું, “હું દ્વિજવર, તમારા બંનેને જોઈએ તેટલી કાચી ભિક્ષા મારે ઘેરથી હમેશાં લઈ જાએ. પણ એવી શરતે કે, તમારે કદિ પણ ભિક્ષાને અર્થે ભટકવું નહીં.” તે ભિક્ષુકે તે વાત કબૂલ કરી, અને પછી તે હમેશાં તે ગૃહસ્થને ઘેર બે જણની કાચી ભિક્ષા લઈ આવતો. આ પ્રમાણે કેટલોક વખત કર્યું પછી જેના હૃદયમાં યાચના કરવાના બળવાન સંસ્કાર લાગેલા છે. એવો તે ભિક્ષુક પાછો ભિખ માગવા લાગ્યો. પેલા ગૃહસ્થને ઘેરથી ભિક્ષા લાવતો, અને પાછો ગામમાં ભિક્ષા લેવા પણ ફરતો—એમ તેણે ઉભય લાલ લેવા માંડ્યો.

એક વખતે ગામમાં ભિક્ષા અર્થે ફરતા તે બ્રાહ્મણને રસ્તામાં પેલો ગૃહસ્થ અચાનક સામો મળ્યો. તેના હાથમાં ભિક્ષાનું પાત્ર જોઈ પેલા ગૃહસ્થે પુછ્યું, “મહારાજ આશું? તમને ભિક્ષાટનના દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાને માટેજ હું મારે ઘેરથી તૈયાર ભિક્ષા આપું છું, તે છતાં તમે શા માટે ભિક્ષાટન કરો છો?” તે ગૃહસ્થના આવાં વચન સાંભળી અચાનક સપટાઈ ગયેલા તે બ્રાહ્મણે ચુકિતથી ખોટી કલ્પના કરી ઉત્તર આપ્યો—હૈ પવિત્રદાતા; તમે મારી ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તે હું કદિ પણ ભૂલવાનો નથી, તથાપિ કેટલા એક કારણોને લઈ ને મારે આ ભિક્ષાટન કરવું પડે છે. ગૃહસ્થે ઇતેજરીથી પુછ્યું, તેવાં શા કારણો છે? બ્રાહ્મણ બોલ્યો—પ્રથમ તો મારી સ્ત્રી સગલાં હોય એમ લાગે છે, તો જ તેણીને કાંઈ પણ સંતતિ થાય, તો પછી તમારા ઘર તરફથી મળતી બે જણની ભિક્ષામાંથી ત્રણ જણનો નિર્વાહ શી રીતે થાય? તેથી હું ભિક્ષા અર્થે નીકળવાનો અભ્યાસ કરું છું, ગૃહસ્થે હસીને કહ્યું, ભલા માણસ, હજી તારી સ્ત્રી સગલાં હોય, એવું લાગે છે. તે પણ ખત્રી નથી. કદિ જો સાચું હોય, તો તેણીને પછી પ્રસવ થાય, અને છોકરું મોટું થાય, અને ખાવા શીખે, તે પછી તારે જે વિચાર કરવાનો છે, તે પેઢેલાં તું ઘરના ત્રણ માણસો ધારી ભિક્ષા લેવા નીકળે, એ કેવું અનુચિત કહેવાય? ભિક્ષુકે કહ્યું, ના હું તો માત્ર ભિક્ષાનો અભ્યાસ જારી રાખવાને નીકલ્યો છું. જો લાંગો વખત ભિક્ષાટન છોડી દેવાય તો, પછી જ્યારે ભિક્ષા માગવાનો વખત આવે, ત્યારે મુશ્કેલી પડે.

તે ભિક્ષુકના આવાં વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થને વધારે હસવું આવ્યું.

તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું, ભદ્ર, તું તો કોઈ વિચિત્ર લાગે છે. ભિક્ષા માગવી તે કાંઈ મોટું શાસ્ત્ર નથી. કે જે અભ્યાસ વિના ભૂતી જવાય. માટે હવેથી તમે ભિક્ષા માગશો નહીં. તેમ છતાં જો તમારી સ્ત્રી સગર્ભા હશે, અને તેણીને બાળક બાળિકા પ્રસવશે તો, હું તમારા ત્રણને માટે તૈયાર કાચી ભિક્ષા આપીશ. તે ગૃહસ્થના આવાં વચન સાંભળી તે ભિક્ષુકે ‘બહુ સારું’ એમ કહી ભિક્ષા માગવી છોડી દીધી.

તે પછી કેટલેક દિવસે તે ભિક્ષુકને ભિક્ષાટન કરતો પાછો તે ગૃહસ્થે જોયો. તેને જોતાંજ તે ભિક્ષુક શરમાઈ ગયો. ગૃહસ્થે આશ્ચર્ય પામીને પુછ્યું, —મહારાજ, તમે પાછા વળી કેમ ભિક્ષા માગો છો? તે વખતે તેણે ખોટી કલ્પના કરી ઉત્તર આપ્યો કે, વખતે મારી સગર્ભા સ્ત્રી થકી યુગ્મ (જેડલા) બાળકનો જન્મ થાય, તો પછી ચાર જણની ભિક્ષા ક્યાંથી મેળવવી? માટે હું ભિક્ષા માગવાનો અભ્યાસ કરું છું. ભિક્ષુકના આવાં વિચિત્ર વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થને હાસ્ય આવ્યું અને ખેદ પણ થયો. તેણે મનમાં જરા રોષ ધરીને કહ્યું, —તમે કોઈ મૂર્ખ લાગો છો. તમારા ભાગ્યમાં ભિક્ષાજ લાગે છે. હું તમને આટલી સહાય આપું છું, તે છતાં તમે તમારા ભિક્ષુકી સ્વભાવને છોડતા નથી. કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. આટલું કહી તે ગૃહસ્થ તેને ચાર જણને માટે પણ સતત ભિક્ષા આપવાનું વચન કહી કંટાળીને ચાલ્યો ગયો.

ગુરૂ કહે છે, હે શિષ્ય, એ જે ભિક્ષુક હતો, તે આ સંસારના પ્રપંચમાં પ્રીતિવાળો જીવ સમજવો. અને જે ગૃહસ્થ તેને વારંવાર સહાય આપવા તૈયાર થતો, તે સદ્ગુરૂ સમજવો. સદ્ગુરૂ સારા ઉપદેશરૂપ સહાય આપ્યા કરે, તથાપિ સંસારના પ્રપંચમાં પ્રીતિવાળા જીવને તેનો ખોધ લાગતો નથી. જેમ તે ભિક્ષુકને ભિક્ષાટનની પીડામાંથી મુક્ત થવું ગમતું નહતું, તેમ જીવને ગમે તેટલું દુઃખ પડે તો પણ આ સંસારની પીડામાંથી મુક્ત થવું ગમતું નથી. તેને સદ્ગુરૂનો ઉપદેશ રૂચિ કર લાગતો નથી. માટે તે ભિક્ષુકની જેમ ઉત્તમ જીવોએ સંસારના પ્રપંચ ઉપર પ્રીતિ રાખવી ન જોઈએ. એવા સંસાર ઉપર પ્રીતિ રાખવાથી સદ્ગુરૂના ઉપદેશ ઉપર રૂચિ થતી નથી. અને તેથી આખરે મહા વિપત્તિ ભોગવવી પડે છે.

અતુર્થ બિંદુ હું કોણ છું ?

“આયુર્વાયુતરત્તરંગતરલ્લં લગ્નાપદઃ સંપદઃ
સર્વેઽર્ષીદ્રિયગોચરાશ્ચ ચદુલ્લાઃ સંધ્યાચ્છરાગાદિવત્ ।
મિત્રસ્ત્રીસ્વજનાદિસંગમસુખં સ્વમેદ્રજાલોપમં
તત્કિં વસ્તુ જથે જગેદિહ મુદામાલ્લંબનં યત્સતામ્ ” ॥ ૧ ॥
શાંતસુધારસ.—

અર્થ—“આયુષ્ય વાયુથી ચાલતા મોબના જેવું ચપળ છે, સંપત્તિઓમાં આપત્તિ રહેલી છે, જે આ સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયો છે, તે બધા સંધ્યાકાળના વાદળ જેવા ચપળ છે, મિત્ર, સ્ત્રી, અને સ્વજન વગેરેના સંગમનું સુખ સ્વપ્ન તથા ઇંદ્રજાળના જેવું છે. તેથી આ સંસારમાં એવી શી વસ્તુ છે કે, જે સારા માણસોને હર્ષનું આલંબન થાય ? ”

લા શ્રાવક શિષ્યે પુછ્યું, ગુરૂમહારાજ, જો આપની ઇચ્છા હોય, તો મારા મનમાં એક શંકા છે, તે આપ ને જણાવું ?

ગુરૂ—ભદ્ર, ખુશીથી કહે—તું પણ ભદ્રિક છો. તારી મનોવૃત્તિ મારા જાણવામાં આવી ગઈ છે.

શિષ્ય—હે કૃપાળુ ભગવાન, આ સંસારમાં પ્રથમ શું જાણવાનું છે? કેટલાએક લોકો કહે છે કે, પ્રથમ ધર્મ જાણવો, કેાઈ કહે છે

કે, પ્રથમ જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો. અને કોઈ કહે છે કે, પ્રથમ બોધ લેવો—આ બધામાં પ્રથમ કર્ત્તવ્ય શું છે? એ મારા સમજવામાં આવતું નથી. તો આપ કૃપા કરી મને સમજાવો.

ગુરુ—વાહ, તારી બુદ્ધિને ધન્ય છે. એ શંકા ખરેખરી છે. લોકો જુદાં જુદાં કર્ત્તવ્ય બતાવે છે. અને તેથી માણસના મનમાં અનેક ભ્રાન્તી શંકાઓ થયા કરે છે. તે વાતનો નિશ્ચય કરવો આવશ્યક છે. હું શિષ્ય, પ્રથમ તો માણસે પોતાનું જ સ્વરૂપ ઓળખવું જોઈએ. તેણે વિચારવું જોઈએ કે, “હું કોણ છું? મારું શું કર્ત્તવ્ય છે? અને મારી શી શક્તિ છે? આ ત્રણ બાબતનો નિશ્ચય થયા પછી માણસ પોતાનું કર્ત્તવ્ય કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે—“કોઈ ગામમાં હર્ષલાલ કરીને એક શ્રાવક રહેતો હતો—તેને વિનોદ કરીને એક પુત્ર હતો. વિનોદ ખરેખરે વિનોદજ હતો, વિનોદ બાળપણથીજ તેના માતાપિતાને વિનોદ કરાવતો હતો. હર્ષલાલની તેના ઉપર વ્રણી પ્રીતિ હતી. તે પોતાના પુત્ર વિનોદ વિના ક્ષણવાર પણ રહી શકતો ન હતો, ભોજન, શયન, આસન અને બધી ક્રિયામાં હર્ષલાલ વિનોદને સાથેજ રાખતો હતો. એક વખતે વિનોદ વ્યાધિગ્રસ્ત થયો. તેના શરીરમાં વ્યાધિનું બળ વધવા માંડ્યું, આથી તે ક્ષીણ બળ થઈ ગયો. અને તેનામાં બેસવા ઉઠવાની જરાપણ શક્તિ રહી નહીં. વિનોદની આવી સ્થિતિ જોઈ, તેના માયાળુ પિતા હર્ષલાલ ભારે ચિંતામાં આવી પડ્યો. તે અહર્નિશ પુત્રની શય્યા આગળ બેસી રહેતો, અને તેની સારવાર કરતો હતો. રખે પુત્રના શરીરને મોટી હાનિ થાય—એવી ચિંતાથી પૂરી રીતે ખાતો ખીતો પણ ન હતો. તે રાત દિવસ વિનોદનીજ ચિંતામાં તેની શય્યા આગળ પડી રહેતો હતો. આખરે આહારપાણી વિના હર્ષલાલનું શરીર પણ કૃશ થઈ ગયું. તે વિનોદની શય્યા આગળ બેસે તે પણ વ્યાધિગ્રસ્ત થયો હોય, તેમ શક્તિહીન થઈને પડ્યો, અને ક્ષણે ક્ષણે “મારો વિનોદ મારો વિનોદ” એમ પોકાર કરવા લાગ્યો.

એક વખતે કોઈ જૈન મુનિ તે હર્ષલાલને ઘેર લિક્ષા લેવાને આવી ચડ્યા. ત્યાં તેમણે પિતા અને પુત્રને એવી દુઃખી સ્થિતિમાં જોયા. તેમને જોતાંજ તે જ્ઞાની મુનિએ બોલ્યું કે, “આ શ્રાવક પુત્રના મોહમાં લીન થયેલો છે. જો તેનો પુત્રમોહ દૂર નહીં થાય તો, તે નહારી ગ-

તિએ જશે, માટે તેનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ” આવું ચિંતવી તે મુનિ તેના આંગણમાં ઉભા રહ્યા. મુનિને જોઈ હર્ષલાલ માંડ માંડ બેઠો થયો, અને શુદ્ધ હૃદયથી તેણે મુનિને વંદના કરી. મુનિએ હૃદયમાં દયા લાવીને કહ્યું, “શેઠ, શું છે ?” હર્ષલાલે ઉત્તર આપ્યો. “ભગવન્ આ મારો પુત્ર વિનોદ વ્યાધિથી પીડાય છે. તેના દુઃખથી મારી આ સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. મને પુત્રચિંતારૂપ ચિંતાએ દબ્ધ કરી દીધો છે. હવે મારા તમ હૃદયને શાંત કરો.” હર્ષલાલનાં આવાં વચન સાંભળી જ્ઞાની મુનિએ કહ્યું, “શેઠ, તારો પુત્ર વિનોદ કયાં છે? તે મને બતાવ.” હર્ષલાલે લાંબો હાથ કરી જણાવ્યું, જુવો, આ શય્યા ઉપર અશક્ત થઈને સુતો છે. મુનિએ કહ્યું એતો પાંચે દ્રવ્ય મનુષ્ય જીવ છે, તેમાં વિનોદ કયાં છે? હર્ષલાલે મસ્ત ઉપર હાથ મૂકીને કહ્યું, આ વિનોદ છે. મુનિએ કહ્યું, એતો મસ્તક છે? વિનોદ કયાં છે? હર્ષલાલે તેના બધા અંગ ઉપર મુકી બતાવ્યું, પણ કોઈ ઠેકાણે વિનોદ બતાવી શક્યો નહીં. છેવટે જ્યારે તે વિચારમાં પડ્યો ત્યારે મુનિએ કહ્યું, ભદ્ર, તું શો વિચાર કરે છે? અવહાર નયથી વિચાર કરી જો, તો તને માલમ પડશે કે, આ પાંચ તત્ત્વથી બનેલા બધા શરીરનું વિનોદ એવું કાલ્પત નામ ઠરાવવામાં આવ્યું છે. પણ જ્યારે નિશ્ચય નયથી વિચારીશ, ત્યારે તને ખાત્રી થશે કે, વિનોદ એવા નામનો કોઈ પદાર્થ છેજ નહીં. બધો પુદ્ગળનો પિંડ છે. અને તેમાં રહેલો આત્મા સાચો છે.

મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી હર્ષલાલ પ્રતિબોધ પામ્યો હતો. અને તેના મનમાંથી પુત્રનો મોહ જે દૃઢપણે રહેલો હતો, તે દૂર થઈ ગયો.

હે શિષ્ય, તેવીરીતે દરેક ભવિ મનુષ્યે : હું કોણ છું ? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. જ્યારે તત્ત્વદૃષ્ટિથી તેનો વિચાર કરવામાં આવે, તો પછી પોતાનું સ્વરૂપ સારી રીતે ઓળખી શકાય છે. કોઈ આપણને પુછે કે, ‘તું કોણ છે?’ તેના ઉત્તરમાં આપણે કહીએ છીએ. ‘હું શ્રાવક છું.’ પણ આ ઉત્તર આપતાં ઘણુંજ વિચાર કરવાનો છે. શ્રાવક એ શબ્દ કોને લાગુ પડે છે? આપણા સ્થૂલ શરીરમાં એવો ભાગ કયો છે કે, જેને તમે શ્રાવક તરીકે સિદ્ધ કરી શકો? શરીરની બધી રચના પુદ્ગલોથી બનેલી છે. તેમાં કોઈ પદાર્થ શ્રાવક કહેવાતો

નથી. જ્યારે તમે તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોશો, ત્યારે તમને માલમ પડશે કે, આપણું કુળ, શરીર કે બીજું કંઈ શ્રાવક નથી. પણ આપણા આત્માના જે ગુણો છે, તે આપણને શ્રાવક એવા નામથી ઓળખાવે છે. જે નામાં જીવદયા હોય, સદાચાર હોય, સુખદિ હોય અને શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મકેપર શ્રદ્ધા (સમ્યક્ત્વ) હોય, તેવા ગુણવાળા આત્મા શ્રાવક કહેવાય છે. તેથી દરેક શ્રાવક નામધારી વ્યક્તિએ આત્માની સાથે વિચાર કરવાનો છે કે, ‘હું કોણ છું ?’ જ્યારે આ વિચાર સૂક્ષ્મ-બુદ્ધિથી કરવામાં આવે, ત્યારે ભવિ મનુષ્ય પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી શકે છે. જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખવામાં આવ્યું, એટલે તેને પછી પોતાનામાં જે ખામી-ખોટ હોય, તે દેખાઈ આવે છે. ‘હું શ્રાવક છું’ એવું જ્યારે તેના સમજવામાં આવ્યું, ત્યારે તે પોતાનામાં શ્રાવકના શા ગુણ છે ? અથવા છે કે નહીં ? આવો વિચાર કરતાં જો તેનામાં શ્રાવક ગુણ હોય તો, તે જણાઈ આવે છે. અને જો શ્રાવકના ગુણ ન હોય, અને માત્ર નામધારી શ્રાવક ગણાતો હોય તો, તે શ્રાવકના ગુણવાળો થવાની ઇચ્છા કરે છે.

હે શિષ્ય, તેથી આ સંસારમાં ભવિજીવે પ્રથમ (હું કોણ છું)એ જાણવું જોઈએ. જ્યારે પોતપોતાના સ્વરૂપને ઓળખે તો પછી તેને જ્ઞાન મેળવવાની વિશેષ ઇચ્છા થાય છે. જ્ઞાન મેળવ્યા પછી તેના હૃદયમાં બોધ થાય છે. અને જ્યારે હૃદય પ્રબુદ્ધ થયું, એટલે તે ધર્મને પામે છે. અને ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી-એજ શ્રાવક જીવનની સાર્થકતા છે. જ્યારે શ્રાવક જીવનની સાર્થકતા થઈ તો પછી તે સદ્ગતિનું પાત્ર થાય, તેમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. તેથી હે શ્રાવકશિષ્ય, સર્વ ભવિજીવોએ પ્રથમ (હું કોણ છું) એ જાણવું જોઈએ, અને તે જાણીને પોતાનો શ્રાવક અવતાર સફળ કરવો જોઈએ. જેથી નીચેનું મહાવાક્ય યથાર્થ થાય.

“તच्छ्राद्धजन्मसाफल्यं यदात्मपरिचितनम्.”

અર્થ—“જે આત્મ સ્વરૂપનું ચિતવન કરવું, તેજ શ્રાવક જન્મનું સાફલ્ય છે.”

પંચમ બિંદુ—આ જગત કોણે રચ્યું ?

“ સ્વજ્ઞાવનિર્મિતં વિશ્વં સ્વજ્ઞાત્રે પરિહીયતે । ”

અર્થ—“ આ વિશ્વ સ્વભાવથી નિર્માણ થયેલ છે. અને તે સ્વ-ભાવમાંજ લય પામે છે. ”

૫૪—હે, ભગવન્, આ જગત શો પદાર્થ છે? તે શા-થી ઉત્પન્ન થયું છે? તેનો કર્તા છે કે નહીં? અને તે જગતનો અંત છે કે નહીં? મારી આ શંકાઓનું આપ સમાધાન કરો. અને મારા હૃદયને નિઃશંક કરી જે સત્યમાર્ગ હોય, તે દર્શાવો.

ગુરુ—હે વિનીત શિષ્ય, તેં જે શંકાઓ કરી છે, તે તારા બોધ-નું કારણ થઈ પડશે. તારી શંકાઓના સમાધાનમાંજ તને નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. મારે તું એકચિત્તે સાંભળ—આ જગત પુદ્ગલોની વિવિધ રચનાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે. તે અનાદિ અને અનંત છે. એટલે તેનો આદિ અને અંત નથી. તેનો રચનાર કોઈ છે નહીં. તે સ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલું છે. અને સ્વભાવથીજ લય પામતું બાય છે. વળી તેનો અત્યંત લય થતો નથી. જેમ જેમ લય થાય છે, તેમ તેમ ઉત્પત્તિ થાય છે. અન્યમતિ લોકો આ જગતનો કર્તા ઈશ્વર છે, એવું કહે છે, તે અસત્ય છે. કારણ કે, ઈશ્વરને જગત કરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. આ સંસારમાં પ્રાણી સુખ દુઃખ ભોગવે છે, જન્મે છે, મરે છે. અને અનેક વિટંબના પામે છે—એવું નિર્દય કામ ઈશ્વરને શામાટે કરવું જોઈએ? જો કોઈએમ કહે કે, કોઈપણ પદાર્થ કર્તા વગર થઈ શકતો

નથી, તો પછી ઈશ્વરનો પણ કર્તા હોવો જોઈએ. જ્યારે ઈશ્વરનો કોઈ કર્તા હોય તો, પછી તેનો પણ કોઈ કર્તા હોવો જોઈએ. એવી રીતે અનવસ્થા દોષ આવે છે; માટે આ જગત્ માં કોઈ કર્તા નથી—એમ સિદ્ધ થાય છે.

હે શિષ્ય, એ વિષે આપણુ જૈન શાસ્ત્રમાં ઘણું વિવેચન કરી લખેલું છે, તે હું તને કોઈ પ્રસંગે જણાવીશ. તથાપિ તારે તારા હૃદય માં એટલો તો નિશ્ચય રાખવે કે, જડ તથા ચેતન—એ બંને પદાર્થ અનાદિકાળથી આદ્યા આવે છે. તે શાશ્વત છે, અને અબાધિત છે. તે બંને વસ્તુથીજ આ જગત્ છે. જગત્માં જે જે પદાર્થો રહેલા છે, તે જડ તથા ચેતનથી ભરપૂર છે તે શિવાય જે બીજા તત્ત્વો છે, તે તેઓને આશ્રીને રહેલાં છે. તેમનો તેમનામાંજ સમાવેશ થાય છે, અને તેથી એકંદર નવ તત્ત્વ માનેલાં છે.

શિષ્ય—ભગવન, આપે કૃપા કરી સમજાવ્યું, તેને માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું. આપના વચનોએ મારા હૃદયની શંકાને દૂર કરી દીધી છે. હું સર્વ રીતે નિઃશંક થયો છું. હવે જે જાણવા જેવું હોય, તે કૃપા કરી કહો.

ગુરુ—ભદ્ર, હવે તારા મનમાં જે શંકા રહેતી હોય, તે પ્રગટ કર એટલે હું તે વિષે તને યોગ્ય સમજૂતિ આપી, તારી શંકાનું સમાધાન કરું.

ગુરુના આવાં વચન સાંભળી શિષ્ય હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયો. અને તેના શુદ્ધ હૃદયમાં ગુરુ તરફ પવિત્ર અને પૂજ્ય ભાવ પ્રગટ થયો.

બોધિ રત્ન.

કથમપિ સમવાપ્ય બોધિરત્નમ્

યુગસમિત્તાદિનિર્દર્શનાદુરાપમ્ ।

કુરુ કુરુ સ્પિવચ્ચયતામગચ્છન્

કિમપિ હિતં લજ્જસે યતોઽર્થિતં જ્ઞમ્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—હે ભવિ પ્રાણી, યુગસમિત્તા વિગેરે દશ દૃષ્ટાંતથી હું એ મેળવી શકાય એવા બોધિરત્નને માંડ માંડ મેળવી કામ ક્રોધાદિ અંતરના શત્રુઓને વશ નહીં થતા તું તારું કાંઈપણ હિત કર, જેથી

તું મનોવાંછિત સુખને મેળવીશ.

શિષ્યે વિનયથી પુછ્યું, હે પૂજ્યપાદ ગુરૂ, આ સંસારમાં યોધિરત્ન માંડમાંડ મળે છે, એવું સમજતાં છતાં પણ પ્રાણી તેને મેળવવાને માટે યત્ન કરતો નથી, તેનું શું કારણ હશે ? તે મને સમજાવો. અને યોધિરત્ન એટલું બધું દુર્લભ કહ્યું છે, તેનું શું કારણ હશે ?

ગુરૂ ઉત્તર આપે છે—હે શિષ્ય પ્રથમ યોધિરત્નનો અર્થ સમજવા જેવો છે. યોધિરત્નનો ખરો અર્થ યોધ થાય છે. યોધનો અર્થ જ્ઞાન એટલે વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવું, એવો થાય છે. જ્યારે ‘આ વસ્તુ સાચી છે. અને આ વસ્તુ ખોટી છે.’ એવું બરાબર જ્ઞાન થાય. અને તે પૂર્વ આત્મ પુરૂષોના શાસ્ત્રીય વચનથી સિદ્ધ કરી સમજે તે ખરેખરો યોધ કહેવાય છે—એ ઉપરથી યોધિરત્નનો સત્યાર્થ સમકિત એવો થાય છે. શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મને બરાબર ઓળખવા—એ સમકિત કહેવાય છે. એવું સમકિત જ્યારે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે દેવ, ગુરૂ તથા ધર્મના શુદ્ધ સ્વરૂપને સમજી શકે છે. આ દેવ કુદેવ નથી, પણ શુદ્ધ દેવ છે, આ ગુરૂ કુગુરૂ નથી, પણ શુદ્ધ ગુરૂ છે, અને આ ધર્મ કુધર્મ નથી પણ શુદ્ધ ધર્મ છે—આવો યોધ પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણા જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. જેના હૃદયમાં શ્રદ્ધા સાથે ઉત્તમ ભાવના પ્રગટ થાય, તેને એવો યોધ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી એ યોધિરત્ન ઘણું જ દુર્લભ કહેલું છે.

આ સંસાર આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ભરપૂર છે. એવા દુઃખદાયક સંસારમાં મગ્ન થયેલા પ્રાણીને યોધિરત્ન મેળવવું કેટલું મુશ્કેલ પડે ? તેનો વિચાર તું પોતે જ કરી જો. યોધનો અવકાશ હૃદયમાં છે. અને તે હૃદય જ્યારે આધિ, ઉપાધિ અને વ્યાધિથી અવ્યવસ્થિત થઈ ગયું હોય, તેવા હૃદયમાં નિર્મળ અને શાંતિને પોષણ કરનારા યોધનો પ્રવેશ સારી રીતે થઈ શકે ? જ્યારે હૃદય શાંત અને અનુકૂળ હોય, ત્યારે તે યોધિરત્નનો પ્રકાશ ગ્રહણ કરી શકે છે. શાંત હૃદયમાં યોધિરત્નની પૂર્ણ પ્રભા પડે છે. અને તેથી તે નિર્મળ જ્ઞાનના તેજસ્વી પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી યોધિરત્નને મેળવવાની ઇચ્છાવાળા લવિજીવે પોતાના હૃદયને શાંત અને નરૂપાધિ રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

હું શિષ્ય, આ સંસારમાં રહેલો. પ્રાણી બોધિરત્નનું મહાત્મ્ય જાણતાં છતાં પણ તેને મેળવી શકતો નથી. તેનું કારણ આ સંસારની આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિજ છે. તે ઉપર એક બોધક દૃષ્ટાંત છે. તે એક ચિત્તે સાંભળ—

સોમપુર નામના ગામમાં એક ચંડ નામે ક્ષત્રિય રહેતો હતો. તે ઘણોજ દુર્વ્યસની અને ક્રોધી હતો. તેને ચંડી અને લક્ષ્મી નામે બે સ્ત્રીઓ હતી. ચંડી ખરેખર ચંડીજ હતી. તેણીનામાં ક્રોધનો આવેશ ભારે હતો. જ્યારે તે ગુસ્સે થતી, ત્યારે તેણીને ક્રોધ જતનું ભાન રહેતું નહીં. અને તે વખતે તે એવી ક્રોધાંધ થઈ જતી કે, પરહત્યા કે આત્મહત્યા કરવામાં પણ તે તત્પર થતી હતી. બીજી સ્ત્રી જે લક્ષ્મી હતી, તે ખરેખર લક્ષ્મી સ્વરૂપ હતી. તેણીનો સ્વભાવ શાંત અને માયાળુ હતો. તેણીને કદિપણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો ન હતો. ચંડ ક્ષત્રિય આ બંને સ્ત્રીઓની સાથે ગૃહાવાસમાં રહેતો હતો. પોતે સ્વભાવે ક્રોધી હોવાથી ક્રોધ વાર ચંડીની સાથે તેને ભારે કલહ થઈ પડતો—ક્રોધ ક્રોધ વાર તો ચંડ અને ચંડી એક બીજાનો ઘાત કરવાને તૈયાર થઈ જતાં હતાં. પણ તે પ્રસંગે મધુર ભાષિણી લક્ષ્મી વચ્ચે પડી પોતાના શાંતિમય વચનોથી તે બંને ક્રોધી દંપતીને સમજાવી જુદાં પાડતી હતી. ક્રોધ વખતે લક્ષ્મી તેમની વચ્ચે પડતાં ચંડ તથા ચંડીના કરચરણના પ્રહારનો સ્વાદ પણ લેતી હતી. ચંડ સ્વભાવે પ્રચંડ અને ક્રોધી હતો, તે છતાં તે ચંડીના ક્રોધથી કંટાળી જતો, અને તેણીને સદાને માટે ત્યાગ કરવા તૈયાર થતો, પણ ક્ષણવાર પછી પાછો ચંડીના વાસગૃહમાં જતો, અને તેણીની સાથે પ્રેમવાર્તા કરવામાં મશગૂલ રહેતો હતો.

લક્ષ્મી પોતાના પતિ ચંડની શુદ્ધ મનથી સેવા કરતી. અને મધુર ભાષણથી તેને આનંદ આપવા તથા તેનું મન રંજન કરવા તત્પર થતી તથાપિ ચંડ તેના સુખકારી વાસનો ત્યાગ કરી ચંડીના ક્રોધાનંજમાં ઝપળાતો હતો. જ્યારે પોતાના પતિ ચંડને ચંડી તરફથી ભારે દુઃખ થતું, અને તે આત્મઘાત કરવાને ઉભો થતો, ત્યારે લક્ષ્મી તેની આગળ વિનયથી પ્રાર્થના કરતી કે, “સ્વામિનાથ, શા માટે આમ દુઃખી થાઓ છો? જેનાથી તમને આવું ભારે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. અને જેનાથી કંટાળી તમે તમારા માનવ જીવનનો

અંત લાવવા ઇચ્છો છો, તેવી તે સ્ત્રી ચંડીના વાસસ્થાનમાં શા માટે બઝે છે ? જ્યાં જવાથી આત્માને દુઃખ થાય, તેવા સ્થાનમાં સુર પુરૂષે જલું ન બેઠ્યો. આ પ્રમાણે લક્ષ્મી તેને ઘણું સમજાવતી તો પણ તે ચંડ પોતાની દુષ્ટ સ્ત્રી ચંડીની પાસે ગયા વિના રહેતો નહીં.

એક વખતે ચંડીથી કંટાળેલો ચંડ એકાંતે રહી વિચાર કરવા લાગ્યો—“અહા ! હું કેવો મૂર્ખ છું. ? મારે લક્ષ્મી જેવી સુંદર, શાંત અને સદ્ગુણી સ્ત્રી છે, તે છતાં હું તે દુરાચાર ચંડીના વાસસ્થાનમાં જઈ દુઃખી થાઉં છું. લક્ષ્મીના વાસસ્થાનમાં રહેવાથી મને ઘણું આનંદ આવે છે. મારા મનને પૂર્ણ શાંતિ મળે છે, તે છોડી દઈ હું તે પ્રચંડ ક્રોધવાળી ચંડીની પાસે શું બેઠાને બેઠા છું, કોઈવાર એ ચંડીના પ્રચંડ ગથી મારું અનિષ્ટ થઈ જશે. હવે કદિપણ મારે એ દુષ્ટ સ્ત્રીનો સંગ કરવો નહીં.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી ચંડ લક્ષ્મીના વાસસ્થાનમાં રહેવા લાગ્યો, થોડા દિવસ રહ્યા, ત્યાં પેલી ચંડી સ્ત્રી તેની નજરે ચડી, એટલે તેના મૂઠ હૃદયમાં તેણીને મળવાની પાછી વાસના બચત થઈ. તરત તે બેઠો થયો. અને તેણીના વાસલવનમાં ગયો.

ચંડીએ ચોહાત્મક હાવ ભાવ કરી તેને ક્ષણવાર સુખી કર્યો. પછી જ્યારે તે બંનેની વચ્ચે જરા મતભેદ થયો. એટલે ચંડીએ પોતાના સ્વભાવને અનુસરી કટુ વચનો કહેવા માંડ્યાં, જે સાંભળી ચંડ ક્ષત્રિયને ભારે કોપ ઉત્પન્ન થયો. આ વખતે તેનો પ્રચંડ કોપ કોઈ રીતે શમે તેવો ન હતો. તે કોપને વશ થઈ ચંડ ચંડીનો ઘાત કરવા તત્પર થયો. તેણે પોતાના હાથમાં ખર્જૂ લીધું, તે વખતે લક્ષ્મી પોતાના પતિને શાંત કરવા દોડી આવી. ચંડી પોતાના ઘરમાં સંતાઈ ગઈ. લક્ષ્મી પછવાડે આવી ચંડના હાથમાંથી ખર્જૂ લેવા જતી હતી, ત્યાં ચંડે બળયું કે, ચંડી પોતાનું ખર્જૂ લઈ લેવા આવી, એટલે તે ક્રોધાંધ પુરૂષે લક્ષ્મીની ઉપર ખર્જૂનો ઘા કર્યો. લક્ષ્મી ચીશ પાડીને ભૂમિ ઉપર પડી. અને ક્ષણમાં મૃત્યુને શરણ થઈ. પછવાડે તે ચંડને ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો હતો.

લક્ષ્મી મૃત્યુ પામ્યા પછી ચંડ ચંડીને વશ પડ્યો હતો, બંનેનો ક્રોધી સ્વભાવ હોવાથી ચંડ અને ચંડીને બંધનું નહીં, અને આખરે

ચંડ ચંડીના રોષાશિથી ભસ્મ થઈ આત્મઘાત કરી મૃત્યુને શરણ થયો હતો.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવાનું છે કે, ચંડ ભારે કર્મી જીવ છે. તે ચંડીરૂપ સંસારની માયામાં મોહ પામીને રહેલો છે. તેને સંસારની માયામાં અનેક પ્રકારના દુઃખ પડે છે, તથાપિ તે તેને છોડી શકતો નથી. પેદી જે લક્ષ્મી છે, તે યોધિરત્ન છે. તે મેળવવાથી અનેક પ્રકારે સુખી થવાય છે. ચંડરૂપ જીવ તે લક્ષ્મીરૂપ યોધિરત્નને ઉત્તમ વસ્તુ તરીકે જાણતો હતો. તેનો પ્રસંગ થતો, ત્યારે તેને ક્ષણવાર આનંદ થતો, તથાપિ ચંડીરૂપ સંસારની માયામાં તે પાછો સપડાઈ જતો હતો. જ્યારે તે સંસારની માયામાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ જોતો, ત્યારે તે તેનાથી કંટાળીને યોધિરત્ન લેવા આવતો, પણ એ દુર્લભ યોધિરત્ન સદાને માટે તેનાથી પ્રાપ્ત કરી શકાતું ન હતું.

હે શિષ્ય, આ સંસારની માયા એવી દુઃખદાયક છે કે, જેના પ્રસંગથી કોઈવાર જીવ મુંઝાઈ જાય છે, અને તેમાંથી છુટવાની ઈચ્છા કર્યો કરે છે. પણ મોહકર્મને વશ થઈને જીવ તેમાંથી છુટી શકતો નથી. જેમ ચંડક્ષત્રિય સમજતો હતો કે, આ લક્ષ્મી જો ઉત્તમ છે અને આ ચંડી નામની સ્ત્રી નહારી છે, તથાપિ તે મોહવશ થઈને ચંડીના સહુવાસમાં આવી પડતો હતો. તેમ જીવ સમજતો હોય કે, યોધિરત્ન-(યોધ) ઉત્તમ છે, તેના પ્રસંગમાં રહેવાથી એટલે તે પ્રાપ્ત કરવાથી સુખી થવાય છે, તથાપિ સંસારની માયાના મોહને લઈને તે જીવ યોધિરત્નને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેથી દરેક ભવિ-પ્રાણીએ આ સંસારની માયા દુઃખદાયક જાણી યોધિરત્ન પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. યોધિરત્નનો યોગ છતાં જો તેને ગ્રહણ કરવામાં ન આવે તો, લક્ષ્મી જેવી સુંદર સ્ત્રીનો યોગ છતાં ચંડીના સહુવાસમાં રહેનારા ચંડક્ષત્રિયની જેમ આખરે અધમ સ્થિતિ ભોગવવી પડે છે.

પષ્ટ બિંદુ-સમ્યક્ત્વ.

“કુર્વેજ ચારં ટ્રંગે સમકિત એહ અમૂલ્ય;
જીવિજન તપ ઉચ્ચમ કરો, જિમ શિવમુખ અનુકૂલ.”
સમ્યક્ત્વ ત્વરૂપસ્તવ.

શિષ્ય પુછે છે-હે ભગવન્! મેં ઘણીવાર શાસ્ત્રમાં સમ્યક્ત્વને માટે જુદું જુદું સાંભળ્યું છે, પણ હજી મારા હૃદયમાં તેની સ્પષ્ટતા થતી નથી. તો કૃપા કરી સમ્યક્ત્વ એ શી વસ્તુ છે? તે જીવને કેવી રીતે અને ક્યારે પ્રાપ્ત થતી હશે? સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પેહેલાં જીવની કેવી સ્થિતિ હોય? જેને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયેલી હોય, એવો જીવ શી રીતે યોગબાધ? તે બધું મને દૃષ્ટાંત સહિત સમજાવો.

આ વખતે દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાથી આવેલા ગૃહસ્થ શિષ્યે જણાવ્યું,—ગુરૂ મહારાજ, મારી ઈચ્છા પણ એવીજ હતી. ઘણા ગ્રામિકો સમકિત સમકિત કર્યા કરે છે, પણ સમકિત શી વસ્તુ છે? સમકિતની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય? અને સમકિતની પ્રાપ્તિ થવાથી જીવની કેવી સ્થિતિ દેખાય? એ બધી બાબત બહુનારા કોઈ વિરલા હોય છે. હે સ્વામી, જો આપ કૃપા કરી એ વિષય ઉપર વિવેચન કરશો તો, મને પણ ઘણુંજ લાભ થશે.

ગુરૂ મહારાજ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—હે શિષ્યો, તમે પુછેલા
SH. K. ૪

પ્રશ્નો સાંભળી મને અતિશય આનંદ થયો છે. સમ્યકત્વનું સ્વરૂપ દરેક શ્રાવકે જાણવું જોઈએ. જ્યાંસુધી સમક્તિનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે જાણવામાં આવે નહિ, ત્યાંસુધી શ્રાવક ખરેખરે જૈન કહેવાતો નથી. એટલુંજ નહીં, પણ ત્યાંસુધી તેની શ્રદ્ધા ધર્મ ઉપર દૃઢ થતી નથી. હે શિષ્યો, જે જીવને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય, તે જીવની સ્થિતિ જુદાજ પ્રકારની હોય છે. આ સંસાર દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નારકી—એ ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરવા રૂપ છે. જેમ કોઈ લયંકર જંગલ હોય, તેવો એ સંસાર લયંકર છે. જેમ જંગલમાં ફરવા નીકળેલા માણસને અનેક પ્રકારના લય લાગે છે, તેમ એ સંસારરૂપ જંગલમાં ફરતા પ્રાણીને અનેક પ્રકારના લય લાગે છે. તેવા સંસારમાં રહેલા જીવ મોહનીય વગેરે આઠ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વેદનાને પરવશ થઈ લમ્યા કરે છે. જ્યાંસુધી તે જીવને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય, ત્યાંસુધી તેની મૂળ સ્થિતિ ઘણીજ ખરાબ હોય છે. તે જીવને નિગોદમાં રહેવું પડે છે. અનાદિ નિગોદમાં રહેલા એ જીવોના શરીર અંગુલને અસંખ્યાતમે લાગે હોય છે. તેમનું આયુષ્ય ઘણુંજ ટુંકું હોય છે. એક નિરોગી માણસ એક શ્વાસ લે, તેટલામાં તેમના સાડા સત્તર લવ થઈ જાય છે. આવા તુચ્છ જીવો અનાદિ નિગોદમાં જન્મ મરણ કરતા રહે છે.

યતિ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો—મહારાજ, એવા નિગોદમાં રહેલો જીવ મનુષ્યના લવ સુધી શી રીતે આવી શકે? અને શી રીતે સમક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે?

ગુરુ—શિષ્ય, સાંભળ, તે વાત ઘણી ઝીણી છે. નિગોદ અવસ્થામાંથી જીવ શી રીતે માનુષી સ્થિતિમાં આવે છે? તે વાત ઘણીજ મનન કરવા જેવી છે. જેમ અક્ષર ગુણતાં ગુણતાં કોઈ વખતે અચાનક કાંઈ નિયમસિદ્ધ થઈ જાય છે. અને જેમ લમરો લાકડાને કોતરતો હોય, તેમાં અચાનક અક્ષર થઈ જાય છે, તેમ નિગોદાવસ્થામાં રહેલો જીવ નિયત કારણનો પરિપાક થવાથી લઘુકર્મી થાય છે. એટલે તે સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળીને બાહર નિગોદમાં આવી જાય છે. ત્યાં તેને આયુષ્યની સ્થિતિ વગેરે વૃદ્ધિ પામે છે. એટલે તે બીજા જીવોને દૃષ્ટિગોચર આવી શકે છે. તે બાહર શરીરમાં સ્વકાય તથા પરકાય શસ્ત્રથી છેદન ભેદનનો યોગ થતાં, જે તેને અકામ નિર્જરા

થવા લાગી, તો પછી તે બેઈંદ્રિય વગેરે શરીરમાં આવે છે. ત્યાં તેને પ્રાણ અને પર્યાસિ તથા ઈંદ્રિય અને શરીરની વૃદ્ધિ થવા લાગે છે. આથી તે પોતાના શુભાશુભ અધ્યવસાયને લઈને ઉંચી અથવા નીચી સ્થિતિમાં આવ જ કરે છે. જો તે કોઈપણ જાતના હિંસાદિ ક્રોધ કરે તો, પાછો દ્વીંદ્રિયમાંથી એકેંદ્રિયમાં આવે છે. અને સામાન્ય પણે રહે તો, તે દ્વીંદ્રિયપણામાંજ રહે છે. તે સ્થિતિમાં રહેતાં જો તેને છેદન ભેદનરૂપ અકામ નિર્જરા થાય. તો તેના યોગથી તે જીવ ઉંચો પણ આવે છે. અહિં વિકલેંદ્રિયથી એકેંદ્રિયમાં જાય છે. અને એકેંદ્રિયથી વિકલેંદ્રિયમાં જાય છે. એ રીતે તેને અનંત ફેરા ફરવા પડે છે. એક એક ફેરામાં પ્રાપ્તે કરીને અનંતકાળ વહન થઈ જાય છે.

હે શિષ્ય, એમ કરતાં કરતાં જીવ ઉંચી ઉંચી સ્થિતિમાં આવે જાય છે. વિકલેંદ્રિયમાંથી અકામ નિર્જરાને યોગે તિર્થંત્ર પંચેંદ્રિયમાં આવે છે. અને પછી તે ગર્ભજ મનુષ્ય જાતિમાં આવે છે. જ્યારે તે મનુષ્ય જાતિમાં આવ્યો, ત્યારે તે પ્રબળ અધિકરણી થયેલો ગણાય છે.

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં જીવની સ્થિતિ હોય છે. પછી જ્યારે તેનામાં શુભકર્મ ઉદય આવે, ત્યારે તેને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. હવે સમ્યક્ત્વ એટલે શું? તે બાણવું બેઈંદ્રિય. આ સંસારમાં અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વ ચાલ્યું આવે છે. એ મિથ્યાત્વ સમકિતની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય રૂપ થયા કરે છે. તેથી જીવને સમ્યક્ત્વ મેળવવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. દરેક આર્યજાતિને ધર્મની જરૂર છે. ધર્મના અવલંબન વિના કોઈ પણ જીવ પોતાના કર્તવ્યને બાણી શકતો નથી. એટલે કોઈ પણ જાતનો ધર્મ તેમને ગ્રહણ કરવો પડે છે. હવે તેમાં કયો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે? અને કયા ધર્મમાં રહેવાથી જીવ માનસિક અને શારીરિક સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે? તે તારતમ્ય જોવાનું છે. જે ધર્મમાં દેવતત્ત્વ અને ગુરૂતત્ત્વ શુદ્ધ હોય, તે ઉત્તમ ધર્મ ગણાય છે. અને તેવા ઉત્તમ ધર્મની શોધ કરવી અને તેવી શોધ કરવાની નિર્મળ બુદ્ધિ થવી-અને તે પછી તે ધર્મને અંગીકાર કરવો તેનું નામ સમકિત છે. એટલે શુદ્ધદેવ, શુદ્ધગુરૂ અને શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ-એજ સમકિતનું સ્વરૂપ છે.

ગૃહસ્થશિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો-મહારાજ, તમે જે સમકિતનું સ્વરૂપ જતાવ્યું, તે અમારા સમજવામાં આવ્યું છે, પણ એ સમકિત મેળવ-

વાનો કયો ઉપાય હશે? તે કૃપા કરી જણાવો.

શુદ્ધ પ્રસન્નતાથી બોલ્યા-હે સદ્ગુણી શિષ્ય, સમકિતની પ્રાપ્તિ થવામાં શાસ્ત્રકારે ત્રણ કરણ બતાવ્યાં છે. એક યથાપ્રવૃત્તિ કરણ બીજું અપૂર્વકરણ અને ત્રીજું અનિવૃત્તિ કરણ. જે અનાદિથી ચાલતું જીવના પરિણામનું પ્રવર્તન છે, તે યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કહેવાય છે. એટલે જીવનું પ્રવર્તન અનાદિથી શુભરીતે ચાલતું આવતું હોય, તેમાં કોઈ જાતના ફેરફાર થાય નહીં, તે સમકિતની પ્રાપ્તિનો એક પેહેલો ઉપાય છે. તેમાં કારણના પરિપાકના બળથી એની મેળે મિથ્યાત્વ મંદ થઈ જાય છે. તે ઉપર ધ્યાનની કોઠીનું દૃષ્ટાંત અપાય છે. તે સાંભળ.

જેમ ધ્યાનની મોટી કોઠી પૂર્વે ભરેલી હોય, તેમાં હમેશાં થોડું ધ્યાન નખાતું હોય, અને તેમાંથી ઘણું ધ્યાન કાઢવામાં આવતું હોય તો, તે ઘણું વખતે ખાલી થઈ જાય છે, તેમ જીવના આત્માનો પ્રદેશ એક કોઠી છે. તેમાં કર્મરૂપી ધ્યાન પૂર્વે ભરેલું છે. તે જીવને સહજ-ધૃતિ વિના અકામ નિર્જરાથી તથા હેદન ભેદન વગેરેથી મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધી કષાયની મંદતાને યોગે ઘણું એકદુર્ગમ કર્મ ન થાય, અને નિર્જરા ઘણી થાય-એટલે તે નવા કર્મ બાંધે નહીં. અથાત્ નિર્જરા ઘણી થાય, અને બંધ અરૂપ થાય, તેથી તેના આત્માના પ્રદેશરૂપ કોઠીમાં કર્મરૂપી ધ્યાન ઘટતું જાય છે-એટલે ઘણું કાળે તેને સમકિતની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે,

હે શિષ્ય, વળી તે યથાપ્રવૃત્તિકરણ ઉપર એક બીજું નદીના પાષાણનું દૃષ્ટાંત છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળજે. જેમ પાષાણ નદીના પ્રવાહમાં પડ્યો હોય, તેની ઉપર નદીની ધારા કાયમ પડવાથી તે પાષાણ ગોળાકાર સુંવાળો થઈ જાય છે. અને સ્વભાવથી કોઈ ઘાટમાં આવી જાય છે, તે ઘાટ કાંઈ કોઈએ વિચાર પૂર્વક કર્યો નથી. તેવી રીતે જીવને યથાપ્રવૃત્તિકરણથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. ઉપરનું નદી અને પાષાણનું દૃષ્ટાંત જીવમાં કેવી રીતે ઘટાવવું જોઈએ? તે સાંભળ. જે જીવ છે, તે પાષાણ છે. અને નદીનો પ્રવાહ, કર્મનો ઉદય છે. કર્મના ઉદયથી પચતો જીવ અકામ નિર્જરાથી કોઈ ધર્મની પ્રવૃત્તિને યોગ્ય એવા ઘાટમાં આવી જાય છે.

હે શિષ્ય, અનું નામ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય છે. આ સં-

સારમાં ભમતો એવો જીવ એ યથાપ્રવૃત્તિકરણને અનંતિવાર કરે છે. સાત કર્મની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. તેનો ક્ષય થતાં પદ્યોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે એાછી એક કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બાકી સાત કર્મની રહે, ત્યાંસુધી યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય છે. તે (વિષેહું) તમને બીજે પ્રસંગે સ્પષ્ટીકરણ કરી સમજાવીશ. સમકિતની પ્રાપ્તિ કરવામાં બીજું અપૂર્વકરણ છે. જે જીવ પૂર્વે આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં કદિ પણ આત્માના પરિણામને પામ્યો નથી. માટે તે અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. પરિણામે રાગ દ્વેષની પરિણતિથી વ્યાસ એવી જે ગ્રંથિ છે, તે અપૂર્વકરણથી ભેદવા માંડે છે. તે ભેદવાનો જે અધ્યવસાય તેનું નામજ અપૂર્વકરણ છે.

ત્રીજું અનિવૃત્તિ કરણ છે. જીવનો જે અધ્યવસાય કળની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહિ, એટલે ઉપર દર્શાવેલ જે અપૂર્વકરણરૂપ પરિણામ તે પાછો જાય નહીં, તે અનિવૃત્તિ કરણ કહેવાય છે—એ અનિવૃત્તિ કરણરૂપ પરિણામથી જીવ સમકિતને પ્રાપ્ત કરે છે.

શિષ્ય પુછે છે—હે ગુરૂવર્ય, તમે ધ્યાનની કોઠી તથા નદીનો પાણી, એ બે દૃષ્ટાંતો આપ્યા, તે ઉપરથી મારા સમજવામાં આવ્યું કે, સ્વાભાવિક રીતે યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરે છે, પણ હવે તેમાં એટલું પૂછવાનું છે કે, એવી રીતે ત્રણ કરણ કરીને અતે સમકિતને પ્રાપ્ત કરનાર જીવ ફરી પાછો સમકિતથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય કે નહિ? મને તો એમ લાગે છે કે, યથાપ્રવૃત્તિ કરણ આદિથી જે સમકિત પ્રાપ્ત થયું, તે પછી કાયમ રહેવાનું; કારણ કે, પછી જીવના સમ્યક્ત્વવાળા પરિણામ ચડતા રહે, પણ ઉતરતા રહે નહીં, એટલે તંને સમકિતથી ભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે નહિ.

ગુરૂએ હસતાં હસતાં કહ્યું, હે શિષ્ય, એ તારું માનવું ભૂલ ભરેલું છે. યથાપ્રવૃત્તિ કરણાદિથી જીવને જે સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે, તે દૃઢ સમકિત નથી. એટલે તે કાયમ રહે એવું બાણુવું નહિ. કારણ કે, તેથી ઉત્કટ વૈરાગ્યાદિ ગુણ કાયમ રહેતા નથી. વળી જીવમાં રાગદ્વેષના પરિણામથી વ્યાસ એવી જે ગ્રંથિ છે, તે ગ્રંથિ યથાપ્રવૃત્તિ કરણવડે ટાળી શકાતી નથી. કારણ કે, યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરીને અભવ્યજીવ પણ અકામનિર્જરાથી ગ્રંથિદેશ સુધી અનંતિવાર આવે છે, ત્યાં શ્રી અરિહંત પ્રભુની સમૃદ્ધિ દેખી તેના પરિણામ સારાં થાય છે. વળી

કોઈ અલવી પુહ્ગલિક સમૃદ્ધિની ઇચ્છાથી ચારિત્ર લેવા પ્રવર્તે છે. ત્યાં તેને માત્ર દ્રવ્યથી શ્રુતસામાયિકનો લાભ મળે છે, પણ બાકી દર્શન સામાયિક વિગેરેનો ઉત્તમ લાભ તેને મળતો નથી. એવી રીતે આ સંસારમાં ભ્રમતા એવા અવ્યવહાર રાશિયા જીવને જ્યાંસુધી ચરમાવર્ત—ચરમકરણની પ્રાપ્તિ ન થાય, ત્યાંસુધી તેઓ અર્થિદેશ સુધી અનંતવાર આવે, તોપણ પાછા પડે છે. એ ઉપરથી યથાપ્રવૃત્તિ આદિ કરણોવડે પ્રાપ્ત થયેલ સમકિત કાયમ રહે એવો નિશ્ચય કરવો નહીં.

શિષ્યે પૂછ્યું, ભગવન, તમે જે કહ્યું કે, જીવ અર્થિને ભેદે છે, તે કેવી રીતે ભેદે છે? તે વાત મને સમજાવો.

ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો—હે શિષ્ય, તે ઉપર શાસ્ત્રમાં ત્રણ દ્રષ્ટાંતો આપેલા છે; તે સાંભળ.

કોઈ ત્રણ મુસાફરો મુસાફરી કરતાં સહજપણે એકઠા મળી ગયા. તે ત્રણેનો સમાગમ અચાનક થઈ આવ્યો. પછી તેઓ સાથે મળી માર્ગે ચાલ્યા. આગળ ચાલતાં એક લયંકર અટવી આવી. અટવીનો કેટલોક ભાગ ઉલ્લંઘન કર્યો, તોપણ તેનો પાર આવ્યો નહીં. સૂર્યાસ્તનો સમય થવા આવ્યો. આ વખતે તેઓના હૃદયમાં લય ઉત્પન્ન થયો. આ વખતે ખરેખરી અસૂર વેળા બાણી બે ચોર લુંટવા આવ્યા. માર્ગની સામે ચોરને આવતા દેખીને એ ત્રણે મુસાફરોને ઘણી ધાસ્તી લાગી. તે વખતે તેઓમાંથી એક મુસાફર એજ માર્ગે પાછો ફરી ઉતાવળો ચાલતો થયો. બીજા મુસાફરને ચોર લોકોએ આવીને પકડી લીધો. અને જે ત્રીજો મુસાફર હતો, તે હિમત લાવી, તેઓની સામે થયો. તે બંને ચોરોને માર મારી પોતે આગળ વધી અટવીના છેડા ઉપર રહેલા પોતાના ઇચ્છિત સ્થાનમાં આવી પોહોંચ્યો.

હે શિષ્ય, આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી તારા સમજવામાં આવશે કે, જીવ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરે છે. અને તેની અર્થિનો ભેદશી રીતે થાય છે? આ સંસાર એ અટવી છે. તેમાં મુસાફરી કરનારા તે સંસારી જીવ છે. તેઓ ત્રણ પ્રકારે છે. જે અટવીનો મોટો ભાગ તે કર્મની સ્થિતિ સમજાવી. તેમાં જે સ્થાને તેઓને લય લાગતો તે સ્થાન તે અર્થિદેશ સમજાવો. તેમાં જે બે ચોર તે રાગ તથા દ્રેષ છે. આ સંસારરૂપી અટવીમાં મુસાફરી કરનારા ત્રણ બંતિના સંસારી જીવોને રાગદ્રેષરૂપી બે ચોરો લુંટવા આવે છે. જે ત્રણ મુસાફરોમાં

જે મુસાફર પાછો નાશી ગયો. તે દુર્લભ્ય અથવા અલભ્ય સમજવો. અને જે મુસાફર પકડાઈને ત્યાં રહ્યો, તે અચરમકરણી અથવા અપરિપકવ જીવ સમજવો. જે અંધિદેશમાં જ રહી ગયો. તેને માટે આર્હત શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, લભ્ય અથવા અલભ્ય ઉત્કૃષ્ટા સંજ્યાત અસંજ્યાત કાળ સુધી અંધિદેશમાં રહે છે. પછી જે લભ્ય હોય, તેને અર્દ્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તી સંસાર બાકી રહ્યો હોય, તો અંધિભેદે અધિક સંસારી જીવ પાછો ફરે છે.

જે ત્રીજો મુસાફર બંને ચોરોને હતપ્રાય કરી પોતાના ધારેલા સ્થાનમાં પહોંચ્યો. તે ચરમકરણી લભ્ય જીવ સમજવો. તે સમ્યક્ત્વવાન જીવ વીર્યનો ઉદ્ધાસ વધારી રાગ દ્રેષની પરિણતિરૂપ અંધિને ભેદી સમ્યગ્દર્શનરૂપ પોતાના ઈચ્છિત સ્થાનમાં પહોંચી ગયો હતો.

હે ગૃહિ શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત યાદ રાખી સમક્તિની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયત્ન કરજે. જે તેં એ સમક્તિને પ્રાપ્ત કર્યું હશે તો પછી તારાથી આત્મસાધન સારી રીતે થઈ શકશે. આત્મસાધનના પવિત્ર માર્ગને જાતાવનાર અને છેવટે મુક્તિ વધૂને વરાવનાર સમક્તિ છે.

શિષ્ય—મહાનુભાવ, આપે જે આ ત્રણ મુસાફરોનું દૃષ્ટાંત આપ્યું, તે ઉપરથી મને ઘણેજ લાભ થયો છે. એ ઉપનય રૂપ સૂર્યે મારા હૃદયના સંદેહરૂપ અંધકારને દૂર કરી સારો પ્રકાશ કર્યો છે. હવે એવું કોઈ બીજું દૃષ્ટાંત આપી સમક્તિની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત જે ત્રણ કરણ (યથાપ્રવૃત્તિ કરણ, અપૂર્વ કરણ, અનિવૃત્તિ કરણ) છે, તેને સારી રીતે સમજાવો. તે વિષે મને જોઈએ તેવી સમજૂતી પ્રાપ્ત થઈ નથી. **ગુરૂ બોલ્યા—**હે વિનિત, તે ત્રણ કરણ ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહું તે સાંભળ—જેમ કોઈ કીડીએ સહજ સ્વભાવે પૃથ્વી ઉપર ફરે છે. તેમને કોઈ પ્રેરણા કરતું નથી. તેમાં કોઈ કીડી ખીલા અથવા ભીંત સુધી આવીને પાછી ફરી જાય છે. કોઈ કીડી ખીલા અથવા ભીંત ઉપર ચડવા માંડે, અને ચડીને તે ખીલા અથવા ભીંત ઉપર ચડીને બેસી રહે છે. અને કોઈ કીડી ખીલા અથવા ભીંત ઉપર ચડીને ઉડી જાય છે. તથા કોઈ કીડી ખીલા અથવા ભીંતથી અધવચ પાછી ઉતરે છે, હે શિષ્ય; આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તું ત્રણ કરણનો અર્થ બરાબર સમજી લેજે. કીડીનું પૃથ્વી ઉપર ફરવું તથા ખીલા અથવા ભીંતના મૂળ સુધી આવવું, તે પેહેલું યથાપ્રવૃત્તિ કરણ છે. જે કીડી

નું ખીસે તથા ભીંતે ચડી બેસવું, તે ખીજું અપૂર્વ કરણ છે. અને જે ક્રીડીનું ખીસે અથવા ભીંતે ચડી ત્યાંથી ઉડી જવું, તે ત્રીજું અનિવૃત્તિ કરણ છે.

હે શિષ્ય, આ ઉપરથી એમ સમજવું કે, જે ક્રીડીનું ખીસાએજ ટકી રહેવું, તે જીવને અંધિદેશે રહેવું સમજવું, એટલે અંધિગત જીવનું કેટલોક કાળ ત્યાં રહેવું થાય છે. જેમ ક્રીડીનું ખીસેથી પાછા ફરવું તે જીવને ખીસારૂપ અંધિદેશથી પાછા ફરવા રૂપ છે. એટલે તે ફરી કર્મની સ્થિતિની વૃદ્ધિ કરે છે—ઉત્કૃષ્ટિ કર્મની સ્થિતિ વધારે છે.

હે વિનયવાન શિષ્ય, આ વાત લક્ષમાં રાખી તેનું સર્વદા મનન કરજે. જીવને જે અપૂર્વ કરણ કહેવાય છે. તે પૂર્વે કેમવાર નહીં પામેલ એવા પરિણામ છે. એ અપૂર્વકરણથી જીવ અતિ કડિન એવી અંધિને ભેદી શકે છે. તેથી શાસ્ત્રમાં અપૂર્વ કરણથી અતિ કડિન અંધિને ભેદવામાં વજ્ર સમાન કહેવું છે. જ્યારે અંધિનો ભેદ થઈ જાય. ત્યારે તેનામાં ક્ષણે ક્ષણે શુદ્ધ પરિણામની નિર્મળતા વધતાં વધતાં એક અંતર્મુદૂર્ત માત્રમાં તે અનિવૃત્તિ કરણમાં જાય છે. જ્યાં જીવનું પ્રવર્તન વિલક્ષણ થાય છે.

શિષ્યે, પ્રશ્ન કર્યો—ગુરૂમહારાજ, અનિવૃત્તિ કરણમાં ગયેલો જીવ શું કરે છે? તે કૃપા કરી જણાવો.

ગુરૂ— હે શિષ્ય, સાંભળ, જે જીવ અનિવૃત્તિકરણે ગયો હોય, તેને શુદ્ધ પરિણામનું બળ વધે છે. તે બળના પ્રભાવથી મિથ્યાત્વ મોહનીયની સ્થિતિના બે વિભાગ થાય છે. તેમાં પેહેલી સ્થિતિ ફક્ત અંતર્મુદૂર્ત વેદ્ય છે. એટલે તે માત્ર અંતર્મુદૂર્ત સુધી વેદાય છે. તે પછી તે ખપી જાય છે. એટલી નાની સ્થિતિના જે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના દળિયા છે, તે મોટી સ્થિતિમાંથી ખેંચી લે છે. જ્યારે તેને ખેંચીને જીદી કરે, ત્યારે તે નાની સ્થિતિ અને મોટી સ્થિતિની વચ્ચે આંતર પડેલો. તે બંને સ્થિતિની વચ્ચેમાં જે ખાલી જગ્યા રહી, તેનું નામ અંતરકરણ કહેવાય છે. એ અંતરકરણ કરતાં મિથ્યાત્વની સ્થિતિના બે ભાગ કરે છે. તેમાં ખીજું જે માત્ર અંતર્મુદૂર્ત વેદ્ય પ્રથમની લઘુસ્થિતિ છે. તેને ખપાવે છે. એટલે અનિવૃત્તિ કરણનો કાળ પૂરો થાય છે. ત્યારે તે આગળ અંતરકરણમાં ધસી જાય છે. જેથી કરીને

જીવને સામાન્ય રીતે અદ્વકાળ ટકે એવું ઉપશમ નામનું સમ-
ક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો—ભગવન્! તે ઉપશમ સમક્તિકેવું હશે? અને
તેની પ્રાપ્તિમાં કેવો આનંદ હશે? તે કૃપા કરી કહો.

ગુરુ—હે વિનીત શિષ્ય, જેમ મોટો શૂરવીર સુભટ રણને
વિષે શત્રુને જીતી પરમાનંદ પામે છે, તેમ ઉપશમ સમક્તિવાળો
જીવ રાગ દ્વેષરૂપ મોટા શત્રુ (કે જેમણે ગુરુ કર્મસ્થિતિ ઉત્પન્ન
કરેલ છે. એવા અનંતાનુબંધી ચાર શત્રુ) ને જીતી પરમાનંદ
પ્રાપ્ત કરે છે. તે પરમાનંદના જેવું તે ઉપશમ સમક્તિ કહેવાય છે.
વળી તે ઉપર એક બીજું દૃષ્ટાંત છે, તે ધ્યાન દઈને સાંભળજે.

કોઈ એક મુસાફર ગ્રીષ્મ ઋતુમાં મુસાફરી કરવા નીકળ્યો.
રસ્તામાં જતાં મધ્યાહ્ન કાળ થઈ ગયો, તે વખતે સૂર્યના કિરણોના
તાપથી તે ઘણો અકળાઈ ગયો. તેને તૃષા લાગી, પછી તે આમ
તેમ જળાશય શોધવા ભ્રમવા લાગ્યો. પણ કોઈ ઠેકાણે જળ તેના
જોવામાં આવ્યું નહિ. તૃષાથી અને તાપથી પીડિત એવો તે મુસા-
ફર પછી આગળ ચાલવાને સમર્થ થઈ રાક્યો નહિ. એટલે માર્ગમાં
પડી ગયો. અને પોતાના હાથ પગ પછાડવા લાગ્યો. આ વખતે તેના
પુણ્ય યોગે કોઈ બીજો મુસાફર ત્યાંથી પસાર થયો. તેને તેની સ્થિ-
તિ જોઈ દયા આવી. તે મુસાફરની પાસે બાવના ચંદનનું જળ
હતું. અને પીવાનું શીતળજળ હતું. તેણે બાવના ચંદનનું જળ તંની
ઉપર છાંટ્યું. એટલે તે પડેલા મુસાફરને શાંતિ મળી. પછી તરતજ
તે ઊઠો થયો. પછી તેને શીતળ જળ પીવા આપ્યું. તેમ કરવાથી
તે મુસાફર સારી રીતે સ્વસ્થ થઈ ગયો. પછી પેલા ઉપકારી મુ-
સાફરનો આભાર માની જરાવાર વિશ્રાંત થઈ આગળ ચાલતો થયો.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી જે ઉપનય લેવાનો છે. તે સાંભ-
ળ-ભવ્ય જીવરૂપી એક મુસાફર છે, તે આ સંસારરૂપ ગ્રીષ્મકાળમાં
જન્મ મરણ રૂપ નિર્જીવનમાં મુસાફરી કરવા નીકળેલો છે. ત્યાં
તેને કષાયરૂપી ઉગ્ર તાપની પીડા થાય છે. અને રાગ દ્વેષરૂપ ગરમ
હૂ તેના શરીરને દગ્ધ કરી નાખે છે. આ સંસારના પદાર્થોની ઇ-
ચ્છા (તૃષ્ણા) તે રૂપ તૃષાથી તે પીડિત થાય છે. જ્યારે તેને બીજો

SH. K. ૫

સુસાક્ષરરૂપ ગુરૂ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે ગુરૂથી અનિવૃત્તિ કરણરૂપ શુદ્ધ સરળ માર્ગમાં લાવી અંતરકરણરૂપ શીતલ સ્થાન બતાવી, બાવના ચંદનરૂપ શાતાકારક સમ્યકત્વને પામે છે. તે વખતે અનંતાનુબંધી અને મિથ્યાત્વથી થયેલો પરિતાપ નાશ પામે છે. અને તેની ગાઢ તૃષ્ણા પણ મટી જાય છે. હે ગૃહસ્થ શિષ્ય, આ ઉપનયનો અર્થ બરાબર સમજી તું તારા આત્માને સમકિત તરફ અભિમુખ કરજે. કે જેથી તારા જીવનનું સાદૃશ્ય થઈ જાય. હે શ્રાવકકુમાર, તું આ સંસારથી કંટાળી દીક્ષા લેવા ઇચ્છે છે, પણ તારામાં જ્યાં સુધી પ્રબલ વૈરાગ્ય થયો નહોય, ત્યાં સુધી તું એ માર્ગ ગ્રહણ કરવાનું સાહસ કરીશ નહિ. ચારિત્રધર્મ ધારણ કરવો ઘણો મુશ્કેલ છે. મેં જે આ સમકિતનું સ્વરૂપ કહ્યું, તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખી તેવા સમકિતને પ્રાપ્ત કરી આ સંસારમાં રહીશ, તો પણ તારા આત્માનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. કારણ કે, શુદ્ધ સમકિતને ધારણ કરનારા પુરૂષો પછી સ્કેલાઇથી ચારિત્ર ધર્મના અધિકારી થઈ જાય છે.

ગુરૂના આવાં વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો, હે પૂજ્યપાદ ગુરૂ, આપે કહ્યું, તે યથાર્થ છે. મારી ઇચ્છા પણ તેમ કરવાની છે. તથાપિ આપના જેવા સમર્થ અને જ્ઞાની ગુરૂની સેવા કરતાં કરતાં જો મારી મનોવૃત્તિમાં વૈરાગ્ય ભાવના પ્રગટ થશે, તો હું આપની પાસેજ ચારિત્રધર્મ અંગીકાર કરીશ. અને મારા શ્રાવકજીવનને કૃતાર્થ કરીશ.

ગુરૂ—હે વિનિત શિષ્ય, એવી ભાવના ભાવ્યા કરજે. ચારિત્ર લેવાની ભાવના ભાવવી એ પણ સર્વોત્તમ ગણાય છે. આપણા જૈનશાસ્ત્રમાં ભાવનાનો પ્રભાવ સારી રીતે દર્શાવ્યો છે. તેમાં એટલે સુધી લખે છે કે, યતિના ચિન્હ ન હોય, પણ જો તેની ભાવના ઉત્તમ પ્રકારની હોય, તો તે ભાવયતિ કહેવાય છે. દ્રવ્યયતિના કરતાં ભાવયતિ કેટલેક અંશે ચઢીઆતો છે. તેથી હે શિષ્ય, તું હમેશાં ચારિત્રની ભાવના ભાવ્યા કરજે. જેથી તારામાં ચારિત્રનો અધિકાર અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.

સમમખિંદુ—શ્રદ્ધા.

“ રુચિર્જિનોક્તત્ત્વેષુ સમ્યક્ શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।

જાયતે તન્નિર્સર્ગેણ ગુરોરધિગમેન વા ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જિન ભગવંતે કહેલા તત્ત્વ ઉપર રૂચિ રાખવી તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા કહેવાય છે. તે શ્રદ્ધા સ્વાભાવિક રીતે અથવા ગુરૂની પ્રાપ્તિથી થાય છે.”

ગૃહસ્થ શિષ્ય—હે ભગવન ! આપે મને સમ્યક્ત્વ વિષે સમજાવ્યું, તેથી મને ઘણોજ લાભ થયો છે. હવે કૃપા કરી શ્રદ્ધા વિષે સમજાવો.

ગુરૂ—હે ભદ્ર, તેં જે પ્રશ્ન કર્યો, તે ઘણોજ ઉપયોગી છે. માટે ધ્યાન દઇને સાંભળ.

આપણા જૈન શાસ્ત્રમાં જે સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. અને મેં તને જે હુમણા સમજાવ્યું, તે સમ્યક્ત્વનેજ શ્રદ્ધા કહે છે. શ્રી જિન ભગવંતે કહેલા દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ યથાર્થ છે. તેઓએ જે તત્ત્વો દર્શાવ્યા છે, તે સત્ય છે, આ પ્રમાણે જાણવું, તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા કહેવાય છે. આક્રીન રાખ્યા વિના કેઈપણ બાબત ફળ આપતી નથી. શ્રદ્ધાથી સર્વ કાર્ય સફળ થાય છે. તે શ્રદ્ધા સ્વાભાવિક રીતે અથવા ગુરૂના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થાય છે. જે સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય, તે પૂર્વના પુણ્યની નિશાની છે, કારણ કે, નહીં તો ઉપદેશ આપ્યા વિના શી રીતે શ્રદ્ધા થાય ? જે ગુરૂના ઉપદેશથી શ્રદ્ધા થાય છે, તે સ્વાભાવિક શ્રદ્ધાની જેમ સ્થિર રહેવી અશક્ય છે; કારણકે, કદિ જો કોઈ મિથ્યાત્વી ગુરૂ આવી ઉપદેશ આપે, અને તે ગુરૂ વાચાળ અને વિદ્વાન્ હોય તો, ઉપદેશ જનિત શ્રદ્ધા ટકવી મુશ્કેલ છે.

એ શ્રદ્ધા-સમ્યક્ત્વ જુદે જુદે પ્રકારે કહેલ છે. દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વ (દ્રવ્ય શ્રદ્ધા) અને ભાવ સમ્યક્ત્વ, નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ, નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ અને ઉપદેશ સમ્યક્ત્વ એમ બે બે પ્રકારે તેના જુદા જુદા ભેદા કહેવા છે, પ્રથમ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ એટલે દ્રવ્યશ્રદ્ધા અને ભાવસમ્યક્ત્વ એટલે ભાવશ્રદ્ધા-તેને વિષે એક બોધક દષ્ટાંત કહેવાય છે, તે સાંભળ.

શ્રીમાલનગરમાં વસુધર નામે એક શ્રાવક રહેતો હતો. તેને બોધ અને શોધ નામે બે પુત્રો હતા. તેમાં બોધ ભદ્રિક સ્વભાવનો હતો અને શોધ બુદ્ધિવાળો અને વિચાર કરનારો હતો. અર્થાત્ તેનામાંનામ પ્રમાણે ગુણ રહેલા હતા. તે બંને ભાઈઓ પાઠશાળામાં સાથે ભણવા જતા, અને સાથેજ કીડા કરતા હતા. બંને પોતાના પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા વિનીત હતા. જ્યારે પિતા વસુધર કાંઈપણ આજ્ઞા કરતો, ત્યારે બોધ તે કામ વિચાર કર્યા વગર તરત કરતો હતો. અને શોધ તે કામનું સ્વરૂપ સમજી તેનો દીર્ઘ વિચાર કરી તે કરતો હતો.

એક વખતે વસુધરે કોઈ કારણથી પોતાના પુત્રોને કહ્યું કે, આજે પાઠશાળામાં ભણવા જશો નહીં. પિતાની આવી આજ્ઞા થતાં બંને પુત્રોએ અંગીકાર કરી. તે વખતે ભદ્રિક સ્વભાવના બોધે મનમાં વિચાર્યું કે, " હમેશા પિતા પુત્રના હિતમાં તત્પર હોય છે. આજે તેમણે પાઠશાળામાં જવાની ના કહી, તેમાં કાંઈ સારો હેતુ હશે. નહીં તો અભ્યાસમાં અંતરાય શા માટે કરે ? " આવું વિચારી તે બેસી રહ્યો. જે શોધ બુદ્ધિવાળો શોધ હતો. તેણે વિચાર કર્યો કે, આજે પિતા શા માટે અભ્યાસમાં અંતરાય કરતા હશે ? તેમાં શો હેતુ છે ? કોઈપણ સારો હેતુ હોવો જોઈએ. અને જે કાંઈ હેતુ હોય, તે અવશ્ય જાણવો જોઈએ. આવું ચિંતવી તેણે પિતાને પ્રશ્ન કર્યો, પૂજ્ય પિતા, આજે પાઠશાળામાં જવાથી શી હાની છે ? શા માટે આપે અમને અટકાવ્યા છે ? વસુધર બોલ્યો--પુત્રો, આજે સવારે મને એક નિમિત્તિઓ મળ્યો હતો, તેણે જ્યોતિષના જ્ઞાનથી મને કહ્યું કે, આજે મધ્યાહ્ન કાળે અગ્નનક

વરસાદ ચડી આવશે, અને તેથી ભારે તોફાન થશે. એ વિદ્વાન નિર્મિતિયાની વાણી ઉપર મને વિશ્વાસ આવ્યો, અને તેથી તમને આજે ઘર બાહરે મોકલવા, એ મને યોગ્ય લાગ્યું નહીં. પિતાના મુખની આ વાણી સાંભળી શોધને શાંતિ વળી. અને પાઠશાળામાં નહીં જવાના હેતુને જાણવા માટે જે તે ઉડાપોહ કરતો હતો. તે ઉડાપોહ તેણે છોડી દીધો. અને તે સત્ય હેતુ જાણી તેના હૃદયમાં નિશ્ચય થઈ ગયો.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ—દ્રવ્યશ્રદ્ધા અને ભાવસમ્યક્ત્વ—ભાવશ્રદ્ધા એ બંને પ્રકાર સારી રીતે સમજાશે. જે સૂક્ષ્મ અર્થનો વિચાર કરે નહીં, માત્ર વીતરાગના વચન ઉપર પ્રતીતિ રાખે. કારણ કે, તે સમજે કે, જેમને રાગદ્વેષ નથી. એવા જિનેશ્વર પ્રભુનાં વચન યથાર્થ હોય, તે વિષે કાંઈ પણ ઉડાપોહ કરે નહિ, તે પુરૂષ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ—દ્રવ્યશ્રદ્ધાવાળો કહેવાય છે. અહીં વસુધરનો પુત્ર જે બોધ હતો, તે દ્રવ્યશ્રદ્ધાવાળો સમજવો. જ્યારે તેના પિતા વસુધરે પાઠશાળાએ જવાની ના કહી, ત્યારે તેણે તેના હેતુ વિષે કાંઈ પણ વિચાર કર્યો નહિ. ફક્ત પિતા પુત્રના હિતેચ્છુ હોય છે, તેથી તે જે કહે તે કરવું જોઈએ. આવો સ્થૂળ વિચાર કરી તે બેસી રહ્યો. પાઠશાળાએ ગયો નહિ. એ દ્રવ્યશ્રદ્ધાનું પૂર્ણ દૃષ્ટાંત છે.

જે ભવ્યજીવ, જીવ, અજીવ વિગેરે પદાર્થોને સ્યાદાદની શૈલીથી જાણે. એટલે માત્ર ઉપર ઉપરના અર્થથી ન જાણે, પણ સાત નય, ગમ, ભંગ, પ્રમાણુ નિદેષ વિગેરેથી ઉડાપોહ કરી જાણે તે ભાવસમ્યક્ત્વ એટલે ભાવ શ્રદ્ધાવાળો કહેવાય છે. ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં વસુધરનો પુત્ર જે શોધ છે, તે ભાવ શ્રદ્ધાવાળો સમજવો. જ્યારે તેના પિતા વસુધરે શોધ પુત્રને પાઠશાળામાં જવાની ના કહી, ત્યારે તે તે વિષે તર્ક વિતર્ક કરવા લાગ્યો. છેવટે પિતા પાસેથી હેતુ જાણી તેનો બરાબર નિશ્ચય કર્યો હતો. તેથી ભાવ શ્રદ્ધાનું સંપૂર્ણ દૃષ્ટાંત તે સમજવો.

હે વિનીત શિષ્ય, એ બંને પ્રકારની શ્રદ્ધામાં ભાવશ્રદ્ધા ઉત્તમ ગણાય છે. તેથી એ શ્રદ્ધાને ગ્રહણ કરવા તત્પર થવું. કારણ કે, દ્રવ્યશ્રદ્ધાથી વખતે કોઈવાર કુમાર્ગે દોરાર્ધ જવાય છે. કોઈ કુચુર પોતાની

વિક્ષતાથી સારો ઉપદેશ આપતો હોય, અને તેની વાણી ઘણી મધુર હોય, તો દ્રવ્યશ્રદ્ધાવાળો માણસ ભૂલાવામાં પડી જાય છે. અને તે ઉપદેશકની વાણીપર મોહિત થઈ મિથ્યાત્વના મહાસાગરમાં મગ્ન થઈ જાય છે. અને જો ભાવશ્રદ્ધાવાળો માણસ હોય, અને તેને કોઈ કુશુર બોધ કરવા જાય, તો તેનો બોધ સત્ત્વર શ્રદ્ધા કરતો નથી. તે વિષે બરાબર વિચાર કરે છે. અને તે ઉપદેશ નિર્દોષ છે કે નહીં? તેની ખાત્રી કરે છે. પછી જો તે ઉપદેશ તેને યોગ્ય લાગે તો સ્વીકારે છે. અને અયોગ્ય લાગે તો તેનો ત્યાગ કરે છે. આથી ભાવશ્રદ્ધા ઉત્તમ ગણાય છે.

અષ્ટમભિન્દુ—નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ.

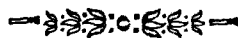

(નિશ્ચય શ્રદ્ધા અને વ્યવહાર શ્રદ્ધા.)

“ નિચ્છયઓ સમ્મતં, નાણાઈ મયપ્પસ્સુહ પરિણામો ॥

ઈયરં તુહ પુણ સમપ્પ, મણિયં સમ્મત્તહે ઝહિં. ” ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—” જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ શુદ્ધ શ્રદ્ધાની રમણતા પૂર્વક આત્માના જે શુભ પરિણામ તે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અથવા નિશ્ચય શ્રદ્ધા કહેવાય છે. અને સમ્યક્ત્વના હેતુ જે શાસનની ઉત્પત્તિ વિગેરે તે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અથવા વ્યવહાર શ્રદ્ધા કહેવાય છે.”

શિષ્ય કહે છે—હે મહાત્મન, આપે જે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું, તે સાંભળી મને અતિશય આનંદ થયો છે. આપનો એ મહાત્મ ઉપકાર હું યાવજીવિત ભૂલીશ નહીં. હવે મને સમ્યક્ત્વ-શ્રદ્ધાના બીજ બે બે પ્રકારો દ્રષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવો, તમે કહ્યું જે નિશ્ચય અને વ્યવહારથી પણ સમ્યક્ત્વ અથવા શ્રદ્ધા બે પ્રકારે થાય છે. તો તે કેવી રીતે થાય ? એ મને વિવેચનકરી સમજાવો.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ શુદ્ધ શ્રદ્ધાની જે રમણતા તે આત્માના શુભ પરિણામ કહેવાય છે. તે શુભ પરિણામ-નેજ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અથવા નિશ્ચય શ્રદ્ધા કહેવાય છે. તેવી શ્રદ્ધા-વાળો શ્રાવક દૃઢતાથી ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે. એ દ્રઢતાને લઈને તે પોતાના આત્માનેજ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહે છે. કારણકે, સમકિત શ્રદ્ધા એ આત્માનો ગુણ છે. તે આત્માથી જુદો નથી. પરિણામે એકજ છે. ગુણ તથા ગુણી ભાવે તેમનામાં ભેદ છે. અને અભેદ પરિણામે પરિણમેલો આત્મા સદ્ગુણ રૂપજ કહેવાય છે. તેને માટે યોગશાસ્ત્ર લખે છે કે, ”જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ આત્માના ગુણો આત્મા રૂપજ છે. આત્મા પોતાના ગુણથી શરીરમાં રહેલો છે.”

જે મુનિ પ્રમાદ રહિત છે. તેને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પૂર્ણ હોય છે. કારણ કે, તે મુનિ જેવું જાણે છે, તેવી રીતે તે ત્યાગ ભાવને ધારણ કરે છે. અને તેની શ્રદ્ધા પણ તેનેજ અનુરૂપ હોય છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે જે જીવ પોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ કરે છે. તેને તેનો આત્મા તેજ જ્ઞાન, દર્શક અને ચારિત્ર છે. કારણકે આત્મા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના અભેદ ભાવે શરીરમાં રહેલો છે. તેથી જે જીવ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રતનત્રયીનો શુદ્ધ ઉપયોગ કરી વર્તાતા હોય તે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વવાળો કહેવાય છે.

ખીજું વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અથવા વ્યવહાર શ્રદ્ધા છે, તે શાસનની ઉત્પત્તિના હેતુઓથી ઉત્પન્ન થાય છે. દેવગુરૂ અને સંઘની બહુ માન સહિત ભક્તિ કરવી, જિનશાસનની ઉત્પત્તિ કરવી, અવિરતિ ગુણ ઠાણે રહેતાં પણ શાસ્ત્રોક્ત વિધિમાર્ગે નિરાતચારપણે પ્રેવર્તે, તે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

હે શિષ્ય, તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે, તે સાંભળ. ચંદ્રપુર નગરમાં દેવસિંહ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો; તેને મહેશ્વર અને ધર્મશ્ચર નામે બે બ્રાહ્મણ મંત્રીઓ હતા, મહેશ્વર ઘણો પ્રમાણિક અને ન્યાયથી ચાલનારો હતો. તેનું તે પ્રવર્તન સ્વભાવથીજ હતું તે જાણતો હતો કે રાજા દેવસિંહે મને રાજ્ય તથા પ્રજાની સંભાળ રાખવાને નીમ્યો છે, રાજ્ય તથા પ્રજાને જે લાભ અથવા હાનિ થાય, તે મનેજ લાભ અથવા હાનિ થાય, એમ મારે સમજવું જોઈએ. હું પોતે રાજા નથી પણ રાજાનો પ્રતિનિધિ છું. મારામાં અને રાજામાં અભેદ છે. રા-

જા જે કાંઈ સાડું નકાડું કરે, તે મેંજ કયું કહેવાય. તેથી મારે મારા શુદ્ધ કર્તવ્યને યથાર્થ રીતે સમજી મારા પ્રવર્તનને સર્વદા ન્યાયમાર્ગે ઉપર રાખવું જોઈએ. આવું જાણી તે મહેશ્વર મંત્રી હમેશાં શુદ્ધ માર્ગે ચાલતો હતો, તે માર્ગે ચાલવામાં તેને રાજાનો ભય ન હતો, કે કાંઈ જાતની રાજાની પ્રેરણાની આવશ્યકતા ન હતી,

બીજો મંત્રી ધર્મેશ્વર પ્રમાણિક અને ન્યાયી હતો. પણ તે પ્રમાણિકતા અને ન્યાયવૃત્તિ રાજાના ભયથી તથા રાજાની પ્રેરણાથી રહેલી હતી ”જો હું અન્યાય કરીશ, અથવા અપ્રમાણિક થઈશ, તો રાજા મારીપર નાખુશ થશે, અને તેથી મને ઘણુંજ નુકશાન થશે” આવું વિચારીને પોતાનું પ્રવર્તન ચલાવતો હતો. વળી ન્યાય અને પ્રમાણિકતા રાખવાથી લોકોમાં સારી કીર્તિ પ્રસરે છે. અને સર્વ તરફથી માન મળે છે, આવું સમજીને પણ તેની પ્રવૃત્તિ ન્યાય તથા પ્રમાણિકતાને માર્ગે થતી હતી. અને તેથી તે સર્વદા તેમાં પ્રવૃત્તિ કરી પોતાની સત્કીર્તિ કરાવતો હતો. અને એથી કરીને રાજા તેની ઉપર પણ ખુશી રહેતો હતો.

હું શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ તથા વ્યવહાર સમ્યક્ત્વનું અથવા નિશ્ચય તથા વ્યવહાર શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તારા સમજવામાં આવશે. જે મહેશ્વર મંત્રી પોતાની પ્રવૃત્તિ ન્યાય તથા પ્રમાણિકતાથી કરતો, અને રાજા તથા પોતાની વચ્ચે અલેદ માનતો, એ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અથવા નિશ્ચય શ્રદ્ધા સમજવી. નિશ્ચય શ્રદ્ધામાં જેમ આત્માનો સમકિત-શ્રદ્ધારૂપ ગુણની સાથે અલેદ માને છે, તેવી રીતે તે પોતાનો રાજાની સાથે અલેદ માનતો. અને તે અલેદથી પોતાની પ્રવૃત્તિ કયા કરતો હતો. જેમ તે મંત્રી રાજાનો ભય કે પ્રેરણા વગર પોતાનું શુદ્ધ વર્તન રાખતો તેમ જીવ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીનો શુદ્ધ ઉપયોગ કરી વર્તે છે. તેનું જે પ્રવર્તન તે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું પ્રવર્તન સમજવું.

બીજો મંત્રી ધર્મેશ્વર ન્યાયી તથા પ્રમાણિક હતો, પણ તે રાજાના પ્રભાવથી ન્યાયી તથા પ્રમાણિક રહી શકતો હતો. તે બીજા વ્યવહાર સમકિત અથવા વ્યવહાર શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ સમજવું. વ્યવહાર સમકિત વાળો જીવ દર્શનની ઉત્પત્તિ અથવા પ્રસવના જોઈ તેમાં પ્રવર્તે છે. તે રાજાના પ્રતાપ—પ્રભાવથી પ્રવર્તતા એવા ધર્મેશ્વર મંત્રીના જેવું

પ્રવર્તન છે.

હે શિષ્ય, આ પ્રમાણે એ બંને મંત્રીના દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે નિશ્ચય તથા વ્યવહાર સમર્પિત અથવા નિશ્ચય તથા વ્યવહાર શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ સમજી લેવું.

નવમખિંદુ—જ્ઞાનીની અવસ્થા.

દોહા.

“જો દયાનુતા જાવસો, પ્રગટ જ્ઞાનકો અંગ;
પેં તગ્રાપિ અનુનોદશા, વરતૈ વિગત તરંગ. ॥ ૧ ॥
દર્શન જ્ઞાન ચરણદશા, કરે એક જો કાર;
સ્થિર વહે સાધે મોક્ષમગ, સુધો અનુજવિ સોર. ” ॥ ૨ ॥

સમયસાર નાટક.

ભાવાર્થ—“જે આત્માને શુદ્ધ દયાળુપણનો લાવ પ્રગટ થાય છે, તેને જ્ઞાનનું અંગ પ્રગટ થયું સમજવું. અને તેમાં જે અનુભવ દશા છે, તે સદા સંકલ્પ વિકલ્પથી રહિત છે. વળી વિકલ્પ રહિત હોય, તે આત્માને દર્શન, જ્ઞાન અને ચરિત્રની દશાને જોઈ શકે છે. અને એજ રીતે નિશ્ચય થઈને જે મોક્ષ માર્ગને સાધે છે, તે સદ્બુદ્ધિવાન કહેવાય છે.”

પ્ય પૂછે છે—હે ગુરૂ મહારાજ, આ સંસારમાં જ્ઞાનીની દશા કેવી હશે ? તે બાળુવાની મારી ઈચ્છા છે. જ્ઞાનીનું આવરણ કેવું હોય ? અને તે શી રીતે ઓળખાય ? તે મને વિવેચન કરી સમજાવો.

ગુરૂ કહે છે—હે વિનીત શિષ્ય, તેં જે જ્ઞાની વિષે પૂછ્યું, તેમાં હજી સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. કારણ કે, આપણા જૈન શાસ્ત્રમાં
Sh. K.—૬

મતિ, શ્રુત. અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળ—એમ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાન કહેલાં છે, તેમાં કયા જ્ઞાનવાળા જ્ઞાનીને માટે તું પૂછે છે ?

શિષ્યે કહ્યું, હે ઉપકારી ગુરૂ, હું તો એક સામાન્ય જ્ઞાનીને માટે પૂછું છું. કોઈ પણ પ્રકાર વગરના સામાન્ય જ્ઞાનવાળો જ્ઞાની પુરૂષ કહેવાય છે. તો તેને માટે મારો પ્રશ્ન છે.

ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્ય, જેનામાં કોઈ પ્રકારનું જ્ઞાન હોય, તે જ્ઞાની કહેવાય. તેમાં જ્ઞાનના બે પ્રકાર છે એક લૌકિકજ્ઞાન અને બીજું લોકોત્તરજ્ઞાન. જે લૌકિક જ્ઞાન છે, તેમાં બધા વ્યવહારનું જ્ઞાન આવી જાય છે. અને જે લોકોત્તર જ્ઞાન છે, તેમાં ધાર્મિક તથા દિવ્ય જ્ઞાન આવે છે, તેમાં જે લૌકિક જ્ઞાનવાળો પુરૂષ છે, તે આ લોકનાં કાર્યો સાધવામાં કુશળ થાય છે. અને જે લોકોત્તર જ્ઞાનવાળો પુરૂષ છે, તે ધર્મનાં કાર્યો સાધવામાં કુશળ થાય છે. હે શિષ્ય, તેમાં જે લોકોત્તર જ્ઞાનવાળો પુરૂષ છે, તેજ ખરેખરો જ્ઞાની કહેવાય છે. અને જ્ઞાનીની સ્થિતિ કેવી હોય ? તે જાણવું જોઈએ. તેવો જ્ઞાની પુરૂષ હ્રમેશાં શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો, દયાળુ અને પરોપકારી હોય છે. આ જગતમાં જે જે પરોપકારનાં કાર્યો હોય, તે કરવાને જ્ઞાની સર્વદા તત્પર રહે છે. તે છતાં તે આત્મપ્રશંસાથી ડરે છે. કોઈપણ કાર્ય પોતાની પ્રશંસા માટે કરતો નથી. માત્ર જનકલ્યાણ કરવાના પોતાના સ્વભાવથી કરે છે. તેનામાં હ્રમેશાં સામ્યતા હોય છે. જગતના સર્વ જીવોને સમાન દૃષ્ટિ થી જુવે છે. કોઈપર રાગ કે દ્વેષ રાખતો નથી. તે ઉપર એક સુંદર દૃષ્ટાંત છે, તે તું સાવધાન થઈને સાંભળજે—

અંપાપુરીમાં ધનસાર અને પુણ્યસાર નામે બે ભાઈઓ રહેતા હતા. ધનસાર અને પુણ્યસારની વચ્ચે સારો સ્નેહ હતો. પુણ્યસાર પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ ધનસારની આજ્ઞાને માન આપી ચાલતો હતો. ધનસારની મનોવૃત્તિ ગૃહવ્યવહારમાં વધારે તદ્દલીન રહેતી હતી, તે હ્રમેશાં પોતાના સ્વાર્થ તરફ પ્રવર્તતો હતો. દરેક કાર્ય કરવામાં ધનસારની મનોવૃત્તિ સ્વાર્થ સાધક થતી હતી. પુણ્યસાર બાળવયથીજ ધર્મમાં આસ્તિક અને સમદૃષ્ટિ હતો. “ આ જગતના જીવ કયારે સુખી થાય ? ” એવી પવિત્ર ધારણા તેના હૃદયમાં થયા કરતી હતી. તે હ્રમેશાં પરોપકાર કરવાને માટેજ પ્રવૃત્તિ કરતો હતો. જો બીજાનો ઉપકાર થતો હોય, અને પોતાના સ્વાર્થનો નાશ થતો હોય, તોપણ

તે સ્વાર્થનો લોગ આપી પરોપકાર કરતો હતો. આથી ચંપાપુરીના લોકો ધનસારના કરતાં પુણ્યસારને વધારે ચાહતા હતા, ઘણા લોકો તેનો આશ્રય લેવાને આવતા, અને દર્શન કરી પોતાના આત્માને પવિત્ર થયેલો માનતા હતા.

એક વખતે ચંપાપુરીમાં મહામારીનો ઉપદ્રવ થયો. લોકોનો ભારે સંહાર થવા માંડ્યો. તે વખતે લોકો માંહો માંહે વિચાર કરવા લાગ્યા. તેની શાંતિને માટે અનેક ઉપાયો કર્યા, પણ કોઈ રીતે રોગની શાંતિ થઈ નહીં. તેવામાં કોઈ ભરદ્વાજ નામે તાપસ ત્યાં આવી ચડ્યો. તે ઘણી ઉચ્ચતપસ્યા કરનારો અને જ્ઞાનને ધારણ કરનારો હતો. તેને જોઈ મહામારીથી પીડાતા લોકો તેને શરણે ગયા. અને મહામારીના કષ્ટથી મુક્ત કરવાની તેની પાસે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. ભરદ્વાજ તાપસે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોઈને કહ્યું, હે લોકો, આ મહામારીમાંથી મુક્ત કરવાનો એક ઉપાય છે, પણ તે બનવો અશક્ય છે. લોકોએ કહ્યું. તે કેવો ઉપાય છે? તે જણાવો. તે જણ્યા પછી શક્ય અને અશક્યનો નિર્ણય થઈ શકશે. તાપસે કહ્યું, અહિંથી થોડે દૂર વ્યાઘ્રમુખ નામે એક મિથ્યાત્વીય ક્ષત્રિ મંદિર છે. ત્યાં જઈ તે યજ્ઞને કહેવું કે, ગમે તેમ કરીને પણ આ નગરની રક્ષા કરો. પછી તે યજ્ઞ કોઈ પુરૂષનું બળિદાન માગે, તો તમારામાંથી એક પુરૂષને તૈયાર થવું પડશે. જે યજ્ઞ દયા લાવી છોડી મૂકે, તો તેનાં ભાગ્ય, નહીં તો એક પુરૂષે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપવો જોઈશે. જે તે યજ્ઞને પુરૂષના ભોગથી પ્રસન્ન કરવામાં આવે, તો આ મહામારીનો રોગ તરત નાશ પામી જાય. ભરદ્વાજ તાપસનાં આ વચન સાંભળી લોકો વિચારમાં પડ્યા. કોઈ પણ પ્રાણનો ભોગ આપનાર ઉપકારી પુરૂષ ઉભો થયો નહીં. આ વાત રાજાના જાણવામાં આવતાં તેણે તેવા પુરૂષની શોધ કરવા માંડી—પણ કોઈ પુરૂષ જોવામાં આવ્યો નહીં. પછી રાજાએ નગરમાં ઉદ્ઘોષણ કરાવી કે, “જો કોઈ પુરૂષ આ નગરની રક્ષા કરવાને આત્મભોગ આપશે, તેના પુત્રને રાજા પોતાનું અર્ધરાજ્ય આપશે. અને તેના મૃત્યુ સ્થાને એક મોટો વિશાલ-કીર્તિસ્તંભ ઉભો કરવામાં આવશે. આ ઉદ્ઘોષણ પેલા ધનસારના સાંભળવામાં આવી. તેણે તે વિષેની બધી વાત કોઈને પૂછી જાણી લીધી. પછી ધનસાર ઘેર આવ્યો. અને તે વાત પોતાના પૂજ્યબધુ પુણ્યસારને કહી સાંભળાવી. તે સાંભળી પુણ્ય-

સારે કહ્યું ‘બંધુ ધનસાર, આજે મારો દિવસ કૃતાર્થ થયો. તેં મને ઘણી ઉત્તમ પ્રકારની વાત કહી. આ ગામની પ્રજાની જો રક્ષા થતી હોય, અને ઘણા લોકોના પ્રાણ બચતા હોય, તો હું મારા પ્રાણનો ભોગ આપવાને તૈયાર છું. એક જીવને બદલે અનેક જીવનો ઉપકાર તો હોય, તો તેવું કામ શામાટે ન કરવું?’ ધનસારે કહ્યું, ભાઈ, પ્રાણનો ભોગ આપી બીજાનો ઉપકાર કરવો, એ મને યોગ્ય લાગતું નથી. તેમ વળી આ રાજા તેના પરિવારને અધુરાજ્ય આપે છે, પણ તે લાલ મરણ પછી બીજાને મળે તેમાં શો લાભ છે? પુણ્યસારે કહ્યું, હું કાંઈ અર્ધરાજ્યને માટે પ્રાણાર્પણ કરતો નથી. પણ ઘણા લોકોના જીવનો ઉગારો થાય, તેને માટે હું પ્રાણાર્પણ કરું છું. એક જીવથી અનેક જીવનો ઉગારો થાય, એ કાંઈ જેવું તેવું કામ નથી. આ મનુષ્ય જીવન આવા કામને માટે ઉપયોગી ન થાય. તો બીજા શા કામમાં ઉપયોગી થાય તેમ છે. છેવટે જેની ઉત્પત્તિ તેનો નાશ થવાનો છે. જે વસ્તુ નાશવંત છે. તેને છોડી દેવી તેમાં કાંઈ ભારે કામ નથી. વળી રાજા જે અધુરાજ્ય આપવા તૈયાર થયેલ છે. તે રાજ્ય તને મળશે. અને તું મારો સહોદર બંધુ છે. તો તારો પણ ઉપકાર થાય. એ લાલ મનેજ છે. ધનસારે કહ્યું, મોટાભાઈ, જેમાં તમારા પ્રાણનો નાશ થાય, અને તમારો મારો સહાને માટે વિયોગ થાય, તેવો લાલ મેં ગવવાની મારી ઈચ્છા નથી. જો મારો લાલ ધારીતમે તમારો આત્માનો ભોગ આપો, તો એ વાત કદિ બનવાની નથી. તમારા આત્માની જેવી મારે જરૂર છે, તેવી અર્ધરાજ્યની જરૂર નથી, અને એ વાત કદિ પણ માન્ય નથી. ધનસારનો આવો આગ્રહ જોઈ પુણ્યસારે કહ્યું, બંધુ, એવો આગ્રહ રાખશો નહિ. તેમ છતાં જો તમે અર્ધરાજ્યની ઈચ્છા નહીં કરો, તો હું રાજાને પ્રાર્થના કરીશ કે, તમારા અર્ધરાજ્યની જેટલી ઉપજ આવે, તેટલી પરોપકારને માટે અર્પણ કરો. જે દીન, દુઃખી અને નિરાધાર હોય, તેમના શુભને માટે તે અર્ધરાજ્યની ઉપજનું દ્રવ્ય ખર્ચજો. અને તેના બદલામાં હું મારા આત્માનો ભોગ આપું છું. હવે આગ્રહ રાખશો નહીં. અને મારા જીવની સાર્થકતા કરવામાં મને કોઈ જાતનો અંતરાય કરશો નહિ.

આ પ્રમાણે પોતાના બંધુ ધનસારને સમજાવી પુણ્યસાર રાજાને મળ્યો, અને પોતાની ઈચ્છા રાજાની આગળ જણાવી. રાજાએ

તેને ધન્યવાદ આપ્યો. અને તેના કહેવા પ્રમાણે બધી વાત કબૂલ કરી, પછી પુણ્યસાર પેલા વ્યાધ્રમુખ યક્ષના મંદિરમાં ગયો, રાજા વગેરે નગરનાં આગેવાન લોકો તેની સાથે ગયા. જેવામાં તે યક્ષમંદિરમાં દાખલ થયો. ત્યાં યક્ષે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું, હે મહાશય પુણ્યસાર, તને ધન્ય છે, તારા જેવા પરોપકારી પુરૂષ જગતમાં થોડા છે, બીજાના પ્રાણને બચાવવા પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપનારા તને હબરવાર ધન્યવાદ થટે છે, તારા જેવા પવિત્ર આત્માનો ભોગ લેવો—એ મને અઘટિત છે, તું પાછો જા, તારા પુણ્યના પ્રભાવથીજ મહામારીનો રોગ શાંત થઈ જશે, અને ચંપાનગરીની સર્વ પ્રજા સુખી થશે. યક્ષના આવાં વચનો સાંભળી રાજા અને બીજા લોકો આશ્ચર્ય પામી ગયા, અને ધનસારના હૃદયમાં અતિશય હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. ત્યારથી રાજાએ પુણ્યસારને બહુ માન આપી પોતાના રાજ્યમાં રાખ્યો હતો.

હે શિષ્ય, આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી તારે સમજવાનું છે કે, જે પુણ્યસાર હતો, તે લોકોત્તર જ્ઞાની સમજવો, અને જે ધનસાર હતો. તે લૌકિક જ્ઞાની સમજવો. લોકોત્તર જ્ઞાનવાળો પુરૂષ પોતાના શરીરને અને આ જગતના બધા પુદ્ગલિક પદાર્થોને નાશવંત ગણી તેમાં સમત્વ રાખતો નથી. જેનાથી પુણ્ય બંધાય, અને ધર્મ સંધાય, તેવાં કામ કરવાને તે હુમેશાં તત્પર રહે છે. કદિ પુણ્યનો ઘણો લાભ થતો હોય, તો પ્રાણનો ભોગ આપવાને પણ તે તૈયાર થાય છે, તેનામાં જરાપણ સ્વાધેષુદ્ધિ હોતી નથી, તે પરાર્થનેજ સ્વાર્થ માને છે. અને પરહિતમાંજ પોતાનું હિત સમજે છે. તેવા લોકોત્તર જ્ઞાની પુરૂષનું જીવન આ જગતને ઉપયોગી થાય છે, અને તેજ ખરેખરે જ્ઞાની કહેવાય છે.

જે ધનસાર હતો, તે લૌકિક જ્ઞાની સમજવો. લૌકિક જ્ઞાની હુમેશાં આ લોકનાં કાર્યો સાધવામાં કુશળ હોય છે. તેનામાં પરોપકાર કરવાની વૃત્તિ હોય છે. પણ જો પરોપકાર કરવાથી પોતાને કોઈ બાતની હાનિ થતી હોય, તો તે તેવો પરોપકાર કરતો નથી. પોતાના હિતની સાથે બીજાનું હિત થતું હોય, તો તેવું કરવાને તે તત્પર થાય છે. તે આ જગતના વ્યવહારને સાચા ગણે છે. અને લૌકિક કાર્યો સાધવામાંજ પોતાના જીવનની સાર્થકતા માને છે. તેવો લૌકિક જ્ઞાની પુરૂષ આ માનવ જીવનનો ખરેખરો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. અને પરમાર્થ સાધવામાં પણ તે પોતાના સ્વાર્થને છોડતો નથી. તેથી તે લોકોત્તર

જ્ઞાનીના કરતાં ઘણું દરજ્જે હલકો ગણાય છે.

હે વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે, ખરેખરે જ્ઞાની તે લોકોત્તર જ્ઞાની છે. અને તેજ પોતાના શુદ્ધ કર્તવ્યને સમજનારો છે. માટે તમારે હમેશાં લોકોત્તર જ્ઞાની થવાનો પ્રયત્ન કરવો. અને તમારા હૃદયમાં પુણ્યસારના જેવી પવિત્ર ભાવના સ્થાપિત કરવી, કે જેથી તમે તમારા આત્માને ઉન્નતિ માર્ગે લઈ જઈ શકશો, કે જે માર્ગમાં તમને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થશે. હે ગૃહસ્થશિષ્ય, તારે આ વાત વધારે મનન કરવાની છે. જો તું લોકોત્તર જ્ઞાની થઈ, ગૃહાવાસમાં રહીશ, તો પણ તારા આત્માનો ઉદ્ધાર થશે. લોકોત્તર જ્ઞાની ગૃહસ્થને કાંઈ આશ્ચર્ય લેવાની જરૂર નથી. તે હમેશાં ભાવસાધુ છે. અને ભાવસાધુ દ્રવ્યસાધુના કરતાં ઉત્તમ ગણાય છે.

દશમ બિંદુ-જ્ઞાન ક્રિયા.

“પ્રાતર્જ્ઞાતરિહાવદાતરુચયો યે ચેતનાચેતના
દૃષ્ટા વિશ્વમનઃપ્રમોદવિતુરા જાવાઃ સ્વતઃ સુંદરાઃ ।
તાંસ્તત્રૈવ દિને વિપાકવિરસાત્ હા નચયતઃ પચયતઃ
ચેતઃ પ્રેતહતં જહાતિ ન જવપ્રેમાનુવંધં મમ” ॥ ૧ ॥

જ્ઞાંતસુચારસ.

અર્થ—હે ભાઈ, સર્વના હૃદયને હર્ષ આપનારા અને ઉન્નત-લ કાંતિવાળા જે ચેતન અચેતન પદાર્થો પ્રાતઃકાળે મને સ્વભાવથી સુંદર લાગતા હતા, તેજ દિવસે વિપાકના વિરસથી તે પદાર્થોને મેં નાશ પામતા જોયા, તથાપિ આ મારું નષ્ટ હૃદય સંસાર ઉપરના પ્રેમના બંધનને છોડતું નથી.

હી શિષ્ય પૂછે છે—હે ભગવન્, આપે જ્ઞાનીની અવસ્થા વિષે દૃષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવ્યું, તે જાણી મને અતિશય આનંદ થયો છે, અને મારા હૃદયની શંકા દૂર થઈ ગઈ છે. હવે જો આપની ઈચ્છા હોય તો મારે

એક બીજી વાત પૂછવાની છે, તે આપ ધ્યાન દ્રઢ સાંભળશો.

ગુરૂ—હે વિનીત ગૃહસ્થ શિષ્ય, જે તારે પૂછવું હોય, તે ખુશીથી પૂછ. તારી સાથે વાર્તાલાપ કરવામાં મને આનંદ આવે છે.

ગુરૂના આવાં વચન સાંભળી તે શ્રાવક કુમારે નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું,

હે દયાસાગર ગુરૂ, હવે મને જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉપર સમજાવો. જ્ઞાન એ શી વસ્તુ છે? અને ક્રિયાનું સ્વરૂપ શું છે? જે જ્ઞાનવાન હોય, તેને ક્રિયા કરવી જોઈએ કે નહિ? જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેમાં મુખ્ય શું છે? તે વિષે મારા મનનું સમાધાન કરો.

ગુરૂ—હે શ્રાવક કુમાર, તેં ઘણો સારો પ્રશ્ન કર્યો. જ્ઞાન અને ક્રિયા—એ બંને વસ્તુ સમજવા જેવી છે. તે ઉપર જે હું કહું, તે સાવધાન થઈ સાંભળ.

જ્ઞાનનો અર્થ જાણવું થાય છે. એટલે આ સંસારમાં રહેલા દરેક જડ ચેતન પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણવું, તે જ્ઞાન કહેવાય છે. જ્યારે દરેક પદાર્થનું જ્ઞાન થાય, ત્યારે “આ વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને આ વસ્તુ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ” એવો યોગ થાય છે. અને તેવો યોગ થવાથી તે જ્ઞાની મનુષ્યને વૈરાગ્ય, સામ્યભાવ અને શાંતિ વગેરે જે આત્માના ગુણો છે, તે પ્રગટ થાય છે. એથી જ્ઞાનીનો આત્મા ઉત્તમ ગતિનું પાત્ર બને છે.

જે માણસમાં શુદ્ધ જ્ઞાનની કળાનો ઉદ્ભાવ દેખાય છે, તેને વિષે તત્કાળ આત્માની શુદ્ધતા પ્રમાણ કરી શુદ્ધ ચારિત્રનો અંશ પ્રગટ થાય છે. તે ચારિત્રનો અંશ ભાવથી પ્રગટ થાય છે, દ્રવ્યથી થતો નથી. વળી તેવા જ્ઞાનીને હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઉપાદેય-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સર્વ વસ્તુનો મર્મ જણાય છે. એટલે તેનામાં સ્વતઃ વૈરાગ્યભાવ પ્રગટ થાય છે. કારણ કે, વસ્તુ સ્વરૂપ જાણવાથી એમ જણાય છે કે, આ ચેતન અચેતન સર્વ વસ્તુ નાશવંત છે, તે ઉપર રાગ દ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી—આથી વૈરાગ્ય ભાવ પ્રગટ થાય છે, અને વૈરાગ્ય પ્રગટ થવાથી રાગ દ્વેષ તથા મોહની દશાથી તે જીવ ભિન્ન થાય છે. એટલે પૂર્વે કરેલા કર્મની નિર્જરા થાય છે. અને વર્તમાનકાળે કર્મનો બંધ થતો નથી.—એટલે સર્વ પ્રકારે તેના કર્મના જાળનો નાશ થઈ જાય છે. પછી રાગ દ્વેષાદિક ઉપાધિથી રહિત એવો આત્મા સમાધિમાં રહે છે.

એટલે તે પૂર્ણ પરમેશ્વર અને છે.

હે શિષ્ય, આ પ્રમાણે શુદ્ધ જ્ઞાનથી જીવને મોટો લાભ થાય છે. હવે ક્રિયા વિષે કહું, તે સાવધાન થઈને સાંભળજે. ક્રિયાનો અર્થ કર્મ થાય છે. કોઈપણ જાતનું કર્મ કરવું, તે ક્રિયા કહેવાય છે. તે ક્રિયાના ત્રણ પ્રકાર છે. કાયિક, વાયિક અને માનસિક, જે કાયાથી કાંઈપણ જાતનું કર્મ કરવામાં આવે તે કાયિક, વચનથી કરવામાં આવે તે વાયિક અને મનથી કરવામાં આવે તે માનસિક—આ ત્રણે પ્રકારની ક્રિયાના ધાર્મિકી ક્રિયા અને વ્યવહારિકી ક્રિયા એવા બે ભેદ પડે છે તેમાં જે વ્યવહારિકી ક્રિયા છે, તે સંસારને વધારનારી છે, અને ધાર્મિકી ક્રિયા છે, તે સંસારને ઉચ્છેદન કરનારી અને કર્મના બંધને તોડનારી છે. એ ક્રિયાનો સંબંધ જ્ઞાનની સાથે છે. જે જ્ઞાન શુદ્ધ હોય, તો ક્રિયા પણ શુદ્ધ હોઈ શકે છે. અને અને ક્રિયાનો પરસ્પર સંબંધ છે. તે ઉપર એક દ્રષ્ટાંત કહું તે સાંભળ—

કોઈ એક માણસ મુસાફરી કરવાને નીકળ્યો. તે મુસાફરી પૂર્ણ કરી પોતાના ઘર તરફ પાછો વળતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં એક મોટું આંખાનું વૃક્ષ આવ્યું. તે વૃક્ષ નીચે તે વિશ્રાંતિ લેવાને બેઠો. તેવામાં તેની દૃષ્ટિ વૃક્ષ ઉપર પડી. ત્યાં પાકેલા આમ્રફળ તેના જીવામાં આવ્યાં. એટલે વૃક્ષ ઉપર ચડ્યો, વૃક્ષની એક ઉંચી શાખા ઉપર ઘણી પાકેલી અને રસ ભરેલી એક કેરી તેના જીવામાં આવી. તરતજ તે મુસાફરને તે કેરી લેવાની ઈચ્છા થઈ, પણ તે શાખા ઉપર જવું ઘણું મુશ્કેલ હતું. જિજ્ઞાસુ ઈન્દ્રિયની લોલુપતાથી તે મુસાફર ઘણી મહેનત કરી તે આમ્રફળ લેવા ગયો. તેવામાં કર્મચોગે તેનો પગ ખસી ગયો. અને ઘણી ઉંચી શાખા ઉપરથી જમીન ઉપર પડ્યો. પડતાંજ તેના પગ ભાંગી ગયા. અને તે પાંગળો થઈ ગયો. જ્યાં તેને જવાનું હતું, તે ગામ તેનાથી દૂર હતું. તેમજ ખીજું ગામ પણ તે રસ્તેથી છેટે હતું, એટલે તે ઘણો ચિતા કરવા લાગ્યો.

તેવામાં કોઈ આંધળો માણસ ફાંફા મારતો તે રસ્તે પ્રસાર થતો હતો. તેને જોઈ પાંગળાએ કહ્યું, અરે ભાઈ, તું ક્યાં જાય છે? તેણે ઉત્તર આપ્યો, હું અમુક ગામ જઈ છું, પણ અંધાપાને લઈને મને દુઃખ પડે છે. અરે ભાઈ, તારે ક્યાં જવું છે? તે મુસાફરને જે ગામ જવાનું હતું, તેજ ગામનું નામ આંધળાએ લીધું. એટલે તે પાંગળો

ખુશી થઈ ગયો. બંને એકજ ગામના રહેવાસી નીકળ્યા. તે પાંગળો ખુશી થઈ બોલ્યો—માઈ, જે ગામ તરે જવાનું છે, તેજ ગામમાં મારે જવાનું છે. તે સાંભળી અંધગાએ કહ્યું, ત્યારે તું કૃપા કરી મને દોરીશ ? પાંગળો બોલ્યો—માઈ, હું અહીં પાંગળો થઈને પડ્યો છું. પછી તેણે આંખાની કેરીની વાત કહી સંભળાવી. આંધગાએ ઉપાય બતાવ્યો, તું મારા સ્કંધ ઉપર બેશ, અને મને રસ્તો બતાવતો બા. એટલે હું તે પ્રમાણે ચાલીશ. તેથી આપણ બંને ખુશી થી આપણે ગામ પહોંચી જઈશું. પછી તે ઉપાયથી તેઓ બંને ચાલતા હતા. અને તે થોડા વખતમાં પોતાને ગામ પહોંચી ગયા.

હે શિષ્ય, આ દષ્ટાંત ઉપરથી જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશે સમજવાનું છે. જેમ આંધગાના પગ અને પાંગળાની આંખ—એ બંને એકબીજાની સહાયથી પોતાને ધારેલ સ્થાને પોહોંચી ગયા, તેવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયા—બંનેની સહાયથી મોક્ષમાર્ગે પોહોંચી શકાય છે. જ્ઞાન એ પાંગળાને ઠેકાણે સમજવું. અને ક્રિયા છે, તે આંધગાને ઠેકાણે સમજવી. કારણકે, જ્ઞાનથી વસ્તુનો મર્મ જાણી શકાય છે. તેથી તેનામાં દર્શન ધર્મ છે. પણ ચલન ધર્મ નથી. અને ક્રિયાથી વસ્તુ સ્વભાવમાં સ્થિર થવાય છે, તેથી તેનામાં ચલન ધર્મ છે. પણ દર્શન ધર્મ નથી. તેથી એકલા જ્ઞાનથી તેમ એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ માર્ગે પોહોંચી શકાતું નથી. ક્રિયા અને જ્ઞાન બંને હોય, તોજ મોક્ષમાર્ગે જવાય છે. જ્ઞાન જીવને જગાડે છે. અને ક્રિયા જીવને ભૂલમાં નાખે છે. એટલે જ્ઞાન વગર ક્રિયાનો હેતુ સમજતો નથી, તેથી જીવ જે ક્રિયા કરે, તેનકામી થઈ પડે છે. એકલી ક્રિયા ઉલટી જીવને કર્મના બંધમાં નાખે છે. જ્યાં સુધી ક્રિયાના પરિણામથી જ્ઞાન—ચેતના કર્મરૂપ થઈ છે, ત્યાં સુધી સંસારી જીવ વિકળ જેવો થઈને ફરે છે, પણ જ્યારે તેના હૃદયમાં જ્ઞાન—ચેતના બદલ થાય છે, ત્યારેજ તે જીવ સમક્રિતી કહેવાય છે. અથવા સહજ વૈરાગી કહેવાય છે.

હે શિષ્ય, તેથી જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેની અવશ્યકતા છે. એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ માર્ગે સિદ્ધ થતો નથી.

એકાદશ િંદુ—કર્મબંધમાંથી છુટવાનો ઉપાય.

“ નિકાચિતાનામાપ કર્મણાં યદ્
ગરીયસા નૂધરત્તુર્ધરાણામ્ ।
વિજ્ઞદને વજ્રમિવાતિત્રિં
નમોઽસ્તુ તસ્મૈ તપસેઽદ્જુતાય” ॥ ૧ ॥

શાંતસુધારસ.

અર્થ—“પર્વતના જેવા દુર્ધર અને ભારે એવા નિકાચિત કર્મને
પણુ ભેદવામાં જે વજ્રના જેવું અતિ તીવ્ર છે, તેવા અદ્ભુત તપને ન-
મસ્કાર હો.”

શિષ્ય—હે ભગવન્, મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે, કે પ્રાણી
માત્રને ક્ષણે ક્ષણે શુભાશુભ કર્મના બંધ થયા કરે
છે. તો તેમાંથી પ્રાણી કેવી રીતે છુટી શકે ?

ગુરુ—હે શિષ્ય, પ્રાણી શુભાશુભ કર્મના બંધ-
માંથી છુટવો ઘણો મુશ્કેલ છે. અને એવી સ્થિતિમાં
આવતાં તેને ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. જ્યારે આત્માને કર્મની નિર્જરા
થાય, અને તેને માટે ઉચ્ચ તપસ્યા કરે, તોજ તે કર્મના બંધમાંથી મુ-
ક્ત થાય છે.

શિષ્યે પુછ્યું, હે ગુરુ મહારાજ, જીવને કર્મનો બંધ શાથી
થતો હશે ? મેં સાંભળ્યું છે કે, કર્મની વર્ગણાથી જીવને બંધ થાય

છે—એ વાત સાચી છે કે ખોટી? તે વિષે મને યથાર્થ રીતે સમજાવો.

ગુરુ—હે શિષ્ય, તે જે વાત સાંભળી છે, તે યથાર્થ નથી. કારણકે, જીવને કર્મનો બંધ રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ અશુદ્ધ ઉપયોગથીજ જીવ બંધાય છે. કર્મજનની વર્ગણથી મન, વચન, કાયાના યોગથી, ચેતન હિંસાથી કે વિષય ભોગથી કર્મનો બંધ થતો નથી. કારણકે, સિદ્ધના જીવ કર્મ વર્ગણથી બંધાતા નથી, જિન ભગવંતને મન, વચન અને કાયાનો યોગ હોય છે, તે છતાં તેમને કર્મના બંધ થતા નથી, મુનિ અનાભોગપણે ચેતનની હિંસા કરે છે, તો પણ તેને કર્મના બંધ થતા નથી. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ ત્રણથીજ કર્મના બંધ થાય છે.

હે શિષ્ય, એ કર્મના બંધમાંથી છુટવાનો ઉપાય શુદ્ધ ગુરૂનો ઉપદેશ છે. કારણ કે, ગુરૂના ઉપદેશથી રાગ, દ્વેષ અને મોહનો અભાવ થવાથી કર્મનો બંધ થતો અટકે છે. તેમજ ગુરૂના ઉપદેશથી કર્મની નિર્જરા કરવાના ઉપાયો પણ પ્રાપ્ત થાય છે. જે ઉપાયોમાં તપ એ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. હે શિષ્ય, ગુરૂના ઉપદેશ વિષે તને એક સુખોદક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ—

અંદ્રપુર નગરમાં વિમળસિંહ નામે રાજા હતો. તે નીતિથી પોતાનું રાજ્ય કરતો હતો, તેની પ્રજામાં સારી રાજ્યલક્ષિતા હતી. રાજા અને પ્રજાને પરસ્પર પ્રીતિ હતી. તે રાજાને આઠ મંત્રીઓ હતા. તે અષ્ટપ્રધાન એવા નામથી ઓળખાતો હતો, તે મંત્રીઓની સલાહથી રાજા પોતાનું રાજ્ય સારી રીતે ચલાવતો હતો. અને લોકોમાં તેની સત્કીર્તિ ગવાતી હતી.

તે મંત્રીઓ પણ પરસ્પર સંપ રાખી વર્તતા હતા. તેઓ આઠે જાણે સહોદર બંધુ હોય, તેમ સંપથી રહેતા હતા. તેઓ સર્વદા પોતાના રાજાનું હિત ઈચ્છી પોતપોતાની ફરજ બજાવતા, અને તેથી રાજાને ખુશી રાખતા હતા. આ પ્રમાણે વિમળસિંહ રાજા એ મંત્રીઓની સાથે રાજ્ય કરતો હતો. અને પોતાના ધર્મમાં સારી રીતે વર્તતો હતો.

તે રાજાને ત્રણ સામંતો હતા, તેઓ દુર્ગુણી હોવાથી રાજાની પાસે આવી શકતા ન હતા. કારણ કે, રાજા પોતાના આઠ મંત્રીઓની સલાહથી કોઈ દુર્ગુણી માણસને સંગ કરતો ન હતો. આથી તે ત્રણ

સામંતો રાજની આગળ આવતાં ભય પામતા હતા.

આઠ પ્રધાનોની સત્કીર્તિ રાજ્યમાં તથા બીજા દેશમાં સારી રીતે પ્રસરવા લાગી. પ્રજા જનો ખુશી રીતે તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ સાંભળી પેદા ત્રણ સામંતોના મનમાં ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ. તેઓ કોઈપણ યુક્તિથી તે મંત્રીઓને રાજની પાસેથી દૂર કરાવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

એક વખતે તેમણે કોઈ નિમિત્તિયાને ખુટવી રાજની પાસે મોકલ્યો—તે નિમિત્તિયાએ રાજને ભય પમાડવા કહ્યું કે, “આ આઠ મંત્રીઓ તરફથી તમને મોટી હાનિ થશે. અને તેઓ તમારા શત્રુ થઈ ઉભા રહેશે. નિમિત્તિયાના તે વચન સાંભળી રાજના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ, અને તેણે નિમિત્તિયાને પુછ્યું કે, મારા રાજ્યમાં મારું શુભ કરનાર કોણ છે? નિમિત્તિયાએ રાજને કહ્યું કે, આખા રાજ્યમાં તમારું શુભ કરનારા તમારા ત્રણ સામંતો છે. તે ઉપરથી વિશ્વાસુ રાજએ તે સામંતોને બોલાવ્યા અને તેમને પોતાની પાસે રાખ્યા. અને પેદા આઠ મંત્રીઓને એકદમ રજા આપી દીધી.

આ ખગર સાંભળી ચંદ્રપુરની પ્રજામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. અને લોકોના મનમાં ભારે ખેદ થયો—તથાપિ કોઈ રાજની પાસે આવીને કાંઈપણ કહી શક્યા નહીં. પછી તે માનિતા થયેલા ત્રણ સામંતોએ રાજ્યમાં મંત્રીઓ જોઈએ, એવું ધારીને પોતાના પક્ષના બીજા આઠ મંત્રીઓને રાજને સમજાવી તે તે જગ્યાએ નિમી દીધા.

તે નીમેલા નવા મંત્રીઓ અનીતિ કરનારા અને અપ્રમાણિક હતા, આથી લોકોમાં તેમની અપકીર્તિ થવા માંડી. મંત્રીઓના બુદ્ધમથી રાજની પણ નિંદા થવા લાગી. અને લોકો તેથી ઘણાજ કંટાળી ગયા.

એક વખતે રાજ પોતાના મેહુલમાં બેઠો હતો, તેવામાં છડીદારે કહ્યું કે, કોઈ પુરૂષ આપને મળવા ઈચ્છે છે. રાજએ તેને તેડી લાવવાને છડીદારને આજ્ઞા કરી, એટલે છડીદારે તે પુરૂષને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યો. તે પુરૂષને જોતાંજ રાજની મનોવૃત્તિ પ્રસન્ન થઈ ગઈ અને રાજએ તેને ઘણુંજ સન્માન આપ્યું. જ્યારે રાજએ તે પુરૂષને આવવાનું કારણ પુછ્યું, એટલે તેણે રાજની આગળ તંના દુષ્ટ આઠ મંત્રીઓના બુદ્ધમની વાત કહી, અને તેઓને દૂર કરવાનાં પ્રાર્થના કરી. તે

પુરૂષના વચન ઉપર રાજાને વિશ્વાસ આવી ગયો. અને તરતજ તેણે પોતાના પેલા ત્રણ સામંતોને યોલાવ્યા. સામંતો આવી હાજર થયા, એટલે રાજાએ મંત્રીઓના જીવનની વાત કહી, તેમને દૂર કરવાની આજ્ઞા કરી. રાજાની આવી આજ્ઞાથી તે ત્રણે સામંતો પણ વિચારમાં પડ્યા. ઘણીવાર વિચાર કરી તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ રાજા મનકર છે, ઘડી ઘડીમાં તે પોતાના વિચાર ફેરવે છે, માટે તેની આગળ રહેવું યોગ્ય નથી. આવો નિશ્ચય કરી તે ત્રણે સામંતો પણ રજા લઈ ચાલ્યા ગયા. અને તેમની સાથે પેલા દુરાચારી આઠ મંત્રીઓ પણ વિદાય થઈ ગયા.

પછીવાડે રાજા વિમળસિંહે પેલા ઉત્તમ પુરૂષની સલાહથી જે પેહેલા જીતા પ્રમાણિક આઠ મંત્રીઓ હતા, તેમને પાછા યોલાવી તે તે જગ્યા ઉપર નીમી દીધા. આથી ચંદ્રપુરની પ્રજા ઘણીજ ખુશી થઈ, અને પાછું વિમળસિંહનું નીતિરાજ્ય ચાલવા લાગ્યું.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તારે જે સમજવાનું છે, તે ધ્યાન દઈને સાંભળજે.

ચંદ્રપુર નગર—એ મનુષ્યભવ સમજવો. તેમાં વિમળસિંહ રાજા એ ભવિ જીવ સમજવો. તે જીવ પરંપરાથી જૈન ધર્મી હતો. તેની પાસે જે આઠ મંત્રીઓ હતા, તે સમકિતના આઠ ગુણ સમજવા. ૧ દયા, ૨ સર્વ હિતખુદ્ધિ ઓ મૈત્રી, ૪ આત્મનિદા, ૫ સમભાવ, ૬ દેવ ગુરૂ ભક્તિ, ૭ વૈરાગ્ય, અને ૮ ધર્મરાગ—એ સમકિતના આઠ ગુણ છે. જે નકારા ગુણવાળા ત્રણ સામંતો હતા, તે મૂઠતાના ત્રણ દોષ સમજવા. ૧ દેવમૂઠતા, ૨ ગુરૂમૂઠતા અને ૩ ધર્મમૂઠતા—જે સામંતો—એ નિમિત્તિયાને રાજાપાસે મોકલ્યો હતો, તે મોહ સમજવો. મોહના સંગથી જીવજૂંની રાજાની અંદર મૂઠતાના ત્રણ દોષ પ્રગટ થયા હતા. તે સામંતોના કહેવાથી રાજાએ પોતાના સારા આઠ મંત્રીઓને રજા આપી બીજા નવા આઠ મંત્રીઓ રાખ્યા. તે રાજાજૂંની ભવિજીવે મૂઠતાના ત્રણ દોષજૂંની ત્રણ સામંતોના કહેવાથી એટલે તે દોષ લાગવાથી તેણે સમકિતના આઠ ગુણજૂંની આઠ મંત્રીઓને દૂર કર્યા, અને જે બીજા આઠ મંત્રીઓ રાખ્યા, તે આઠ પ્રકારના મળ સમજવા. તે આઠ મળ ૧ શક્તિ, ૨ અસ્થિરતા, ૩ વાંછા, ૪ મમતા, ૫ દુગંછા, ૬ સાધર્મી વાતસલ્યનો અભાવ, ૭ પરદોષ પ્રગટન અને ૮ ઉત્તમ ભા-

વનાનેા અભવ—એવા નામથી યોગખાચ છે. એ આઠ મળના સંગ-થી જીવને દુર્ગતિ થાય છે. રાજરૂપી ભવિજીવ જ્યારે મોહને લઈને મૂઢતાના ત્રણ દોષમાં આવી જાય છે. એટલે તેનામાં આઠ મળ પ્રગટ થાય છે.

પછી રાજને પેલો પુરૂષ મળ્યો. તે શુદ્ધ ગુરૂનો યોગ સમજવો. શુદ્ધ ગુરૂના ઉપદેશથી ભવિ જીવરૂપ રાજએ તે નકારા આઠ મળરૂપી મંત્રીઓને દૂર કર્યા, અને તેની સાથે પેલા મૂઢતાના ત્રણ દોષરૂપી ત્રણ સામંતો દૂર થઈ ગયા. એટલે ભવિ જીવરૂપી રાજ પોતાના ચંદ્રપુર-રૂપી મનુષ્ય ભવને કૃતાર્થ કરવા લાગ્યો, અને તેથી તે સત્કીર્તિરૂપી સદ્ગતિને પ્રાપ્ત થયો હતો.

હે શિષ્ય, આવી રીતે શુદ્ધ ગુરૂનો ઉપદેશ ભવિજીવને નિર્માળ અને નિર્દોષ કરે છે. અને તેથી તેને કર્મના બંધમાંથી મુક્તિ મળે છે.

ગુરૂના મુખથી આ દૃષ્ટાંત સાંભળી શિષ્ય ઘણાજ પ્રસન્ન થઈ ગયો. અને તેણે વિનયથી ગુરૂને જણાવ્યું કે, હે મહોપકારી ગુરૂમહારાજ, તમે મારી ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. તમે આપેલા સુબોધક દૃષ્ટાંતથી મારા મનની બધી શંકાઓ દૂર થઈ ગઈ છે. અને મને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ પ્રાપ્ત થયો છે.

પછી ગૃહી શિષ્યે વિનયથી પૂછ્યું—હે મહારાજ, તમે જે ત્રણ મૂઢતાના દોષ અને આઠ મળ કહ્યા, તે વિષે મન સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો.

ગુરૂ બોલ્યા—ભદ્ર, દેવમૂઢતા, ગુરૂ મૂઢતા અને ધર્મમૂઢતા—એ ત્રણ મૂઢતાના દોષ કહેવાય છે. જે પ્રાણી શુદ્ધ દેવને સમજે નહીં, તે દેવમૂઢતા દોષ, શુદ્ધ ગુરૂને સમજે નહીં તે ગુરૂમૂઢતા દોષ અને શુદ્ધ ધર્મને સમજે નહીં—તે ધર્મમૂઢતા દોષ કહેવાય છે.

જે માણસ જૈનધર્મ ઉપર અથવા જિનશાસન ઉપર શંકા રાખે તે પેહેલો શંકામળ કહેવાય છે. ધર્મ ઉપર દ્રઢતાથી મનને સ્થિર કરે નહીં, તે બીજો અસ્થિરતામળ કહેવાય છે. ધર્મ કરવામાં કોઈ જાતની વાંછા રાખે, તે ત્રીજો વાંછામળ કહેવાય છે. પોતાના કુટુંબ ઉપર મમત્વભાવ રાખે તે ચોથો મમતામળ કહેવાય છે. જૈનધર્મ તથા તેના મુનિઓ મર્ત્તિન છે, એવી દુગંછા કરે, તે પાંચમો દુગંછામળ છે. પોતાના સાધર્મી બધુ ઉપર પ્રેમ ન રાખે, હરકોઈ પ્રકારે તેમનું

વાત્સલ્ય ન કરે, તે છઠો અસાધર્મી વાત્સલ્ય મળ છે. બીજાના દોષ પ્રકાશ કરે, તે સાતમો પરદોષપ્રકાશ મળ છે. અને જ્ઞાન વિગેરે વિવિધ પ્રકારની પ્રભાવનામાં ચિત્ત રાખે નહીં, તે આઠમો અપ્રભાવના મળ છે—આ પ્રમાણે આઠ મળનો ત્યાગ કરવાથી જીવ પોતાનો ધર્મ સાધવાને સમર્થ થઈ શકે છે.

ગુરૂના આવાં વચન સાંભળી તે શિષ્ય ઘણાજ આનંદ પામી ગયો. પછી ગૃહી અને મુનિ બંને શિષ્યોએ ગુરૂને ભક્તિથી વંદના કરી.

દ્વાદશ ખિંદુ—આ જગતમાં સારું શું છે ?

“ક્રૂરકર્મસુ નિઃશંકં દેવતાગુરુનિંદિષુ ।

આત્મશંસિષુ યોપેક્ષા તન્માધ્યસ્થ્યમુદીરિતમ્” ॥ ૧ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ.

ભાવાર્થ—નિઃશંકપણે નહારા કામ કરનારા, દેવ તથા ગુરૂની નિંદા કરનારા અને પોતાની પ્રશંસા કરનારા માણસો ઉપર જે ઉપેક્ષા રાખવી, તે માધ્યસ્થ સમભાવ કહેવાય છે.

હિ શિષ્ય પૂછે છે, હે ઉપકારી ગુરૂ, આ જગતમાં સર્વથી સારું શું હશે ? તે જાણવાની મારી ઇચ્છા છે. તે વિષે મેં ઘણાઓની પાસેથી જીદુંજીદું સાંભળ્યું છે. તેથી મારા મનમાં તે વિષેની શંકા રહ્યા કરે છે.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, તે શું સાંભળ્યું છે ? તે મને કહી બતાવ.

ગૃહિ શિષ્ય—હે ગુરૂ મહારાજ, એક વખતે હું આ જગતમાં શું સારું છે ? તે જાણવાને જીદાજીદા વિદ્વાનોને પૂછવા ગયો હતો,

એક વિદ્વાને કહ્યું કે આ જગત્માં હાસ્ય કરવું—એ સાડું છે. બીજાએ કહ્યું કે, આ જગત્માં વિદ્યા શ્રેષ્ઠ છે. ત્રીજાએ કહ્યું કે, કાયા શ્રેષ્ઠ છે. ચોથાએ કહ્યું ગુરૂતા—મ્હોટાઇ શ્રેષ્ઠ છે. પાંચમાએ પવિત્રતાને શ્રેષ્ઠ કહી. છઠાએ લાભને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. સાતમાએ વિજયને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. આઠમાએ સૌંદર્યને શ્રેષ્ઠ કહ્યું. નવમાએ ભોગને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. દશમાએ ઈષ્ટ સંયોગને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. અગીયારમાએ પ્રેમને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. બારમાએ ઉદારતાને શ્રેષ્ઠ કહી. અને તેરમાએ રાજના અધિકારને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. આ પ્રમાણે જુદા જુદા મત પડવાથી હું મુંઝાઇ ગયો હતો. અને આ પ્રસંગે આપને જણાવાનું કે, સર્વ વસ્તુઓમાં કંઈ વસ્તુ શ્રેષ્ઠ છે. અને તે શ્રેષ્ઠ છે ? તે મને દૃષ્ટાંત આપી સમજાવો. જેથી મારા મનને સંતોષ થાય.

ગુરૂએ આનંદ પૂર્વક કહ્યું, હે વિનીત શિષ્ય, તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહું તે સાંભળ.

પૂર્વે વિશાલા નગરીમાં શોધકચંદ્ર નામે એક વિદ્યાભ્યાસી રહેતો હતો. તેનામાં તેના નામ પ્રમાણે ગુણ હતા. તેની બુદ્ધિ શોધક હતી. કોઈપણ વસ્તુની શોધ કરવાની તેની ટેવ હતી. એક વખતે શોધકચંદ્ર વિદ્યાભ્યાસ કરવા જતો હતો, તેવામાં કોઈ વિદ્વાન પુરૂષ તેને સામો મળ્યો. તેણે શોધકચંદ્રને પુછ્યું કે, ભદ્ર, તારું નામ શું ? અને તું શેનો અભ્યાસ કરે છે ? શોધકચંદ્રે ઉત્તર આપ્યો—મારું નામ શોધકચંદ્ર છે. અને તત્ત્વશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરું છું. તે વિદ્વાને કહ્યું, તારું શોધકચંદ્ર નામ સાચું હોય, તો તે શેની શોધ કરી ? એ વાત કહી બતાવ. તેણે કહ્યું, હે વિદ્વાન પુરૂષ, હજુ મેં કંઈ શોધ કરી નથી. મારામાં શોધ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે, પણ શેની શોધ કરવી ? એ વાતનો મારાથી નિર્ણય થઈ શકતો નથી. જો આપ કોઈ શોધ કરવા લાયક વસ્તુનું નામ આપો, તો હું તેની શોધને માટે પ્રયત્ન કરીશ. તે વિદ્વાને કહ્યું, વત્સ, તું ગુર્જર દેશમાં જા, અને ત્યાં ગુર્જરપુર કરીને એક મોટું શહેર છે. તેમાં એક પળવાડીયું વાસ કરીને રહેજે. તેટલામાં તને આ જગત્માં કંઈ વસ્તુ શ્રેષ્ઠ છે ? તે વાતનો નિર્ણય થઈ જશે. તે વિદ્યાર્થીએ પ્રશ્ન કર્યો, હે મહાશય, મારે તે શહેરમાં જઈને શું કરવું ? વિદ્વાને ઉત્તર આપ્યો, ત્યાં જઈને શહેરનાં જુદા જુદા કુટુંબોમાં ફરવું—એટલે તારા મનને ખરેખરો નિશ્ચય થઈ જશે, અને તે અનુ-

લવપૂર્વક થવાથી તારા મનને પૂર્ણ પ્રતીતિ આવશે.

તે વિદ્વાનની આવી સલાહ લઈને તે અભ્યાસી શોધકચંદ્ર પોતાના વડિલોની આજ્ઞા લઈ ગુર્જર દેશમાં ગયો. અને ત્યાં ગુર્જરપુરમાં આવી, તેણે કોઈ છાત્રાલયમાં નિવાસ કર્યો. ઘણા વખત ત્યાં વસવાથી તે વિનીત અને સુશીલ અભ્યાસીને સારા સારા કુટુંબના ગૃહસ્થોની સાથે પરિચય થયો. તેથી તેનું જીવું આવવું સારા સારા કુટુંબોમાં થવા લાગ્યું.

એક વખતે તે અભ્યાસી કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર બેસવા ગયો. ત્યાં કુટુંબનાં ઘણાં માણસો એકઠા થઈ એકબીજાની ઠંઠા મશ્કરી કરતા હતા. તેમાં કેટલાએક મશ્કરા મિત્રો એકઠા થયા હતા. શોધકચંદ્ર ત્યાં જઈ બેઠો. એટલે તેમણે તેને મશ્કરીથી માન આપ્યું. સુશીલ શોધકચંદ્ર કાંઈ પણ શેષ કર્યો વિના બેસી ગયો. થોડીવાર તેઓમાં ઠંઠાળા શરૂ થઈ. છેવટે એક કોધી માણસની હાંસી કરવામાં આવી, તે માણસને હાંસી રૂચી નહોતી, અને તેણે ગુસ્સો કરી પેલા હાંસી કરનારને લપડાક મારી, એથી તેણે તેને સામી લપડાક મારી, બંનેની વચ્ચે મોટો તકરાર થઈ પડ્યો. તે વખતે તે કુટુંબના માણસોમાં પક્ષાપક્ષીથી મોટો વિખવાદ ઉત્પન્ન થયો. એથી શોધકચંદ્ર કંટાળી ત્યાંથી ઉઠી ગયો. આ ઉપરથી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, હાસ્ય કરવું એ સાડું નથી. જ્યાં વિશેષ હાસ્ય કે હાંસી થાય છે, ત્યાં વિખવાદ વધે છે.

બીજે દિવસે શોધકચંદ્રના સાંભળવામાં આવ્યું કે, આજે કેટલાએક વિદ્વાન મિત્રોની મંડળી ભેગી થવાની છે, તેથી તે સમય બેળવી તે મંડળીને આનંદ મેળવવાને ગયો, તે મંડળીમાં સારા સારા વિદ્વાનો એકઠા થયા હતા. થોડી વાર પછી તેઓની વચ્ચે ચર્ચાનો આરંભ થયો. તે આરંભ સંસ્કૃત ભાષામાં થયો. સંસ્કૃત ભાષામાં બોલતાં એક વિદ્વાન ‘કાવ્યાયામ્’ એવું અશુદ્ધ પદ બોલી ગયો. બીજા વિદ્વાને કહ્યું કાવ્ય શબ્દનું સાતમી વિભક્તિનું ૩૫ કાવ્યાયામ્ ન થાય. પણ ‘કાવ્યે’ એવું ૩૫ થાય. પેલા દુરાગ્રહી વિદ્વાને તે ૩૫ સિદ્ધ કરવા માંડ્યું. અને વિતંડાવાદ શરૂ કર્યો. તેમાં પણ પક્ષાપક્ષી શરૂ થઈ. અને છેવટે મોટો કલહ થઈ પડ્યો, આખરે શોધકચંદ્ર કંટાળીને તે મંડળીમાંથી ઉઠી ગયો, તેણે વિચાર કર્યો કે “ આ જગતમાં

Sh. K.-૮

સર્વથી શ્રેષ્ઠ વિદ્યા છે” એ કહેવું પણ યોગ્ય નથી. વિદ્યામાં તો આવા નકામા ઝઘડા ઉત્પન્ન થાય છે. અને દુરાગ્રહ કરનારા પાંડિતો વિતાંડાવાદ ઉભા કરી વિદ્યાનો દુરૂપયોગ કરે છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, વિદ્યા સર્વથી શ્રેષ્ઠ નથી.

એક દિવસે શોધકચંદ્ર કોઈ ધનાઢ્ય ગૃહસ્થને ઘેર ગયો. તે ગૃહસ્થ દેહાત્મવાદી હતો. શરીરને સુખ આપવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. એમ તે માનતો હતો. પોતાના કુટુંબના દરેક મનુષ્યને તે શારીરિક સુખ આપવાને તત્પર રહેતો હતો.

શોધકચંદ્ર તેને મળ્યો, એટલે તેને સન્માન આપી પોતાની પાસે બેસાડ્યો. થોડીવાર પછી શોધકચંદ્રે તેની સાથે વાર્તા કરવા માંડી—વાર્તા ઉપરથી તે ગૃહસ્થે પોતાના વિચાર જણાવ્યા. આ સંસારમાં શરીરજ ઉપયોગી છે. મન અને ધનથી તનનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. જો તન હશે તો બધું સુખ મેળવી શકાશે. શરીરને સાચવનારા પુરૂષો આ લોક તથા પરલોક બંને સાધી શકે છે. આ પ્રમાણે તે ગૃહસ્થ કહેતો હતો. તેવામાં અકસ્માત્ તેના શરીરમાં શૂળનો રોગ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તેણે શૂળની પીડાથી ઉંચે સ્વરે પોકાર કરવા માંડ્યા. આ વખતે સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે તેનું બધું કુટુંબ તેની પાસે દોડી આવ્યું, ઘણી સારવાર કરવા માંડી, પણ કોઈ રીતે શૂળનો વ્યાધિ મટ્યો નહિ, થોડીવાર પછી શ્વાસ આવ્યો, અને શરીરને સાચવનારો તે ગૃહસ્થ ક્ષણમાં મૃત્યુ પામી ગયો. તેના કુટુંબમાં હાહાકાર થઈ ગયો.

શોધકચંદ્ર તે દેખાવ નજરે જોઈ વિચારમાં પડ્યો. અહા? શરીર કેવું નાશવંત છે. જેઓ આ જગત્માં શરીરને સાચું માને છે, તેઓ ખોટા છે. શરીરમાં પણ મરણ દોષ રહેલો છે.

એક વખતે શોધકચંદ્ર કોઈ અધિકારીને ઘેર ગયો હતો. તે અધિકારી રાજાનો માનિતો હતો. તેમજ તેને સારી સત્તા આપી હતી. શોધકચંદ્ર તેની પાસે બેસી વાતચિત કરવા લાગ્યો. તેવામાં રાજાનો સેવક તે અધિકારીને તેડવા આવ્યો. તેણે આવી કહ્યું કે, આપને મહારાજા બોલાવે છે. પછી તે અધિકારી વસ્ત્ર વગેરેનો ઠાઠ કરી ઘરની બાહર નીકળ્યો, ત્યાં કાંઈ પણ વાહન તેના જીવામાં આવ્યું નહીં, તેથી તેણે પેલા સેવકને પુછ્યું, વાહન કેમ આવ્યું નથી? સેવકે કહ્યું, સાહેબ, રાજાએ વાહનનું કાંઈ કહ્યું નથી. મને તો તેડી લાવવાનો હુકમ

કર્યો છે. પછી તે અધિકારીએ સેવકને વાહન લેવા રાજાની પાસે પાછો મોકલ્યો. તે વખતે રાજાને ઘણી જરૂર હોવાથી તે અધિકારીની રાહ જોઈને બેઠો હતો. સેવકે આવી કહ્યું કે, તેમણે મને વાહન લાવવાનું કહ્યું છે. તેથી આપ આજ્ઞા આપો તો વાહન લઈને જઈ. તે સાંભળી રાજા નાખુશ થઈ ગયો. અને તે અધિકારી માની છે, એવું જાણી તેને હુકમ કર્યો કે, તમારે વાહન વગર ચાલીને આવવું. સેવકે તે અધિકારીને રાજાના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું, તેથી તે અધિકારી ઘણાજ ખેદ પામ્યો, અને વાહન વગર રાજદ્વારમાં જવાને તેના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો. છેવટે રાજાની આજ્ઞાથી તે મનમાં અતિ ખેદ પામતો પગે ચાલી રાજદ્વારમાં આવ્યો. તેના ખેદ જોઈ શોધકચંદ્રે નિશ્ચય કર્યો કે, “આ જગતમાં શુદ્ધતા— ખડાઈ સારી નથી.” જ્યારે શુદ્ધતા જરા ઓછી થાય છે, ત્યારે ખેદ થઈ પડે છે.

એક વખતે શોધકચંદ્રે કોઈ બ્રાહ્મણને ઘેર બેસવા ગયો. તે બ્રાહ્મણ ઘણો પવિત્ર ધર્મ આચરતો હતો. તે ઘરમાં અને શરીરમાં પવિત્રતા રાખતો હતો. જો જરા પણ અપવિત્રતા થઈ જાય, તો તે તરત સ્નાન કરતો હતો. ભૂમિ ઉપર પણ અપવિત્રતા થઈ જાય, તો તે સ્થળે ગોમયનું લેપન કરાવી તરત શુદ્ધિ કરતો હતો.

શોધકચંદ્રે તેને ઘેર ગયો, એટલે તે બ્રાહ્મણે પુછ્યું, કેમ તમે નાહ્યા છો? શોધકચંદ્રે કહ્યું, હા, નાહ્યો છું, ક્યારે નાહ્યા છો? શોધકચંદ્રે કહ્યું, સવારે નાહ્યો છું. બ્રાહ્મણે કહ્યું, ત્યારે તો ઘણીવાર થઈ. રસ્તામાં કોઈને અડકી ગયા છો કે નહીં? શોધકચંદ્રે કહ્યું, ઘણું કરીને કોઈને અડક્યો નથી. બ્રાહ્મણે કહ્યું, તમને ખાત્રી નથી, તો મારે ઘેર પાણી તૈયાર છે, સ્નાન કરી દેયો. વખતે કોઈના ઘરની ભીંત કે કમાડને અડક્યા હશે. શોધકચંદ્રે કહ્યું, ભીંત કે કમાડને અડકવાથી શું છે? બ્રાહ્મણે કહ્યું, તે ભીંત કે કમાડની અંદર અશુચિ પદાર્થ રહેલા હોય છે. તેથી તેવા પદાર્થને અડકીને સ્નાન કરવું જોઈએ. પછી તે બ્રાહ્મણના કહેવાથી શોધકચંદ્રે નાહ્યો, અને પછી તેના ઘરમાં દાખલ થયો. તેવામાં દૈવયોગે તે બ્રાહ્મણને વમન થઈ આવ્યું, અને તેથી તેણે પોતાની બેઠક બગાડી દીધી. તરતજ શોધકચંદ્રે પાણી લાવી આપ્યું, પણ પીધું નહીં. પછી જ્યારે તેની સ્ત્રી સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ પાણી લાવી, ત્યારે તેણે તે જળનું પાન કર્યું. તે જોઈ શોધકચંદ્રે હસવું આવ્યું, તેણે બ્રાહ્મ-

ણને પુછ્યું, હે વિપ્ર, તમે બીજાને અડકવામાં અપવિત્રતા માને છે, પણ તમે પોતેજ અપવિત્ર છો. જુઓ, આ તમારું વમન કેવું અપવિત્ર છે? આ અશુચિવમન તમારા સ્નાન કરેલા શરીરમાંથી નીકળ્યું છે. જેમાં આવું અશુચિ ભરેલું હોય, તે શરીર સ્નાન કરવાથી પવિત્ર શી રીતે થાય? શોધકચંદ્રના આ વચ્ચેના સાંભળી તે બ્રાહ્મણ વિચારમાં પડ્યો, તથાપિ પોતાના હૃદયમાં રહેલો દુરાગ્રહ કદિ પણ છોડ્યો નહિ. આ ઉપરથી શોધકચંદ્રે નિશ્ચય કર્યો કે, ‘આ જગત્માં પવિત્રતા સારી છે.’ એમ જે કહે છે, તે ખોટું છે. કારણ કે, પવિત્રતામાં દુર્ગંધ રહેલ છે.

એક વખતે શોધકચંદ્રે કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર જઈ ચડ્યો. તે ગૃહસ્થ અને શોધકચંદ્રને સારો સંબંધ થઈ ગયો હતો. શોધકચંદ્ર હમેશાં તેને મળવાને જતો હતો. તે શોધકચંદ્રને પોતાનો વિશ્વાસુ મિત્ર બાળી ગૃહસ્થવહારની બધી વાતો કહેતો હતો. તે ગૃહસ્થે શોધકચંદ્રને કહ્યું કે, મિત્ર, કોઈ સારા કર્મચોગથી મારે હમેશાં લાભજ થયા કરે છે. લાભ મેળવવો-એતો હું એક રમત ગણું છું. આ જગત્માં લાભના જેવું કંઈ સારું નથી. તે સાંભળી શોધકચંદ્રે વિચાર કર્યો કે, આ ગૃહસ્થ કહે છે, તે યથાર્થ હશે. કારણ કે, તેને ક્ષણે ક્ષણે લાભ થાય છે. તે વિચાર કર્યા વગર કંઈપણ વેપાર કરે છે, તોપણ તેમાં તેને લાભ મળે છે.

એક વખતે તે વેપારી ગૃહસ્થે હૃદયમાં ગર્વ લાવી પોતાની પાસે જેટલું દ્રવ્ય હતું, તે બધા દ્રવ્યથી તેલ ખરીદ કર્યું. અને તે તેલના મોટા પાત્રોથી એક વાહાણ ભર્યું, અને તે વાહાણ પુષ્કરદ્વીપ તરફ હંકાર્યું. કારણ કે, તેણે કોઈ વેપારી પાસેથી એવા ખબર સાંભળ્યા હતા કે, પુષ્કરદ્વીપમાં તેલના ભાવ ઉંચા છે. સાહસી એવા તે વેપારીનું વાહાણ સમુદ્રમાં આગળ ચાલ્યું. તે કેટલાક દિવસે પુષ્કરદ્વીપના બારામાં આવ્યું. તેવામાં પુષ્કરદ્વીપની અંદર બીજા દેશોમાંથી હજારો તેલનાં વાહાણો આવ્યાં હતાં, તેથી તેલના ભાવ તદ્દન ઉતરી ગયા. અને તે આવેલું વાહાણ નકામું થઈ પડ્યું. તે વેપારીને તેલમાં મોટી નુકશાની થઈ. તે નુકશાનીથી તેની શ્રીમંતાઈ તથા શેઠઈ નાશ પામી ગઈ. તેનું દ્રવ્ય પાચમાલ થઈ ગયું. એ ખબર ગુર્જરપુરમાં આવ્યા, તે સાંભળી તે વેપારીએ રૂદ્ધ કરવા માંડ્યું.

આ વખતે શોધકચંદ્ર તેને ઘેર આવી ચડ્યો. તે વેપારીને રૂદ-
ન કરવાનું કારણ પુછ્યું, ત્યારે તેણે પોતાને થયેલી હાનિની બધી
વાર્તા કહી સંભળાવી. જે સાંભળી શોધકચંદ્ર આશ્ચર્ય પામી ગયો.
ત્યારથી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ જગતમાં લાભની પ્રાપ્તિ થવી-એ
સાં રું નથી. કારણ કે, જ્યાં લાભ ત્યાં હાનિ રહેલી છે.

એક વખતે શોધકચંદ્ર ગુર્જરપુરમાં ફરવા નીકળ્યો, ત્યાં ત્રણ
પુરૂષો સાથે રહી ફરતા જોવામાં આવ્યા. તેઓમાં એક પુરૂષ રોગી
હતો. તેના શરીર ઉપર શીકાશ જોવામાં આવતો હતો. અને લથડીયાં
ખાતો હતો. તેઓને જોઈ શોધકચંદ્રે પુછ્યું કે તમે કોણ છો? તેઓ-
એ કહ્યું, અમારું વૃત્તાંત સાંભળવાથી તમને શો લાભ થવાનો છે ?
શોધકચંદ્રે કહ્યું, બીજાના ચરિત્રો સાંભળવાથી ઘણો લાભ થાય છે.
તે ઉપરથી અનેક જાતનું શિક્ષણ મેળવી શકાય છે. તેથી જ તમારી
ધૃષ્ટિ હોય, તો તમારું વૃત્તાંત મને કહી સંભળાવો.

શોધકચંદ્રના આવાં વચનો સાંભળી તેઓમાંથી એક જણ બો-
લ્યો-ભદ્ર, હું આજથી દશવર્ષ પેહલેલાં બંગદેશના એક નાના રાજ્ય-
નો રાજા હતો. મારું રાજ્ય નાનું હતું, પણ મારામાં શૌર્ય, હીંમત
અને ઔદાર્ય વગેરે ગુણોથી મારું રાજ્ય સારી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું હતું.
મારી પાસે એક મોટી સેના હતી. હું સ્વભાવે ઘણો ઉદ્વેગ અને તીવ્ર
હતો. મારા રાજ્યની આસપાસના રાજ્યોને મેં જીતીને તાબે કરી
લીધા હતા. મેં દશવાર બીજા રાજ્યો ઉપર જીત મેળવી હતી. એટ-
લેથી સંતોષ નહિ માની હું અગીયારમી વખત એક મોટા રાજ્યની
સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો, તે વખતે તે બળવાન રાજ્યએ મારી
સાથે ટક્કર ઝીટી, અને છેવટે મને હરાવ્યો. જ્યારે મારો મોટો હાર
થઈ, એટલે બીજા મારા શત્રુ રાજ્યો પેલા રાજાને મળી ગયા. અને
તેઓ બધા મારી ઉપર ચડી આવ્યા. તેઓની જબરી ચડાઈ જોઈ હું
ગુસ્સે રીતે મારા રાજ્યમાંથી રાજકુટુંબને લઈ નાશી ગયો. તે રાજ-
ઓએ મારા રાજ્યને તાબે કરી લીધું.

હું રાજકુટુંબને લઈ વનમાં ગયો. ત્યાં મારી રાણી અને રાજ-
કુમાર બંને અકસ્માત્ નાશ થવાથી મૃત્યુ પામી ગયાં. પછી હું એકલો
માંડ માંડ નિર્વાહ કરી ક્યાં ક્યાં છું, રસ્તામાં આ બંને પુરૂષો મળી ગયા
છે, તેઓ પણ મારી જેમ દુઃખી છે.

તે પુરૂષનું વૃત્તાંત સાંભળી શોધકચંદ્રે નિશ્ચય કર્યો કે, આ જગતમાં જીવ મેળવવી એ સાઈ નથી. કારણકે, છેવટે તેમાં હારવું પડે છે. વિજય અને પરાભવ બંને સાથેજ રહે છે. શોધકચંદ્રે બીજા પુરૂષની સામે જોયું, એટલે તેણે પોતાની વાત્તા શરૂ કરી. ભદ્ર, હું દશોણ નગરનો રહેવાસી છું. હું ઘણા સ્વરૂપવાન હતો, મારું સ્વરૂપ જોઈ સર્વ આશ્ચર્ય પામી જતાં હતાં. વિદ્વાન્ કવિઓ મને કામદેવની ઉપમા આપતા હતા. સ્વરૂપની સુંદરતા જોઈ મને ઘણો ગર્વ થઈ ગયો હતો. હું રૂપના ગર્વથી ઘણા પુરૂષનું અને સ્ત્રીઓનું અપમાન કરતો હતો. એક વખતે કર્મયોગે મને વિસ્ફોટકનેઃ વ્યાધિ થઈ આવ્યો. મારા શરીરે રોમેરોમ છિદ્રો પડી ગયાં અને મારા સ્વરૂપની હાનિ થઈ ગઈ. મારા કુટુંબમાં માત્ર એક સ્ત્રીજ હતી. બીજાં કોઈ નહોતું. મને જ્યારે વિસ્ફોટકનેઃ વ્યાધી થયો—તે વખતે લોકો મારી હાંસી કરવા લાગ્યા, અને મારો ગર્વ ઉતરવાથી મને તિરસ્કારની નજરે જોવા લાગ્યા. એવામાં મારી સ્ત્રી મૃત્યુ પામી ગઈ. અને હું કુરૂપી થઈ એકલો થયો. પૂર્વે કરેલા રૂપના ગર્વથી દશોણ નગરની સર્વ પ્રજા મારો દ્વેષ કરવા લાગી. આથી કંટાળીને હું જન્મભૂમિ છોડીને ચાલી નીકળ્યો છું. રસ્તામાં આવતાં આ બંને પુરૂષો મળી ગયા. અને તેમના સહવાસમાં રહી હું મારો નિર્વાહ કરું છું. તે વૃત્તાંત સાંભળી શોધકચંદ્રે નિર્ણય કર્યો કે, આ જગતમાં સૌંદર્ય પણ સાઈ નથી. કારણકે, તે અંતે ક્ષીણ થયા વિના રહેતું નથી.

પછી શોધકચંદ્રે ત્રીજા પુરૂષની સામે જોયું, એટલે તે પુરૂષ બોલ્યો—ભદ્ર, હું વિલાસપુર નગરનો રહેવાસી છું. આર્થિક (દ્રવ્યની) અને શારીરિક—બંને સંપત્તિઓથી હું પૂર્ણ હતો. મારો ગૃહવૈભવ મોટો હતો. જેવો વૈભવ હતો, તેવું મારામાં બળ હતું. આથી હું ભોગવિલાસ ભોગવવામાં તત્પર થયો હતો. વૈભવના બળથી હું ત્રણ સ્ત્રીઓ પરણ્યો હતો. હુમેશાં તેમની સાથે નવનવા વિષયભોગ ભોગવતો હતો. એવી રીતે વિષયભોગ ભોગવતાં મને દશ વર્ષ થઈ ગયાં. દશ વર્ષે વીર્ય—ધાતુનો ક્ષય થવાથી મારામાં અનેક રોગો ઉત્પન્ન થયા. રોગને લઈને મારા શરીરમાં જરાપણ શક્તિ રહી નહીં. પછી મારા ઉદ્યોગને મોટી હાનિ થવા લાગી, મારી અશક્તિને લીધે મારા માણસો મારી લક્ષ્મીનો દુરૂપયોગ કરવા લાગ્યા. તેઓ અપ્રમાણિક-

તાર્થી મારી લક્ષ્મીને ઉડાવવા લાગ્યા. આથી હું અદ્ય સમયમાં વૈભવ હીન થઈ ગયો. તેમજ મારા શરીરને સ્વસ્થ કરવાને ઔષધોપચાર કરવામાં મારે ઘણા દ્રવ્યનો વ્યય થઈ ગયો. છેવટે હું ઘણીજ નડારી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો. મારા કુટુંબીઓનો મારી તરફ અભાવ થઈ ગયો. મારો પુત્ર મોટી વયનો હતો, તે વિદેશમાં કમાવાને ચાલ્યો ગયો છે. મારી સ્ત્રી મૃત્યુ પામી છે. અને બીજા મારા સગાં સંબંધીઓ મારી નબળી સ્થિતિને લઈને મારાથી દૂર થયા છે. પછી હું એકલો રહ્યો. મારા શરીરમાં રોગ વધતા જાય છે, એવું ધારી હું જન્મભૂમિને છોડી ચાલ્યો આવ્યો છું. માર્ગમાં આવતાં મને આ માણસો મળી ગયા હતા.

તે પુરૂષનું વૃત્તાંત સાંભળી શોધકચંદ્રે નિશ્ચય કર્યો કે, આ જગત્માં ભોગ સારા છે, એમ કહેવું તે અનુચિત છે. જ્યાં ભોગ ત્યાં રોગ રહેલા છે. આ ત્રણે પુરૂષોના સમાગમથી મને ખાત્રી થઈ કે, જ્યાં ભૂત છે, ત્યાં હાર સાથેજ છે. જ્યાં સૌંદર્ય ત્યાં તેની ક્ષીણતા સાથેજ છે. અને જ્યાં ભોગ ત્યાં રોગ પણ સાથેજ છે.—તેથી ભૂત, સૌંદર્ય અને ભોગ—એ ત્રણે જગત્માં સારા નથી. એમ સિદ્ધ થાય છે.

એક વખતે શોધકચંદ્ર પોતાના એક મિત્રને ત્યાં ગયો. ત્યાં તેના કુટુંબીઓ એકઠા થઈ રૂઢન કરતા હતા. સર્વના નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા ચાલતી હતી. આ દેખાવ જોઈ શોધકચંદ્ર વિચારમાં પડ્યો. તેણે કુટુંબનો નાયક કે જે પોતાનો મિત્ર હતો. તેને પુછ્યું, ભાઈ, તમે બાધા શામાટે રૂવો છો ? તમારા કુટુંબ ઉપર શી આપત્તિ આવી છે ?

શોધકચંદ્રના આવાં વચન સાંભળી તે ગૃહનાયક રૂઢન કરતો બોલ્યો, ભદ્ર, જેવો હું સુખી હતો, તેવો હું દુઃખી થઈ ગયો છું. મારો એકનો એક પુત્ર મેડી ઉપરથી પડીને મૃત્યુ પામી ગયો છે. અમે હમણાજ તેને શ્મશાનમાં પોહોંચાડી દહન કરી અમે પાછા આવ્યા છીએ. ભાઈ શોધકચંદ્ર, એવા વિનીત નમ્ર અને વિચક્ષણ એવા પુત્રનો યોગ મારે થશે નહીં. એવો ઉત્તમ પુત્ર હવે ક્યાંથી મળે? સુશીલ સ્વભાવ, પિતૃભક્તિ, કુટુંબ વાતસલ્ય અને પરોપકારવૃત્તિ વગેરે ઉત્તમ ગુણો તેનામાં અપૂર્વ હતા. જો તે પુત્ર જીવતો રહ્યો હોત, તો મારી પાછળ મારા કુટુંબને આધારરૂપ થાત. આ પ્રમાણે કહી તે ગૃહસ્થ પોકેને પોકે રૂઢન કરવા લાગ્યો. શોધકચંદ્રે તેને સમજાવી શાંત કર્યો. પછી

શોધકચંદ્ર પોતાને સ્થાને આવ્યો.

આ દેખાવ ઉપર શોધકચંદ્રે વિચાર કર્યો કે “ આ જગત્માં ઇષ્ટ પદાર્થનો યોગ થાય, તે શ્રેષ્ઠ છે ” એમ જે કહેવામાં આવે છે. તે ખોટું છે. ઇષ્ટનો સંયોગ સારો છે. પણ તેની સાથે તેનો વિયોગ પણ તૈયારજ છે.

એક વખતે શોધકચંદ્ર પોતાના નિત્ય પરિચયવાળા મિત્રને ઘેર ગયો. તેની સાથે શોધકચંદ્રની દૃઢ મૈત્રી થઈ હતી. ગુર્જરપુરમાં તેના જેવો એકે મિત્ર તેને ન હતો, તે હંમેશાં શોધકચંદ્રને મળ્યા વિના રહેતો નહીં. જે દિવસે શોધકચંદ્ર તેને ઘેર ન આવે, તે દિવસે તે મિત્ર શોધકચંદ્ર ને ઘેર જતો હતો. શોધકચંદ્ર તે મિત્રને ઘેર ગયો. ત્યાં પેલો મિત્ર તેની સાથે બોલ્યો નહિ. તેના મુખ ઉપર ક્રોધના અંકુર સ્ફુરી રહ્યા. અને તે મુખ મરડીને ઘરની અંદર ચાલ્યો ગયો. તે જોઈ શોધકચંદ્ર ઘણુંજ વિચારમાં પડ્યો. અરે! આ શું બન્યું? જે મિત્ર મને જોતાંજ પ્રસન્ન થનારો, આનંદથી મને બોલાવનારો, અને એક દિવસ પણ મને મળ્યા વગર રહેનારો નહીં, તે મિત્ર આવી રીતે ક્રોધાતુર થઈ ચાલ્યો જાય, અને મારી સાથે બોલે પણ નહિ, તેનું શું કારણ હશે? અમારી ગાઢ મૈત્રીમાં આ ભંગ કોણે કર્યો હશે?

આ પ્રમાણે શોધકચંદ્ર વિચાર કરતો હતો. ત્યાં એક સેવકે આવી કહ્યું, મારા શેઠ કહે છે કે, શોધકચંદ્ર તમે અહિંથી ચાલ્યા જાઓ, હવે કદિપણ આ ઘરે આવશો નહિ. શોધકચંદ્રે પુછ્યું, અરે સેવક, જા, તારા શેઠને કહે આમ કરવાનું શું કારણ? મેં તેનો શો અપરાધ કર્યો છે? સેવકે કહ્યું, હું કાંઈ તે વાતનો ખુલાસો કરી શકું તેમ નથી. તેમ તમારા મિત્ર તમારી સાથે બોલવાના નથી. માટે તમે બીજા વિચાર કર્યો વગર ચાલ્યા જાઓ, સેવકના આવાં વચન સાંભળી શોધકચંદ્ર ખેદ કરતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પછવાડેથી તેના બાણુવામાં આવ્યું હતું કે, કોઈ જાતનો વેહેમ આવવાથી તેનો મિત્ર શોધકચંદ્ર ઉપર ઘણુંજ નારાજ થયો હતો.

આ બનાવ ઉપરથી શોધકચંદ્રે નિશ્ચય કર્યો કે, આ જગત્માં પ્રીતિ કરવી, તે સારી નથી, જ્યાં પ્રીતિ થઈ, ત્યાં કોઈવાર અપ્રીતિ પણ ઉપજે છે. હું નિર્દોષ છતાં પણ તે મિત્રની છેવટે મારી ઉપર અપ્રીતિ થઈ.

એક વખતે શોધકચંદ્ર પોતાના એક મિત્રને ત્યાં ગયો હતો. તે મિત્ર ઘણોજ ઉદાર હતો. તેની ઉદારતા તે શહેરમાં સર્વ સ્થળે પ્રખ્યાત થઈ હતી. તેના ઉદાર ગુણથી લોકો તેની ભારે પ્રશંસા કરતા હતા. શોધકચંદ્ર પણ તેની ઉદારતા ઉપર આક્રીન થઈ ગયો હતો. તેની ઉદારતા જોઈ શોધકચંદ્રને નિશ્ચય થયો હતો કે, આ જગતમાં ઉદારતાના જેવો કોઈ ગુણ નથી. સર્વ ગુણી પુરૂષોમાં ઉદાર પુરૂષ શ્રેષ્ઠ છે. તેથી જગતમાં ઉદાર ગુણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. આમ માની શોધકચંદ્ર તે ઉદાર ગૃહસ્થનો મિત્ર થયો હતો. જો કે શોધકચંદ્ર પોતે નિઃસ્વાર્થી હતો. તેની ઉદારતાનો લાભ લેવાની તેની ઇચ્છા ન હતી, પરંતુ એ ઉત્તમ ગુણને લઈને તે ઉદાર પુરૂષ ઉપર તેની પ્રીતિ થઈ હતી.

એક વખતે શોધકચંદ્રે પોતાને ઘેર બધા મિત્રોને અને પરિચય વાળા ગૃહસ્થોને બોલાવવાનો નિયાર કર્યો. બધા મિત્રોને બોલાવી ભોજન કરાવવા અને વિવિધ જાતની જ્ઞાન ગોષ્ઠી કરી આનંદ કરવો—એવો નિયાર કરી શોધકચંદ્ર પોતે તે મિત્રોને આમંત્રણ કરવા ગયો. ધનવાન, વિદ્વાન, કળાવાન અને સામાન્ય—બધા મિત્રોએ તેનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું. અને તેને ઘેર આવવાને સૌએ હૃદયથી ખુશી બતાવી. પછી તે પેલા ઉદાર મિત્રને ઘેર આમંત્રણ આપવા ગયો, તેણે પ્રીતિથી તેને આમંત્રણ આપ્યું. જ્યારે શોધકચંદ્રે આમંત્રણ આપ્યું, એટલે તે ઉદાર મિત્ર બોલ્યો—મિત્ર શોધકચંદ્ર, તમે આમંત્રણ આપ્યું, તેને માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું. પણ તમારા સામાન્ય મંડળમાં મારાથી આવી શકાશે નહિ. કારણ કે, દરેક માણસે પોતાનું ગૌરવ રાખવું જોઈએ. તમે મારા મિત્ર છો, અને હું તમારો મિત્ર છું. પણ તે વાત આપણે બંનેજ જાણીએ છીએ, બીજા કોઈ જાણતા નથી. વળી તમે મારે ઘેર આવો છો, હું તમારે ઘેર આવતો નથી. આમાં પણ કેટલોક ભેદ રહેલો છે. કારણ કે, તમે મારે ઘેર આવો, તેમાં જે સાં રું દેખાય, તેવું હું તમારે ઘેર આવું, તેથી સાં રું દેખાય નહીં. કારણ કે, તમે એક સાધારણ વિદેશી માણસ કહેવાયો, અને હું એક ઉદાર ગૃહસ્થ કહેવાઉં. તમારા કરતાં માં રું ગૌરવ વધારે કહેવાય છે. આવા કેટલાએક કારણોથી હું તમારે ઘેર જમવા નહીં આવી શકું. હે મિત્ર, તેને માટે તમારા મનમાં ખેટું લગાડશો નહિ. આપણી વચ્ચે જે મૈત્રી છે, તે

SH. K. ૯

કાંઈ બીજાને જાહેર કરવાની નથી.

તે ઉદાર મિત્રે જ્યારે આ પ્રમાણે શોધકચંદ્રને કહ્યું, ત્યારે તે ઘણાજ વિચારમાં પડ્યો. આહા! આ વિશ્વમાં હું ઉદારતાને વખાણુ-તો હતો, પણ તેની અંદર દોષ જોવામાં આવે છે. તેથી મને નિશ્ચય થાય છે કે, જ્યાં આદાર્ય વગેરે ગુણો હોય, ત્યાં અહંકાર વસે છે, તેથી આ જગતમાં આદાર્ય વિગેરે ગુણો પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ નથી. કારણ કે, તેવા ગુણોમાં અહંકારનો વાસ થાય છે. પછી શોધકચંદ્રને ઘેર તે ઉદાર મિત્ર ગયો નહીં, અને ત્યારથી શોધકચંદ્ર તેની ઉપર વિરક્ત થઈ ગયો.

એક વખતે શોધકચંદ્ર પોતાના કોઈ મિત્રને ઘેર જતો હતો. ત્યાં રસ્તામાં એક પુરૂષ ઉતાવળો જતો જોવામાં આવ્યો. તે પુરૂષની અને શોધકચંદ્રની દૃષ્ટિ પોતપોતાના ધ્યાનમાં હતી, તેથી તેઓ પરસ્પર સામે સામા અથડાયા. તેથી પેલા સામા આવતા પુરૂષનું મસ્તક શોધકચંદ્રના મસ્તક સાથે અડાવાયું, તેથી તેને ઘણું જોરમાં વાગ્યું. શોધકચંદ્રને પણ જરા ઈજા થઈ આવી. તે વખતે શોધકચંદ્રે પેલા પુરૂષને કહ્યું, ભાઈ ક્ષમા કરજો. મારું ધ્યાન નહોતું. તે ભલા માણસે કહ્યું, તેમાં તમારો અપરાધ નથી. હું પોતેજ અપરાધી છું. કારણકે, ભય ભરેલી રાજસેવા કરી હું મારી જીવંતી વૃથા ગુમાવું છું, શોધકચંદ્રે પુછ્યું, મિત્ર, તમે કોણ છો? અને કેવી રીતે રાજસેવા કરો છો? તે પુરૂષે કહ્યું, હું ક્ષત્રિય છું અને રાજાની હજુરમાં રહું છું. રાજાની મારી ઉપર ઘણી પ્રીતિ છે, પણ તેમની પ્રીતિ જાળવી રાખવાની મને ઘણી કાળજી રહ્યા કરે છે. જ્યારે હું ક્ષણવાર વિશ્રાંતિ લેવા ઘેર આવું, ત્યારે પણ મારા મનમાં રાજાનો ભય રહ્યા કરે છે. રાખેને રાજા નાખુશ થઈ જાય— એવી ભારે ચિંતામાંજ હું સદા રહ્યા કરું છું. ખાતાં, પીતાં, ચાલતાં, ઉભા રહેતાં અને સુતાં બધી વખતે મારા હૃદયમાં એ રાજસેવાની ચિંતા રહ્યા કરે છે. અને તેથી હું તમને સામે આવતાં જોઈ શક્યો નહીં—માટે હું પોતેજ અપરાધી છું.

આ પ્રમાણે કહી તે પુરૂષ ચાલ્યો ગયો. તે પછી શોધકચંદ્રે નિશ્ચય કર્યો કે, આ જગતમાં રાજસેવા પણ સારી નથી. તેની અંદર પણ દીનતા અને ચિંતા રહેલી છે.

એક વખતે શોધકચંદ્ર ફરતો ફરતો નગરની બાહર આવેલા એક વનમાં આવ્યો, ત્યાં તેણે એક જ્ઞાની પુરૂષને ઘણો પુષ્ટ અને સુખી જોયો. તેને જોઈ શોધકચંદ્રે ‘પૂછ્યું’, આપ પૂર્ણ રીતે સુખી લાગો છો. પણ આપનો વાસ તો આ વનમાં છે. આવા નિર્જન અને ભયંકર વનમાં આપ શી રીતે સુખી રહો છો ? અહિં આપને પૌષ્ટિક પદાર્થો ક્યાંથી મળે છે ? તેમજ સુવાની ઉત્તમ શય્યા અને સારાં વસ્ત્રો આ સ્થળે તમને ક્યાંથી મળતાં હશે ? આપની પાસે કોઈ ઉચ્ચી જાતની સામગ્રી નથી, તે છતાં તમારું શરીર સર્વ રીતે સુખી હોય, તેવું દેખાય છે, તેનું શું કારણ છે ?

તે જ્ઞાની પુરૂષે ઉત્તર આપ્યો—હે ભદ્ર, મારી પાસે સુખનાં બીજાં સાધનો કાંઈ નથી, પણ સુખનું સાધન એક મોટામાં મોટું છે. તેવું સાધન શું છે ? શોધકચંદ્રે ‘પૂછ્યું’, જ્ઞાનીએ કહ્યું, ઉદાસીનતા—સમતા રાખવી, એજ મોટામાં મોટું સુખનું સાધન છે. અને તે સાધનથી હું આ વનમાં પણ સુખી રહું છું. કાંદ કોઈ મનુષ્યવા પદાર્થ સારો આવે, અથવા નહારો આવે, તોપણ સમભાવ રાખવો. સારાથી ખુશી થવું નહીં, અને નહારથી નારાજ થવું નહીં. એવી ઉદાસીનતા—સામ્યભાવ રાખવાથી સર્વદા સુખી રહેવાય છે. જે મનુષ્યે સમતારસનો સ્વાદ લીધો હશે. તે મનુષ્યને પછી બીજા કોઈપણ પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ થશે નહીં. એક સમતા—સમદૃષ્ટિ રાખવાના મહાગુણથી રાગ તથા દ્વેષ જીતી શકાય છે. અને જ્યારે રાગ દ્વેષ જીતવામાં આવે છે, ત્યારે મનોવૃત્તિ શાંતરસનો સ્વાદ લેવાને તત્પર બને છે, તેથી હે ભદ્ર મારા પૂર્વના પુણ્યયોગે મને એ સુખનું સર્વોત્તમ સાધન પ્રાપ્ત થયેલું છે. અને તે સાધનના પ્રભાવથી હું સર્વ રીતે સુખી થયો છું. અને થાઉં છું.

ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્ય, આ પ્રમાણે એ જ્ઞાનીના વચન સાંભળી તે શોધકચંદ્ર-ઘણોજ પ્રસન્ન થઈ ગયો. અને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ જગતમાં ઉદાસીનતા—સમભાવ રાખવો, એજ ઉત્તમ છે. તે શિવાય બીજી બધી વસ્તુઓ સારી નથી. સમભાવમાંજ સર્વ પ્રકારનું સુખ રહેલું છે. પછી તે એવો નિશ્ચય કરી પોતાના ગુર્જરપુરના મિત્રોને એકઠા કરી તેમની આગળ તે વિષેનું ભાષણ કરી, પોતાના વતનમાં પાછો આવ્યો હતો. અને ત્યાં રહી તે વૃત્તિ રાખી પોતાની

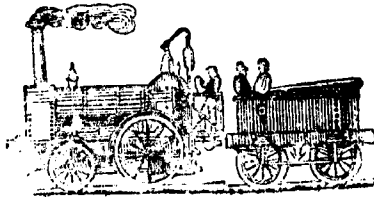
જીંદગીમાં સુખી થયો હતો.

હે શિષ્યો, માટે આ જગતમાં ઉત્તમ સુખની ઈચ્છા રાખનારા પુરૂષે એ હમેશાં ઉદાસીનતા-સમાનબુદ્ધિ ધારણ કરવી. જ્ઞાની પુરૂષની જેમ ગૃહસ્થ સંસારી જીવ પણ જે સમતાથી વર્તે, તો તે હમેશાં સુખી રહે છે. તને માટે એક જૈન કવિએ નીચેની કવિતા ગાઈ બતાવી છે, તે તમે સદા સ્મરણમાં રાખજો—

સર્વૈયા.

“હાંસી મે વિષાદ વસે વિદ્યામે વિવાદ વસે,
કાયા મેં મરન ગુરુવર્ત્તનમે હીનતા;
શુચિમે ગિજ્ઞાન વસે પ્રાપ્તીમેં હાનિ વસે,
જૈ મે હારિ સુંદર દશામેં છવી છિનતા;
રોગ વસે જોગમેં સંયોગમેં વિયોગ વસે,
ગુનમેં ગરવ વસે સેવામાંહિ દીનતા;
ઝ્રોર ગર્વરીતિ જેતી ગર્જિત અસાતા સેતી,
સાતાકી સહદી હૈ અકેદી ઉદાસીનતા. ” ॥ ૧ ॥

ગુરૂના સુખથી આ પ્રમાણે કવિતા સાંભળી ગૃહી અને યતિ બંને શિષ્યો ઘણાજ પ્રસન્ન થયા, અને તેમણે પોતાના ઉપકારી ગુરૂનો ઘણાજ આભાર માન્યો.

ત્રયોદશ બિંદુ— મોહરાજનું પરાક્રમ.

શિષ્યો—હે મહાનુભાવ, આપ અમારી ઉપર મોટો ઉપકાર કરો છો, તેને માટે અમે આપનો આભાર માનીએ છીએ. સમભાવ ઉપર આપે જે દૃષ્ટાંત આપ્યું, તે ઉપરથી અમને ઘણોજ બોધ થયો છે. હવે તેવીજ રીતે બીજું કોઈ ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આપી અમારા મોહિત હૃદયને જાગ્રત કરો.

ગુરુ— શિષ્યો, તમારા હૃદયમાં જે શંકા હોય, તે જાણવો. એટલે હું તે તમને દૃષ્ટાંત પૂર્વકે સમજાવીશ.

યતિશિષ્ય—હે ભગવન્, આ સંસારમાં જ્ઞાની પુરૂષના પ્રસંગમાં આવેલો પુરૂષ કોઈ વાર જ્રષ્ટ થાય કે નહીં? તે મારે જાણવું છે. મેં ઘણી વાર સાંભળ્યું છે કે, જ્ઞાનીના સંગમાં આવેલો પુરૂષ પણ કોઈ વાર જ્રષ્ટ થઈ સંસારના મહા દુઃખનો લોકતા થઈ પડે છે. આ વાત કેવી રીતે બને? એ મને અસંભવિત લાગે છે, જ્યારે જ્ઞાનીનો સંગ થાય, અને પછી સંસારમાં રખડવું પડે, તો જ્ઞાનીના સંગનું ફળ શું? તે વિષે મને શંકા રહ્યા કરે છે, તો આપ કૃપા કરી કોઈ દૃષ્ટાંત આપી સમજાવો.

ગુરુ— હે શિષ્યો, તમે જે પ્રશ્ન કર્યો, તે ઘણોજ ઉત્તમ છે. તે વિષે હું એક દૃષ્ટાંત કહું, તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો—

મગધદેશમાં તુર્યપુર નામે એક નગર હતું. તે નગર ઘણું રમણીય હતું. તેની ચારે તરફ ગગન સુધી ઉંચો એક મોટો વિશાળ કીલ્લો હતો. કીલ્લાની ચારે તરફ શત્રુઓથી ઉલ્લાસન ન કરી શકાય, તેવી

એક ઉંડી ખાઈ હતી. નગરને પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ બે દરવાજા હતા. તેની અંદર શ્રેણીબંધ સુંદર મંદિરો આવેલાં હતાં. તે મંદિરોની શોભાથી તે નગર ઘણું રમણીય લાગતું હતું.

તે નગરમાં મોહનસિંહ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને મોહવતી નામે રાણી હતી. તે રાણી ઉપર રાજા મોહનસિંહની ઘણીજ પ્રીતિ હતી. તે રાજાને મિથ્યારામ નામે એક પ્રાધ્મણ્ય મંત્રી હતો, તે ચતુર મંત્રી પોતાના ચાતુર્ય ગુણથી રાજા મોહનસિંહની પ્રીતિનું પાત્ર બન્યો હતો.

એક વખતે રાજા મોહનસિંહ પોતાના માનિતા મંત્રી મિથ્યારામને તથા બીજા કેટલાક પરિવારને સાથે લઈ વનમાં કૂડાકરવાને નીકળ્યો. તે વન હિંસક પ્રાણીઓથી ઘણું ગહન દેખાતું હતું. તે વનમાં મધ્યાહ્ને ફરતા તૃષાતુર પ્રાણીઓને મૃગતૃષ્ણાના દેખાવથી ઘણું આકુળ વ્યાકુળ કરી દેતું હતું. સૂર્યાસ્ત થયાપછી મોહકારી રૂપોને દર્શાવતી ડાકિનીઓ અને પીશાચણીઓ તે વનમાં ફર્યા કરતી હતી. કોઈવાર રાત્રે અંગારા જેવા કીડાઓ તેમાં ઉડ્યા કરતા હતા.

રાજા મોહનસિંહ પોતાના મંત્રી સાથે તે વનમાં ફરવા નીકળ્યો. વનની કુદરતી શોભાનું અવલોકન કરતો, અને છાયાદાર વૃક્ષો નીચે વિશ્રામ લેતો, તે રાજા વનના રમણીય પ્રદેશમાં ફરતો હતો. વનમાં ફરતો ફરતો તે રાજા આગળ ચાલ્યો, ત્યાં અતિપાતા નામે એક સુંદર નદી તેના જોવામાં આવી. તે નદીના તીર ઉપર એક વૃક્ષ જોવામાં આવ્યું. તે વૃક્ષ વિશ્રાંતિ કરવાને યોગ્ય જાણી તેની નીચે રાજા પરિવાર સાથે વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો. તે વૃક્ષ ઉપર એક લુંટારો સંતાઈને બેઠો હતો. રાજા મોહનસિંહને પરિવાર સાથે ત્યાં આવેલો જોઈ, તે વિચારમાં પડ્યો. અને તે તેજ ઠેકાણે છુપી રીતે બેસી રહ્યો.

આ વખતે કેટલાએક સજ્જનોનો મોટો સાથ યાત્રા કરવા તે માર્ગે પ્રસાર થતો હતો. તે પેલા વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા લુંટારાના જોવામાં આવ્યો. તેવામાં એવું બન્યું કે, તે સાથે માંહેલા એક માણસે વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા તે લુંટારાની તરફ દૃષ્ટિ કરી. તે કૌતુકથી ઘણીવાર તેની તરફ જોઈ રહ્યો, ત્યાં પેલો સજ્જનોનો સાથ આગળ ચાલ્યો ગયો, અને તે માણસ તેનાથી વિખુટો પડી ગયો. આ સમયને લાગ જોઈ તે લુંટારો વૃક્ષ ઉપરથી ઉતરી રાજાને નમી પડ્યો. અને તેણે રાજાને

વિનંતિ કરી કે, મહારાજ, હું એક સુસાકર છું; હું ટારાના ભયથી અહિં વૃક્ષ ઉપર સંતાઈ રહ્યો હતો. આપના આવવાથી મારો ભય જતો રહ્યો છે. હવે મેં હું ટારા જેવા કેઈ પુરૂષને આ વૃક્ષ ઉપરથી જાયો છે, તેથી આપ કૃપા કરી તેને પકડી લ્યો. રાજા મોહનસિંહે તેની વાત સત્ય માની. પછી પેલા સજ્જનના સાથથી વિખુટા પડેલા માણસને પકડવાને એક સુભટ મોકલ્યો. તેણે આની તે પુરૂષને હું ટીલીધો. અને પછી બાંધી એક મજબૂત બેડીમાં નાખ્યો. અને તેની ઉપર બે લોહના પાટા જડ્યા. પછી તેને લઈ રાજા પોતાના સ્થાનમાં આવ્યો. ત્યાં તેને સીપાઈઓની પલટનને સોંપી દીધો. તે પલટને તેને મોટો ગુનેગાર બાણી મોટા કારાગૃહમાં રાખ્યો. ત્યાં તેને પંચકૂટીઓ—હલકો ખોરાક આપવા માંડ્યો—જેથી કષ્ટ પામી તે કેદી વિચારવા લાગ્યો કે, “અહો મેં કેવી ભૂલ કરી કે પેલા સજ્જનોના સાથમાંથી હું વિખુટો પડ્યો. જો હું તેના સાથથી વિખુટો પડ્યો ન હોત, તો હું આ અન્યાયી રાજાની નજરે આવતે નહીં.” આ પ્રમાણે ચિંતવતો તે કેદી કારાગૃહમાં રહી ઘણાં કષ્ટો પામ્યો હતો. રાજા મોહનસિંહ હમેશાં તેની તપાસ રાખતો, અને તેને દુઃખ આપવાને તત્પર રહેતો હતો.

એક વખતે કારાગૃહમાં મુંઝાએલો તે કેદી લાગ જઈને ત્યાંથી છટકી ગયો, અને તે કેઈ બીજા ચરિતસિંહ નામના રાજાના રાજ્યમાં પેશી ગયો. ત્યાં તેને દૈવયોગે કેઈ બે પુરૂષનો સમાગમ થયો. તે ઉપકારી પુરૂષોએ તેને તે રાજ્યના સ્વામી ચરિતસિંહની મુલાકાત કરાવી. તેણે ચરિતસિંહની આગળ પોતાનો બધો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી મોહનસિંહ રાજાની અનીતિ તેના જાણવામાં આવી, એટલે તેણે તે પુરૂષને તથા બંને પુરૂષને સૈન્યની સામગ્રી આપી મોહનસિંહ રાજાની ઉપર ચડાઈ કરાવી. જેમાં આખરે મોહનસિંહ પોતાના પરિવાર સાથે પરાભવ પામ્યો હતો.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી શું સમજવાનું છે, ? તે તું ધ્યાન દઈને સાંભળજે. જે વિશાળ દેશ કહેા, તે આ ચૌહ-રાજ્ય પ્રમાણ લોક સમજવો—તેમાં જે તુર્યપુર કહ્યું, તે દેવ, મનુષ્ય; તિર્યચ અને નારકી એ ચાર ગતિ સમજવી. તે નગરનો જે કિલ્લો છે, તે અવિવેક સમજવો. કારણકે, જ્યાંસુધી અવિવેકનું રક્ષણ હોય, ત્યાંસુધી ચાર ગતિ રહેલી છે. તે નગરની આગળ જે આઈ કહેલી છે, તે ભવસ્થિતિ—

આ સંસારની સ્થિતિ સમજવી. તુર્યપુર—નગરમાં જે મોટા મંદીરોની શ્રેણી છે, તે ચોરાશી લાખ યોગિન સમજવી. તે નગરને પૂર્વ અને પશ્ચિમ બે દરવાજા કહ્યા, તે નરક અને નિગોદ સમજવાં, કારણકે, તેનાથી ચતુર્ગતિમાં જવાય છે. તે નગરનો રાજા મોહનસિંહ તે મોહ સમજવો. મોહનું રાજ્ય ચારે ગતિમાં ચાલે છે. તેને જે મોહવતી રાણી હતી, તે મહામૂઢતા સમજવી. મોહની સાથે મહામૂઢતાનો સંબંધ હોય છે. રાજા મોહનસિંહને જે મિથ્યારામનામે મંત્રી કહ્યા, તે મિથ્યાદર્શન સમજવું. મોહને મિથ્યાદર્શન પ્રિય હોવાથી તે તેનો માનિતો મંત્રી કહ્યો હતો. રાજા મોહનસિંહ પોતાના મંત્રી તથા પરિવારની સાથે વનકીડા કરવાને નીકળ્યો હતો. તે મોહ મિથ્યાદર્શન, ક્રોધ, વગેરે કષાય તથા અજ્ઞાન વગેરે સુભટોનો પરિવાર લઈ ભવસ્થિતરૂપ વનમાં ફરવા નીકળે છે—એમ સમજવું. તે ભગવતીનું વર્ણન આપતાં જે જે કહેલું છે, તે સંસારની સ્થિતિ દર્શાવે છે. તેની અંદર મૃગતૃષ્ણા—ઝાંઝવાના પાણીનું જે વર્ણન છે, તે તૃષ્ણાવાળા પ્રાણીઓની સ્થિતિ દર્શાવે છે. જે ડાકિની અને પિશાચણીઓ કહેલી છે, તે વિષયથી ભરેલી સ્ત્રીઓ સમજવી, જેઓ પુરૂષોને મોહિત કરી તેમના વીર્ય તથા રૂઢિરને ચુસનારી છે. જે અંગારા જેવા ચળકતા કીડાઓ કહ્યા, તે સુવર્ણ, પન્નરાગ તથા વિવિધ જાતના હીરાના આભૂષણો કહેલા છે. જે પ્રેક્ષકોના મનને આકર્ષે છે. વનમાં ફરતા મોહ રાજાએ જે અતિપાતા નામે નદી જોઈ હતી, તે હિંસા સમજવી. તેના તીર ઉપર જે વૃક્ષ હતું. તે પાપ સમજવું. કારણ, જ્યાં હિંસાનું વહન થાય, ત્યાં પાપ રહેલુંજ છે. મોહનસિંહ તે વૃક્ષ નીચે પરિવાર સાથે બેઠો, તે સર્વ રીતે સંભવે છે, કારણ કે, મોહ કષાયના પરિવાર સાથે પાપનો આશ્રય કરે છે, જે હુંટારો તે પાપ—વૃક્ષ ઉપર છૂપાઈ ને રહ્યો હતો, તે કુવિકલ્પ સમજવો. કારણકે, કુવિકલ્પ—નકારા સંકલ્પ પાપમાંજ રહેલા હોય છે. તે કુવિકલ્પ પાપવૃક્ષ ઉપર રહી ક્રોધપણુ સંસારી જીવને ફસાવા રહેલો હતો. જે કેટલા મેક સજ્જનોનો સાથ ત્યાંથી પ્રસાર થતો, તે જ્ઞાનીનો સાથ સમજવો. કુવિકલ્પરૂપી હુંટારે તે સાથને જોયો. પણ તેમાં તે ફાવી શક્યો નહીં. કારણકે, જ્યાંસુધી જ્ઞાનીનો સંગ હોય, ત્યાં સુધી કુવિકલ્પ થતો નથી. તેવામાં જે ક્રોધ પુરૂષ તે વૃક્ષ ઉપર રહેલા કુવિકલ્પને કૌતુકથી જોઈ રહેતાં, તે સાથથી

બુદ્ધો પડ્યો. તે સંસારી જીવ કુવિકલ્પના પ્રસંગથી જ્ઞાનીના સંગમાંથી છુટો પડ્યો. એટલે તે લાગ જોઈ પેલો કુવિકલ્પ રૂપી લુંટારો તેને ફસાવાને મોહરાજને મળ્યો. અને તે સંસારી જીવને લુંટારો ઠરાવી તેને પકડાવવાની યોજના કરી. કુવિકલ્પ કરવાથી મોહ થાય છે—અને તે મોહ સંસારી જીવને પકડે છે. જે મેહનસિંહે તે જીવને પકડવાને જે સુલટ મોકલ્યો, તે અજ્ઞાન નામે સુલટ સમજવો, અને તેથી જીવ અજ્ઞાનના પ્રસંગમાં આવે છે. તે અજ્ઞાન રૂપી સુલટ જીવને લુંટી લે છે—એટલે જીવ અજ્ઞાનથી મૂઠ બનો જાય છે મોહરાજની પ્રેરણાથી અજ્ઞાન રૂપી સુલટ સંસારી જીવને બેડીમાં નાખે છે, જે બેડી કહી, તે આશા સમજવી. અને તેની ઉપર જે બે લોહના પાટા જાડ્યા, તે રાગ દ્વેષ સમજવા. એટલે અજ્ઞાનને વશ થયેલો જીવ આશાની સાથે રાગ દ્વેષથી જોડાય છે. પછી મોહરાજે પોતાના સ્થાનમાં આવી તેને સીપાઈએની પલટનને સોંપી દીધો હતો. તે સીપાઈની પલટન તે ભવિતવ્યતા સમજવી. આશા, તથા રાગ દ્વેષમાં બંધાયેલો જીવ ભવિતવ્યતાને આધીન થાય છે. તે કેદી થયેલા જીવને જે પંચકૂટી—હલકો ખોરાક આપવામાં આવતો, તે પાંચ વિષયનો યોગ સમજવો. વિષયોના ભોગથી રોગ વગેરે અનેક કષ્ટો તેને સહન કરવાં પડે છે. પછી ભવિતવ્યતાને યોગે તે કષ્ટ પામતા જીવને શુભ પરિણામ થવાથી તે સારો વિચાર કરે છે, તેથી તે ત્યાંથી છુટવાના ઉપાય કરે છે. છેવટે ચરિતસિંહ રાજાના રાજ્યમાં જાય છે, એટલે તેનામાં ચારિત્ર લેવાના પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં તેને જે બે પુરૂષો મળે છે, તે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય સમજવા. તે બંને પુરૂષો તેને ચરિતસિંહ રાજાની મુલાકાત કરાવે છે. એટલે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યથી તેને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. પછી ચરિતસિંહે સૈન્યની સામગ્રી આપી મોહનસિંહ રાજા ઉપર ચડાઈ કરાવી, આખરે તેને હરાવે છે. તે ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે, ચારિત્રથી સર્વ પ્રકારના મૂલોત્તર ગુણરૂપ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેથી કરીને મોહનો વિજય થાય છે.

હું શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તારા પ્રશ્નનો ખુલાશો આવી જાય છે. જ્ઞાનીનો સંગ કરનાર પુરૂષ પણ જો કુવિકલ્પ કરી જ્ઞાનીથી બુદ્ધો પડે છે. તો તે પાછો બ્રહ્મ થઈ જાય છે; તેથી હમેશાં જ્ઞાનીનો સંગ રાખવો. અને મનમાં કુવિકલ્પ કરવા નહીં. જો કુવિકલ્પ કરવામાં

આવે, તો તેથી પેલા મુસાફરનો જેમ મોહરાજ સપડાવી કારાગૃહમાં પૂરી દે છે. અને તેથી અનેક જાતનાં કષ્ટ લોગવવા પડે છે. જ્યારે તેને આરિત્ર ગુણની પ્રાપ્તિ થાય, ત્યારે તે મોહરાજનો પરાલવ કરી શકે છે.

શિષ્ય—હે મહારાજ, આપે આપેલા દૃષ્ટાંત ઉપરથી હવે મારા સમજવામાં ઘરાબર આવી ગયું છે. જ્યાંસુધી કુવિકલ્પ થાય નહીં, ત્યાંસુધી જ્ઞાનીના સંગમાં રહેલો માણસ બ્રહ્મ થતો નથી, પણ જ્યારે કુવિકલ્પથી જ્ઞાનીનો સંગ દૂર થઈ જાય, તો તે પાછો બ્રહ્મ થઈ જાય છે. આ વાત મારા હૃદયમાં યથાર્થ રીતે સમજવામાં આવી છે.

ગુરુ—હે શિષ્યો, તમે બંને આ દૃષ્ટાંતનું સર્વથા મનન કરજો, અને તે ઉપરથી હૃદયમાં સારી ભાવના ભાવ્યાકરજો; જેથી તમારા શુભ પરિણામ વૃદ્ધિ પામશે, અને દુષ્ટ એવા મોહરાજના ઝપાટામાં તમે આવશો નહીં.

શિષ્ય—હે ઉપકારી ગુરુ, આપ અમારી ઉપર સર્વથા કૃપા રાખો છો. અને અમારું શુભ કરવાને સદા તત્પર રહો છો, તેથી અમે આપના યાવજીવ આભારી છીએ. આપના જેવા નિષ્કારણ શુભે અઠક પુરૂષો આ જગત્માં થોડા હશે.

ચતુર્દશ ખિંદુ—મદત્યાગ

“મદનકર્મણાં બંધો મદન નરકસ્થિતિઃ” સાહિત્ય.

ભાવાર્થ—મદથી કર્મનો બંધ થાય છે, અને નરકની સ્થિતિ થાય છે.

શિષ્ય—હે ભગવન્! મદ એ શી વસ્તુ છે? તે થવનું કારણ શું છે? અને મદનો સંબંધ કોની સાથે છે? તે અને સમજાવશો. તેમજ એ મદ કેવા મનુષ્યને થતો

હશે? અને મદ એ નકારી વસ્તુ છે, એવું જાણતાં છતાં પણ લોકો

શા માટે મદ કરે છે ?

શિષ્યના આવાં વચન સાંભળી ગુરૂ મહારાજ બોલ્યા—હે દે-વાનુપ્રિય, તારે પ્રશ્ન સાંભળી મને સંતોષ થયો છે. આ જગતમાં મા-ણસને નકારી સ્થિતિએ લાવનાર મદ છે. મદના પ્રભાવથી ઘણા મનુ-ષ્યો દુર્ગતિના પાત્ર બનેલા છે. અને બને છે. મદ એ શી વસ્તુ છે. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે મદનો અર્થ અહંકાર થાય છે. અને તે આ-ઠ કારણોને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે. જાતિથી, લાભથી, કુલથી, રૂપથી, તપથી, બળથી, વિદ્યાથી અને અધિકારથી—એમ આઠ પ્રકારના કારણોથી મદની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને એ મદનો સંબંધ હૃદયની સાથે છે. જ્યારે માણસના હૃદયમાં “હું કોણ છું, અને કેવો છું.” એવો વિચાર થા-ય છે, ત્યારે તેમાંથી મદની લાવના ઉત્પન્ન થાય છે. શુદ્ધ અને નિર્મળ હૃદયમાં મદને અવકાશ મળતો નથી. મલિન અને ક્ષોભ પામેલા મનમાં મદનો સત્વર પ્રવેશ થાય છે. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળજો—

મથુરાપુરીમાં ગોવિંદસિંહ નામે એક રાજા હતો. તે રાજાને સુમતિ નામે એક મંત્રી હતો. તે ઘણો ચતુર અને કારભાર કરવા-માં પ્રવીણ હતો. તેની પ્રવીણતા જોઈ રાજા ગોવિંદસિંહ તેની ઉપર ઘણોજ પ્રસન્ન રહેતો હતો, અને તેને ઘણુંજ માન આપતો હતો. આ રાજા અને મંત્રી બંને મળી રાજ્ય ચલાવતા હતા. મંત્રી સુમતિ રાજાને અનુસરીને ચાલતો, અને રાજા મંત્રીને અનુસરીને ચાલતો હતો.

એક વખતે રાજા ગોવિંદસિંહના હજૂરમાં એક માણસ નોકર રહેવાને આવ્યો, રાજાએ તેને માટે પોતાના મંત્રી સુમતિને પુછ્યું, મંત્રિરાજ, આ કોઈ સેવક મારી હજૂરમાં રહેવા આવ્યો છે. તેને રા-ખવાની મારી ઈચ્છા છે, તો તમારી શી સલાહ છે. સુમતિએ કહ્યું, મહારાજ, તેનામાં શું ગુણ છે, રાજાએ કહ્યું, તે માણસ ઉચ્ચ જાતનો છે. તેથી તેને નોકર રાખવાની મારી ઈચ્છા છે. મંત્રીએ રાજાને કહ્યું, માત્ર જાત જોઈને નોકરી આપવી, તે મને યોગ્ય લાગતું નથી. પછી તમારી ઈચ્છા. રાજાએ તે વિષે વિચાર કર્યો કે, મંત્રી ઈર્ષ્યાને લઈને આવી સલાહ આપે છે, તે સલાહ આપણે માન્ય કરવી નહિ, આવું વિચારી રાજાએ તે માણસને પોતાની હજૂરમાં રાખ્યો.

એક વખતે રાજા ગોવિંદસિંહ વનમાં ફરવા ગયો હતો, ત્યાં એક માણસ રાજાની પાસે ઉભો રહ્યો, તેણે રાજાને વિનયથી પ્રણામ કરી કહ્યું, રાજેન્દ્ર, હું આપની પાસે સેવા કરવા ઇચ્છું છું. રાજાએ પુછ્યું, તારામાં શા ગુણ છે? તે પુરૂષે કહ્યું, હે મહારાજા, હું સારા શુકનનો ગણાઉં છું. હું જેની પાસે રહું, તે માણસને ઘણા પ્રકારના લાલ થાય છે. તેના વચન સાંભળી રાજા લોભાયો, અને તેને સાથે લઘ નગરમાં આંવ્યો. રાજાએ પોતાના મંત્રી સુમતિને બોલાવીને પુછ્યું, મંત્રી, આજે વનમાં ફરવા જતાં આ નવો માણસ મળી ગયો છે. તે માણસ સારા શુકનનો હોવાથી જ્યાં તે જાય ત્યાં લાલ થાય છે. મંત્રી બોલ્યો,—રાજા, કેવળ લાલ ઉપર વિચાર કરવાનો નથી. તેના સાથે બીજા ગુણોની જરૂર છે. મંત્રીની આ સલાહ રાજાને પસંદ પડી નહીં. તેણે પોતાની સ્વતંત્રતાથી તે માણસને પોતાની પાસે રાખ્યો.

એક વખતે રાજા અશ્વ ઉપર બેસી ઉદ્યાનમાં ફીડા કરવાને ગયો. મંત્રી સુમતિ તેની સાથે હતો. ફીડા કર્યા પછી રાજા પાછો વળ્યો, તે વખતે કોઈ અકસ્માત્ પૃથ્વીનો અવાજ સાંભળી રાજાનો ઘોડો ચમક્યો, અને તેથી તે તોફાન કરવા લાગ્યો, આ વખતે કોઈ બે મુસાફરો ત્યાંથી પ્રસાર થતા હતા, તેમણે આવી રાજાના ઘોડાને પકડી રાખ્યો, થોડી વારે ઘોડો શાંત થયો. રાજાએ તે બંને પુરૂષોને પુછ્યું, તમે કોણ છો? તેઓમાંથી એક જણ બોલ્યો—હું કુલીનસિંહ છું, સૂર્યવંશનો ઉચ્ચ જાતનો રજપૂત છું. બીજાએ કહ્યું, મારું નામ રૂપરામ છે. હું ગંધર્વકુળનો પુરૂષ છું, પછી રાજાએ તેમને માનથી સાથે લીધા. રાજગૃહમાં આવ્યા પછી સુમતિ મંત્રીને પુછ્યું, મંત્રી, આ બે પુરૂષોને મારે સેવક તરીકે રાખવા છે. તમારો શો અભિપ્રાય છે? મંત્રીએ કહ્યું, મહારાજા, જે કુલીનસિંહ છે, તેને આપણા સૈન્યમાં રાખો, અને જે રૂપરામ છે. તેને સારૂ ઇનામ આપી રજા આપો. રાજાએ મંત્રીની સલાહ માન્ય કરી નહીં. બંનેને પોતાની હજૂરમાં રાખ્યા. આથી મંત્રીના મનમાં ખેદ થયો.

એક વખતે રાજા વસંતોત્સવ કરવાને ઉદ્યાનમાં ગયો હતો. વસંતના પ્રભાવથી નવપદ્મવિત થયેલા વૃક્ષોની શોભા જોઈ મનમાં આનંદ પામતો હતો. તેવામાં એક પુરૂષ તપસ્યા કરતો તેના પગમાં આવ્યો, તે પુરૂષે કોઈ વૃક્ષનીચે બેસી તપસ્યા કરતો હતો. રાજાએ તેની પાસે

જઈને પુછ્યું, તમે કોણ છો? તે પુરૂષે કહ્યું, હું ગૃહસ્થ તપસ્વી છું. કોઈ કામનાં પૂર્ણ કરવાને વનફળથી નિર્વાહ કરી તપસ્યા આચરું છું. રાજાએ પુછ્યું, તારાથી શો લાભ થાય? તપસ્વીએ ઉત્તર આપ્યો. જેની પાસે હું રહું, તેની મનઃકામના પૂર્ણ થાય છે. તે ઉપરથી રાજાએ તેને પોતાની પાસે રાખ્યો. પછી તેણે મંત્રીને પુછ્યું, હે સચિવ, આ તપસ્વી મનવાંછા પૂરી કરે તેવો છે. તેથી હું તેને મારી હજૂરમાં રાખું છું. મંત્રીએ કહ્યું, તેવા કામી તપસ્વીને પાસે રાખવો તે યોગ્ય નથી. આ સલાહ રાજાએ માન્ય કરી નહિ, અને તેને પોતાની પાસે રાખ્યો.

એક વખતે રાજા પેહેલવાનોના અખેડામાં જઈ ચડ્યો. ત્યાં મદલોએ મદલકુસ્તી કરવા માંડી. તેવામાં એક બળવાન મદલે બીજા બધા મદલોને હઠાવી દીધા. તે જોઈ રાજા તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ ગયો. અને મંત્રીની નાખુશી છતાં રાજાએ તેને પોતાની હજૂરમાં રાખ્યો.

એક વખતે કોઈ વિદેશી જે પુરૂષો રાજા ગોવિંદસિંહને મળવા આવ્યા, દ્વારપાળે તેમના બળર આપ્યા, એટલે રાજાએ તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને પુછ્યું કે, તમે કોણ છો? તેઓમાંથી એક જણ બોલ્યો—મહારાજ, હું એક મોટો વિદ્વાન છું, મેં ઘણા વિદ્વાનોને સભામાં હરાવી દીધા છે, અને અનેક પ્રશસ્તિ પત્રો (સર્ટીફિકેટ્સ) મેળવ્યાં છે, બીજાએ કહ્યું, હું એક સત્તા કળાને જાણનારો પુરૂષ છું, લોકો ઉપર સત્તા કેમ ચલાવવી? એ કળા હું જાણું છું. મને જોતાંજ લોકો મારે તાબે થઈ જાય, એવી અદ્ભુત કળા મારામાં રહેલી છે. તે બંને વિદેશી પુરૂષોના જુદા જુદા ગુણ જોઈ રાજાએ તેમને પોતાની પાસે રાખ્યા. અને તે વખતે તો પોતાના મંત્રી સુમતિની સલાહ પણ લીધી નહીં.

હવે રાજા ગોવિંદસિંહની હજૂરમાં જુદા જુદા આઠ માણસો નીમાયા. વિવિધ પ્રકૃતિના તે માણસોએ રાજાને જુદે જુદે રસ્તે દોરવા માંડ્યો, અને તેથી લોકોમાં રાજા તરફથી જીલમ થવા લાગ્યો, આ બળર જાણી મંત્રી સુમતિ પોતાની છેવટની ફરજ બજાવવાને રાજાની પાસે આવ્યો, અને તેણે વિનયથી રાજાને જણાવ્યું, મહારાજ, હું આપનો પૂર્ણ હિતેચ્છુ છું; તેથી આપને કહેવા આવ્યો છું, આપે મારી અવગણના કરી જે આ આઠ નવા માણસોને હજૂરમાં રાખ્યા

છે, તે ઘણું અનુચિત કયું છે. એ લોકોની દોરવાઈને આપ કાર્યોકાર્યના વિચાર કરી શકતા નથી. અને તેથી લોકોમાં આપની નિંદા થાય છે, માટે આપ એ આઠે જણાનો સંગ છોડી દો. નહીંતો ઘણુંજ નહાડું પરિણામ આવશે.

મંત્રીના આ વચનો રાજાને રૂચિ કર લાગ્યાં નહીં. તેણે કહ્યું, મંત્રી, તમે ગમે તેટલું કહેશો, તોપણ એ લોકોને હું છોડવાનો નથી. તેઓ મને ઘણાજ આનંદ આપે છે. રાજાના આ વચન સાંભળી સુસમંત્રી સુમતિ પોતાનો અધિકાર છોડી ચાલી નીકળ્યો. પછી રાજા ગોવિંદસિંહ એ આઠ હજૂરી લોકોની સાથે રહી પોતાનું રાજ્ય ચલાવા લાગ્યો.

સુમતિમંત્રી વિના રાજ્યમાં અધાધૂધી ચાલવા લાગી. તે આઠ હજૂરી લોકોના કહેવાથી રાજા ગમે તેમ વર્તવા લાગ્યો. અને અનેક પ્રકારના દુર્વ્યસનોને સેવવા લાગ્યો. રાજાની આવી અનીતિ જોઈ પ્રજા તેની ઉપર નારાજ રહેવા લાગી, અને રાજાને રાજ્ય ઉપરથી દૂર કરાવાની યોજના કરવા લાગી. છેવટે તેની પાસેના એક રાજાની આગળ લોકોની ફરીયાદ ગઈ. અને તે લાગ જોઈ તે રાજા ગોવિંદસિંહ ઉપર ચડી આવ્યો, અને પ્રજાની સહાયથી તેણે ગોવિંદસિંહ ઉપર મોટો ધસારો કર્યો.

આ વખતે ગોવિંદસિંહ ચિંતામાં પડ્યો. પોતાની પ્રજા ખુદેલી જોઈ તેનામાં પરાલવ થવાનો ભય લાગ્યો. તે વખતે તે પોતાના બોધકચંદ્ર નામના નગર શેઠને શરણે ગયો, અને તેની પાસે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો—નગર શેઠ, તમે પ્રજાના આગેવાન છો, બધી પ્રજા શત્રુની તરફ થઈ ગઈ છે, તો તેમને સમજાવો. પ્રજાનું બળ નહીં હોવાથી શત્રુરાજા મને હરાવી દેશે, અને મારું રાજ્ય લઈ જશે. નગર શેઠે કહ્યું, રાજેંદ્ર, જો તમે રાજ્યનો ખચાવ કરવા ઇચ્છતા હો, તો તમારે સુમતિમંત્રીને પાછા બોલાવી મંત્રિપદ ઉપર રાખવા, અને તમારી હજૂરમાં જે આઠ માણસો રહ્યા છે, તેમને દૂર કરવા. રાજાએ તે વાત અંગીકાર કરી, પછી નગર શેઠના કહેવાથી રાજા ગોવિંદસિંહ સુમતિ મંત્રીને બોલાવ્યો, અને તેને તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાનું વચન આપ્યું—પછી સુમતિમંત્રીએ પેલા આઠ હજૂરી લોકોને રાજા પાસેથી દૂર કરાવ્યા, એટલે રાજા નીતિ પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યો. પછી બધી પ્રજા રાજાની તરફ થઈ એટલે પેલો ચડી આવેલો રાજા પોતા

નું સૈન્ય લઈ પાછો આવ્યો ગયો.

ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્યો, આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી જે ઉપનય સમજવાનો છે, તે ધ્યાન દઈને સાંભળજો. જે રાજા ગોવિંદસિંહ તે જીવ સમજવો. તેનો મંત્રી જે સુમતિ તે સારી બુદ્ધિનો વિલાસ સમજવો. રાજા ગોવિંદસિંહ સુમતિમંત્રીની સલાહથી ચાલતો, અને તેની ઉપર પ્રીતિ રાખતો, ત્યાં સુધી તે સુખી હતો. તેમ જીવ જ્યાં સુધી સારી બુદ્ધિથી ચાલે છે, ત્યાં સુધી તે સુખી રહે છે. રાજા ગોવિંદસિંહ સુમતિમંત્રીની સલાહ વિના જે આઠ સેવકો રાખ્યા હતા તે જીવને આઠ મદ સમજવા. જીવ જો સારી બુદ્ધિને અનુસરી ચાલતો નથી. તો તેનામાં આઠ પ્રકારના મદ ઉત્પન્ન થાય છે. જે પ્રથમ રાજાની પાસે નોકર રહેવા આવ્યો, તે જાતિમદ સમજવો. જાતિમદ થવાથી ‘હું ઉંચી જાતનો છું’ એવો મદ થાય છે. રાજાને વનમાં ફરવા જતાં જે માણસ મળ્યો હતો, અને તેણે રાજાને જણાવ્યું હતું કે, ‘હું સારા શુકનનો લાલકારી માણસ છું,’ તે લાલમદ સમજવો. કોઈ જાતનો લાલ થવાથી માણસને જે મદ આવે તે લાલમદ કહેવાય છે.

રાજા ગોવિંદસિંહ અર્થ ઉપર બેસી ફરવા જતાં કોઈ અવાજ વડે ચમકવાથી જે બે માણસોએ આવી ઘોડાને પકડી રાખ્યો હતો, અને પછી રાજાએ તે બંનેને પોતાની પાસે રાખ્યા હતા, તેમાં જે કુલીનસિંહ તે કુલમદ અને બીજો જે રૂપરામ ગંધર્વ તે રૂપમદ સમજવો. જીવને જ્યારે કુલમદ થાય છે, ત્યારે તે પોતાને ઉંચાકુળનો ગણે છે. અને જ્યારે રૂપમદ થાય છે, ત્યારે તે પોતાને રૂપવાન ગણે છે.

જે રાજા વસંતોત્સવ જીવાને વનમાં ગયેલ, અને ત્યાં જે વૃક્ષ નીચે તપસ્યા કરતો માણસ જીવામાં આવ્યો. અને તેને રાજાએ પોતાની પાસે રાખ્યો, તે તપમદ સમજવો. રાજાને પેહેલવાનોના અખેડામાં જે મદલ બળવાન હતો, અને તેને પોતાની પાસે રાખ્યો હતો, તે બલમદ સમજવો. જે બે પુરૂષો રાજાને મળવા આવ્યા હતા, તેઓમાં એક વાદ કરવામાં કુશલ વિદ્વાન હતો, અને બીજો સત્તા કળાને જાણનારો હતો, તેઓ વિદ્યામદ અને અધિકારમદ સમજવા.

જેમ રાજા ગોવિંદસિંહ આઠ હજારી લોકોના સહવાસમાં રહી દુર્વ્યસની અને પ્રજાને અપ્રિય થઈ પડ્યો હતો, તેમ જીવ, જાતિ-

મદ, લાલમદ, કુલમદ, રૂપમદ, તપમદ, બલમદ, વિદ્યામદ અને અધિકારમદથી યુક્ત થઈ દુર્વ્યસની અને લોકોમાં અપ્રિય થઈ પડે છે.

જ્યારે રાજા ગોવિંદસિંહ આઠ હજારી લોકોના સંગથી પ્રજાને અપ્રિય થઈ પડ્યો હતો, અને તેથી લોકોની ઉરફેરણીથી ખીજા રાજા તેને પરાલવ કરવા આવ્યો હતો. અને આખરે તે નગરશેઠની શરણે જઈ સુમતિ મંત્રીને પાછો બોલાવી આવ્યો, અને તેથી તે પરાલવમાંથી બચી ગયો હતો. તેવી રીતે જીવ આઠ પ્રકારના મદના પ્રસંગથી પ્રજા—એટલે લોકો અથવા શમતાને અપ્રિય થયો, એટલે ખીજા રાજારૂપ કષાયસમૂહ તેની ઉપર ચડી આવ્યો. પછી જ્યારે નગરશેઠરૂપ ઉત્તમ ગુરૂને શરણે આવે ત્યારે તે ગુરૂના ઉપદેશથી જીવ આઠ પ્રકારના મદનો ત્યાગ કરે છે, એટલે તે કષાયથી મુક્ત થઈ સુખી થાય છે.

આ દૃષ્ટાંત સાંભળી તે ગૃહી અને યતિ બંને શિષ્યો પરમ આનંદ પામી ગુરૂચરણમાં વારંવાર પડી પ્રણામ કરવા લાગ્યા. અને હૃદયથી તે ગુરૂનો અતિ આભાર માનવા લાગ્યા.

પંચદશબિંદુ—નાશપંચક.

“ જ્ઞાનગર્વો મતેર્મયં નૈષ્ઠ્યં વચને તથા ।

રોદ્રજાલઃ પ્રમાદશ્ચ કાંથતં નાશપંચકમ્ ” ॥૧॥

ભાવાર્થ—“ જ્ઞાનનો ગર્વ, મતિની મંદતા, નિષ્ઠુર વચનનો ઉચ્ચાર, રોદ્ર લાવ અને પ્રમાદ એ પાંચ નાશ થવાના પ્રકાર છે, તે નાશ પંચક કહેવાય છે.”

બ, હે કૃપાનધાન ગુરૂ મહારાજ, આપના ઉપદેશથી મને અવર્ણનીય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. આપને જે દૃષ્ટાંત આપી કહ્યો છો, તે તે યથાર્થ રીતે અમારા

જણવામાં આવી જાય છે, હવે આપને એટલું પુછવાનું છે કે, પ્રાણી-માત્ર પોતાના ઉદયની ઇચ્છા રાખે છે, કોઈ અસ્તની ઇચ્છા રાખતું

નથી, જેથી પેતાનો ઉદય થવાનો હોય, તેવા ઉપાયો સર્વ મનુષ્યો કરે છે, તે છતાં તેઓનો ઉદય થતો નથી, પરંતુ ઉલટી હાનિ થાય છે. તેનું શું કારણ હશે. કદિ હાનિકારક ઉપાયો કરે, તો તેથી હાનિ થવા સંભવ છે. પણ કોઈ તેઓ હાનિકારક ઉપાય કરતું નથી. સર્વે લાભકારક ઉપાય કરે છે. તે છતાં તેને અકસ્માત્ હાનિ—નાશ થઈ જાય છે. તેનું શું કારણ હશે?

ગુરુ—હે વત્સ, તેં કહ્યું. તેયથાર્થ છે. જગત્માં ઉદય તથા લાભના ઉપાયો કરનારાને હાનિ થઈ પડે છે. એવું દેખાય છે, પણ તે સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી જોશો, તો તેમાં ઉપાય કરનારનો દોષ છે. કારણકે, કાંઈપણ દોષ આગળ વગર ઉદય તથા લાભના ઉપાય કરતાં હાનિ તથા નાશ થતો નથી. આપણને જે ઉદય તથા લાભનો ઉપાય લાગતો હોય, તે હાનિ તથા નાશનો ઉપાય હોય છે. સ્વાર્થથી અંધ થયેલો મનુષ્ય સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા વગર એ જોઈ શકતો નથી.

હે શિષ્ય, આ જગત્માં પાંચ પ્રકાર નાશના કહેવાય છે. જૈનશાસ્ત્રકારો તેને નાશપંચક કહે છે. એ પાંચ પ્રકાર માંહેલો જો એક દોષ રહેલો હોય, અને મનુષ્ય ઉદય તથા લાભના ઉપાય કરતો હોય, તો તેને લાભને બદલે નાશ થાય છે. એ દોષ પોતાનામાં હોય, તે છતાં સ્વાર્થી અને અભિમાની મનુષ્ય તેને જોઈ શકતો નથી.

શિષ્ય—હે ગુરુ મહારાજ, એ નાશપંચક વિષે મને સમજાવો. ઉદયનો નાશ થવાના પાંચ પ્રકાર કયા છે? અને તે કેવી રીતે ઓળખી શકાય છે? તે કૃપા કરી કહો.

ગુરુ—હે શિષ્ય, જ્ઞાનનો ગર્વ રાખવો, બુદ્ધિની મંદતા, કટુ વચનો બોલવાં, રૌદ્ર ભાવ ધારણ કરવો, અને પ્રમાદ—આખસ રાખવો—એ પાંચ પ્રકારે મનુષ્યના ઉદયનો—લાભનો નાશ થાય છે. તેમજ તેનાથી સમકિતનો પણ નાશ થાય છે. કદિ મનુષ્ય પોતાના ઉદયનો માર્ગ ગ્રહણ કરતો હોય, પણ જો તેનામાં જ્ઞાનનો ગર્વ હોય, તો તેનો ઉદય કદિપણ થતો નથી. તેથી એ નાશ થવાનો પ્રથમ પ્રકાર કહ્યો છે. જેનામાં બુદ્ધિની મંદતા હોય, તે માણસ પણ પોતાનો ઉદય કરી શકતો નથી કારણકે, ઉદય કરવાના વિચારોની અંદર બુદ્ધિની જરૂર છે. જો બુદ્ધિ મંદ હોય તો, ઉદયના ખરા વિચારો થઈ શકતા નથી, તેથી નાશનો બીજો પ્રકાર બુદ્ધિની મંદતા કહેલ છે. ક-

Sh. K.-૧૧

ડવાં વચ્ચનો ઓલવાં, એ નાશનો ત્રીજો પ્રકાર છે. કડવાં વચ્ચનો ઓલનારો માણસ સર્વને અપ્રિય થઈ પડે છે. અને તેથી તેના ઉદયમાં ઘણા અંતરાય આવે છે, એટલે તેના સત્વર નાશ થાય છે. તેથી કટુ વચ્ચનો ઓલવાં—એ ઉદયના નાશનો ત્રીજો પ્રકાર કહ્યો છે. જે માણસ પોતાનો ઉદય કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે કદિપણ રૌદ્રભાવ ધારણ કરવો નહિ. કારણકે, રૌદ્રભાવમાં ભયંકરતા રહેલી છે, અને તેથી તેવો માણસ બધાને અપ્રિય થાય છે. એટલે તેના ઉદય અથવા લાભમાં ઘણા અંતરાયો ઉભા થાય છે; તેથી રૌદ્રભાવ ધારણ કરવો—એ નાશનો ચોથો પ્રકાર છે. જેણે પોતાને લાભ મેળવવો હોય, તેણે પ્રમાદ રાખવો નહિ. પ્રમાદ રાખવાથી ઉદય તથા લાભને માટે જે જે પ્રયત્ન કરવાના હોય, તેમાં ગફલત થઈ જાય છે. અને તેથી કરીને ઉદય તથા લાભનો નાશ થઈ જાય છે. પ્રમાદથી આળસુ બનેલો માણસ કદિપણ ઉદયમાં આવતો નથી. માટે પ્રમાદ રાખવો, એ નાશનો પાંચમો પ્રકાર છે.

હે વત્સ, આ નાશપંચક સાંસારિક ઉદય તથા લાભનો વિરોધક છે—એમ કાંઈ સમજવાનું નથી, પણ તેનાથી ધાર્મિક ઉદયનો પણ નાશ થાય છે. એ નાશપંચકથી સમકિતનો પણ નાશ થઈ જાય છે. અને શાસ્ત્રકારે સમકિતના નાશને માટેજ એ નાશપંચક કહેલું છે.

હે શિષ્ય, તે વિષે એક મનોરંજક દષ્ટાંત છે, તે એક ચિત્તે સાંભળ.

વિશાલા નગરીમાં ચંદનદાસ નામે એક વણિક રહેતો હતો. તેને રમા નામે એક સ્ત્રી હતી. ચંદનદાસને રમાના ઉદરથી પાંચ પુત્રો થયા. તેઓનાં કેશવ, વામન, હરિ, શ્યામ, અને મહન એવાં નામ હતાં. તેઓ અનુક્રમે મોટા થયા. ચંદનદાસે પાંચેને પાઠશાળામાં મોકલી સારો અભ્યાસ કરાવ્યો. ચંદનદાસ વિશાલા નગરીમાં એક સારો વેપારી હતો. તેનામાં વ્યાપાર કરવાની સારી કળા હતી. એક વખતે દૈવયોગે ચંદનદાસને વેપારમાં મોટી નુકશાની લાગી. તેણે જે ભાવથી કરીયાણાની ખરીદી કરી હતી, તે ભાવ તદ્દન ખેશી ગયો, એટલે તેને ભારે નુકશાની થઈ પડી. તે નુકશાનીમાં તે તદ્દન નિર્ધન થઈ ગયો, જેવી તેની ચઢતી હતી, તેવી પડતી થઈ પડી. ઘરમાં જે દ્રવ્ય હતું, તે આદ્યુ ગયું, એટલુંજ નહીં, પણ તે મોટા કરજમાં આવી પડ્યો.

આથી તેને ભારે દુઃખ થયું. ચંદનદાસ પોતાના પરિવાર સાથે દુઃખી થવા લાગ્યો.

એક વખતે ચંદનદાસ પોતાના એકાંત ઘરમાં બેસી ચિંતા કરતો હતો, ત્યાં તેની સ્ત્રી રમા આવી, રમાએ પતિને ચિંતાતુર જોઈને કહ્યું, સ્વામી, શાની ચિંતા કરો છો? ચંદનદાસ બોલ્યો—પ્રિયા, ઘરની ચિંતા કરું છું. હવે મારી પાસે કાંઈ ધન રહ્યું નથી. અને હું કરજના ખાડામાં આવી પડ્યો છું. લેણદારો મને ઘણી રીતે સતાવે છે. હવે શું કરવું? તે કાંઈ સૂજતું નથી. આ મહાદુઃખમાંથી શી રીતે મુક્ત થવાય? તેની હું ચિંતા કરું છું. ચતુર રમાએ શાંતતાથી કહ્યું, “પ્રાણનાથ, ભાવી ઉપર આધાર રાખી બેસી રહો. ચિંતા કરવાથી શું થવાનું છે? જે ભાવી હશે તે બનશે. જે પુરૂષ દુઃખને વખતે હિંમત રાખી ભાવીને અનુસરી ઉપાય કરે છે, તે પુરૂષ પરિણામે ચિંતાથી મુક્ત થઈ પાછો સુખી થાય છે. પ્રાણનાથ, તમે હિંમત રાખો. આપણી પાસે હજી ઘણાં સાધન છે. આપણને પાંચ પુત્રો છે, તેમાંથી કોઈ પુત્ર આપણો ઉદય શું નહીં કરી શકે? નીતિમાં કહેવાય છે કે, જેને ઘણા દીકરા હોય, તે દુઃખી થતો નથી, આપણે શુભ કર્મથી એ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે. પાંચ પુત્રોના માતા પિતા દુઃખી રહેતા નથી. પાંચ પાંડવો ગયેલી સજલક્ષ્મીને પાછો લાવ્યા હતા.

રમાનાં આવાં વચન સાંભળી ચંદનદાસને હૃદયમાં આશ્વાસન મળ્યું. તેના મનમાં જરા હિંમત આવી. પછી તેણે પોતાના પાંચ પુત્રોને બોલાવી દરેકને પુછવા માંડ્યું. એટલે તેઓએ પણ પોતાના પિતાને હિંમત આપવા માંડી. છેવટે તે પુત્રોએ ચંદનદાસને જણાવ્યું કે, અમે પાંચે ભાઈઓને વિદેશમાં મોકલો. અમે જુદા જુદા ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ સારો લાભ મેળવીશું, એટલે આપણો પુનઃ ઉદય થશે. ચંદનદાસે તે સાંભળી વિચાર્યું કે, ‘આ ઉપાય સારો છે,’ તેથી તેણે પોતાના પાંચ પુત્રોને શિક્ષા આપી વિદેશ મોકલ્યા. અને પોતે સ્ત્રી પુરૂષ ઘેર રહ્યા. ચંદનદાસ હંમેશાં પોતાના હૃદયમાં આશા રાખતો હતો કે, થોડા વખતમાં તે પાંચ પુત્રો ઘણું દ્રવ્ય લાવશે, અને પોતાનો પાછો ઉદય થશે. એવી આશા કરી રહેલા ચંદનદાસને ઘણો સમય વીતી ગયો.

એક વખતે ચંદનદાસ હૃદયમાં મનોરથ કરતો બેઠો હતો, ત્યાં

કેશવ નામનો નેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર આવ્યો. કેશવને જોઈ તે ખુશી થયો. અને તેણે પુછ્યું, પુત્ર કેશવ, તું વિદેશમાંથી શું દ્રવ્ય લાવ્યો? કારણ કે, તારો અભ્યાસ સારો હોવાથી તને જ્ઞાનના પ્રભાવથી ઘણું લાભ મળ્યો હશે. કેશવે ખેદ સહિત જણાવ્યું, પિતાજી, હું કંઈ પણ દ્રવ્ય લાવ્યો નથી. કારણ કે, જે દેશમાં હું ગયો હતો, તે ખરો દેશ મૂર્ખ હતો. કોઈનામાં મારા જેવું જ્ઞાન, કે મારા જેવી બુદ્ધિ હતી નહિ, એટલે પછી મને તો ત્યાં રહેવામાં કંટાળો આવવા લાગ્યો, એથી હું બધા લોકોનો તિરસ્કાર કરી ચાલ્યો આવ્યો. કેશવના આ વચન સાંભળી તેના પિતા ચંદનદાસ નિરાશ થઈ ગયો, અને તેના મનમાં ઘણો ખેદ ઉત્પન્ન થયો. મોટા પુત્ર કેશવથી કેદયની આશા છોડી ચંદનદાસ બીજા પુત્રોની ઉપર આશા રાખી પાછો રહેવા લાગ્યો.

એક વખતે ચંદનદાસ હૃદયમાં આશાના તરંગો કંછાળતો ખેડો હતો. તેવામાં નેનો બીજો પુત્ર વામન આવ્યો. અને તેની પાસેથી સારા ખખર સાંભળવાની ઈચ્છા રાખવા લાગ્યો. વામનને કુશળતા પુછી ચંદનદાસે જણાવ્યું, બેટા, તું વિદેશમાંથી કેટલું દ્રવ્ય લાવ્યો? વામને કહ્યું, પિતાજી, હું કંઈ પણ દ્રવ્ય લાવ્યો નથી. કારણ કે, હું જે દેશમાં ગયો હતો, તે દેશમાં લોકો બુદ્ધિ તરેકુના હતા. ઘણા લોકો ભણેલા હતા. તેઓને યાદ રાખવાની શક્તિ ઘણી હતી. અને તેઓ આખો દિવસ વાંચ્યા કરતા, અને લખ્યા કરતા હતા; નથી કંટાળી ગયો. એક વેપારીને ત્યાં રહ્યો હતા, ત્યારે તેણે મને કામ સોંપ્યું કે, તમારે બંદર ઉપર જઈને વાહાણનો માલ તપાસવો, અને તેની ગણતરી કરી મને જણાવવી. જો આવી રીતે હમેશા કરશો, તો હું તમને સારો લાભ આપીશ. મેં તેમને કહ્યું કે, હું ને ખુશીયાં કરીશ. પછી હું બંદર ઉપર ગયો. અને દરેક વાહાણને તપાસવા લાગ્યો. તેમ કરતાં ઘણા દિવસ થયા, પછી તે વેપારી બં મને તડવાને એક માણસ મોકલ્યું. એટલે હું શેઠની પાસે ગયો. શેઠે મને કહ્યું કે, વાહાણની તપાસ કરીને કેમ આવ્યા નહીં? મેં શેઠને જણાવ્યું કે, બંદર ઉપર ઘણાં વાહાણ છે, તેથી તેની તપાસ કરતાં બે ત્રણ વર્ષ થશે. ત્યારે શેઠે મને ઠપકો આપ્યો કે, દરેક વેપારીનાં વાહાણ તપાસવાની જરૂર નથી. પણ જે વાહાણ મારાં હોય, તેજ તપાસનાં, પછી હું પાછો બંદર ઉપર ગયો. અને ત્યાં તપાસ કરી, પણ તે શેઠનું ચક્ર વાહાણ મા-

રા જોવામાં આવ્યું નહિ. હું પાછો ઘેર આવ્યો. અને મેં શેઠને કહ્યું, શેઠજી, કેઈ વાહાણ તમારું નથી. દરેક વાહાણ લાકડાનું છે. હું સમુદ્ર ઉપર ઘણું ફર્યો. પણ તમારું વાહાણ મારા જોવામાં આવ્યું નહિ. તે ઉપરથી તે શેઠ હસી પડ્યો, અને મને કહ્યું કે, તું બુદ્ધિ વગરનો માણસ છે. મારે તારાથી મારું કામ બની શકશે નહીં. પછી હું ત્યાંથી ખીજે ઠેકાણે ગયો. તે વેપારીએ મને રાખ્યો, પણ તેની સાથે મને ઠીક પડ્યું નહિ, કારણકે, તે ઘણો લણેલો હોવાથી વાંચ્યા કરતો હતો, અને મને ઘણું પુછ્યા કરતો હતો. આથી હું કંટાળી ગયો. છેવટે અહિં પાછો આવ્યો છું. વામનના આવાં ચચન સાંભળી ચંદનદાસે નિસાસો મૂક્યો, અને તે નિરાશ થઈ ચિંતા કરવા લાગ્યો.

હવે ચંદનદાસ ધીજા પુત્રો ઉપર આશા રાખી ઉદયની રાહ જોતો હતો. તેવામાં હરી નામનો ત્રીજો પુત્ર આવ્યો. તેને જોઈ આશા ભર્યો ચંદનદાસ ખેડો થયો. અને પુત્રને કુશળ પુછી બોલ્યો— વત્સ, તું વિદેશમાંથી કેટલું દ્રવ્ય લાવ્યો. હરિએ કહ્યું, મારું વૃત્તાંત સાંભળો. હું મગધ દેશમાં ગયો હતો. ત્યાં શીવચંદ્ર નામના એક વેપારીને ત્યાં રહ્યો હતો. શિવચંદ્ર ઘણો મોટો વેપારી હતો, પણ તેનામાં સહનશક્તિ ન હતી. જે હું બોલું, તે સહન કરી શકતો નહીં. તેથી મારે તેની સાથે અનુકૂળતા આવી નહીં. હું તેની સાથે સારી રીતે વર્તી શક્યો નહીં. એક વખતે તેણે મને આજ્ઞા કરી કે, ‘ તારે સવારે વહેલા ઉઠવું’ તે વખતે મેં તેને ઉત્તર આપ્યો કે, ‘ એ કામ કરવાને હું બંધાતો નથી, કારણકે, નિદ્રામાંથી જાગત થવું, એ કાંઈ માણસના તાબાની વાત નથી; મારે જ્યારે નિદ્રા જશે, ત્યારે હું ઉઠીશ.’ મારો આવો ઉત્તર સાંભળી તે શેઠ મારી ઉપર નારાજ થયો હતો. એક વખતે તેણે મને આજ્ઞા કરી કે, ‘ તમારે આ વાત યાદ રાખવી’ મેં સામો ઉત્તર આપ્યો કે, ‘ યાદ રાખવું, એ મારા તાબાની વાત નથી. કારણકે, તે બુદ્ધિ અથવા મનની શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે. તેથી હું વાત યાદ રાખવાને બંધાતો નથી.’ મારો આવો ઉત્તર સાંભળી તે શેઠ મારી તરફ નાખુશ થઈ ગયો. અને મને ઠપકો આપવા લાગ્યો. તે વખતે મને ક્રોધ ચડી આવ્યો, અને તેથી મેં તેને ગાળો આપી, અને પછી તરતજ ત્યાંથી નીકળ્યો. પોતાના પુત્ર હરિની પાસેથી આ વાત સાંભળી ચંદનદાસ ખેદ પામી ગયો, અને પો-

તાના હુર્ભાગ્યને નિંદવા લાગ્યો.

પછી ચંદનદાસ પોતાના ચોથા પુત્ર શ્યામ તરફ હૃદયની આશાએ રહ્યો હતો. તેવામાં શ્યામ વિદેશમાંથી આવી પહોંચ્યો. શ્યામને જોઈ ચંદનદાસ ખુશી થયો. અને આશાથી ભરપૂર થઈ તેને આવીને પુછ્યું, વત્સ શ્યામ, તું કેટલું દ્રવ્ય લાવ્યો ? શ્યામે કહ્યું, પિતાજી, હું ઘણું દ્રવ્ય લાવી શકત પણ મારા હૃદયના નહારા વિચારોને લઈને હું ઘણું દ્રવ્ય લાવી શક્યો નથી. ચંદનદાસે પુછ્યું, તેં એવા નહારા વિચાર શામાટે કર્યા હતા ? શ્યામે ઉત્તર આપ્યો—પિતાજી, મારા સ્વભાવને લઈને મારામાં નહારા વિચાર આવ્યા કરે છે. હું દક્ષિણ દેશમાં ગયો હતો. ત્યાં વસંતપુર નામના નગરમાં એક બહુદાસ નામનો ધનવાન વ્યાપારી રહેતો હતો. તેણે મને પોતાને ત્યાં નોકર રાખ્યો હતો. અનુક્રમે મારી ઉંચી નોકરી જોઈ તેણે મને વ્યાપારની સર્વ સત્તા આપી હતી. હું જે કંઈ, તેજ થતું હતું. એક વખતે મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, જો આ શેઠનો વિનાશ થઈ જાય, તો હું આ બધી લક્ષ્મીનો સ્વામી થાઉં, અને લક્ષ્મીનો બધો વૈભવ હોગવું. મારો આ નહારો વિચાર કુળદેવીએ બહુદાસને સ્વપ્નામાં જણાવ્યો, આથી તેણે મને તરતજ છોડી દીધો. પછી હું અહીં આવ્યો. તેના દ્રવ્યની મોટી આશાથી મને જે પોષણ માટે દ્રવ્ય મળતું હતું, તે પણ હું ઉદારતાથી ખર્ચી નાખતો, તેથી હું છેવટે નિર્ધન થઈને આવ્યો છું—શ્યામની આ વાત સાંભળી ચંદનદાસ ઘણેજ ચિંતાતુર થઈ ગયો.

હવે ચંદનદાસ માત્ર પોતાના પાંચમા પુત્ર મદનના ઉપર આશાને આધાર આપી રહ્યો હતો. હમેશાં મદનની રાહ જોતો અને મદનથી પોતાનો ઉદય અવશ્ય થશે, એમ ધારતો હતો.

એક વખતે ચંદનદાસ પોતાના ગૃહુદાર આગળ બેઠો હતો, ત્યાં મદન આવ્યો. મદનને જોતાંજ તેના હૃદયમાં આનંદ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો—તરત તેણે બેઠા થઈ મદનને ભેટી ઉત્સાહમાં બેસાડીને પુછ્યું, પુત્ર મદન, તારા ઉદયની વાર્તા કહી મારા આશાભરેલા હૃદયને આનંદિત કર.

પિતાની આ વાણી સાંભળી મદન મંદ સ્વરે બોલ્યો—બાપા, મારા તરફની કાંઈ પણ આશા રાખશો નહિ. કારણકે, જે દેશમાં હું ગયો હતો, તે દેશના લોકો ઘણાજ ઉતાવળા હતા. મને એવી ઉ-

તાવળ પસંદ નથી. ધીરેથી અને વિચારીને કામ કરવાથી સારો લાભ થાય છે. એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે. ઉત્તર દેશમાં દેવનગરની અંદર સૌમ્યચંદ્ર નામે એક વેપારી હતો. તેનામાં વ્યાપાર કળાનું બળ હોવાથી તે ઘણો ધનાઢ્ય થઈ પડ્યો હતો. હું તેને ઘેર વ્યાપાર કળા શીખવાની ઈચ્છાથી નોકર રહ્યો હતો. પણ તેના ઘરના બધા લોકો ઉતાવળીઆ અને આકરા હતા. બધા સવારે સૂર્યોદય પહેલાં ઉઠી પોતપોતાને કામે વળગતા હતા. ત્યારે હું શાંતિથી સૂર્યોદય પછી ઘણી વારે ઉઠી પછી ધીમેધીમે કામ કરતો હતો. તે ઉતાવળા લોકો મને આળસુ કહી ધિક્કારતા હતા. તેઓ ભોજન, પાન, શયન અને ખીજ બધી ક્રિયામાં ઉતાવળ કરતા હતા. ત્યારે હું તે બધો ક્રિયામાં ધીરજ રાખી વર્તતો હતો. આકરા સ્વભાવના સૌમ્યચંદ્રે મને ઘણી વાર મારા ધીરા સ્વભાવને માટે ઠપકો આપ્યો હતો. તથાપિ હું મારા સ્વભાવને છોડતો ન હતો. એક વખતે શેઠે મને કહ્યું કે, તું દુકાને જા, અને આપણી દુકાનમાં જેટલું કેશર હોય, તેટલું વેચી દે. કારણકે, આવતી કાલે કાશ્મીર દેશમાંથી ઘણું કેશર આવવાનું છે, તેથી તેના ભાવ ઘટી જશે. અને કેશર આપણી દુકાને પડ્યું રહેશે, તો મોટી નુકશાની થશે. શેઠની આવી આજ્ઞા થતાં મેં દુકાને જવાનાં વિચાર કર્યો. તે વખતે મારા મનમાં થયું કે, હજી આવતી કાલે કેશર આવવાનું છે, ઘણીવાર છે, તો શા માટે દોડાદોડ કરવી જોઈએ? આવું વિચારી હું મારે ઉતારે ગયો, અને શાંતિથી સ્નાન ભોજન વગેરે કર્યું. ખીજે દિવસે સવારે મોડો ઉઠી નિત્યક્રિયામાંથી પરવારી હું દુકાને જવા વિચાર કરતો હતો, ત્યાં નેત્રમાં નિદ્રા ભરાણી એટલે ઘડીવાર સૂઈ રહ્યો. સુતા પછી ઉઠવા જતો હતો, ત્યાં કોઈ વિચાર હૃદયમાં પ્રગટ થયો, તે વિચાર કરતાં મને ફરીવાર નિદ્રા આવી ગઈ. પછી નિદ્રામાંથી જાગ્યો થઈ હજીવો હજીવો દુકાને પોહોંચ્યો, ત્યાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે, કાશ્મીર દેશમાંથી કેશર આવી ગયું છે. ને કેશરના ભાવ એકદમ ઘટી જવાથી સૌમ્યચંદ્રે શેઠને મોટી નુકશાની થઈ પડી છે. આ સાંભળી હું ઉતાવળો દુકાને આવ્યો, ત્યાં શેઠે મને જોઈને કહ્યું, મદન, અમારે તારી નોકરીની જરૂર નથી. તારા જેવા પ્રમાદી અને આળસુ માણસથી મને મોટું નુકશાન થઈ પડ્યું. મેં તને ગઈ કાલે કેશર વેચી દેવાના બજાર આપવા દુકાને મોકલ્યો હતો, ત્યારે

તું કાલનો અત્યારે દુકાને આવે છે. આ તારી આળસે મને મોટી નુ-
કશાની કરી છે. તેથી અમારે તને રજા આપવી પડે છે. શેઠનાં આવાં
અપમાનિત વચનો સાંભળી મને હૃદયમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો, અને પછી
તરતજ હું ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો, અને આજે અહિં આવ્યો છું.

જેની ઉપર પોતે ઉમદી આશા રાખી બેઠો હતો, એવા પાંચ-
મા પુત્ર મહનના મુખથી આ વૃત્તાંત સાંભળી ચંદનદાસ ઘણોજ દીલ-
ગીર થઈ ગયો. તેનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં. અને શરીર ઉપર સ્વે-
દના બિંદુઓ આવી ગયાં. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ પાંચે પુત્રોથી
મારો ઉદય થવાનો નથી. દરેક પુત્રમાં ગુણની સાથે એક એક ખામી
રહેલી છે. જ્યાંસુધી એ ખામી છે, ત્યાંસુધી મારો ઉદય કદિ પણ
થવાનો નથી. છેવટે ચંદનદાસ અને તેની સ્ત્રી રમા પાંચ પુત્રો છતાં
પણ અત્યંત દુઃખી થઈ મૃત્યુ પામ્યા હતા. તેમણે પોતાના જીવનમાં
ઉદયનું શુભ ચિન્હ જોયું ન હતું.

ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્ય, આ દષ્ટાંત ઉપરથી તમારે ઘણું સમ-
જવાનું છે. તે ધ્યાનમાં રાખજો—ચંદનદાસ એ જીવ સમજવો અ-
ને તેના પાંચ પુત્રો તે પાંચ નાશપત્રક સમજવા. જીવની સાથે જ્ઞા-
નનો ગર્વ, મંદ બુદ્ધિ, ક્રૂર વચન, રૂદ્રભાવ અને આળસ—એ નાશ-
પત્રકનો જો યોગ થાય, તો તે જીવનો ઉદય થતો નથી. તેના ઉદયનો
નાશ થયા કે છે. ચંદનદાસને જે કેશવ વગેરે પાંચ પુત્રો હતા, તે
પ્રત્યેકમાં જ્ઞાનનો ગર્વ, મંદ બુદ્ધિ, ક્રૂર વચન રૂદ્રભાવ અને આળસ
એ પાંચ અવગુણો રહેલા હતા તેને લીધે તેમનાથી ચંદનદાસનો
ઉદય થયો ન હતો. કેશવમાં જ્ઞાનનો ગર્વ રહેલો હતો, વામન બુદ્ધિ
નો મંદ હતો, હરિ કઠોર વચન બોલનારો હતો, શ્યામના હૃદયમાં
રૂદ્રભાવ હતો, અને મહન પ્રમાદી અને આળસુ હતો—એ નાશપત્રક-
ના યોગથી તેઓ કોઈ ઠેકાણે ઉદય પામ્યા નહીં, અને તેમના યોગ-
થી ચંદનદાસનો પણ ઉદય થયો નહીં. તેવી રીતે જીવમાં પણ જો એ
અવગુણો રહ્યા હોય, તો તેનો સમ્યક્ત્વનો ધર્મનો અને વ્યવહારનો
ઉદય થતો નથી. તેથી દરેક ભવ્ય પ્રાણીએ એ નાશપત્રકથી દૂર ર-
હેવું. આત્માના ઉદયની ઇચ્છા રાખનારા ભવ્ય આત્માએ જ્ઞાનનો
ગર્વ કરવો નહીં, મંદ બુદ્ધિ રાખવી નહીં, કઠોર વચન બોલવાં નહીં,
હૃદયમાં બીજાનું અહિંત ઇચ્છવાનો રૂદ્રભાવ લાવવો નહીં, અને પ્રમા-
દ કે આળસ રાખવાં નહીં.

ષાડશબિંદુ—છ આવશ્યક કરવાની જરૂર છે.

“વ્રતાંતરારિઘાતેન વ્રત્તાવશ્યકકર્મણા

પ્રવર્ત્તમાનઃ શ્રાદ્ધઃ સ્યાજ્જન્મસાફલ્યકારકઃ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“છ અંતરના શત્રુ—કામ ક્રોધાદિકનો ઘાત કરી અને છ આવશ્યક કર્મ આચરી પ્રવર્ત્તો એવો શ્રાવક પોતાના જન્મની સાર્થકતા કરનારો થાય છે.”

અર્થ—હે ગુરૂ મહારાજ, જે માણસ હમેશાં આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરતો હોય, અને જેણે આત્માને જાણી લીધો હોય, તેવા માણસનો આત્મા પછી પ્રતિદિન વિશેષ ગુણવાળો થતો જાય છે, કારણકે, તે આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે. તેથી આત્માને ગુણવાનું બનાવવામાં વધારે તત્પર રહે છે. તેમજ જે પુરૂષ વિદ્યામાં ચડીયાતો હોય, જ્ઞાનના બળથી યુક્ત હોય, અને શબ્દાર્થમાં કુશળ હોય, તે પુરૂષને પછી આવશ્યક ક્રિયા કરવાની શી જરૂર છે? કારણકે. આવશ્યક ક્રિયા કરવાનું ફળ જે આચારની શુદ્ધિ છે. તે ફળ તેને આત્મચિંતન કરવાથી તથા જ્ઞાનના બળવડે શુદ્ધ આગમ વાંચવાથી થઈ શકે છે.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, આ તારો પ્રશ્ન યથાર્થ છે. પણ તે દ્રષ્ટાંત શિવાય તારાથી સમજી શકાય તેમ નથી. માટે તે ઉપર એક દ્રષ્ટાંત છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળ. મિત્રેશ્વર કરીને એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો, તે કોઈ પ્રસંગે કાશીની યાત્રા કરવાને ગયો હતો. કાશીનગરીમાં વિશ્વનાથ મહાદેવનું મંદિર છે. તેમાં હજારો લોકો તેની પૂજા કરવાને આ

વે છે, તેમાં કોઈ પર્વને દિવસે તે સ્થળે મિથ્યાત્વીઓના મોટો મેળો ભરાય છે. તેમાં લોકોની એટલી બધી ભીડ થાય છે કે, જેવા તેવા માણસોથી તે મહાદેવના મંદિરમાં પૂજા કરવાને પેશી શકાતું નથી. મિત્રેશ્વર તે પર્વના મેળામાં વિશ્વનાથ મહાદેવની પૂજા કરવાને ગયો. ત્યાં લોકોની ભારે ભીડ જોઈ તે ભય પામી ગયો. અને તે પાછો પૈતાને સ્થાને આ બો. જ્યારે તેણે જાણ્યું કે, આવી ભીડમાં મારાથી પૂજા થઈ શકશે નહિ, એટલે તેણે વિચાર્યું કે, શાસ્ત્રમાં શિવપૂજા બે પ્રકારે છે. એક સર્વ ઉપચારથી અને બીજી મનથી એટલે માનસિક—અર્થાત્ દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા. તેથી મારે હુમેશાં વિશ્વનોથની માનસિક પૂજા કરવી. જેથી તેને દેહરે જવાની જરૂર રહે નહિ. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી તે ઘણા દિવસ સુધી કાશીમાં રહ્યો, તોપણ મહાદેવની પૂજા કરવાને ગયો નહિ, લોકોની ભીડ ઓછી થઈ તથાપિ માનસિક પૂજાજ કરવા લાગ્યો. છેવટે એટલે સુધી તેનો નિશ્ચય થયો કે, કોઈ દેવનાં દર્શન પણ માનસિક કરવાં, અને વિદ્વાન્ માણસને માનસિક ક્રિયા કરવાથી પૂર્ણ ફળ મળે છે. આવું ધારી તે ગ્રાહ્યણ છેવટે સ્નાન, સંધ્યા વગેરે તેનું કર્મ માનસિક રીતે કરવા લાગ્યો. આથી તેના ગ્રાહ્યણ ધર્મથી તે તદ્દન જાણ થઈ ગયો. પછી તે કાશીની યાત્રા કરી પાછો આવ્યો એટલે તેના સગા સંબંધીઓ તેને મળવા આવ્યાં. તેઓએ પુછ્યું, કેમ મિત્રેશ્વર, કાશીમાં ગંગાસ્નાન કેટલીવાર કર્યું? અને વિશ્વનાથ મહાદેવનાં દર્શન પૂજન કેટલીવાર કર્યાં? મિત્રેશ્વરે ઉત્તર આપ્યો, વિદ્વાન્ માણસને ગંગાસ્નાન શિવપૂજન કે શિવદર્શન વગેરે કરવાની શી જરૂર છે? તે તો બધું માનસિક રીતે થઈ શકે છે. તે સાંભળી બધા આશ્ચર્ય પામી ગયા, અને વિચારમાં પડ્યા. બીજે દિવસે સવારે મિત્રેશ્વર ઉઠ્યો, એટલે તેની સ્ત્રીએ તેની પાસે દાતણ અને જળનો કળશ લાવી મૂક્યો. તે વખતે મિત્રેશ્વરે કહ્યું, અરે અલ્પમતિ સ્ત્રી, તું આ શામાટે લાવી? મેં માનસિક રીતે દાતણપ્રાણી કર્યા છે. પછી સ્ત્રીએ ઉણોદક સ્નાન કરવાને મૂક્યું, એટલે તેણે કહ્યું. હે મૂર્ખ સ્ત્રી, આ સ્નાન કરવાનું જળ શામાટે લાવી? મેં માનસિક રીતે સ્નાન કર્યું છે. વિદ્વાન્ માણસને દ્રવ્યસ્નાન કરવાની જરૂર નથી. જે આત્મ સ્વરૂપને જાણનારો વિદ્વાન્ હોય, તેને દાતણ, સ્નાન, સંધ્યા, પૂજન વગેરે કાંઈપણ કરવાની

જરૂર નથી. પોતાના પતિના આ વિચાર બાણી તે બ્રાહ્મણી વિચારમાં પડી. પછી ચતુર સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, જ્યારે વિદ્વાન્ માણસને કાંઈ પણ ક્રિયાની જરૂર નથી, ત્યારે તેને ભોજન કરવાની પણ કાંઈ જરૂર નથી. તે ક્રિયા પણ માનસિક રીતે કરશે. આવું વિચારી તેણીએ રસોઈ પણ કરી નહિ. જ્યારે ભોજનનો સમય થયો, એટલે મિત્રેશ્વરે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું, ‘ કેમ રસોઈને શી વાર છે? જમવાનો સમય થઈ ગયો છે.’ સ્ત્રીએ નમ્રતાથી કહ્યું, સ્વામિનાથ, આપ જ્યારે બધી ક્રિયા માનસિક રીતે કરો છો, ત્યારે ભોજનની ક્રિયા પણ માનસિક રીતે કરો. મેં આજે રસોઈ કરી નથી. મિત્રેશ્વરે ક્રોધથી કહ્યું, અરે મૂર્ખી, એમ તે હોય, ભોજનની ક્રિયા તો માનસિક ન થાય. સ્ત્રીએ કહ્યું, જ્યારે બીજી બધી ક્રિયા માનસિક રીતે થાય છે, ત્યારે ભોજનની ક્રિયા કેમ ન થાય? સ્ત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી મિત્રેશ્વર વિચારમાં પડ્યો કે, આ સ્ત્રી ખરું કહે છે. જ્યારે ભોજનની ક્રિયા માનસિક રીતે થતી નથી તો પછી બીજી ક્રિયા માનસિક રીતે કેમ થાય? આજ સુધી મેં જે ક્રિયાનો ત્યાગ કરી દીધો, તે ખોટું કર્યું. કાશીની પવિત્ર યાત્રાએ જઈ ગંગાસ્નાન કર્યું નહિ, અને વિશ્વનાથનાં દર્શન પૂજન કર્યા નહીં, એ અઘટિત થયું. આવું વિચારી તે મિત્રેશ્વર બ્રાહ્મણ પંચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. અને તેણે પોતાને બોધ આપનાર સ્ત્રીનો ઉપકાર માન્યો.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવાનું છે કે, જ્યાં સુધી શારીરિક ક્રિયાઓ બધી કરવી પડે છે, ત્યાં સુધી વિદ્વાન્ હોય, તેને પણ આવશ્યક ક્રિયા કરવી પડે છે. જ્યારે અનશનાદિવત લઈ શારીરિક ક્રિયામાંથી તદ્દન મુક્ત થવાય છે, ત્યારે તેને બીજી દ્રવ્ય ક્રિયાઓ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. જ્યાં સુધી શુભ ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ ક્ષપક-શ્રેણી તરફ આંકડ થવાનું વલણ ન થાય, ત્યાં સુધી દરેક સંસારી ગૃહસ્થે સામાયિક પ્રતિક્રમણ વગેરે આવશ્યક ક્રિયા કરવી જોઈએ. પહેલું આવશ્યક સામાયિક છે. સામાયિક કરવાથી અમુક વખત સુધી ધર્મધ્યાન કરવાની ફરજ પડે છે, અને તેથી હૃદયની સ્થિરતા મેળવી શકાય છે. ત્રીજું આવશ્યક ગુરૂવંદના છે. શુદ્ધ ચારિત્રધારી ગુરૂને વંદના કરવાથી ગુરૂભક્તિનું ફળ મળે છે, અને હૃદયમાં ચારિત્રની ભાવના પ્રગટ થાય છે. બીજું આવશ્યક ચોવીશ જિનભગવંતની સ્તુતિ કરવાનું છે. તેથી પણ શુદ્ધ ભાવના ઉપજવાથી હૃદય નિર્મળ અને

શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ થાય છે. ચોથું આવશ્યક પ્રતિક્રિયા છે. તે ક્રિયા કરવાથી પ્રતિદિન લાગતા પાપરૂપ અતિચારથી નિવૃત્ત થઈ શકાય છે, તે સાથે તેમાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી લઘુકર્મી થવાય છે. પાંચમું આવશ્યક કાર્યોત્સર્ગ છે. એ શારીરિક મુદ્રાથી હૃદયની સમાધિ કરી શકાય છે—તે શિવાય તે ધ્યાનનું એક અંગ હોવાથી આત્મ પરિણુતિને સુધારવાનું ઉત્તમ સાધન છે—છઠ્ઠું આવશ્યક પરચખાણુ છે. આથી કરીને ‘પાપાદિનું’ આવલું બંધ થાય છે. આ છ આવશ્યક દરેક સંસારી અને યતિ પુરૂષે કરવાં જોઈએ. વિદ્વાન્હોય, કે અવિદ્વાન્હોય, પણ જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારની ક્રિયા પ્રવર્તે છે, ત્યાંસુધી તેણે આવશ્યક ક્રિયા કરવી જોઈએ.

સમદશખિંદુ—સંસારરૂપ રમશાન.

“રમશાનં સંસારસ્તદતિરમણીયત્વમિહ કિમ્ ”

અધ્યાત્મસાર.

અર્થ—આ સંસાર એક રમશાન છે, તેમાં રમણીયપણું શું છે?

હી શિષ્ય—હે ભગવન, મેં ઘણું ઠેકાણું સાંભળ્યું છે કે, આ સંસાર દુઃખ રૂપ છે, અને મારા થોડા અનુભવથી મને પણ માલુમ પડ્યું છે કે, સંસારમાં સુખ નથી. તથાપિ કોઈ કોઈવાર બીજા સુખી સંસારી જીવોને જોઈને મને હૃદયમાં વિચાર થાય છે કે, સંસારમાં કોઈ કોઈને સુખ પણ મળે છે. અને તેથી કોઈ સંસાર તદ્દન દુઃખરૂપ નથી, સુખ રૂપ પણ છે. આ વિષે આપ કૃપા કરી સમજાવો.

ગુરુ—હે વિનીત બાળક, તેં સારો પ્રશ્ન કર્યો. આ સંસારનું સ્વરૂપ અનુભવ વિના જાણવામાં આવતું નથી. આ સંસાર તદ્દન દુઃખ રૂપ છે. તેમાં કોઈ જાતનું સ્થાયી સુખ નથી, જે સંસારી જીવ લક્ષ્મી-

ના વૈભવથી અથવા રાજ્યના અધિકારથી સુખી જીવવામાં આવે છે, તે માત્ર ઉપરનું માની લીધેલું સુખ છે. પણ અંદરથી તે દુઃખજ છે. કારણ કે, પ્રાપ્ત થયેલો લક્ષ્મીનો વૈભવ કે રાજ્યાધિકાર સ્થાયી રહેતો નથી. તેને સ્થાયી રાખવાને માટે સર્વદા ચિંતા રાખવી પડે છે—એ ચિંતા રાખવી, તેનું નામજ દુઃખ છે. તે શિવાય અંદર ક્રોધ, અનુપરતિ, કામ અને શોક વગેરે થવાથી સંસારી જીવ ઘણો અકળાઈ જાય છે. અને તે તે વિષયના સાધનને માટે તેને દુઃખી થવું પડે છે. તેથી આ સંસાર દુઃખ રૂપ છે, અને જૈન વિરક્ત વિદ્વાનોએ તેને એક શ્મશાનની ઉપમા આપી છે.

શિષ્ય—ગુરૂ મહારાજ, આપ કહો છો, તે ચથાર્થ છે, સંસાર દુઃખરૂપ છે. પણ તેથી કાંઈ શ્મશાન જેવો શી રીતે કહેવાય? સર્વ પ્રકારના સાધનવાળા સંસારને કવિઓ શ્મશાનની ઉપમા આપે, એ વાત અતિશયોક્તિ ભરેલી લાગે છે.

ગુરૂ—હું શિષ્ય તે વિષે એક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ—

કોઈ એક ગામમાં સુદેવ નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે પોતાના ગૃહાવાસમાં સંતોષ માની સંસારનું સુખ ભોગવતો હતો. દૈવ યોગે એવું બન્યું કે, તે ગામમાં મહામારીનો રોગ આવ્યો, તેમાં તે બ્રાહ્મણનું બધું કુટુંબ નાશ પામી ગયું. આથી તે અત્યંત શોકાતુર થઈ ઘરમાં રહેવા લાગ્યો.

એક વખતે કોઈ જ્ઞાની પુરૂષ તેને ઘર ભિક્ષા લેવાને આવ્યા, તેઓ આવીને તરત ભિક્ષા લીધા વિના પાછા ફર્યા. એટલે તે બ્રાહ્મણ તેમની પાછળ દોડ્યો અને તેમને પાછા બોલાવી કહ્યું, મહારાજ, ભિક્ષા લીધા વિના માફ ઘર છોડી કેમ આવ્યા ગયા? જ્ઞાનીએ કહ્યું, હું ભૂલથી અહિં આવ્યો. મેં જાણ્યું કે, આ કોઈ ગૃહસ્થનું ઘર હશે, પણ અંદર જોતાં ઘરને બહાર શ્મશાન જોવામાં આવ્યું; આથી હું તરત ભિક્ષા લીધા વિના પાછો ફર્યો હતો. સુદેવ બોલ્યો, આપ એમ કેમ બોલો છો? આ શ્મશાન નથી, પણ ઘર છે. મહામારીના રોગથી માફ કુટુંબ મૃત્યુ પામ્યું છે, તેથી માફ ઘર શૂન્ય લાગે છે.

જ્ઞાનીએ કહ્યું, વિપ્ર સુદેવ, તારું કુટુંબ મૃત્યુ પામવાથી તારું ઘર શ્મશાન જેવું થયું નથી, પણ આતો ખરેખર શ્મશાન છે. જો આ ગીધ પક્ષી તારી પાસે રહેલ છે, આ શીયાલડી અપલ થઈ ઉભી

છે, આ ધ્રુવડ પક્ષી તારી આસપાસ ઉડ્યા કરે છે, આ અગ્નિ સળગી રહ્યો છે, અને આ રક્ષા ઉડીને ચારે તરફ પ્રસરે છે. જ્યારે તે જ્ઞાની પુરૂષે સુદેવને બધું પ્રત્યક્ષ બતાવ્યું, એટલે સુદેવને ખાત્રી થઈ કે, આ ઘર નથી, પણ શ્મશાન છે. આથી તે તરત તે શ્મશાનમાંથી છુટી તે જ્ઞાનીની સાથે ચાલી નીકળ્યો, અને તેથી તે સુખી થયો હતો.

હે શિષ્ય, આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી તારા સમજવામાં આવશે કે, આ સંસાર શ્મશાનના જેવો ભયંકર તથા દુઃખરૂપ છે. જે સુદેવ પ્રાણીજીવ તે જીવ સમજવો. તે અનેક વાર સંસારનાં દુઃખ પામે છે, પણ દુઃખને સુખરૂપ માની તેમાં સંતોષ પામે છે. જે મહામારીનો રોગ તે મિથ્યાત્વ સમજવું. મિથ્યાત્વ આવવાથી જીવનું કુટુંબ જે સુમતિરૂપી સ્ત્રી, સુબોધ, જ્ઞાન, સદ્વિચાર, અને શુભ પરિણતિ વિગેરે પુત્ર પુત્રીનો પરિવાર તે નાશ પામી જાય છે. જ્યારે તે જીવને મિથ્યાત્વનો યોગ થાય છે, ત્યારે તેનામાંથી સુમતિ વિગેરેનો નાશ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આ કુટુંબ રહિત થઈ ગૃહાવાસરૂપ દુઃખમાં પડેલા સુદેવ પ્રાણીજીવ જીવને દૈવયોગે કોઈ જ્ઞાની ગુરૂનો યોગ થાય છે. તે પ્રમાણે તે સુદેવને કોઈ જ્ઞાની પુરૂષનો યોગ થઈ આવ્યો. તે જ્ઞાની ગુરૂએ તે સુદેવના ગૃહ—સંસારને શ્મશાનરૂપ આપ્યું, તે યથાર્થ છે. જ્ઞાનિએ કહ્યું કે, તારીપાસે ગીધપક્ષી છે, તે ક્રોધ સમજવો. જે ચપલ શીયાલડી કહી, તે અવિરતિ સમજવી. જે ધ્રુવડ પક્ષી કહ્યું, તે કામદેવ સમજવો. અને શ્મશાનનો અગ્નિ કહ્યો, તે શોક સમજવો. અને જે રક્ષાનો રાશિ કહ્યું તે અપયશ સમજવું. જ્યારે જ્ઞાની ગુરૂએ તે સુદેવના સંસારને શ્મશાનરૂપે સાખીત કર્યો, એટલે તેને બોધ થયો, અને પછી તે જ્ઞાનીની પાસે દીક્ષા લઈ આ સંસારરૂપ શ્મશાનનો ત્યાગ કરી ચાલી નિકળ્યો.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, આ સંસાર ખરેખર શ્મશાન જેવો ભયંકર અને દુઃખરૂપ છે, તેથી તેની અંદર સુખની આશા રાખવી તે વૃથા છે.

ગૃહિ શિષ્ય—હે કૃપાળુ ગુરૂ, આપે જે દ્રષ્ટાંત આપ્યું, તે ઉપરથી મને ઘણો બોધ મળ્યો છે. અને આ સંસારનું સ્વરૂપ મારા સમજવામાં સારી રીતે આવ્યું છે. હે ઈષ્ટદેવરૂપ ગુરૂ, આપ આ પ્રમાણે દ્રષ્ટાંત આપી સમજાવો છો, તેથી મને ઘણો આનંદ આવે છે.

અષ્ટાદશ બિંદુ— આશ્રવત્રે

“યથા વિષસ્ય પ્રજવો જુજંગઃ પરિકીર્તિતઃ ।
તથાસ્ય જવવાસસ્ય પ્રજવસ્ત્વાશ્રવો મતઃ” ॥ ૧॥

હેમાચાર્ય.

“ઝેરનું ઉત્પત્તિસ્થાન જેમ સર્પ છે, તેમ સંસારનું ઉત્પત્તિ-
સ્થાન આશ્રવ છે.”

હેમાચાર્ય.

શિષ્ય—હે ભગવન, જૈનમતના નવત્વોમાં આશ્રવ કે
ને કહેવાય? અને આશ્રવનું સ્વરૂપ શું? તે મને કૃ-
પા કરી દૃષ્ટાંત સાથે સમજાવો.

ગુરુ—હે વિનીતશિષ્ય, તે ઘણો સારો પ્રશ્ન
કર્યો, આર્હત ધર્મને ધારણ કરનારા દરેક મનુષ્યે
આશ્રવ તત્ત્વ સમજવું જોઈએ. કારણકે, અનંત દુઃખના ભંડારરૂપ
એવો સંસાર આશ્રવથી જ છે. હે નમ્રશિષ્ય, દરેક પ્રાણીને મનની,
વચનની અને કાયાની ક્રિયા હોય છે, એટલે દરેક પ્રાણી મનથી,
વચનથી અને કાયાથી જાત જાતની ક્રિયા કર્યા કરે છે. તે ક્રિયા યોગ-
ના નામથી ઓળખાય છે. તે યોગને લઈને પ્રાણી શુભ તથા અશુભ
કર્મ આશ્રવે છે—તેથી તે આશ્રવ કહેવાય છે. જ્યારે પ્રાણીના હૃ-
દયમાં મૈત્રી કે ક્રૂણા વગેરે સારી ભાવના પ્રગટ થાય, અને તેથી જે
કાંઈ શુભ કામ કરવામાં આવે, ત્યારે શુભ કર્મ બંધાય છે, અને જ્યા-
રે હૃદયમાં ક્રોધ તથા વિષયો પ્રગટ થાય, અને તેથી જે કાંઈ અ-
શુભ કામ કરવામાં આવે, ત્યારે અશુભકર્મ બંધાય છે. અર્થાત્ શુભ
તથા અશુભ કર્મનો બંધ મન ઉપર આધાર રાખે છે. એટલે સારી

ભાવનાથી વાસિત થયેલું મન શુભ કર્મ બંધાવે છે. અને નહારી ભાવનાથી વાસિત થયેલું ચિત્ત અશુભ કર્મ બંધાવે છે.

એવી રીતે જ્ઞાનને આશ્રિત એવું સત્યવચન શુભકર્મ અને અજ્ઞાનથી ભરપૂર એવું વચન અશુભ કર્મ ઉપાર્જન કરાવે છે. તેમજ સારા કામમાં પ્રવર્ત્યાવેલું શરીર શુભકર્મ અને નહારા કામ માટે પ્રવર્ત્યાવેલું શરીર અશુભ કર્મ બંધાવે છે—આવી રીતે મન, વચન અને શરીરથી જે કર્મનો બંધ થાય, તે આશ્રય કહેવાય છે. તે ઉપર એક દષ્ટાંત કહું, તે સાવધાન થઈને સાંભળજે.

ચંદ્રપુર નામે એક નગર હતું. તેમાં પ્રવીણચંદ્ર નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને ત્રણ પુત્રો હતા. પ્રવીણચંદ્ર એક મોટો વેપારી હતો. દેશાવરમાં પણ તેનો વેપાર ચાલતો હતો. તે શિવાય સમુદ્ર માર્ગે તેનાં સફરી વહાણો વેપારને માટે ફર્યા કરતાં હતાં. તેના ત્રણ પુત્રો જ્યારે તારૂણ્ય વયને પ્રાપ્ત થયા, ત્યારે તે શેઠે તેને વ્યાપારના કામમાં જોડી દીધા. ત્રણ પુત્રો પિતાની પ્રેરણાથી વ્યાપાર કળામાં કુશળ થઈ ગયા.

શેઠ પ્રવીણચંદ્ર પોતાના પુત્રોને કોઈ કોઈવાર વેપાર કરવાને દેશાવરમાં પણ મોકલવા લાગ્યો. આથી તેનો વ્યાપાર ઘણો વૃદ્ધિ પામ્યો, અને તે સારી આબાદીમાં આવી ગયો.

એક વખતે તે ત્રણ પુત્રો જુદા જુદા દેશાવરમાં ગયા. ત્યાં જઈને તેમણે સારો વેપાર કરવા માંડ્યો. વેપાર કરતાં તેમણે જુદી જુદી ચીજો ખરીદ કરી. તે વખતે કોઈ ચતુર વેપારીએ તેમને ચેતવણી આપી કે, જે ચીજો તમે ખરીદ કરો છો, તે ચીજોના ભાવ ઘટવાના છે, માટે તે ચીજો ખરીદવા યોગ્ય નથી. જો ખરીદશો તો તેમાં મોટી નુકશાની થશે. વેપારીનાં આ વચનો તે ત્રણ પુત્રોએ માન્યા નહીં, અને તે ચીજોની જથ્થાબંધ ખરીદી કરી. અને તેઓ તે માલનાં વાહાણ ભરી ચંદ્રપુરમાં આવ્યા, તેમણે જઈ પોતાના પિતા પ્રવીણચંદ્રને તે ખરીદીની વાત જણાવી. તે સાંભળતાંજ પ્રવીણચંદ્રે અપશોષ કરતાં કહ્યું; પુત્રો, તમે ઘણુંજ ખોટું કર્યું. જે ચીજો ખરીદી છે, તેના ભાવ એકદમ ઘટી ગયા છે, તેથી આપણને મોટી નુકશાની થઈ છે. આટલું કહી પ્રવીણચંદ્રે ઘણો અપશોષ કરવા માંડ્યો. તેવામાં કોઈ ઉજ્જવલ વેપાર કરનારો અને પવિત્રતાથી વર્તનારો બીજો વેપારી આવ્યો. તેણે

પ્રવીણચંદ્રને રીંમત આપીને કહ્યું કે, શેક, અપશોષ કરે નહીં. તમારા ત્રણ પુત્રો સાહસી છે, તેમને સમજાવો, અને હવે ફરીવાર તેવી ચીજો ખરીદ કરે નહીં, તેને માટે સૂચના આપો. તે વેપારીની સલાહ માન્ય કરી પ્રવીણચંદ્રે તે ત્રણ પુત્રોને તે વિષે સૂચના આપી. પછી (વિશેષમાં જણાવ્યું કે, જે વસ્તુથી લાભ કરતાં હાનિ થાય, તેવી વસ્તુ ખરીદવી નહીં. પિતાની આવી સૂચનાથી તે ત્રણ પુત્રો સારી રીતે ચાલવા લાગ્યા, એટલે તેમને લાભ મળવા લાગ્યો. અનુક્રમે ત્રણ પુત્રોના સારા પ્રવર્તનથી પ્રવીણચંદ્ર પાછો સારી સ્થિતિમાં આવી ગયો. અને ઘણાજ સુખી થયો.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવાનું છે કે, પ્રવીણચંદ્ર એ એક મનુષ્ય શરીરધારી આત્મા છે. તેના ત્રણ પુત્રો તે મન, વચન અને કાયાના યોગ છે. જે ત્રણ પુત્રોને જુદા જુદા દેશમાં વેપાર કરવામાં જોડ્યા હતા, તે આત્મા પોતાના મન, વચન અને કાયાના યોગને જુદા જુદા વ્યાપારમાં જોડે છે. તે ત્રણ પુત્રોએ જે વેપારમાં જુદી જુદી ચીજોનો વેપાર કરી સારો લાભ મેળવ્યો, અને તેથી પ્રવીણચંદ્ર સારા આખાદીમાં આવ્યો હતો. તે મનુષ્ય આત્મા પોતાના મન, વચન અને કાયાના યોગને શુભ કામ કરવામાં જોડે છે, ત્યારે તે શુભ કર્મ આશ્રવે છે. અને તેથી આત્મા શુભ કર્મનો ભોક્તા થઈ સુખી થાય છે. પ્રવીણચંદ્રરૂપી આત્માએ પોતાના ત્રણ પુત્રોરૂપી ત્રણ યોગને સારા વ્યાપારમાં એટલે મૈત્રી કે કડ્ડણ વગેરે સારી ભાવના ભાવવામાં યોજ્યા હતા, તેથી તે સુખી થયો હતો. જે એક વખતે એ ત્રણ પુત્રોએ જુદી જુદી ચીજો ખરીદ કરી અને કોઈ ચતુર વેપારીએ તેમને તે ચીજો ખરીદ કરવામાં હાનિ છે, એવી ચેતવણી આપી, તોપણ તેમણે તેનું વચન માન્ય કર્યું નહીં, અને તે ચીજો ખરીદ કરી અને તે વાત પ્રવીણચંદ્રના જાણવામાં આવતાં તેણે ભારે અપશોષ કર્યો. તેવામાં કોઈ બીજા વેપારીએ આવી પ્રવીણચંદ્રને હીંમત આપી, અને ફરીવાર તેમને કરવાની સૂચના આપી. પછી પ્રવીણચંદ્રની ઇચ્છા પ્રમાણે તે ત્રણ પુત્રો વત્યાં, એટલે તેમણે લાભ મેળવ્યો, અને પ્રવીણચંદ્ર પાછો સારી સ્થિતિમાં આવી સુખી થયો.

મન વચન અને કાયાના યોગરૂપી ત્રણ પુત્રો જ્યારે અશુભ કર્મ બાંધવારૂપ હા. નેકારક ચીજો ખરીદ કરે છે, ત્યારે તે અશુભ કર્મ-

SH. K. ૧૩

ના અધરૂપ ધણી હાનિપ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે પ્રવીણચંદ્રરૂપી આત્માના ગુરૂદ્વારા જાણવામાં આવે, ત્યારે તે પોતાના મલિન ત્રણ યોગને શુભ કર્મને વિષે જોડે છે. ગુરૂરૂપી કેઈ ચતુર વેપારી ઉપદેશથી સમજાવતાં પણ જો તે ત્રણ યોગ સન્માર્ગનો ઉપદેશ માની શુભ પ્રવૃત્તિમાં જોડાય નહીં, તો તેને મોટી હાનિ થાય છે. અને તેથી પ્રવીણચંદ્રરૂપી આત્મા દુઃખી થાય છે. જ્યારે પોતાના ત્રણ યોગ વિપરીત માર્ગે જોડાયા, એવું જ્ઞાનદ્વારા જાણવામાં આવે છે, ત્યારે ભવ્ય આત્મા હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે. તે વખતે તે ગુરૂને શરણે જાય છે, ત્યાં ગુરૂ તેને યોગ આપે છે. એટલે તે પોતાના ત્રણ યોગને શુભ કર્મના આશ્રવમાં યોજે છે. અને તેથી તે આત્મા સારો લાભ મેળવે છે. તે લાભના પ્રભાવથી પ્રવીણચંદ્રરૂપી મનુષ્ય આત્મા પાછો સદ્ગતિનું સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

હે શિષ્ય, આ પ્રમાણેના દૃષ્ટાંત ઉપરથી તું આશ્રવનું સ્વરૂપ સમજ્યો હશે. હમેશાં મનુષ્ય પ્રાણીએ શુભ કર્મના આશ્રવમાં તત્પર રહેવું, કે જેથી પ્રાણી ઉત્તરોત્તર સદ્ગતિનું પાત્ર બને છે.

નવદશભિંદુ—ગૃહસ્થ કેદી.

“ પ્રિયાસ્નેહો યસ્મિન્નિગરુસદૃશો યામિકજયો—

પમઃ સ્વીયો વર્ગો ધનમજ્જિનવં બંધનમિવ ।

મહામધ્યાપૂર્ણં વ્યસનવિદ્વસંસર્ગવિષમં

જવઃ કારાગૃહં તદિહ ન રતિઃ કાપિ વિદુષામ્” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જેમાં પ્રિયા-સ્ત્રીનો સ્નેહ તે બેડી છે. પોતાના સ્વજનવર્ગ તે પેહેરેગીર છે, દ્રવ્ય એ બંધન છે, અપવિત્ર વસ્તુઓથી પરિપૂર્ણ છે. અને સાત વ્યસનરૂપ મોટો ખાડો છે. આ પ્રમાણે આ સંસારરૂપી કારાગૃહ છે, તેમાં વિદ્વાનોને ક્યાંથી પ્રીતિ થાય? ”

હી શિષ્ય—હે ભગવન, આ સંસારમાં ઘણા ગૃહસ્થો ધન, સ્ત્રી, પુત્ર પરિવાર વિગેરેથી સુખી જીવામાં આવે છે. તેમને અનેક જાતનો વૈભવ અને સુખ મળે છે. તે છતાં વિરક્ત પુરૂષો તેને ધિક્કારે છે, તેનું શું કારણ છે ?

ગુરુ—હે વિનીત બાળક, તારો પ્રશ્ન સ્થૂલ વિચારનો છે, તથાપિ તે ઉપર તને એક દૃષ્ટાંત આપું, તે સાંભળ—

કોઈ એક મહાત્મા મુનિ વિહાર કરતાં કરતાં કોઈ શહેરની બાહર આવેલા ઉદ્યાનમાં ઉતર્યા. તે ખબર સાંભળી શહેરના ગૃહસ્થો તેમને સામૈયું કરી તેડવા આવ્યા. સામૈયાનો આડંબર મોટો કરવામાં આવ્યો હતો. તેઓએ આવી તે મુનિવરને વંદના કરી પ્રાર્થના કરી, મહારાજ, શહેરના ઉપાશ્રયમાં પધારો. આ બધો સંઘ આપને સામૈયું કરી તેડવા આવ્યો છે. મહાત્મા મંદ મંદ હસતા બોલ્યા—હે શ્રાવકો, મારે શહેરમાં આવવું નથી. કારણકે, અહીં સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવાની સારી અનુકૂળતા છે. જ્યાં સુખે સ્વાધ્યાય ધ્યાન થાય, ત્યાં મુનિને રહેવું ચોચ્ય છે. મુનિનાં આ વચનો સાંભળી શ્રાવકોએ વિનંતિ પૂર્વક કહ્યું, “ આ જંગલમાં રહેવું સાડું નથી. ગમે તેમ હોય, તો પણ શહેર તે શહેરજ છે, અને જંગલ તે જંગલજ છે. તેમાં ખાસ કરીને આ શહેર તો જોવા જેવું છે. તેની વિશાળ શેરીઓમાં મોટી મોટી હવેલીઓ આવેલી છે. ચૌટામાં નવરંગિત દુકાનોની શ્રેણી ઘણી સુંદર છે. જ્યારે તમે શહેરમાં પ્રવેશ કરશો, ત્યારે સુંદર પોશાક ધારણ કરનારા પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ તમારા જોવામાં આવશે. દરેક દુકાન ઉપર કીમતી અને ભલકાદાર પદાર્થોની રચના જોઈ તમારું મન પ્રસન્ન થઈ જશે. આ શહેરમાં કોટી દ્રવ્યના પતિ દશ છે, અર્ધકોટી દ્રવ્યના પતિ વીશ ગૃહસ્થો છે, અને લક્ષાધિપતિઓ અનેક છે. આપ જોઈને પ્રસન્ન થઈ જશો.”

શ્રાવકોનાં આવાં વચન સાંભળી તે મહાત્માએ વિચાર્યું કે, “ આ લોકો લક્ષ્મીના મોહમાં મગ્ન થઈ ગયેલા છે, માટે તેમને યુક્તિથી બોધ આપવો.” આવું વિચારી મહાત્મા પ્રસન્ન થઈ હાસ્ય કરતા બોલ્યા—“ ગૃહસ્થો, તમે જ્યારે આ શહેરની આવી પ્રશંસા કરો છો,

ત્યારે એ શહેર જોવાની મારી ઈચ્છા થાય છે. પણ એવી શરતે કે, જો તમારા કહેવા પ્રમાણે એ શહેરના ગૃહસ્થો સુખી હશે અને સર્વ રીતે તેમની સ્થિતિ સારી હશે, તો હું ત્યાં વાસ કરીશ, નહીં તો તરતજ આ સ્થળે આવતો રહીશ.” મહાત્માનાં આ વચનો શ્રાવકોએ માન્ય કર્યાં. અને પછી વાજતે ગાજતે તે મહાત્માને તેઓ શહેરમાં લઈ ગયા. મહાત્મા સુનિને શહેરની મધ્ય ભાગે આવેલા ઉપાશ્રયમાં ઉતાર્યા. અને તેમની વૈયાવચ્ચ કરી બધા શ્રાવકો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે શ્રાવકો તે મહાત્માને વંદના કરવા આવ્યા, ત્યાં તે મહાત્મા ઉપાશ્રયની અંદર જોવામાં આવ્યા નહિ. ચારે તરફ તપાસ કરતાં તેઓ પેલા ઉદ્યાનમાં રહેલા જોવામાં આવ્યા, શ્રાવકો સાથે મળી ઉદ્યાનમાં આવ્યા, અને તેમણે વિનયથી કહ્યું, મહારાજ, આપ એક દિવસમાંજ પાછા અહિં કેમ ચાલ્યા આવ્યા? મહાત્માએ ઉત્તર આપ્યો, ગૃહસ્થો, મને ત્યાં કારાગૃહમાં રહેલા કેદીઓની સાથે ગમ્યું નહિ. શ્રાવકો આશ્ચર્ય પામી બોલ્યા—મહારાજ, આ શું બોલો છો? આપને તો સારા ઉપાશ્રયમાં ઉતાર્યા હતા. વળી તે ઉપાશ્રયની આસપાસ ધનાઢ્ય શ્રાવકોનાં ઘર છે. તેને આપ કારાગૃહ કેમ કહો છો? ત્યાં કેદીઓ પણ ક્યાં છે? શ્રાવકોનાં આ વચન સાંભળી તે મહાત્મા બોલ્યા—હું ગૃહસ્થો, તમે બધા કેદીઓ છો, અને તમારાં ઘર તે કેદખાનાં છે. એકાંત અને શાંત સ્થળે રહી આનંદ પામનારા તમારા જેવા ભિક્ષુ સુનિને તમારા ગૃહસ્થોના આવાસ પાસે રહેવું ગમે નહિ.

શ્રાવકોએ ઇતેજરીથી પુછ્યું, મહારાજ, લક્ષ્મીના વૈભવવાળા અનેક પ્રકારના ખાનપાનથી પરિપૂર્ણ અને ભોજન, શયન, અને આસનના સુખને સંપાદન કરનારા અને ભોગોપભોગના આનંદને અનુભવનારા ગૃહસ્થોને આપ કેદી કેમ કહો છો? અને તેઓના ઘરને કારાગૃહ કેમ કહો છો? મહાત્મા મંદ મંદ હસતા બોલ્યા—ગૃહસ્થો, જ્યાં સુધી તમે મોહદશામાં પડેલા છો, ત્યાંસુધી તમને ગૃહાવાસમાં સુખ લાગે છે, પણ તે ગૃહાવાસમાં બીલકુલ સુખ નથી. તે ખરેખર કારાગૃહ છે. તે કેવી રીતે કારાગૃહ કહેવાય? તે સાંભળો—આ ગૃહ સંસાર એક કારાગૃહ છે. તેની અંદર જ સ્ત્રીનો પ્રેમ, તે બેડી છે. જે પોતાનો

સ્વજન-વર્ગ, તે ખેડેરેગીરો છે. ધન એ નવીન અંધન છે, જેટલી પુદ્-
ગલિક વસ્તુઓ છે, તે અધી અંદકી છે. અને જે સાત વ્યસનો છે, તે
કારાગૃહનું લોચકું છે—આ પ્રમાણે ગૃહસ્થનો ગૃહ-સંસાર તે ખરેખર
કારાગૃહ રૂપ છે. તેની અંદર રહેલા જેટલા ગૃહસ્થો, તે કેદીઓ છે.
તેવા કેદખાનાના કેદીઓની સાથે રહેતા અમારા-જેવા વિરક્ત મુનિને
કેમ આનંદ આવે?

મહાત્માનાં આ વચનો સાંભળી તે ગૃહસ્થ શ્રાવકોએ તે વાત
સ્વીકારી અને તેઓ તે મહાત્માની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. તેઓમાંથી
કેટલાએક તો પ્રતિજ્ઞાધ પામી ગૃહ-સંસાર રૂપ કારાગૃહમાંથી મુક્ત
થવાને તે મહાત્માની સાથે ચાલી નીકળ્યા.

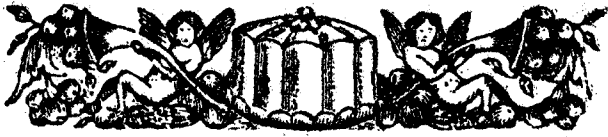
હે વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તારા જાણુવામાં આવ્યું
હશે કે, વિરક્ત પુરૂષો જે આ સંસારને ધિક્કારે છે, તે યથાર્થ છે.
આ સંસાર ખરેખર કારાગૃહ રૂપ છે. અને તેમાં રહેનારો સંસારી જીવ
તે કેદી રૂપ છે. તેથી દરેક ભવિ મનુષ્યે આ ઘોર કેદખાનાં રૂપ સંસા-
રમાંથી છૂટવાનો ઉપાય કરવો. અને તેમાં જરાપણ મોહ મમતા
રાખવી નહિ.

શિષ્ય—હે ભગવન્, આપની ઉપદેશ વાણીએ મારા હૃદયની
શંકા દૂર કરી છે. આપે જે બોધક દૃષ્ટાંત કહ્યું, તે ઘણુંજ મનન કરવા
યોગ્ય છે. જો સંસારી જીવ એ દૃષ્ટાંત ઉપર વિચાર કરી પોતાના હૃદ-
યને વૈરાગ્ય તરફ દોરે અને પોતાની મનોવૃત્તિમાં શાંત રસનો પ્રવાહ
વહન કરાવે, તો તે આ સંસાર રૂપ કારાગૃહમાં ફરીવાર પડતો નથી.
અને ગૃહસ્થ કેદી થતો નથી.

ગુરૂ—હે વિનીત શિષ્ય, તારા હૃદયમાં આવી વૈરાગ્ય ભાવના
જેઈ મને સંતોષ થાય છે. હવે તું આ ભાવના તારા હૃદયમાં કાયમ
રાખજે, અને જેવી રીતે શાંતરસનું પોષણ થાય, તેવી રીતે તું તારી
મનોવૃત્તિને સત્કાર્ય તથા સદ્વિચાર તરફ દોર્યા કરજે.

શિષ્ય—મહાનુભાવ, આપના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાને હું
સદા તત્પર છું.

વિંશબિંદુ— દંભત્યાગ.

“ દંજો જ્ઞાનાદિંજોદિર્દંજઃ કામાનન્ને દ્રવિઃ ।
વ્યસનાનાં સુહદંજો દંજશ્ચૌરો વ્રતશ્રિયઃ ” ॥ ૧ ॥

અધ્યાત્મસાર.

અર્થ—“ દંભ જ્ઞાનરૂપી પર્વતમાં વળ છે. દંભ કામરૂપી અગ્નિમાં હોમવાનો પદાર્થ છે, દંભ વ્યસનોનો મિત્ર છે. અને વ્રતની લક્ષ્મીનો ચૌર છે.

જ્ય, હે કૃપાધરગુરુ, આપના ઉપદેશથી મને જે જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે કેવળ અવર્ણનીયજ છે, હે સ્વામી, આપ કહેા છો, તે બધું ભવિષ્યાણીને ઉપયોગી છે. આ સંસારમાં જે જે હોષો છે, તેને દૂર કરી ગુણનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. જ્યારે ગુણનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. ત્યારે મનુષ્ય પ્રાણી પોતાના આત્માને ગુણી બનાવે છે. જેથી તે પોતાના આત્મ સ્વરૂપને સારી રીતે જાણી શકે છે. આવી સમજણ આપની કૃપાથી મને પ્રાપ્ત થઈ છે. તથાપિ મનુષ્ય સ્વભાવની સાથે કેટલાક અંક દુર્ગુણો સ્વભાવથી અથવા કુસંગથી રહેલા છે. તે દુર્ગુણો કેવી રીતે દૂર કરવા? તે ઉપાય આપ બતાવો. એ દુર્ગુણોમાં દંભ એ મોટો દુર્ગુણ છે; એવું મેં ઘણીવાર સાંભળ્યું છે, તો આપ તે વિષે મને કૃપા કરી જણાવો.

ગુરુ— હે વિનીત શિષ્ય, તેં કહ્યું તે યથાર્થ છે, આ સંસારમાં અનેક જાતના હોષો અથવા દુર્ગુણો રહેલા છે. તે સ્વભાવથી અથવા કુસંગથી મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં દંભ એ મોટો દુર્ગુણ છે.

જ્યાંસુધી એ દુર્ગુણ આત્માની સાથે રહેલો હોય, ત્યાંસુધી મનુષ્ય પોતાની આત્મિક ઉન્નતિ કરી શકતો નથી. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત કથા જાણવા જેવી છે. તે વિસ્તાર પૂર્વક હું તને સંભળાવું છું, જેથી તારા મનમાં દંભ કેવો મોટો દુર્ગુણ છે? તે વાત જણાઈ આવશે.

પૂર્વે કોઈ એક રમણીય નગરને વિષે મતિચંદ્ર નામે એક ધનાઢય ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે સ્વભાવે શાંત, ઉદાર અને ધર્મ ઉપર પ્રીતિવાળો હતો, પણ કોઈ પૂર્વના પાપ યોગે તેના સ્વભાવમાં દંભે પ્રવેશ કર્યો હતો. તે કાંઈ પણ ધાર્મિક અથવા વ્યવહારિક કામ કરતો, તો પણ તેમાં તે દંભ રાખીને કરતો હતો. તેનામાં ઉદારતા હતી, પણ તેમાં ફરેક વખતે દંભનું દર્શન થતું હતું. તેની પાસે જેટલું દ્રવ્ય હતું, તેના કરતાં બમણા દ્રવ્યનો તે દંભ રાખતો હતો. તે ધર્મની જે જે ક્રિયા કરતો, તેમાં પણ તે દંભને આગળ રાખતો હતો. મતિચંદ્રનું આ પ્રવર્તન લોકોમાં જણાઈ આવતું અને તેથી લોકોમાં તે ઉપહાસ્યનું પાત્ર બનતો હતો.

એક વખતે કોઈ મહાત્મા તે નગરમાં આવી ચડ્યા. તેમને આવેલા જાણી લોકો શ્રેણીબંધ તેમના દર્શન કરવાને આવવા લાગ્યા. આ બખર જાણી દાંભિક મતિચંદ્ર પણ તેમને વંદના કરવા આવ્યો. મતિચંદ્રે બીજાના કરતાં વધારે આડંબરથી તે મહાત્માને વંદના કરી, તે દંડવત્ પડી તેમના ચરણનું સંવાસન કરવા લાગ્યો, અને મુખ તથા નેત્ર ઉપર તે મહાત્માના દર્શનની મોટી અસર દર્શાવવા લાગ્યો. મતિચંદ્રની આ ચેષ્ટા તે મહાત્માના જાણવામાં આવી ગઈ. તેમણે જાણ્યું કે, આ પુરૂષ દંભી છે. તેના હૃદયમાં કોઈ જાતની શુદ્ધવૃત્તિ નથી. તે જે જે ક્રિયા કરે છે, તે બધી દંભથીજ કરે છે. આવા દંભી પુરૂષને અધોગતિમાંથી બચાવવો, એ આપણું કર્તવ્ય છે. આવું વિચારી તે મહાત્માએ મતિચંદ્રને કહ્યું, “શેઠજી, તમારું નામ શું છે? અને તમે કેવા છો?” મતિચંદ્રે દંભ લાવીને બોલ્યો—“હું કૃપાધર મહાત્મા, આ શરીરને લોકો મતિધર કહી બોલાવે છે. અને કેટલાં એક વિદ્વાનો મને બુદ્ધિધર પણ કહે છે. કારણકે, મતિનો અર્થ બુદ્ધિ થાય છે. અને હું તેવી મોટી બુદ્ધિને ધારણ કરનારો છું, એમ લોકો કહે છે. હું શ્રીવીર ધર્મને ધારણ કરનારો શ્રાવક છું. શ્રાવકમાં જે જે ગુણો જોઈએ, તે બધા ગુણ મારે મેળવવા પ્રત્યા છે. અને

તે ગુણ મેળવવામાં મારે ભારે ખર્ચ કરવો પડ્યો છે. આ જગતમાં જે જે ગુણ છે, તે તે ગુણ દ્રવ્ય વિના મેળવી શકાતા નથી. જો માણસ દ્રવ્ય ખર્ચવાને તૈયાર થાય, તો તે એક સારો સદ્ગુણી બને છે. હું એવાજ પ્રકારથી એક સારો સદ્ગુણી બન્યો છું. આ નગરના બધા લોકો મને મોટો સદ્ગુણી ગણે છે. અને તે પ્રમાણે મને માન પણ આપે છે.”

મતિધરની આવી દાંભિક વાણી સાંભળી તે મહાત્મા વિચારમાં પડ્યા. તેમણે પોતાના શાંતહૃદયમાં વિચાર્યું કે, “આ બીચારો પાંચર પુરૂષ દંભને વશ થઈ ગયો છે. આ મહાદુર્ગુણી તેના હૃદયને આકાંતે કર્યું છે. તેથી આ પુરૂષને દુષ્ટ એવા દંભના પાશમાંથી છોડાવવો જોઈએ.” આવું વિચારી તે મહાત્મા બોલ્યા—શ્રાવક મતિધર, તમે ખરેખરા મતિધર લાગો છો. પણ તમારા શરીરમાં એક મોટો રોગ પેઠેલો દેખાય છે, તેનો ઉપાય કરો. નહીં તો તે રોગ વૃદ્ધિ પામી જશે, અને તેથી તમને મોટી હાનિ થશે. મહાત્માનાં આ વચ્ચને સાંભળી મતિધર વિચારમાં પડ્યો. પોતાને કેવો રોગ લાગુ પડ્યો છે? તેનું ચિંતવન કરવા લાગ્યો. ક્ષણવાર ચિંતવી મતિધર બોલ્યો—હું મહાનુભાવ, મારા શરીરમાં કોઈ રોગ હોય, એવું મને લાગતું નથી. તે છતાં આપ કહો છો કે ‘તને રોગ લાગુ પડ્યો છે’ એ શી રીતે છે? તે મને સમજાવો, જો શરીરમાં રોગ હોય, તો અનેક જાતની પીડા થવી જોઈએ. મને તો કોઈ જાતની પીડા થતી નથી. મહાત્મા બોલ્યા—“ભદ્ર, આ રોગ ઉપરની પીડા કરતો નથી, પણ અંતરની પીડા કરે છે. અને વળી તે રોગ જ્યારે પીડે છે, ત્યારે તે એવો ભયંકર બને છે કે, જેથી પ્રાણી પોતાના જન્મને નિષ્ક્રુણ કરી આ લોક તથા પરલોક બંનેમાં દુઃખી થાય છે, બીજા રોગની પીડા તો આ લોકમાંજ થાય છે, અને આ તારા રોગની પીડા તો આ લોક તથા પરલોક બંનેમાં થાય છે. હું મતિધર, વળી તને લાગુ પડેલો રોગ અગ્નિ, રાહુ, ભૂગદ વજ્ર, મિત્ર, અને ચોરના જેવાં કામ કરે છે.

મહાત્માનાં આ વચ્ચન સાંભળી તે મતિધરને વધારે શંકા ઉત્પન્ન થઈ, તે સાથે તેના હૃદયમાં અતિશય આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. તે વિસ્મિત થઈને બોલ્યો—હું મહાશય, આપના વચ્ચન સાંભળી મને વધારે વધારે કૌતુક તથા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આપના કહેવા

પ્રમાણે આવો અદ્ભુત રોગ મારામાં શી રીતે હોય? એ વાત મને અસંભવિત લાગે છે. મતિધરનાં આવાં વચન સાંભળી તે મહાત્માએ સસ્મિત વદને કહ્યું, ભદ્ર, તું આશ્ચર્ય પામીશ નહીં. તને જે રોગ ઉત્પન્ન થયેલો છે, તે એક સામાન્ય રોગ નથી, પણ એક મહાન રોગ છે. તે રોગનું નામ દંભ છે. તે દંભ નામનો રોગ મનુષ્યના હૃદય ઉપર અસર કરે છે. જ્યારે દંભરોગની અસર હૃદય ઉપર પ્રસરે છે, ત્યારે તે માણસ ખોટા ખોટા આડંબર દર્શાવે છે. મૂર્ખ છતાં વિદ્વાનનો આડંબર રાખે છે, નિર્ધન છતાં ધનાઢ્યનો ડોળ ખતાવે છે, તપસ્વી નહીં છતાં તપસ્વીનો દેખાવ કરે છે, જ્ઞાની ન છતાં જ્ઞાનીના જેવો પોતાને દર્શાવે છે. એકંદરે જે ગુણો પોતાનામાં ન હોય, તે ગુણોને આડંબર કરી પોતે વૃથા ગુણી બને છે. આ બધો દેખાવ દંભરૂપી રોગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેને એ દંભરૂપી રોગ લાગુ પડે છે, તે માણસ એવી ચેષ્ટા કરે છે કે, જે ચેષ્ટા જીર્ણને બીજા લોકો તેનું ઉપહાસ્ય કરે છે. દંભરૂપી રોગની સાથે બીજા ઘણા અવગુણો તેનામાં દાખલ થાય છે. દંભી માણસ છળ-કપટ રાખે છે, વારંવાર અસત્ય બોલે છે. અને અસત્ય રીતે ચાલે છે. તેથી કરીને તેને અનેક બાબત છૂપાવવી પડે છે. આના અવગુણોને લઈને દંભરોગી માણસ પોતાના જીવનને દુર્ગતિનું પાત્ર બનાવે છે. જે પરિણામે આલોક તથા પરલોકમાં દુઃખી થાય છે. શરીરના રોગો તો માત્ર આલોકમાં પીડા આપે છે. અને દંભનો ભયંકર રોગ આ લોકમાં નિંદા કરાવી પરલોકમાં નરક વિગેરેથી ભારે પીડા ભોગવાવે છે. હે મતિધર, મેં તને જે દંભરૂપી રોગની જુદી જુદી ઉપમા આપી, તે વિષે તને સમજાવું, તે સાવધાન થઈને સાંભળ—દંભરૂપી રોગને અગ્નિના જેવો કહ્યો, તે એવી રીતે કે, દરેક સંસારી જીવને આ જગતમાં જન્મમરણનું મોટું દુઃખ છે, તે દુઃખમાંથી મુક્ત થવાની જરૂર છે. તો દંભ મુક્તિરૂપી લતામાં અગ્નિ જેવો છે. જેમ અગ્નિ લતાને બાળી નાખે છે, તેમ દંભરૂપી અગ્નિ મુક્તિરૂપ લતાને બાળી નાખે છે, અર્થાત્ દંભી માણસને મુક્તિ મળતી નથી. જેમ રાહુ ચંદ્રનો ઘાસ કરે છે, તેમ દંભરૂપી રાહુ ક્રિયારૂપી ચંદ્ર-કળાને ઘાસ કરનારો છે. એટલે જેનામાં દંભ હોય, તે માણસ ક્રિયા કરી શકતો નથી; કારણકે, દંભી માણસ જે જે ક્રિયા કરે છે, તે બધી દંભથીજ કરે છે, વસ્તુતાએ સત્ય રીતે કરતો નથી. જ્યારે મનુષ્ય પોત-

Sh. K.-૧૪

તાની કર્તવ્ય ક્રિયા કરતો નથી, ત્યારે તે પોતાના કર્તવ્યથી બ્રષ્ઠ થાય છે. અને તે સર્વરીતે દોષનું પાત્ર બને છે. દંભને ભૂગળની ઉપમા આપી, તે પણ બરાબર છે. અધ્યાત્મ સુખ કે જે દરેક મનુષ્યને ઉંચામાં ઉંચી સ્થિતિમાં લાવનારું છે, તેવા અધ્યાત્મ સુખને બંધ કરવામાં દંભ ભૂગળનું કામ કરે છે. જેમ ભૂગળ લગાડવાથી દ્વાર બંધ થઈ જાય છે, તેમ દંભરૂપી ભૂગળથી અધ્યાત્મ સુખરૂપ દ્વાર બંધ થઈ જાય છે. કારણકે, જેનામાં દંભ હોય, તે માણસ અધ્યાત્મ સુખને મેળવી શકતો નથી.

દંભને વજ્રની ઉપમા આપી, તે પણ યથાર્થ છે. જેમ વજ્ર પર્વતને તોડી નાખે છે, તેમ દંભરૂપી વજ્ર જ્ઞાનરૂપ પર્વતને તોડી નાખે છે. જે માણસમાં દંભ હોય, તો તે જ્ઞાનને મેળવી શકતો નથી, અથવા જે જ્ઞાન મેળવ્યા પછી દંભ રાખે, તો તેનું જ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે. તેથી જ્ઞાનરૂપી પર્વતને ભેદવામાં દંભ વજ્ર સમાન છે.

દંભને હોમ કરવાના પદાર્થની ઉપમા આપેલી છે. તે સર્વ રીતે ચોગ્ય છે. જેમ હોમ કરવાનો પદાર્થ નાખવાથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે. તેમ દંભરૂપી હોમ કરવાનો પદાર્થ નાખવાથી કામરૂપી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે. અર્થાત્ જ્યાં દંભ ત્યાં કામ પણ હોય છે.

દંભને મિત્રની ઉપમા આપી છે. તે ઘણુંજ વિચારણીય છે. અહિં કોઈને શંકા થશે કે, દંભને મિત્રની ઉપમા શી રીતે આપી શકાય. કારણકે મિત્ર તો હિતકારી હોય છે, અને આ દંભ તો અહિતકારી છે. તેથી તેને મિત્રની ઉપમા આપવી અનુચિત છે. આ દંભ તેવો હિતમિત્ર નથી. પણ તે એક વ્યસનોનો મિત્ર છે. તેથી તે દંભની મૈત્રી કરવાથી વ્યસન વૃદ્ધિ પામે છે, અર્થાત્ જે દંભી હોય છે. તે વ્યસનો હોય છે.

દંભને ચોરની ઉપમા આપેલી છે. જેમ લક્ષ્મીનો ચોરનારો ચોર છે, તેમ દંભરૂપો ચોર વ્રતરૂપી લક્ષ્મીનો ચોરનારો છે. એટલે જે નામાં દંભ હોય, તેનામાં વ્રત હોતાં નથી.

તેથી હે મતિધર, દરેક લવ્ય પ્રાણીએ દંભનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, એવો મહારો દંભ તારા હૃદયમાં પેશી ગયો છે. તે ઘણું વિપરીત બન્યું છે. તને એ મહારોગ જે લાગુ પડ્યો છે. તે સર્વ રીતે હાનિ કરનાર છે. માટે તારે મહાન પ્રયત્ન કરી તે મહારોગને સત્વર દૂર

કરી દેવો.

હે મતિધર, કદિ કોઇ એમ ધારે કે, દંભ રાખીને પણ જો સત્કર્મો કરવામાં આવે, તો તેથી મોક્ષપદ મળે છે. આ તેની ધારણા તદ્દન ખોટી છે. કારણકે અતિ દુર્લભ એવો મોક્ષ દંભ જેવો દુર્ગુણ રાખવાથી કદિપણ મળે નહિ, જે માણસ દંભ રાખીને મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે, તે લોઢાના વહાણમાં બેસી સમુદ્રના પારને પામવાની ઇચ્છા કરે છે. તેને માટે શાસ્ત્રકાર નીચેના શ્લોક કહે છે.

“ દંજેન વ્રતમાસ્થાય, યો વાંછતિ પરં પદમ્ ।

લોહનાવં સમારુઢ્ય સોઽબ્ધેઃ પારં ગિયાસતિ” ॥ ૧ ॥

“જે માણસ દંભવડે વ્રત ધારણ કરી મોક્ષ પદ મેળવાને ઇચ્છે છે, તે લોઢાના વહાણ ઉપર ચડી સમુદ્રના પારને પામવા ઇચ્છે છે.”

હે મતિધર, માટે તે દંભનો દુર્ગુણ ઘણોજ નકારે છે. જ્યાંસુધી દંભને દૂર કર્યો નથી, ત્યાંસુધી ગમે તેવા વ્રત કે તપ કરે, તે બધાં નકામાં છે. જ્યાંસુધી દૃષ્ટિમાંથી અંધારો ગયો નથી, ત્યાંસુધી દર્પણ કે દીપક શા કામનાં છે ? કદિ કેશનો લોચ કરાવે, પૃથ્વીપર શય્યા કરી સુવે, ભિક્ષા માગી ખાય અને બ્રહ્મચર્ય વગેરે ધારણ કરે, પણ જો દંભ રાખે, તો તે બધું ત્રાસના વીંધથી મણિની જેમ દૂષિત થઈ જાય છે. હે મતિધર, એ દંભ એવો મહાન્ દોષ છે કે, જો મનુષ્ય તેના સંયોગમાં આવી ગયો, તો પછી તે તેને છોડી શકતું નથી. કદિ મહાન્ પ્રયત્ન કરીએ તો ખીજ બધા દુર્ગુણો છોડી શકાય, પણ દંભને તો છોડી શકાતોજ નથી. જો પૂર્વના પુણ્યનું બળ હોય, અને સુકૃત સફળ થવાને યોગ્ય હોય, તોજ એ દુર્ગુણનો ત્યાગ થઈ શકે તે મ છે. ષટ્તરસમાં લપટ એવો માણસ પોતાની લપટતા છોડી શકે છે, દેહનાં આભૂષણો છોડવાં હોય, તો પણ છોડી શકાય છે. અને કામ ભોગ વગેરેનો કદિ ત્યાગ કરવો હોય, તો ત્યાગ કરી શકાય છે. પણ દંભનું સેવન ઘણુંજ દુસ્ત્યજ છે, તેવાજ ભાવાર્થનો એક શ્લોક નીચે પ્રમાણે કહેલો છે—

“ સુત્યજં રસદ્વાંપચ્ચં, સુત્યજં દેહનૂષણમ્ ।

સુત્યજાઃ કામજોગાદ્યા હુસ્ત્યજં દંજસેવનમ્” ॥ ૧ ॥

“રસની લ'પટતા, દેહનું આલૂષણ અને કામલોગ વગેરે-સુખે ત્યાગી શકાય તેવા છે. પણ દંભનું સેવન દુઃખે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.”

હે મતિધર, એવા અતિ દુઃખદાયક દંભને ત્યાગ કરવાને તારે સર્વદા સાવધાન રહેવું. દંભ રાખવાથી લાલના કરતાં હાનિ ઘણીજ વધારે છે. જો કે વસ્તુતાએ તો તે લાલ પણ હાનિ જેવોજ છે, તથાપિ વ્યવહારની રીતે લોકો તેને લાલ માને છે. દંભ રાખવાથી લોકો એવું સમજે છે કે, પોતાના દોષો છુપાવાય અને લોકોમાં પૂજા તથા ગૌરવ થાય, આવા ક્ષુદ્ર લાલની ખાતર મૂર્ખ લોકો દંભ કરે છે. એ દંભ પછી તેમને મહાન્ રોગની જેમ પીડાકારી થઈ પડે છે. હે મતિધર, આ બધો વિચાર કરી તારે એ દંભરૂપી રોગને દૂર કરવો યોગ્ય છે.

મહાત્માનો આવો ઉપદેશ સાંભળી તે મતિધરને બાધ ઉત્પન્ન થયો, અને ત્યારથી પોતાના દંભરૂપ દુર્ગુણને છેડવાને તે તત્પર થયો હતો. અનુક્રમે તેણે એ દુર્ગુણ છોડી દીધો હતો. અને તેથી તે સર્વ રીતે શુદ્ધ થઈ પોતાના મનુષ્ય જીવનને સુધારી શક્યો હતો. જે મનુષ્ય એ દંભરૂપી મહારોગને દૂર કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે, તે આ સંસારાવસ્થામાં શુદ્ધ થઈ ચારિત્ર ગુણનો પાત્ર બની પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાને સર્વ રીતે સમર્થ થાય છે. ગુરૂના મુખથી આ દષ્ટાન્ત સાંભળી તે ગૃહસ્થ અને યતિ બંને શિષ્યો ઘણાજ પ્રસન્ન થઈ ગયા, અને પોતાના આત્માને ધન્ય માની ઉત્તમ ભાવના ભાવવા લાગ્યા.

એકવિંશ બિંદુ—સુચિત્તરૂપ રત્નની રક્ષા.

“यदि चेत् मोक्षमार्गस्य वाञ्छा सुखविधायिनी ।

तदा सुचित्तरत्नस्य विधेयं रक्षणं बुधैः” ॥ ૧ ॥

उपदेश.

અર્થ—“જો સુખને આપનારી મોક્ષમાર્ગની ઈચ્છા હોય, તો પ્રાણ પુરૂષોએ શુભ ચિત્તરૂપી રત્નનું રક્ષણ કરવું.”

પ્ય—હે ભગવન્, આપે જે દંભના ત્યાગ ઉપર દૃષ્ટાંત સહિત બોધ આપ્યો, તે સાંભળી મારા હૃદયમાં શુભ ભાવના પ્રગટ થઈ છે. અને મને નિશ્ચય થયો છે કે, જે પુરૂષ દંભ કરે છે, તે પોતાના સુકૃતને ગુમાવી ખેશે છે. અને તે અધોગતિમાં જવાને યોગ્ય થાય છે. પણ આ વખતે મને એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે આપ કૃપા કરી દૂર કરો.

ગુરૂ—હે વિનીત શિષ્ય, તારા મનમાં જે શંકા હોય, તે ખુશી થી પ્રગટ કર. હું યથામતિ તારી શંકાને દૂર કરીશ.

શિષ્ય—હે ગુરૂ મહારાજ, આપના કહેવા ઉપરથી એમ સમજાય છે કે, માણસમાં કાંઈપણ અવગુણ આવે છે, તે પ્રથમ તેવા નહારા વિચારને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે. કાયાથી તથા વચનથી જે કાંઈ નહાઈ કામ કરવામાં આવે છે, તે કામ કર્યા પહેલાં તેવા નહારા વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે પછી તે વિચારો અમલમાં આવે છે—તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, માણસના સારા તથા નહારા બધા કામનો આધાર સારા નરસા ચિત્ત ઉપર છે. માણસે પોતાના ચિત્તને સદા સાઈં રાખવું જોઈએ, શુભ ચિત્તનું રક્ષણ કરવું—એ દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે, જે વિવેકી મનુષ્ય પોતાના ચિત્તનું સારી રીતે રક્ષણ કરે તો તે ચિત્ત સદા સુચિત્ત થઈ રહે છે. કદિ પણ તે દુઃશિત્ત થતું નથી. હે બુદ્ધિમાન્ શિષ્ય, અહીં તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે, ચિત્તનું રક્ષણ કરવું એટલે ચિત્તને સાઈં રાખવું, નહાઈ થવા દેવું નહીં. ચિત્તમાં જે સારા સારા વિચારો અને સાઈં ધ્યાન કરવામાં આવે, તે ચિત્તનું રક્ષણ કર્યું કહેવાય છે.

રક્ષણ કરેલું ચિત્ત સુચિત્ત કહેવાય અને તેવા સુચિત્તવાળો પુરૂષ ઉત્તમ ગણાય છે. હે ભગવન્, એવું સુચિત્ત શી રીતે થઈ શકે? ચિત્તમાં સારા સારા વિચારો આવ્યા કરે અને નહારા વિચારો દૂર થાય એવો કોઈપણ ઉપાય દર્શાવો.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, તે ઉપર એક સુબોધક દૃષ્ટાંત છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળ—

કેટલાએક વેપારીઓ વેપાર કરવાને પરદેશમાં જવા નીકળ્યા.

તેઓની પાસે એક એવું રત્ન હતું કે, જે રત્નના યોગથી દરેક કરીયાણાના ભાવ જાણવામાં આવે. જ્યારે કરીયાણાના ભાવ જાણાય, એટલે જે કરીયાણું સસ્તુ થવાનું હોય, તેને ખરીદ ન કરે અને જે મોંઘું થવાનું હોય, તેને ખરીદ કરે. એમ કરવાથી ધાર્યો લાભ મેળવી શકાય છે. આવું ઉત્તમ રત્ન લઈ તે વેપારીઓ એક સુંદર વાહાણમાં બેઠા. તે વાહાણને પાણી આવે એવું એક પથ્થુ છિદ્ર ન હતું. તેને સારું સુકાન હતું. તેની વચમાં એક વિશાળ મંડપ હતો. તેની અંદર બે પ્રકારનો ખીજો પથ્થુ માલ ભર્યો હતો. વેપારીઓના માલની રક્ષા કરવાને માટે તેમાં કેટલાએક સુભટો રાખવામાં આવ્યા હતા. તે વાહાણનો સારો કૂપસ્થાન તથા ઉજળો સઠ હતો. આવા સુંદર વાહાણમાં તે વેપારીઓ બેઠા એટલે અનુકૂળ પવન વાવા લાગ્યો, તેથી તે વેગથી સારે માર્ગે આદ્યું. તે વાહાણની વચ્ચે એક મજબૂત પેટીમાં પેટું દિવ્ય રત્ન રાખવામાં આવ્યું હતું. તે વાહાણ એક મોટા નગર તરફ હંકાર્યું. “આ વાહાણ એક સુંદર અદ્ભૂત રત્ન છે,” એવી ખબર પડવાથી એક ચાંચીઓ લુંટારો કેટલાએક સુભટોને લઈ તેને લુંટવા આવ્યો. તે લુંટારાના મનમાં વારંવાર શંકા થતી હતી. તથાપિ તેણે પોતાના સુભટો તેને માટે સજ્જ કર્યા હતા. તેઓ ખીજા વાહાણમાં બેસીને આવ્યા હતા. તેમણે બધાએ મળીને પેલા રત્નને લેવાને માટે યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો. તે વખતે વાહાણમાં બેઠેલા પેલા વેપારીઓ પોતાના વાહાણના સુભટોને લઈ તેમની સામે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયા. તે વખતે વાહાણના વેપારીઓ તરફથી એક મંત્રી આવ્યો, અને તેણે પેલા સામાવાળાના મંત્રીને નહારી સ્થિતિમાં મૂક્યો. જ્યારે તે મંત્રીને નહારી સ્થિતિમાં મૂક્યો. એટલે ખીજા કેટલાએક સુભટો ચડી આવ્યા, અને તેમણે પેલા લુંટારાના સુભટોને લીલામાત્રમાં અટકાવી દીધા. તે પછી એક મોટો લુંટારો ગુસ્સો કરી સામે આવ્યો, તેને જોઈ શીળ નામના એક વેપારીના યોદ્ધાને હરાવી દીધા. તે પછી એક છ લુંટારાનું ટોળું આવ્યું, તેને આવેલું જોઈ વેપારીઓના સુભટોની એક મોટી સેના તેની સામે આવી, અને તેણે તે ટોળાને હઠાવી દીધું. તેની સાથે આવેલા કેટલાએક ખીજા સુભટોએ વાહાણના નિદ્રાસિંહ વગેરે યોદ્ધાઓને હરાવી દીધા. તે પછી લુંટારાના આર્તસિંહ અને રૌદ્રસિંહ નામના બે યોદ્ધા આવ્યા, તેમને વેપારી તરફના

ધર્મસિંહ અને શુક્લસિંહ નામના બે યોદ્ધાઓએ હરાવી દીધા. તે પછી અસંઘમરાય નામનો યોદ્ધો ધસી આવ્યો. તેને નિઘ્રહરાય નામના એક બહાદુર યોદ્ધાએ હરાવી પાછો કાઢી મૂક્યો. તે પછી પુણ્યસિંહ નામના એક પ્રતાપી વીરે આવી બાકીના સુભટોને હરાવી ન-સાડી મૂક્યા. છેવટે વાહાણુના સુભટોનો અધિપતી પોતાની જાતે આવી હાથી તથા સિંહ પર આરૂઢ થઈ આવેલા તે મુખ્ય ચાંચીયા હુંટારા-ને મારી નાખ્યો. એટલે તે વાહાણુના વેપારીઓ અતિશય આનંદ પામી ગયા, અને પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનતા તેઓ સુખે મુસા-ફરી કરવા લાગ્યા. તેઓ મુસાફરીમાં સારો લાભ મેળવી સર્વ રીતે સુખી થયા હતા.

ગુરૂ કહે છે— હે વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી ઉપનય જાણવા જેવો છે, તે તું સાવધાન થઈને સાંભળ. જે વેપારીઓ વાહા-ણુમાં બેસી વિદેશમાં વેપાર કરવાને તૈયાર થયા, તે જૈનમુનિઓ સ-મજવા. તે મુનિઓનું જે વાહાણુ તે ચારિત્ર સમજવું. તે ચારિત્રરૂપી વાહાણુને સમ્યક્ત્વરૂપી દઢ બંધન છે. શીળના અઢાર હજાર અંગરૂપી પાટીયાં છે. સંવરરૂપ કીચડવડે તેનાં આશ્રવરૂપ છિદ્રો પૂરેલાં છે. ત્રણ ગુમિરૂપ રક્ષણથી તેનું રક્ષણ કરેલું છે—આચારરૂપી મંડપ તેમાં આવી રહેલો છે. અપવાદ અને ઉત્સર્ગરૂપ તેને બે ભૂમિઓ—માલ છે. મન, વચન તથા કાયાના સત્ત્વોગરૂપ સ્તંભ ઉપર અધ્યાત્મરૂપી ધો-ળે શઢચડાવેલો છે. આવા ચારિત્રરૂપી વાહાણુને ચલાવનાર જ્ઞાનરૂપી ખલાશી છે. અને વેપારીના બીજા સુભટો તેનું રક્ષણ કરે છે. તે મુનિ-રૂપ વેપારીઓ તે ચારિત્રરૂપી વાહાણુમાં બેસી આ સંસારરૂપ સાગરને તરતા મુસાફરી કરે છે. તેમના વાહાણુને તપરૂપી અનુકૂળ પવન વાય છે. એટલે તે સંવેગના અદ્ભુત વેગથી ચાલે છે. તે વાહાણુ વૈરાગ્યરૂપી માર્ગમાં આવી પડે છે. તે મુનિઓરૂપ વેપારીઓને તે વાહાણુમાં બે-શી નિર્વાણુ—મોક્ષરૂપી નગરે નિર્વિઘ્ને જવાનું છે. તેમની સાથે જે રત્ન છે, તે શુભ હૃદય છે. તે શુદ્ધ હૃદયરૂપી રત્નને સારી ભાવનારૂપી પેટીની અંદર મૂકેલું છે. મુનિરૂપ વેપારીઓ ચારિત્રરૂપ વાહાણુમાં બેસી નિર્વાણુનગર તરફ જવાને વૈરાગ્ય માર્ગે ચાલ્યા, તેવામાં જે કોઈ ચાંચીઓ તે વાહાણુને હુંટવા આવેલો છે. તે મોહ સમજવો. મોહરૂપી હુંટારો પોતાના સુભટોને લઈ હુર્બુદ્ધિરૂપ નાવિકામાં બેસી ભાવના-

રૂપ પેટીમાં રહેલા શુભ હૃદયરૂપ રત્નને હુંટવા આંવ્યો. તેને હુંટવા આવેલો જોઈ. તે મુનિરૂપ વેપારીઓના સુભટો તેનું રક્ષણ કરવાને તૈયાર થઈ ગયા. તે મોહરૂપી હુંટારાના અને વેપારીઓના સુભટોની વચ્ચે મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું. તે પરસ્પર યુદ્ધ ચાલતાં જે વેપારી તરફથી મંત્રી આંવ્યો હતો. તે સમ્યગ્દર્શન સમજવું. અને હુંટારાનો મંત્રી તે મિથ્યાત્વ સમજવું. પ્રથમ તે બંને મંત્રીઓની વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું, તેમાં સમ્યગ્દર્શનરૂપ મંત્રીએ મિથ્યાત્વરૂપ મંત્રીને હરાવી દીધો, અને તેની વિષમદશા કરી દીધી. પછી વેપારીના સુભટોએ જે હુંટારાના સુભટોને હરાવ્યા. તે મુનિરૂપ વેપારીઓના પ્રથમ વગેરે મહાન્ સુભટોએ મોહરૂપી હુંટારાના કષાયરૂપી સુભટોને હરાવી દીધા છે. જે એક મોટો હુંટારો ગુસ્સો કરી સામે આવ્યો, તે કામદેવ સમજવો. તેને શીળ નામના યોદ્ધાએ હરાવી દીધો. પછી છ હુંટારાનું ટોળું આવ્યું. તે હાસ્ય વગેરે છ સમજવા. તેને હરાવનારી વેપારીઓના સુભટોની સેના તે વૈરાગ્યની સેના સમજવી. તે પછી તેના બીજા કેટલાએક નિદ્રાસિંહ વગેરે સુભટોને વહાણના યોદ્ધાઓએ જે હરાવ્યા હતા. તેમાં જે નિદ્રાસિંહ વગેરે સુભટો તે નિદ્રા, પ્રમાદ વગેરે સમજવા. તેમને શ્રુતયોગ વગેરે સુભટોએ હરાવી દીધા હતા. તે પછી આર્ત્તસિંહ તથા રૌદ્રસિંહ વગેરે જે બે યોદ્ધાઓ તે આર્ત્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન સમજવા. તેમને ધર્મ તથા શુક્લધ્યાન રૂપ સુભટો હરાવે છે. જે અસંયમરાય નામે યોદ્ધા ધસી આવ્યો હતો, તે અસંયમ સમજવો. તેને નિઝહરાય રૂપ યોદ્ધાએ હરાવ્યો, એટલે ઇંદ્રિયોના નિઝહથી અસંયમ દૂર થઈ જાય છે. તે પછી બાકીના સુભટોને હરાવનાર જે પુણ્યસિંહ નામનો પ્રતાપી વીર છે. તે પુણ્યનો ઉદય સમજવો. પુણ્યના ઉદયથી ચક્ષુર્દર્શનાવરણ વગેરેનો નાશ થઈ જાય છે. તે સાથે અશાતારૂપી સૈન્ય પણ નાંશી જાય છે. તે પછી વાહાણના સુભટોનો અધિપતિ ધર્મરાજ દ્રેષરૂપી હાથી અને રાગરૂપી સિંહ પર આરૂઢ થઈ આવેલા તે મુખ્ય ચાંચીઆ મોહને હરાવી દે છે. જ્યારે ધર્મરાજ અને તેની સેનાને હરાવે છે, એટલે પેલા મુનિરૂપ વેપારીઓ ‘પોતાની નિર્વાણ નગરની મુસાફરી નિર્વિઘ્ને થશે’ એવું માની અતિશય આનંદ પામે છે, અને પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માની સર્વ રીતે સુખી થાય છે. એટલે તેઓ

નિર્વિક્ષપણે નિર્વાણનગર જે મોક્ષ તેને પ્રાપ્ત કરે છે.

ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્ય, આ ઉપનય રૂપ દૃષ્ટાંતને સમજી દરેક ભવિ જીવે પોતાના આત્માના ઉદ્ધારને માટે ચારિત્રરૂપ વાહ્યાણુમાં બેસી નિર્વાણ નગર તરફ પ્રયાણ કરવું જોઈએ. તે વખતે પોતાના સુચિત્તરૂપ રત્નની તેણે રક્ષા કરવી જોઈએ. જે કોઈ મનુષ્ય પ્રમાદને વશ થઈ તે સુચિત્તરૂપ રત્નની રક્ષા ન કરે, તો મોહરૂપી લુંટારો આવી તે સુચિત્તરૂપી રત્નને ચોરી જાય છે. જે માણસ જે સુચિત્તરૂપી રત્નને ગુમાવી દે, તો પછી તે પોતાની શુભ ધારણા પાર પાડી શકતો નથી. પછી તે આ અસાર સંસારરૂપ સાગરમાં સદા અથડાયા કરે છે. ભાવનારૂપ પેટીમાં રહેલા સુચિત્તરૂપી રત્નને ગુમાવનારો યતિ અથવા ગૃહસ્થ ઘણી અધમ સ્થિતિમાં આવી જાય છે. તેમાં ખાશ કરીને તે વિષે યતિએ વધારે સાવધાની રાખવાની છે. કારણ કે, તેના ધર્મ, આચાર અને પ્રવર્તન સારા ચિત્ત ઉપર આધાર રાખે છે. જે તેનામાં ચિત્તની શુદ્ધિ હોય, તો તે હમેશાં સારા સારા વિચારો લાવે છે, અને તેથી કરીને તેમના સંયમને વિશેષ પુષ્ટિ મળે છે. જે મુનિ પ્રમાદને વશ થઈ સુચિત્તરૂપી રત્નને ગુમાવી દે. અર્થાત્ મોહ રૂપી ચાંચીઓ-લુંટારો તેના સુચિત્તરૂપી રત્નને જે લુંટી જાય, તો પછી તે મુનિ પોતાના ચારિત્રરૂપી નાવથી બ્રહ્મ થઈ આ સંસારરૂપ મહાસાગરમાં પડે છે. અને મોહરૂપ લુંટારાની ગંધી સેના તેની ઉપર ઘસી આવે છે; એટલે ઘણોજ દુઃખી થાય છે.

હે વિનીત શિષ્ય, આ ઉપરથી દરેક મનુષ્યે સમજવાનું છે કે, તેમણે પોતાના આત્માના ઉદ્ધાર કરવાને સુચિત્તરૂપી રત્નને ભાવનારૂપ પેટીમાં મૂકી તેની સદા રક્ષા કરવી. જે રત્નની રક્ષા પરિણામે તેને નિર્વાણ નગર પોહોંચવામાં સહાયરૂપ થશે.

દ્વાવિંશ બિંદુ—પૂર્ણતા.

“ અપૂર્ણઃ પૂર્ણતામેતિ પૂર્યમાણસ્તુ હીયતે ।

પૂર્ણાનંદસ્વજાવોજ્યં જગદ્જૂતદાયકઃ ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“અપૂર્ણ હોય તેજ પૂર્ણતાને પામે છે, બીજી વસ્તુઓથી પૂર્ણ કરાતાં છતાં જે અપૂર્ણ થતો જાય છે, એવો પૂર્ણાનંદનો સ્વાદ તે આ જગતને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે.”

તિ શિષ્ય—હે ભગવન, આપે જે સુચિત્તરૂપી રત્નના રક્ષણને માટે દૃષ્ટાંત ‘પૂર્વક સમજાવ્યું’, તેથી મને ઘણોજ લાભ થયો છે. પોતાનું ચિત્ત હમેશાં સારા પરિણામવાળું રાખવું, તેને મલિન દોષથી દૂર રાખી સદા શુભધ્યાનમાં મગ્ન કરવું, એ ઉંચામાં ઉંચું શિક્ષણ છે. જે મુનિ એ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી પોતાના સુચિત્તરૂપ રત્નની રક્ષા કરવાને તત્પર રહે છે, તે સર્વરીતે પોતાના ચારિત્રને નિર્દોષ રાખી શકે છે. અને તેથી છેવટે પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે. આવો ઉત્તમ નિશ્ચય મારા મનમાં હવે દઢીભૂત થયો છે.

આ વખતે પેલા ગૃહસ્થ શિષ્યે પણ વિનયથી જણાવ્યું,—“શુદ્ધ મહારાજ, આપે સુચિત્તરૂપી રત્નના રક્ષણ માટે જે દૃષ્ટાંત ‘પૂર્વક ઉપદેશ આપ્યો’, તે ઉપરથી મને પણ સાદું શિક્ષણ મળ્યું છે. હું આ સંસારમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છાથી આપની શરણે આવ્યો છું. મને હવે નિશ્ચય થયો છે કે, જે સુચિત્તરૂપી રત્નનું રક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય

હોય, તોજ આરિત્ર લેવું યોગ્ય છે, નહીં તો આ સંસારમાં રહી ધર્માશક્તિ ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવોજ સારો છે.”

ગુરુ—હે ગૃહસ્થ શિષ્ય, તારા વિચાર જાણી મને અતિશય સંતોષ થયો છે. હવે તું આ વિષે જો વધારે વિચાર કરીશ, તો તારા સારા પરિણામ ઉત્તરોત્તર વધતા જશે, અને તેથી કરીને ગૃહસ્થ ધર્મ તથા યતિ ધર્મનું અંતર તારા જાણવામાં આવશે.

યતિ શિષ્ય—મહાનુભાવ, એક વખતે આપના મુખથી મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે, “દરેક વિરક્ત જીવે પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.” હે ભગવન્, એ પૂર્ણતા એટલે શું? એ મારા સમજવામાં આવતું નથી. સર્વ જાતના પદાર્થોથી જે પૂર્ણ હોય, તે પૂર્ણ કહેવાય છે. અથવા જેનામાં જ્ઞાન વગેરે ગુણો ભરપૂર હોય, તે પૂર્ણતાવાળા કહેવાય છે. તો ખરી રીતે પૂર્ણ કોણ કહેવાય? તે વિષે મારા મનમાં શંકા રહે છે, તો આપ કૃપા કરી તે શંકા દૂર કરશો.

ગુરુ—હે વિગીત શિષ્ય, એક દષ્ટાંત છે તે સાંભળ—

કોઈ એક નગરમાં ધનાઢ્ય શ્રાવકોની મોટી વસ્તી હતી. બધા શ્રાવકો વ્યાપાર કળામાં પ્રવીણ હોવાથી દર વર્ષે તેઓ ઘણી લક્ષ્મી કમાતા હતા. લક્ષ્મીની મોટી આવકથી તેઓને કોઈ જાતની ન્યૂનતા ન હતી. તેઓ વૈભવથી પરિપૂર્ણ હતા. ઉત્તમ પ્રકારની હવેલીઓમાં સંસારની પૂર્ણ સામગ્રી સાથે રહી તેઓ ભોગવિલાસ ભોગવતા હતા. તેઓમાંથી કેટલાએક લક્ષ્મીના મદથી ભરેલા અને વૈભવનો અડકાર ધારણ કરનારા હતા. અને કેટલાએક લક્ષ્મીના વિલાસની સાથે ધર્મનું આચરણ પણ કરનારા હતા.

આવા ગૃહસ્થોના ભાગમાં જયચંદ્ર નામે એક ગરીબ શ્રાવક રહેતો હતો. તેનું જીવન જેવું ઘર પેલા ગૃહસ્થોની હવેલીઓ આગળ નિસ્તેજ લાગતું હતું. ગરીબાઈને લઈને જયચંદ્રને કોઈ પણ ગણતું ન હતું. કોઈ તેને આદર કે માન કાંઈપણ આપતું નહિ.

જયચંદ્ર સ્વભાવે શાંત અને વિદ્વાન્ હતો. તેણે પોતાની બુદ્ધિના પ્રભાવથી જૈન શાસ્ત્રમાં સારી પ્રવીણતા મેળવી હતી. તે હૃમેશાં દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથો ઘણી પ્રીતિથી વાંચતો હતો. આથી તે અધ્યાત્મ વિદ્યામાં ઘણું પ્રવીણ થઈ ગયો હતો. ગામમાં કોઈ સાધુ અને શ્રાવક વિદ્વાન્ આવે, તેને જયચંદ્ર મળતો, અને તેમની સાથે જૈનધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનની

ચર્ચા કરતો હતો. જ્યયંદ્ર કેવળ ઐશ્વર્ય વાંચી તથા તેની ચર્ચા કરીને રહેતો નહીં, પણ તે પ્રમાણે વર્તવાને પ્રયત્ન કરતો હતો. જેવું તે જાણતો તેવું તે આચરણ કરતો હતો. કેટલાએક અધ્યાત્મ જ્ઞાનની વાતો કરે છે, પણ તેઓ તે પ્રમાણે વર્તતા નથી, જ્યયંદ્ર તેવો ન હતો. તેના પવિત્ર હૃદયમાં અધ્યાત્મ જ્ઞાનનું રમણ થયા કરતું હતું. જો કે જ્યયંદ્ર સંસારી સાગર હતો, તથાપિ તેનું પ્રવર્તન વિરક્ત અનગારના જેવું હતું.

એક વખતે કોઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની મહાત્મા મુનિ તે શેહરમાં આવી ચડ્યા. તે મુનિ ખરેખરા ત્યાગી અને તત્ત્વજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હતા. તેમના આગમનની ખબર પડતાં કેટલાએક આસ્તિક ગૃહસ્થ શ્રાવકોએ મોટા આડંબરથી તેમનો પ્રવેશોત્સવ કર્યો. અને મોટા વૈભવ સાથે ઘણી ધામધૂમ કરી. તે જ્ઞાની મુનિ તેમના આડંબરથી જરા પણ મોહિત થયા વિના ધર્મસમિતિના નિયમ પ્રમાણે ગામમાં ચાલ્યા આવ્યા. આ વખતે પેલો ગરીબ શ્રાવક જ્યયંદ્ર પોતાનો સાધારણ વેષ પહેરી તે જ્ઞાની મુનિનાં દર્શન કરવાને ગયો, પણ પેલા ધનાઢ્ય શ્રાવકોએ પરિવૃત્ત થયેલા જ્ઞાની મુનિની પાસે જઈ શક્યો નહીં. તેમ તેને કોઈએ પોતાના દબદબાથી પેસવા હીથો નહિ. તે બિચારો ત્રિકરણ શુદ્ધિથી જ્ઞાની મુનિનાં દર્શન કરતો સર્વની પાછળ ચાલ્યો આવ્યો. ધનાઢ્ય શ્રાવકોએ તે જ્ઞાની મુનિને ગામમાં પ્રવેશ કરાવી એક મેહેલ જેવા ભભકાદાર ઉપાશ્રયમાં ઉતાર્યા, અને તેમની ખરદાશ માટે અનેક સેવકોને ત્યાં નીમી હીધા. જ્ઞાની મુનિએ પોતાના કર્તવ્ય પ્રમાણે તે ગૃહસ્થ શ્રાવકોને ઉપદેશ આપ્યો. તે ઉપદેશને એક કાને સાંભળી બીજે કાને દૂર કરી ધન વૈભવમાં મત્ત થયેલા તે ગૃહસ્થો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. બધા આડંબરી શ્રાવકો ચાલ્યા ગયા પછી પેલો ગરીબ જ્યયંદ્ર શ્રાવક મુનિની પાસે આવ્યો, અને તેણે શુદ્ધ ભાવથી વિંધ પ્રમાણે તે મહાત્માને વંદના કરી. વંદના કરવાનો વિધિ અને તેનો શુદ્ધ ભાવ તે જ્ઞાની મુનિના જાણવામાં આવી ગયો. મુનિ તેની વૃત્તિ જોઈ હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયા, અને તેની સાથે તેમણે વાતચિત્ત કરવા માંડી. વાર્તાના પ્રસંગમાં જ્યયંદ્ર શ્રાવકનું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અને શુદ્ધ શ્રાવકપણાની યોગ્યતા તે જ્ઞાની મુનિના જાણવામાં આવી; તથા મુનિએ ઘણી વાર

સુધી તેની સાથે અધ્યાત્મ જ્ઞાનની ચર્ચા કરી.

આ વખતે એક બે સેવકોએ આવી જ્ઞાની મુનિને જણાવ્યું કે, “ મહારાજ, ગોચરીનો વખત થઈ ગયો છે, માટે વોહોરવા પધારો. અમે આપની સાથે આવી મોટા ધનાઢય શ્રાવકોનાં ઘર ખતાવીએ, જેમાં આપને ઉત્તમ પ્રકારનાં આહારપાણી મળશે. ” તે સેવકોનાં આ વચન સાંભળી નિઃસ્પૃહ અને શુદ્ધ આચારને બાણનારા તે મુનિએ કહ્યું, “ લાઈઓ, આજે પર્વનો દિવસ છે, તેથી મારે આહારપાણીનો લ્યાગ છે ” મુનિનાં આ વચન સાંભળી તે સેવકોએ પેલા ગરીબ જયચંદ્રને કહ્યું, — “ જયચંદ્ર, અહિંથી ચાલ્યો જા, મહારાજને જરા વિશ્રાંતિ લેવા દે. તેમની સાથે મફતનો માથાફૂટ શા માટે કરે છે? શેડીઆએ અમને હુકમ કર્યો છે કે ‘ કોઈ પણ નકાસા માણસને મહારાજની પાસે આવવા દેવો નહિ ’ તારા જેવા ગરીબ શ્રાવકથી મહારાજની સેવા ભક્તિ શું બને તેમ છે? માટે હવે તું સત્વર ચાલ્યો જા નહિ તો અમારે તને ધકકો મારી કઢવો પડશે. ” તે સેવકોનાં આવાં વચન સાંભળી જ્ઞાનીએ કહ્યું, “ લાઈઓ આવા અનુચિત વચનો બોલો નહિ. તમારા શેડીઆના કરતાં આ ગરીબ શ્રાવક મને વધારે પ્રિય છે. અમારે કાંઈ ધનાઢય શ્રાવકની જરૂર નથી. ધનાઢ્ય કે ગરીબ-બંને અમારે સમાન છે. તમે અજ્ઞાનતાથી આ ગરીબ શ્રાવક પ્રત્યે આવાં અઘટિત વચનો બોલો છો, તે યોગ્ય ન કહેવાય. આ ગરીબ શ્રાવકની અંદર જે ધર્મ, જે જ્ઞાન અને જે આચાર છે, તે તમારા ધનાઢય શેડીઆઓની અંદર નહિ હોય. કારણકે પ્રાચે કરીને ધનાઢય લોકોમાં મદ, અહંકાર અને પ્રમાદ હોય છે. લાઈઓ, તમે મારી પાસે શામાટે રહ્યા છો. તમારા શેડીઆની પાસે ચાલ્યા જાઓ. અમારે મુનિને કાંઈ નોકરોની જરૂર હોતી નથી. દાસદાસીનો વૈભવ ગૃહસ્થોને ઘટે છે. ચારિત્રના દિવ્ય વૈભવની આગળ દાસ, દાસી, ધન, ઘર અને બીજા સાંસારિક વૈભવો કશી બીજાતામાં નથી. અધ્યાત્મ જ્ઞાનની સમૃદ્ધિ સ્વર્ગનો સમૃદ્ધિથી પણ અધિક છે. આ ગરીબ શ્રાવક જેવો સુખી છે, અને તેના હૃદયમાં જ્ઞાનના દિવ્ય આનંદનો જે અનુભવ થાય છે, તેવું સુખ અને તેવો આનંદ તમારા ધનાઢ્ય શ્રાવકોના હૃદયમાં કે ઘરમાં નથી. અનુપમ ભાવઆનંદની આગળ દ્રવ્યના પુર્ણગતિ આનંદ શા હીસાબમાં છે? ”

આ પ્રમાણે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળી તે સેવકો મનમાં ગ્વાનિ પામી ગયા, અને પછી વિલખા થઇ કાંઇપણ બે વ્યા વગર પોતાના શેડીઆને ઘેર આવ્યા ગયા. તેમણે તે બધી વાત પોતાના શેડીઆઓને કહી સંભળાવી. જે સાંભળી તે ધનમત્ત શેડીઆઓના મનમાં ઘણો ક્ષોભ થયો, અને તે ગરીબ શ્રાવક જયચંદ્ર ઉપર તેમને દ્રેષ ઉત્પન્ન થયો.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે વ્યાખ્યાન વખતે બધા ગૃહસ્થ શેડીઆઓ મુનિની પાસે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. મુનિએ પોતાના કર્તવ્યના નિયમ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન સંભળાવ્યું. વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયા પછી એક વાચાળ ધનાઢ્ય શ્રાવક પેહેલા દિવસની વાત હૃદયમાં યાદ કરીને બોલ્યો—“મહારાજ, ગઇ કાલે આપે આહારપાણી કર્યો નહીં, તેથી અમારા મનમાં ક્ષોભ થયો છે. તે સાથે આપની સેવાને માટે રાખેલા સેવકોને આપે રજા આપી, અને પેલા ગરીબ જયચંદ્રના વખાણ કર્યો—એ પણ અમારા મનને અરૂચિકર લાગ્યું છે. આપ આ ગામમાં પ્રથમ આવ્યા છો, તેથી આપને હજી અમારા વૈભવની અને અમારી ભક્તિની ખબર નથી. આપની ઈચ્છા પ્રમાણે અમે દ્રવ્ય વાપરવાને તૈયાર છીએ. જે આપની ઈચ્છા હોય, તે સમવસરણની, સમેતશિખરની, ગીરનારની કે પાવાગઢની રચના કરીએ. કહો તે અઠાઈ ઉત્સવ કરીએ. કહો તે મોટા આડંબરથી દીક્ષાઉત્સવ કરીએ અથવા મોટા વરઘોડા ચડાવીએ. જે આપની મરજી હોય, તે ઉંચા પગારદાર શાસ્ત્રીઓ રાખીએ, લેખનકળામાં કુશળ એવા લઢીયા બોલાવીએ, અને આપને જે ઉંચામાં ઉંચા પદાર્થો જોઈએ, તે લાવી આપીએ. મહારાજ, અહીંના બધા શ્રાવકો ઘણા ધનાઢ્ય છે. લક્ષ્મીના ભારે વૈભવથી પૂર્ણ છે. અમારા જેવી બીજા કોઇનામાં પૂર્ણતા છેજ નહિ. અમારે કોઈ બલતની ન્યૂનતા નથી. આ જયચંદ્ર શ્રાવક જે જ્ઞાનની વાતોમાં આવેલો છે, તે અમારામાં ઘણોજ ગરીબ છે. અમારી આખી જૈનકોમમાં તેના જેવો કોઈ ગરીબ શ્રાવક નથી. તમે તેવા ગરીબ શ્રાવકનો વધારે પ્રસંગ રાખો છો, પણ તેનાથી તમારું કાર્ય સિદ્ધ નહીં થાય. કારણકે તે કાંઈ લક્ષ્મીથી પૂર્ણ નથી.

તે ધનાઢ્ય શ્રાવકનાં આવાં મદ ભરેલાં વચનો સાંભળી જ્ઞાની મહાત્મા વિચારમાં પડ્યા. અને તે વિચારથી તેમને હસવું

આવ્યું. તે મહાનુભાવે વિચાર્યું કે, “ આ અજ્ઞાની જીવો શું સમજતા હશે ? તેઓ પોતાના ગૃહવૈભવમાં મત્ત બની આવાં અજ્ઞાન ભરેલાં વચનો બોલે છે. તેઓ સમજતા નથી કે, ગૃહસ્થ અને ગરીબ શાથી બને છે ? પૂર્ણ કોણ છે ? અને અપૂર્ણ કોણ છે ? એ વાતનાં જ્ઞાનથી તેઓ તદ્દન દૂર છે. અહા ! લક્ષ્મીનો મોહ કેવો વિચિત્ર છે ? ” આવું વિચારી તેઓને હસવું આવ્યું. તેઓ શાંતમૂર્તિ હોવાથી ક્રોધ પામ્યા નહીં. કારણકે, જો કોઈ અશાંત અને અધ્યાત્મના ખરા જ્ઞાનથી રહિત હોય, તો તેને આવા મદ ભરેલાં વચન સાંભળી ક્રોધ થયા વિના ન રહે. આ મહાત્મા ખરેખરા શમરસથી પૂર્ણ અને તત્ત્વબોધને બાણનારા હતા. તેથી તેઓને ક્રોધ થવાને બદલે હસવું આવ્યું.

મહાત્માને હસતા જોઈ તે ધનાઢ્ય શ્રાવક બોલ્યો—મહારાજ, આપને મારાં વચનો યોગ્ય લાગ્યાં, તેથી આપ ખુશી થયા લાગો છો. કહો, મેં જે વચનો કહ્યાં, તે બધાં યથાર્થ છે કે નહીં ? અમારા જેવા પૂર્ણ ગૃહસ્થો તરફથી આપને જે લાભ મળે, તેવો લાભ આ ગરીબ જયચંદ્ર પાસેથી ક્યાંથી મળવાનો ?

જ્યારે તે ગૃહસ્થ શ્રાવકે ફરીવાર આવાં વચન કહ્યાં, એટલે તેમની અજ્ઞાનતા દૂર કરવાને તે મહાત્માએ કહ્યું, હે ગૃહસ્થ શ્રાવકો, તમે પોતાને પૂર્ણ માનો છો, પણ મને તો આ જયચંદ્ર શ્રાવક એકજ પૂર્ણ લાગે છે. તમે તમારા વૈભવમાં પૂર્ણ માની બેઠા છો, પણ એ ખરેખરી અપૂર્ણતાજ છે, ખરી પૂર્ણતા કઈ કહેવાય ? એ તમારા બાણવામાંજ નથી.

મહાત્માનાં આ વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થ શ્રાવકો હસીને બોલ્યા—મહારાજ, આ શું કહો છો ? આ જયચંદ્ર ઘણો નિર્ધન અને કંગાળ છે, તે શી રીતે પૂર્ણ કહેવાય ? તેના ઘરમાં પૈસો નથી, સારા સારા પદાર્થો નથી, અને વૈભવનાં સાધનો નથી. જ્યારે તેવા કંગાળને આપ પૂર્ણ કહો, તો પછી અમારે આપને શું કહેવું ? અથવા આપ સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થયા છો, એટલે આપને ગૃહસ્થના વૈભવનો અનુભવ ન હોય, અને તેથી આપ આવો અઘટિત અભિપ્રાય આપતા હશે. એક નાના બાળકને પૂછીએ, તો પણ તે અમને પૂર્ણ કહેશે. અને આ કંગાળ જયચંદ્રને અપૂર્ણ કહેશે.

મુનિ તેમની ભારે અજ્ઞાનતા બાણી હૃદયમાં આશ્ચર્ય પામી

ખોદ્યા-હે શ્રાવકો, પૂર્ણતા એટલે શું? તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો-જ્યારે તમે પૂર્ણતાનો ખરો અર્થ સમજશો, ત્યારે તમને ભાન થશે કે, “ આપણે ખરેખરા પૂર્ણ નથી, અને આ જયચંદ્ર શ્રાવકજ પૂર્ણ છે. ” હે ગૃહસ્થો, આ જગત્માં બે પ્રકારની લક્ષ્મી છે. એક દ્રવ્ય લક્ષ્મી અને બીજી ભાવ લક્ષ્મી, તેમાં તમારા ઘરમાં જે લક્ષ્મી છે, તે દ્રવ્ય લક્ષ્મી છે. અને બીજી જે ભાવ લક્ષ્મી છે, તે આત્માની લક્ષ્મી છે. જ્ઞાન, દર્શન વગેરેની જે લક્ષ્મી તે ભાવલક્ષ્મી કહેવાય છે. તે ભાવ લક્ષ્મીથી જે સુખ ઉપજે છે, તે સુખ તમને દ્રવ્ય લક્ષ્મીથી મળવાનું નથી. તે આત્મ લક્ષ્મીથી જે સુખમય થવું એટલે આત્માના સ્વરૂપમાં રમણ કરવું, તેનું નામ પૂર્ણતા કહેવાય છે. આ સંસારમાં પ્રત્યેક જીવ પોતાના આત્માના ગુણરાશિથી યુક્ત છે. જ્યારે તે આત્મ સ્વરૂપને સમજે છે, ત્યારે તે ગુણરાશિ તેને સુખમય બનાવે છે. એવો સુખમય બનેલો આત્માજ ખરેખર પૂર્ણ કહેવાય છે. એવી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવામાંજ આ મનુષ્ય જીવનની કૃતાર્થતા છે. જ્યાંસુધી એવી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન થઈ હોય, ત્યાંસુધી પુદ્ગલિક સુખને આપનારી દ્રવ્ય લક્ષ્મી ગમે તેટલી હોય, તોપણ તેથી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થયેલી ગણાતી નથી. ધન ધાન્ય વગેરે જે વસ્તુઓ છે, તે પરવસ્તુ છે, તે આત્મવસ્તુ નથી. એવી પરવસ્તુથી પોતાને પૂર્ણપણું માનવું એ તદ્દન ખોટું છે. પોતાના આત્મગત સ્વભાવની પૂર્ણતા તેજ ખરેખરી પૂર્ણતા છે. પ્રાંતિથી માનેલી પૂર્ણતા વાસ્તવિક નથી. કારણ કે જે પૂર્ણતા પૌદ્ગલિક વસ્તુથી થયેલી છે, તે પૂર્ણતા આ ભવ તેમજ પર ભવમાં દુઃખ આપે છે. જ્યાંસુધી એવું પૂર્ણાનંદપણું પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાંસુધી રંકપણું જતુંજ નથી. તેથી ખરી રીતે તો તમે ધનાઢ્ય લોકોજ રંક છો, અને આ ધન રહિત જયચંદ્ર પરિપૂર્ણ છે. કારણ કે, તે અધ્યાત્મ વિદ્યાને જાણનારો હોવાથી તેનામાં આત્મવસ્તુ પરિપૂર્ણ છે. જ્યારે પૂર્ણતાને દર્શાવનારી આત્મવસ્તુ હોય, તો પછી દ્રવ્ય વગેરે પરવસ્તુની જરૂર નથી. જેનામાં બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય હોય અને હૃદયમાં જરા પણ તૃષ્ણા ન હોય, તેનું નામજ પૂર્ણતા છે. હે ગૃહસ્થો, તમને આત્માના આનંદનો અનુભવ નથી, તેથી તમે દ્રવ્યની પૂર્ણતામાંજ ખરી પૂર્ણતા માનો છો. એ આત્માનો આનંદ એવો છે કે, જે દ્રવ્ય વગેરે પરવસ્તુથી પૂર્ણ કરીએ, તો અપૂર્ણ થઈ

બધ છે. અને પરવસ્તુથી અપૂર્ણ હોય તોજ તે પૂર્ણ થાય છે. જે આત્માના સુખમાં પૂર્ણ છે, તેને કોઈપણ પ્રકારની ન્યૂનતા નથી. આ દ્રવ્યથી અપૂર્ણ છતાં જ્યથાંદ્ર આત્માના સુખમાં પૂર્ણ છે, માટે તે ખરેખરે પૂર્ણ ગણાય છે. તેની આગળ તમે બધા દ્રવ્યથી પૂર્ણ છતાં અપૂર્ણ છો. તેને માટે પંડિતવર્ય યશોવિજયજી પોતાના પૂર્ણતાષ્ટકમાં લખે છે કે,—

“ કૃણે પક્ષે પરિક્ષીણે શુક્લે ચ સમુદંચતિ
ચોતતે સકલાધ્યક્ષા પૂર્ણાનંદવિધોઃ કક્ષા ” ॥ ૧ ॥

“ કૃણુપક્ષમાં ક્ષીણુ થતી અને શુક્લપક્ષમાં ઉદય પામતી તથા સમગ્ર ભાવને પ્રત્યક્ષ કરતી એવી પૂર્ણાનંદરૂપી ચંદ્રની કળા પ્રકાશે છે. ”

આ શ્લોકમાં એ મહાનુભાવે પૂર્ણતાનો ઉંચો ભાવાર્થ દર્શાવ્યો છે. કૃણુપક્ષ એટલે જીવને ધર્મની પ્રાપ્તિનો અયોગ્યકાળ, જેમાં અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તનથી અધિક એવી આ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાની શક્તિ રહેલી છે, અને શુક્લપક્ષ એટલે ધર્મની પ્રાપ્તિનો યોગ્યકાળ, જેમાં અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તન મહોં સંસાર રહે છે. આ બંને કાળમાં જ્યારે શુક્લપક્ષની વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન ચારિત્રની શુદ્ધિ અને શુદ્ધધ્યાન તથા વૈરાગ્ય વગેરેથી વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે સર્વ વિશ્વના ભાવ જેમાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞેવામાં આવે છે, એવી પૂર્ણાનંદરૂપ ચંદ્રની કળા પ્રકાશમાન થાય છે. સોળ કળાવાળો પૂર્ણમાનો ચંદ્ર જેમ સર્વને આલ્હાહ આપતો પ્રકાશે છે, તેમ સહજાનંદસ્વરૂપી ચેતન કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિથી સર્વ વિશ્વભાવને પ્રકાશે છે.

હે શ્રાવકો, એ આનંદ તો હજી અમારાથી તેમજ આ જ્યથાંદ્ર શ્રાવકથી દૂર છે, તથાપિ જે આત્મવસ્તુની પૂર્ણતાવાળો હોય, તે એ ઉત્તમ આનંદને મેળવવાનો અધિકારી થઈ શકે છે.

મહાત્માનાં આ વચનો સાંભળી તે બધા ધનાઢય શ્રાવકો ચક્રિત થઈ ગયા. તેઓની મનોવૃત્તિ ઉપર મહાત્માની ઉપદેશ વાણીની સારી અસર પ્રસરી ગઈ. તરતજ તેઓએ તે મહાત્માના ચરણમાં વંદના કરી અને તે પછી ત્યાં રહેલા પેલા ગરીબ શ્રાવક જ્યથાંદ્રને વંદના કરી તેની હૃદયથી ક્ષમા માગી, અને તેઓ પોતાના હૃદયમાં વા-

Sh. K.-૧૬

રંવાર તે વિષેનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા.

તે મહાત્મા તે ગામમાં થોડા દિવસ સુધી રહી, તે ધનાઢય લોકોને સારો ઉપદેશ આપી પછી વિહાર કરી આલ્યા ગયા હતા. મહાત્માના જવા પછી તે ધનાઢય શ્રાવકો પોતાના વૈભવનો મદ છોડી દઇ તે જયચંદ્ર શ્રાવકને ઘણું માન આપતા અને તેને એકગૃહસ્થ મહાત્મા તરીકે ગણી, તેના મુખથી અહર્નિશ ધાર્મિક ઉપદેશ સાંભળતા હતા.

હે વિનીત શિષ્ય, આ દષ્ટાંત ઉપરથી પૂર્ણતાનું ખરું સ્વરૂપ તારા જાણવામાં આવ્યું હશે. તારે પણ હુમેશાં આવી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો. અને તારા હૃદયમાં નિશ્ચય કરવો કે, “ ખરેખરી પૂર્ણતા આત્મવસ્તુથી છે, પરવસ્તુથી નથી. પરવસ્તુથી થયેલી જે પૂર્ણતા છે, તે ખોટી છે, તે ઝનાવટી છે. કારણકે, તેવી પૂર્ણતાથી આ સંસારનાં દુઃખો વૃદ્ધિ પામે છે. અને તેથી પ્રાણીને ભારે પીડા લોગવની પડે છે. જે આત્મવસ્તુથી પૂર્ણ છે, તેને સંસારનાં દુઃખો નડતાં નથી, તે સદા આનંદ મગ્ન રહે છે. અને આત્મજાળને મેળવે છે.

શિષ્ય-હે કૃપાળુ ભગવન્, આપની દષ્ટાંતયુક્ત વાણી સાંભળી હું પૂર્ણતાના વિષયમાં નિઃશંક થયો છું. ‘ ખરી પૂર્ણતા કઈ કહેવાય ? ’ એ ચચાર્થ રીતે હવે મારા જાણવામાં આવ્યું છે. આપ મહાશયે આ ઉત્તમ યોધ આપી મારો મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આપના જેવા મહાશયોનો અવતાર પરોપકારને માટેજ છે. હું ધન્ય કર્તૃકે, આપની કૃપાથી મારામાં તેવી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય.

ત્રયોવિંશ િંદુ—મમતા.

“યસ્ય જ્ઞાનસુધાસિંધૌ પરબ્રહ્મણિ મગ્નતા ।
વિષયાંતરસંચારસ્તસ્ય દ્વાદ્વાહલોપમઃ” ॥ ૧ ॥

શ્રીયશોવિજય.

ભાવાર્થ—“જ્ઞાનામૃતના સમુદ્રરૂપ એવા પરમાત્માને વિષે જે મગ્ન રહે છે, તેને બીજા વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, તે વિષ સમાન લાગે છે.”

શિષ્ય—ગુરુમહારાજ, આપે જે ‘પૂર્ણતાને માટે સમજાવ્યું’, તે મારા સમજવામાં બરાબર આવી ગયું છે, પણ તે વિષે મને એક શંકા થાય છે, તે આપ કૃપા કરી દૂર કરો.

ગુરુ—હે શિષ્ય, તારા મનમાં જે શંકા હોય, તે ખુશીથી પ્રગટ કર. હું યથાશક્તિ તારી શંકાને દૂર કરીશ.

શિષ્ય—હે ભગવન, આપે જે ‘પૂર્ણતાને માટે કહ્યું’, તે બરાબર છે, પણ તેવી પૂર્ણતા શી રીતે પ્રાપ્ત થાય? તેને માટે વિશેષ વિવેચન કરી સમજાવો. કારણકે, આત્મવસ્તુને ઓળખી પરવસ્તુનો ત્યાગ કરવો એ ‘પૂર્ણતાનું’ લક્ષણ છે. અને એવી પૂર્ણતા માણસને શી રીતે પ્રાપ્ત થાય? તે મને દૃષ્ટાંત આપી સમજાવો.

ગુરુ—હે વિનીતશિષ્ય, જેને એ ‘પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવી હોય, તે-

જો પ્રથમ સ્વ તથા પરનો વિવેક રાખવો જોઈએ. ‘આ વસ્તુ આત્માની છે આ વસ્તુ પરની છે’ એવો વિવેક કરવાથી મનુષ્ય આત્મશુભમાં મગ્ન થાય છે. જ્યારે તે આત્મશુભમાં મગ્ન થાય છે, ત્યારે તેનામાં પૂર્ણતા એની મેળે પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મશુભમાં નિમગ્ન થયા વિના કદિપણ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી પૂર્ણતાને ઈચ્છનારા પુરૂષે આત્મશુભમાં મગ્ન થવું જોઈએ. અહિં ‘મગ્ન થવું’ એટલે શું? એ પ્રથમ જાણવાનું છે. જે મનુષ્ય ઈંદ્રિયોને ઉપયોગ રાખી નિયમમાં રાખે છે, અને પોતાના હૃદયમાં જ્ઞાનને નિશ્ચલ કરી રાખે છે, અને તે જ્ઞાનમાં લય થઈ જાય છે, તે મગ્ન કહેવાય છે. જ્યારે મનુષ્ય જ્ઞાનસમુદ્રમાં આત્માને મગ્ન કરી તે આત્માના અનુભવમાં ઉપયોગગત રહે છે, ત્યારે તેને પરવસ્તુ જે બાહ્યની પુદ્ગલિક વસ્તુ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, તે તેને ઝેર સમાન લાગે છે. એવો મગ્ન પુરૂષ આ જગતના તત્ત્વને જાણે છે. તેમજ આ જગત પરભાવનો પોતે કર્તા નથી. માત્ર સાક્ષીરૂપ જાણે છે. એવું સમજે છે.

શિષ્ય— ગુરુમહારાજ, એવા મગ્ન પુરૂષને શી રીતે ઓળખવો? તેનાં લક્ષણ કહો.

ગુરુ— હે શિષ્ય, તેવા મગ્ન પુરૂષને ઓળખવાનાં લક્ષણો કેવાં હોય? તે સાંભળ. તેવા મગ્ન પુરૂષને પછી પૌદ્ગલિક કથા નીરસ લાગે છે. તેને આ જગતના પદાર્થોની ઈચ્છા થતી નથી. તે નિઃસ્પૃહ પુરૂષને પછી અર્થ તથા કામ જરા પણ અસર કરી શકતા નથી. તેનામાં તેજઃશ્યા વધે છે, તેની દૃષ્ટિ કૃપાથી ભરપૂર રહે છે, અને તેની વાણી અમૃતમય લાગે છે. એ જ્ઞાનમગ્ન પુરૂષને જે સુખ થાય છે, તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી.

હે શિષ્ય, તે ઉપર એક કર્મવિહારી પુરૂષનું દૃષ્ટાંત સાંભળવા જેવું છે. તે દૃષ્ટાંત હું તને કહું, તે સાંભળ.

કોઈ એક નગરીમાં **કર્મવિહારી** નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને એક સુંદર સ્ત્રી અને બે પુત્રો હતા. તેને પોતાની સ્ત્રી તથા બંને પુત્રો ઉપર ઘણી પ્રીતિ હતી, તે હમેશાં પોતાના કુટુંબમાંજ મગ્ન થઈ રહેતો હતો. માત્ર પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ થાય તેટલું દ્રવ્ય મેળવી તેમાં સંતોષ માની સ્ત્રી અને પુત્રોના સુખ સામું જોઈ તે સદા ઘરમાંજ બેસી રહેતો હતો. તે કર્મવિહારી કુટુંબમોહી હતો, ત-

થાપિ તેનું હૃદય ધર્મની આસ્થાવાળું હતું, તેના મનમાં ધર્મનાં કામ કરવાની ઘણી ઈચ્છા રહેતી, પણ તે પોતાના કુટુંબના મોહને લઈને કાંઈપણ ધાર્મિક કામ કરી શકતો ન હતો. કોઈ કોઈવાર પોતાથી ધર્મનું કાર્ય નથી બનતું, એવું ધારી તે પોતાના મનમાં ઘણું પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો. અને પોતાના આત્માને અધન્ય માનતો હતો.

આ પ્રમાણે કેટલાક વર્ષો ગયા પછી એક વખતે તે કર્મવિહારીની સ્ત્રીના પિતાને ઘેર વિવાહનો પ્રસંગ આવ્યો, તે શુભ પ્રસંગ ઉપર તેના પિતાએ પોતાની પુત્રીને પુત્ર સહિત અગાઉથી જોડાવી. પિતાને ઘેર વિવાહનો પ્રસંગ જાણી તે સ્ત્રીએ પોતાને પિયર જવાના ઉમંગથી તે કર્મવિહારીની આજ્ઞા માગી. કુટુંબ મોહને લઈને એ વાત કર્મવિહારીને ગમી નહિ, પણ પોતાના સાસરાના આગ્રહથી તેણે પોતાના બંને પુત્રો સાથે પોતાની સ્ત્રીને તેના પિયરમાં મોકલી, અને પોતે લગ્નને દિવસે ત્યાં આવવાને કહ્યું.

સ્ત્રી તથા બંને પુત્રોના જવાથી કર્મવિહારીને પોતાના ઘરમાં ગમ્યું નહિ. કેટલાક દિવસ સુધી તો તેને બેચેની રહી, અને તેના હૃદયમાંથી સ્ત્રી તથા પુત્રોનું સ્મરણ ગમ્યું નહિ.

એક દિવસે કોઈ મહાત્મા તેને ઘેર ભિક્ષા લેવાને આવ્યા, મહાત્માને જોઈને કર્મવિહારી જોડ્યો—મહારાજ, મારે ઘેર કોઈ નથી, તેથી કોણ ભિક્ષા આપે ? આટલું કહી તે પાછો ફરીવાર જોડ્યો—“મહારાજ, હું ઘણો દુઃખી છું, મારું કુટુંબ પરગામ ગયું છે, મને આ ઘરમાં એકલું ગમતું નથી.” કર્મવિહારીનાં આ વચન સાંભળી તે દયાળુ મહાત્માએ વિચાર્યું કે, “આ કોઈ કુટુંબમોહિત ગૃહસ્થ છે, માટે તેનો ઉદ્ધાર કરવો. આવા મૂઢ પ્રાણીને ઉપદેશ આપવાથી ઘણું ઉપકાર થાય છે.” આલું વિચારી તે મહાત્માએ તે ગૃહસ્થને ઉપદેશ આપ્યો, અને પોતે તેના હૃદયમાં સારી અસર કરી તેની સાથે રહેવા લાગ્યા. કર્મવિહારી અને તે મહાત્મા પરસ્પર મિત્રવત્ થઈ એકત્રીને પ્રાપ્ત થયા.

તે પ્રતિજ્ઞા પામેલો કર્મવિહારી તે મહાત્માની ઉપર એવો આસક્ત થઈ ગયો કે, તે પોતાની સ્ત્રી તથા બે પુત્રોને તદ્દન ભૂલી ગયો. પોતાના સાસરાને ઘેર લગ્નનો નજીકનો દિવસ આવ્યો, તોપણ તે ત્યાં ગયો નહિ, અને પેલા મહાત્માની સાથે રહી અનુપમ આનંદને

અનુભવવા લાગ્યો.

વિવાહ ઉત્સવ સમાપ્ત થયા પછી કર્મવિદારીની સ્ત્રી તથા બંને પુત્રો પાછા આવ્યા. તેઓને જોઈ મિત્રના આનંદમાં મગ્ન થઈ ગયેલો કર્મવિદારી કાંઈપણ બોલ્યો નહિ. તેણે તેઓમાંથી કોઈને હર્ષથી બોલાવ્યા નહિ. પોતાના પતિની આવી વિલક્ષણ સ્થિતિ થઈ ગયેલી જોઈ તે સ્ત્રી પોતાના પતિની પાસે આવી, અને પોતાના સૌંદર્યથી પતિને મોહિત કરવા લાગી, પણ તેને કાંઈપણ મોહ ઉત્પન્ન થયો નહિ. ઉલટો તેણીની તરફ અભાવ થયો. પછી તેના બંને પુત્રો તેની પાસે ખુશી કરવા આવ્યા, તેણે તેમને આદર આપ્યો નહિ. તેથી તેઓ વિલબ્ધ થઈ પાછા ચાલ્યા ગયા.

કર્મવિદારી પોતાના કુટુંબનો મોહ ઉતારી પેલા મહાત્માની સાથે વાર્તાગોષ્ઠી કરી પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. અને તેથી તે ઘણોજ સુખી થયો.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંતનો ઉપનય સમજવા જેવો છે. જે કર્મવિદારી તે સુકૃત-કરનારો ભવ્ય જીવ સમજવો. તેને જે પ્રથમ કુટુંબ ઉપર મોહ હતો, તે તેને અજ્ઞાનનો યોગ હતો. તેને જે સ્ત્રી હતી, તે પૌદ્ગલિક કથા સમજવી. અને જે બે પુત્રો હતા, તે અર્થ તથા કામ સમજવા. જ્યારે તેને પૌદ્ગલિક કથા ઉપર મોહ હતો, ત્યારે તેની પાસે અર્થ અને કામ રહેલા હતા. તે બધાના મોહમાં તે મગ્ન થઈને પડ્યો રહ્યો હતો. જે મહાત્મા તેને ઘેર ભિક્ષા માગવાને આવ્યા હતા, તે સ્વપરનો વિવેક સમજવો. જ્યારે તેને સ્વપરના વિવેકનો યોગ થઈ આવ્યો, એટલે તે આત્મગુણમાં નિમગ્ન થઈ ગયો. તેથી તે જ્ઞાનસમુદ્રમાં મગ્ન થઈ આત્માનો અનુભવ કરવા લાગ્યો. તેની સ્ત્રી અને બે પુત્રો તેનાથી જ્યારે બુદ્ધા પડ્યા, ત્યારે તેને તે મહાત્માનો યોગ થયો હતો. જીવ જ્યારે પૌદ્ગલિક કથા તથા અર્થ કામથી વિયુક્ત થાય છે, ત્યારે તેને સ્વપરનો વિવેક ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે તે કર્મવિદારીની સ્ત્રી અને બે પુત્રો પરગામથી પાછા આવ્યા, ત્યારે તેમની તરફ કર્મવિદારીને અભાવ થઈ ગયો હતો. તે ઉપરથી સમજવાનું કે, “સ્વપર વિવેકથી આત્મ સ્વરૂપમાં મગ્ન થયેલા પુરુષને પછી પૌદ્ગલિક કથા નીરસ લાગે છે, અને અર્થ તથા કામ તેને રૂચિર થતા નથી.”

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે, આત્મસ્વરૂપમાં મગ્ન થયેલા ભવિ જીવને કેવો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે ? એ જ્ઞાન મગ્ન થયેલા પુરૂષને જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી.

શિષ્ય—હે ગુરૂમહારાજ, આપે મગ્નતાને માટે જે દૃષ્ટાંત આપી સમજાવ્યું, તે મારા સમજવામાં યથાર્થ રીતે આવી ગયું છે. હે મહાનુભાવ, આપે મારી ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આપના ઉપદેશથી હું મારા ચારિત્રનો નિર્વાહ કરવાને સમર્થ થઈ શકું છું, ચારિત્રધારી મુનિને જે ભાવના રાખવી જોઈએ, તેવી ભાવના સર્વદા જાગ્રત રહે, તેવી રીતે આપ ઉપદેશ આપો છો.

આ વખતે પેલો ગૃહસ્થ શિષ્ય પણ હુષ્ પામી બોલી ઉઠ્યો—ભગવન્, આપના ઉપદેશથી મારા આત્માનો પણ મોટો ઉપકાર થાય છે. જેમ જેમ આપનો ઉપદેશ સાંભળું છું, તેમ તેમ મારા ભાવ ચારિત્રના પરિણામ વધતા જાય છે.

ચતુર્વિંશ બિંદુ—જગતમાં સર્વથી સુખી કોણુ ?

“સુખી જગતિ કુર્લ્લજઃ” સાહિત્ય.

“આ જગતમાં સુખી મળવો મુશ્કેલ છે.”

હિશિષ્ય—હે ભગવન્, હું જ્યારે પાઠશાળામાં ભણુવા જતો હતો, ત્યારે એક વખતે અમારા વિદ્યાગુરૂએ અમને બોધ આપ્યો હતો કે, હે વિદ્યાર્થીઓ, જ્યારે તમે યોગ્યવયના થાઓ, અને સંસારનો આરંભ કરો, ત્યારે તમે તમારા હૃદયમાં વિચાર કરજો કે, “આ સંસાર દુઃખ રૂપ છે, તેમાં સર્વથી સુખી કોણુ છે?” આવો નિત્ય વિચાર કરવાથી તમારા હૃદયમાં સુખી થવાને માટે ઈચ્છા થશે,

અને તેને માટે તમે પ્રયત્ન કરજો. હે ગુરૂ મહારાજ, તે વખતે હું જાળક હોવાથી તે વાત સમજી શક્યો નહિ; પણ વિદ્યાગુરૂનો તે ઉપદેશ મારા મુગ્ધ હૃદયમાં એવો લગ્ન થઈ ગયો છે કે, તેનું મને વારંવાર સ્મરણ થયા કરે છે, અને (આ જગતમાં કોણ સુખી છે) તેનો હું વારંવાર વિચાર કર્યો કરું છું. આ વિષે મેં ઘણા વિદ્વાનોને પૂછ્યું છે, પણ કોઈએ મારા મનનું સમાધાન કર્યું નથી. કોઈ ધનાઢયને સુખી કહે છે, કોઈ વિદ્વાનને સુખી કહે છે, કોઈ શાંત સ્વભાવવાળાને, કોઈ નિઃસ્પૃહીને, કોઈ ત્યાગીને, કોઈ કળાધરને, કોઈ રૂપવાનને, કોઈ ઉત્તમ સ્વભાવવાળાને અને કોઈ સંતોષીને સુખી કહે છે. આ પ્રમાણે જુદાજુદા જનને સુખી કહેવાથી મારા મનમાં અનેક પ્રકારનો જ્રમ થઈ ગયો છે. તેથી હે કૃપાળુ ગુરૂ, આપ તે મારા જ્રમને દૂર કરો.

ગૃહસ્થ શિષ્યનો આ પ્રશ્ન સાંભળી ગુરૂ હૃદયમાં પ્રસન્ન થતા જોડ્યા—હે વિનયી શિષ્ય, આ તારો પ્રશ્ન વિશેષ ઉપયોગી છે. અને તેને માટે જુદા જુદા વિદ્વાનો જુદા જુદા વિચાર બતાવે છે. વસ્તુતાએ તો આ સંસારમાં કોઈ સુખીજ થઈ શકતું નથી. જ્યારે આ મોહમય સંસારને છોડી દઈ પરમ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી ચારિત્રને શ્રદ્ધા કરે છે, ત્યારેજ માણસ ખરો સુખી થાય છે, તથાપિ સંસારની અંદર રહેલો મનુષ્ય કેટલાએક ગુણોને લઈને સુખી રહે છે. તેને માટે એક દૃષ્ટાંત કહું, તે તું સાવધાન થઈને સાંભળ—

કોઈએક મુસાફર રસ્તામાં ચાલ્યો જતો હતો, ત્યાં એક મોટું જંગલ આવ્યું. તે ભયંકર જંગલ જોઈ તેને વિચાર આવ્યો કે, “આવા ભયંકર જંગલમાં એકલા જવું, તે ઠીક ન કહેવાય, માટે કોઈ સારા માણસનો સાથ મળે તો તેની સાથે જવું વધારે યોગ્ય છે.” આવું ચિંતવતાં તેને કેટલાએક પુરૂષોનો સાથ મળી આવ્યો. તે પુરૂષોના સાથમાં તે માણસ વધારે હેરાન થયો, એટલે તેણે વિચાર કર્યો કે, “આવા નકારા સાથના કરતાં સાથ ન હોય, તે વધારે સારું? આવા લોકોની સાથે જવું, તે જોખમ ભરેલું છે.” આવું વિચારી તે ડાહ્યા પુરૂષે તે સાથનો ત્યાગ કરી દીધો. અને પોતે એકલો આગળ ચાલ્યો. આગળ જતાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી તેના જોવામાં આવી, તે સ્ત્રીની સાથે વાતચીત કરતાં તેના બાણુવામાં આવ્યું કે, આ સ્ત્રી પ્રૌઢ અને બાહાદુર છે, તેથી પેલા પુરૂષોના સાથના કરતાં આ સ્ત્રી વધારે ઉપ-

યોગી છે, આવું ધારી તે મુસાફરે તે સ્ત્રીનો સાથ કર્યો, અને પોતે તેની સાથે જંગલમાં આગળ ચાલ્યો. આગળ ચાલતાં કોઈ પુરૂષ તે સ્ત્રીને શોધતો જોવામાં આવ્યો તે પુરૂષ આ વૃદ્ધ સ્ત્રીને જોઈ ખુશી થઈ ગયો, અને તે ઉમંગથી તેણીને ભેટી પડ્યો. વૃદ્ધા પણ પ્રેમથી તે પુરૂષને ભેટી પડી, અને બંનેની વચ્ચે વાતસલ્યભાવ જોવામાં આવ્યો. તે દેખાવ જોઈ પેલો મુસાફર આશ્ચર્ય પામી ગયો, અને તેણે તે વૃદ્ધાને પૂછ્યું, “માતા, આ પુરૂષ તમારે શું થાય છે ?” વૃદ્ધાએ ઉત્તર આપ્યો, “એ મારો પુત્ર છે, તેને શોધવાને હું જતી હતી, અને તે મને શોધવા નીકળ્યો હતો. અહિં તમારી પાસે અમારો બંનેનો મેળાપ થઈ ગયો. વૃદ્ધાનાં આ વચન સાંભળી તે મુસાફર ખુશી થયો. તે વૃદ્ધા, તેણીનો પુત્ર અને મુસાફર ત્રણે આગળ ચાલ્યાં. ત્યાં એક વૃદ્ધ પુરૂષ અને એક સુંદર કન્યા તેમના જોવામાં આવ્યાં. તેમને જોઈ મુસાફર ઘણાજ આનંદ પામ્યો, અને તેમનો સાથ કરવાની તેને ઇચ્છા થઈ આવી. મુસાફરે પ્રસન્ન વદને તે વૃદ્ધ પુરૂષને કહ્યું, “ભદ્ર, આપ કોણ છો ? આ કન્યા કોની છે ? અને તમે કયાં જાઓ છો ?” વૃદ્ધે ઉત્તર આપ્યો, “હું એક મુસાફર છું, આ કન્યા મારી પુત્રી છે, તેને માટે કોઈ યોગ્ય વરને શોધવા નીકળ્યો છું.” મુસાફરે કહ્યું, “તમારે કન્યાને માટે કેવો વર જોઈએ છીએ ?” વૃદ્ધ મુસાફરે ઉત્તર આપ્યો, “મારી એવી ઇચ્છા છે કે, જ્યાં આ કન્યાને આપવી, ત્યાં મારે પોતાને પણ સાથે રહેવું, કારણકે, હું આ કન્યાના વિયોગથી રહી શકું તેમ નથી. જે કોઈ યોગ્ય પુરૂષ મને રાખવાનો ઠરાવ કરે, તેનેજ આ સુંદર કન્યા આપવાની મારી ઇચ્છા છે.”

વૃદ્ધનાં આવાં વચનો સાંભળી તે મુસાફરે વિચાર્યું કે, “આ કન્યા ઘણી સુંદર છે, તેથી આ વૃદ્ધના ઠરાવ પ્રમાણે કપૂલ કરી હું પોતે તે કન્યાને પરણું તો વધારે સારું, કારણકે, હું અદ્યપિ અવિવાહિત છું.” આવું વિચારી તે મુસાફરે વૃદ્ધને વિનયથી કહ્યું, “ભદ્ર, હું અદ્યપિ અવિવાહિત છું. તેથી જો તમે મને આ સુંદર કન્યા આપો તો હું તમને યાવજીવિત સાથે રાખીશ, અને આ સુંદર બાળાને સુખી કરીશ.” તે મુસાફરનાં આવાં વચન સાંભળી તે વૃદ્ધ તેને સર્વ રીતે યોગ્ય જાણી ગાંધર્વ વિધિથી તે કન્યા તેને પરણાવી. પછી તે મુસાફર પેલા વૃદ્ધ માતા તથા પુત્ર અને આ વૃદ્ધ પિતા તથા પુત્રી—એ ચારે

ના સાથથી નિર્વિઘ્ને તે જંગલનું ઉલ્લંઘન કરી ગયો, અને તે સર્વ રીતે સુખી થયો.

હે ગૃહિશિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી આ સંસારમાં કોણ સુખી છે? એ વાત તારા સમજવામાં આવી જશે. જે મુસાફર છે, તે સંસારી ભવ્ય જીવ સમજવો. જે ભયંકર જંગલ તે આ સંસાર સમજવો. દરેક સંસારી જીવ આ સંસારરૂપ જંગલનો મુસાફર છે. અને તેને તે ભયંકર સંસારરૂપ જંગલ પ્રસાર કરવાનું છે. તે જીવરૂપી મુસાફરને જે નકારા લોકોનો સાથ મળ્યો, તે ક્રોધ વગેરે કષાયો સમજવા. સંસારરૂપ જંગલની મુસાફરીમાં જીવ જો એ કષાયનો સંગાત કરે છે, તો તેથી ઘણો દુઃખ પામે છે. તે મુસાફર જીવ ભવિહીનો, તેથી તેણે એ કષાયનો સાથ નકારો જાણી છોડી દીધો હોતો. પછી તેને તે વૃદ્ધ સ્ત્રી મળી તે દાનશીળતા અથવા સખાવત સમજવી. જ્યારે તેણે સખાવતનો સાથ કર્યો, એટલે તે સુખી થવા માંડ્યો. થોડે જતાં જે પેલો પુરૂષ વૃદ્ધા સ્ત્રીને મળ્યો, તે સ્નેહ સમજવો. સખાવત કરવાથી સ્નેહ એટલે લોકપ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેથી તે જગતમાં સુખી થાય છે. સ્નેહ ઉત્પન્ન કરનાર સખાવત હોવાથી તેમનો માતા પુત્રનો સંબંધ કહેલો છે. તે જીવરૂપી મુસાફર સખાવતથી થયેલા સ્નેહથી સુખી થઈ આગળ ચાલ્યો—ત્યાં તેને જે વૃદ્ધ પિતા તથા સુંદર પુત્રી મળ્યાં, તે સંતોષ તથા શાંતિ સમજવા. સંતોષ રાખવાથી શાંતિ મળે છે, તેથી તેમનો પિતા પુત્રીવત્ સંબંધ છે. જ્યારે તે સંતોષરૂપ વૃદ્ધ પુરૂષ જીવરૂપ મુસાફરને પ્રાપ્ત થયો, એટલે તેની સાથેજ તેને શાંતિ મળે છે. સંતોષને પ્રાપ્ત કરવાથી શાંતિનો ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. સંતોષરૂપી વૃદ્ધ પુરૂષે તે જીવરૂપી મુસાફરને સર્વ રીતે યોગ્ય જોઈ પોતાની શાંતિરૂપી પુત્રીને આપી. અને તે સાથે એવો ઠરાવ કર્યો કે, “જે મારી પુત્રીને પરણે તે મને સાથે રાખે.” આ ઉપરથી સમજવું કે, સદા સંતોષને ધારણ કરનાર જીવ શાંતિને મેળવી શકે છે.

હે ગૃહિશિષ્ય, આ પ્રમાણે તે જીવરૂપી મુસાફર સખાવત, સ્નેહ, સંતોષ અને શાંતિ એ ચારેનો સાથ કરી આ સંસારરૂપી જંગલમાં સર્વ રીતે સુખી થયો હોતો. આ ઉપરથી તારે સમજવું કે, જે પુરૂષ સખાવત, સ્નેહ, સંતોષ અને શાંતિ ધારણ કરે છે, તે પુરૂષ આ જગતમાં

સર્વથી સુખી કહેવાય છે. એટલે જેણે આ દુઃખરૂપ સંસારમાં સુખી થવું હોય, તેણે હમેશાં સખાવત કરવી, સ્નેહ એટલે લોકપ્રીતિ મેળવવી, સંતોષ રાખવો અને શાંતિ ધારણ કરવી.

ગૃહિશિષ્ય—હે ભગવન્, આજે મને પૂર્ણ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે. જેને માટે હું ઘણા દિવસ થયાં વિચાર કરતો હતો, તે મારો બધો વિચાર આજે સર્વરીતે કૃતાર્થ થયો છે. મારા હૃદયની શંકા દૂર થઈ ગઈ છે. એટલુંજ નહિ, પણ હું હવે એવા નિશ્ચય ઉપર આવી ગયો કે, જો મારે ચારિત્રનો યોગ થાય, તો વધારે સાફ, નહિ તો હું આ સંસારમાં રહીને પણ સુખી થઈ શકીશ. કારણકે, સખાવત, સ્નેહ, સંતોષ અને શાંતિ એ ચાર સદ્ગુણોને મેળવવાનો જો હું યત્ન કરીશ, તો હું સંસારમાં રહીને પણ સુખી થઈશ. હે ઉપકારી ગુરુ, આજે આપે મારો મોટો ઉપકાર કર્યો છે, અને તેથી હું મારા આત્માને કૃતાર્થ માનું છું. આપના જેવા મહાશય ગુરુની શરણે આવેલો કયો પુરૂષ સુખી ન થાય ? શરણે આવેલાને સુખી કરવા, એ એક મહાત્મા-ઓનું મહાવ્રત છે.

પંચવિંશ ધિન્દુ—તપસ્યા.

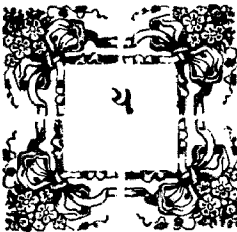

“નિકાચિતાનામપિ કર્મણાં યદ્, ગરીયસાં જૂઘગ્ધુર્ધરાણામ્ ।

વિજેદને વજ્રમિવાતિતીવ્રં.

નમોઽસ્તુ તસ્મૈ તપસેઽદ્જુતાય ” ॥ ૧ ॥ શાંત સુધારસ.

અર્થ—“પર્વતના જેવા દુર્ધર ભારે નિકાચિત કર્મોને લેદવામાં જે વજ્રના જેવું અત્યંત તીવ્ર છે, તેવા અદ્ભુત તપને નમસ્કાર છે.”

તિશિષ્ય—ગુરુમહારાજ, જૈનશાસ્ત્રમાં લખે છે કે, “તપસ્યા કરવાથી ભારે નિકાચિત કર્મોનો પણ લેદ થઈ જાય છે.” આ વાત કેવી રીતે સંભવે ? તે મને વિવેચન કરી સમજાવો.

ગુરુ—હે વિનીત, તે ઘણુંજ ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રશ્ન કર્યો છે.

દરેક ગૃહસ્થ તથા યતિએ તપસ્યાનો મહાન્ ગુણ ધારણ કરવો જોઈએ, અને તેનો પ્રભાવ જાણવો જોઈએ. હે શિષ્ય, તપસ્યાના બાર પ્રકાર છે. તેમાં છ બાહ્ય તપ અને છ આભ્યંતર તપ કહેવાય છે. બાહ્ય તપથી શારીરિક વિકારો દૂર થતાં પ્રાણી સર્વ રીતે દ્રવ્યથી શુદ્ધ બની જાય છે. અને આભ્યંતર તપથી માનસિક વિકારો દૂર થતાં પ્રાણી સર્વ રીતે ભાવથી શુદ્ધ બની જાય છે. અનશન, ઉનોહરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસ પરિહાર, કાયકલેશ અને સંલીનતા—એ છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ કહેવાય છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાયધ્યાન, વિનય અને કાયોત્સર્ગ—એ છ પ્રકારનું આભ્યંતર તપ કહેવાય છે. એ તપ ચારિત્ર્યથી લક્ષ્મીને વશ કરવાની વિદ્યા છે; મોક્ષના સુખને આપવામાં ચતુર છે, અને ચિંતિત અર્થને આપવામાં ચિંતામણિ છે. હે શિષ્ય, તે દૃઢપ્રહારીનું ચરિત્ર વાંચ્યું હશે, તેણે ઘણું કઠોર કર્મ કર્યું હતાં, પણ તે તપના પ્રભાવથી પોતાના કઠોર કર્મનો નાશ કરી મોક્ષને પામ્યો હતો. એ તપનો પ્રભાવ આર્દ્ર શાસ્ત્રમાં સારી રીતે ગવાય છે. જેમ પ્રહીસ અગ્નિ સુવર્ણના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે, તેમ તપ આત્માના કર્મરૂપ રજને દૂર કરી આત્માનું સાક્ષાત્ શુદ્ધ જ્યોતિસ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. તે ઉપર એક સંક્ષિપ્ત દૃષ્ટાંત કહેવાય છે. તે સાંભળ—

કોઈ એક નગરમાં ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે કુટુંબથી રહિત હતો, તથાપિ હૃદયમાં સંતોષ માની પોતાનો ગૃહ—અવહાર ચલાવતો હતો. એક વખતે કોઈ આડ ચોર લોકો ચોરવાને તેના ઘરમાં પેઠા. તે વખતે તે નિદ્રામાં પડ્યો હતો. જ્યારે ચોર લોકોએ તેનું દ્રવ્ય લુંટવા માંડ્યું, એટલે પાંડોશમાંથી કોઈ એક પુરૂષે આવી તેને જગાડ્યો, એટલે તે જાગી ઉઠ્યો. તેને જાગેલો જોઈ પેલા ચોર લોકો ત્યાં આસપાસ સંતાઈ ગયા. તે વખતે તે ગૃહસ્થે પેલા પાંડોશીની સલાહ લઈ વિચાર્યું કે, “હવે જાગતા રહેવું, નહીં તો એ ચોરો આવી માંડે દ્રવ્ય ચોરી જશે. અથવા આ ઘરમાં આટલું બધું ઘણું દ્રવ્ય છે, તે વધારે જોખમ છે, માટે તેને બદલે કોઈ કીંમતી રત્ન લઈ મારી પાસે ગુપ્ત રીતે રાખું, તો પછી ચોરાવાની ધાસ્તી નહિ રહે.” આવું વિચારી તેણે પોતાના બધા દ્રવ્યને સાટે એક મોટી કીંમતવાળું રત્ન ખરીદ્યું, અને તે ઘણા યતનથી પોતાની પાસે રાખ્યું. પેલા આડ ચોરોના જાણવામાં

આવ્યું કે, ‘તે ગૃહસ્થની પાસે એક કીંમતી રત્ન છે,’ તેથી તેઓ તે રત્ન લઈ લેવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમને પ્રયત્ન કરતાં જાણી તે ગૃહસ્થ હૃદયમાં ભય પામ્યો, અને તે ઘણી સાવધાનીથી તે રત્નનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો. એક વખતે તેણે પેલા પોતાના ઉપકારી પાડોશીને પૂછ્યું કે, “તમારી સલાહથી મેં બધા દ્રવ્યને બદલે એક જ કીંમતી રત્ન લીધું છે, પણ હજી મને પેલા આઠ ચોરોનો ભય મટતો નથી; માટે હવે મારે શું કરવું? તે ઉપાય કહો. તે ગૃહસ્થનાં આવાં વચનો સાંભળી તે ઉપકારી પાડોશીએ કહ્યું, “હે ભદ્ર, ચિંતા કરીશ નહિ, તેનો એક ઉપાય છે, તે સાંભળ. આ રત્ન દેવતાંઈ છે. તેની આરાધના કરવાથી તેની રક્ષા કરનારા બાર પુરૂષો તેમાંથી પ્રગટ થશે, તે બાર પુરૂષો તારા રત્નની સારી રીતે રક્ષા કરશે, એટલે તું પછી નિશ્ચિત થઈ જઈશ.” પાડોશીનાં આવાં વચનો સાંભળી તે ગૃહસ્થે તે રત્નની સારી રીતે આરાધના કરવા માંડી. તે આરાધના કરવાથી બાર પુરૂષો પ્રગટ થયા અને તેમણે પોતાના બળથી પેલા આઠ ચોરોને દૂર કરી દીધા. એટલે તે ગૃહસ્થ નિશ્ચિત થઈ સુખી થયો. અને છેવટે તેના જીવનની સર્વ રીતે સાર્થકતા થઈ.

હે વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી જે ઉપનય છે, તે સાંભળ, જે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ તે આ સંસારી જીવ સમજવો. તે સંસારી જીવને પોતાના આત્મા શિવાય બીજું કોઈ સહાયકારી નથી. જે સગા, સને-હીઓ છે, તે બધા સ્વાર્થીઓ છે. તેથી તેને કુટુંબ રહિત કહ્યો છે. આઠ ચોર લોકો જે તેના ઘરમાં ચોરી કરવાને પેલા, તે આઠ કર્મ સમજવા. તે વખતે તે ગૃહસ્થ નિદ્રામાં હતો, તે પ્રમાદમાં હતો, એમ સમજવું. જ્યારે જીવ પ્રમાદી થઈ કાંઈપણ ધર્મ કરતો નથી, ત્યારે આઠ કર્મરૂપી ચોરો તેના સુકૃતરૂપી દ્રવ્યને હુંડી લે છે. જે તેનો પાડોશી તે ઉપકારી ગુરૂ સમજવા. તે પ્રમાદમાં પડેલા જીવને પ્રતિજોધ આપી જગાડે છે. અને પ્રતિજોધ પામી જાગ્રત થાય છે, એટલે પેલા આઠ કર્મરૂપી ચોરો સંતાઈ રહે છે, અર્થાત્ તદ્દન નાશ પામતા નથી. પછી પાડોશીરૂપ ગુરૂએ તેને સમજાવ્યો—અર્થાત્ પ્રતિજોધ આપ્યો, એથી તેણે પોતાના સુકૃત રૂપી દ્રવ્યનું રક્ષણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે બધા દ્રવ્યને બદલે તેણે કીંમતી રત્ન લીધું, તે ચારિત્ર સમજવું. કારણ કે, ઘણાં સુકૃતોના બદલામાં ચારિત્ર રત્ન મળે છે, આઠ કર્મરૂપી ચોરો તે

ચારિત્ર રત્નને લેવા પ્રયત્ન કરે છે. અર્થાત્ ચારિત્રધારી મુનિને પણ કર્મ તેા લાગુ પડે છે. કર્મના ભયથી જ્યારે તે ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યો, એટલે પાડોશી રૂપ ગુરૂ તે ચારિત્ર રત્નની રક્ષા કરવાનો ઉપાય બતાવે છે. તે ઉપાયથી તે ગૃહસ્થે જે રત્નની આરાધના કરી અને તેમાંથી બાર પુરૂષો પ્રગટ થયા, અને તેમણે તેના રત્નની રક્ષા કરી. આ ઉપરથી એટલું સમજવાનું કે, ચારિત્રધારી જીવે ચારિત્રની ઉપાસના કરવાથી જે બાર પુરૂષો પ્રગટ કર્યા, તે બાર પ્રકારના તપ સમજવાં, તે તપસ્યાના પ્રભાવથી તેના ચારિત્રરૂપી રત્નની સારી રીતે રક્ષા થઈ હતી, અને તેથી તે નિશ્ચિતપણે ચારિત્રનો આરાધક થઈ સર્વ રીતે સુખી થયો હતો.

હે વિનિત શિષ્ય, આથી દરેક મુનિએ પોતાના ચારિત્ર રત્નની રક્ષા કરવાને બાર પ્રકારનું તપ આચરવું જોઈએ. તપસ્યાના આચરણથી ચારિત્રની રક્ષા થાય છે, અને તેથી તે ચારિત્રનો ઉત્તમ આરાધક બની આ લોક તથા પરલોકમાં સુખી થાય છે. તે તપસ્યાને માટે પંડિતરત્ન વિનયવિજયજી પોતાના શાંતસુધારસમાં નીચે પ્રમાણે ગાય છે—

“શમયતિ તાપં ગમયતિ પાપં, રમયતિ માનસહંસમ્ ।

હરતિ ક્ષિપોહં દૂરારોહં, તપ ઇતિ વિગતાશંસમ્” ॥ ૧ ॥

“તપ નિઃશંકપણે તાપને શમાવે છે, પાપને શુભાવે છે, મન-રૂપી હંસને રમાડે છે. અને ગાઢ એવા મોહને હરી લે છે.”

હે શિષ્ય, આવી તપસ્યાને કયો પુરૂષ આચરે નહિ? તપસ્યા એ અદ્ભુત દિવ્ય વસ્તુ છે. ચારિત્રરૂપી લક્ષ્મીને વશ કરવાની તે મહા-વિદ્યા છે. મોક્ષરૂપી સુંદર મેહુલ ઉપર ચડવાની નીસરણી છે, મનવાં-છિત અર્થ આપવાને ચિંતામણિ રત્નની જ્યોતિ છે, કર્મરૂપી મહારો-ગની તે ઔષધિ છે, અને સમસ્ત સુખનો અખૂટ ભંડાર છે.

જેમ પ્રચંડ પવનથી મેઘની ઘાટી પંક્તિ વિરામ પામી જાય છે. તેમ તપસ્યાથી પાપની ઘાટી પંક્તિ ક્ષણભંગુર થઈ જાય છે. આવા અર્થને દર્શાવનારૂં નીચેનું ગીત શાંતસુધારસમાં ગવાય છે—

“યાતિ ઘનાપિ ઘનાઘનપટટ્વી, સ્વરપવ્નેન વિરામમ્ ।

જજતિ તયા તપસા હુસ્તાલી, ક્ષણજંગુરપરિણમમ્” ॥ ૧ ॥

પડવિંશ બિંદુ—જીવને ભૂતનો વળગાડ.

“મનઃપિશાચગ્રહિત્વીકૃતઃ પતન
જવાંબુઘૌ નાયતિદૃગ્જનો જનઃ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“પરિણામ નહીં વિચારતો માણસ મનરૂપી ભૂતે ઘેલો
કરી દીધેલો જીવ આ સંસાર સાગરમાં પડે છે.”

ખ ને શિષ્યો—હે ગુરૂ મહારાજ, આપે ચારિત્રરૂપી રત્નની
રક્ષા કરવામાં ઉત્તમ સાધનરૂપ એવા તપને માટે જે
દૃષ્ટાંત આપી સમજાવ્યું, તે સાંભળી અમે ઉત્તમ પ્રકાર-
રને પ્રતિબોધ પામ્યા છીએ. આપના કહેવા ઉપરથી

અમને નિશ્ચય થયો છે કે, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તપસ્યા કરી ચારિત્ર
રત્નની રક્ષા કરવી—એજ આ સંસારમાં સારરૂપ છે. તે સાથે વળી
અમને એવો પણ નિશ્ચય થયો છે કે, બીજા પુદ્ગલિક દ્રવ્ય ઉપરથી
મોહ ઉતારી તેને બદલે ચારિત્ર રત્ન ઉપર મોહ કરવો, કે જેથી નિશ્ચિ-
તપણે ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ સંપાદન કરી શકાય છે.

હે મહાનુભાવ, અમોને આવો નિશ્ચય થયો છે, તે છતાં તે
નિશ્ચય સ્થિર રહેશે કે નહિ? તેવી શંકા મનમાં રહ્યા કરે છે, તો
આપ કૃપા કરી હવે એવો બોધ આપો કે, જેથી અમારો નિશ્ચય દઢ
રહે. કદિ પણ ચલાયમાન થાય નહિ.

ગુરૂ—હે વિનીત શિષ્યો, તેને માટે એક સદ્બોધક દૃષ્ટાંત છે,
તે સાવધાન થઈને સાંભળો. કોઈ એક ગાંડો માણસ મનની વિકળ-
તાથી ગામ તથા જંગલમાં રખડતો હતો. તેને ગાંડો જાણી ગામના

છોકરાઓ ટોળે ટોળે તેની પાછળ ભમતા હતા, અને તેની ઉપર ધૂળ તથા પથરા ફેંકતા હતા. આ પ્રમાણે અનેક જાતની વિડંબના પામતો તે ગાંડો ઘણોજ દુઃખી થયો હતો.

એક વખતે તેની તેવી નકારી સ્થિતિ જોઈ કોઈ દયાળુ ગૃહસ્થ-ને દયા ઉપજી, અને તેથી તે ગાંડા માણસને સુખી કરવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવેલા સમુદ્રના બંદર ઉપર લઈ ગયો, અને તેને સમજાવી એ-ક સુંદર વાહાણમાં બેસાડી બીજા દ્વીપમાં મોકલ્યો, જે દ્વીપમાં આવનારા ગાંડા માણસો સાજા થઈ જતા હતા. તે ગાંડો માણસ પેલા ગૃહસ્થના સમજાવવાથી તે વાહાણમાં બેઠો, અને ખલાશીઓએ તે વાહાણને આગળ હંકાર્યું. વાહાણ ભર સમુદ્રમાં આગળ આડ્યું. ત્યાં તે ગાંડો માણસ સંબ્રમથી બેઠો થયો. તેનો સંબ્રમ જોઈ પેલા ખલાશીઓ જાણ્યું કે, આ માણસને ભૂત વળગ્યું છે, અને તેથી તે આવી ચેષ્ટા કરે છે. પછી ખલાશી તે ગાંડા માણસને સમજાવવા લાગ્યો—“ અરે ? ભલા માણસ, તું શા માટે આવી ચેષ્ટા કરે છે ? જરા શાંત થઈને બેસી જા. તને તારા સારા લાગ્યે આ સુંદર વાહાણ મળ્યું છે, તે તને પેલા બેઠામાં લઈ જશે, જ્યાં પોહોંચવાથી તું સાજા થઈશ, અને તારાં ગાંડપણ દૂર થઈ જશે. ”

આ પ્રમાણે તેણે સમજાવ્યો, તોપણ તે ગાંડો માણસ સમજ્યો નહિ, અને આખરે તેણે ઉન્મત્ત દશામાંજ તે ભરસમુદ્રમાં પડતું મૂક્યું. જ્યાં તે ઘણોજ દુઃખી થયો.

હું વિનીતશિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે જે સમજવાનું છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળો.

જે ગાંડો માણસ તે જીવ સમજવો. તેને મનરૂપી ભૂતે વળગી ને. ઘેલો કરી દીધો છે. મન અનેક પ્રકારના સંકલ્પવિકલ્પો કરાવી માણસને ઘેલો બનાવી દે છે. જેમ ગાંડા થઈ ગયેલા માણસને છોકરાઓ ધૂળ તથા પથરા ફેંકી હેરાન કરે છે, તેમ મનરૂપ ભૂતથી ગાંડા થયેલા જીવને આ સંસારના અનેક જાતનાં દુઃખ આવી પડે છે. જે કોઈ દયાળુ ગૃહસ્થ તેની પરદયા લાવી તેને બંદર ઉપર લઈ ગયો, તે સત્સંગ સમજવો. સત્સંગ થવાથી માણસ નકારો હોય, પણ ક્ષણભર સારે માર્ગે દોરાય છે. બંદરપર પોહોંચેલા તે ગાંડા માણસને કોઈ ખલાશીએ વાહાણમાં બેસાર્યો હતો. અહિં ખલાશીરૂપ ગુરૂ મનરૂપી

ભૂતે વળગેલા જીવને પ્રતિબોધ આપી જૈનધર્મરૂપી નાવમાં બેસારે છે. વહાણ સમુદ્રમાં ચાલતાં તેને બલાશીએ સારી રીતે સમજાવ્યો, તે છતાં ગાંડાઈને લઈને તેણે સમુદ્રમાં પડતું મૂક્યું હતું. બલાશીરૂપ ગુરૂ જીવને પ્રતિબોધ આપી જૈન ધર્મરૂપી નાવની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તે છતાં મનરૂપી પિશાચના વળગાડથી ગાંડો થઈ ગયેલો જીવ આ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પડતું મૂકે છે.

હું વિનીત શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી દરેક ભવિ જીવે સમજવાનું છે કે, જે મનરૂપી ભૂત વળગવાથી માણસ ગાંડો થઈ જાય છે, તે મનને વશ કરવું જોઈએ. જે માણસ પોતાના મનને વશ કરે છે, તે હમેશાં સ્વસ્થ રહી પોતાના કર્તવ્યને સારી રીતે બજાવી શકે છે. મનને વશ કરનારો મનુષ્ય જો ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે, તો પછી તે કદિ પણ ધર્મમાં શિથિલ થતો નથી. જ્યારે ધર્મ ઉપર દૃઢતા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે પછી તે આ સંસારરૂપ સાગરમાં પડતો નથી. જેવી રીતે આ સંસારરૂપ સાગરમાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર થાય, તેવી રીતે તે સર્વદા પ્રયત્ન કર્યો કરે છે. જે માણસ આ સંસારરૂપ મહાસાગરને તરવા જૈનધર્મરૂપી દુર્લભ નાવને પ્રાપ્ત કરે છે, તે માણસ સુખેથી એ મહાસાગરને તરી જાય છે. પણ જો તે મનરૂપી ભૂતના વળગવાથી ઘેલો થઈ જાય, તો તે પરિણામ વિચાર્યા વગર આ સંસારરૂપ મહાસાગરમાં પડે છે. તેવાજ ભાવને દર્શાવતો એક સ્મરણીય શ્લોક મુનિ સુંદરસૂરિજી પોતાના અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમમાં લખે છે.

“લઙ્ઘાપિ ધર્મ સકલ્લં જિનોદિતં
સુકુર્વજં પોતનિજં વિહાય ચ ।
મનઃપિશાચગ્રહિણીકૃતઃ પતન્
જવાંબુધૌ નાર્યાતિદૃગ્જનો જનઃ ” ॥ ૧ ॥

સપ્તવિંશ ધિન્દુ—સ્થિરતા.

“સ્થિરતા વાઙ્મનઃકાર્યૈર્વેષામંગાંગિનાં પ્રતા ।

યોગિનઃ સમગ્રીજ્ઞાસ્તે ગ્રામેઽરણ્યે દિવાનિશિ ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જે યોગીની સ્થિરતા મન, વચન અને કાયાએ કરી અંગાંગી ભાવને પામેલી છે—અર્થાત્ પરસ્પર એકરૂપતાને પામેલી છે, તે યોગીઓ ગામમાં કે જંગલમાં તેમજ દિવસે કે રાત્રે સમ-શીલ—એટલે સ્વભાવ પરિણામી હોય છે. ”

૪ તિશિષ્ય— હે દયાનિધિ ગુરુમહારાજ, મેં એક વખતે આપના સુખથી સાંભળ્યું હતું કે, ‘જીવે સ્થિરતા રાખવી.’ જ્યારથી આ વચન સાંભળ્યું છે, ત્યારથી મારા મનમાં શંકા રહ્યા કરતી કે, “સ્થિરતાનો અર્થ શો હશે? અને તે સ્થિરતા શેની? અને કેવા પ્રકારની હશે.” આ વિષે મેં ઘણું વિચાર કર્યો, તથાપિ મારા મનનું સમાધાન થતું નથી. માટે હે દયાળુ ગુરુ, મને તે સ્થિરતા વિષે સમજાવો.

ગુરુ— હે વિનીત શિષ્ય, આ જીવ અનાદિ કાળથી અશુદ્ધતામાં મગ્ન રહેલો છે, તેથી તેને પોતાના સ્વરૂપના સુખની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. વળી તેના મનમાં ઇંદ્રિયોના સુખની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે, તેથી તેનું મન ચંચળ થયા કરે છે. તે મનની ચંચળતા છોડીતેજી સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. જ્યાંસુધી સ્થિરતા પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાંસુધી આત્મ-સ્વરૂપમાં મગ્નતા થતી નથી. તેથી દરેક આત્માએ સ્થિરતા ધારણ

કરવી જોઈએ. સ્થિરતાનો અર્થ ‘સ્વભાવમાં સ્થિર થવું’ એવો થાય છે. મનુષ્ય જ્યારે પોતાના આત્મિક સ્વભાવમાં સ્થિર થાય, ત્યારે તેને આત્મ સ્વરૂપનું ભાન થાય છે, અને તે આત્મસ્વરૂપનું ભાન થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ સુગમ છે.

શિષ્ય—ગુરુ મહારાજ, આત્માને પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુ શું છે? અને તે વસ્તુ કયાં મળી શકે તેમ છે?

ગુરુ—હૈ શિષ્ય, આ જગત્માં આત્માને પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુ ધર્મ અને મોક્ષ છે. તે વસ્તુ પરવસ્તુમાંથી મળી શકતી નથી.

શિષ્ય—ગુરુદેવ, પરવસ્તુ એટલે શું? તે સમજાવો.

ગુરુ—હૈ શિષ્ય, આત્માથી પર એટલે બીજી સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે જે વસ્તુ, તે પરવસ્તુ કહેવાય છે. એ પરવસ્તુમાંથી આત્માની વસ્તુ જે ધર્મ તથા મોક્ષ તે મળી શકતા નથી. જે મનુષ્ય તે પરવસ્તુમાંથી આત્માની વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે, તેને માત્ર કલેશનોજ અનુભવ થાય છે. તેથી એવો પ્રયાસ કરી કલેશનોજ અનુભવ કરવો, તે નિરર્થક છે. જો આત્મવસ્તુ મેળવવી હોય, તો સર્વ પ્રકારની અંચળતા છોડી પોતાના આત્મ સ્વભાવમાં સ્થિર થવું, એજ કર્ત્તવ્ય છે. ધર્મ તથા મોક્ષને આપનારી ક્રિયા જો અસ્થિર ચિત્તે કરી હોય, તો તે નિષ્ફળ થાય છે. જ્યાંસુધી મન સ્થિર થયું નથી, ત્યાંસુધી ઉત્પન્ન થયેલા જાત જાતના વિકારોની રક્ષા કરવી, એ કલ્યાણકારી નથી. જ્યાંસુધી અસ્થિતા નિમૂળ થઈ નથી, ત્યાંસુધી કોઈ પણ શુભક્રિયાના ફળની સિદ્ધિ નથી.

શિષ્ય—હૈ મહારાજ, જ્યારે આપ અસ્થિરતામાં આટલી બધી હુનિ દર્શાવો છો, ત્યારે સ્થિરતામાં કેવા કેવા ગુણો છે? તે કૃપા કરી સમજાવો.

ગુરુ—હૈ વિનિત શિષ્ય, આત્મવસ્તુરૂપ ધર્મ તથા મોક્ષને મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારા ભવિષ્યાણીએ અંચળતાને દૂર કરી સ્થિરતાને પ્રાપ્ત કરવી. જે યોગી મન, વચન અને કાયાએ કરીને પોતાની સ્થિરતાને એકરૂપ કરે છે, અર્થાત્ મન, વચન અને કાયાના યોગને સ્થિર કરે છે, તેવા યોગીને પછી શહેર કે જંગલ તથા રાત્રિ કે દિવસ સરખાજ છે. જેણે મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી છે, તેને સંકલ્પવિકલ્પ થતા નથી; જેણે વચનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી છે, તેના મુખમાંથી

દૂષિતવાણી નીકળતી નથી. અને જેણે કાયાની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી છે, તે જિતેન્દ્રિય થઈ શકે છે. આ સર્વથી મનની સ્થિરતા સર્વોત્તમ છે. મન અસ્થિર હોય, ત્યાંસુધી સમાધિમાં અડચણ થવાનીજ. માટે પરવસ્તુનો પરિહાર કરીને સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. આ વિષે એક સુબોધક દૃષ્ટાંત પ્રખ્યાત છે, તે એક ચિત્તે પાંભળજે.

કોઈ એક નગરમાં ચંદ્રકેતુ નામે રાજા હતો, તેને ત્રણ રાણીઓ હતી. ત્રણે રાણીઓ જુદા જુદા સ્વભાવની હોવાથી તેમને પરસ્પર સંપ ન હતો, એથી રાજાને ભારે ઉપાધિ થતી હતી. તેમાં એક રાણી ધર્મચાળી હતી, તેથી તે હમેશાં બીજી બે રાણીઓની મનમાં ધર્મો રાખતી, અને સર્વદા તેમનું અશુભ ચિંતવતી હતી. એક રાણી બહુ બોલકી હતી, તે કટુ વચનો બોલી બીજી રાણીઓની સાથે વઢવાડ કરતી હતી. ત્રીજી એક રાણી શરીરે મજબૂત અને બળવાળી હતી. તે જ્યારે ગુસ્સે થતી, ત્યારે બીજી રાણીઓને પ્રહાર કરવા તૈયાર થતી હતી— આ પ્રમાણે ત્રણે રાણીઓ પોતાના જુદા જુદા સ્વભાવથી પરસ્પર લડતી, અને ભારે કુસંપ રાખતી હતી. આ ત્રણે રાણીઓના નઠારા સ્વભાવથી રાજાને ભારે ઉપાધિ થઈ પડતી હતી. તે બધીઓને સારી રીતે સમજાવતો, તથાપિ તે અજ્ઞ સ્ત્રીઓ સમજતી ન હતી. અને તેમનાથી રાજા અતિશય કંટાળી ગયો હતો.

એક વખતે રાજા ત્રણે રાણીઓથી કંટાળીને વનમાં નાશી ગયો. ત્યાં એકાંતે બેસી તે પોતાના મનમાં ચિંતવવા લાગ્યો, “અહા! હું કેવો દુઃખી છું? મોટી સમૃદ્ધિવાળા રાજ્યનો સ્વામી છતાં, મારા મનમાં આવી ભારે ચિંતા રહ્યા કરે છે. અરે દેવ ! તે મને રાજા બનાવી આવા ભારે દુઃખમાં શા માટે નાખ્યો ? હે નશીબ, આ દુઃખમાંથી તું મારો ઉદ્ધાર કર. મારા અંતઃપુરમાં રહેલી તે ત્રણ રાણીઓ પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી જેવી છે, તે હમેશાં માફે રૂધિર પીવે છે, અને મારા હૃદયને દગ્ધ કરી નાખે છે. મેં પૂર્વે કેવાં પાપ કર્યા હશે ? કે જેથી મને આવી દુઃખદાયક રાણીઓ મળી. તેમનો કલહ, તેમની લડાઈ અને તેમના ટંટાથી હું મુંઝાઈ ગયો છું.”

આ પ્રમાણે ચંદ્રકેતુ રાજા પોતાના મનમાં મહાચિંતા કરતો હતો, તેવામાં કોઈ જ્ઞાની મુસાફર તે માર્ગે પ્રસાર થયો. તેણે ત્યાં રાજાને એકાંતે ચિંતા કરતો જોયો, એટલે તે પરોપકારી મુસાફર તેની

પાસે આવ્યો. તેણે આકૃતિ ઉપરથી રાજાને ઓળખી પ્રણામ કર્યા. રાજાએ તેને સામો પ્રણામ કરી પૂછ્યું, “ભાઈ, તમે કોણ છો ? ક્યાંથી આવો છો ? અને ક્યાં જાઓ છો ?” મુસાફરે નમ્રતાથી કહ્યું, “રાજેન્દ્ર, હું મનોરમ નામે મુસાફર છું, હમેશાં લોકોના શુભને માટે મુસાફરી કર્યા કરું છું. મારે મારી પ્રશંસા કરવી યોગ્ય નથી, તથાપિ મારે કહેવું જોઈએ કે, આ જગતના પ્રાણીઓને સન્માર્ગે દેશવાનું કર્તવ્ય હું કરું છું, અને તેમાંજ મારા જીવનની સાર્થકતા માતું છે. દૈવની અનુકૂળતાને લીધે જેઓને મારો સમાગમ થાય છે, તેઓ સર્વ રીતે સુખી થાય છે.”

તે મુસાફરનાં આવાં વચન સાંભળી રાજા ચંદ્રકેતુ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને પોતાનું દુઃખ તેની આગળ નિવેદન કરવાને તેણે વિચાર કર્યો—રાજા વિનયથી બોલ્યો—“ભદ્ર, તૃષાતુર માણસને જેમ જળાશય મળે, રોગથી પીડિત એવા પ્રાણીને જેમ વૈદ્ય મળે અને સૂર્યના તાપથી તપેલા માણસને જેમ છાયાદાર વૃક્ષ મળે, તેમ મારે આપનો સમાગમ થયો છે. તમારી પવિત્ર વૃત્તિ અને તમારું સર્વોત્તમ કાર્ય સાંભળી મને મારા દુઃખનો અંત આવવાની પૂર્ણ આશા ઉત્પન્ન થઈ છે. હે મહાશય, આ જગતમાં તમે જેવા દુઃખી માણસોને જુઓ છો, અને જ્યાં છે. તેવાજ હું એક દુઃખી માણસ છું, હું એક મોટા રાજ્યનો સ્વામી અને રાજ્યલક્ષ્મીના વૈભવનો ભોક્તા છું. તે છતાં હું ધણેજ દુઃખી છું, રોગ તથા દારિદ્ર્યથી પીડાતા એવા ઘણા લોકો પણ મારાથી તો જરા સુખી હશે, એમ હું માનું છું.”

રાજાનાં આ વચન સાંભળી તે ઉપકારી મુસાફરને દયા આવી, તેણે મધુર વચનથી મહારાજાને કહ્યું, “રાજેન્દ્ર, આપને શું દુઃખ છે, તે જણાવો. કારણકે, દુઃખનો પ્રકાર જાણ્યા વિના તેને નિવારવાનો ઉપાય થઈ શકતો નથી. ચતુર અને વિદ્વાન્ વૈદ્ય પણ રોગીનું નિદાન કયા પછી ચિકિત્સા કરી શકે છે.”

મુસાફરનાં આવાં વચન સાંભળી તે રાજાએ નમ્રતાથી કહ્યું, ભદ્ર, મારે ત્રણ રાણીઓ છે. તે બધા જુદાજુદા સ્વભાવની છે, અને તેથી તેઓમાં મોટો કુસંપ પેડો છે, અને તેઓની વચ્ચે ભારે કલહ થયા કરે છે, તેઓ હમેશાં મારી પાસે એક બીજાની ફરીયાદી કર્યા કરે છે, હું કોઈ રીતે તેમનું સમાધાન કરી શકતો નથી, એકને મનાવું છું, ત્યાં

ખીજી રીસાય છે, અને ખીજીને મનાવું છું, ત્યાં ત્રીજી રીસાય છે, આથી મારા મનને ભારે કષ્ટ થાય છે. રાત્રે અંતઃપુરમાં જાઉં ત્યાં તેમની લડાઈ શરૂ થાય છે, તે આખી રાત ચાલે છે, તેથી મને સુખે નિદ્રા આવતી નથી, તેમજ દિવસે પણ તેઓની ફરિયાદો લઈ એક ખીજીની દાસીએ મારી પાસે આવ્યાજ કરે છે, આથી મને રાજ્ય તથા રાજ્યવૈભવ ઉપરથી મોટો કંટાળો આવ્યો છે. આજે જ્યારે તેમના કંટાળાથી હું મુંઝાઈ ગયો, એટલે હું અહિં નાશી આવ્યો છું, આ દુઃખને લઈને હું મારી પ્રજાને ન્યાય પણ આપી શકતો નથી. જો હું પાછો મારા રાજ્યમાં ન જાઉં, તો મારી પ્રજાના શા હાલ? તે કંઈ કહી શકાતું નથી. હે પરોપકારી પુરૂષ, તમે કૃપા કરી મારું આ દુઃખ દૂર કરો. હું તમારો મોટો ઉપકાર માનીશ.”

રાજાનાં આ વચન સાંભળી તે મુસાફરના હૃદયમાં ઘણી દયા આવી ગઈ, તેના મનમાં થયું કે, ‘આ રાજાને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાથી ઘણા લોકોનું કલ્યાણ થશે.’ આવું વિચારી તે મુસાફર બોલ્યો— “મહારાજ, ધીરજ રાખો. તમને આ દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાનો એક ઉપાય મને સૂઝી આવ્યો છે. સાંભળો—અહિંથી દશ યોજન ઉપર એક નિયમસિંહ નામે રાજા છે, તેને અચલા નામે એક પુત્રી છે તે અચલા ઉત્તમ સ્ત્રીકેળવણી પામેલી એક રાજકન્યા છે. તે ગુણવતી બાળાને માટે તેનો પિતા નિયમસિંહ કોઈ યોગ્ય વરની શોધ કરે છે. જો તમે રાજબાળાનું માથું કરશો, તો તે અવશ્ય તમને તે રાજકન્યા આપશે. તે રાજકુમારી અચલા તમારા અંતઃપુરમાં આવવાથી તમે ઘણા સુખી થશો. તેણી પોતાની કેળવણીના પ્રભાવથી તમારી ત્રણ રાણીઓને સારો બોધ આપી સુધારશે, અને તેથી તમે સર્વ રીતે સુખી થશો.”

તે મુસાફરનાં આવાં વચન સાંભળી સ્ત્રીના દુઃખથી કંટાળી ગયેલો રાજા ચંદ્રકેતુ બોલ્યો—“ભદ્ર, તમે દીર્ઘદર્શી અને સર્વનું હિત ધ્યાનનારા છો, તેથી તમારી સલાહ સર્વ રીતે માનનીય છે, તથાપિ જેમ હૃદયથી ઢાંઢેલો માણસ છાશને કુંક્રીને પીવે છે, તેમ હું સ્ત્રી જાતિથી વધારે બીડું છું. કદિ અચલાકુમારી સદ્ગુણી હશે, પણ તે સ્ત્રીજાતિ હોવાથી મને દુઃખ-દાયક થઈ પડશે. અત્યારે મને ત્રણ સ્ત્રીઓનું દુઃખ છે, તો હવે કદાચ ચાર સ્ત્રીઓનું દુઃખ થઈ પડે, તો હું શું કરું? ભદ્ર, સ્ત્રીજાતિનો ભય મને

બહુ લાગે છે. આપ ઘણો દીર્ઘ વિચાર કરી મને ચોથી રાણી કરવાની સલાહ આપજો.

રાજનાં આવાં વચન સાંભળી તે મુસાફર હાસ્ય કરતો બોલ્યો—
“મહારાજા, હવે એવો ભય રાખશો નહિ. દરેક સ્ત્રી નઠારી હોતી નથી. સ્ત્રી જાતિ જેવી નઠારી છે, તેવી તે સારી પણ છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીના સહવાસમાં રહી ઘણા પુરૂષો સુખી થયા છે. રાજેન્દ્ર, જરા પણ ભય રાખશો નહિ. એ અચલા માનવી સ્ત્રી છતાં દિવ્ય સ્ત્રી છે. તેણીનામાં ઉત્તમ પ્રકારના દિવ્ય ગુણો રહેલા છે, તેથી તમે નિઃશંક થઈ એ રાજબાળાનું ગ્રહણ કરો. એ સદ્ગુણી સુંદરીના સહવાસમાં રહેવાથી તમે સર્વ પ્રકારે સુખી થશો.”

મુસાફરનાં આ વચનો સાંભળી રાજા ચંદ્રકેતુના હૃદયમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો, અને તેણે તેમ કરવાને અંગીકાર કર્યું. પછી તે મુસાફર પોતાને સ્થાને ગયો, અને રાજા ચંદ્રકેતુ હૃદયને શાંત કરી પોતાની રાજધાનીમાં પાછો આવ્યો. રાજાને આવેલો જાણી તેના મંત્રીઓ ખુશી થયા. આ ખબર પેલી ત્રણ રાણીઓના જાણવામાં આવી, એટલે તેમણે તરતજ ફરીયાદો લઈને પોતપોતાની દાસીઓને મોકલવા માંડી, જેથી રાજા પાછો હૃદયમાં ક્ષોભ પામવા લાગ્યો.

રાજા ચંદ્રકેતુ પેલા ઉપકારી મુસાફરની સલાહ પ્રમાણે રાજા નિયમ-સિંહની પુત્રી અચલા કુમારીને પરણવા તૈયાર થયો. તેની માગણી કરવાને રાજાએ નિયમસિંહની પાસે પોતાના એક વિશ્વાસુ મંત્રીને મોકલ્યો. ચંદ્રકેતુને સર્વ રીતે યોગ્ય જાણી રાજા નિયમસિંહે પોતાની પુત્રી અચલા કુમારીને તેને આપવાની હા કહી. તે મંત્રીએ તે ખબર રાજાને આપી, એટલે મહારાજા ચંદ્રકેતુ ખુશી થઈ ગયો, અને તરતજ તેણે વિવાહોત્સવનો આરંભ કરાવ્યો. રાજા ચંદ્રકેતુ સારે મુહુર્તે રાજકુમારી અચલાને પરણી લાવ્યો, અને તેણીને પોતાના અંતઃપુરમાં મુખ્ય પટરાણી કરી સ્થાપી.

ન્યારે અચલા કુમારી અંતઃપુરમાં આવી, એટલે પેલી ત્રણ રાણીઓ પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે તેની પર ઈર્ષ્યા વગેરે કરવા લાગી, પણ તે સુખોદી બાળા તેમને સમજાવી સન્માર્ગે દોરવા લાગી. કેટલોક વખત તેણીના સહવાસથી તે ત્રણે રાણીઓના હૃદય ઉપર સારી અસર થઈ ગઈ, અને તેમણે પોતપોતાનો નઠારો સ્વભાવ છોડી

દીધો. આખરે તે ત્રણે સુઢરીઓ અચળાને માન આપી વર્તવા લાગી, અને તેમના હૃદયમાં સદ્ગુણની સારી છાપ પડી ગઈ. જ્યારે પોતાની નઠારી રાણીઓ અચલા રાણીના સહવાસથી સર્વ રીતે સુધરી ગઈ, ત્યારે રાજ ચંદ્રકેતુ ઘણોજ સુખી થઈ ગયો, અને તે અચલા રાણીના પ્રતાપથી સંસારના આનંદને અનુભવતો રાજ્યસુખ ભોગવવા લાગ્યો.

હે વિનયી શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સ્થિરતા એ કેવો મહાન્ ગુણ છે? એ તારા સમજવામાં આવશે. રાજ ચંદ્રકેતુ તે મનુષ્યજીવ સમજવો. જે ત્રણ રાણીઓ તે મન, વચન અને કાયાની ચંચળતા સમજવી. તે ત્રણ પ્રકારની ચંચળતા જીવને અતિ ક્લેશ આપે છે. જે ઈર્ષ્યાવાળી અને અશુભ ચિંતવનારી રાણી તે મનની ચંચળતા છે. જે કટુવચનો બોલનારી રાણી, તે વચનની ચપળતા છે, અને જે શરીરે મજબૂત અને પ્રહાર કરનારી રાણી તે કાયાની ચંચળતા છે. આ ત્રણે ચંચળતા પરસ્પર વિરોધી હોવાથી મનુષ્યજીવને અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓમાં નાખે છે, તેથી તે જીવ ઘણો દુઃખી થાય છે. જે રાજ તેમનાથી કંટાળીને વનમાં ચાડ્યો ગયો, તે જીવ તે ત્રણ પ્રકારની ચપળતાથી કંટાળીને ઘરની બાહર નીકળી વનમાં જાય છે. ચંદ્રકેતુરૂપી જીવ મન, વચન અને કાયાની ચપળતાથી કંટાળી વનમાં ગયો, ત્યાં તેને જે પેલો મુસાફર મળ્યો, તે સહવિચાર સમજવો. જ્યારે મનુષ્યના મનમાં સહવિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેને પોતાના દુઃખનો ઉપાય સૂઝી આવે છે. રાજ ચંદ્રકેતુ તે મુસાફરના વચનથી નિયમસિંહ રાજની પુત્રી અચલાને પરણ્યો. તે જીવ સહવિચારને લઈને અચલારૂપી સ્થિરતાને પ્રાપ્ત કરે છે. સ્થિરતા નિયમમાં રહેવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને નિયમસિંહ રાજની પુત્રી કહી છે. અચલાના આવવાથી રાજ ચંદ્રકેતુની ત્રણ નઠારી રાણીઓ સુધરી ગઈ, અને તેથી તે રાજ સુખી થયો હતો. તે સ્થિરતા ગુણને લઈને મન, વચન અને કાયાની ચપળતા દૂર થઈ જાય છે. અર્થાત્ તે મન, વચન અને કાયામાં સ્થિરતા આવે છે, તેથી કરીને મનુષ્ય જીવ સર્વ રીતે સુખી થાય છે.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે સમજવું જોઈએ કે, દરેક મનુષ્યે સ્થિરતા રાખવાની જરૂર છે. સ્થિરતાના ઉત્તમ ગુણથી માણસ જ્ઞાનની નિશ્ચલતા ધારણ કરી શકે છે. અને પછી જ્ઞાનની

નિશ્ચલતાથી તે આત્માને પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુરૂપ ધર્મ તથા મોક્ષ સંપાદન કરી શકે છે. જેનામાં સ્થિરતા હોય, તે સુખસમાધિથી સર્વ પ્રકારનાં ધાર્મિક કાર્યો સિદ્ધ કરી છેવટે આત્માના સ્વરૂપને બાહ્યી મોક્ષ સુખનો અધિકારી થાય છે.

શિષ્ય—હે ભગવન, આપે આપેલા રસિક અને બોધક દૃષ્ટાંતથી હું સ્થિરતાના સ્વરૂપને સમજી શક્યો છું. હે મહાનુભાવ, આપે આ બોધ આપી મારા આત્માનો મહાન ઉપકાર કર્યો છે. આપના જેવા ઉપકારી મહાશયોનું જીવન આ જગતમાં સર્વને સુખદાયક અને સ્વર્ગ તથા મોક્ષમાં સહાયક થાય છે.

અષ્ટાવિંશ બિંદુ—સાત ભય

“ સમન્નીત્યજિજ્ઞવેષ્ટવિપ્લવા—

નિષ્ઠયોગગદહઃસુતાદિજિઃ ।

સ્યાચ્ચિરં વિરસતા નૃજન્મનઃ

પુણ્યતઃ સરસતાં તદાનય ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“સાત પ્રકારના ભયથી પરાભવ, ઇષ્ટજનનો વિયોગ, અનિષ્ટ વસ્તુનો યોગ, રોગ અને નકારો પુત્ર થવો—ઇત્યાદિક બનાવોથી આ મનુષ્ય જન્મનો વિરસતા થાય છે. તેથી યુષ્ઠે કરી તે મનુષ્ય જન્મની સરસતા કર. ”

હિ શિષ્ય—હે ગુરુ મહારાજ, જૈનશાસ્ત્રમાં સાત પ્રકારના ભય ગણાવેલા છે. તે વિષે દૃષ્ટાંતપૂર્વક સમજાવો તો મારી ઉપર ઘણો ઉપકાર થશે. કારણકે, તેથી સંસાર અને ચારિત્રમાં કેટલો તફાવત છે, તે માલમ પડશે, તેમજ સંસારમાં રહ્યા છતાં એ સાત ભય કેવી રીતે ઓળંગી શકાય ? એ પણ જા-

ણવામાં આવે.

SH. K. ૧૮

ગુરુ—હે જિજ્ઞાસુ શિષ્ય, તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે. તે સાવધાન થઈને સાંભળ—

વસંતપુર નગરમાં ધર્મપાલ નામે એક કુટુંબી રહેતો હતો. તેને રસદા નામે એક સ્ત્રી હતી. તેને ત્રણ ભાઈઓ, એક બહેન, એ પુત્ર, અને એક પુત્રી હતી. ધર્મપાલનો પિતા ઘણી મીલકત મૂકીને મરી ગયો હતો. જ્યારે તે મૃત્યુ પામ્યો, ત્યારે બીજા ત્રણ પુત્રો નાની વયના હોવાથી તેના પિતાએ મરતી વખતે જ્યેષ્ઠ પુત્ર ધર્મપાલને તે નાના પુત્રોને સોંપી તેમની ભળામણ કરી હતી. આથી તેઓ સગીર વયના થાય, ત્યાંસુધી તેઓ ધર્મપાલની સાથે રહેતા હતા. તે ત્રણે સગીર વયના થયા, તોપણ તેનામાં સર્વ પ્રકારની યોગ્યતા ન આવવાથી ધર્મપાલે તેમને વિવાહિત કર્યા ન હતા, તેમ તેઓને અવિભક્ત રાખ્યા હતા.

સગીર વયના થયેલા તે ત્રણ ભાઈઓ પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ ધર્મપાલને પોતાના પિતાના દ્રવ્યનો ભાગ આપવાને કહેતા, તથાપિ ધર્મપાલ તેમને આપતો ન હતો.

ધર્મપાલનો પિતા તે વસંતપુરના રાજ્યનો એક અધિકારી હતો, અને તે અધિકારને લઈને તેણે સારી સંપત્તિ મેળવી હતી, જ્યારે તે મૃત્યુ પામ્યો, એટલે તેની કદર કરવાને વસંતપુરના રાજાએ ધર્મપાલને એક સારા અધિકાર ઉપર નીમ્યો હતો, આથી ધર્મપાલની આજીવિકા સારી રીતે ચાલતી હતી.

તરૂણ વયમાં આવેલા ધર્મપાલના ત્રણ ભાઈઓ સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા, અને તેને માટે એકત્ર થઈ જુદા જુદા વિચાર કરવા લાગ્યા.

એક વખતે ધર્મપાલ પોતાના અધિકારનું કામ કરી ઘેર આવતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં તે નગરનો એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ તેને સામે મળ્યો. પ્રણામ કરી ધર્મપાલને આગ્રહ કરી પોતાને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં તેણે ધર્મપાલને બેસારી, જળપાન કરાવી, પાન સોપારી આપી. પછી તે ગૃહસ્થે વિનયથી પૂછ્યું કે, સાહેબ, આપને જો ખોટું ન લાગે, તો એક વાત કહેવાની છે. ધર્મપાલે કહ્યું, જે સત્ય અને હિતકારી હોય, તે સાંભળી સારા માણસને ખોટું લાગતું નથી, માટે તમે ખુશી થી કહેા. તે ગૃહસ્થ બોલ્યો—ભદ્ર, તમે એક સારા અધિકારી અને

પ્રતિષ્ઠિત છે, તે છતાં તમારી નિંદા થાય છે, અને તમને જ્ઞાતિ તરફથી તિરસ્કાર થવાનો સંભવ છે. ધર્મપાલે ઇતેન્નરીથી પૂછ્યું, તેનું શું કારણ છે? પેલો ગૃહસ્થ જોડ્યો—તમારા ત્રણ ભાઈઓને તમે પિતાની મીલકત વેંદીથી આપતા નથી. વડિલો પાર્જિત મીલકતમાં તેઓ બધા સમભાગી છે. તે છતાં તમે તેને અન્યાય આપો છો, આથી આપણી જ્ઞાતિ તમારી વિરુદ્ધ છે, અને જો તમે સત્વર તેમને પિતાના દ્રવ્યનો ભાગ નહિ આપો, તો તમે જ્ઞાતિ તરફથી મોટું અપમાન પામશો. માટે આ વિષે જલદી વિચાર કરી જે યોગ્ય લાગે તે કરવાની જરૂર છે. હું તમારો જ્ઞાતિબંધુ છું, તેથી તમારા હિતની ખાતર મેં તમને આ સૂચના આપેલી છે. તે ગૃહસ્થનાં આ વચનો સાંભળી, તે ધર્મપાલ ભય પામી ગયો, અને જ્ઞાતિ તરફથી પોતાનું અપમાન ન થાય, તેમ કરવાનો નિશ્ચય કરી તે પોતાને ઘેર આવ્યો. એક વખતે ધર્મપાલ પર્વનો દિવસ હોવાથી ગુરૂદર્શન કરવાને ગયો. તેણે જઈને ગુરૂના ચરણમાં વંદના કરી. તે વખતે ગુરૂએ કહ્યું,—ધર્મપાલ, તું જુલમી છે. કારણકે, તારો એક બંધુ મારો ભક્ત છે, તેણે મને કહ્યું હતું કે, મારો જ્યેષ્ઠ બંધુ મને પિતાની મિલકતનો ભાગ આપતો નથી. જો આ વાત સત્ય હોય તો, હે ધર્મપાલ, તારી ઘણી નહારી ગતિ થશે, તને નારડીની મહા વેદના પ્રાપ્ત થશે. પોતાના આશ્રિતને જે દગો આપે છે, તે નરક ગતિમાં જાય છે, અને ત્યાં ઘણું દુઃખ ભોગવે છે. માટે તું સત્વર વિચાર કરી તારા બંધુને પિતાના દ્રવ્યનો ભાગ આપી દે.

તે ગુરૂનાં આ વચન સાંભળી ધર્મપાલ ભયથી કંપી જાડ્યો. પછી તે બંધુને પિતાના દ્રવ્યનો ભાગ આપવાનો નિશ્ચય કરી પોતાને ઘેર આવ્યો. ધર્મપાલે ઘેર આવી પોતાની સ્ત્રીને પૂછ્યુંકે, મારે મારા બંધુઓને દ્રવ્યનો ભાગ વેંદીથી આપવો છે, તેમાં તારો શો અભિપ્રાય છે? તે સ્ત્રીએ કહ્યું, ‘હું વિચારીને તમને કહીશ.’ તેની સ્ત્રીએ વિચાર કરતાં કેટલાક દિવસો નિર્ગમન કરી રીધા.

એક વખતે રાત્રે ધર્મપાલ પોતાના ઘરમાં સુતો હતો, સર્વ કુટુંબ શાંત થઈ શયનમાં તટ્વીન થઈ ગયું હતું. આ વખતે એક પુરૂષ આવી તેના દ્રવ્યવાળા ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. દેવયોગે તે વખતે ધર્મપાલ અકસ્માત્ જાગી ઉઠ્યો. તે પુરૂષનો ખડખડાટ સાંભળી ‘દેડો ચોર આવ્યો’ એમ ઉચ્ચે સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યો. તેના પોકારથી તેના

કુટુંબનાં માણસો જાગૃત થઈ ગયાં. બધાએ આવી તે પુરૂષને પકડ્યો, અને દીપકથી પ્રકાશ કરી જોયું, ત્યાં તે ધર્મપાલનો ત્રીજો બંધુ નીકળ્યો. તેને ઓળખી ધર્મપાલે કહ્યું, ભાઈ, શામાટે ઘરમાં પેઠો હતો? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, દ્રવ્ય લેવાને હું ઘરમાં પેઠો હતો. ધર્મપાલે કહ્યું, “આવી રીતે ચોરીથી દ્રવ્ય લેવું તે યોગ્ય ન કહેવાય.” તેણે આશ્વેપ કરી કહ્યું, “ભાઈ, ધર્મપાલ, તું પિતાનું દ્રવ્ય પચાવી પડ્યો છું, તે યોગ્ય ન કહેવાય. જો અમને રીતસર ભાગ નહીં આપે, તો હું ચોરી કરીને પણ ઘરમાંથી દ્રવ્ય લઈ જઈશ.” તેનાં આવાં વચન સાંભળી ધર્મપાલને હૃદયમાં ભય લાગ્યો. ‘રખે તે ચોરી કરી મારું દ્રવ્ય ગ્રહણ કરશે’ એવી ચિંતાથી તે પીડિત થવા લાગ્યો.

એક વખતે ધર્મપાલ ભોજન કરવાને બેઠો હતો, ત્યાં તેના ઘરની બાહર એક મોટો અવાજ થયો. તે અવાજ સાંભળતાં ધર્મપાલ ભોજન છોડી બાહર આવ્યો. તેણે બાહર આવી જોયું, ત્યાં પોતાના નાનો પુત્ર ઘરના ઉપરના માળ ઉપરથી પડી અચેતન થયેલો જોયો. પુત્રને અચેતન થઈ પડેલો જોઈ ધર્મપાલે પોકાર કર્યો, એટલે પોતાના કુટુંબીઓ તથા આડોશી પાડોશી દોડી આવ્યાં, પુત્રની અચેતનાવસ્થા જોઈ ‘આ પુત્રનું અકસ્માત મૃત્યુ થશે’ એવો ભય રાખી તે ઉંચે સ્વરે રૂદન કરવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી તે પુત્ર મૂર્છાથી મુક્ત થયો, એટલે તે ધર્મપાલના હૃદયમાં જરા શાંતિ આવી. એક વખતે ધર્મપાલ પ્રાતાઃકાળે ઉઠી દંતધાવન કરતો હતો, ત્યાં રાજ તરફથી એક માણસ તેને બોલાવા આવ્યું. રાજસેવકે ધર્મપાલને કહ્યું કે, “મહારાજ કોઈ જરૂરી કામમાટે આપને જલદી બોલાવે છે.” રાજહૂતનાં એ વચન સાંભળતાં ધર્મપાલ સત્વર બેઠો થયો, ‘કોઈ રાજકાર્યનો પ્રસંગ અચાનક આવી પડ્યો હતો,’ એવું ધારી તે સત્વર તૈયાર થઈ રાજદ્વારે આવ્યો. ધર્મપાલ રાજની પાસે આવી પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો. ધર્મપાલને જોતાં રાજ ક્રોધાતુર થઈ બોલ્યો—“અરે દુરાચારી ધર્મપાલ, આજથી તને અધિકાર ઉપરથી હર કરવામાં આવે છે, અને તારી આજીવિકા બંધ કરવામાં આવે છે.” રાજના મુખથી આ વચનો સાંભળી આજીવિકાના ભયથી ધ્રુજતો ધ્રુજતો ધર્મપાલ બોલ્યો, મહારાજ, મારો શો અપરાધ છે? હું નિરપરાધી છતાં મને આવી ભારે શિક્ષા કરો છો તે યોગ્ય ન કહેવાય. રાજાએ કહ્યું, દુષ્ટ ધર્મ-

પાલ. ગઈ કાલે તારી જહેન તરફથી એક લખેલી અરજી આવી છે, તે-લખે છે કે, મારા મોટા ભાઈ ધર્મપાલ મારા નાના ત્રણ ભાઈઓને પિતાની મીલકત વેંહેથી આપતો નથી, અને તે ઘણા દુઃખી થાય છે. મારે તો ચારે ભાઈઓ સરખા છે. મોટો ભાઈ સુખી થાય, અને નાના ભાઈઓ દુઃખી થાય, એ મારાથી શી રીતે જોઈ શકાય? ધર્મપાલ, આ તારી વર્તણૂક નહારી છે. જો તું તારા નાના ભાઈઓને પિતાની મીલકત ચ-રખી રીતે વેંહેથી આપીશ, તો તારી આજીવિકાને માટે ફરીવાર વિચાર કરીશ. જા, અત્યારે અહિંથી ચાલ્યો જા. રાજનાં આવાં દુર્વચનો સાંભળી આજીવિકાની ચિંતાથી વ્યાપ્ત થયેલો ધર્મપાલ પોતાને ઘેર આવ્યો, અને તેણે તે વાત સ્ત્રીને જણાવી પોતાની જહેનને ઘણો ઠપકો આપ્યો.

એક વખતે ધર્મપાલ રાત્રે સૂતો હતો, ત્યાં કોઈ યુવાન પુરૂષ હાથમાં ખડ્ગ લઈ તેને મારવા આવ્યો. ધર્મપાલ અને કનતના ભયની ચિંતાથી સુખે સૂતો હતો. ચિંતાને લઈને તેને જરાપણ નિદ્રા આવતી ન હતી. તે ખડ્ગ લઈ આવેલા પુરૂષને જોતાંજ તે રાડ પાડી બેઠો થયો, અને તેણે ‘પૂછ્યું, તું કોણ છે? અને શામાટે મને મારવા આવ્યો છે?’ તે પુરૂષે ભયંકર શબ્દોથી જણાવ્યું, “અરે દુષ્ટ, તારી સુંદર પુત્રી મારી સાથે પરણવાનું વચન આપ, નહીં તો આ ખડ્ગથી તારું મસ્તક છેદી નાખીશ.” ધર્મપાલે મરણના ભયથી કંપાયમાન થઈ કહ્યું, ‘ભાઈ, તું કોણ છે?’ તે કહે. તે બોલ્યો, ‘હું આ નગરના તારી જ્ઞાતિના એક ગૃહસ્થનો પુત્ર છું, તારી સુંદર પુત્રીને જોઈ હું મોહિત થયો છું.’ ધર્મપાલે મરણના ભયથી તે વાત કબૂલ કરી, એટલે તે પુરૂષ ખડ્ગ સહિત ચાલ્યો ગયો હતો.

ખીજે દિવસે ધર્મપાલ ચિંતાથી આકુલ વ્યાકુલ થતો કોઈ કાર્ય પ્રસંગે ચૌડામાં ફરવા નીકળ્યો. તે વખતે રાજ્યના અધિકારથી શ્રેષ્ઠ થયેલા તે ધર્મપાલને જોઈ લોકો તેની ચર્ચા તથા નિંદા કરવા લાગ્યા. ‘અરે આ ધર્મપાલ પોતાના નાના ભાઈઓને વડિલોપાર્જિત મીલકત વેંહેથી આપતો નથી. તેના ભાઈઓ ખીચારા નિરાધાર છે, તેની સ્ત્રી ઘણીજ ફૂર છે. તે બધા કુટુંબને દુઃખ આપે છે, તે છતાં સ્ત્રીને આધીન થયેલા આ ધર્મપાલની નહારી વર્તણૂક જોઈ રાજ્યને તેને નોકરી ઉપરથી દૂર કરી દીધો છે. આવા નહારા પુરૂષોને રાજમાન મળતું ન-

થી, તેમજ તેમની પ્રતિષ્ઠા લોકમાં રહેતી નથી. આવી લોકવાણી સાંભળી ધર્મપાલ વિચારમાં પડ્યો, “અહા! લોકોમાં મારી ઘણી અપકીર્તિ કહેવાય છે, આવી અપકીર્તિ ગાય, તેના કરતાં મરણ સો દરજ્જે સાફ છે.” આવો વિચાર કરતો અને તેથી હૃદયમાં ખેડ પામતો ધર્મપાલ ચોટામાંથી પોતાને ઘેર આવ્યો, અને તેણે તે બધી વાત પોતાની સ્ત્રીને જણાવી. તેની સ્ત્રી કૂર હૃદયની હતી, તેથી તેણીએ પોતાના પતિને સારો અભિપ્રાય આપ્યો નહિ, અને ઉલટું ધર્મપાલના નકારા પ્રવર્તનને ઉત્તેજન આપ્યું.

આ પ્રમાણે સર્વ રીતે ભય પામી ધર્મપાલ પોતાના સંસારમાં દુઃખી થયો હતો. છેવટે તે એવી નકારી અવસ્થામાંજ પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મૃત્યુ પામ્યો હતો, અને નારકીના મહાકષ્ટનો અનુભવ થયો હતો. તેના મરણ પછી તેના બંધુઓએ રાજાને ફરીયાદ કરી, એટલે રાજાએ ધર્મપાલની સ્ત્રી રસદાને ભય બતાવી તેઓને વડિલોપાર્જિત દ્રવ્ય સોંપાવ્યું હતું. કૂર સ્વભાવને લઈને ધર્મપાલની સ્ત્રી આખરે ઘણું દુઃખ પામી મરણને શરણ થઈ હતી.

હે શિષ્ય,—આ ધર્મપાલના કુટુંબનું દૃષ્ટાંત તારે મનન કરવા જેવું છે. તેના ઉપનય આ પ્રમાણે છે, તે તું સાંભળ—જે ધર્મપાલ તે સંસારી જીવ સમજવો. તેના કુટુંબમાં જે ત્રણ ભાઈઓ, જે પુત્રો એક બહેન અને સ્ત્રી—એ સાત માણસો હતા, તે સાત ભય સમજવાં. પહેલાં ધર્મપાલને જે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થે પોતાને સ્થાને બોલાવીને જે શાંતિ તિરસ્કારનો ભય બતાવ્યો, તે આ લોકનું ભય સમજવું. રાજદંડ, શાંતિ તિરસ્કાર વગેરે આ લોકના ભય ગણાય છે. તે પછી ધર્મપાલ પર્વને દિવસે ગુરૂને વંદના કરવા ગયો. અને ત્યાં રાગી ગુરૂએ તેના એક બંધુનો પક્ષ કરી જે ઠપકો આપ્યો, અને તેમાં પોતાના આશ્રિત બંધુને પિતાની મીલકત નહીં આપનારને નારકીની પીડા ભોગવવી પડે, ઇત્યાદિ જે વચનો કહ્યાં, તે પરલોકનું ભય સમજવું. ધર્મપાલરૂપ સંસારી જીવ પરલોકના ભયથી કંપી ચાલ્યો હતો, અને તેના મનમાં પોતાના નાના બંધુઓને પિતૃધન આપવાની ઇચ્છા થઈ હતી, પણ તેની સ્ત્રીરૂપ માયાને લઈને તેની તે ઇચ્છા બર આવી ન હતી.

એક વખતે ધર્મપાલ રાત્રે સૂતો હતો, તે વખતે તેનો એક

ભાઈ ખર્જ લઈ તેનું ધન ચોરવાને આળ્યો હતો, અને તેથી ‘આ મા-
રું ધન લઈ જશે’ એવો જે તેને લય થયો હતો, તે ત્રીજું આદાનલ-
ય સમજવું. ‘પોતાનું દ્રવ્ય અથવા પદાર્થ ખીજો લઈ જશે’ એવો
જે લય તે આદાનલય કહેવાય છે.

એક વખતે ભોજન કરવા બેઠેલા ધર્મપાલનો એક પુત્ર મેડી
ઉપરથી પડી ગયો, અને તે અકસ્માતથી તેને જે લય લાગ્યો, તે ચો-
થું આકસ્મિકલય કહેવાય છે. એવી રીતના જે અકસ્માત લય આવી
પડે તે બધાની ગણતરી આકસ્મિક લયમાં થાય છે.

એક સમયે ધર્મપાલને રાજાનો દૂત બોલાવા આળ્યો, અને તે-
ની બહેને પોતાના નાનાભાઈઓને પિતૃધન અપાવાને રાજાને ફરી-
યાદ કરેલ, તે ઉપરથી રાજાએ ધર્મપાલને ક્રોધાવેશમાં ઠપકો આપ્યો,
અને તેને તેના અધિકારથી દૂર કરી તેની આજીવિકા બંધ કરી. આ-
થી ધર્મપાલને જે લય થયો હતો, તે પાંચમું આજીવિકા-
લય સમજવું.

એક વખતે રાત્રે સુતેલા ધર્મપાલને કોઈ પુરૂષ હાથમાં ખર્જ લઈ
મારવા આવેલ અને તેની પુત્રીની માગણી કરેલ—તે વખતે ધર્મ-
પાલને જે લય થયેલ તે છઠું મરણલય સમજવું.

તે પછી કોઈ સમયે ધર્મપાલ ચૌટામાં ફરતો નીકળ્યો, તે વ-
ખતે લોકોના મુખથી પોતાની અપકીર્તિ સાંભળી તેને જે લય થયો
હતો, તે સાતમું અપયશ લય સમજવું.

હૈ શિષ્ય, આ પ્રમાણે દરેક સંસારી જીવને આ સંસારમાં સા-
ત પ્રકારના લય ઉત્પન્ન થાય છે. ધર્મપાલ એ સાત લયથી પીડિત થ-
યો હતો, તથાપિ તેણે પોતાના ભાઈઓને પિતૃધન વહેંચી આપ્યું
ન હતું. તેનું કારણ એ હતું કે, તે પોતાની રસદા નામની સ્ત્રીને
આધીન થઈ રહેતો હતો. રસદાણી માયાના તાબામાં રહેલો સંસારી
જીવ ગમે તેટલો દુઃખી થાય, તોપણ તે આ સંસારના સાત લયમાંથી
મુક્ત થતો નથી. તેથી લગ્ય જીવે એવી નહારી માયાનો ત્યાગ કર-
વો કે, જેથી તે સાત લયમાંથી મુક્ત થઈ ધાર્મિક કાર્ય સાધી શકે છે.
જે સંસારી જીવ માયાને આધીન રહે છે, તે આ સંસારના સાત
લયમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી, એટલુંજ નહિ, પણ તે આખરે ધ-
ર્મપાલની જેમ સાત લયથી પીડિત થઈ મૃત્યુને શરણ થાય છે.

હે વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત સ્મરણમાં રાખી હૃદયમાં એ સાત લયથી મુક્ત થવાની ઈચ્છા રાખજે, જેનામાં વૈરાગ્ય લાવના સહિત મનોબળ હોય, તે પુરૂષને એ સાત લય લાગતા નથી; તે આ સંસારમાં સદા નિર્ભય થઈ પોતાનું કર્તવ્ય કરે છે.

એકેત્રિંશ ઇન્દુ—મોહ.

“અહં મમેતિ મંત્રોઽયં મોહસ્ય જગદાંધ્યકૃત્ ।
અયમેવ હિ નઞ્પૂર્વઃ પ્રતિમંત્રોઽપિ મોહજિત્ ” ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનસાર.

અર્થ—(હું અને મારું)એવો જે મોહનો મંત્ર તે જગતને અંધ કરનારો છે, અને નકાર પૂર્વક એટલે અમોહ એવો એજ મંત્ર મોહને જિતનારો પ્રતિમંત્ર છે.

હિશિષ્ય—હે મહારાજ, આપે સાત પ્રકારના લય વિષે દૃષ્ટાંત આપી સમજાવ્યું, તેથી મારી ઉપર મોટો ઉપકાર થયો છે. હવે કોઈ યોગ્ય લાગે તેવો બીજો ઉપદેશ આપી મને કૃતાર્થ કરો.

ગુરુ—હે શિષ્ય, તારા મનમાં કોઈ જાતની શંકા હોય, તો તું પ્રશ્ન કર, એટલે તે ઉપરથી હું તને દૃષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવીશ.

યતિશિષ્ય—ગુરુવર્ય, જે આપની ઈચ્છા હોય, તો હું એક પ્રશ્ન પૂછું. કારણકે, મારા હૃદયમાં એક નવીન શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે.

ગુરુ—હે વિનીત શિષ્ય, ખુશીથી પૂછ, મારી શક્તિ પ્રમાણે હું તારી શંકાનું સમાધાન કરીશ.

શિષ્ય—હે ભગવન્, મેં ઘણીવાર આપણા જૈનશાસ્ત્રોમાં વાંચ્યું છે, અને સાંભળ્યું છે કે, આ જગતમાં મોહ એ ઘણો અનિષ્ટકારી પદાર્થ છે. એ મોહરૂપ પદાર્થના પ્રસંગથી અનેક જાતની હાનિ થાય

છે. મોહને વશ થયેલો પ્રાણી અકૃત્ય કરે છે, અનાચાર આચરે છે અને અસેવ્યને સેવે છે. તો એ મોહ શી વસ્તુ છે? તેનું કેવું સ્વરૂપ છે? અને તેને સેવવાથી કેવી હાનિ થાય છે? ઇત્યાદિ જે કાંઈ જાણવાનું હોય, તે મને દૃષ્ટાંત આપી સમજાવો. મોહનું યથાર્થ સ્વરૂપ મારા સમજવામાં અદ્યાપિ આઠ્યું નથી.

ગુરુ—હે વિનીત શિષ્ય, તેં જહુ સારો પ્રશ્ન કર્યો. દરેક આત્માથી મનુષ્યે એ મોહનું સ્વરૂપ અવશ્ય જાણવું જોઈએ. હે વિનેય, મોહ એટલે મોહનીય કર્મ સમજવું. એ મોહનીય કર્મને લઈનેજ પ્રાણીને મોહ ઉત્પન્ન થાયછે. પોતાના આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં મારાપણાની ખુદ્ધિ અથવા (હું અને મારું) એવી જે ખુદ્ધિ તે મોહ કહેવાય છે. એવી ખુદ્ધિ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. જૈનશાસ્ત્રમાં તે મોહને મૂર્છા અથવા મૂર્છના પણ કહે છે. આ જગત્ તે મોહથી અંધ થઈ ગયેલું છે, અને તેથી તે આત્માના શુદ્ધ માર્ગને જોઈ શકતું નથી. જે ભવિજીવ એવું સમજે કે, “હું આત્માથી જુદી જે પરવસ્તુ છે, તેનો સ્વામી નથી. હું શુદ્ધ આત્મા છું, શુદ્ધ જ્ઞાન મારો ગુણ છે, હું અન્ય નથી અને બીજી કોઈ વસ્તુ મારી નથી.” આ પ્રકારની સમજૂતી તે મોહરૂપી અંધકારને દૂર કરે છે. એ સમજૂતીરૂપ તીવ્ર તરવારથી પ્રખુદ્ધ લોકો એ મોહરૂપ મહાન્ શત્રુને મૂળમાંથી કાઢી નાંખે છે.

હે શિષ્ય, પ્રાણીમાત્રને જેવાં કર્મ ઉદય આવે, તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરવું પડે છે. જે મનુષ્ય કર્મબંધના હેતુરૂપ એવા રાગ તથા દ્વેષ અને મોહથી રહિત છે, તે પુરૂષ પાપકર્મથી બંધાતો નથી. એટલુંજ નહિ, પણ તે પુરૂષ એવો દૃઢ રહે છે કે, રાગાદિ પરિણામ ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે, ત્યારે તે પોતાના ઉપયોગથી જરા પણ ખસતો નથી.

જેનામાં મોહ નથી, તે પુરૂષ તત્ત્વને સમજી શકે છે, અને જે તત્ત્વને સમજી શકે છે, તેનામાં મોહ આવતો નથી. મોહ રહિત પુરૂષ કદિ આ સંસારમાં પરિબ્રમણ કરે છે, તથાપિ તે જરાપણ ખેદ પામતો નથી. જે જીવ મોહને વશ થઈ રહે છે, તે જીવ આ જગત્માં જન્મ, જરા, મરણ વિગેરે દુઃખ પામે છે. તેથી સુજ્ઞ મનુષ્યે હિંમેશાં મોહને ત્યજી દેવો જોઈએ. જે પુરૂષ મોહને લઈને ઉપાધિચિસ્ત થાય છે, તે આત્માના નિર્મળ સ્વરૂપને જોઈ શકતો નથી, અને તેથી તે હર્ષ, Sh. K.-૨૦

શોક વિગેરેથી આકુળ-આકુળ રહ્યા કરે છે. હે શિષ્ય, એવા મોહનું સ્વરૂપ કેવું ભયંકર છે. અને તેથી ભવિષ્યવને કેટલી હાનિ થાય છે, તે ઉપર એક સંક્ષિપ્ત બોધક દૃષ્ટાંત છે, તે એક ચિત્તે સાંભળ—

કોઈ એક નગરમાં પથિક નામે ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેનું કુટુંબ મોટું હતું. સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી વિગેરે ઘણો પરિવાર તેના કુટુંબમાં રહેલો હતો. પથિક ધનપાત્ર ન હતો, પણ પ્રતિષ્ઠાપાત્ર હતો. સારી પ્રતિષ્ઠાને લઈને તેનો ઉદ્યોગ સારો ચાલતો હતો. તે ઘણો પ્રયત્ન કરતો, ત્યારે તેના કુટુંબનો નિર્વાહ થાય, એટલું તે કમાતો હતો. તેના કુટુંબનો બધો આધાર તેના ઉપર હતો.

એક વખતે તે પથિકના શરીરમાં કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થયો. તે રોગથી તેની આંખો લાલ થતી, તેની બ્રુટી ચઢેલી રહેતી, અને તેના શરીરમાં કંપ થતો હતો. તે સાથે તે જેમ આવે તેમ બોલતો અને મોટા આવેશમાં આવી જતો હતો. આ રોગની પીડાથી તે અત્યંત દુઃખી થતો હતો. તેનો આવો રોગ જ્યેષ્ઠ તેના કુટુંબીઓ ચિંતામાં પડી ગયા, અને તેનો ઉપાય કરવા અનેક પ્રકારે તૈયાર થઈ ગયા. ઘણા ઉપાયો કર્યા, તોપણ એ રોગ શાંત થયો નહિ. પછી એક ચતુર અને પ્રવીણ વૈદ્યની આગળ તેને લઈ જવામાં આવ્યો. તે વૈદ્યે તેની ચિકિત્સા કરી અને કહ્યું કે, “જ્યારે આ માણસને શરીર તણાય, અને તેની આંખો લાલ થાય, તથા નેત્રનાં લવાં ચડી આવે, ત્યારે તેને આ ઔષધ પાવું, એટલે તે શમી જશે.” એમ કહી એક ઔષધ આપ્યું, તે સાથે સૂચવ્યું કે, તેને એક સારા મિત્રમંડળમાં હમેશાં રાખવો, આથી તે રોગ થોડે થોડે બાંછો થઈ જશે. એ વિદ્વાન વૈદ્યના ઉપાયથી પથિકની તબીયતમાં સુધારો થયો. થોડા દિવસ તે સુધારો રહ્યો. પછી તેને પાછો એક બીજો રોગ લાગ્યું પડ્યો. તે રોગથી તેનું શરીર અક્કડ થઈ જાય, છાતીનો લાગ ઉપડી આવે અને તે હાથ પગની ચેપા કરતો ચાલે—આથી તેના કુટુંબીઓ પાછા ભય પામ્યા, અને તેનું ઔષધ કરવાને પેલા વિદ્વાન વૈદ્યની પાસે તેને લઈ ગયા. તે પ્રવીણ વૈદ્યે તે રોગનું નિદાન કરી કહ્યું કે, “આ રોગ ઘણો ભયંકર છે, તેથી તેને હમેશાં મારી પાસે એક પોહોર સુધી રાખવો, તેમ કરવાથી અમુક દિવસે તેનો રોગ શાંત થઈ જશે.” વૈદ્યની આ સૂચના ધ્યાનમાં લઈ તે કુટુંબીઓએ તે પથિકને હમેશાં એક પોહોર સુધી તેની પાસે

મોકલવા માંડયો, કેટલાએક દિવસસુધી તેમ કરવાથી તે પથિક પાછો તંદુરસ્ત થઈ ગયો.

કેટલાએક દિવસ તંદુરસ્તી ભોગવ્યા પછી તે પથિકને પાછો એક બીજા રોગ લાગુ પડ્યો. તે રોગથી તેના મનમાં કુવિચાર આવ્યા કરતા, શરીરે બેચેની રહેતી અને અનેક જાતની નઠારી ચેષ્ટાઓ તે કરતો હતો. આ રોગ જોઈ હૃદયમાં ભય પામેલા તે કુટુંબીઓ પાછા તેને તેજ વિદ્વાન્ વૈદ્યની પાસે લઈ ગયા. વિદ્વાન્ વૈદ્યે તે રોગનું નિદાન કરી તેને એવું રસાયન આપ્યું કે, જેથી તે થોડા દિવસમાં રોગ મુક્ત થઈ ગયો.

થોડા દિવસ તંદુરસ્તી ભોગવ્યા પછી તેને પાછો એક ભયંકર રોગ લાગુ પડ્યો. એ રોગથી તેનો જીવ બળ્યા કરતો, હૃદયમાં વિચારવાયુ ઉપડતો, ખોરાક લઈ શકતો નહિ, બીજા ખોરાક લે તે જોઈ શકતો નહિ, કોઈ માણસ તેની પાસે આવે તો તે તરફ અભાવ બતાવતો, કોઈનું સાંભળતો નહિ, કોઈ આવી કાંઈ કામ બતાવે, તો હૃદયમાં ખેદ પામતો અને બધાનો તિરસ્કાર કરતો હતો. તે રોગને લઈને તેની આવી સ્થિતિ જોઈ તેના કુટુંબીઓ હૃદયમાં ભય પામી ગયા. પુનઃ પેલા વિદ્વાન્ વૈદ્યની પાસે તેને લઈ ગયા. દયાળુ વૈદ્યે તે રોગનું નિદાન કરી તેને ઔષધ આપ્યું, જેથી તે રોગની જરા શાંતિ થવા લાગી, વળી તે રોગ શાંત કરવાને તે વૈદ્યે કેટલીએક ચીજો લાવી તેની દૃષ્ટિએ કરી અને તેના ગુણ દોષ દર્શાવવા માંડ્યા, એથી તેને સારો આરામ થવા લાગ્યો, છેવટે તે ભયંકર રોગમાંથી મુક્ત થઈ ગયો.

આ પ્રમાણે ઘણો વખત તે તંદુરસ્ત રહ્યો. પછી એક વખતે તેની છાતી ઉપર ચાર ઘોળા ડાઘ પડ્યા—આથી તેના કુટુંબીઓ ગભરાઈ ગયા, અને તેને પેલા વિદ્વાન્ વૈદ્યની પાસે લઈ ગયા. તે વિદ્વાન્ વૈદ્યે પથિકની છાતી જોઈને કહ્યું કે, “આને કોઢનો રોગ થયો છે, જે તેનો સઘ ઉપાય કરવામાં નહિ આવે, તો તે કોઢ તેના આખા શરીરમાં પ્રસરી જશે, અને તેથી તેનું શરીર બગડી જશે.” આથી તે પથિક અને તેના કુટુંબીઓ ઘણો ભય અને ખેદ પામી ગયા. પછી તે કુટુંબીઓએ તે વિદ્વાન્ વૈદ્યને પ્રાર્થના કરી કે, “કૃપાળુ ભદ્ર, આ ભયંકર રોગનો નાશ કરવાનો ઉપાય બતાવો, અને તેમાં જે કાંઈ ખર્ચ થાય તે માગી દેયો, અમે આપનો ઉપકાર કદિ પણ ભૂલીશું.”

નહિ.” પથિકના કુટુંબીઓની આ પ્રાર્થના સાંભળી તે વિદ્વાન્ વૈદ્ય બોલ્યો—“ આ ભયંકર રોગવાળા દરદીનો રોગ કદ સાધ્ય છે. તેણે મારી પાસેથી પાંચ ઔષધોનો એક મહાકવાથ પીવો પડશે. જ્યારે તે લાંગા વખત સુધી એ કવાથ પીશે, ત્યારે તેનો આ રોગ શાંત થઈ જશે. પણ તે કવાથ પીવો ઘણા મુશ્કેલ છે, અને તેને તેમાં ઘણું પથ્ય પાળવું પડશે, જે તે પથ્ય પાળી શકશે નહિ, તો તેમાંથી ઘણું નુકશાન થશે. માટે તમારે પથ્ય પળાવવામાં ઘણીજ કાળજી રાખવી અને તેમાં જરાપણુ પ્રમાદ કરવો નહિ.” વૈદ્યનાં આ વચનો તેમણે કબૂલ કર્યા અને તે પથિકની પાસે પણ કબૂલ કરાવ્યાં. પછી તે વિદ્વાન્ વૈદ્ય દેશકાળનો વિચાર કરી તે પથિકને પાંચ ઔષધોનો કવાથ કરી આપ્યો. તે કવાથ આપ્યા પહેલાં તે પથિકના શરીરની વિરેચ- નથી શુદ્ધિ કરી. જ્યારે તેનું શરીર વિરેચન વગેરેથી શુદ્ધ થયું, પછી તે વિદ્વાન્ વૈદ્ય પાંચ ઔષધોનો કવાથ બનાવી તે મહારોગીને પાચો. જેથી તરતજ તે પથિકની છાતી ઉપર પડેલા કોઠના ચાર ડાઘા શમી ગયા, અને તે સારી રીતે તંદુરસ્ત થઈ ગયો. તે ઉપચાર કર્યો પછી તે પથિક ફરીવાર કોઈપણ બીજા રોગથી પીડિત થયો નહિ, અને પછી સુખે રહેવા લાગ્યો.

હું વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તારે ઘણા બોધ લેવાનો છે. જે પથિક છે, તે આ સંસારના કુટુંબવાળો જીવ સમજવો. તે જીવ કોઈ પૂર્વકર્મના યોગથી ધનપાત્ર થયો ન હતો, પણ સારી પ્રતિ- પ્ષા પામેલો હતો. તેને પોતાના કુટુંબનો નિર્વોહ કરવાને ભારે પ્રયત્ન પડેલો હતો. કેટલાએક સંસારી જીવ પોતાના કુટુંબનું ભરણુ-પોષણ કરવાને અતિશય દુઃખી થાય છે, અને તે દુઃખમાં પીડિત થઈ કાંઈ પણ પુણ્યનું કામ કરી શકતા નથી. તેવી રીતે આ પથિકરૂપી સં- સારી જીવના સંબંધમાં પણ બન્યું હતું. તે પથિકને જે પ્રથમ રોગ થયો હતો, તે કોષ સમજવો. તે રોગમાં તેની આંખો લાલ થતી, બ્રુગ્રી ચડી જતી અને શરીરમાં કંપ થતો—તે બધી ચેષ્ટાઓ કોષના આવેશમાં થાય છે. કોષાતુર માણસની આંખો લાલ થાય છે, ભવાં ચડી આવે છે, અને શરીરે કંપ થાય છે. આ પ્રમાણે કોષરૂપી રોગ- થી પીડિત એવા પથિકને તેના કુટુંબીઓ જે કોઈ ચતુર વૈદ્યની પાસે લઈ ગયા. તે વૈદ્ય તે કોઈ ઉપદેશક મુનિ અથવા કોઈ સત્પુરુષ સ-

મજવો. તે વિદ્વાન વૈદ્યે તેને ઔષધ આપ્યું, અને તેને કોઈ સારા મિત્રમંડળમાં રાખવાની સૂચના કરી. તે વિષે એમ સમજવાનું છે કે, તે ઔષધ તે મુનિનો અથવા સત્પુરૂષનો ઉપદેશ સમજવો. અને સાંઈ મિત્રમંડળ તે સત્પુરૂષોનો સમાગમ સમજવો. સત્સમાગમ કરવાથી ક્રોધરૂપી મહારોગ શમી જાય છે. તે વૈદ્યના કહેવા પ્રમાણે કરવાથી તે રોગી સારો થયો, એટલે તે ક્રોધરહિત થઈ સારી રીતે વર્તવા લાગ્યો.

તે પછી થોડા દિવસ પછી તેને બીજો રોગ લાગુ પડ્યો. તે માન નામનો કષાય સમજવો. તે રોગમાં તેનું શરીર અક્કડ થઈ જતું, છાતીનો લાગ ઉપડી જતો અને હાથપગની ચેષ્ટાઓ કરી ચલાતું—એ બધી ચેષ્ટા માન—અંહુકારમાં થાય છે. માની અથવા અંહુકારી માણસ અક્કડ રહે છે, છાતી કાઢી અને હાથપગ ઉછાળી ચાલે છે, અને ‘આ જગત્માં મારા જેવો કોઈ નથી’ એવું ધારી જાત જાતની ચેષ્ટા કરે છે. તેવા માનરૂપી રોગથી પીડિત એવા પથિકને પાછો જે પેલા વૈદ્ય આગળ લઈ જવામાં આવ્યો. તે પૂર્વની જેમ કોઈ પવિત્ર મુનિ અથવા કોઈ સત્પુરૂષની પાસે ગયો એમ સમજવું. તે વૈદ્યે તેને એક પોહોર સુધી પોતાની પાસે રહેવાને કહ્યું, તે હમેશાં પ્રાતઃકાળના એક પોહોરસુધી મુનિનો ઉપદેશ સાંભળવાને કહ્યું હતું. હમેશાં એવો ઉપદેશ સાંભળવાથી માન—અંહુકારરૂપી મહારોગ શાંત થઈ જાય છે.

તે પછી મનમાં કુવિચાર લાવનારો શરીરે બેચેની રખાવનારો અને નહારી ચેષ્ટા કરાવનારો જે પુનઃ રોગ લાગુ થયો. તે જીવને લાગુ થયેલ માયા—કપટ નામનો ત્રીજો કષાય સમજવો. જે મનુષ્યમાં માયા હોય, તેના હૃદયમાં બીજાને છેતરવાના તથા હાનિ કરવાના નહારા વિચારો આવ્યા કરે છે. માયા—કપટની યોજનાઓ કરવામાં તેને બેચેની રહે છે, અને તે અનેક જાતની નહારી ચેષ્ટાઓ કરે છે. આ લયંકર રોગથી પીડાએલા પથિકરૂપી જીવને તેના કુટુંબીરૂપ હિતકારી જનો પાછા વૈદ્યરૂપ ગુરૂની પાસે લઈ જાય છે. તેને ગુરૂ શુભોપદેશરૂપી રસાયણ આપી પાછો સાજો કરે છે. જે ઉપદેશથી માયાનું સ્વરૂપ તથા માયા કરવાથી થતી હાનિ વિષે શાસ્ત્રનો દૃષ્ટાંત સહિત બોધ આપવાથી તે જીવ માયાને છોડી દે છે, એટલે તે એ માયારૂપ રોગથી મુક્ત થઈ પાછો સુખી થાય છે.

પથિકરૂપી સંસારી જીવ ક્રોધ, માન અને માયાથી મુક્ત થઈ

સુખી થાય છે, તેવામાં તેને જીવને બાળે તેવો, હૃદયમાં વિચારવાયુ ઉત્પન્ન કરનારો, ખોરાક લઈ શકાય નહિ તેવો, બીજાને ખોરાક લેતાં નહીં જઈ શકાય તેવો અને બીજા તરફ સર્વ પ્રકારે તિરસ્કાર બતાવાય એવો જે લંચકર રોગ લાગુ પડે છે, તે ચોથો કષાય લોભ સમજવો. આ લોભરૂપી રોગ લાગુ પડવાથી મનુષ્ય પોતાની પાસે જે પરિશ્રદ્ધ હોય, તેની રક્ષા કરવામાં અને વધારે પરિશ્રદ્ધ મેળવવામાં ચિંતાતુર રહે છે, અને તેથી તેનો જીવ બળ્યા કરે છે. ‘હું કયા પ્રકારથી વધારે પૈસો મેળવું ? કેવી રીતે પૈસાનો ખચાવ થાય ?’ આવી આવી લોભપ્રતાથી તેના હૃદયમાં વિચારવાયુ થયા કરે છે. બીજા કોઈ ઉદાર માણસો પોતાના વૈભવનો ઉપભોગ કરે, તેને તે જઈ શકતો નથી. કોઈ માણસ તેની પાસે આવે તો ‘રખેને આ મારી પાસે કંઈ માગશે’ એવી શંકા લાવી પોતાની પાસે આવનારા માણસો તરફ તે અભાવ બતાવે છે. લોભને લઈને તે કોઈનું સાંભળતો નથી. તેના હૃદયમાં પ્રાપ્ત ધનની રક્ષા કરવાના અને અપ્રાપ્ત ધનને મેળવવાના વિચારો આવ્યા કરે છે. આ લોભરૂપ રોગવાળા પથિકરૂપી સંસારી જીવને તે વૈદ્યરૂપ મહાત્માની પાસે લાવવામાં આવે છે. પછી તે મહાત્મા તેને આષધ આપે છે, મહાત્માએ તે રોગ શમાવવાને જે કેટલીએક ચીજો તેની પાસે મગાવી બતાવી અને તેના ગુણુ દોષ કહ્યા હતા, તે લોભરૂપ રોગને ટાળવાનો ઉપાય હતો. જ્યારે આ જગતની બધી વસ્તુઓ પુ-
 હ્ગલિક અને નિર્ગુણ છે, એમ સાબિત કરવામાં આવે, એટલે મનુષ્યના હૃદયમાંથી લોભનો નાશ થઈ જાય છે. પછી તેને જે છાતી ઉપર ચાર ડાઘવાળો કોઠનો રોગ થયો, તે મોહ સમજવો. મોહને લઈને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ચાર કષાય તે ચાર ડાઘા સમજવા. તેને શમાવાને વૈદ્યે પાંચ ઔષધોનો કવાથ બતાવ્યો હતો, તે પાંચ ઔષધ તે પાંચ મહાવતો સમજવાં. તેનો કવાથ એટલે સંયમ, પંચમહાવ્રતો સાથે સંયમ લેવાથી હૃદયની અંદર રહેલા કોઠના ચાર ડાઘારૂપ ચાર કષાયો સાથે મોહનો રોગ દૂર થઈ જાય છે, અને તેથી સંસારી જીવ સર્વ રીતે પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રથમ જે તે પથિકના શરીરને વિરેચન વગેરેથી શુદ્ધિ કરી, તે પંચમહાવ્રત સાથે સંયમ લેવાની યોગ્યતા સમજવી. સંસારી જીવને પ્રથમ પંચમહાવ્રત સહિત સંયમની યોગ્યતા જોઈ—તેની પરીક્ષા કરી પછી તેને

સંયમ ધારણ કરાવવામાં આવે છે, જેથી તે યાવજીવિત પોતાના સંયમને પાળી શકે છે.

હે વિનીત શિષ્ય, આ પ્રમાણે દરેક સંસારીજીવ જ્યારે પોતાના મોહનીય કર્મના ઉદયથી થયેલા મોહને દૂર કરવા સમર્થ થાય છે, ત્યારે તે આત્માનું નિર્મળ સ્વરૂપ જોવાને સમર્થ થાય છે. પછી મોહ-જીત્ પુરૂષ હર્ષ તથા શોક વગેરેથી આકુળવ્યાકુળ થતો નથી. મોહ-નો લાગ કરનારા વીર પુરૂષને જે સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું વર્ણન મોહમગ્ન થયેલા જીવની આગળ કરી શકાય તેમ નથી. જે મોહલાગી આત્મા છે, તે આત્મવસ્તુ અને પરવસ્તુનો ભેદ સમજે છે. તેથી તે પરવસ્તુમાં કદિપણ મોહ પામતો નથી. તે ઉપર એક બી-જું રમુજ દૃષ્ટાંત છે. તે સાવધાન થઈને સાંભળ—

કોઈ મહાત્મા પોતાના શિષ્યને સાથે લઈ વિહાર કરતા હતા. રસ્તામાં ચાલતાં કોઈ ગામ આગળ, તેમાં કોઈ નીચ પુરૂષ પૃથ્વી પર પડેલો અને પછી જોઈ થઈ હાથની તાળીઓ પાડી કુદતો તેમના જોવામાં આવ્યો. તે પુરૂષને જોઈ પેલા જિજ્ઞાસુ શિષ્યે પોતાના ગુરૂને પૂછ્યું—

મહાનુભાવ, જીઓ, આ પુરૂષ આવી ચેષ્ટા કેમ કરતો હશે? તે પૃથ્વીપર પડી ગયો હતો. પાછો ઉઠી આ પ્રમાણે તાળીઓ પાડે છે. આ શું હશે? ગુરૂએ કહ્યું, શિષ્ય, તે કોઈ મદિરાથી મત્ત થયેલો પુરૂષ છે, તેથી તે પરાધીન થઈ આવી ચેષ્ટા કરે છે. શિષ્યે ઇંતેજરીથી પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો. ભગવન્, શું મદિરા પાન કરવાથી મનુષ્યની આવી સ્થિતિ થાય છે? અરે! લોકો કેવા મૂર્ખ છે? પોતાની આવી સ્થિતિ થાય છે, તે છ-તાં તે મદિરાને સેવે છે. આલું જોતાં તો આપણા શ્રાવકો ઘણું દરજ્જે ઉત્તમ છે કે, જેઓ કદિપણ મદિરા સેવતા નથી, અને આવી નહારી સ્થિતિમાં આવતા નથી. ગુરૂ મંદ હાસ્ય કરતા બોલ્યા—હે વિનેય, જો કે આપણા શ્રાવકો આવી મદિરા પીતા નથી, પણ તેઓમાંથી કેટલા-એક આનાથી નહારી મદિરા પીએ છે. તે સાંભળતાંજ શિષ્ય આ-શ્ચર્ય પામી બોલ્યો—ભગવન્, આપ શું કહો છો? શું આપણા શ્રાવ-કો પણ મદિરા પીએ છે? અને વળી તે આનાથી નહારી મદિરા પીએ છે? મને તો તેમાં ઘણુંજ આશ્ચર્ય થાય છે. જો કે, એ વાત માનવામાં મને શંકા રહે છે, તથાપિ આપ જેવા મહાત્મા પુરૂષો કદિપણ મૃષા

ખોલે નહિ, તેથી મને આપના વચન ઉપર વિશ્વાસ આવે છે હું પુર્વે સંસારી શ્રાવક હતો, તેમજ એક શ્રાવકોની મોટી વસ્તીમાં રહેનારો હતો, મેં કદિપણ કોઈ શ્રાવકને મદિરા પીતાં જોયો નથી, તેમ સાંભળ્યો નથી. આપ કૃપા કરી આ મારી આશ્ચર્ય સહિત શંકાને દૂર કરો. ગુરૂએ પુનઃ ગંભીરતાથી કહ્યું, હે શિષ્ય, એકલા શ્રાવકોજ નહિ, પણ બીજા કેટલાએક સંસારી જીવો મદિરાનું પાન કરી મત્ત બને છે, અને આ પુરૂષની જેમ નહારી ચેષ્ટાઓ કરે છે. શિષ્યે આશ્ચર્ય સહિત પૂછ્યું, મહારાજ, આપનું વચન સત્ય હશે, તથાપિ મારા મનમાં એ વાત સંભવિત લાગતી નથી. કોઈપણ કુલીન આર્ય મદિરાનું પાન કરે, એ વાત શી રીતે માનવામાં આવે? આપ કૃપા કરી મને તે વાતનો ખુલાસો કરો. શિષ્યનાં આવાં શંકિત વચનો સાંભળી ગુરૂ ખોલ્યા—હે શિષ્ય, આ જગતમાં કેટલાએક જીવો સંકલ્પ—વિકલ્પ રૂપી ખ્યાલાથી મોહરૂપી મદિરાનું પાન કરે છે, અને તેથી મત્ત બની અનેક ભતની ચેષ્ટાઓ કરે છે. આ લૌકિક મદિરા તો જ્યાંસુધી તેનો નિસ્સો હોય, ત્યાંસુધી તે પ્રાણીને વિટંબના કરાવે છે, પણ જે મોહરૂપી મદિરા છે, તે તો પ્રાણીને યાવજીવિત વિટંબના પમાડે છે, અને છેવટે દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. તેને માટે ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિ-જયજી મહારાજ પોતાના જ્ઞાનસારમાં નીચેનો શ્લોક લખે છે—

“વિકલ્પચષ્કૈરાત્મા પીતમોહાસવો હ્યયમ્ ।

જવેચ્ચ તાન્નમુચ્ચાન્નપપંચમધિતિષ્ઠતિ ” ॥ ૧ ॥

“જે જીવે સંકલ્પ વિકલ્પરૂપી ખ્યાલાવડે મોહરૂપી મદિરાનું પાન કરેલું છે, તે જીવ આ સંસારમાં ઉત્કૃષ્ટ એવા પ્રપંચને પ્રાપ્ત કરે છે.”

પરવસ્તુઓ ઉપર મનોરથ કરવા, તે સંકલ્પ વિકલ્પ કહેવાય છે. તેરૂપી ખ્યાલાથી જોણે મોહરૂપી મદિરાનું પાન કરેલું છે, એવો આ સંસારી જીવ તે ચતુર્ગતિ સંસારરૂપી પાનગોષ્ઠીમાં મગ્ન થઈ ઉન્નમત્ત ભાષણ, હાથની તાળીઓ પાડવી વગેરે ચેષ્ટાઓ છે. પ્રથમ

હે શિષ્ય, તેથી ભવિ પ્રાણીએ એ મોહરૂપી, તે પંચમહાવ્રત રવો જોઈએ. એ મદિરાનું પાન કરનારા ધર્મ જીવને પ્રથમ પંચમ જગત્માં જોવામાં આવે છે. તેવા જીવેની પરીક્ષા કરી પછી તેને બીજા આર્યજનો પણ સામેલ થાય

ગુરૂનાં આ વચન સાંભળી તે શિષ્ય હૃદયમાં સમજી પ્રસન્ન થઈ ગયો, અને તેણે ગુરૂની સત્ય વાણીને અંતરથી અભિનંદન આપ્યું હતું.

હે વિનીત શિષ્ય, આ ઉપરથી તમારે સમજવું કે, આ જગત્-માં મોહ એ મોટામાં મોટો ભયંકર રોગ છે અને તે ઉન્નત ભાવને આપનાર મદિશ સમાન છે. એવા મોહનો ભય જીવોએ સર્વથા ત્યાગ કરવો.

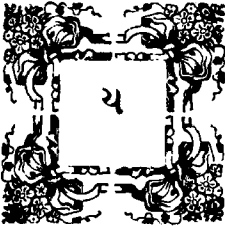
ત્રિંશત બિંદુ—જીવની શયન દશા.

“ જમજાલે હિ પતતો જીવસ્ય શયનસ્થિતિઃ ” ॥

ઉપદેશ.

અર્થ—“જમ જાળમાં પડેલા જીવને શયનદશા કહેવાય છે.”

તિશિષ્ય—હે ભગવન્, આપે મોહના સ્વરૂપ વિષે વિવેચન કરી બતાવ્યું, તેથી મારા હૃદયની શંકા દૂર થઈ ગઈ છે, અને તે સાથે મારા હૃદયમાં નિ-

શ્ચય થયો છે કે, હવે કદિપણ મોહ તથા મોહિતનો સંગ કરવો નહિ. એ મોહ એકલા સંસારી જીવોને નડે છે, એટલુંજ નહીં, પણ તે સંસારનો ત્યાગ કરનારા પ્રમાદી જીવોને પણ નડે છે. ચારિત્રધારી મુનિ પણ જે પ્રમાદને વશ થઈ મોહમાં પડે, તે તે પણ પોતાના ચારિત્રથી બ્રહ્મ થઈ જાય છે. આ વાત મારા હૃદયમાં દૃઢ થઈ ગઈ છે. હે કૃપાધર ગુરૂ, એક વખતે મેં આપના મુખથી સાંભળ્યું હતું કે, જે જીવ મૂઢ હોય, તે શયનદશામાં કાયમ પડ્યો રહે છે—તો આ સંસારમાં દરેક પ્રાણીને શયનદશા તો રહેલી હોય છે. સંસારી કે ત્યાગી દરેક શયનની સ્થિતિ ભોગવ્યા વિના રહી શકતા નથી. તો એ શયનદશા શું કહે-

SH. K. ૨૧

વાય ? અને તેમાંથી મુક્ત થનાર કોઈ જીવ હોય છે કે નહીં ? એ મને દૃષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવો.

ગુરુ—હા વિનિત શિષ્ય, તારા પ્રશ્ન ઉપરથી જણાય છે કે, તું શયનદશાનો અર્થ સમજીએ નથી. શયનનો અર્થ ‘સુવુ’ એવો અર્થ તારા જાણવામાં આવ્યો છે, પણ અહીં તેવો અર્થ લેવાનો નથી. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે, તે ધ્યાન પૂર્વક સાંભળ.

ચંદ્રપુર નગરમાં સોમિલ નામે એક શ્રાવક રહેતો હતો. તે ઘણો આસ્તિક અને પવિત્ર હૃદયનો હતો. તેને રસદાસ નામે એક મિત્ર હતો, તે ઘણો ચપલ અને શોખી હતો. એક વખતે રસદાસ અને સોમિલનો મેળાપ થયો. રસદાસ સોમિલને જોઈ ખુશી થયો. પરસ્પર એકબીજા વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા. સોમિલની વાણી ઘણી મધુર હતી, તેથી રસદાસને તેની સાથે વાત કરતાં ઘણુંજ આનંદ આવતો હતો. પછી જ્યારે સોમિલે તેનાથી જુદા પડવાની ઇચ્છા બતાવી એટલે રસદાસે કહ્યું, ભદ્ર સોમિલ, આજે આપણે અચાનક મેળાપ થઈ ગયો છે, તેથી આપણે ચિરકાળ સાથે રહીએ. આપણી મિત્રતા ઘણા વખતની છે, પણ જુદા જુદા ધંધાને લઈને વારંવાર આપણે મેળાપ થઈ શકતો નથી. પોતાના મિત્રની આ ઇચ્છા પૂરી કરવાને સોમિલ થોડીવાર થોભાયો અને મધુરવાણીથી વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યો.

સોમિલ અને રસદાસ બંને મિત્રો રસ્તામાં આનંદવાર્તા કરતા હતા, તેવામાં કોઈ અંધ સુરદાસ તે માર્ગે થઈ પ્રસાર થયો. સુરદાસ કોઈ પૂર્વ કર્મના યોગથી અંધ થયો હતો, પણ તે સારો જ્ઞાની હતો. તેને ચર્મચક્ષુ ન હતી, પણ પ્રજ્ઞાચક્ષુ હતી. પ્રજ્ઞાચક્ષુના બળથી સર્વ વસ્તુઓ તેના હૃદયમાં દૃશ્યમાન થતી હતી. સોમિલ અને રસદાસ પોતાના વાર્તાના રસમાં તક્લીન થઈ રહ્યા હતા, તેથી તે વખતે તેમને બીજા કોઈ વિષયનું બાન ન હતું. પેલો આંધળો સુરદાસ રસ્તામાં ચાલતાં તેઓની સાથે જરા અથડાયો. આસ્તિક સોમિલ તે કાંઈપણ બોલ્યો નહીં, પણ રસદાસ જરા આક્ષેપ કરી બોલ્યો—“ અરે આંધળા, જરા વિચાર રાખ. અમે રસ્તામાં ઉભા છીએ, અને બોલીએ છીએ, તોપણ તારા જાણવામાં આવ્યું નહીં. આવા આંધળાઓ જગતમાં શા માટે જીવતા હશે ? રસદાસનાં આવાં વચન સાંભ-

ળી તે જ્ઞાના સુરહાસે વિચાર્યું કે, “આ કોઈ મોહ અને શયનદશા-માં મગ્ન થયેલો જીવ લાગે છે, તો આવા જીવને ઓધ કરવો જોઈએ.” આવું વિચારી સુરહાસે કહ્યું, “ભદ્ર, હું પૂર્વકર્મના યોગથી અંધ થયો છું, એટલે મારામાં એ વિચાર ન આવ્યો, પણ તને રસ્તા વચ્ચે સુતાં વિચાર ન આવ્યો, એ કેવી વાત કહેવાય?” સદા શયન કરનારા જીવો આ જગત્માં શામાટે જીવતા હશે ?” જ્ઞાની સુરહાસનાં આ વચન સાંભળી રસદાસ ક્રોધાતુર થઈ બોલ્યો—“અરે આંધળા, આવું અસત્ય શું બોલે છે ? અમે બંને મિત્રો રસ્તામાં ઉભા ઉભા વાતો કરીએ છીએ, અમારામાંથી કોઈપણ સુતા નથી. તેમ અમે સદા શયન કરનારા નથી. તું આવું મૃષા બોલી શામાટે કર્મ બાંધે છે ?” સુરહાસ આગ્રહથી બોલ્યો—ભાઈઓ, તમારી સાથે વાદ કરવો તે યોગ્ય નથી, પણ તમેજ મૃષા બોલો છો. કારણકે, તમે સુતા છો, એમ હું સાબીત કરું, તો તમને સાચું લાગે કે નહીં ? તમે તે શું ? પણ ઘણા જીવો તમારી જેમ આ જગત્માં સુતાજ રહે છે. અસ્તિક હૃદયના સોમિલે પૂછ્યું, ભદ્ર, તે કેવી રીતે ? અમને સમજાવ. સોમિલના પૂછવાથી તે સુરહાસ બોલ્યો—ભાઈઓ, તમે કાંઈ સામાન્ય રીતે સુતા નથી, પણ સારી રીતે ગાઢ નિદ્રામાં વિધિથી સુતા છો. “વળી ગાઢ નિદ્રામાં અને વિધિથી કેવી રીતે સુતા છીએ.” સોમિલે ઇતેજરીથી પૂછ્યું. સુરહાસ હૃદયમાં ઉત્સાહ લાવી બોલ્યો—સાંભળો, “એક સુંદર ચિત્રશાળામાં પલંગ પાથરી તેપર સારા એાછાડ પાથરી બીછાવેલી તળાઈમાં સુતા છો. તમને એવી ગાઢ નિદ્રા આવી છે કે, જેથી તમારાં નેત્ર ઘેનમાં ઘેરાયેલાં છે. ઘેર શ્વાસના ધ્વનિથી તમારાં નસકોરાં બોલે છે, અને તેમાં વળી તમોને સ્વપ્નાં આવે છે.” સુરહાસનાં આ વચનો સાંભળી સોમિલ અને રસદાસ બંને હસી પડ્યા. તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું, “અરે ભાઈ ! તું શું દીવાનો થયો છે ? આવું અસંબદ્ધ કેમ બોલે છે ? સુરહાસે હસીને કહ્યું, “ભાઈઓ, હું કહું છું તે સત્ય છે, ધ્યાન આપી સાંભળો; આ સંસારમાં તમારી જેમ ઘણા જીવો સુવે છે. કાયા-રૂપી એક ચિત્રશાળા છે. તેમાં કર્મરૂપી પલંગ છે. તેની અંદર મયાની શય્યા પાથરેલી છે. તે ઉપર મનની કલ્પનારૂપ એાછાડની ચાદર પાથરેલી છે. તેમાં આ ચેતનરૂપ આત્મા અચેતનારૂપ નિદ્રામાં શયન

કરી રહ્યો છે. તેનાં નેત્ર મોહના ઘેનમાં ઘેરાય છે. કર્મના ઉદય બળ-
રૂપ શ્વાસના ધોર શબ્દોથી તેનાં નસકોરાં બોલે છે. જે વિષયસુખની
કરણીએ તેને સ્વપ્નાં આવે છે. આ પ્રમાણે તમારી શયનદશા છે, અ-
ને તેમાં તમે સતત સૂતા છો.”

સુરદાસના આવા તાત્ત્વિક અને અસરકારક શબ્દો સાંભળી
સોમિલ અને રસદાસ બંને આશ્ચર્ય પામી ગયા. તેમના હૃદયમાં એ
ટલી બધી અસર થઈ કે, તેઓ તે અંધ સુરદાસના ચરણમાં નમી
પડ્યા અને તેની હૃદયથી ક્ષમા માગી. પછી તેમણે સુરદાસને કહ્યું,
“ ભદ્ર, તમે કોઈ જ્ઞાની મહાત્મા લાગો છો, ખરેખર તમે સત્યભાષી
છો, અને અમે મિથ્યાભાષી છીએ.” હે કૃપાળુ મહાશય, અજ્ઞાનતા
ને લઈને અમે જે તમારો અનાદર કર્યો તથા તમારું હાસ્ય કર્યું, તે
અમારાથી મોટો અપરાધ થઈ ગયો છે, તે અમારો અપરાધ ક્ષમા
કરી અમોને પ્રતિબોધ આપો, અને તેવી શયનદશામાં રહેલા અમા
રા આત્માને જગાડો.”

હે શિષ્ય, પછી તે સોમિલ અને રસદાસ બંને ને મહાત્મા સુ-
રદાસના સેવક બની ગયા, અને તેની સેવા—ભક્તિ કરવા લાગ્યા.
જ્ઞાની સુરદાસના સમાગમથી તેઓ બંને આ સંસારની ધોર નિદ્રામાં-
થી જાગૃત થયા હતા, અને પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો મહા-
ત્ન પ્રયત્ન આચરતા હતા. તેઓ આ સંસારમાં નિર્લેપ રહી પોતાના
કર્તવ્યને યથાર્થપણે બજાવી છેવટે સંયમના આરાધક થયા હતા.
એ પવિત્ર અવસ્થામાં તેમણે પોતાની કાયારૂપી ચિત્રશાળાની મમતા
હર કરી હતી. કલ્પનારૂપી ઓછાડવાળી માયારૂપી શય્યા જેમાં પા-
થરેલી છે, એવા કર્મરૂપી પલંગને ઉપાડી લઈ ચેતન આત્માને અચે-
તનરૂપ ધોર નિદ્રામાંથી જાગૃત કર્યો હતો, અને તેને લાગેલું મોહરૂપી
ઘેન નિવાર્યું હતું. એથી તેઓ વિષયરૂપી સ્વપ્નામાંથી મુક્ત થઈ સર્વ-
દા જાગૃત દશામાં રહ્યા હતા, અને અંતે પરમ પદના પૂર્ણ અધિકારી
બન્યા હતા.

હે શિષ્ય, આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી જીવની શયનદશા તારા સમજવા
માં આવી હશે. હવેથી તું તારા હૃદયમાં નિશ્ચય રાખજે કે એવી શ-
યનદશામાં આ જગતના ઘણા જીવો બેશુદ્ધ થઈને પડેલા છે. તેવી
રીતે તારો આત્મા એ દુઃખદાયક દશામાં પડે નહીં તેન માટે સાવ-
ધાની રાખજે.

એકત્રિંશ બિંદુ—સદ્વિચાર.

“સુકૃતં સદ્વિચારેણ દુષ્કૃતં દુર્વિચારતઃ ।

દુર્વિચારં તતસ્ત્યક્ત્વા સદ્વિચારં સમાશ્રયેત્” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“સારો વિચાર કરવાથી સુકૃત-પુણ્ય બંધાય છે અને નહારો વિચાર કરવાથી દુષ્કૃત બંધાય છે, તેથી નહારો વિચાર છોડી દઈ સદ્વિચારનો આશ્રય કરવો.”

હિશિષ્ય—હે ભગવન, આપે જીવની શયનદશા વિષે જે દ્રષ્ટાંત આપ્યું, તે ખરેખર મનન કરવા જેવું છે. તે ઉપરથી આ સંસારનું સ્વરૂપ પણ સમજવામાં આવે છે, તે વિષે વિચાર કરતાં મારા મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે. તે આપ કૃપા કરી નિવારણ કરો.

ગુરૂ—હે સંસારી શિષ્ય, કહે, તારા મનમાં શી શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે ?

ગૃહિશિષ્ય—આપે જીવની શયનદશાનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું, તે વિષે મારા હૃદયમાં અનેક વિચારો થવા લાગ્યા. જો કે, એ બધા વિચારો આ સંસારના સ્વરૂપ વિષેના હતા, તથાપિ તે વિચારને માટેજ મને વિચાર થયો કે, “આ વિચાર એ શી વસ્તુ હશે ? સારા કે નહારા જે વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્યાંથી થતા હશે ? તેમજ સારા વિચાર શાથી આવતા હશે ? અને નહારા વિચાર શાથી આવતા હશે ?”

આ પ્રમાણે વિચારનોજ વિચાર કરતાં મારા મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે શંકાને આપ દૂર કરો. આપના જેવા પૂર્ણાનુભવી મહાશય વિના મારી શંકા કોણ દૂર કરે ?

ગુરૂ—હે વિનીતગૃહિશિષ્ય, તેં સારો પ્રશ્ન કર્યો. દરેક જિ-સાસુએ વિચારનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. આ સંસારમાં સત્કૃત્ય અને દુષ્કૃત્યનું મૂળ કારણ વિચારજ છે. જેણે દુષ્કૃત્યો રોકવાં હોય અને સત્કૃત્યો કરવાં હોય, તેણે પ્રથમ પોતાના વિચારની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. જ્યારે હૃદયમાં સારા વિચારો પ્રગટ થાય, એટલે દુરાચાર આપોઆપ અટકે છે, અને સદાચાર આપોઆપ સધાય છે. જે આપણામાં સારાં નહારાં કામ કરવાની પ્રેરણા થાય છે, તે સારા નહારા વિચારોને લઈને થાય છે. સત્કર્મ તથા દુષ્કર્મ થવાનો પરિણામ એકજ વાર એક વિચાર ઉઠવાનો નથી, પણ એકનો એક વિચાર સેંકડોવાર અથવા હજારોવાર મનમાં ઉઠવાનો પરિણામ છે. પ્રથમ સુવિચાર કે કુવિચાર મનમાં ઉઠે છે, પછી તે પ્રબળ થાય છે, અને પછી તે ક્રિયા કરાવે છે. સારો કે નહારો કોઈપણ વિચાર જો વરંવાર સેવવામાં આવે છે, તો તેના પરિણામમાં સારી કે નહારી કૃતિ થયા વિના રહેતીજ નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, ક્રિયામાત્રનું મૂળ વિચારજ છે. કદિ વિચાર કરતાં ક્રિયા ન થઈ શકે તોપણ સારા નહારા વિચારનું ક્ષણ મળ્યા વગર રહેતું નથી. કોઈને માટે સારો વિચાર કરવાથી સાડું કર્મ અંધાય છે, અને નહારો વિચાર કરવાથી નહાડું કર્મ અંધાય છે. આ ઉપરથી દરેક માણસે સારા વિચાર કરવાનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. અને શુદ્ધ વિચાર પ્રગટ થાય તેવો અભ્યાસ સતત રાખવો જોઈએ.

હે શિષ્ય, તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે—કોઈ એક ધનાઢ્ય પુરૂષે તીર્થયાત્રા કરવાને સંઘ કાઢ્યો હતો. તે સંઘમાં પોતાનાં સગાં બહુલાંઓ, મિત્રો અને સ્નેહિત્રો સાથે હતા. તેઓ અથા પોતપોતાના રથો લઈ તે સંઘપતિના રથની પાછળ ચાલતા હતા. તે અથો કાફલો આગળ ચાલ્યો, ત્યાં માર્ગમાં જે કીલાજેવામાં આવ્યા, તે જોઈ સંઘપતિએ પોતાનો રથ કે જે યાત્રાના સ્થળ તરફનો શુદ્ધ માર્ગ હતો, તે તરફ હંકાર્યો. બીજા યાત્રાળુઓએ પોતાની બુદ્ધિથી બીજા કીલા ઉપર પોતાના રથ હંકાર્યા; તે વખતે સંઘપતિએ તેમને ઘણું સમજાવ્યું,

તોપણ તેઓએ આગ્રહથી માન્યું નહિ, અને જે કીલો પોતે ગ્રહણ કરેલો છે, તેજ યાત્રાને સ્થળે લઈ જનારો છે, એમ માની તેઓએ તે તે કીલા ઉપર પોતાના રથ હંકાર્યા.

હવે જે યાત્રાના માર્ગનો ખરેખરો કીલો હતો, તેને અનુસારે ચાલતો પેલો સંઘપતિ સારી રીતે સુખી થઈ યાત્રાને પવિત્ર સ્થળે પોહોંચી ગયો, અને જેમો તેના રથની પાછળ ચાલ્યા હતા, તેઓ પણ સુખસમાધિએ તે સ્થળે પોહોંચી ગયા હતા.

અહિં જે રથો ખીજે કીલે ચાલ્યા હતા. તેઓ આગળ ગયા, ત્યાં તેજ માર્ગમાંથી ખીજા સાત કીલાઓ આઠા ફાટેલા જોવામાં આવ્યા. તે વખતે તેઓમાં માંહોમાંહી મતભેદ થયો, અને તેઓમાંથી જુદા જુદા સાત કાફલાઓ તે સાતે કીલે પોતપોતાના રથ હંકારી ચાલી નીકળ્યા. તેઓ બધા દુરાગ્રહને લઈને તે દરેક માર્ગે દુઃખી થયા. કોઈ પણ યાત્રાને પવિત્ર સ્થળે પોહોંચી શક્યા નહિ.

આ દૃષ્ટાંતનો ઉપનય એવો છે કે, જે ધનાત્મ્ય પુરૂષ યાત્રા કરવાને નીકળ્યો હતો, તે આ સંસારની યાત્રા કરવાને નીકળેલો પવિત્ર માર્ગાનુસારી જીવ સમજવો. જે યાત્રાને પવિત્ર સ્થળે તેને જવાનું છે, તે ધર્મનું સ્થળ સમજવું. જે ખીજા યાત્રાળુઓ તે ખીજા જીવો સમજવા. જે માર્ગમાં જે કીલાઓ આવ્યા, તે કુવિચાર અને સુવિચાર સમજવા, અને જે રથ તે મન સમજવું. પવિત્ર માર્ગાનુસારી જીવરૂપ સંઘપતિ જે સારે કીલે ચાલી યાત્રાને સ્થળે પોહોંચ્યો, તે પોતાના મનને સુવિચારમાં જોડી ધર્મને માર્ગે ચાલ્યો હતો, અને તેથી તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તેના ઉપદેશથી જેઓ તેને અનુસર્યા હતા, તેઓ પણ માર્ગાનુસારી ધર્મને પામ્યા હતા. જેઓ ખીજે કીલે ચાલ્યા હતા, તેઓ કુવિચારે પ્રવર્ત્યા હતા, અને તેથી તેઓ અવળે માર્ગે ચાલી ધર્મને પામ્યા ન હતા. તેઓમાંથી જેઓ તેમને અનુસરેલા હતા, તેઓ પણ ધર્મથી વિમુખ થયા હતા. જે આગળ જતાં સાત કીલાઓ આવ્યા હતા, તે આ સંસારના સાત નકારા વિચારો સમજવા. ચોરી, મૃધાવાદ, વ્યભિચાર, શોક, ચિંતા, ક્રોધ અને હિંસા કરવાના જે કુવિચારો આ જગત્માં પ્રાણીને અધર્મમાં જોડી અનેક જાતના કલેશ આપે છે, તે સાત કીલાઓ સમજવા. તેવા કુવિચારે ચાલનારા પ્રાણીઓ કદિપણ ધર્મને પ્રાપ્ત થતા નથી, એથી તેઓ અનેક જાત-

નાં દુઃખ ભોગવે છે.

હું શિષ્ય, આ ઉપરથી તારે ઘણો બોધ લેવાનો છે. દરેક પ્રાણીને મનના વિચારો કેવી રીતે ઉઠે છે, પ્રબળ થાય છે અને કાર્ય સાધે છે. એ સંબંધમાં જેમણે દ્વિર્ઘ વિચાર કર્યો હોય, તેઓ સારી રીતે સમજી શકે છે. દરેક વિચાર મનુષ્યના મનમાં એક માર્ગ પાડે છે, અને પડેલા માર્ગ ઉપર તેની તેજ જાતના વિચારો સર્વદા ચાલે છે, તે ઉપર રથનું દૃષ્ટાંત બરાબર લાગુ પડે છે. જેમ કોઈ ગાડાએ અથવા રથે પ્રથમ એક કીલો પાડ્યો હોય, તો પછી તેજ કીલામાં તેની પછી આવનારાં બીજાં ગાડાં કે રથ ચાલે છે. એક વિચારે પ્રાણીના મગજમાં એક પ્રકારનો કીલો પાડ્યો કે પછી તેવાજ પ્રકારના વિચારો તેજ કીલામાં ચાલવા માંડે છે. એમ કરતાં જ્યારે તે કીલો વધારે અને વધારે ઉંડો થતો જાય છે, વિચારોના સેવનથી મનમાં કે મગજમાં પડેલા કીલાનું પણ આમજ છે. વારંવાર એકજ પ્રકારના વિચારના સેવનથી મનમાં અથવા મગજમાં જ્યારે ઉંડો કીલો પડી જાય છે, ત્યારપછી જેમ રથનાં ચક્ર કીલાની બાહર નીકળી શકતાં નથી, તેમ તે વિચાર પણ તે કીલામાંથી બાહર નીકળી શકતો નથી, અને બાહર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ તેના તેજ કીલામાં તે વિચાર ચાલ્યા કરે છે. જેમ પેલા સંઘપતિને સુવિચારરૂપી કીલો ધર્મરૂપ યાત્રાના સ્થલમાં લઈ ગયો હતો, અને પેલા બીજા યાત્રાળુએને કુવિચાર રૂપી કીલો અધર્મના સ્થલમાં લઈ ગયો હતો, તેવી રીતે સુવિચારને કીલે ચડેલું મન મનુષ્યને સત્કર્મમાં ઉતારે છે, અને કુવિચારને કીલે ચડેલું મન મનુષ્યને દુરાચરણમાં ઉતારે છે. સારો કે નહારો કોઈ પણ વિચાર જો પુનઃ પુનઃ સેવવામાં આવે છે, તો તેના પરિણામમાં સારી કે નહારી કરણી થયા વિના રહેતીજ નથી; તેથી સાબીત થાય છે કે, સારી અથવા નહારી કરણીમાત્રનું મૂળ વિચારજ છે.

અદત્તાદાન એટલે બીજાની વસ્તુને મેળવવાના વિચારનું વારંવાર સેવન મનુષ્યને ચોરી કરાવે છે. પરસ્ત્રીને મેળવવાના વિચારનું વારંવાર સેવન પુરૂષને વ્યભિચાર કરાવે છે. બીજાપર દ્વેષ લાવવાના વિચારનું વારંવાર મનન હિંસા કે ખૂન કરાવે છે. તેવાં ગમે તે અકાર્યોં દ્યો, સર્વમાં અયોગ્ય વિચારનું સેવનજ અયોગ્ય કરણીનું કારણ હોવાનું.

હે શિષ્ય, આથી યતિ અથવા ગૃહસ્થે સર્વદા સુવિચારનું સેવન કરવું. પોતાના ચપળ મનરૂપ રથને બળાત્કારથી સન્માર્ગના કીલા-રૂપ વિચાર ઉપર ચડાવવો કે જેથી ધર્મ, સત્કર્મ કે પરોપકારનાં કાર્યો સંપાદન થઈ શકે. દરેક સુજ્ઞ મનુષ્યને સર્વદા સુવિચાર પ્રગટ કરવા. તમે વિચારો કે, ‘આજથી હું સર્વનું કલ્યાણ ઇચ્છું છું’ આ સુવિચારથી તમારા મનમાં કે મગજમાં નવો કીલો પડયો. પછી જ્યારે તમે નવરા પડો, ત્યારે એજ સુવિચાર લાભ્ય કરજો. એમ કરતાં તમારા મનમાં એ સુવિચારનો ઉંડો કીલો પડી જશે. કદિ મનની ચપળતાને લઈને તમારામાં કુવિચાર ઉત્પન્ન થઈ આવે, અને તે અશુદ્ધ વિચારે તમારી મનોવૃત્તિ ચાલવા માંડે, તો તમે તેપર લક્ષ આપશો નહિ, તેનો ઉંડો કીલો પાડવા દેશો નહિ, તમે નિશ્ચય કરેલા સુવિચારના કીલામાંજ તમારા મનરૂપ રથને સ્થાપિત કરજો. જ્યારે તમે એવા સુવિચારનો અભ્યાસ રાખશો, તો પછી પ્રયત્ન કર્યા વિના સ્વભાવથીજ તમારા સુવિચાર માર્ગાનુસારીપણામાંજ વહ્યા કરશે, અને તેથી તમે આહુતધર્મના તત્ત્વને મેળવી સુખ અને શાંતિનોજ અનુભવ કરશો.

અને શિષ્યો—હે કરુણાનિધિ ભગવન, આપના આ ઉપદેશે અમારા હૃદયને આર્દ્ર કર્યું છે. અમારી મનોવૃત્તિની મૂઢતા દૂર થઈ ગઈ છે. અમે પ્રસન્ન થઈ આપનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

દ્વાત્રિંશ બિંદુ—દુર્ગુણ દૂર કરવાનો ઉપાય.

“સમ્યક્ત્વસ્ય ગુણા અષ્ઠૌ શ્રેયઃસંપાદકા इह” ।
સાહિત્ય.

અર્થ—“આ લોકમાં સમ્યક્ત્વના આઠ ગુણો શ્રેય-કલ્યાણને સંપાદન કરનારા છે.”

હિ શિષ્ય—હે ભગવન્, આ જગતમાં મનુષ્યને ઉન્માર્ગે લઈ જનારા અને અકલ્યાણને કરનારા ઘણા દુર્ગુણો છે, તો તેમાંથી બચવાનો કયો ઉપાય શ્રેષ્ઠ છે? તે કૃપા કરી સમજાવો—માણસ ગમે તેટલી સાવધાની રાખે છે, તોપણ

તેનામાં સંસારના પ્રસંગને લઈને અનેક જાતના દુર્ગુણો આવી વાસ કરે છે. કારણકે, સંસારમાં ડગલે ડગલે દુર્ગુણો રહેલા છે. તેવા દુર્ગુણો કદિપણ માણસના હૃદયને સ્પર્શ કરી શકે નહિ, તેવો શ્રેષ્ઠ ઉપાય કયો છે? તે દૃષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવો. જે ઉપાય કરવાથી અથવા સાધવાથી મનુષ્યનું હૃદય દુર્ગુણોથી દૂર રહી સદા ધર્મ તથા શાંતિને સંપાદન કરી શકે.

ગુરુ—હે ગૃહિશિષ્ય, તે ઘણા ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. દરેક ભવિ મનુષ્યે આ સંસારમાં રહી દુર્ગુણોથી દૂર રહેવાય, તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જેમ જેર અલ્પ પ્રમાણમાં લીધું હોય, તોપણ તે આખા શરીરમાં પ્રસરી જાય છે, તેમ દુર્ગુણ અલ્પ હોય, તે પણ વૃદ્ધિ પામી બીજા અનેક દુર્ગુણોને એકઠા કરે છે. તે દુર્ગુણને દૂર ક-

સ્વાનો ઉપાય આપણા જૈનશાસ્ત્રમાં સારી રીતે દર્શાવ્યો છે. પ્રથમ તો તેને માટે સત્સંગ રાખવાનો મુખ્ય ઉપાય કહેલો છે, તથાપિ સત્સંગ કરવો, એ દ્રવ્ય ઉપાય છે, ભાવ ઉપાય નથી. જો કે તે દ્રવ્ય ઉપાય છતાં ભાવ ઉપાયના જેવું કાર્ય કરે છે, તથાપિ તેને અંતરંગ ઉપાયના જેવો બળવાન કહ્યો નથી. જ્યારે સત્સંગની સાથે હૃદયનો સંગ થાય તો તે ઘણી સારી અસર કરે છે. એ હૃદયસંગ તેજ બરો સંગ છે. સારો સંગ કરવાથી સારી અસર થાય છે, પણ તેની ઓપ હૃદય ઉપર પાડવાને માટે જૈન શાસ્ત્રમાં આઠ ગુણો દર્શાવ્યા છે. તે આઠ ગુણો જેનામાં સજ્જડપણે સ્થાપિત થયા હોય, તે માણસમાં કદિપણ દુર્ગુણનો પ્રવેશ થતો નથી. તે માત્ર આઠ ગુણો સહસ્ર દુર્ગુણોને દૂર કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે.

શિષ્ય—મહારાજ, એ આઠ ગુણો કયા ? તે મને કૃપા કરી જણાવો.

ગુરુ—હો શિષ્ય, એ આઠ ગુણો ઉપર એક સુબોધક દ્રષ્ટાંત છે, તે એક ચિત્તે સાંભળ.

વસંતપુરમાં વિમલસિંહ નામે રાજા હતો. તેનું રાજ્ય ઘણું વિશાળ અને સમૃદ્ધિમાન હતું. તેની મોટી સમૃદ્ધિ અને રાજ્યની જાહોજહાલી જોઈ આસપાસના રાજાઓ તેની ઈર્ષ્યા કરતા હતા. તેની પ્રજામાં હમેશાં અનેક જાતના કલહ ઉત્પન્ન કરાવાની કોશીશ કરતા અને રાજા અને પ્રજાની વચ્ચે એકતા ન રહે, તેવા ઉપાયો યુક્તિ-પૂર્વક યોજતા હતા. રાજા વિમલસિંહ ઘણો નીતિમાન અને પ્રજાપાલક હતો, તેથી તે રાજાઓ કોઈપણ યુક્તિમાં તેની સાથે ક્ષવતા ન હતા. જ્યારે તે યુક્તિમાં તેઓ નિષ્ફળ થયા, એટલે તેમણે પરસ્પર સંપ કરી તેઓએ વિમલસિંહની સાથે યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમનો યુદ્ધનો નિશ્ચય સાંભળી રાજા વિમલસિંહ વિચારમાં પડ્યો, અને તેને માટે શી યોજના કરવી ? તે વિષે અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવા લાગ્યો. રાજા વિમલસિંહ તે વિચારમાં મગ્ન હતો, તેવામાં તેનો મુખ્ય મંત્રી આવ્યો. તે રાજાને પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો. રાજા પોતાના મંત્રીને અવસરે આવેલો જોઈ હૃદયમાં જરા આશ્વાસન પામ્યો. પોતાના સ્વામીને આ પ્રમાણે ચિંતાતુર જોઈ ચતુર મંત્રીએ વિનયથી કહ્યું, “સ્વામી, આપ ચિંતાતુર કેમ દેખાઓ છો ?” વિમ-

લસિંહ બોલ્યો—મંત્રિવર્ય, આજે મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, આસપાસના કેટલાએક ઈર્ષ્યાળુ રાજાઓ એક સંપ મ્મઈ મારી ઉપર ચડી આવવાના છે. તેઓનું એકત્ર બળ વિશેષ થવાથી આપણા સત્વર પરાલવ થઈ જશે, અને આપણા નગરની અને પ્રજાની પાંચમાલી થઈ જશે. આવી ચિંતાથી મારા હૃદયમાં વિશેષ દ્રોહ થાય છે. રાજાનાં આવાં વચનો સાંભળી મંત્રી વિચાર કરી બોલ્યો—મહારાજા, તે દુષ્ટ રાજાઓ ઘણા દિવસથી આપણા નીતિરાજ્ય ઉપર ઈર્ષ્યા રાખે છે. આપના નીતિધર્મની સારી પ્રશંસા સાંભળી તેઓના હૃદય દગ્ધ થઈ જાય છે. તેમણે આપણી પ્રજાની રાજ્યલક્ષિતનો નાશ કરવા અનેક પ્રકારના ઉપાયો રચેલા હતા, પણ આપ ન્યાયમૂર્તિ મહારાજાની રાજ્યલક્ષ્ત પ્રજામાં કોઈ જાતનો વિકાર થઈ શક્યો નહિ, અને તેથી તેઓ તે કાવત્રામાં તદ્દન નિષ્ફળ થઈ ગયા હતા. હવે જ્યારે બીજી કોઈપણ યુક્તિથી તેઓ આપણને હાનિ કરવામાં કાવ્યા નહિ, એટલે તેઓએ યુદ્ધ કરવાનો વિચાર કર્યો હશે. મહારાજા, તે વિષે જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ. તેમને પરાલવ કરવાની યુક્તિઓ જાણનારા અને શૌર્યથી સુશોભિત એવા બહાદુર પુરૂષો આપણા રાજ્યમાં રહેલા છે. જો આપ તેમને સન્માન આપી એ કામમાં નિયુક્ત કરશો, તો એ ઈર્ષ્યાળુ રાજાઓ આપણા પરાલવ કરી શકશે નહિ.

પોતાના મુખ્ય મંત્રીનાં આ વચનો સાંભળી મહારાજા વિમલસિંહ હૃદયમાં આશ્વાસન પામ્યો, અને તેના ચિંતાતુર હૃદયને શાંતિ મળી. તેણે ઉમંગથી ઉત્સાહ લાવી પૂછ્યું, “ મંત્રિવર્ય, તે બાહોશ પુરૂષો કેટલા છે ? અને ક્યાં છે ? તેમને બોલાવો. ” મંત્રીશ્વરે કહ્યું, રાજેન્દ્ર, તે બાહોશ પુરૂષો આઠ છે, અને તેઓને હમણાજ બોલાવું છું. આટલું કહી મંત્રિવરે તત્કાળ તે આઠ વીર પુરૂષોને રાજાની પાસે બોલાવ્યા. તેઓ તત્કાળ રાજાની સાનિધ્ય આવી ઉભા રહ્યા. રાજાએ તેમને હૃદયથી માન આપી પોતાની પાસે બેસાડ્યા. પછી રાજા વિમલસિંહે તેમને નમ્રતાથી પૂછ્યું, ભદ્ર, મારા રાજ્ય ઉપર શત્રુઓ એક થઈ મોટી સેના લઈ ચડી આવે છે, તો તેમાંથી તમે શી રીતે મારો બચાવ કરશો ? અને તે વિષે તમારામાં કેવી કેવી શક્તિ છે ? તે જણાવો.

તેઓમાંથી એક વીર બોલ્યો—રાજેન્દ્ર, મારામાં એવી શક્તિ છે

કે, હું હૃદયમાં કોઈ જાતનો સંદેહ રાખતો નથી. હું નિઃશંસય થઈ શત્રુઓની ઉપર પ્રવર્તું છું, તેથી મારો વિજય થાય છે. બીજાએ કહ્યું, મહારાજ, હું કોઈ જાતના બદલાની ધ્વજા રાખતો નથી, તેથી મારો સર્વથા વિજય થાય છે. ત્રીજો બોલ્યો—રાજેન્દ્ર, કોઈ પણ ગમે તેવો ખરાબ શત્રુ હોય, તો પણ તેને જીવાથી મને ગ્લાનિ આવતી નથી. આ ગુણને લઈને મારો હૃમેશાં વિજય થાય છે. ચોથો બોલ્યો—હું કોઈના ડગાવાથી ડગતો નથી, અને સત્ય ઉપર નજર રાખી માફ કર્ત્તવ્ય કરું છું, આથી મારો ઉત્તમ પ્રકારે વિજય થાય છે. પાંચમાએ કહ્યું, મહારાજ, હું કોઈનો દોષ કાઢતો નથી, તેમ જોતો નથી, અને માત્ર કર્ત્તવ્ય તરફ લક્ષ રાખી માફ કામ બળવું છું, એથી કોઈ પણ શત્રુ મારો પરાલભ કરી શકતો નથી. છઠ્ઠો બોલ્યો—મારામાં મનને સ્થિર રાખવાનો ગુણ છે. ચિત્તની ચંચળતા દૂર કરી શકું છું, તેથી મારો સર્વ શત્રુ ઉપર વિજય થાય છે. સાતમાએ કહ્યું, મહારાજ, મને મારા પોતાના આત્મા ઉપર એવો વિશ્વાસ અને પ્રેમ છે કે, જે પ્રેમ બીજાના આત્મા ઉપર પ્રેરે, એટલે તેના આત્માની દ્રેષ તથા ઈર્ષ્યાની લાગણી મારા તરફ શિથિલ થઈ જાય છે, તેથી તે મારે વશીભૂત થાય છે. આઠમાએ કહ્યું, મહારાજ, મને મારા સાધનમાં અને સ્વરૂપમાં એવો ઉત્સાહ છે કે, જેથી હું બીજાઓને હરાવામાં સર્વ રીતે સમર્થ થઈ શકું છું.

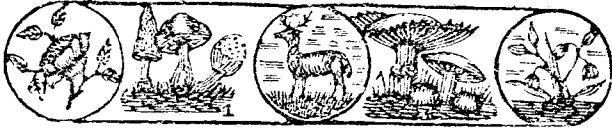
આ પ્રમાણે તે આઠે મહાવીરોએ પોતપોતાના ગુણો દર્શાવ્યા. તે સાંભળી મહારાજ વિમલસિંહ હૃદયમાં ઘણો પ્રસન્ન થયો, અને તે પોતાના વિજયમાં સર્વ રીતે નિશ્ચિત થઈ ગયો. તરતજ તેણે તે આઠ યોદ્ધાઓની સાથે રહી પેલા સામા યુદ્ધ કરવા આવેલા શત્રુરાજાઓ ઉપર ચડાઈ કરી, અને તેમાં તે વિજયી થયો. તે શત્રુરાજાઓ અત્યંત પરાલભ પામી પોતપોતાના રાજ્યમાં જીવ લઈને નાશી ગયા, અને રાજા વિમલસિંહ વિજય મેળવી પોતાના રાજ્યમાં સુખ સમાધિથી રહ્યો, અને તેણે હૃદયથી એ ઉત્તમ ઉપાય દર્શાવનારા મંત્રીશ્વરનો ઉપકાર માન્યો.

હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી જે બોધ ગ્રહણ કરવાનો છે, તે તું સાવધાન થઈને સાંભળ—

જે રાજા વિમલસિંહ તે સંસારી આત્મા સમજવો, તે ભવિષ્ય

હોવાથી પોતાના શરીરરૂપ રાજ્યની અંદર રહેલી ઇંદ્રિયોરૂપ પ્રભને સારી રીતે પાળતો હતો, જે આસપાસના ઇર્ષ્યાળુ રાજાઓ, તે કામ, ક્રોધ વિગેરે દુર્ગુણો સમજવા, તે દુર્ગુણો સંસારી જીવરૂપ રાજાનું અનિષ્ટ કરવાને ઇચ્છતા હતા. તે દુર્ગુણોએ જીવરૂપ રાજાની પ્રભરૂપ જે ઇંદ્રિયો તેમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવાની કોશીલકરી, પણ તે જીવ ભવિ અને દ્રઢ નિયમવાળો હોવાથી તેમાં તેઓ સારી રીતે ફાવી શક્યા નહીં. પછી દુર્ગુણરૂપ શત્રુઓ કુસંગની સહાય લઈ તે જીવરૂપ રાજાનો પરાભવ કરવાને આવે છે. જ્યારે દુર્ગુણો પોતાનામાં દાખલ થવા આવે છે, તે વાત જાણી સુઝ એવો રાજરૂપ જીવ તે દુર્ગુણોનું સ્વરૂપ સમજનારો હોવાથી તેમને દૂર રાખવા પ્રયત્ન કરે છે, તેનો જે મંત્રી તે સત્સંગ સમજવો, સત્સંગના પ્રભાવથી દુર્ગુણોથી ભય પામનારો સંસારી જીવ તે દુર્ગુણોને દૂર રાખવાનો ઉપાય જાણે છે. તે ઉપાયરૂપે જે આઠ મહાન્ યોદ્ધાઓની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે આઠ સમ્યક્ત્વના ગુણો સમજવા. પેહેલો નિઃશંકિત ગુણ છે, જેમાં અધર્મની અંદર સ્નેહ ન રાખવાનો સ્વભાવ છે. બીજો અવાંછક ગુણ છે, જેની અંદર ક્રૂણની ઇચ્છા રાખવામાં આવતી નથી. ત્રીજો અગ્લાન ગુણ છે, જેની અંદર અનિષ્ટ વસ્તુ તરફ ગ્લાનિ ઉપજતી નથી. ચોથો નિર્મળદૃષ્ટિ ગુણ છે. જેમાં ટેક અને સત્ય ઉપર દૃઢતા રહે છે. પાંચમો દોષાકથન ગુણ છે, જેથી કોઈપણ પ્રાણીનો દોષ કાઢવાનો સ્વભાવ રહેતો નથી. છઠો સ્થિરિકરણ ગુણ છે, જેમાં ચિત્તનું ચાંચર્ય છોડવામાં આવે છે. સાતમો વાત્સલ્ય ગુણ છે, કે જેમાં સ્વાત્મ તથા પરમાત્મ સ્વરૂપમાં પ્રેમ રાખવામાં આવે છે, અને આઠમો પ્રભાવના ગુણ છે કે, જેમાં આત્મસાધન મેળવવામાં ઉત્સાહ રહે છે. આ આઠ ગુણો તે આઠ યોદ્ધા સમજવા. જેમ તે આઠ યોદ્ધાઓની સહાયથી રાજા વિમલસિંહે પોતાના આઠ શત્રુઓને જીતી લીધા હતા, તેમ સંસારી ભવિજીવ સમ્યક્ત્વના આઠ ગુણો સંપાદન કરીને બીજા દુર્ગુણોને દૂર કરે છે.

હે શિષ્ય, તેથી દરેક ભવિમનુષ્યે એ સમ્યક્ત્વના આઠ ગુણો સંપાદન કરવા કે, જેથી તેમનામાં કદિપણ દુર્ગુણો દાખલ થઈ શકતા નથી. એ માત્ર આઠ ગુણો જો સંપાદિત થયા હોય, તો તે હજારો દુર્ગુણોને દૂર કરી ગુણી મનુષ્યને ઉત્તમ સ્થિતિપર લાવી મૂકે છે.

ત્રયસ્ત્રિંશં બિંદુ—જ્ઞાની હંસ.

“તદ્ જ્ઞાનમેવ ન જવતિ યસ્મિન્નુદિતે વિજ્ઞાતિ રાગગણઃ ।
તપસઃ કુતોઽસ્તિ શક્તિર્દિનકરકિરણાયતઃ સ્યાતુમ્” ॥૧॥

સાહિત્ય.

અર્થ—“જેનો ઉદય થવાથી રાગાદિકનો સમૂહ ઉદય પામે, તે જ્ઞાન હોઈ શકે નહિ. કારણકે, સૂર્યના કિરણોની આગળ અધિકારને રહેવાની શક્તિ ક્યાંથી હોય ?

તિ શિષ્ય—ગુરૂમહારાજ, આપ મહાનુભાવે સમ્યક્ત્વના આઠ ગુણ વિષે દૃષ્ટાંતપૂર્વક સમજાવ્યું, તે સાંભળી મને અનુપમ આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે, પણ તે આનંદસાગરમાં મગ્ન થતાં મને એક બીજી જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે આપ કૃપા કરી સાંભળો.

આ જગતમાં જ્ઞાનને માટે મેં જુદી જુદી રીતે સાંભળ્યું છે. ઘણા વિદ્વાનો જ્ઞાનનાં જુદાંજુદાં સ્વરૂપ દર્શાવે છે, તે કૃપા કરી સમજાવો, અને તે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજાવવાની સાથે જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ પણ દર્શાવો. કેવું જ્ઞાન ધારણ કરનારો જ્ઞાની જીવ આત્મસુખનો અધિકારી થઈ શકે છે.

ગુરૂ—હો શિષ્ય, તે ઘણો ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રશ્ન કયોં. હવે સ્વસ્થ થઈ જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ સાંભળજે—જે પોતાના આત્મિક ભાવના લાભના સંસ્કારનું કારણ છે, તે જ્ઞાન કહેવાય છે. એટલે પોતાના ભાવની પ્રાપ્તિનો જે સંસ્કાર જાગ્રત થાય છે, તે જ્ઞાનથી થાય છે, તેથી જ્ઞાન એ આત્મલાભના સંસ્કારનું કારણ છે. તે જ્ઞાન પછી

અન્યબુદ્ધિ એટલે આત્માથી બુદ્ધિ પદાર્થોની બુદ્ધિને અંધ કરે છે, કહેવાની મતલબ એવી છે કે, સ્વભાવના સંસ્કારનો હેતુ જ્ઞાન છે. અનંત જ્ઞાનદર્શન આનંદમય આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ તે સ્વભાવ કહેવાય છે. કારણકે, જ્યારે આત્મા પોતાના અનંત જ્ઞાનદર્શન આનંદમય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલો હોય, ત્યારે તે આત્મા સ્વભાવને પ્રાપ્ત થયેલો ગણાય છે. એટલે જ્યારે આત્મા આવરણ રહિત હોય, ત્યારે તેના સ્વરૂપનો પ્રગટભાવ થાય છે. પૂર્વના સ્મરણની ધારણા તે સંસ્કાર કહેવાય છે. તે સંસ્કારને ક્ષમા વગેરે સાધનોનો જે સંસર્ગ તેનું કારણ જ્ઞાન છે. અર્થાત્ આત્માને હિતકારી જે બોધ તે જ્ઞાન કહેવાય છે. આથી ઉલટું તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. જ્ઞાનનો અર્થ બાણુનું થાય છે. તે બાણુનું દરેક વિષયમાં હોઈ શકે છે, તે ઉપરથી દરેક જાતનું બાણુનું, તે જ્ઞાન કહેવાતું નથી. જે આત્માને હિતકારી બોધહોય, તેનું નામજ્ઞ જ્ઞાન છે. જે જ્ઞાન સ્વરૂપના લાભનું અકારણભૂત છે, તેનું જ્ઞાન બુદ્ધિને અંધકાર કરનારું છે. તે કેવળ શબ્દરૂપ હોઈ નિષ્ફળ છે.

શિષ્ય—હે ગુરુ મહારાજ, તમે જે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહ્યું, તે મારા સમજવામાં આવ્યું છે, તથાપિ મને એક શંકા રહે છે કે, જ્ઞાનનો અર્થ બોધ થાય છે, તો જે જે વસ્તુનો બોધ થાય, તે જ્ઞાન કહેવાય કે નહિ. ?

ગુરુ—હે શિષ્ય, દરેક વસ્તુનો બોધ થાય, તે કંઈ જ્ઞાન કહેવાતું નથી. જુદક શબ્દનો અર્થ જળ એટલું બાણુવાથી તે જ્ઞાન થયેલું ન કહેવાય, એવો શબ્દ જ્ઞાન કહેવાય છે. એવા શબ્દના જ્ઞાનવાળા ગુરૂએ ખરેખરા જ્ઞાની કહેવાતા નથી, તેઓ તો માત્ર વ્યવહારિક શબ્દોના બાણુનારા કહેવાય છે. જેનાથી સ્વરૂપનો લાભ થાય, તેવો આત્માને હિતકારી બોધ તે જ્ઞાન કહેવાય છે. જેઓને વસ્તુ—પદાર્થનું જ્ઞાન હોય, તેવા તો ઘણા વિચક્ષણ લોકો આ જગત્માં રહેલા છે, તે બધા શબ્દજ્ઞાની કહેવાય અથવા પદાર્થજ્ઞાની કહેવાય, પણ તે ખરેખરા જ્ઞાની કહેવાતા નથી.

હે શિષ્ય, તે વિષે મહાનુભાવ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પોતાના જ્ઞાનાટકમાં નીચેનો પ્રલોક લખે છે.

“વાદાંશ્ચ પ્રતિવાદાંશ્ચ વદંતોઽનિશ્ચિતાંસ્તથા

તત્ત્વાંતં નૈવ ગચ્છંતિ તિલ્લપીલ્લકવદગતૌ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“અનિશ્ચિત એવા વાદ અને પ્રતિવાદને કરનારા વાદી પુરૂષો તેહીના બળદની જેમ તત્ત્વનો પાર પામતા નથી.”

એવા વાદ કરવાને માટે જે જ્ઞાન છે, તે સત્યજ્ઞાન કહેવાતું નથી, અને તેવા જ્ઞાનીઓ વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને બાણુતા પણ નથી.

હે શિષ્ય, તેવા ઉત્તમ જ્ઞાનને ધારણ કરનારા એક જ્ઞાનીરૂપ હંસનું વૃત્તાંત સાંભળવા જેવું છે, તે સાંભળ.

કોઈ એક મુમુક્ષુ પુરૂષ ઉત્તમ ગુરૂની શોધ કરવાને ફરવા નીકળ્યો. તેણે ઘણા પ્રદેશ જોયા, પણ કોઈ ઠેકાણે ઉત્તમ ગુરૂનો મેળાપ થયો નહિ. ઉત્તમ ગુરૂના દર્શનની ઈચ્છા રાખતો અને પોતાના આત્માનું શુભ ઈચ્છતો તે મુમુક્ષુ પુરૂષ કોઈ મનોહર ઉદ્યાનમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં આસપાસ ફરતા એક મહાત્મા પુરૂષ સરોવરના કાંઠા ઉપર રહેલા તેના જોવામાં આવ્યા. તે મહાત્માને જોઈ પેલા મુમુક્ષુ પુરૂષે પૂછ્યું, મહાનુભાવ, આપ કોણ છો ? અને મને કોઈ ગુરૂ બતાવો. તે મહાત્માએ કહ્યું, ભદ્ર, જો, આ સરોવરના તીર ઉપર જે હંસ છે, તેને ગુરૂ કર. એ હંસ ખરેખરો ગુરૂ છે અને તેનાથી તને બોધ થશે. મુમુક્ષુ પુરૂષ આ સાંભળી હૃદયમાં આશ્ચર્ય પામી ગયો, અને વિચારમાં પડ્યો કે, શું આ પક્ષી ગુરૂ હોઈ શકે ? તેને વિચાર કરતો જોઈ તે મહાત્માએ કહ્યું, ભદ્ર, શો વિચાર કરે છે ? એ પક્ષી ખરેખર તારો ગુરૂ થશે.

મુમુક્ષુ પુરૂષે કહ્યું, મહાનુભાવ, કૃપા કરી મને તે વિષે સમજાવો. મહાત્માએ કહ્યું, હે ભદ્ર, આ હંસ પક્ષી આ માનસ સરોવરમાં રહેતારો છે, અને તે હૃદયમાં તે પવિત્ર સરોવરમાં મગ્ન થઈ પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. તેવી રીતે તું જો જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીશ, તો તું પણ આ હંસની જેમ જ્ઞાની થઈ જ્ઞાનને વિષે નિમગ્ન થઈશ.

મહાત્માનાં આ વચન સાંભળી તે મુમુક્ષુ પુરૂષ આનંદમય બની ગયો. તેને આનંદમય બનેલો જોઈ તે મહાત્માએ પ્રશ્ન કર્યો, ભદ્ર, તેં કોઈવાર ડુકર પ્રાણી જોયું છે ? અને તે પ્રાણી ક્યાં રહે છે, તે તારા બાણુતામાં છે ? મુમુક્ષુએ ઉત્તર આપ્યો, મહાનુભાવ, મેં ડુકર પ્રાણી જોયેલું છે, અને તે વિદ્યાની ખાડમાં રહે છે, એ પણ મારા બાણુતામાં છે. તે સાંભળી મહાત્માએ કહ્યું, ભદ્ર, સાંભળ, હવે તને ખરેખરો બોધ થઈ શકશે. તેને માટે મહાત્મા સૂરિવર યશોવિજયજી

પોતાના જ્ઞાનાષ્ટકમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“મજ્જત્યક્કઃ કિન્નાજ્ઞાને વિષ્ણયામિવ સૂકરઃ ।

જ્ઞાના નિમજ્જતિ જ્ઞાને મરાઙ્ગ ઇવ માનસે” ॥૧॥

“ડુક્કર જેમ વિષ્ટામાં મગ્ન થાય છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ અજ્ઞાનમાં મગ્ન થાય છે, અને આ હુંસ જેમ માનસ સરોવરમાં મગ્ન થાય છે, તેમ જ્ઞાની પુરૂષ જ્ઞાનમાં મગ્ન થાય છે.”

આ શ્લોક સાંભળતાંજ તે મુમુક્ષુ પુરૂષ પ્રતિબુદ્ધ થઈ ગયો. તેના હૃદયમાં પ્રભોધનો નિર્મળ પ્રકાશ પડી ગયો. તેનું શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. તે આનંદના ઉલરામાં ઉલરાઈને બોલ્યો—“લગવન્, આપ મારા ખરેખરા ઉપકારી ગુરૂ થયા છે. આ હુંસ પક્ષી પણ મારો ઉપકારી છે. જેવા ગુરૂને માટે હું શોધ કરવા નીકળ્યો હતો, તેવા ગુરૂ મહારાજ મને અનાયાસે પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. મહાશય, આજથી હું આ હુંસની જેમ જ્ઞાની થઈને આ માનસ સરોવર સમાન જ્ઞાનને વિષે મગ્ન થઈશ, અને વિષ્ટામાં ડુક્કરની જેમ અસ થઈ અજ્ઞાનમાં મગ્ન થઈશ નહિ. શાસનદેવ, આ મારી શ્રદ્ધાને દ્રઢ રખાવો.”

આટલું કહી તે મુમુક્ષુ પુરૂષે તે મહાત્માના ચરણમાં વંદના કરી અને પુનઃ વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, હે મહોપકારી લગવન્, આપ મારો ઉદ્ધાર કરો, અને તે મહામુનિ યશોવિજયજીની વાણીને વિશેષ પદ્ધવિત કરી મને સમજાવો.

તે મુમુક્ષુની આ પ્રાર્થના ધ્યાનમાં લઈ તે મહાત્મા આ પ્રમાણે બોલ્યા—“હે ભદ્ર, સાંભળ. જે જીવ રાગાદિ શત્રુઓના સંઘનું નિવારણ કરવાને અસમર્થ છે, અને સ્વવસ્તુ તથા પરવસ્તુના વિવેચનમાં નિપુણ નથી, તેમજ જેનામાં યથાર્થ જ્ઞાન નથી, તે અજ્ઞાની કહેવાય છે. તે અજ્ઞાની હૃદયેશાં વસ્તુસ્વરૂપને અન્યથા રીતે પ્રગટ કરે છે, અને તેવા અજ્ઞાનમાં તે મગ્ન રહે છે. તેથી તે સ્વાદિષ્ટ અન્નાદિ પદાર્થોને છોડી વિષ્ટામાં મગ્ન રહેનારા ડુક્કરના જેવો છે. ડુક્કર જેમ ખાવાના સારા પદાર્થોને છોડી વિષ્ટાને પસંદ કરે છે, તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન રહિત અજ્ઞાનો જીવ સર્વ દુઃખોને દૂર કરનાર અમૃત તુલ્ય સર્વજ્ઞ શાસ્ત્રને ત્યજીને કુશાસ્ત્રમાં ઉતરે છે. તેવો અજ્ઞાની સર્વ રીતે નિંદનીય છે.

જે જ્ઞાની છે, તે રાજહંસ સમાન છે. રાજહંસ જેમ માનસ સરો-
વરને વિષે રમે છે, તેમ સમ્યગ્જ્ઞાની પણ આત્મસ્વરૂપને વિવેચન
કરનાર, અને સ્વસ્વરૂપ તથા પરસ્વરૂપનો નિશ્ચય કરનાર જ્ઞાનમાં ર-
મે છે. જે જ્ઞાની હોય, તે હોય તથા ઉપાદેય વગેરે ભેદોથી વસ્તુને સ-
મ્યગ્ પ્રકારે જાણનાર છે. તે મોહરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર અને
રાગાદિ દોષના પાકને શોષણ કરવામાં સૂર્ય સમાન એવા સર્વજ્ઞભા-
ષિત શાસ્ત્રમાં ઉતરે છે.

હે ભદ્ર, જે જ્ઞાન વસ્તુ છે, તે અદ્વિતીય વસ્તુ છે. તે વસ્તુ-
ની પ્રાપ્તિ થવી ઘણીજ દુર્લભ છે. સર્વ સંતાપ શાંત થવાથી જીવ
પોતાના સ્વરૂપમાં અવસ્થાન પામે, એજ અદ્વિતીય નિર્વાણ પદ કહે-
વાય છે, અને તે નિર્વાણ પદમાં જેનાથી આત્મા વારંવાર તન્મય થઈ
જાય છે, તેજ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાન બીજા સર્વ જ્ઞાનથી પ્રધાનભૂત
છે. તે જ્ઞાનને માટે આર્હત વિદ્વાનો એમ પણ લખે છે કે, સ્વભાવની
પ્રાપ્તિને માટે જે સંસ્કાર એટલે સ્મૃતિરૂપ ધારણા તેનો જે હેતુ તે
જ્ઞાન કહેવાય છે. અહિં સ્વભાવનો અર્થ અનંત જ્ઞાનદર્શન આનંદમ-
ય આત્મસ્વરૂપ થાય છે. જ્યારે તે આવરણ રહિત થઈ પ્રગટ થાય,
ત્યારે તેની પ્રાપ્તિ થયેલી ગણાય છે. આવું જ્ઞાન તેજ આત્માને હિતકા-
કારી છે, અને તેવા જ્ઞાનથી જ્ઞાની પરમાનંદનો અનુભવી બને છે, અને
આત્માનંદનો પૂર્ણ ભોક્તા થાય છે. જ્યારે આવું સર્વોત્તમ જ્ઞાન પ્રા-
પ્ત થાય, ત્યારે જીવની અંધિનો ભેદ થઈ જાય છે. જ્યારે એ અંધિભેદ
કરનારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, તો પછી બીજા શસ્ત્રોના અભ્યાસનો કલેશ
કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

મુમુક્ષુ પુરૂષે પ્રશ્ન કર્યો, મહાનુભાવ, અંધિ એટલે શું? અને
તેનો ભેદ કેવી રીતે થાય? તે મને સમજાવો.

મહાત્માએ કહ્યું, હે ભદ્ર, જે કર્મથી રાગ, દ્વેષ તથા મિથ્યાત્વની
પરિણતિ થાય, તે અંધિ કહેવાય છે. એ અંધિને ભેદનારું જે જ્ઞાન તે
શુદ્ધ જ્ઞાન કહેવાય છે. એવું જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું હોય, તેને વિવિધ
પ્રકારના શાસ્ત્રઅંધનની શી જરૂર છે? જો દૃષ્ટિ રાત્રિના અંધકારને
હણનારી હોય, તો પછી દીપકશ્રેણીનું શું પ્રયોજન છે? મિથ્યાત્વ મો-
હનીય કર્મની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સીત્તર કોડાકોડી સાગરોપમની છે. તે ક-
ર્મની ગાંઠ આત્માની સાથે બંધાયેલી છે. જ્યારે જીવ ઓગણોતરે કોડા

કોડી સાગરોપમ કરતાં કાંઈક અધિક ભાગ ખપાવે છે, ત્યારે તે જીવ અંધિલેદ કરીને સમકિત ઉપાર્જન કરે છે.

તે મહાત્માનાં આ વચનો સાંભળી તે મુમુક્ષુ જીવ હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયો, અને તેણે પોતાના હૃદયમાં નિશ્ચય કર્યો કે, મારે કોઈ પણ ઉપાયથી આ અંધિલેદ કરી આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો. આવો નિશ્ચય કરી તે પુરૂષે તે મહાત્માને વિનયથી કહ્યું, “મહાનુભાવ, આપ પોતેજ મારા ઉદ્ધારક શુરૂ છો. જો આપે આ જ્ઞાની હંસનું પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત ન દર્શાવ્યું હોત, તો મારા હૃદયમાં આવો પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાષ થાત નહીં.” આટલું કહી તે મુમુક્ષુ પુરૂષે તે મહાત્માને શુરૂપદ આપ્યું અને ત્યારથી તે તેની પાસે રહી તેમની વૈયાવચ્ચ કરવા લાગ્યો, અને આખરે તે પોતેજ જ્ઞાની હંસ થઈ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધારક થયો હતો.

હે શિષ્ય, આવી રીતે જે પુરૂષ જ્ઞાનીરૂપ હંસના સમાગમમાં આવે છે, તે અમૃત, રસાયન અને ઐશ્વર્યરૂપ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

યતિ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો, મહાનુભાવ, આપે જ્ઞાનને અમૃત, રસાયન અને ઐશ્વર્યરૂપ કહ્યું, તે વિષે મને સમજાવો.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, મેં જે જ્ઞાનને અમૃત, રસાયન અને ઐશ્વર્યરૂપ કહ્યું છે, તે કાંઈ મારી બુદ્ધિથી કહ્યું નથી, પૂર્વાચાર્યોના વચનને અનુસરીને કહેલું છે. તેને માટે ઉપધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજ પોતાના જ્ઞાનાષ્ટકમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“પિયૂષમસમુદ્રોત્થં રસાયનમનૌષધમ્ ॥

અનન્યાપેક્ષમૈશ્વર્યં જ્ઞાનમાદુર્મનીષિણઃ ॥ ૧ ॥

“બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે કે, જ્ઞાન સમુદ્રમાંથી નહિ ઉત્પન્ન થયેલું અમૃત છે, ઔષધિ વગરનું રસાયણ છે અને અન્યવસ્તુની અપેક્ષા રહિત અશ્વર્ય છે.”

હે શિષ્ય, જેમ પ્રસિદ્ધ અમૃત છે, તે સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, એમ લૌકિક કહેવત છે, પણ જ્ઞાનરૂપી અમૃત તેથી ભિન્ન છે. સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું નથી, તથાપિ તે તેનું સેવન કરનારા આત્માને અજરામર કરે છે. વળી તે ઔષધનો પ્રયોગ કર્યા નિા ઉત્પન્ન કરેલું રસાયન છે. જેમ રસાયન શરીરને વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિ આપનારું છે, તેમ જ્ઞાનરૂપી રસાયન ધર્મરૂપી શરીરને વૃદ્ધિ તથા પુષ્ટિ આપનારું

છે. તેમજ તે અન્યની અપેક્ષા વગરનું ઐશ્વર્ય છે. લૌકિક ઐશ્વર્યમાં હાથી, ઘોડા વગેરે ખીજા પદાર્થોની અપેક્ષા રહેલી છે, તેમ જ્ઞાનરૂપી ઐશ્વર્યમાં તેવી અપેક્ષા રહેતી નથી. તે સ્વતંત્ર ઠકુરાઈ છે. તેની સમૃદ્ધિ દિવ્ય અને અદ્ભુત છે.

ગુરૂનાં આ વચનો સાંભળી તેમના ચતિ અને ગૃહી ખંને શિષ્યો પ્રસન્ન થઈ ગયા, અને તેમણે તે ઉપકારી ગુરૂનો મહાન્ ઉપકાર માન્યો.

ચતુર્વિંશત્ત્વિંશત્—ધ્યાન.

“ ધ્યાયેચ્છુક્લમથ ક્ષાંતિમૃદુત્વાજીવમુક્તિજિઃ ॥ ”

અર્થ—“ સમતા, નિષ્કપટપણે અને જીવનમુક્તપણે રહી શુકલ ધ્યાન ધ્યાવું. ”

શિષ્યો—હે ગુરૂમહારાજ, આપે જ્ઞાન વિષે જે સમજાવ્યું, અને તે વિષે જે સુબોધક દૃષ્ટાંત આપ્યું, તેથી અમારી પર મોટો ઉપકાર થયો છે. હવે કૃપા કરી ધ્યાન વિષે સમજાવો. ધ્યાન એ શું છે? અને ધ્યાન કરવાથી શો લાભ થાય છે? એ દૃષ્ટાંત પૂર્વક વિવેચન કરી સમજાવો.

ગુરૂ—હે વિનિત શિષ્યો, તમે ઘણોજ ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રશ્ન કર્યો છે. અધ્યાત્મ વિદ્યાનું રહસ્ય ધ્યાનમાંજ રહેલું છે. જે સુક્ષ્મ મનુષ્ય ધ્યાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે, તો તે પોતાના જીવનને અધ્યાત્મ વિદ્યાનું પરમ ઉપાસક બનાવી પોતાના આત્મને ઉત્તમ એવા મોક્ષ માર્ગનો પથિક કરી શકે છે. હે શિષ્યો, નિર્વિકાર ખુદ્ધિ રાખી મન તથા ઇન્દ્રિયોનો જય કરવાથી શુભ ધ્યાન થઈ શકે છે. ધર્મ અને શુકલ એ બે શુભ ધ્યાન કહેવાય છે. જે ધ્યાતા પુરૂષ શાંત અને હાંત હોય, તે ધર્મ તથા શુકલ ધ્યાનનો અધિકારી થઈ શકે છે. તેવો ઉત્તમ ધ્યાતા

જીવ દુઃખમાં ઉદ્વેગ પામતો નથી, સુખમાં સ્પૃહા રાખતો નથી અને તેનામાં રાગ, લય તથા ક્રોધ હોતા નથી. તે કાચખાની પેઠે અંગને સંકેતથી ઇન્દ્રિયોના વિષયથી ભુદ્ધિ પાછી વાળે છે. એવો ધ્યાતા પુરૂષ જ્યારે પોતાના ધ્યાનથી વિરામ પામે, તો પણ તે અનિત્ય વગેરે ભાવનાને છોડતો નથી, પણ વિભ્રમ રહિત થઈ અનિત્ય ભાવનાજ ભાવ્યા કરે છે. એવી ભાવના રાખવી એ ધ્યાનના પ્રાણ કહેવાય છે, અને એવી ભાવના રાખનારો ધ્યાતા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. સમતા, નિષ્કપટતા અને જીવન્મુક્તિતા-એ ત્રણ પ્રકારની સ્થિતિ રાખનારો ધ્યાતા શુક્લ ધ્યાનનો અધિકારી થઈ શકે છે. આત્મા છદ્મસ્થપણામાં રહ્યો હોય, પણ રાગ દ્વેષનો જય કરી જે ધ્યાન ધરે છે, તે શુક્લ ધ્યાનનું સ્વરૂપ છે.

એ શુક્લ ધ્યાનના ચાર પાયા છે. તેમાં સવિતર્ક નામે પેહેલો પાયો છે. જે ધ્યાન કરતાં વિવિધ નયના અને અર્થ, અક્ષર તથા યોગવિષેના વિચારો આવ્યા કરે છે, એ ધ્યાનમાં દ્રવ્ય, ગુણ તથા પર્યાયની ગતિ છે. એ શુક્લ ધ્યાનના પેહેલા સવિતર્ક પાયાને થોડા ચંચળ તરંગવાળી સમુદ્રની ઉપમા આપી છે. જેમ સમુદ્રના તરંગો થોડા ચંચળ હોય અને જેવી સમુદ્રની સ્થિતિ દેખાય છે, તેવી સ્થિતિ તે સવિતર્ક ધ્યાનને ધ્યાનારા ધ્યાતા પુરૂષની દેખાય છે. શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પાયો એકત્વવિતર્કવિચાર એવા નામનો છે. તે પાયો એક પર્યાયરૂપ છે. તેને પવન વગરના દીવાની ઉપમા આપેલી છે. પવન વગરના દીવાની જેવી સ્થિતિ હોય, તેવી તે ધ્યાનના ધ્યાતાની સ્થિતિ દેખાય છે.

શુક્લ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાનું નામ સૂક્ષ્મક્રિયાનિવૃત્ત છે. તે કેવળજાનીનેજ હોય છે. તે ધ્યાનની સ્થિતિમાં બાહર કંઈયેગને અર્થો રૂંધવામાં આવે છે અને મન તથા વચનને સર્વરીતે રૂંધવામાં આવે છે.

શુક્લધ્યાનનો ચોથો પાયો સમુચ્છિન્નક્રિયા નામે છે. એ ધ્યાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે. તેની અંદર બધી ક્રિયાનો ઉચ્છેદ થઈ જાય છે, એટલે તે ધ્યાતા પુરૂષ પર્વતની જેમ નિષ્કંપ રહે છે તે વખતે તે સર્વ વિશ્વની સ્થિતિ જાણનાર તે ધ્યાતા શૈલેશીકરણ કરે છે. આ પરમ ઉત્કૃષ્ટ અને મહાધ્યાન કહેવાય છે. જે પ્રાણી શુક્લધ્યાનના પેહેલા બે પાયામાં રહી કાળ કરે, તો તે સ્વર્ગે જાય છે, અને બાકીના બે (ત્રીજા

અને ચોગા) પાયામાં રહી કાળ કરે, તો તે અવશ્ય મોક્ષને પામે છે.

હે વિનીત શિષ્યો, એ શુકલ ધ્યાનનો પ્રભાવ અદ્ભુત છે, અને તે ધ્યાનના પ્રભાવથી અનેક આત્માઓ મોક્ષે ગયેલા છે.

યતિશિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો, ગુરુમહારાજ, એ શુકલ ધ્યાનમાં રહેલો પુરૂષ કાંઈપણ જોઈ શકે કે નહિ? તે મને સમજાવો.

ગુરુ—હે વિનીત શિષ્ય, શુકલ ધ્યાનમાં રહેલો પ્રાણી કાંઈપણ જોઈ શકતો નથી. તેમ તેમને કાંઈપણ સાંસારિક ભાવ જોવાની ઇચ્છા રહેતી નથી. પણ જ્યારે તે શુકલ ધ્યાનથી વિરામ પામે છે, ત્યારે તે ચાર વસ્તુને સારી રીતે જોઈ શકે છે. પ્રથમ તો તે આશ્રવનો નાશ જોઈ શકે છે, બીજું આ સંસારના સ્વરૂપને જોઈ શકે છે, ત્રીજું ભવની પરંપરાને દેખી શકે છે અને ચોથું બીજા પદાર્થની અંદર આત્માનો વિપરિણામ જોઈ શકે છે.

ગૃહસ્થ શિષ્ય—મહાનુભાવ, મેં ઘણા વિદ્વાનો પાસેથી સાંભળ્યું છે કે, જૈનશાસ્ત્રમાં જે લેશ્યાઓ કહેલી છે, તે શુકલ ધ્યાનમાં આવે છે, તે વાત કેવી રીતે છે? તે સમજાવો.

ગુરુ—હે ગૃહસ્થશિષ્ય, એ ખરી વાત છે. મનની એક જાતની વિચારની પરિણતિ તે લેશ્યા કહેવાય છે. શુકલ ધ્યાનના પેઢેલા એ પાયામાં જે લેશ્યા રહે છે, ત્રીજા પાયામાં શુકલ લેશ્યાજ રહે છે, અને ચોથા પાયામાં એકે લેશ્યા રહેતી નથી. તે લેશ્યા શું કહેવાય અને તેના કેટલા પ્રકાર છે? તે વિષે હું તમને બીજે કોઈ પ્રસંગે જણાવીશ.

મુનિ શિષ્ય—હે ભગવન્ જેને શુકલ ધ્યાન થયું હોય, તેનાં શા શા ચિન્હો છે? તે કહો.

ગુરુ—હે શિષ્ય, તે વિષે એક દૃષ્ટાંત છે, તે તું અંકચિત્તે સાંભળ—કોઈ એક નગરમાં જીવસિંહ નામે રાજા હતો, તેની પાસે પાંચ હજારી માણસો રહેતા હતા. રાજા તેમની ઉપર સારો વિશ્વાસ રાખતો અને તેમની સલાહ પ્રમાણે ચાલતો હતો. તે હજારી લોકો સ્વભાવે નકારા અને દુરાચારી હતા, તેથી તેમણે રાજાને અવળે માર્ગે ચલાવવા માંડ્યો. આથી વસ્તીમાં તે રાજાની ઘણી નિંદા થતી હતી. લોકો રાજાની અપકીર્તિ કહેતા અને તેને અતિશય ધિક્કારતા હતા.

એક વખતે રાજાના અન્યાયથી કંટાળી ગયેલા લોકો એકઠા થઈ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ હવે આપણે શું કરવું? અને આપણા

રાજને નીતિમાર્ગમાં લાવવાને શો ઉપાય કરવો ?” છેવટે તેમણે પ્રજાના અગ્રેસર એવા એક વિદ્વાન્ ગૃહસ્થને વિનંતિ કરીકે, ‘ તમારે સારી સમજૂતી આપી રાજને સુધારવો. ’ તે ગૃહસ્થ નિઃસ્પૃહ હતો, તેથી તેણે તે કામ પોતાને માથે લીધું અને તે રાજની પાસે નિત્ય જવા લાગ્યો. અનુક્રમે કેટલેક દિવસે તેનું શિક્ષણ રાજના હૃદયમાં સ્થાપિત થયું.

તે રાજના પાંચે હજુરી લોકો રાજની પાસે જુદાજુદા દુરાચાર દર્શાવી તેમાં રાજને પ્રેરતા હતા. પ્રતિબોધ પામેલા રાજના હૃદયમાં પોતાના હજુરી લોકો દુરાચારી છે, એવું ભાન થવાથી તેણે અનુક્રમે એક એક હજુરીને પોતાનાથી દૂર કરવા માંડ્યા, તથાપિ તેઓ કોઈ-કોઈ વાર લાગ જોઈને રાજની પાસે દાખલ થઈ જતા હતા. પેલા પ્રજાના વિદ્વાન્ અગ્રેસરે દીર્ઘવિચાર કરી રાજને એક તેજસ્વી ચક્ર આપ્યું અને તે સાથે સૂચવ્યું કે, “ જ્યારે કોઈપણ દુરાચારી આપની પાસે આવે અથવા કોઈ દુરાચારની વાત કરે, ત્યારે આપને આ ચક્રની તરફ જોવું, એટલે આપનું હૃદય સદાચારમાં દૃઢ થશે. ” તે વિદ્વાનની તેવી સૂચનાથી રાજ તે પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યો, એટલે પેલા દુરાચારી હજુરી લોકો તેનાથી દૂર રહેવા લાગ્યા. છેવટે રાજએ પેલા દિવ્ય ચક્રના પ્રભાવથી તે પાંચે હજુરી લોકોનો ત્યાગ કરી દીધો, તેથી રાજ તદ્દન સુધરી ગયો અને તેની પ્રજામાં સારી કીર્તિ પ્રસરવા લાગી.

હું વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંતનો ઉપનય એવો છે કે, જે રાજ છે, તે જીવ સમજવો. તેની સાથે લાગુ પડેલા જે પાંચ હજુરી લોકો તે હિંસા, મોહ, અવિવેક, અત્યાગ; અને ભીડપણું—એ પાંચ દુર્ગુણો સમજવા. રાજને જે પ્રજાનો નાયક પ્રજાની વિરક્તિથી સુધારવા આવ્યો, તે ધર્મગુરુ સમજવો. ધર્મગુરુએ ઉપદેશ આપ્યાથી રાજરૂપી જીવ પ્રતિબોધ પામ્યો અને તેણે પેલા પાંચે હજુરીઓ ઉપરથી પ્રીતિ ઓછી કરી દીધી. છેવટે ગુરુએ જે ચક્ર આપ્યું હતું, તે શુકલ ધ્યાન સમજવું. તે શુકલ ધ્યાનના પ્રભાવથી રાજરૂપી જીવે પેલા પાંચ દુર્ગુણરૂપી હજુરીઓનો ત્યાગ કરી દીધો હતો.

હું શિષ્ય, આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે, જે આત્માને શુકલ ધ્યાન થયું હોય, તેનામાં અહિંસા, અમોહ, વિવેક, ત્યાગ, નિર્ભયતા

એ પાંચ ગુણો પ્રગટ હોય છે. એટલે જેને શુક્લ ધ્યાન થયું હોય, તે જીવ અહિંસક, મોહરહિત, વિવેકી, ત્યાગ બુદ્ધિવાળો, અને નિર્ભય એટલે ઉપસર્ગોથી નહિ લય પામનાર હોય છે.

મુનિશિષ્યે કહ્યું, લગવન, આપે આપેલા આ દૃષ્ટાંતથી મને સંપૂર્ણ બોધ પ્રાપ્ત થયો છે. શુક્લ ધ્યાનનું પૂર્ણ સ્વરૂપ મારા સમજવામાં આવી ગયું છે. હવે આપને એટલુંજ પૂછવાનું છે કે, એ ઉત્તમ ધ્યાન કરવાથી શો લાભ થાય? તે મને કૃપા કરો કહો.

ગુરુ—હે શિષ્યો, લગવંતની આજ્ઞા પ્રમાણે એ ધ્યાનનો શુદ્ધ ક્રમ જાણી જે તેનો અભ્યાસ કરે, તે પુરૂષ સંપૂર્ણ અધ્યાત્મનો વેત્તા થાય છે.

ગુરુનાં આ વચનો સાંભળી તે બંને શિષ્યો હૃદયમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયા હતા.

પાંચત્રિંશત્ બિંદુ—શમ.

“જ્ઞાનઞ્જાનતપઃશીલસમ્યક્ત્વસહિતોઽપ્યહો ।

તં નામોતિ ગુણં સાધુર્યં પ્રાપ્નોતિ શમાન્વિતઃ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“શમતાવાળો સાધુ જે ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે, તે ગુણને જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીલ અને સમ્યક્ત્વે સહિત એવો સાધુ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.”

તિ—હે લગવન, આપના મુખથી મેં ‘શમનું’ માહાત્મ્ય ઘણીવાર સાંભળ્યું છે, પણ તે શમ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય? અને શમથી કેવા કેવા લાભ મળે? એ મને દૃષ્ટાંતપૂર્વક સમજાવો.

ગુરુ—હે વિનીત શિષ્ય, આ પ્રશ્ન ઘણોજ ઉપયોગી છે. તેમાં આશ કરીને સાધુઓને વધારે ઉપયોગી છે. કારણકે,
SH. K. ૨૪

સાધુઓ શમતાથીજ પોતાનું ચારિત્ર પાળી શકે છે. અને તે ગુણના પ્રભાવથી છેવટે આ અનંત સંસારરૂપ સાગરને તરી તે મોક્ષના મનોહર મેહોલમાં ઢાળણ થઈ શકે છે.

હે શિષ્ય, પ્રથમ શમ એટલે શું? તે અવશ્ય જાણવાનું છે. જે સંકટપ વિકટપ રહિત એવા સ્વભાવમાં રાખે તેવો જ્ઞાનનો પરિપાક તે શમ કહેવાય છે. જે એવું જ્ઞાન મેળવે કે, જે જ્ઞાનના પ્રભાવથી મનુષ્યનું હૃદય સંકટપ વિકટપ રહિત થઈ જાય, તેનું નામ શમ કહેવાય છે, આ જગત્માં કર્મને લઈને વિષમતા થયા કરે છે. તે વિષમતાને નહીં ધૃચ્છતો યોગી બધા જગતને ચેતનાની સત્તારૂપે સમાન ગણે તે શમને પામેલો ગણાય છે. એટલે જગત્વાસી જીવોની અંદર જે હીનતા, ઉત્તમતા રહેલી છે, અર્થાત્ પ્રાણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર વગેરે જાતિ ભેદ, એકેન્દ્રિયાદિ ભેદ, સુબુદ્ધિ, દુર્બુદ્ધિ, સધન, નિર્ધન, જ્ઞાની, અજ્ઞાની, આદિભેદથી જે તારાતમ્યપણું રહેલું છે. તેને જે ધૃચ્છતો નથી. તે શમગુણને પામેલો સમજવો. તેવો શમગુણી આત્મા આત્મસ્વરૂપથી અભિન્ન અથવા સ્વતુલ્ય નિર્વિકાર શુદ્ધ ચૈતન્ય સત્તારૂપે ત્રિભુવનને વિષે રહેલા જીવોને સમાનરૂપે જીવે છે. તે શમમુનિ મહાત્મા મોક્ષનો પૂર્ણ અધિકારી છે.

હે શિષ્ય એ શમગુણી મુનિ સ્વયંભૂરમણી સાથે સ્પર્ધા કરનાર છે. આ સ્થાવર-જંગમરૂપ જગત્માં કોઈની સાથે તેની ઉપમા અપાય તેમ નથી. જે મહાત્માઓનાં મન હમેશાં શમરૂપ અમૃતથી સિંચન થયેલાં છે. તેને રાગરૂપી સર્પનું વિષ ઢંકુન કરી શકતું નથી. અર્થાત્ તે વીતરાગ થઈ શકે છે. તે ઉપર એક મનોરંજક દૃષ્ટાંત સાંભળવા જેવું છે—

કોઈ એક મહાત્મા જૈનમુનિ ભારતવર્ષ ઉપર વિચરતા હતા. તેઓ જ્ઞાનથી વિભૂષિત અને વૈરાગ્યથી રંગિત હતા. તેઓ કોઈ સમૃદ્ધિવાળા શહેરમાં આવી ચડ્યા. તે શહેરનો રાજા ઘણો આસ્તિક અને જૈનધર્મી હતો. તેના જાણવામાં આવ્યું કે, કોઈ મહાત્મા મુનિ પોતાના નગરમાં આવેલા છે, આથી તે રાજા તે મહાત્માની પાસે આવ્યો. તે મહાત્માને વંદના કરી રાજાએ વિનંતિ કરી કે, મહારાજ, કૃપા કરી મારે ઘેર પધારો. હું આપની સેવા ભક્તિ કરી કૃતાર્થ થાઉં. મહાત્મા મુનિએ કહ્યું, રાજેન્દ્ર, આપનું ઘર સમૃદ્ધિથી ભરપૂર

હોય છે, તેમજ અનેક જાતના વિકારી પદાર્થો રાજભુવનમાં રહેલા હોય છે, તેથી અમારે મુનિઓને આપને ઘેર આવવું ઉચિત નથી. મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી રાજાએ તેમને ઘણો આગ્રહ કર્યો, અને જણાવ્યું કે, આપ થોડીવાર પણ મારે ઘેર પધારી મારા ઘરને પવિત્ર કરો. રાજાનો અતિ આગ્રહ જોઈ મુનિએ દાક્ષિણ્યતાને લઈને કહ્યું કે, આવતી કાલે હું તમારે ઘેર આવીશ, પણ ત્યાં ક્ષણવાર રહીશ. રાજાએ તે વાત માન્ય કરી અને પોતે હૃદયમાં ખુશી થતો પોતાના દરબારમાં આવ્યો.

રાજાએ ઘેર આવી વિચાર કર્યો કે, “કાલે ગુરૂ આવવાના છે, તેથી રાજમહેલને ઘણો સુશોભિત કરવો અને જાતજાતનાં ચિત્રો તેમાં ગોઠવી તેને ઘણો મનોહર બનાવવો કે જેથી ગુરૂ પ્રસન્ન થઈ આપણા મહેલમાં વાસ કરે.” આવું વિચારી રાજાએ પોતાના સેવકોને હુકમ કર્યો કે, આવતી કાલે મારા ગુરૂ રાજમહેલમાં આવવાના છે, તેથી તમારે જાતજાતની રચનાથી રાજમહેલને શણગારવો કે, જેથી ગુરૂ પ્રસન્ન થઈ આપણા રાજમહેલમાં લાંબો કાળ વાસ કરે.” રાજાની આજ્ઞાથી સેવકોએ તેમ કરવા માંડ્યું અને ક્ષણવારમાં મહેલને ઇંદ્રભુવનના જેવો બનાવી દીધો.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે રાજા નિત્યક્રિયા કરી ગુરૂને ઉપાશ્રયે આવ્યો અને તેમને પોતાના રાજમહેલમાં આવવાને વિનંતિ કરી. ગુરૂ પોતે આપેલા વચન પ્રમાણે રાજમહેલમાં જવાને તૈયાર થયા. રાજા ગુરૂની સાથે પગે ચાલી તેમને પોતાના મહેલમાં લાવ્યો. પુદ્ગળના સ્વરૂપને જાણનારા ગુરૂ મહેલની શોભા જોઈ કાંઈ પણ હર્ષ પામ્યા નહીં. તેઓ સમદૃષ્ટિએ ધર્મપથિકી પાળતા ચાલી મહેલમાં આવ્યા. રાજાએ તેમને સિંહાસન ઉપર બેસવાને કહ્યું, તથાપિ ગુરૂ પોતાને તે કદપતું નથી, એમ કહી તે આસન ઉપર બેઠા નહિ. પછી રાજાએ પોતાની રાજ્યસમૃદ્ધિ ગુરૂને બતાવા માંડી. ગુરૂ સમદૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. તેમણે કોઈ જાતનો મોહ ધારણ કર્યો નહિ. ક્ષણવારે રાજાએ ગુરૂને વિનંતિ કરી કે, ગુરૂ મહારાજ, આ મહેલમાં ગોઠવેલાં ચિત્રો જુઓ. તેઓમાં તમને કયું ચિત્ર મનોહર લાગે છે? ગુરૂ હસતા હસતા બોલ્યા—“રાજેન્દ્ર, એ બધાં ચિત્રો પુદ્ગલિક છે. તેઓમાં મનોહરતા છેજ નહિ. કારણકે, પુદ્ગળના વિકારો ક્ષણિક છે. જે મનોહરતા અલ્પારે

છે, તેની મનોહરતા કાળે કરીને ઓછી થઈ જાય છે. જો તે મનોહરતા ચિરસ્થાયી હોત, તો તે પ્રશંસા પાત્ર ગણાત.” ગુરૂનાં આવાં જ્ઞાન-પોષક વચનો સાંભળી રાજાએ વિચાર કરવા માંડ્યો કે, “આ ગુરૂ તત્ત્વ-દૃષ્ટિ છે, તેથી તેમને અમારો સુંદર મેહેલ આકર્ષી શકશે નહિ. તથા-પિ તેમના હૃદયને પ્રીતિ ઉપજે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.” આવું વિચારી રાજાએ ગુરૂને આગ્રહથી વિનંતિ કરીકે, “લગવન, આપ વેરાગ્યથી રંગીત છો, તેથી આપના હૃદયનું આકર્ષણ થવું અશક્ય છે, તથાપિ એક પુદ્ગલિક શોભા જોવાની ખાતર આપ આ મેહેલમાં ફરી તે ભૂમિને પવિત્ર કરો.”

રાજાનાં આવાં અગ્રહી વચનથી તે મહાત્મા મેહેલની આસપાસ ફરવા લાગ્યા. તેવામાં એક કુદ્રતી શોભાવાળા દેખાવનું ચિત્ર મહાત્માના જોવામાં આવ્યું, તે ચિત્રમાં પાણીના પુરવાળો એક નદી હતી. તેમાં આકાશમાંથી ધોધબાંધ વરસાદ પડતો હતો, અને તે નદીનું પૂર કાંઠા ઉપર આવેલા વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉખેડતું હતું. આ દેખાવનું ચિત્ર જોઈ મહાત્મા પ્રસન્ન થઈ ગયા. અને તે ચિત્રની પાસે ક્ષણવાર ઉભા રહ્યા. આ વખતે ગુરૂની દૃષ્ટિની સ્થિરતા જોઈ રાજાએ ચિંતવ્યું કે, “આ મનોહર ચિત્રે ગુરૂના મનને આકર્ષ્યું. બહુ સારી વાત થઈ. હવે ગુરૂ આ મેહેલમાં ચિરકાળ રહેશે.” આ પ્રમાણે રાજા ચિંતવતો હતો. ત્યાં તે મહાત્મા નીચે પ્રમાણે શ્લોક બોલ્યા—

“ધ્યાનઝરેદ્યાનયાઃ શમપૂરે પ્રસર્ગતિ ।

વિકારતીરવૃક્ષાણાં મૃદ્ધાતુન્મૂલનં જવેત્” ॥ ૧ ॥

અ શ્લોક સાંભળી રાજાને આશ્ચર્ય થઈ આવ્યું, તરત તેણે મહાત્માને વિનયથી કહ્યું, “લગવન, આ ચિત્રમાં આપે શું જોયું? અને તે જોઈ આપ શમાટે શ્લોક બોલ્યા? એ શ્લોકનો ભાવાર્થ શો છે? મને લાગે છે કે, મારા ભાગ્યનો ઉદય થયો. કારણકે, આપની મનોવૃત્તિ આ ચિત્રને જોઈ પ્રસન્ન થઈ છે. તેથી આપ આ મેહેલમાં વિશેષવાર નિવાસ કરવાની ઈચ્છા કરશો.

રાજાનાં આ વચન સાંભળી તે મહાત્મા બોલ્યા—રાજેન્દ્ર, મારી મનોવૃત્તિ તમારા જાણવામાં આવી નથી. આ કુદ્રતી ચિત્રના દેખાવે મારી મનોવૃત્તિને શમ તરફ દોરી છે. અને તેથી તે મારી પરમ ઉપકારિણી થઈ છે. આ દેખાવે મારા મનને જે આનંદ આપ્યો છે, તે

આનંદ સાંસારિક કે વ્યવહારિક નથી, પણ આધ્યાત્મિક આનંદ છે.

રાજા—હે ભગવન્, એ આધ્યાત્મિક આનંદ કેવો છે? અને તેનો આ ચિત્રની સાથે શી રીતે સંબંધ છે? તે મને સારી રીતે સમજાવો.

મહાત્માએ આનંદપૂર્વક કહ્યું, રાજેન્દ્ર, આ ચિત્રકાર કોઈ વૈરાગ્ય દશાને પામેલો દેખાય છે. તેણે આ ચિત્રની અંદર શ્રીયશો-વિજયજી મહારાજની વાણીનો આગેડૂન ચિતાર ખડો કર્યો છે. રાજા, આ ચિત્ર કેણે રચેલું છે? તે કહો.

રાજાએ કહ્યું, મહારાજ, આ ચિત્રના કર્તાને હું જાણતો નથી, કારણકે, તે મારા સ્વર્ગવાસી પિતાએ કરાવેલું છે. મારા સ્વર્ગવાસી પિતા હમેશાં સત્સંગમાં રહેનારા હતા અને આર્દ્રત ધર્મના પરમ ઉપાસક હતા. તેઓએ અંતકાળે મને એવી સૂચના આપી હતી કે, વત્સ, જ્યારે તારી વય યોગ્ય થાય, ત્યારે તું મારા રચાવેલાં કેટલાં-એક ચિત્રોનું અવલોકન કરજે અને તેના આશય કોઈ મહાત્માની આગળથી જાણી લેજે. મહાશય, એ વાતને હું તદ્દન ભૂલી ગયો હતો, આજે આપના કહેવાથી મને તે વાત સ્મરણમાં આવી છે, મહાત્મા, હવે મને આ ચિત્રનો ખરો આશય સમજાવો, રાજાનાં આવાં વચન સાંભળી તે મહાત્મા મુનિ બોલ્યા—હે રાજા, આ કુદ્રતને દર્શાવનારું ચિત્ર સુર આત્માને સારો યોગ આપે છે. જે આ નદી છે, તે દયા સમજવી તેની અંદર જે આ પૂર આવ્યું છે, તે શમ સમજવો. જે આ મેઘની વૃષ્ટિ છે, તે ધ્યાન સમજવું અને જે આ કાંઠા ઉપરના વૃક્ષો મૂળમાંથી ઉખેડાય છે, તે વિકાર સમજવા. એટલે ધ્યાનરૂપી મેઘની વૃષ્ટિથી દયારૂપ નદીમાં શમરૂપ પાણીનું પૂર આવવાથી વિકારરૂપી તીરના વૃક્ષોનું મૂળમાંથી ઉન્મૂલન થાય છે. અર્થાત્ શુભ ધ્યાનથી દયા તથા શમ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તેથી કરીને વિકારો દૂર થઈ જાય છે.

હે રાજા, આ ચિત્રનો દેખાવ મહાત્માયશોવિજયજી મહારાજની વાણીને અનુસરતો છે. તે મહાત્માએ પોતાના જ્ઞાનસારમાં આવેલા શમાયુક્તમાં તેવાજ ભાવાર્થનો પ્રલોક લખેલો છે—જે મેં તમને સંભળાવ્યો હતો.

મહાત્માના મુખથી આ વચનો સાંભળી તે આસ્તિક રાજા ખુશી

થયો અને મહાત્માની નિર્મોહ અને વીતરાગ મનોવૃત્તિથી તે પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

પછી રાજા તે મહાત્માને તે ચિત્રની પાસે રહેલાં બીજાં ચિત્રો જોવા લઈ ગયો. શ્રંગાર અને વિકારથી ભરપૂર એવાં બીજાં ચિત્રો મહાત્માની મનોવૃત્તિને રૂચિ કર લાગ્યાં નહીં. બીજાં ચિત્રો જોતાં જોતાં મહાત્મા આગળ ચાલ્યા, ત્યાં એક સુંદર ચિત્ર જોવામાં આવ્યું. તે ચિત્રમાં એક હાથી અને ઘોડાની વચ્ચે બેઠેલા અને હર્ષિત વદને રહેલા કોઈ મુનિ ચિત્રેલા હતા. આ દેખાવ જોઈ તે મહાત્માની દૃષ્ટિ તેના તરફ આકર્ષાણી. તેઓ ધ્યાન આપી તે સુંદર ચિત્રનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા. મહાત્માને તે ચિત્રમાં સંલગ્ન થયેલા જોઈ રાજા ખુશી થયો, તેણે પોતાના હૃદયમાં વિચાર્યું કે, “આ ચિત્રમાં પણ કંઈક બોધક આશય હશે. તે શિવાય આ મહાત્માની દૃષ્ટિ તેમાં આસક્ત થાય નહીં.” આવું વિચારી તેણે મહાત્માને વિનયથી પૂછ્યું, કૃપાનિધાન, આ દેખાવ શું સૂચવે છે? તે સમજવો. રાજાના પૂછવાથી મહાત્માએ સાનંદવદને જણાવ્યું, રાજા, આ દેખાવ પણ શ્રીચરોત્રવિજયજી મહારાજની વાણી ઉપરથી ઉદ્ભવેલો લાગે છે. જે આ મુનિની પાસે હાથી અને ઘોડા ચિત્રેલા છે—તે મુનિરૂપી રાજાને જ્ઞાનરૂપ હાથી અને ધ્યાનરૂપ ઘોડો સમજવો. જે આ મુનિની આસપાસ સંપત્તિ દેખાય છે, તે શમરૂપ સંપત્તિ સમજવી. અર્થાત્ શમરૂપી સામ્રાજ્યની સંપત્તિવાળા મુનિરૂપ રાજાની પાસે જ્ઞાનરૂપી હાથી ગર્જના કરી રહેલ છે અને ધ્યાનરૂપી અશ્વ વિલસી રહેલ છે. તેવાજ ભાવાર્થનો શ્લોક શમાષ્ટકમાં નીચે પ્રમાણે છે—

“ગર્જદ્જ્ઞાનગજોતુંગા રંગધ્યાનતુરંગમાઃ ।

જયન્તિ મુનિરાજસ્ય શમસામ્રાજ્યસંપદઃ” ॥ ૧ ॥

“જેમાં જ્ઞાનરૂપી ગજોદ્ર ગર્જી રહેલ છે અને ધ્યાનરૂપી અશ્વ વિલાસ કરી રહેલ છે, એવી મુનિરૂપ રાજાની શમરૂપ સામ્રાજ્યની સંપત્તિઓ જય પામે છે.”

મુનિના મુખથી આ શ્લોક સાંભળી રાજા પ્રતિબોધ પામ્યો, અને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, “મારે પણ એ શમરૂપ સામ્રાજ્યની સંપત્તિ ગ્રહણ કરવી. આ લૌકિક રાજ્યની સંપત્તિ કરતાં તે સર્વોત્કૃષ્ટ છે.” આવું ચિંતવી તેણે તે મહાત્માની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી.

હે વિનીત શિષ્ય, આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી તારે સમજવાનું છે કે, હુમેશાં મુનિએ શમને ધારણ કરવું જોઈએ. જ્યાંસુધી શમસંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ નથી, ત્યાંસુધી ચારિત્ર ધર્મની સાર્થકતા થતી નથી. શમ એજ સાધુજનનું આલૂષણ છે. શમના પ્રભાવથી મુનિ જીવન ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આવી શકે છે. આ સંસારની અનેક ઉંપાધિથી પરિતપ્ત થયેલા હૃદયને પરમ શાંતિ આપનાર શમજ છે. ગુરૂનાં આ વચન સાંભળી યતિ શિષ્યે વિનયથી કહ્યું, ગુરૂ મહારાજ, આપે શમનું સ્વરૂપ સમજાવી મારી પર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. શમ એ શી વસ્તુ છે? અને શમના પ્રભાવથી કેવો લાલ થાય છે? એ વાત મારા જાણવામાં સારી રીતે આવી ગઈ છે. આપે કહેલ શમના સ્વરૂપથી મારે મારા ચારિત્ર માર્ગમાં ચાલવું સુખકર થશે.

પરત્રિંશ બિંદુ—કામનો આપ કોણ?

“સુતામપિ રહો જહ્યાત”

સાહિત્ય.

અર્થ—“એકાંતમાં પુત્રીનો પણ ત્યાગ કરવો.”

ગૃહસ્થ શિષ્ય—હે ભગવન્, ઘણીવાર સાંભળવામાં આવે છે કે, કામદેવ એ મનોભૂ એટલે મનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો કહેવાય છે. તેમ વળી લૈકિક શાસ્ત્રમાં એમ પણ કહે છે કે, તે કૃષ્ણ વાસુદેવના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. કોઈ તેને અનંગ એટલે અંગ વગરનો કહે છે. તો તે ખરી વાત શું છે? તે કૃપા કરી સમજાવો.

ગુરૂ— હે ગૃહસ્થ શિષ્ય, તે બહુ સારો પ્રશ્ન કર્યો. તે વિષે લૈકિકમાં જુદી જુદી રીતે કહેવામાં આવે છે. પણ ખરી રીતે તેનો અર્થ

ધણે ગંભીર છે. પ્રથમ તો તત્ત્વ દૃષ્ટિથી જો કહીએ, તો તે મનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાત સત્ય ઠરે છે. કારણકે, ઈંદ્રિયોના વિષયનું મનમાં સ્મરણ થવાથી કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તથાપિ તેને સુગમતાથી સમજવા માટે એક કવિનું દૃષ્ટાંત છે, તે તું એક ચિત્તે સાંભળ.

કોઈ એક રાજા સાહિત્ય વિદ્યાનો શોખી હતો. તે હમેશાં કવિઓની સલાહ લેતો અને તેમાં નવી નવી કવિતાઓ સાંભળતો. કોઈ કોઈ વાર તે વિદ્વાનો અને કવિઓને વિચિત્ર પ્રશ્નો પૂછી તેના ઉત્તર આપવાને અતિશય આગ્રહ કરતો હતો. એક વખતે તે રાજા કોઈ સાહિત્યનું પુસ્તક વાંચતો હતો, તે વખતે કેટલાંએક કામદેવનાં નામ તેના વાંચવામાં આવ્યા. આ ઉપરથી તેને વિચાર થયો કે, “આ જગત્તે અકૃત્ય કરાવનાર, ભારે શિક્ષાને અપાવનાર અને નેત્ર છતાં અંધ બનાવનાર એવો કામદેવ કોણે પેદા કર્યો હશે? તેનો પિતા કોણ હશે? જેણે કામદેવ જેવા કુપુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો હશે, તેણે આ જગત્તના જીવોને મોટી હાનિ કરેલી છે. સાહિત્યમાં કામદેવની ઉત્પત્તિ વિષે જુદા જુદા મત પડે છે. તો તેનો સત્ય ઉત્પાદક કોણ હશે? તે જાણવું જોઈએ.” આવું વિચારી તે વિદ્વાન રાજાએ એક સલાહ લરી પોતાના આશ્રિત વિદ્વાનોને બોલાવ્યા. આશ્રિત વિદ્વાનો અને કવિઓ રાજાની આજ્ઞાથી હાજર થયા. જ્યારે સલાહ પૂર્ણ રીતે ભરાઈ ગઈ એટલે રાજાએ સર્વ વિદ્વાનોની સમક્ષ પ્રશ્ન કર્યો કે, હું વિદ્વાનો, આપણા સાહિત્ય શાસ્ત્રમાં કામદેવને **મનોનૃ, મનોજ, મદન, માર, પ્રવૃમ્નજ**, એવાં નામ આપે છે. વળી કોઈ સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ કહે છે. તો તેનો ઉત્પન્ન કરનાર ખરો બાપ કોણ? તેનો ઉત્તર આપો. વિદ્વાનોએ વિચાર કરીને જુદી જુદી રીતે સિદ્ધ કરવા માંડ્યું, પણ કોઈ વાત રાજાના મનમાં રૂચિ નહિ. પછી રાજાએ તેમને કહ્યું કે, “તમારામાંથી કોઈએ મને રૂચિકર આવે તેવો ઉત્તર એક માસની અંદર આપવો. વિદ્વાનો તે વાત કપૂલ કરી પોતપોતાને સ્થાને ગયા, અને તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. એક માસ પૂરો થવા આવ્યો, તથાપિ કોઈ તરફથી તેનો સંતોષકારક ઉત્તર મળ્યો નહિ. એક ચતુર વિદ્વાનને ઘેર એક વિદુષી પુત્રી હતી. તેણે પોતાના વિદ્વાન પિતાને ચિંતાતુર જોઈ પૂછ્યું, પિતાજી, આપ ચિંતાતુર કેમ છો? થોડી વારતો તેણીના પિતાએ તે વાત કહી નહિ, પણ જ્યારે તે વિદુષી પુત્રીએ અતિઆગ્રહ કર્યો,

ત્યારે તે વિદ્વાને પોતાની પુત્રીને રાજ્યએ જે પ્રશ્ન કર્યો હતો, તે બધી વાત જણાવી. આ વાર્તા સાંભળી તે ચતુર સુતા કેટલાક દિવસ સુધી કાંઈ બોલી નહિ.

તે વિદ્વાનને તે એકજ પુત્રી હતી. તેની માતા તેણીને બાલ્યવયમાં મૂકી મૃત્યુ પામી હતી. તે પુત્રીને તેજ નગરમાં કોઈ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થને ઘેર પરણાવી હતી. પુત્રી કોઈ કોઈવાર સાસરે જતી અને કોઈ કોઈવાર પિતાનું ગૃહકાર્ય કરવાને આવતી હતી. તે વિદ્વાનના ઘરમાં બીજું ગૃહકાર્ય કરવાને એક દાસી રહેતી, જે હમેશાં તે વિદ્વાનના ઘરનું પરચૂરણ કામ કરતી અને તેની પુત્રીની સાથે રહેતી હતી.

એક વખતે રાત્રિના પેહેલા પોહોરમાં ઉત્તમ પ્રકારનો શૃંગાર ધારણ કરી તે પુત્રી સાસરે જવાને તૈયાર થઈ. પિતાની આજ્ઞા લેવા આવી, એટલે પિતાએ તેને રજા આપી. ચતુર પુત્રી ઘરના દ્વાર બાહર જઈ પાછી વળી, અને તેણીએ પિતાને કહ્યું, આજે મને સાસરે જતાં અપશુકન થાય છે, માટે હું નહીં જઉં. તેમ વળી તે એવાં અપશુકન થયાં છે કે, જેથી મારે જીવ બચ્યા કરે છે, માટે હે પિતા, કાંઈપણ મનોરંજક સાહિત્યની વાર્તા કરી મારા આત્માને આનંદ આપો. પુત્રી વત્સલ પિતાએ પછી પોતાની વિદ્વાન પુત્રીની સાથે મનોરંજક વાર્તા કરવા માંડી. જેમ જેમ રાત્રિ થતી ગઈ, તેમ તેમ વાર્તામાં રસનો જમાવ થતો ગયો. જ્યારે મધ્ય રાત્રિ થઈ ત્યારે એ શૃંગારધારિણી સુતાને જઈ પિતાના હૃદયમાં વિકાર થવા માંડ્યો. વિદ્વાન પિતા ‘આ પુત્રી છે’ એ વાત ભૂલી ગયો, અને તે કામાંધ બની ગયો. થોડીવાર પુત્રીએ છટકી જવાના ઇરાદાથી હીપક બુઝાવી નાખ્યો અને તે ત્યાંથી છટકી ઘરની બાહર આવી. કામાંધ પિતા સંભ્રમથી પુત્રીને અંધકારમાં શોધવા લાગ્યો, તેવામાં બાહર સંકેત કરી રાખેલી પેલી દાસી ઘરમાં આવી. દાસીને પુત્રી જાણી કામી પિતા વિષયાસક્ત બની ગયો. ક્ષણવારે તેની ચતુર પુત્રી હાથમાં બીજાં હીપક લઈ અંદર આવી, ત્યાં વિષય નિવૃત્ત થયેલો પિતા પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો. તે પુત્રીને બાહરથી આવતી અને દાસીને અંદર રહેલી જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. પુત્રીએ પિતાને શાંતિ આપવા કહ્યું, પિતાજી, તમે મહા પાપમાંથી બચ્યા છો. કાલે રાજ્યને કહેજે કે, કામનો આપ એકાંત છે. તે ઉપરથીજ નીતિશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, ‘એકાંતે પુત્રીનો પણ ત્યાગ કરવો.’ રાજ્યના પ્રશ્નનો

Sh. K.-૨૫

ઉત્તર આપવાને અને તમારી ચિંતા દૂર કરવાને માટેજ મેં આ યુક્તિ કરી હતી. તે વિદ્વાન તે વખતે લગ્નથી વિશેષ ઓછો નહિ, પણ તેણે હૃદયથી પોતાની પુત્રીને ધન્યવાદ આપ્યો. બીજે દિવસે તેણે રાજાની પાસે આવી કહ્યું કે, “કામદેવનો પિતા એકાંત છે.” રાજાના હૃદયમાં તે વાત યથાર્થ લાગી, અને તેથી તેણે વિદ્વાનને ઘણી કીર્તિ ભેટ આપી, અને તેના વર્ષાશનમાં મોટો વધારો કરી આપ્યો.

હે ગૃહિશિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી દરેક લવિજને સમજવાનું છે કે, જેણે પોતાના મનને વશ કર્યું નથી, અને જે મનરૂપી રથમાં ગેશી ઇન્દ્રિયરૂપી અશ્વથી આકર્ષાય છે, તેવા મનુષ્યે જેનાથી વિષય વિકાર ઉત્પન્ન થાય, તેવા પદાર્થની સાથે એકાંતે રહેવું નહિ. મનને વશ કરનાર અને ઇન્દ્રિયોના વેગને અટકાવનાર એવા સમર્થ પુરૂષને માટે એકાંતનો લય નથી, તથાપિ જનતાં સુધી કોઈપણ વિકારી પદાર્થની સાનિધ્યે તો એવા પુરૂષે પણ એકાંતે રહેવું નહિ. તેવા હેતુથીજ જૈન ગીતાર્થ પુરૂષોએ લખેલું છે કે, “જ્યાં સ્ત્રી, પશુ, પાંઠ ન હોય, તેવે સ્થળે મુનિએ નિવાસ રાખવો.” ગુરૂના મુખથી આ વાત સાંભળી તે ગૃહસ્થ શિષ્ય ઘણાજ પ્રસન્ન થઈ ગયો, અને તેણે વંદના કરી ગુરૂનો ઉપકાર માન્યો.

સપ્તત્રિંશત્ અધ્યયન—ઇન્દ્રિયજય.

“વિજ્ઞેષિ યદિ સંસારાન્મોક્ષપ્રાપ્તિં ચ કાંક્ષસિ ।

તદેન્દ્રિયજયં કર્તું સ્ફોરય સ્ફારપૌરુષમ્” ॥ જ્ઞાનસાર.

અર્થ—“જો તું આ સંસારથી બહીતો હું, અને મોક્ષની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા રાખતો હું, તો ઇન્દ્રિયોના જય કરવાને તારૂં વિશાળ પરાક્રમ ફોરવ.”

હસ્થ શિષ્ય—હે ભગવન, કામદેવનો બાપ એકાંત છે, એ વાત કહી. તે સાંભળી મારા આત્માને ઘણો બોધ પ્રાપ્ત થયો છે. હવે તે વિષે મારા મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે, કદિ પુરૂષ વા સ્ત્રીને એકાંત વાસમાં રહેવાનું હોય અને દેવયોગે તેવો કોઈ વિકારી પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ આવ્યો

તો પછી શો ઉપાય કરવો? તે કૃપા કરી જણાવો.

ગુરુ—હે વિનીત બાળક, આલતા પ્રસંગને લઈને તારે પ્રશ્ન ધણો ઉપયોગી છે. તે વિષે જે હું સમાધાન કહું, તે એક ચિત્તે સાંભળ-દરેક ભવી માણસે પોતાની ઇદ્રિયોને વશ કરવી જોઈએ. શ્રવણ વગેરે પાંચ ઇદ્રિયો પોતપોતાના વિષય તરફ આત્માને ખેંચ્યા કરે છે. તે ઇદ્રિયોનો સ્વવિષયની અભિલાષની પ્રવૃત્તિમાંથી નિરોધ કરવાને પોતાનું વીર્ય ફેરવવું જોઈએ. જે આત્માની અંદર એ વીર્યને ફેરવવાની શક્તિ હોય છે, તેને તે ઇદ્રિયો ઉન્માર્ગે લઈ જવાને શક્તિમાન થતી નથી. તેવો વશી અને સમર્થ જીવ કદિ એકાંતમાં હોય અને તેની પાસે વિકારી પદાર્થો રહેલા હોય, તે છતાં તે વિષયના બળમાં ફસાતો નથી.

શિષ્ય—ભગવન્, આપના કહેવા પ્રમાણે કદિ આત્મામાં તેવા વીર્યને ફેરવવાની શક્તિ હોય, તો તેણે પછી શું વિષયોથી ડરવું ન જોઈએ?

ગુરુ—હે શિષ્ય, એમ માનવાનું નથી. ઇદ્રિયોની શક્તિ એવી પ્રબળ છે કે, મોટા યોગીએ પણ સદા તેનાથી ડરવાનું છે. ઇદ્રિયોનો વેગ એવો બળવાન છે કે, તેનો નિરોધ કર્યો હોય, તે છતાં તે કોઈ વાર આત્માને વિષય તરફ ખેંચી જાય છે. તે ઉપર એક મનોરંજક દૃષ્ટાંત છે, તે સાંભળ—

કોઈ એક ગૃહસ્થ પોતાના કુટુંબની સાથે રહેતો હતો. તે ગૃહસ્થ સંતોષી હોવાથી પોતાના સુખી કુટુંબની સાથે રહી પોતાના જીવનની સાર્થકતા માનતો હતો. તે ન્યાયવૃત્તિથી દ્રવ્યોપાર્જન કરી પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરતો હતો. આવી રીતે ઉત્તમ વૃત્તિથી રહેતા તે ગૃહસ્થ પોતાના નગરમાં તથા બીજા કુટુંબોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. સર્વ લોકો તેને સર્વ રીતે સુખી કહેતા હતા. જેવો તે સુખી હતો, તેવો તે ધર્મી પણ હતો. તેની મનોવૃત્તિમાં ધાર્મિક શ્રદ્ધા સતેજ હતી, તેથી તે સર્વદા નિયમિત રીતે ધર્મોપાસન કરતો હતો. તે હમેશાં નિયમ પ્રમાણે વર્તતો અને નિયમથી વર્તીને પોતાનો કાળ સુખે નિર્ગમન કરતો હતો.

એક વખતે કોઈ મહાત્મા મુનિ તે ગૃહસ્થના નગરમાં આવી ગયા. તે મહાત્મા વિદ્વાન્, વિનીત, જ્ઞાની, દયાલુ, અને પરોપકારી હતા. “આ જગત્માં સર્વ પ્રાણી સુખી થાય, સર્વ ભવિજનો નિરા-

બાધપણે ધર્મ તથા વ્યવહારને સેવે” આવી ઉત્તમ ઇચ્છા તે જ્ઞાનીના હૃદયમાં સદા સ્ફુરણાયમાન થતી હતી. આવા ઉત્તમ મહાત્મા પોતાના નગરમાં આવ્યા છે, એવું જાણી તે ગૃહસ્થ તેમને વંદના કરવાને ગયો. તેણે વિનયપૂર્વક વિધિથી મહાત્માને વંદના કરી. બીજા પણુ ધર્મી લક્ષ્મણનો તે મહાત્માને વંદના કરવા આવ્યા. સર્વ લક્ષ્મણમાજ તે મહાત્માની આસપાસ પરિવૃત થઈને બેઠો. મહાત્માએ પોતાની પાસે પરિવૃત થઈને બેઠેલા સર્વ લક્ષ્મણમાજને પૂછ્યું, “તમે બધા સુખી છો?” તેઓમાંથી એક વૃદ્ધ પુરૂષે પેલા સુખી ગૃહસ્થના સામો હાથ કરીને કહ્યું, “મહારાજ, અમારા ગામમાં આ ગૃહસ્થ સર્વ રીતે સુખી છે. તેના જેવો બીજો કોઈ ગૃહસ્થ સુખી નથી.” તેનાં આ વચ્ચનો સાંભળી તે મહાત્માએ તે ગૃહસ્થના સામે જોયું, અને તેને પૂછ્યું, “ભદ્ર, કેમ તું સર્વ રીતે સુખી છે?” તે ગૃહસ્થે કહ્યું, “લગવન, અત્યારે તો સર્વ રીતે સુખી છું. પછી આગળ શું થશે? તે કાંઈ કહી શકાતું નથી.” તે ગૃહસ્થનાં આ વચ્ચ સાંભળી તે મહાત્મા બોલ્યા— “તું એમ માને છે કે, ‘હું સુખી છું’ પણ નિશ્ચયથી એમ માની શક નહિ, કારણકે, જેને લોકો સુખ કહે છે, તે પરિણામે દુઃખરૂપ થાય છે.” પોતાને સુખી માનનારા તે ગૃહસ્થે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “મહાનુભાવ, જે સુખ હોય, તે પરિણામે દુઃખરૂપ શી રીતે થાય? તે મને સમજાવો, તેમજ હું જે સુખી છું, તે હવે શી રીતે દુઃખી થાઉં? કારણકે, મારી પાસે જે સુખનાં સાધનો છે, તે મારી સ્વતંત્રતામાં છે. જ્યાંસુધી હું સ્વતંત્ર છું, ત્યાંસુધી મારાં સાધનો પણ સ્વતંત્ર રહેવાનાં. એટલે હું સર્વદા સુખીજ રહેવાનો. કદિ પણ દુઃખી થવાનો નહીં.” તે ગૃહસ્થનાં આ વચ્ચ સાંભળી તે મહાત્મા મંદમંદ હસ્યા, અને મધુર વાણીથી બોલ્યા— “ભદ્ર, કેઈ પણ પ્રાણી અધ્યાત્મ જ્ઞાનના બળ વિના સ્વતંત્ર થઈ શકતો નથી. કારણકે, અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું બળ મનોબળને આપનારું છે. જ્યારે પ્રાણીમાં તીવ્ર મનોબળ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે પૂર્ણ રીતે સ્વતંત્રતા મેળવી શકે છે. તે શિવાય કદિ પણ સ્વતંત્રતા મળતી નથી. જેનામાં મનોબળ નથી, તે માણસ મનને તાળે થઈ જાય છે, અને મન વશ ન રહ્યું, એટલે તે પ્રાણીને પરતંત્ર બનાવી દુઃખી કરી નાખે છે. કારણકે, પરતંત્ર થયેલું મન ઈદ્રિયોને તાળે થાય છે, અને પછી ઉચ્છૃંખલ થયેલું મન પ્રાણીને અનેક પ્રકારનાં દુઃખોમાં

ફેંકી દે છે. હે ગૃહસ્થ, જો તમે તમારા આત્માને સુખી રાખવા માગતા હો, તો તમે હમેશાં મનોબળ વધારજો. જ્યાંસુધી તમારામાં મનોબળ નહીં હોય, ત્યાંસુધી તમે સુખી થવાના નહિ, એ નિશ્ચય જાણજો.” મહાત્માનાં આ વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થે ઇંદ્રિયનીથી પૂછ્યું, “ મહાત્મન, આપે કહેલું મનોબળ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય? અને તેથી હું સર્વદા શી રીતે સુખી થાઉં? એનો મને ઉત્તમ ઉપાય જતાવો.” મહાત્માએ કહ્યું, “ભદ્ર, મનોબળ પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઇંદ્રિયોનો જય કરવાની જરૂર છે. જ્યારે તમારી કોઈપણ ઇંદ્રિય તમને આકર્ષવા માંડે, ત્યારે તમારે પ્રથમ તમારા મનને રોકવું. એટલે તેને શુભધ્યાનમાં અથવા સુવિચારમાં જોડી દેવું. જ્યારે તમારું મન શુભધ્યાનમાં જોડાય જશે, એટલે તમારી કોઈપણ ઇંદ્રિય તમને આકર્ષી શકશે નહીં. જો આવી રીતે તમારું પ્રવર્તન સદા રહ્યા કરશે, તો તમે કદિપણ દુઃખમાં આવી પડશો નહિ. અને જે આ તમે તમારા આત્માને સુખી માનો છો, તે તમારો આત્મા સદા સુખી રહેશે. તથાપિ તમારે એટલું તો યાદ રાખવુંકે, તમે હજી દ્રવ્યથી સુખી છો, ભાવથી સુખી નથી. દ્રવ્યસુખના કરતાં ભાવસુખ ચડીયાતું છે. તમારામાં નીતિ અને વ્યવહારને લઈને ઉત્તમ ગુણો રહેલા છે, કે જે ગુણોને લઈને તમે આ નગરમાં સુખી ગણાઓ છો, અને તમે પોતે પણ તમારા આત્માને સુખી માનો છો. જોકે કેટલેક દરજ્જે તમે સુખી છો, તથાપિ મારે કહેવું જોઈએ કે, તમારું આ મુખ ચિરસ્થાયી નથી. કારણકે, તમારામાં હજી જોઈએ તેવું મનોબળ પ્રાપ્ત થયેલું નથી. કદિ તમે એમ કહેશો કે, જો મારામાં મનોબળ ન હોય, તો હું સુખી કેમ રહું છું? તેના ઉત્તરમાં એટલુંજ કહેવાનું કે, હજી સુધી તમારે કોઈ નકારા પ્રસંગનો યોગ થયો નથી. તમે સર્વદા સદ્ગુણ અને સદ્ગુણીના યોગમાંજ રહો છો. કુસંગ તથા કુસંગીનો યોગ તમારે થયોજ નથી. જો દૈવયોગે તમારે નકારા પ્રસંગમાં આવવું પડે, તો જરૂર તમારું આ સુખમાંથી પતન થઈ જાય. જેવા અત્યારે તમે સુખી છો, તેવાજ તમે દુઃખી થઈ જાઓ.”

મહાત્માનાં આવાં વચનો સાંભળી તે ગૃહસ્થ બોલ્યો—“ભગવન્, આપે મને સારી ચેતવણી આપી. હું હવે કદિપણ કુસંગ તથા કુસંગીના પ્રસંગમાં આવીશ નહિ. કોઈપણ નકારા મનુષ્યનો સંગ

કરીશ નહિ. જો હું આ પ્રમાણે વર્તું, તો પછી હું કદિપણ દુઃખી થઈશ નહીં.” તે ગૃહસ્થની આવી વાણી સાંભળી મહાત્મા બોલ્યા— “ભદ્ર, હજી તું અજ્ઞાત છે. કુસંગ તથા કુસંગી વિષે તારા સમજવામાં આવ્યું નથી. તું એમ સમજે છે કે, હું કોઈપણ કુસંગ તથા કુસંગીનો સંગ કરીશ નહિ, એટલે હું સુખી રહીશ. પણ એ તારી સમજણ સ્થૂલ છે, સૂક્ષ્મ નથી. કારણકે, કુસંગ અને કુસંગી તારા પોતાનામાંજ રહેલ છે. જે ઈંદ્રિયો છે, તે કુસંગ છે, અને તેના કુસંગથી કુસંગી થનારું તે મન છે. ઈંદ્રિયો જ્યારે વિષયમાં લપટાય છે, ત્યારે તે કુસંગ રૂપ થાય છે, અને પછી તેમના સંગથી મન કુસંગી બને છે. કુસંગી થયેલું મન આત્માને સુખમાંથી છૂટો પાડી દુઃખમાં નાખે છે, અને છેવટે આત્માનો વિનાશ પણ કરે છે. જેને માટે પાંચ ઈંદ્રિયોના પાંચ દષ્ટાંતો પ્રખ્યાત છે. પતંગીયો ચક્ષુઈંદ્રિયથી પાયમાલ થાય છે. જામર ઘાણે દ્રિયનો લોગ થઈ પડે છે. મત્સ્ય રસના ઈંદ્રિયથી મૃત્યુને વશ થાય છે. હાથી સ્પર્શ ઈંદ્રિયથી હેરાન થાય છે, અને હરિણ શ્રવણે દ્રિયથી મહા હાનિને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી ઈંદ્રિયના કુસંગથી કુસંગી થયેલું મન આત્માને અતિ કષ્ટરૂપ થાય છે. હે ભદ્ર, આ વાત ધ્યાનમાં રાખી તું પ્રવૃત્તિ કરજે, એટલે તને કદિપણ દુઃખ પ્રાપ્ત થશે નહિ. જો તું પ્રમાદને વશ થઈ તારા મનને કુસંગી બનાવીશ, તો પછી તું જે સર્વ રીતે સુખી કહેવાય છે, તે અતિશય દુઃખી થઈશ.”

મહાત્માનાં આ વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થ હૃદયમાં જરા ગર્વ લાવી બોલ્યો— “ભગવન્, આપ મને દ્રવ્યથી સુખી કહો છો, પણ તે વાત મારા મનમાં આવતી નથી. હું જેવો દ્રવ્યથી સુખી છું, તેવો ભાવથી પણ સુખી છું. મને ખાત્રી છે કે, હું કદિપણ દુઃખી થવાનો નથી. કારણકે, મારામાં જોઈએ તેવું મનોબળ છે. તેમાં વળી આપે મને ચેતવણી આપી, તેથી મારા મનોબળમાં વધારો થયો છે.”

તે ગૃહસ્થની આવી ગર્વ ભરેલી ગિરા સાંભળી તે મહાત્માએ વિચાર કર્યો કે, “આ ગૃહસ્થ સારો છે, તથાપિ તેના હૃદયમાં હજી દુરાગ્રહનો અંશ દેખાય છે, તેથી કોઈ પ્રસંગે તેને પ્રલક્ષ અનુભવ કરાવવાની જરૂર છે.” આવો વિચાર કરી તે મહાત્મા તેને ધર્મની આશીષ આપી ત્યાંથી ચાલતા થયા, અને ચાલતી વખતે તેમણે તે ગૃહસ્થને કહ્યું કે, “તમે અભિમાન છોડી તમારા પ્રવર્તનમાં રહેજો.

કોઈ કળેતમને તમારા સુખનું અભિમાન છૂટી જશે, એટલે તમે પ્રતિ
બોધ પામશો. ” આટલું કહી તે મહાત્મા ત્યાંથી ચાલતા થયા.

કેટલોક સમય વિત્યા પછી પેલો ગૃહસ્થ કે જે પોતે પોતાના
આત્માને સુખી માનતો હતો. તે એક વખતે નગરની બાહર ફરવા
ગયો. આગળ જતાં એક સુંદર નાના વૃક્ષનો છોડ જોવામાં આવ્યો.
તે વૃક્ષ ઝેરી હતું. એ અજ્ઞાત ગૃહસ્થે તે વૃક્ષને ઓળખ્યું નહિ.
તેની ઉપર એક નવરંગિત ખીલેલું પુષ્પ જોવામાં આવ્યું. તેની સુ-
ગંધી અને નવરંગિત પાંખડીઓએ તે ગૃહસ્થના મનને આકર્ષ્યું.
પ્રથમ તેની ચક્ષુ ઈંદ્રિય તેમાં લુપ્ત થઈ. તેણે તે પુષ્પને નીરખી ની-
રખી જોવા માંડ્યું. પછી તેના સુગંધ ઉપર તેની ઘ્રાણેન્દ્રિય આસક્ત
થઈ. તે પુષ્પને સુંઘવા જતાં તેની અંદર મધુર મકરંદ ઝરતો જોયો. એટલે
તે રસ પીવાને તેની રસનાઈંદ્રિય લોલુપ બની ગઈ. પછી તેની સુકોમળ-
તા જોઈ તે લુપ્ત થયો. એટલે સ્પર્શેન્દ્રિયે તેને આકર્ષ્યો. તેવામાં પવનના
આવવાથી તેમાંથી મધુર અવાજ પ્રગટ થયો. તેના માધુર્યથી તેની
કર્ણેન્દ્રિય લોલુપ થઈ. એવી રીતે પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયનો લાભ જોઈ
તેણે તે પુષ્પ હાથમાં લીધું, અને સુંઘ્યું. તેવામાં તેના વિષયને લઈને
ગૃહસ્થના મગજમાં અચાનક મહાપીડા થવા લાગી, તથાપિ તેણે તે
પુષ્પનો ત્યાગ કર્યો નહિ, અને તે પીડાને લઈને મોટા પોકાર કરવા
લાગ્યો. આ વખતે પેલા મહાત્મા તેની આગળ પ્રગટ થઈ ઉભા
રહ્યા. મહાત્માને અચાનક આવેલા જોઈ તે આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો,
“ ભગવન્, કૃપા કરી મને શરણ આપો. મારા મગજમાં મહા-
પીડા ઉત્પન્ન થઈ છે. મારા પ્રાણ નીકળવાને તૈયાર થઈ ગયા છે. કોઈ
પણ ઉપાયથી મારી રક્ષા કરો, અને જીવિત દાન આપો. ” મ-
હાત્માએ કહ્યું, “ ભદ્ર, આ તારા હાથમાં રહેલું પુષ્પ છોડી દે, એ
વિષવૃક્ષનું પુષ્પ છે. તેના સ્પર્શ તથા ઘ્રાણથી તને આ પીડા
ઉત્પન્ન થઈ છે. આવું સુંદરને સુગંધી પુષ્પ વિષવૃક્ષને થાય નહિ,
પણ તારા મનોબળની પરીક્ષા કરવાને માટે મેં વિકુર્ચ્યું હતું. હું
તારો પૂર્વ ભવનો મિત્ર છું. તારી પરીક્ષા કરવાને અને તને પ્રતિ-
બોધ આપવાને માટે જ મેં આ મહાત્માનું રૂપ વિકુર્ચ્યું છે—હું મુ-
ત્યુ પામી દેવલોકમાં ગયો હતો. તને કુટુંબમાં સુખી થયેલો મેં
જોયો હતો, પણ તે તને દ્રવ્ય સુખ પ્રાપ્ત થયેલું હતું. ભાવ સુખ પ્રાપ્ત

થયેલું ન હતું. એવું જ્ઞાનદષ્ટિથી જોઈ તને ભાવ સુખ આપવાને માટેજ આ બધી યોજના કરી છે. ભદ્ર, હવે વિચાર કરીને જો. આ વિષવૃક્ષના પુષ્પે તારી ઇન્દ્રિયોને કેવી રીતે આકર્ષી? પ્રથમ પતંગની જેમ તારી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને તેણે આકર્ષી, પછી ભ્રમરની જેમ ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય ખેંચી, પછી મત્સ્યની જેમ રસના ઇન્દ્રિય, પછી હાથીની જેમ સ્પર્શ ઇન્દ્રિય અને પછી હરિણની જેમ શ્રવણેન્દ્રિય આકર્ષી—આ પ્રમાણે પાંચે ઇન્દ્રિયોના આકર્ષણથી તારા નિર્જાળ અને ચપળ મનનું આકર્ષણ થયું. એ પાંચે ઇન્દ્રિયોના બળને વશ થયેલો તું આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયો છું. ” આટલું કહી તે મહાત્મારૂપ દેવતાએ પોતાની વિકૃર્વાણા ખેંચી લીધી, એટલે ગૃહસ્થ તરત મહાવ્યથામાંથી મુક્ત થઈ ગયો, અને સર્વ રીતે સાવધાન થયો. તેણે હૃદયમાં ભકિતભાવ ધારણ કરી તે મહાત્માને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યો, અને કહ્યું, “ હે મહોપકારી મહાનુભાવ, તમે મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે. મેં તમારી આગળ જે સુખનો ગર્વ કર્યો હતો, તે મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. મને હવે ખાત્રી થાય છે કે, હું સર્વ રીતે દુઃખી છું. મારામાં જરાપણ મનોબળ નથી, તેમ ભાવ સુખ પણ નથી. મેં મારી મૂર્ખતાને લઈને દુઃખને સુખરૂપ માન્યું હતું. હવે કૃપા કરી તમે મને ભાવસુખનો અધિકારી બનાવો, અને ઉત્તમ પ્રકારનો ઉપદેશ આપો. ” તે ગૃહસ્થનાં આવાં વચનો સાંભળી મહાત્મારૂપ દેવતા બોલ્યા—“ ભદ્ર, તારી પવિત્ર વૃત્તિ જોઈ હવે હું પ્રસન્ન થયો છું. તારામાં ભાવસુખની સંપૂર્ણ યોગ્યતા છે, તે યોગ્યતાને આચ્છાદિત કરનારૂં જે આવરણ હતું, તે હવે દૂર થઈ જશે, અને તારા હૃદયમાં ભાવસુખનો નિર્મળ પ્રકાશ પડશે. મિત્ર, સાવધાન થઈને આ પાંચ ઇન્દ્રિયોના આકર્ષણનો વિચાર કરજે. આ સંસારમાં ઘણાં પ્રાણીઓ એ પ્રકારે ઇન્દ્રિયોના આકર્ષણથી ખેંચાઈ વિષયના વિષમય જ્ઞાનો સ્વાદ લેવા તત્પર થાય છે, અને તેથી આખરે તે વિનષ્ટ થઈ જાય છે. તેથી આત્મહિતેચ્છુ સુજ્ઞ પુરૂષે ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો. જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોનો જય કરવા સમર્થ થાય છે, તે પુરૂષ અતિ ધીર ગણાય છે, અને તે આત્માની ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેને માટે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી લખે છે—

“વિવેકદ્વિપહર્યકૈઃ સમાધિધનતસ્કરૈઃ ।

ઈદ્રિયૈર્ન જિતો યોઽસૌ ધોરાણાં ધુરિ ગણ્યતે ”॥ ૧ ॥

“વિવેકરૂપી હસ્તીને મારવામાં સિંહ સમાન અને સમાધિરૂપી ધનને ચોરવામાં તસ્કર જેવી ઇદ્રિયોથી જે પુરૂષ જીતાતો નથી, તે પુરૂષ ધીર પુરૂષોમાં અગ્રણી ગણાય છે.”

હે ભદ્ર, ઇદ્રિયો જો વશીભૂત ન થઈ હોય, તો તે સ્વ સ્વરૂપ તથા પર સ્વરૂપના ભેદ જાણવારૂપ વિવેકને નાશ કરે છે. તેથી તેને વિવેકરૂપી ગજેન્દ્રને નાશ કરવામાં સિંહ સમાન કહેલી છે. વળી તે ઇદ્રિયો મન, વચન તથા કાયાના યોગની સ્વસ્થતારૂપ સમાધિને હુંડનારી છે. અર્થાત્ ઇદ્રિયો જો વશીભૂત ન હોય, તો તેથી મન, વચન તથા કાયાના યોગની સ્વસ્થતા રહેતી નથી, માટે તેને સમાધિરૂપ ધનને હુંડનાર ચોર સમાન ગણેલી છે. હે ભદ્ર, આ પ્રલોકનો લાવાર્થ તમારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરી તે ઇદ્રિયોના જ્ય કરવાને તમે સદા તત્પર રહેજો. જ્યારે ઇદ્રિયો તમારે વશ થશે, એટલે તમારામાં મનોબળની વૃદ્ધિ થશે, કે જેથી તમે વિવેક તથા સમાધિમાં મગ્ન થઈ તમારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ થશો.

તે મહાત્મા દેવતાનાં આ વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થના હૃદયમાં ઉત્તમ પ્રકારના પ્રતિબોધનું પ્રતિબિંબ પડી ગયું. તેનું મનોબળ શુદ્ધ પક્ષના ચંદ્રબિંબની જેમ વધવા લાગ્યું. તે વખતે તેના વિરક્ત હૃદયમાં સ્ફુરણ થઈ કે, “અહા! મારી કેવી અજ્ઞાનતા! મેં મનોબળ પ્રાપ્ત કર્યા શિવાય સુખની ઇચ્છા રાખી, તે શી રીતે સફળ થાય? તે સાથે મેં સુખના સ્વરૂપને ઓળખ્યું નહિ. દ્રવ્ય સુખને લાવ સુખરૂપ ગણ્યું, અને તેનો ગર્વ હૃદયમાં ધારણ કર્યો. પણ ખરા સુખની ઇચ્છા કરી નહિ. હું પ્રમાદને વશ થઈ સુખનું સ્વરૂપ ઓળખી શક્યો નહિ. લાવસુખ મેળવ્યા વિના આત્માને બોધ ક્યાંથી થાય! જો મારામાં લાવસુખ પ્રગટ થયું હોત, તો મને સ્વતઃ મનોબળ પ્રાપ્ત થાત. જે મનોબળથી હું મારી ઇદ્રિયો ઉપર વિજય મેળવી શકત. જો મારામાં શુદ્ધ મનોબળ હોત, તો હું આ વિષવૃક્ષના પુષ્પ ઉપર મોહિત ન થાત. અને મારે મહા વ્યથા ભોગવવી ન પડત. શુદ્ધ લાવસુખ વિના મારી સુખની ઇચ્છા શી રીતે પૂર્ણ થાય? હીપક પ્રગ-
SH. K. ૨૬

ટાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના અંધકાર શી રીતે ટળે ? પાકની સામગ્રી પ્રયત્નથી સંપાદન કર્યા વિના અને ચુલો સળગાવી રસોઈ કર્યા વિના છુ-ધાની નિવૃત્તિ શી રીતે થાય ? નજ થવી સંભવે. એમ હું બાણું છું, તો-પણ હું તેનો તે મને પોતાને ઇષ્ટ અર્થ જે સુખ તેને પ્રાપ્ત કરાવાનો પ્રયત્ન કરાવામાં આગસ અને પ્રમાદ સેવું છું. હવે હું કદિપણ તેવું કરીશ નહિ. આ કૃપાળુ મહાત્માએ મને જેરી પુષ્પના પ્રયોગથી પ્રતિબુદ્ધ કર્યો છે. આટલા દિવસ સુધી હું પ્રમાદ વશ થયો. હશે બન્યું તે ખરૂં. કર્મ ઉદય આવ્યા વિના હૃદય સન્માર્ગગામી થતું નથી. કર્મનો અનુલ્લંઘનિય નિયમ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે. જે મનુષ્ય જે પ્રકારનું કર્મ કરે છે, તે પ્રકારનું જ ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આકડો વાવનાર આમ્રફળને મેળવતો નથી. અને આંબો વાવનારને આવળીયાની શૂળો વાગતી નથી. દુષ્કર્મ કરીને સુખાનુભવ કરવાની આશા રાખનારની આશા કદપેપણ સફળ થતી નથી. કર્મ પોતાના યોગ્ય અથવા અયોગ્ય પ્રકાર પ્રમાણે જ સુખ અથવા દુઃખરૂપ ફળ અવશ્ય પ્રગટાવે છેજ. આ નિયમમાં અપવાદના પ્રવેશનો ત્રણે કાળ અસંભવ છે. મનુષ્યોનો મોટો ભાગ વિવિધ પ્રકારના કલેશ તથા દુઃખોથી પ્રજળતો, તથા સુખ અને અભ્યુદયને ઇચ્છતો છતો પણ તે ઉભયથી રહિત રહેતો જોઈને હવે મને આશ્ચર્ય થતું નથી. જેની જેવી યોગ્યતા હોય છે, તેને તેના પ્રમાણમાં જ સુખ મળે છે. યોગ્યતાથી અધિક સુખ કોઈને કદિ પ્રાપ્ત થયેલું પૂર્વે અનુભવમાં આવેલું નથી, અને ભવિષ્યમાં અનુભવમાં આવશે નહીં. હે મહાનુભાવ, તમારા પ્રસાદથી મારા હૃદયમાં પ્રતિજોધનો પ્રકાશ પડ્યો છે. હવે હું કદિપણ આ સંસારના દ્રવ્ય સુખને સ્વાધીન થઈશ નહીં, મારી મનોભાવના ભાવસુખની ભાવના ભાવે છે, દ્રવ્ય સુખની મને અપેક્ષા નથી. મારા હૃદયમાં હમેશાં ભાવનીજ ભાવના રહ્યા કરજે. માફ અંતઃકરણ, મારી ઇંદ્રિયો અને મારી વૃત્તિઓ ભાવમય બની રહેજે. હે મહાત્મા, આપ મારા આત્માના ઉદ્ધાર માટે પ્રગટ થયા છો. આપ કોણુ છો ? અને મારા ઉપર આટલી બધી કૃપા કરવાનો શો હેતુ છે ? હું આપનો યાવજીવિત આભારી છું.

તે ગૃહસ્થની આવી પરિણતિ જોઈ, તે મહાત્મા પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—“ ભદ્ર, તમારી મનોવૃત્તિ જોઈ માફ હૃદય પ્રસન્ન થાય છે.

હું તમારો પૂર્વનો ઉપકારી મિત્ર છું. પૂર્વે તમે મારી ઉપર મિત્રતાને લઈને ઘણા ઉપકાર કર્યા છે. તે ઉપકારને આધીન થઈ હું તમને પ્રતિ-
જ્ઞાધવાને દેવલોકમાંથી આંચો છું. માનવ ભવમાં તમારી સહાયથી
મેં ધર્મસાધન કર્યું હતું. તે ધર્મના પ્રસાદથી હું દેવાવતાર પામ્યો
છું; તમને સંસારના દ્રવ્ય સુખમાં અભિમાની થયેલા જોઈ હું મહા-
ત્માનેરૂપે પ્રતિજ્ઞાધ કરવા આંચો છું. હવે કાર્યસિદ્ધિ થઈ છે. હું
મારા ઇષ્ટલોકમાં જાઉં છું, તમારા હૃદયમાં જે પરિણતિ પ્રગટી છે.
તે કાયમ રાખજો. એ પરિણતિના પ્રભાવથી તમે મારા દેવલોકમાં
આવી છેવટે શિવસુખના સાધક થઈ શકશો. ”

મહાત્માનાં આ વચનો સાંભળી તે ગૃહસ્થ સાનંદાશ્ચર્ય થઈ ગ-
યો. તત્કાળ તેને તે મહાત્માના મિત્રધર્મનું સ્મરણ થઈ આંચું. તે-
ના હૃદયમાં અદ્ભુત રસ પ્રગટ થઈ આંચો, અને શુભ પરિણામનો
પ્રવાસ વહન થવા માંડ્યો. તેણે વિનયપૂર્વક તે મહાત્માને વંદના
કરી અને અંજલી જોડી કહ્યું, “મહાનુભાવ, આપનો મહાન ઉપકાર
મારા હૃદયમાં અતિશય ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. હવે કૃપા કરી
છેવટે ઉપયોગી ઉપદેશ આપી મારા આત્માને વિશેષ શુભ પરિણા-
મી બનાવો.

તે ગૃહસ્થની આ પ્રાર્થના ઉપરથી મહાત્માએ કહ્યું, “ભદ્ર, મેં
તમને પ્રથમથી કહેલું છે કે, દરેક મનુષ્યે ઈંદ્રિય જ્ય કરવો. મન જ્યા-
રે વિષયોનું ચિંતન કરે, ત્યારે તેને રોકવું. જો બરાબર મનને રોકવા-
માં આવે, તો પછી ઈંદ્રિયો વિષયો તરફ આકર્ષી શકતી નથી. જેઓ
આત્મસ્વરૂપને જાણતા નથી, તેઓ મન તથા ઈંદ્રિયોના સ્વરૂપને
જાણી શકતા નથી. એટલે તેમની મતિ એટલી અંધ થઈ જાય છે
કે, વિષયોનું અખંડ ચિંતન કરતાં છતાં તથા વિષયોથી તેમની ઈંદ્રિયો
પ્રત્યેક પ્રસંગે આકર્ષાતી છતાં, તેઓનું મન વિષયચિંતન કરે છે. અ-
ને તેમની ઈંદ્રિયો વિષય પ્રત્યે આકર્ષાય છે, તેનું તેમને ભાન પણ
હોતું નથી. તેઓ વ્યવહારનું ચિંતન, વ્યવહારનું કથન અને વ્યવહાર-
ના પ્રસંગો સાથે ઈંદ્રિયવૃત્તિનો સંબંધ દિવસનો મોટો ભાગ સેવે
છે. તેઓ વ્યવહારનાં મોટાં મોટાં કાર્યો આરાંભે છે, અને તેની વ્યવ-
સ્થામાં તથા તેને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરવામાં આખો દિવસ ગુલા-
એલા રહે છે, અને એમ છતાં તેઓને સમજાતું નથી કે, તેઓનો પ્ર-

ત્યેક વ્યવહાર શમદમથી વિરોધી છે. વસ્તુતાએ આયુ' જગત્ વિ-
ષયરૂપ છે, અને તેથી કરીને જેની વૃત્તિમાં જગત્નો કોઈપણ પદાર્થ
અથવા પ્રસંગ સ્કુર્યા કરે છે, અને જેનું શરીર તથા ઈંદ્રિયો જગત્ના
કોઈપણ પદાર્થ અથવા પ્રસંગ સાથે પ્રેમથી સંબંધવાળાં થાય છે,
તેને શમદમની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. જ્યારે શમદમની સિદ્ધિ ન
થાય, એટલે તેઓ ઈંદ્રિયોના અપાટામાં આવી જાય છે. તેથી આખરે
તેઓને વિષયોની મહાવેદનામાં સંપડાવું પડે છે.

હે ભદ્રાત્મા, આ વાત તમારાં લક્ષમાં રાખજો. શમદમની સત્તા
સંપાદન કરી તમે તમારી ઈંદ્રિયો ઉપર વિજય મેળવજો. જે માણસ
ઈંદ્રિય વિજયી થાય છે, તે સર્વ વિજયી થઈ શકે છે. જ્યારે આત્મા
ઈંદ્રિય વિજયી થયો, એટલે તેને પરમાનંદનો અનુભવ નજીક આવે
છે. કારણકે, ઈંદ્રિયોના વિજય થવાથી અંતઃકરણ કેઈ જાતની કામ-
ના ધારણ કરતું નથી. અંતઃકરણમાં કામના હોય; તેજ મન વિષયો-
નું ચિંતન કરે છે. અને ઈંદ્રિયો તે પ્રત્યે ધાવન કરે છે. અનિષ્ટ વસ્તુ
ખાવાની મનુષ્યને કામના હોતી નથી, અને તેથી તેની વૃત્તિ જેમ ષટ્-
રસ ભોજનને પ્રેમથી ચિંતે છે, તેમ તે અનિષ્ટ વસ્તુને પ્રેમથી ચિંતતી
નથી અને ષટ્સ ભોજનને જોઈને જેમ તેની ઈંદ્રિયો વેગથી લોહુપ
બની તે પ્રત્યે ધાવન કરે છે, તેમ અનિષ્ટ વસ્તુ જોઈને તેના મુખમાં
પાણી છૂટતું નથી, અને તેની ઈંદ્રિયો વેગથી તે પ્રતિ ધાવન કરતી
નથી.

કોઈપણ વસ્તુની કોઈને સિદ્ધિ કરવી હોય છે, તો તેણે તે વ-
સ્તુની કામના વિના અન્ય સર્વ કામનાઓનો તે વસ્તુ સિદ્ધ કરવાના
પ્રયત્નકાળે ત્યાગ કરવો પડે છે. જો તેમ તે નથી કરતો, તો સિદ્ધ કર-
વાને ધારેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિ તેને થતીજ નથી. કોઈ વિદ્યાર્થી કોઈ
અમુક પાઠ ગણુતો હોય, તે સમયે તેના અંતઃકરણમાં કોઈ રમત કે
ક્રીડા કરવાની કામના સ્કુરે છે, તો તે ગણુવાનું કાર્ય તત્કાળ અટકી
પડે છે, અને જ્યાંસુધી તે વિદ્યાર્થી રમવાની કામનાનો ત્યાગ કરતો
નથી, ત્યાંસુધી તેનું અભ્યાસ કરવાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. જ્યારે સં-
સાર-વ્યવહારનાં તુચ્છ કાર્યો પણ તે કાર્ય વિનાની અન્ય કામનાઓ-
નો ત્યાગ કર્યો વિના સિદ્ધ થતાં નથી, તો પારમાર્થિક-ધાર્મિક પ્રયત્ન
મનોવૃત્તિ વિષયનું ચિંતન કરતી રહે, અને સિદ્ધ થાય, એ શી રીતે બને ?

જૈનાગમ કહે છે કે, શુભધ્યાનમાં મગ્ન થયેલી મનોવૃત્તિ જ્યારે પોતાના સ્વરૂપનું અખંડ ચિંતવન કરે છે, ત્યારે તે પરમાત્મ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવાને સમર્થ થાય છે. વિષયચિંતન વિનાનું આત્મચિંતન જ્યાંસુધી મનોવૃત્તિ વિવિધ કામનાને વશ હોય, અને ઇંદ્રિયો વિવિધ વિષયોથી આકર્ષાતી હોય છે, ત્યાંસુધી કદિપણ સંલવતું નથી. જ્યારે મનોવૃત્તિમાં કોઈ પણ વિષયની કામના હોતી નથી, અને ઇંદ્રિયો ગમે તેવા મોહક પદાર્થોને જોઈને તેના પ્રતિ ધાવન કરતી નથી, ત્યારે આવું અખંડ ચિંતવન કરવાને મન સમર્થ થાય છે.

ભદ્ર, આ વાત ધ્યાનમાં રાખી પ્રવર્તન કરજો. જે તમને શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છા હોય, તો બીજા પ્રયત્ન પછી કરજો. પણ પ્રથમ તમારા અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થતી હજારો કામનાઓને દૂર કરી નાખજો. જ્યાંસુધી તમારા હૃદયમાં એ કામનાઓનું જાળ બંધાયું રહેશે, ત્યાંસુધી તમે જૈનાગમનાં તાત્ત્વિક પુસ્તકો ગમે તેટલાં વાંચશો, તો પણ તે તમને સારી અસર કરી શકશે નહિ. ચપળ મનોવૃત્તિવાળો પુરૂષ અહર્નિશ તત્ત્વનાં પુસ્તકો વાંચ્યા કરે અને મુનિઓના વૃંદમાં ભગ્યા કરે, તોપણ તેની ધારણા કદિપણ સફળ થવાની નથી. ચપળ ચિત્તને લઈને તમારા હૃદયમાં તાત્ત્વિક યોગ સ્થિર થઈ શકશે નહિ, એ વાત નિશ્ચયથી માનજો. પ્રતિક્રમણ અને પૌષ્ઠ વત ધરનારો મનુષ્ય જે ચમળવૃત્તિ હોય, તો તે ક્રિયાનું શુભ ફળ મેળવી શકતો નથી. તેના ચપળ હૃદયમાં અસંખ્ય કામનાઓ પ્રગટ થયા કરે છે, પ્રગટ થયેલી તે અસંખ્ય કામનાઓ શું કરે છે, તે તમે જાણો છો? તે તમારા મનને અસંખ્ય પ્રવાહમાં વહેંચી નાખે છે, અને તેનો કાર્યસાધક એક પ્રવાહ તે કદિપણ જામવા દેતી નથી. તમારી અસંખ્ય કામનાઓ એક પણ મહત્ત્વનું કાર્ય તમને સિદ્ધ કરવા દે, એમ છેજ નહિ. સર્વ કામનાઓનો લય કરી જ્યારે એક ધાર્મિક મુખ્ય કામના અસાધારણ બળથી ધારવામાં આવે છે, ત્યારેજ તત્ત્વબોધનું અસાધારણ બળ જામે છે, જે બળને હરાવવા કોઈ દેવ પણ સમર્થ થઈ શકતો નથી.

ભદ્ર, વળી બીજી એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. અને તે કેટલાએકની અનુભવ વાણી છે. જે મનુષ્યોની પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાંથી એક કે બે ઇંદ્રિયોનો નાશ થયો હોય છે, તેમની બાકીની ઇંદ્રિયો વધારે બળવાન થાય છે. જેઓ અંધ હોય છે, તેઓની સ્પર્શ તથા શ્રોત્ર-

ની ઇંદ્રિયો અન્ય મનુષ્યના કરતાં વધારે બળવાન હોવાનાં અનેક ઉદાહરણ જડી આવે છે. વળી એવા મનુષ્યોની સ્મરણ શક્તિ તથા અન્ય માનસિક શક્તિઓ અધિક બળવાન હોય છે, એમ પણ પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. અને આમ થવું સ્વાભાવિક છે. કારણકે, એક બે ઇંદ્રિયનો નાશ થવાથી તે ઇંદ્રિયદ્વારા થતા સત્વબળના ક્ષયનો સંચય થાય છે. અને એ સંચય અન્ય ઇંદ્રિયોવડે ઉપયોગમાં લેવાથી તેઓનું બળ અધિક વધે છે. આજ પ્રમાણે જે મનુષ્યો પોતાના અંતઃકરણમાં પ્રવર્તતી સો ઇચ્છાઓમાંથી નવાણું ઇચ્છાઓનો નાશ કરે છે, તેઓની રહેલી એક ઇચ્છા અત્યંત બળવાન થઈ વિલક્ષણ તીવ્રતાને ધારણ કરે છે; અને તે તીવ્રતાના બળવડે તે પોતાનો ધારેલો અર્થ સત્વર સિદ્ધ કરે છે. આથી સિદ્ધ થયું કે, અંતઃકરણમાં ઉઠતી સેંકડો નકામી ઇચ્છાઓને કાપી નાખવી, એ ધારેલા અર્થને સત્વર સિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય અને પ્રથમ ઉપાય છે. મનમાં ઉઠતી પ્રત્યેક નાની નાની ઇચ્છાઓને અનુકૂલ વિષયો આપી તૃપ્ત કરવી, એ આપણી મુખ્ય પવિત્ર ઇચ્છાના બળને તોડી નાખવા બરાબર છે. પ્રત્યેક નાની નાની ઇચ્છાઓને સંતોષવાથી મુખ્ય ઇચ્છા સર્વદા દુર્બળજ રહે છે, અને તેથી ઘણા મનુષ્યો લાંબો વખત આર્હત ધર્મના તાત્ત્વિક ગ્રંથો વાંચતાં છતાં, મહાત્માઓનો સમાગમ કરતાં છતાં અને ધર્મનાં સાધનો સેવતાં છતાં તેમનામાં સત્ય પરિણુતિ પ્રગટ થતી નથી, અને સત્ય શુભ પરિણુતિ પ્રગટ થયા વિના તેઓ આર્હત ધર્મના તત્વાનુભવથી બેનશીબ રહે છે. હે ભદ્રાત્મા, આ ઉપદેશ ધ્યાનમાં રાખી સદા વર્તજો. તમારા હૃદયમાં કોઈ જાતની કામના રાખશો નહિ. નિષ્કામ વૃત્તિ રાખવાથી તમે ઇચ્છિત વસ્તુનો લાભ મેળવી શકશો.” આટલું કહેતાંજ તે મહાત્મા અદૃશ્ય થઈ ગયો. મહાત્માનું અદર્શન થવાથી તે ગૃહસ્થ સંજ્રમ પામી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. ક્ષણવાર પછી તે તાત્ત્વિક વિચાર કરતો કરતો પોતાના સ્થાનમાં આવ્યો. જ્યાં તેણે પોતાના હૃદયને ભાવમય બનાવી, ઇંદ્રિયોનો જય કરી અને સર્વ પ્રકારની કામના દૂર કરી ધર્મસાધના કરી હતી. છેવટે તે સમાધિમરણ પ્રાપ્ત કરી શિવમાર્ગનો પથિક બન્યો હતો.

ચુરૂ કહે છે—હે વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે એટલો બોધ ગ્રહણ કરવો કે. “ઇંદ્રિયો તથા મનનો જય કરનાર

આત્મા સર્વ પ્રકારે સુખી થાય છે, અને તેને જે સુખ મળે છે; તે ભાવ સુખ મળે છે. જે સુખ તેને યાવજીવિત શુભ સમાધિમાં રાખી મોક્ષ માર્ગનું પવિત્ર દર્શન કરાવે છે.

અષ્ટત્રિંશત્ ધિન્દુ—ત્યાગ.

શિષ્યો—લગવન, આપે ઇન્દ્રિયોના જય વિષે જે કહ્યું, તે સાંભળી અમે પૂર્ણ કૃતાર્થ થયા છીએ. હવે અમને તેવો બીજો કોઈ બોધ આપો કે, જેથી અમે અમારી આત્મિક સ્થિતિમાં ઉન્નતિ મેળવી શકીએ.

ગુરુ—પ્રિય શિષ્યો, તમારી ઉત્તમ પ્રકારની જિજ્ઞાસા જોઈ મને ઘણો સંતોષ થાય છે. આવી ઉત્તમ જિજ્ઞાસા જો તમારામાં સર્વદા રહ્યા કરશે, તો તમે અદ્ય સમયમાં આત્મિક ભાવની ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ થઈ શકશો.

આ વખતે ગૃહસ્થ શિષ્ય વિનયથી બોલી ઉઠ્યો—ગુરુ મહારાજ મારા મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેનું નિરાકરણ કરવા કૃપા કરશો.

ગુરુ—હો વિનિત શિષ્ય, જે શંકા હોય, તે સુશીથી પૂછ. હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલી શંકા શદ્યની જેમ વ્યથા આપે છે, માટે દરેક જિજ્ઞાસુએ દુર્ગુણની જેમ શંકાનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે.

ગૃહસ્થ શિષ્ય—લગવન, એક વખતે હું કોઈ ધર્મશાળામાં મહાત્માના દર્શનની ઇચ્છાથી ગયો હતો. ત્યાં કેટલાએક મહાત્માઓ એકઠા થયા હતા. શાસ્ત્રોની જુદી જુદી વાર્તાઓ કરી આત્માને આનંદ આપતા હતા, કોઈ મનનું સ્વરૂપ જણાવવાને માંડોમાંડે પૂછપરછ કરતા હતા, કોઈ ક્રિયામાર્ગની વાતો કરતા હતા, કોઈ યોગવિદ્યાની ચર્ચા કરતા અને કોઈ તત્ત્વો વિષે વિવેચન કરતા હતા, હું તેમની પાસે દૂર ઉભો રહ્યો, અને વિનયથી સર્વને નમસ્કાર કરવા લાગ્યો. તેઓની શાસ્ત્રીય ચર્ચા જોઈ મને તે સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ, એટલે

હું તેમની નજીક આવી ઉભો રહ્યો. તે વખતે કાષાય વસ્ત્રને ધારણ કરનાર કોઈ મહાત્માએ મને આક્ષેપ કરીને કહ્યું “તું કોણ છે? અને અહિં કેમ આવ્યો છે? અમારા ત્યાગીઓની પાસે તારા જેવા ગૃહસ્થને આવનાની જરૂર નથી. માટે અહિંથી ચાલ્યો જા.” તેનાં આવાં આક્ષેપ વચન સાંભળી મેં નમ્રતાથી કહ્યું “મહારાજ, આપની વાતો સાંભળવામાં મને આનંદ આવે છે, માટે આપ કૃપા કરી મને અહીં રહેવા દો. હું આપનો મોટો ઉપકાર માનીશ” મહાત્માએ જરા ક્રોધ લાવીને કહ્યું—અરે મૂર્ખ! અમારી ત્યાગીઓની વાતોમાં તું શું સંસરે? જ્યાં ત્યાગી હોય, ત્યાં સંસારીને રહેવાનો ધર્મ નથી” તેનાં આ વચનો સાંભળી મેં નમ્રતાથી કહ્યું, “મહાત્મા, તમે શા ઉપરથી ત્યાગી કહેવાઓ છો? ત્યાગી કેવા હોવા જોઈએ? અને ત્યાગીનાં લક્ષણ કેવાં હોય? તે મને કૃપા કરી સમજાવો.

મહાત્માએ ઉચે સ્વરે કહ્યું, અરે મૂર્ખ, હવે અમારા ત્યાગીની સાથે વાતચિત કરવાને લાયક નથી, તો પછી ત્યાગીનાં લક્ષણ જાણવાને ક્યાંથી લાયક થા? તથાપિ તારા મનને શાંતિ આપવાને સંક્ષેપમાં કહું છું, તે સાંભળ—“જે આ સંસારનો ત્યાગ કરે, તે ત્યાગી કહેવાય છે. ત્યાગી હમેશાં સંસારના ભાવોથી રહિત હોય. તેને ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર કે બીજું કંઈ હોય નહિ. તે કાષાય વસ્ત્ર પેહેરી સ્વેચ્છાથી અન્ન પાણી લઈ જગતમાં ફર્યા કરે છે. આવા ત્યાગીઓ આ જગતમાં પોતાના જીવનને પરમાત્મિક સુખના અધિકારી બનાવી છેવટે ઉત્તમપદને પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ પણ સંસારી જીવ એવા ત્યાગનો અધિકારી થઈ શકતો નથી. જ્યારે તે આ સંસારના માયિક અને મોહક પદાર્થોના ત્યાગ કરી અમારા જેવો વેષ પેહેરી સ્વેચ્છાએ વિચર્યા કરે, ત્યારેજ તે ત્યાગીની પવિત્ર પદવીને લાયક થાય છે.”

આ પ્રમાણે કહી તે મહાત્માએ મને ત્યાંથી સત્વર ચાલ્યા જવાને કહ્યું. પછી હું તેમની આજ્ઞાને માન આપી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો હતો. હે શુરૂવર્થ, તે વાત મને અત્યારે યાદ આવી છે. તેથી ત્યાગ એટલે શું? અને ત્યાગી પુરૂષ કેવા હોય? તે વિષે મને સ્પષ્ટ કરી સમજાવો.

ગૃહસ્થ શિષ્યનાં આવાં વચન સાંભળી શુરૂ હૃદયમાં આનંદ પામતા બોલ્યા—“વત્સ, તારો પ્રશ્ન યથાર્થ છે. ત્યાગનું ખરૂં સ્વરૂપ અ-

વશ્ય જાણવા જેવું છે. જે મહાત્માએ તને ત્યાગનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, તે યથાર્થ સ્વરૂપ નથી. જ્યારે ત્યાગનું ખરૂં સ્વરૂપ તારા જાણવામાં આવશે, ત્યારે તને ખાત્રી થશે કે, ત્યાગનું ખરૂં સ્વરૂપ આવું છે, અને આવા ત્યાગવાળા જે હોય, તેજ ખરેખરા ત્યાગી કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે તે ગૃહસ્થ શિષ્યને કહી તેણે પોતાના દીક્ષિત શિષ્યને કહ્યું, “ ભદ્ર, આ ત્યાગનું સ્વરૂપ તારે પણ જાણવા જેવું છે; તેથી તું સાવધાન થઈને સાંભળજે—આ સંસારમાં મનુષ્યને માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે કુટુંબ બંધનરૂપ છે. મોહના પ્રબળ વેગથી પ્રાણી એ મહાબંધનમાં પડે છે. એવા બંધનથી મુક્ત થવું અને તે સાથે પોતાના મનને મુક્ત કરવું, તે ખરેખરે ત્યાગ કહેવાય છે. ત્યાગનો અર્થ ત્યજવું થાય છે. એટલે હૃદયમાંથી સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરવો. તેજ ખરેખરે ત્યાગ કહેવાય છે. તે વિષે એક તત્ત્વજ્ઞાની કુટુંબ યોગીનું એક દૃષ્ટાંત સાંભળવા જેવું છે.

હિરણ્યપુર નગરમાં સુભાનુ નામે વણિક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને સુમતિ નામે સ્ત્રી હતી, અને લલિત નામે પુત્ર હતો. સુભાનુ સંતોષી અને સુખી હતો. તેને વૃદ્ધ વયમાં લલિતનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે લલિતનો જન્મ થયો, ત્યારે સુભાનુને હૃષ્ટને બદલે વધારે ચિંતા થવા લાગી. તે અહર્નિશ ચિંતામાંજ રહેવા લાગ્યો. એક વખતે તેની સ્ત્રી સુમતિ પોતાના બાળપુત્ર લલિતને લઈ પતિની પાસે હર્ષ કરતી આવી. લલિતને તેના પિતા સુભાનુના ઉત્સંગમાં બેસાડવા માંડ્યો, ત્યારે સુભાનુએ કહ્યું, “ પ્રિયા, આ પુત્રને જોઈ મને શોક થયા કરે છે, માટે તું એને મારી પાસે લાવીશ નહિ. સુમતિ આશ્ચર્ય પામીને બોલી—“ સ્વામિનાથ, આ શું બોલો છો? પુત્રને જોઈ હૃષ્ટને બદલે શોક કરનારા તમારા જેવા પિતા આ જગતમાં કોઈ નહિ હોય. આ લલિતનું મુખ તમે વૃદ્ધાવસ્થામાં જોયું છે. આટલે વર્ષે તમારા ઉત્સંગમાં પુત્ર રમે, એ તમારાં કેવાં મોટાં ભાગ્ય? વૃદ્ધવયમાં પુત્રના મુખને જોનારા પિતાઓ પૂર્ણ ભાગ્યવાન ગણાય છે.” સુભાનુએ સંજેદ થઈ કહ્યું, “ પ્રિયા, જે વિચારથી હું આ પુત્રને જોઈ શોક કરું છું, તે વિચાર જો તારી આગળ જણાવું, તો તું પણ મારી જેમ શોકાતુર થઈ જાય; તેથી તેનું કારણ તારી સમક્ષ કહેવાની મારી ઇચ્છા નથી.” સુમતિએ આગ્રહથી કહ્યું, પ્રાણનાથ, તમને પુત્રને

Sh. K.—૨૭

જોઈને શોક થાય છે, તેનું કારણ મને કહો. જ્યાંસુધી મને તે કારણ નહીં કહો, ત્યાંસુધી અન્નપાણી ગ્રહણ કરીશ નહિ. સુમતિનો આવો આગ્રહ જોઈસુભાનુ બોલ્યો—“પ્રિયા, આટલો બધો આગ્રહ શા માટે કરે છે? તે જાણવાથી કાંઈ લાભ થવાનો નથી, પણ ઉલટી હાનિ થશે. તું આ લલિત ઉપર જેવો પ્રેમ રાખે છે, તેવો પ્રેમ પછી રહેશે નહિ. તારી પણ સ્થિતિ મારા જેવી થઈ જશે. પુત્ર વાતસદ્યનો જે આનંદ અત્યારે તારામાં રહેલો છે, તેવો આનંદ પછી રહેશે નહિ.”

સુમતિએ આગ્રહથી કહ્યું, “સ્વામિનાથ, એવી ચિંતા રાખશો નહિ. મારા લલિત ઉપરથી કદિપણ મારો પ્રેમ ઘટવાનો નથી. લલિત સદાને માટે મારા પ્રેમનો પાત્ર બનેલો છે.”

સુમતિનાં આવાં વચન સાંભળી સુભાનુ બોલ્યો—પ્રિયા, અત્યારે આપણે બંને વૃદ્ધ થયાં છીએ. આવી વૃદ્ધાવસ્થામાં આ લલિતનો જન્મ થયો, તે સર્વ રીતે અનુપયોગી છે. વૃદ્ધ માતાપિતાનો પુત્ર કદિપણ માતાપિતાથી ઉત્તમ પ્રકારનાં લાડ મેળવી શકતો નથી. જ્યારે લલિત વિવાહ યોગ્ય અવસ્થામાં આવશે, ત્યારે આપણે આયુષ્યના છેડા ઉપર આવીશું. તેથી લલિતને તારૂણ્ય વચનો લાભ આપણા તરફથી મળશે નહિ. વધૂની સાથે વિલાસ કરતા લલિતને જોવાનો વખત ક્યાંથી આવશે? તે વખતે આપણે મૃત્યુને શરણ થઈશું. જો આપણે મૃત્યુ પામ્યા, તો પછી લલિતના ઉપર ગૃહકાર્યનો બોજો આવી પડશે, અને તેથી તે બીચારો દુઃખી થશે. વ્યવહાર નીતિમાં કહેવાય છે કે, વૃદ્ધવયમાં જન્મેલાં સંતાનો માતાપિતાનું પૂર્ણ સુખ પામતાં નથી, તેઓની જીંદગી ચિંતામાં આવી પડે છે. હે પ્રિયા, તેથી આ લલિતનો જન્મ મને હર્ષને બદલે શોકકારક થઈ પડ્યો છે. જ્યારે જ્યારે હું લલિતને જોઈ છું, ત્યારે મારા હૃદયમાં ભારે ચિંતા ઉત્પન્ન થાય છે. તે સાથે તેની તરફ દયા ઉત્પન્ન થાય છે. “અરે! આ બીચારો બાળક માતાપિતા વગર દુઃખી થશે, અને તેની જીંદગી ભય, ચિંતા અને શોકનું સ્થાન થઈ પડશે.” સુભાનુનાં આ વચન સાંભળી સુમતિ વિચારમાં પડી. પોતાના પતિના તે વિચારો તેણીને યોગ્ય લાગ્યા, અને તે પણ તે વિષેની ચિંતા કરતી બોલી—“સ્વામી, તમે જે વિચાર દર્શાવ્યા, તેયથાર્થ છે. આપણુ બંને વૃદ્ધ થયાં છીએ. હવે થોડા વખતમાં આપણી

આયુધ્યનો અંત આવી જશે. પછી આપણા લલિતના શા હાલ થશે? આવા સુંદર લાડમાં ઉછરેલો લલિત પછવાડે દુઃખી થશે. કુટુંબ વગરના લલિતનો બધો સમય ચિંતામાંજ પ્રસાર થઈ જશે.” આમ કહેતી સુમતી રૂદન કરવા લાગી, અને તેણીના મુખમાંથી નિઃશ્વાસ નીકળવા લાગ્યા.

સુભાનુ પોતાની પત્નીની આવી સ્થિતિ જોઈ, તેણીને શાંત કરવાને બોલ્યો—“ ભદ્રે, શાંત થા, મેં તને પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે, મારા વિચાર જાણવાથી તું પણ દુઃખી થઈશ. જ્યારે તું આમ મારી જેમ ચિંતાતુર રહી લલિત તરફ ઉપેક્ષા રાખીશ, તો પછી લલિતના શા હાલ? જેમ હું લલિતને જોઈ શકતો, તેમ જ્યારે તું કરીશ, તો પછી આ બાળકનું પાળન પોષણ કોણ કરશે?” સુમતિ લલિતને નીચે બેસારી બોલી—“ સ્વામીનાથ, આપ કહો છો, તેમજ થયું છે. હવે લલિત તરફ મારી ઉપેક્ષા થઈ છે. પ્રથમ લલિતને જોઈને જે હું અત્યંત આનંદ પામતી હતી, તે હવે આનંદને બદલે ચિંતાતુર થાઉં છું. આવા લાડમાં ઉછરતા આપણા લલિતની આપણા અભાવે શી સ્થિતિ થાશે? આપણા મરણ પછી લલિતને કોણ લાડ લડાવશે? તેના મનોરથ કોણ પૂરા કરશે?” સુમતિને આમ શોક કરતી જોઈ સુભાનુ બોલ્યો—“પ્રિયા, શામાટે ચિંતા કરે છે? લલિતનું ભાગ્ય સાફ હશે, તો તે સદાસુખી રહેશે.” સુમતિ બોલી—“ સ્વામી, જો લલિતનું ભાગ્ય સાફ હોત, તો આપણા વૃદ્ધ માતાપિતાને ઘેર તેનો જન્મ શામાટે થાત. અરે પ્રાણનાથ, મને ઘણી ચિંતા થાય છે, મારો લલિત તેના યૌવનવયમાં દુઃખી થશે, ” આ પ્રમાણે કહી સુમતિ રૂદન કરવા લાગી. તેણીના નેત્રમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

આવી રીતે પોતાના માતાપિતા પરસ્પર શોક કરતાં હતાં, તે જોઈ બાળક લલિત તેમની સામું જોયા કરતો, અને પોતાના નિર્દોષ સ્વભાવનો આનંદ અનુભવ્યા કરતો હતો. લલિતની વય હજી તદ્દન બાળક હતી. તેના મુખમાંથી હજી સ્ફુટવાણી નીકળી શકતી ન હતી. તે અવ્યક્તવાણી બોલી આત્માને આનંદ આપતો હતો. ક્ષણવાર તો તે આનંદમાં મગ્ન રહ્યો, પણ પછી જ્યારે પોતાના માતાપિતાનાં મુખ શોકાતુર જોવામાં આવ્યાં, ત્યારે તે લલિત રૂદન કરવા લાગ્યો. લલિતનું રૂદન સાંભળી સુમતિ તેની પાસે આવી, અને તેને તેડી રૂદન કર

રતી બોલી—“ બેટા, શામાટે રૂદ્ધ કરે છે ? તારા ભાગ્યમાં જોઈએ તેવું સુખ નથી, કારણકે, તું વૃદ્ધ માતપિતાને ઘેર જન્મ્યો છે. તારા પૂર્વ કર્મોએ તને અધમસ્થિતિમાં મૂક્યો છે. ” આટલું કહી તેણીએ લલિતને બોલાવા માંડ્યો, ત્યારે લલિત જરા આનંદમાં આવી હસવા લાગ્યો. તેને આનંદમાં આવેલો જોઈ સુમતિ બોલી—“ અરે મૂર્ખ, તું શું જોઈને હસે છે ? ભવિષ્યમાં તું વધારે દુઃખી થવાનો છું. તું વિદાસની અવસ્થામાં ચિંતાતુર રહેવાનો છું. તારા અમે માતાપિતા વૃદ્ધ થયાં છીએ. થોડા દિવસમાં અમારો સ્વર્ગવાસ થશે, પછી તારો શો આધાર ? તું નિરાધાર કુટુંબ વગરનો થઈ જઈશ. માતા, પિતા અને કુટુંબ વગરનાં સંતાનો અતિશય દુઃખી થાય છે. તારી દયાજનક સ્થિતિ જોઈ અમને ખડું ચિંતા થાય છે. ” લલિત આ વખતે પોતાની માતાની સામું જોઈ રહ્યો. બાણે પોતે તે વાત સમજતો હોય, તેમ દેખાવા લાગ્યો. ક્ષણવારે અદ્યબુદ્ધિવાળી સુમતિના હૃદયમાં પાછો તે વિચાર ઉભરી આવ્યો, તેણીએ લલિતને કેડમાંથી નીચે ઉતાર્યો, “ સ્વામિનાથ, ચાલો આપણે આ ઘરનો ત્યાગ કરીએ, નિર્ભાગી લલિતનું ગમે તે થાય, આપણે શામાટે તેની ચિંતા રાખવી જોઈએ ? જો તેને સુખ ભોગવવું હોત, તો તે શામાટે આપણુ વૃદ્ધને ઘેર જન્મ લે. ” આટલું કહી સુમતિ સુભાનુનો હાથ ઝાલી ઘરની બાહર નીકળવા તૈયાર થઈ. સુભાનુ તેમ કરવાને આનાકાની કરવા લાગ્યો. તેને લલિતની ઉપર દયા ઉપજી. આ પ્રમાણે તે દંપતી રગઝગ કરતાં હતાં, તેવામાં એક મહાત્મા ભિક્ષા લેવાને અર્થે ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. મહાત્મા ખરેખરા જ્ઞાની હતા. તેની પવિત્ર મનોવૃત્તિમાં વૈરાગ્ય ભાવના જાગૃત હતી. તેણે આવી જોયું, ત્યાં આ બંધો દેખાવ જોવામાં આવ્યો. સુભાનુ અને સુમતિ ગૃહત્યાગ કરવાની વાતો કરતાં હતાં, અને નીચે રહેલો લલિત માતપિતાના ઉત્સર્ગમાં જવા મંદમંદ રૂદ્ધ કરતો હતો. સુભાનુ તેની તરફ દયાદષ્ટિથી જોતો હતો, ત્યારે સુમતિ તેની ઉપેક્ષા કરી તેનાથી વિમુખ થતી હતી.

આ દેખાવ જોઈ હૃદયમાં આશ્ચર્ય પામેલા તે મહાત્મા બોલ્યા—“ ગૃહસ્થ દંપતી, આ શું કરો છો ? પૃથ્વીપર રૂદ્ધ કરતા અને તમારી પાસે આવવાને વલખાં મારતા આ બાળકને તમે શામાટે તેડતા નથી ? આ નિર્દોષ અને નિરપરાધી અર્ભકને તેડો, અને તેને

ખોલાવી આનંદ આપો ” મહાત્માનાં આ વચનો સાંભળી બંને હં-
પતી સંજ્ઞાંત થઈ ગયાં, અને તત્કાળ તે મહાત્માના ચરણમાં પડી વં-
દના કરવા લાગ્યાં. વંદના કર્યા પછી સુભાનુ બોલ્યો—“મહાત્મન,
અમે વૃદ્ધ હંપતી મહાન્ શોકસાગરમાં મગ્ન થઈ ગયાં છીએ. અમારી
મનોવૃત્તિ તદ્દન નિરાશ અને ચિંતાતુર બની ગઈ છે. આપ કૃપા કરી
અમારા દુઃખી મનને શાંતિ આપો.”

તે વૃદ્ધહંપતીનાં આ વચન સાંભળી કૃપાળુ મહાત્મા બોલ્યા, “ભ-
દ્ર, એવી તમારે શી ચિંતા છે? અને ચિંતા થવાનું કારણ શું છે?”

સુભાનુ બોલ્યો—“ભગવન્, આ અમારો લલિત નામે બાળ-
પુત્ર છે. તે અમોને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયો છે. જ્યારે આ પુત્ર
યોગ્ય વયનો થશે, ત્યારે અમે મરણને શરણુ થઈશું. તો પછી આ
પુત્ર માળાપ વગરનો થઈ દુઃખી થશે; પાછળ આ પુત્રની શી ગતિ
થશે? એ મહાચિંતાથી અમે અતિશય શોકાતુર બની ગયાં છીએ. જો
આ પુત્રનો જન્મ ન થયો હોત, તો અમને આવી ચિંતા ન થાત. આથી
આ પુત્ર હર્ષ આપનારો છતાં અમને શોકકારક થઈ પડ્યો છે.”

સુભાનુનાં આવાં વચન સાંભળી તે મહાત્મા હસીને બોલ્યા—
“ભદ્ર, તમારી બુદ્ધિ વિચિત્ર લાગે છે. તમારા હૃદયમાં તત્ત્વજ્ઞાનના
સંસ્કાર બીલકુલ પડ્યા નથી, એવું દેખાય છે. અને તેથી તમે એમ
સમજો છો કે, “આ પુત્રનો આધાર અમેજ છીએ. અમારા મરણુ
પછી આ પુત્રની નહારી દશા થશે.” આત્રા મૂઠ વિચાર લાવી તમે
નાહક દુઃખી થાઓ છો. ગાડાનીચે આવેલું શ્વાન એમ ધારે છે કે, આ
ગાડું મારાથીજ ચાલે છે. આ તમારી બુદ્ધિ અને તમારા વિચાર
ખરેખર ઉપહાસ્યને પાત્ર છે. આવા અદ્યપમતિના વિચારો લાવી આ
નિર્દોષ લઘુ બાળકને તમે દુઃખ આપવા તૈયાર થયાં છો. એ બીચારો
તદ્દન અજ્ઞાન છે. તે પોતાનો સર્વ આધાર તમને જાણે છે. એવા બા-
ળકને અવિચારથી તરછોડી ચાલ્યા જવું, એ મોટું પાપ છે. અરે
મહાત્મા, તમે વિચાર કરો. કોઈ પણ પ્રાણી કોઈને આધારે જીવતો
નથી. કર્મના બળથી સર્વ પ્રાણી વર્તે છે. પૂર્વના કર્મયોગે જે પ્રાણીને
જેવું જોઈએ, તેવું મળી રહે છે. ઘણાં પ્રાણીઓ માતાપિતા છતાં દુઃખી
થાય છે, અને ઘણાંઓ માતાપિતા અથવા કુટુંબના આધાર વિના
સુખી થાય છે. સુખ અને દુઃખ કર્મને આધીન છે. તે કંઈ કોઈના

આશ્રયની અપેક્ષા રાખતાં નથી. રાજમહેલમાં હજારો સેવકોથી સેવાતો રાજા દુઃખી દેખાય છે, અને જંગલમાં એકાકી પડેલો તાપસ કે યોગી સુખી દેખાય છે. સર્વ પ્રાણીને માતાપિતા કે કુટુંબહોતાં નથી. દંપતી, આ તમારો લલિત જો પુણ્યવાળો હશે, તો તે તમારા શિવાય પણ સુખી થશે, અને જો તે પુણ્યરહિત હશે, તો તમે વિદ્યમાન હશો, તોપણ તે દુઃખી થયા વિના રહશે નહિ. અમારા જેવા ત્યાગીઓને માતાપિતા, કુટુંબ કે આશ્રય આપનાર હોતું નથી, છતાં અમે માતાપિતાવાળા અને કુટુંબી હોઈએ તેવા સુખી છીએ. કારણ કે, અમારી મનોવૃત્તિમાં ત્યાગ બુદ્ધિ હોવાથી અમને કોઈ જાતની ચિંતા થતી નથી.”

મહાત્માનાં આ વચન સાંભળી સુભાનુ જરા શાંત થઈ ગયો. તેના હૃદયમાંથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ઓછું થઈ ગયું. મહાત્માનાં ઉપદેશો તેની મૂઠતા દૂર કરી. તથાપિ તેનું હૃદય તદ્દન નિઃશંક થયું ન હતું. ‘બાળકને માતાપિતાના આધારથી સુખ મળે છે’ એ નિશ્ચય હજુ તેની મનોવૃત્તિમાં જાત્રત થયા કરતો હતો. તેણે વિનયથી જણાવ્યું, “ભગવન્, આપના ઉપદેશથી મારા મનને શાંતિ વળી છે, તથાપિ જે વાત આપ કહો છો, તે મને શંકા ભરેલી લાગે છે. કારણકે, બાળકને માતાપિતા શિવાય બીજા કોણ સુખકારી થાય? એ વાત મારા મનમાંથી દૂર થતી નથી. વળી આપ કહો છો કે, અમે યોગી લોકો માતાપિતાવાળા હોઈએ, તેવા સુખી છીએ. આ વાતમાં પણ સંદેહ રહે છે. સંસારના સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ કરી સંયમ માર્ગને સેવનારા એવા તમોને માળાપ કે કુટુંબ ક્યાંથી હોય? અને જ્યારે માળાપ કે કુટુંબ ન હોય, ત્યારે તમને તેવું સુખ ક્યાંથી મળે? આ વાત મને નિઃસંદેહ થતી નથી. મહાત્મા હાસ્ય કરીને બોલ્યા— “ભદ્ર, જ્યાંસુધી તમારા હૃદયનું અંધકાર દૂર થયું નથી, ત્યાંસુધી તમને આ વાત નિઃસંદેહ થશે નહીં. હું જે જે વાત કહીશ, તે તે વાત તમને આશ્ચર્યકારી અને સંદેહયુક્ત લાગશે. અરે મહાત્મા, મારી વાત સાંભળી તમે આશ્ચર્ય પામશો.” “હું કૌશાંબી નગરીનો એક ધનાઢ્ય વેપારીનો પુત્ર હતો. માઈ નામ ઉપેક્ષક હતું. હું કોઈની દરકાર ન રાખતો, તે ઉપરથી મારા પિતાએ માઈ ઉપેક્ષક નામ રાખેલું હતું. અમે ચાર ભાઈઓ હતા. તે સર્વમાં હું નાનો ભાઈ હતો.

મારા પિતાનો વેપાર મોટો હતો. વિદેશમાં તેમની સારી ખ્યાતિ હતી. મારા ત્રણ જ્યેષ્ઠ બંધુઓ પિતાની સાથે રહી વ્યાપાર કરતા હતા, અને તેથી તેઓ વ્યાપાર કળામાં પ્રવીણ બની ગયા હતા. માત્ર હું એકજ વ્યાપાર કળામાં મંદ લાગતો હતો. જોકે વ્યાપારની સર્વ પદ્ધતી મારા જાણવામાં આવી હતી, પણ બેદરકારીને લઈને મારા પિતા મને પોતાના વ્યાપારમાં સામીલ કરતા ન હતા. મારામાં બેદરકારી રાખવાનો અવશુષ્ણ છે, એમ જાણીતેઓ મને દૂર રાખતા અને મારી તરફ અલાવ બતાવતા, તથાપિ હું સંતોષ માની તે વિષેની ચિંતા રાખતો ન હતો. મારામાં પ્રમાણિકતાનો મોટો ગુણ હતો; તે ગુણને લઈને હું કોઈની દરકાર રાખતો ન હતો, અને કર્મઉપર આધાર રાખી મારા મનમાં આનંદ પામતો હતો.

એક વખતે મારા પિતાની દુકાનમાં કેટલોએક નકારો માલ આવ્યો. તે માલ સમુદ્ર માર્ગે આવતાં રસ્તામાં બગડી ગયો હતો. જો એ માલ ન બગડે, તો તેમને મોટી નુકશાની થાય તેવું હતું. આથી તેમણે અમો ચારે ભાઈઓને બોલાવીને કહ્યું કે, “તમે આ નકારો માલ બીજા સારા માલમાં ભેળવી દો, અને તેને સારો કહી વેચી દો. જો તેમ નહિ કરો, તો આપણને મોટી હાનિ થશે.” પિતાનો આ નિયાર મારા ત્રણે ભાઈઓને રૂચિકર લાગ્યો, અને તેમણે તેમાં પૂર્ણ સંમતિ આપી, પણ પ્રમાણિકતાના ગુણને લઈને મેં તેમાં સંમતિ ન આપી. તે વખતે મારા પિતાએ મારો તિરસ્કાર કર્યો, અને મને કઠોર શબ્દથી કહ્યું, “દુષ્ટ ઉપેક્ષક, પિતાની આજ્ઞાને નહિ માનનારા તારા જેવા ઉચ્છૃંખલ પુત્રને ધિક્કાર છે. આ તારા ત્રણે બંધુઓ કેવા સદ્ગુણી અને પિતાના લક્ષ્ણ છે. તારા જેવા પુત્રને ઘરની બાહર કાઢી મૂક્યો જોઈએ. જે કુટુંબમાં તારા જેવાં સંતાનો હોય, તે કુટુંબ અધમ દશાને પામે છે.” પિતાનાં આ વચન સાંભળી મારા હૃદયમાં દુઃખ લાગી આવ્યું, અને હું રોષાતુર થઈ બોલ્યો—“પિતાજી, મેં શો અપરાધ કર્યો છે, કે જેથી તમે મને આવા કઠોર શબ્દો કહો છો? તમે પોતે દુષિત થઈ બીજાને દુષિત કરવા તૈયાર થયા છો. જે માલ નકારો છે, તેને સારા માલમાં ભેળવી દેશો કરવો, એ ઘણું નકારું કામ છે. એવા દુષિત કામમાં મેં તમને સંમતિ ન આપી, તેમાં મારો શો દોષ છે? પિતાએ પુત્રને પાપકર્મમાં પ્રેરણા ન કરવી જોઈએ. જ્યારે ગુરૂં પિતા થઈ પુત્રની પાસે એવું

અકાર્ય કરાવે, તો પછી પુત્ર અવિચારી અને પાપી થાય, તેમાં શું આશ્ચર્ય? પિતા, તમે મને નિરપરાધીને ઘરની બાહર કાઢવાનું કહ્યું, તે ખાતે હું તમારો ઉપકાર માનું છું. આવા પાપી કુટુંબમાં રહેવા કરતાં જંગલમાં રહેવું વધારે સારું છે.” આટલું કહી હું ઘરની બાહર જવાને તૈયાર થયો, તે વખતે મારા પિતાએ રોષથી કહ્યું, “અરે અધમ ઉપેક્ષક, તું પ્રમાણિકતાનો કાંકો રાખે છે, તે તને દુઃખદાયક થઈ પડશે. તું ઘરની બાહર જઈશ, તેથી મને કાંઈપણ હાનિ થવાની નથી. તારા જેવા બેદરકારી પુત્રની મારે કાંઈ જરૂર નથી. હું તારા વિના સર્વરીતે સુખી થઈશ. પુત્ર, છેલ્લી વખતે મારે તને એક પિતા તરીકે કહેવું બોધ્યે કે, તું આ સાહસ કરી ઘરની બાહર જાય છે, પણ જતાં પેહેલાં વિચાર કરજે. કારણ કે, પાછળથી તારે પસ્તાવું પડશે. તારા જેવા ધણા ઉચ્છૃંખલ પુત્રો ઘર તથા કુટુંબનો ત્યાગ કરી દુઃખી થયેલા છે. તેવી રીતે તું પણ દુઃખી થઈશ, ઘર, માતાપિતા અને કુટુંબ વિના તારી સંભાળ કોણ લેશે? તારે અદ્ય સમયમાં દુઃખી થઈ આ ઘરમાંજ પાછું આવવું પડશે, અને દીર્ઘ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે.”

હું ભદ્ર દંપતી, પિતાનાં આ વચનો હું સાંભળી રહ્યો, તેનો કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યા વગર હું ઘરમાંથી ચાલી નીકળ્યો. તે વખતે મારી માતાના નેત્રમાંથી અશ્રુધારા ચાલી હતી, પણ મારા પિતાના ભયથી કાંઈપણ બોલી શકી નહિ. હું માતાપિતાને અને મારા જ્યેષ્ઠ બંધુઓને પ્રણામ કરી ઘર છોડી જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. જંગલમાં બે દિવસ સુધી હું ક્ષુધાથી પીડિત થયો, અને મેં મારા શરીરનો માંડ માંડ નિર્વાહ કર્યો, મને તે વખતે મારા ઘરનું અને કુટુંબનું સ્મરણ થયું હતું, તથાપિ પૂર્ણ દૃઢતા ધારણ કરી હું જંગલમાં રહ્યો હતો.

ત્રીજે દિવસે ‘આજે કેવી રીતે નિર્વાહ કરવો’ એવી ચિંતા હું કરતો હતો, તેવામાં કોઈ મહાત્મા તે માર્ગે પ્રસાર થતા મારા જોવામાં આવ્યા. મહાત્માને જોઈ હું તેમની પાસે ગયો, અને મેં તેમના ચરણમાં વંદના કરી. મહાત્માએ મને હૃદયથી આશીષ આપી કહ્યું, “વત્સ, તું કોણ છે? અને આ નિર્જન વનમાં કેમ રહે છે?” મેં વિનયથી કહ્યું, “ભગવન્, હું એક ગૃહસ્થનો દુઃખી પુત્ર છું. મારા કુટુંબને મને પ્રમાણિક બાળી ઘરની બાહર કાઢી મૂક્યો છે. હવે હું

ઘેર જવાને ઈચ્છતો નથી. આ વનમાંજ મારે નિર્વાહ કરવાનો છે. મારો નિર્વાહ કેવી રીતે થાય? તેવો કોઈ ઉપાય બતાવો, તો તમારો મારીપર મોટો ઉપકાર થશે. હું આપને શરણુ છું.” મારાં આવાં વચન સાંભળી તે યોગીએ મને મારા ઘરનો વૃત્તાંત પૂછ્યો, તે ઉપરથી મેં મારો બધો વૃત્તાંત તેની આગળ નિવેદન કર્યો. તે સાંભળી તે મહાત્માએ મને ઉત્તમ યોગ આપ્યો, અને તે વનમાં લાવ કુટુંબ સાથે રહી નિર્વાહ કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો, જેથી હું તે વનમાં કુટુંબીની જેમ સુખી થઈ રહ્યો હતો. મને સુખી કરી મહાત્મા પોતાને સ્થાને આદ્યા ગયા હતા.

કેટલોક સમય ગયા પછી મારા પિતાએ મારા ત્રણ બાધુઓની સંમતિથી જે પેલો નદારો માલ દગો કરીને વેચ્યો હતો, તે વાત રાજના જાણવામાં આવી, તેથી તેણે મારા પિતાનો ભારે દડ કરી તેની બધી મીલકત જપ્ત કરી. રાજના કોપથી માંડે કુટુંબ દુઃખી હાલતમાં આવી ગયું, અને બધું છિન્નભિન્ન થઈ ગયું. પાછળથી મારા કુટુંબની આવી નદારી સ્થિતિ થઈ છે, એ વાત મારા જાણવામાં ન હતી. હું તો પેલા મહાત્માએ બતાવેલા ઉપાયથી વનમાં મારા શરીરનો નિર્વાહ કરતો અને તેણે પ્રતિજ્ઞાધેલા કુટુંબમાં રહી મારા આત્માને આનંદ પમાડતો હતો.

એક વખતે તે વનમાં હું ક્ષણાહાર માટે ફરતો હતો, તેવામાં કોઈ ચાર પુરૂષો કુવાડો લઈ સુકાં લાકડાં ભાંગતા અને તેનો ભારો કરતા મારા જોવામાં આવ્યા. હું તેમની પાસે જઈ ચડ્યો. તેવામાં તેઓમાંથી એક વૃદ્ધ બોલ્યો—“મહારાજ, આપ ક્યાં રહો છો? આ જંગલમાં કેમ ફરો છો? આપનું કુટુંબ ક્યાં છે?”

મેં તે વૃદ્ધને ઉત્તર આપ્યો, “હું આ જંગલમાં રહું છું, માંડે ઘર અને કુટુંબ મારી સાથે છે, અને મને અહિં ઘણું સુખ મળે છે.” મારાં આ વચનો સાંભળી તે ચારે આશ્ચર્ય પામી ગયા. તેઓમાંથી વૃદ્ધ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો, “મહારાજ, તમારું ઘર અને કુટુંબ તમારી સાથે દેખવામાં આવતું નથી, અને આવા જંગલમાં તમે સુખી હો, એ વાત અમારા માનવામાં આવતી નથી. તેમ વળી તમે જે લાવ કુટુંબ કહ્યું, તે કેવું કુટુંબ કહેવાય? એ પણ કાંઈ સમજવામાં આવતું નથી.” વૃદ્ધનાં આવાં વચન સાંભળી મેં તેમને હાસ્ય કરતાં કહ્યું,—ભાઈ ત-

SH. K. ૨૮

મારા જેવા મનુરોને અમારા કુટુંબની અને અમારા સુખની ખબર પડે નહીં. મારા ભાવકુટુંબનું સ્વરૂપ તમારા જાણવામાં આવે તેમ નથી. તમે માનો કે ન માનો, પણ હું જે વાત કહું છું, તે યથાર્થ છે. પછી તેઓએ આગ્રહથી મને પૂછ્યું, એટલે મેં તેમની આગળ ભાવ કુટુંબની અને મારા વનના સુખની સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી, જે સાંભળી તેઓ સાનંદાશ્ચર્ય થઈ ગયા, અને મારા ચરણમાં નમી પડ્યા. મેં તેમને પૂછ્યું, ‘તમે કોણ છો?’ ત્યારે તેઓએ તેમનો સર્વ વૃત્તાંત મારી આગળ કહી સંભળાવ્યો. તે વૃત્તાંત સાંભળી મારા મુખ ઉપર ગ્લાનિ આવી ગઈ, અને હું શોકાતુર થઈ ગયો. મારી આવી સ્થિતિ જોઈ તે વૃદ્ધે મને આગ્રહથી ગ્લાનિ થવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે મેં તેમને કહ્યું, “પિતાજી, હું તમારો પુત્ર ઉપેક્ષક છું. તમારા કુટુંબમાંથી મુક્ત થઈ હું આ વનમાં આવીને રહેલો છું. તમારી આવી સ્થિતિ જોઈ મને શોક થાય છે, અને તેથીજ મારા મુખઉપર ગ્લાનિ પ્રસરી ગઈ છે.” આ શબ્દો સાંભળતાંજ તે વૃદ્ધ અને તેના ત્રણ પુત્રો આશ્ચર્ય પામી ગયા. વૃદ્ધ સાશ્રુવચન થઈ બોલ્યો— “અરે શું તું ઉપેક્ષક! આ નિર્જન વનમાં તું ક્યાંથી આવી ચડ્યો?” આ પ્રમાણે કહી તે મને ભેટી પડ્યો, અને બોલ્યો— “હે પવિત્ર પુત્ર, તું ગયો, તે પછી વેપારમાં કરેલા દગાને લઈને રાજ્યે આપણી મીલકત જપ્ત કરી અને અમને આ સ્થિતિએ પોહોંચાડ્યા. મને તે વખતે પશ્ચાતાપ સાથે તારૂં સ્મરણ થયું હતું. આ તારા ભાઈઓએ જો તારા જેવી પ્રમાણિકતા રાખી હોત, તો હું આ સ્થિતિએ ન આવત. અમારી ઉપર કર્મકોપ અતિશય થયો છે, અને તેનાં ફળ અમને આ લોકમાંજ મળ્યાં છે.” આટલું કહી તે મારો પિતા અતિશય રૂદ્ધન કરવા લાગ્યો. તેની સાથે મારા ભાઈઓ પણ અશ્રુપાત કરવા લાગ્યા. પછી મેં તેમને પરમાર્થ સાધવાની ભલામણ કરી. જેથી તેઓ શાંત થઈ ગયા. પછી તેમણે મને સાથે લેવાનો આગ્રહ કર્યો, પણ હું તેમની સાથે ગયો નહીં, અને તેમની આગળ મેં મારા ભાવકુટુંબનું વર્ણન કરી બતાવ્યું, જે સાંભળી તેઓનાં હૃદય આનંદિત થયાં હતાં. છેવટે હું તેમની રજા લઈ તે વનમાં ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંથી ફરતો ફરતો આ તરફ આવ્યો છું. અહીં આવતાં કોઈ માણસે માર્ગમાં ખબર આપ્યા કે, મારા પિતા અને મારા ત્રણ ભાઈઓ કોઈ જૈનમુનિ-

નીપાસે દીક્ષા લઈ આ સંસારના વિકટ માર્ગને છોડી ચાલી નીકળ્યા છે, અને મારી માતાએ કોઈ સાધ્વીની પાસે ચારિત્ર લીધું છે. આ ખબર સાંભળી મારા મનને વિશેષ શાંતિ થઈ છે.

હું ભદ્ર દંપતી, તેથી તમે આ તમારા પુત્ર લલિતની ચિંતા રાખશો નહીં. દરેક પ્રાણી પોતપોતાના કર્મને આધીન છે, અને કર્મના પ્રભાવથી તેને સુખદુઃખ મળ્યા કરે છે. તમે તમારા મનમાં એવું રાખશો નહીં કે, “આ લલિત પુત્ર અમારા વિના દુઃખી થશે. જો તેનાં કર્મ સારાં હશે, તો તે તમારા વિના પણ વિશેષ સુખી થશે. અમારા જેવા ગૃહ—કુટુંબને ત્યાગ કરી વનમાં રહેનારા યોગિઓને પણ આશ્રય મળી રહે છે. તમારે સંસારી જીવોને દ્રવ્યગૃહ તથા દ્રવ્યકુટુંબ હોય છે, ત્યારે અમારે ભાવગૃહ તથા ભાવકુટુંબ હોય છે. અમારું ભાવગૃહ અને ભાવકુટુંબ તમારા દ્રવ્યગૃહ તથા દ્રવ્યકુટુંબથી ચડી-આતું છે. જો આ તમારા લલિતનું પુણ્ય ચડીઆતું હશે, તો તે ભાવગૃહ અને ભાવકુટુંબ મેળવી તમારાથી પણ વધારે સુખ મેળવશે.”

મહાત્માનાં આ વચનો સાંભળી સુભાનુ અને સુમતિ બંને સ્નાનદાશ્ચર્ય થઈ ગયાં. “અમે આ લલિતના આશ્રયદાતા માળાપો છીએ” એવો અહંકાર તેમના હૃદયમાં શિથિલ થઈ ગયો, અને ગૃહકુટુંબનું અભિમાન નષ્ટ થઈ ગયું. સુભાનુએ વિનયથી અંજલિ જોડી પૂછ્યું, “મહાનુભાવ, ચિંતાથી દગ્ધ થયેલા અમારા હૃદયને આપે ખરેખરી શાંતિ આપી છે. હવે આપે જે ભાવગૃહ અને ભાવકુટુંબ કહ્યું, તે કેવી રીતે? તે અમને સમજાવો. આપનો અમારી ઉપર મહાન્ ઉપકાર થશે. તે મહાત્મા મંદમંદ હારય કરતાં બોધ્યા, ભદ્ર, હું તમને ભાવગૃહ અને ભાવકુટુંબનું વર્ણન કહી બતાવું, તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળજો—આ જગત્માં જે આ સંસારના ત્યાગી પુરૂષો છે, તેઓને શુદ્ધ ઉપયોગરૂપી પિતા છે, અને ધૃતિરૂપી માતા છે. આ માતાપિતા તે તેમના ભાવ માતાપિતા કહેવાય છે. જે સારી રીતે પાલન પોષણ કરે, તે પિતા કહેવાય છે. તેથી મિથ્યાત્વ, સંશય, વિપર્યાસ અને અનધ્યવસાય વગેરે દોષ રહિત એવો શુદ્ધ ઉપયોગ છે, તે ત્યાગીના સંયમનું સારી રીતે પાલન પોષણ કરે છે, તેથી તે ખરેખરા ભાવપિતા છે. લોકમાં જે ઉત્પાદક દ્રવ્યપિતા છે, તે તેવી રીતનો લાભ આપી શકતા નથી. તે પિતા તો

પુત્રના આત્માને મોહક પદાર્થોનો લોકતા બનાવી અધમ દશાનો સં-
પાદક કરે છે, અને શુદ્ધ ઉપયોગરૂપી પિતા આત્માનો તેમાંથી ઉદ્ધાર
કરે છે. જે ધૃતિ એટલે આત્માની રતિરૂપ સ્થિર પરિણતિ, તે માતા-
ની જેમ બાળજીવનું પરિપાલન કરે છે. તે ખરેખરી ભાવમાતા છે.
જગતની દ્રવ્યમાતાથી તેવું આત્મહિત થતું નથી. આવા પવિત્ર ભાવ-
માતાપિતાને ભજનારો આત્મા કદિપણ દુઃખી થતો નથી. તે અહર્નિશ
આનંદ સુખનો અનુભવી બને છે. પુણ્યવાન પુત્રો લૌકિક જન્મના હેતુ
દ્રવ્ય માતાપિતાનો ત્યાગ કરી તે પવિત્ર ભાવ માતાપિતાનો આશ્રય લે છે.
કરણ કે, દ્રવ્ય માતાપિતા મૃત્યુ પર્યંત પુત્રનો નિર્વાહ કરી શકતાં નથી,
તેથી તેવાં માતાપિતાનો ત્યાગ કરી યાવજીવ નિર્વાહ કરનારા ભાવ
માતાપિતાનો આશ્રય કરવો જોઈએ.

હું ભદ્ર, તમને અહિં શંકા થશે કે, કદિ સંયમી પુરૂષને ભાવ
માતાપિતાનો યોગ થાય, પણ તેમને કુટુંબીની જેમ બંધુઓનો યો-
ગ શી રીતે થશે ? તે શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—ભાવ માતા-
પિતાને આશ્રિત થયેલો સંયમી પુત્ર ભાવ બંધુઓને પણ મેળવી શ-
કે છે. શીળ, સત્ય, સદાચાર વગેરે જે સદ્ગુણો છે, તે તેના ભાવબં-
ધુઓ છે, દ્રવ્ય બંધુઓ કરતાં સંયમીને ભાવ બંધુઓ વધારે ઉપ-
યોગી છે. શીળ વગેરે બંધુઓના કુટુંબમાં રહેલા સંયમીને સર્વદા
સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સુખના પ્રભાવથી તે ઉત્તમ પ્રકારનાં આત્મિ-
ક કાર્યો સાધી શકે છે.

ભદ્ર, તમે એમ ધારશો કે, ભાવ માતાપિતા અને ભાવબંધુઓ
તો હોઈ શકે, પણ તેને હૃદયને રસ આપનારી કાંતા અને જ્ઞાતિજન
ક્યાંથી મળશે ? પવિત્ર સંયમીના કુટુંબમાં એ પણ છે. તેને સમ-
તારૂપી સુંદર સ્ત્રી છે, અને સમક્રિયારૂપી જ્ઞાતિજન છે. એ પણ ભાવ-
સ્ત્રી અને ભાવજ્ઞાતિજન છે. ભાવમાતાપિતા, ભાવબંધુ ભાવકાંતા અ-
ને ભાવજ્ઞાતિજન—એવા ભાવકુટુંબથી પરિવૃત થઈ ભાવગૃહરૂપ વન-
માં અથવા એકાંતમાં વાસ કરી રહેલા સંયમી—યોગીને પછી શી
ચિંતા રહે ?

તેથી હું દ્વંપતી, તમે તમારા પુત્ર લલિતની કોઈ જાતની ચિં-
તા રાખશો નહીં. જો તેને પુણ્યનું બળ હશે, તો તે દ્રવ્ય કુટુંબ અને
ભાવકુટુંબ બંને મેળવી શકશે. તમારી એને જરાપણ અપેક્ષા રહે-

શે નહીં.

મહાત્માનાં આવાં વચન સાંભળી સુભાનુ અને સુમતિ હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયાં. તેમના હૃદયની લલિત વિષેની ચિંતા તદ્દન નાશ પામી ગઈ. આ વખતે સુમતિએ અંગમાં ઉમંગ લાવી તે લલિતને તેડવા માંડ્યો, પણ લલિત બાજુ બધું સમજી ગયો હોય, તેમ પોતાની પાસે આવ્યો નહીં. તે રીસાયો હોય, તેમ માતાથી વિમુખ થઈને બેઠો. પછી તેનો પિતા સુભાનુ હર્ષથી તેને તેડવા ગયો, લલિત તેની પાસે પણ આવ્યો નહીં, આથી તે દંપતી વિચારમાં પડી ગયાં. પછી કેટલાએક મધુર શબ્દોથી લલિતને બોલાવા માંડ્યો, તો પણ લલિત કાંઈપણ બોલ્યો નહિ. એટલુંજ નહીં, પણ તેણે પોતાના માતા-પિતાની સામે પણ બેધુ નહીં. આ વખતે પેલા મહાત્માએ લલિતને કહ્યું, “ વત્સ, આમ કેમ કરે છે ? આ તારા માતાપિતા તને પ્રેમથી તેડવા અને બોલાવા આવે છે, તે છતાં તું તેમની પાસે કેમ આવતો નથી ? એ તારા હિતકારી માતાપિતા છે, અને તું તેમનો ઇષ્ટ પુત્ર છે. ” મહાત્માએ આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે લલિત હસતો હસતો મહાત્માની પાસે આવ્યો, અને તેણે પોતાનું મસ્તક નમાવી મહાત્માને પ્રણામ કર્યો. દયાળુ મહાત્માએ એ નિર્દોષ બાળક નામસ્તક ઉપર હાથ મૂક્યો. એથી તે બાળક વધારે ખુશી થઈ કુદવા લાગ્યો, અને તે મહાત્માને વારંવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

લલિતની આવી ચેષ્ટા જોઈ તેના માતાપિતા વધારે આશ્ચર્ય પામી ગયાં, અને તેમણે સંજ્ઞાંત થઈ મહાત્માને પૂછ્યું, “ ભગવન, આ લલિત આવી ચેષ્ટા શામાટે કરતો હશે ? આટલો અસાધ્ય બાળક બાળે સુસ હોય, તેમ કરે છે, તેનું શું કારણ હશે ? આટલી વયના કોઈપણ બાળકો આવી ચેષ્ટા કરતા નથી. આ લલિતનો આત્મા કેવો હશે ? તે આપ મહાનુભાવ અમને સમજાવો. ” સુભાનુ અને સુમતિના આ પ્રશ્નો સાંભળી મહાત્મા વિચારમાં પડ્યા. તેણે જ્ઞાનદ્રષ્ટીથી જોઈને કહ્યું, “ ભદ્ર, આ તમારો લલિત કોઈ પૂર્વનો ઉત્તમ જીવ છે, તે પોતેજ તમારી શંકાનું નિરાકરણ કરશે. ”

મહાત્માએ આ પ્રમાણે કહ્યું. ત્યાંતો લલિત સ્પષ્ટ વાણીથી બોલ્યો—“માતાપિતા, તમે મારી ચિંતા કરતા હતા, પણ હવે તમારી ચિંતા મને થઈ પડી છે. તમારા હૃદયમાં મોહદશા પ્રબળ છે. જો આ મહા-

તમા ન આવ્યા હોત, તો તમને મોહદશા નહારી સ્થિતિમાં લાવી મૂકત, અને મારી દશા વિપરીત થાત. દૈવયોગે સર્વ વાત સારી બની છે. આ મહાત્માના આગમનથી તમારો અને મારો ઉદ્ધાર થયો છે. હવે તમે મને રજા આપો, તો હું આ મહાત્માની સાથે ચાલ્યો જાઉં. ભાવગૃહ અને ભાવકુટુંબનો આશ્રય કરવાની મારી ઈચ્છા છે. આ દ્રવ્યગૃહ અને દ્રવ્યકુટુંબમાં રહેવાની મારી ઈચ્છા નથી. ભાવગૃહ અને ભાવકુટુંબ વિના મારા આત્માનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી.”

આટલું કહી તે બાળકે મહાત્માને કહ્યું, “લગવન્, તમે પરોપકારી આત્મા છો, તમારી મનોવૃત્તિ સદા દુઃખી જીવનો ઉદ્ધાર કરવાને આતુર છે. તમારી પ્રવૃત્તિ પરમાર્થને માટેજ છે. આ દ્રવ્યગૃહ અને દ્રવ્યકુટુંબમાંથી ઉદ્ધાર કરો. તમારો પવિત્ર ઉપદેશ સાંભળી મને જાતિસ્મરણ થયું છે, અને તેના પ્રભાવથી હું આવી સ્પષ્ટ વાણી બોલવાને સમર્થ થયો છું. મને આ સંસારના પાશમાંથી અને મારા દ્રવ્યગૃહ તથા દ્રવ્યકુટુંબમાંથી છોડાવો. તમારા જેવા ઉપકારી આત્મા મારી ઈચ્છા પૂર્ણ કર્યા વિના રહેશે નહીં; એવી મને ખાત્રી છે.” લલિતનાં આવાં વચન સાંભળી મહાત્માએ કહ્યું, “વત્સ, તારી પવિત્ર મનોવૃત્તિ જોઈ હું પ્રસન્ન થયો છું, તારા આત્માનો ઉદ્ધાર નજીક છે. ધાર્મિક અને તાત્વિક પ્રયોગે તારા હૃદયમાં સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. તું અદ્ય સમયમાં આત્મિક ઉન્નતિને સંપાદન કરીશ.”

મહાત્માએ આવાં વચન કહ્યાં, તે સાંભળી લલિત વધારે પ્રસન્ન થયો. તેણે પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું, “લગવન્, જો આપની આજ્ઞા હોય, તો હું મારા દ્રવ્ય માતાપિતાને પ્રતિબોધ આપું.” મહાત્માએ મંદ મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું, “વત્સ, તારા માતાપિતાને પ્રતિબોધ આપ. તારી મધુર વાણી સાંભળી મને અતિશય આનંદ થાય છે.” મહાત્માની આજ્ઞા થવાથી તે બાળક પોતાના માતાપિતાને ઉદ્દેશી નીચે પ્રમાણે બોલ્યો—

“પવિત્ર માતા પિતા, આ અસાર સંસારમાં માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર અને બીજા કુટુંબીઓ સર્વ સ્વાર્થનાં સંબંધી છે. સ્વાર્થને લઈને તેઓ રાગ દ્વેષ ધારણ કરે છે. પરલોકમાં કોઈપણ સહાયકારી થતું નથી. તેથી આ સંસાર સર્વ રીતે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય છે. સંસારનો ત્યાગ કરી ભાવકુટુંબનો આશ્રય કરનાર આત્મા ઉત્તમ ગતિને પામે છે; તે

પવિત્ર કુટુંબમાં શુદ્ધ ઉપયોગરૂપી પિતા છે, ધૃતિરૂપ માતા છે, શીલ વગેરે સદ્ગુણો ખંધુઓ છે, સમતારૂપી સ્ત્રી છે, અને સમક્રિયારૂપી જ્ઞાતિજન છે—એવા ભાવકુટુંબને આશ્રિત થયેલો આત્મા સર્વ બાહ્ય વર્ગનો ત્યાગ કરી ધર્મસંન્યાસી બને છે. એવા ધર્મસંન્યાસિને જે ક્ષાયોપશમિક ધર્મો છે, તે પણ ત્યજવા યોગ્ય છે. કારણ કે, તેવા આત્માને નિર્વિકલ્પ ત્યાગ થયેલો છે, એને તેવા ઉત્તમ ત્યાગને વિષે વિકલ્પ પણ નથી, અને ક્રિયા પણ નથી. જેમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ, પૌદ્ગલિક અને અપૌદ્ગલિક, પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત, સકષાય અને નિઃકષાય અને સાક્ષિલાષ અને નિરક્ષિલાષ વગેરે પ્રકાર રહેલા નથી, તેવો જે ત્યાગ તે નિર્વિકલ્પ ત્યાગ કહેવાય છે. જે અમુક કાળસુધી કાંઈ ત્યાગ કરવાનો નિયમ તે સવિકલ્પ ત્યાગ કહેવાય છે. તે સવિકલ્પ ત્યાગ બાહ્ય ત્યાગ છે, અને નિર્વિકલ્પ ત્યાગ અંતરંગ ત્યાગ છે. નિર્વિકલ્પ ત્યાગવાળો આત્મા સર્વ વિલાવથી નિવૃત્ત થાય છે. તેને વિકલ્પ ક્રિયાનું પ્રયોજન રહેતું નથી. મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારને મૂલથી નિરોધ સ્વભાવને વિષે સ્થાપવો, તે યોગ કહેવાય છે. તે યોગના વ્યાપારનો જેમાં અભાવ છે, એવા શુક્લધ્યાનના ત્રીજા અને ચોથા પાયાવડે સર્વ આત્મ પ્રદેશને નિશ્ચળ કરી અયોગી થવું, તે યોગસંન્યાસ કહેવાય છે. તે યોગસંન્યાસી મન, વચન અને કાય યોગના સર્વ ભેદનો ત્યાગ કરે છે, એટલે તેને આત્માથી પૃથક્ કરે છે. તેથી તેને નિર્ગુણ બ્રહ્મપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તે નિર્ગુણ બ્રહ્મ-આત્માનું રૂપ વસ્તુતાએ ગુણોથી પરિપૂર્ણ થઈને વાદળ રહિત ચંદ્રમંડળની જેમ સ્વતઃ પ્રકાશે છે. હે માતા પિતા, આવો યોગસંન્યાસ એટલે ત્યાગ લઈ આ અસાર સંસારમાંથી મુક્ત થવાની મારી ઈચ્છા છે. તેથી તમે મને રબ્બ આપો, અને મારા તરફના મોહને દૂર કરો. તમારાથી વિયુક્ત થયેલો હું ભાવકુટુંબનો આશ્રયલઈ વિશેષ સુખી થઈશ.”

લલિતનાં આવાં વચન સાંભળી તેના માતાપિતાને શોક ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તેઓએ બાણ્યું કે, ‘આ લલિત આપણા ઘરમાં નહિ રહે’ તેથી તેઓ વિશેષ શોકાતુર થઈ ગયાં. અને લલિતને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં—“વત્સ, અમારા કુટુંબનો તું આધાર છે. તારાથીજ અમે જીવન મેળવીએ છીએ. અમારો સમય તારા સહવાસથીજ પ્રસાર થાય છે. જ્યારે તું આમ ઉદાસી થઈ અમારો ત્યાગ કર, તો પ-

છી અમારું મરણજ શરણુ છે. તારા શિવાય અમે એક ક્ષણુવાર પણ રહી શકવાનાં નથી, અમારા ગૃહાવાસનો પૂર્ણ લાલ તારામાંજ રહેલો છે. વત્સ, અમારા વૃદ્ધ ઉપર દયા લાવી એ વિચાર કરીશ નહિ. અમે તારા તીર્થરૂપ માતાપિતા છીએ. અમારા વચનને અનુસરીશ, તો તારા આત્માનો ઉદ્ધાર થશે. ” આ પ્રમાણે લલિતને કહી તેમણે મહાત્માને કહ્યું, “ મહાનુભાવ, આ બાળકને સમજાવી અમારા મનોરથ પૂર્ણ કરો. એ બાળક જો આગ્રહ કરી આવ્યો જશે, તો અમે દુઃખના મહાસાગરમાં મગ્ન થઈ જઈશું. અમારું જીવન દુઃખમય થઈ જશે, અને અમારી વૃદ્ધાવસ્થા વિપત્તિનું સ્થાન થઈ પડશે. આપ કૃપાળુ મહાત્મા અમારા ઉપર દયા કરો, અને આ અદ્યપમતિ બાળકને સમજાવી અમારા શોકાતુર હૃદયને શાંતિ આપો. ”

મહાત્માએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “ ભદ્ર, તમે નિશ્ચિંત રહો. આ તમારો પુત્ર અત્યારે તમારાથી વિયુક્ત થઈ શકશે નહીં. હજુ તેને સંસારનું ભોગનિક કર્મ બાકી છે. આ વળતે જે તેને બોધ થયો છે. તે તેના પૂર્વકર્મનું ફળ છે. પવિત્ર પૂર્વકર્મના પ્રભાવથી તેને જાતિસ્મરણ થઈ આવ્યું છે. તેની મનોવૃત્તિમાં ત્યાગનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત થઈ ગયું છે, તથાપિ તે તમારા સહવાસમાંથી મુક્ત થઈ શકે તેમ નથી. તેનાં ભોગ્યકર્મો તેને આકર્ષી આ સંસારમાં બળાત્કારે રાખશે. ”

સુભાનુ અને સુમતિને આવાં વચનથી શાંત કરી તે મહાત્માએ લલિતને ઉદ્દેશીને કહ્યું, “ વત્સ, તારા ઉત્તમ વિચારો સાંભળી હું પ્રસન્ન થયો છું, પણ તે તારા વિચારો સાંપ્રતકાળે સફળ થય, તેમ નથી. હજુ તારા મસ્તક ઉપર ભોગનિક કર્મ જાગ્રત છે. જ્યાં-સુધી ભોગ્યકર્મ જાગ્રત હોય, ત્યાંસુધી આત્મા આ સંસારમાંથી મુક્ત થઈ શકે તેમ નથી. ”

મહાત્માએ આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યાં તે બાળક પોતાના પૂર્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ ગયો. તરત તે રૂઢન કરતો તેની માતા સુમતિ પાસે આવ્યો. માતા ઉમંગથી તે અર્ભકને ભેટી હૃદય સાથે દાળવા લાગી. તે જોઈ સુભાનુ પણ હૃદયમાં આનંદ પામી ગયો. બંને દંપતી પુત્રના મોહમાં મગ્ન થઈ ગયાં. તેવામાં ત્યાં આવેલા પેલા મહાત્મા અદૃશ્ય થઈ આવ્યા ગયા. લલિતને તેડી બંને દંપતી ઘરની બાહર આવ્યાં, અને

શોધ કરવા લાગ્યાં, પણ કોઈ ઠેકાણે તે મહાત્માનાં દર્શન થયાં નહિં.

ગુરૂ કહે છે, હે વિનીત શિષ્યો, પછી તે સુભાનુ અને સુમતિ બંને દંપતી પોતાના પુત્ર લલિતને લાડ લડાવતાં ગૃહાવાસમાં રહ્યાં હતાં. કેટલોક કાળ થયા પછી તે બંને દંપતી મૃત્યુ પામી ગયાં, અને લલિત તેના ગૃહનો સ્વામી થયો હતો. લલિત પોતાના માતૃપિતાના આગ્રહથી વિવાહિત થયો હતો, પણ તેના હૃદયમાં વિષય ઉપર અપ્રીતિ હોવાથી તે વિષયાસક્ત થયો ન હતો. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેતાં પણ તે ત્યાગ વૃત્તિથી રહેતો હતો. છેવટે ભોગ્યકર્મ ભોગવી પોતાની સ્ત્રીને પ્રતિજ્ઞાથી તે ચારિત્રનો ભાજન બન્યો હતો. ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પેઢેલાં પણ તે ત્યાગીજ કહેવાતો હતો. કારણ કે, ત્યાગનું યથાર્થ સ્વરૂપ તે સમજતો હતો. છેવટે ત્યાગી લલિત ચારિત્ર ધર્મને પાળી ગુણસ્થાનના આરોહણના ક્રમથી મોક્ષગામી થયો હતો.

હે શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે, ત્યાગનો અર્થ ‘ગૃહ છોડી કાષાય વસ્ત્ર પેહેરી સ્વચ્છંદ પણે વર્તવું, એવો થતો નથી. પણ લલિતે પોતાના માતૃપિતાની આગળ જે જે યોગ સંન્યાસ શિષે કહ્યું હતું, તે ત્યાગનો ખરો અર્થ છે. લલિતની જેમ ગૃહાવાસમાં રહી મન, વચન તથા કાયાના યોગની શુદ્ધિ રાખે, અને વિષય તરફ અનાસક્તિ રાખે, એ ખરેખરો ત્યાગી કહેવાય છે, અને એવા ત્યાગથી આત્મા ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

ગુરૂના મુખથી આ વ્યાખ્યાન સાંભળી યતિ અને ગૃહસ્થ બંને શિષ્યો ઘણો આનંદ પામ્યા હતા, અને તેમણે ગુરૂનો મોટો આભાર માન્યો હતો.

નવત્રિશંત બિંદુ—ક્રિયા.

“ક્રાયોપશમિકે જાવે યા ક્રિયા ક્રિયતે તયા ।
પતિતસ્યાપિ તદ્જાવપ્રવૃદ્ધિર્જાયતે પુનઃ ” ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—“ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જે ક્રિયા કરાય છે, તે ક્રિયાએ કરી પતિત જીવને પણ તેવા ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે.”

ગુણ મુખથી ત્યાગનું સ્વરૂપ અને તે વિષેનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા બંને ગૃહસ્થ અને યતિ શિષ્ય બોલ્યા—મહાનુભાવ, આપે ત્યાગ વિષે જે દૃષ્ટાંત આપી અમને સમજાવ્યું છે, તેથી અમારા

હૃદયમાં ઉત્તમ પ્રકારની ભાવના પ્રગટ થઈ આવી છે. હવે અમને ક્રિયા ઉપર કાંઈ સમજાવો. ક્રિયાનું સ્વરૂપ, તેનું ફળ અને તેની ઉપયોગિતા કેવે પ્રકારે છે ? તે વિષે વિવેચન કરી અમારા સંશયને દૂર કરો.

ગુરૂએ પ્રસન્ન વદને જણાવ્યું—“હું વિનીત શિષ્યો, તમોએ ઘણો દીર્ઘ વિચાર કરી આ પ્રશ્ન કર્યો લાગે છે. ક્રિયામાર્ગનું ખરેખરું સ્વરૂપ જાણવા જેવું છે, અને તેને માટે જોઈ મહાત્માઓએ સાડાં વિવેચન કરેલું છે. તેમાં પ્રથમ ક્રિયા અને જ્ઞાનનો સંબંધ કેવો છે ? તે સમજવું જોઈએ. જ્યાં ક્રિયા ત્યાં જ્ઞાન અને જ્યાં જ્ઞાન ત્યાં ક્રિયા—એમ તેમનો પરસ્પર સંબંધ છે. જો તેમનો પરસ્પર સંબંધ હોય.

તોજ ઉત્તમ પ્રકારની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે શિવાય એકલી ક્રિયાથી કે એકલા જ્ઞાનથી સિદ્ધિ થતી નથી. જો જ્ઞાન હોય, અને ક્રિયા ન હોય, તો તે જ્ઞાન નકામું છે, અને ક્રિયા હોય, અને જ્ઞાન ન હોય, તો તે ક્રિયા નકામી છે. વટેમાર્ગી સારી રીતે રસ્તાને જાણતો હોય, પણ જો તે ગતિ કરે નહિ, તો તે ધારેલા ગામમાં પોહોંચી શકતો નથી. તે વિચારને અનુસરતું એક પદ્ય શ્રીયશો વિજયજી ઉપાધ્યાય લખે છે—

“ ક્રિયાવિરહિતં હંત જ્ઞાનમાત્રમનર્થકમ્ ।

ગતિં વિના પયઙ્ગોઽપિ નામ્નોતિ પુરમિત્સિતમ્ ” ॥ ૧ ॥

“ક્રિયા વગરનું જ્ઞાન નિર્થક છે. રસ્તાને જાણનારો મુસાફર પણ ગતિ કર્યા વિના ઈચ્છિત નગરમાં પહોંચતો નથી.”

વળી ઉપાધ્યાયજી ભાષામાં પણ લખે છે.

“ક્રિયા બિના જ્ઞાન નહિ કબહું,

ક્રિયા જ્ઞાન બિનું નાહિ;

ક્રિયા જ્ઞાન દોઉ મિલત રહતુહેં,

જ્યૈ જલરસ જલ માંહિ.

દીપક પ્રકાશિત હોય, પણ તેલ અને વાટ વગેરેની અપેક્ષા રાખે છે; તેમ જ્ઞાનથી પૂર્ણ એવો આત્મા અનુકૂળ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. જે પુરૂષો ક્રિયાને બાહ્યભાવ જાણીને તેની ઉપેક્ષા કરે છે, તેઓ મુખમાં કોળીયો નાખ્યા વિના તૃપ્તિની ઈચ્છા રાખનારા છે.

હે વિનીત શિષ્યો, તેથી ઉત્તમ કૃણની ઈચ્છા રાખનારા પુરૂષોએ હમેશાં ક્રિયામાર્ગને અનુસરીનેજ પ્રવર્તન કરવું જોઈએ. તે વિષે એક મનોરંજક દૃષ્ટાંત સાંભળવા જેવું છે.

કોઈએક પટેલ ગાડામાં બેસીને મુસાફરીએ જતો હતો. તેની મુસાફરી લાંબી હતી. આગળ જતાં એક વિકટ માર્ગ આવ્યો. તે માર્ગને પ્રસાર કરવાને પટેલે સાવધાનીથી પોતાનું ગાડું હાંકવા માંડ્યું. કેટલીએક મુશ્કેલીઓ તેને નડી તથાપિ તે પટેલે હીંમતથી પોતાનું ગાડું આગળ ચલાવ્યું. થોડે દૂર જતાં એક વિષમ જગ્યા આવી. જેવામાં ગાડું એ વિષમ જગ્યાએ આવ્યું, ત્યાં તેમાંથી એક ચક્ર નીકળી પડ્યું. ચક્ર નીકળતાંજ તે ગાડાના બેલ ચમક્યા, અને રાશ તોડીને નાશી ગયા.

આ વખતે કોઈ બીજો મુસાફર તેને મળ્યો. તેણે પેલા નાશી જતા બળદને પકડી લીધા, અને તે ગાલરા બની ગયેલા પટેલને કેટલીએક મદદ કરી. પટેલ તે બળદને ગાડા સાથે જોડી હાંકવા લાગ્યો, ત્યારે પેલા મુસાફરે હસીને કહ્યું, “ અરે પટેલ, આ તારું ગાડું નહિ ચાલે, કારણકે, આ તેનું એક ચક્ર નીકળી ગયું છે. જ્યારે તે ચક્રને ગાડાની સાથે જોડી દઈશ, ત્યારે આ ગાડું ચાલી શકશે. ” તે મુસાફરનાં આ વચનને માન્ય કરી પટેલે તે ચક્ર ગાડાની સાથે લગાડ્યું, એટલે તે ગાડું સારી રીતે ચાલવા લાગ્યું, અને તેથી તે સુખે કરી પોતાને જ્યાં જવું હતું, તે સ્થાને આવી પોહાંચ્યો.

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવાનું છે કે, જે પટેલ તે જીવ સમજવો, જે ગાડું તે સંયમ સમજવો અને જે બે ચક્ર તે ક્રિયા અને જ્ઞાન સમજવો. જે બળદ તે અનુભવ બાળવો. એટલે ચારિત્રધારી જીવરૂપી પટેલ જ્ઞાન તથા ક્રિયારૂપ બે ચક્રવાળા, અને અનુભવરૂપી બળદની સાથે જોડેલા સંયમરૂપી ગાડામાં બેસીને શિવનગર જાય છે. જે ગાડું વિષમ માર્ગે અટક્યું હતું, તે વિષય, તે સયમનો દોષ સમજવો. જ્યારે દોષ લાગે છે, ત્યારે સંયમને હાનિ થાય છે. જે એક ચક્ર નીકળી પડ્યું હતું, તે ક્રિયા સમજવી. જેમ એક ચક્રથી ગાડું ચાલી શકતું નથી, તેમ એકલા જ્ઞાનથી સંયમમાર્ગ સધાતો નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેની આવશ્યકતા છે. જે પુરૂષે તે પટેલનાં છૂટીને નાશી જતા બળદને પકડ્યા હતા, અને તેને કેટલીક મદદ આપી હતી, તે અનુભવને દર્શાવનાર ગુરૂ સમજવા.

હે શિષ્યો, આ ઉપનય સમજી જેઓ જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેને માન આપી પોતાનો સંયમ સાધે છે, તેઓ સારી રીતે મોક્ષને સંપાદન કરી શકે છે. તેથી ક્રિયા વિના કેવળ જ્ઞાનથી સંયમ માર્ગ સધાતો નથી, એ વાત નિશ્ચયથી બાળી લેવી. સંયમમાર્ગ સાધવાને ક્રિયા અને જ્ઞાન બંનેની આવશ્યકતા છે. હે શિષ્યો, અહિં તમારે એક વાત સારી રીતે સમજવાની છે, જે ક્રિયા છે, તે કેવા ભાવમાં કરવી જોઈએ ? એ વાત પ્રથમ લક્ષમાં લેવાની છે. આત્માના હૃદયસ્થાનમાં વિવિધ પ્રકારના ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ભાવને લઈને ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. સર્વ ભાવમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવ, એ સર્વથી ઉત્તમ છે. તેવા ભાવમાં જે ક્રિયા કરવામાં આવે, તે ક્રિયાથી પતિત જીવને પણ

તેવા ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી ક્ષાયોપશમિક ભાવમાંજ ક્રિયા કરવી જોઈએ. એ ક્રિયા તેવા ભાવને વધારતી જાય છે.

ગૃહસ્થ શિષ્યે વિનયથી કહું, મહાનુભાવ, ક્ષાયોપશમિક ભાવ એટલે શું ? તે મને સમજાવો. આપના આ ચતિ શિષ્ય ચારિત્રના પ્રભાવથી તે વાત જાણુતા હશે, પરંતુ હું તો ગૃહાવાસને લઈને તે વિષે કાંઈપણ સમજતો નથી. માટે કૃપા કરી ક્ષાયોપશમિક ભાવનું યથાર્થ સ્વરૂપ મને સમજાવો જેથી આપનો મારી પર ભારે ઉપકાર થશે.

શિષ્યનાં આ વચન સાંભળી ગુરુ સાનંદવદને બોલ્યા—હે વિનીત ગૃહિશિષ્ય, તે ક્ષાયોપશમિક ભાવને માટે જે પ્રશ્ન કર્યો, તે ઘણુંજ ઉત્તમ પ્રશ્ન છે. જો તે યથાર્થ રીતે જાણવામાં આવે, તો આત્માનો ભારે ઉપકાર થાય છે. સાંભળ—ક્ષાયોપશમિક શબ્દમાં મૂળ ક્ષય અને ઉપશમ એવા બે શબ્દો છે. ક્ષય એટલે ઉદયમાં આવેલાં કર્મને અનુભવવાં—ક્ષયણ કરવાં. અર્થાત્ આત્મ પ્રદેશથી જુદાં કરવાં, અને ઉપશમ એટલે ઉદય નહિ આવેલાં કર્મને શમાવવાં—આ ક્ષય અને ઉપશમ શબ્દનો અર્થ છે. તે જ્ઞાન, દર્શનના આવરણ મોહાંતરાયનો ક્ષાયોપશમ કરવામાં આવે છે. તેવા ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન, ચારિત્ર અને વીર્યના ઉદભાસરૂપ પરિણામમાં વર્તીતો એવો જીવ જે ક્રિયા કરે છે—એટલે ગુરુવંદન—આવશ્યકાદિ ક્રિયા કરે છે, તે ક્રિયા સર્વોત્તમ ગણાય છે. એવી ક્રિયા કરવાથી પતિત માણસના પણ પરિણામ વધે છે. હે શિષ્ય, આ સ્થળે પતિતનો અર્થ બ્રહ્મ સમજવો. એટલે જે જીવ શુભ પરિણામના શિખર ઉપરથી બ્રહ્મ થાય છે—ઢળી પડે છે, તે પતિત કહેવાય છે. એવો પતિત જીવ પણ જો ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ક્રિયા કરે છે, તો તેને પુનઃ સારા પરિણામની પ્રાપ્તિ થાય છે.”

ગુરુનાં આ વચન સાંભળી ગૃહસ્થ શિષ્ય પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—“ભગવન, આપના ઉપદેશથી મને મહાન્ લાભ મળ્યો છે.

ક્ષાયોપશમિક ભાવનો ખરો અર્થ મારા જાણવામાં આવ્યો છે. જે પ્રાણીએ પવિત્ર ભાવને પોતાના હૃદયમાં સ્થાપિત કરે, તે પ્રાણી અનુક્રમે સિદ્ધિપદનો સંપાદક થાય છે. ભગવન, આપની ઉપદેશવાણી ખરેખર મનન કરવા યોગ્ય છે. આપના જેવા દયાળુ ગુરુઓ આ સંસાર સાગરને ઉતરવામાં નાવ સમાન છે.

ચત્વારિંશત્તમ બિંદુ—તૃત્તિ.

“પીત્વા જ્ઞાનામૃતં જીક્ત્વા, ક્રિયાસુરક્ષતાફલમ્ ।

સામ્યતાંબૂદ્ધમાસ્વાદ્ય તૃપ્તિં યાતિ પરાં મુનિઃ ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“ જ્ઞાનરૂપી અમૃતનું પાન કરી, ક્રિયારૂપી કંડુપલતાના ફળનું ભોજન કરી અને તે ઉપર સમતારૂપ તાંબૂલનો સ્વાદ લઈ મુનિ પરમ તૃપ્તિને પામે છે.

તિશિષ્ય—ભગવન, આપે ક્રિયા ઉપર જે દૃષ્ટાંત પૂર્વક ઉપદેશ આપ્યો, તે સાંભળી મને અતિશય આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે. તેને માટે એવા ઉત્તમ પ્રશ્નકરનાર આ તમારા ગૃહસ્થ શિષ્યનો પણ હું આભાર

માનું છું. હવે મારા મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, જે આપની ધૃષ્ટિ હેઠળ, તો હું તે મારી શંકા આપની સમક્ષ પ્રગટ કરું. કારણકે, આપ સર્વ પ્રકારના સંદેહને દૂર કરવા સમર્થ છો.

ગુરુ—પ્રિય શિષ્ય, તારી શંકા ખુશીથી પ્રગટ કર. હું યથામતિ તેનું નિરાકરણ કરવાને પ્રયત્ન કરીશ.

યતિશિષ્ય—મહાનુભાવ, એક વખતે આપના ઓચ્છ્યાનમાં આપની ઉપદેશ વાણી સાંભળવાને હું આવ્યો હતો. તે વખતે ઉપદેશની વાર્તામાં આપે એવું જણાવ્યું હતું કે, “ જ્ઞાની પુરૂષને ચિરકાળ ટકે એવી અવિનશ્વર તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ” આપના મુખમાંથી

આ વાક્યો સાંભળી તે વખતે મને મારા હૃદયમાં અનેક વિચાર થવા લાગ્યા, પણ આપની આગળ ઉપદેશવાણી સાંભળવાની ઇચ્છાથી તે વખતે મારા હૃદયને તે વિચારમાંથી મુક્ત કરી આપનો ઉપદેશ સાંભળવામાં તટ્પ્રીત કર્યું હતું. હે મહાનુભાવ, આપનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયા પછી હું ઉઠીને આપણી આહાર વિગેરે ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયો, અને તેથી એ વાત તે વખતે ભૂલી ગયો. પણ પાછળથી મને તે વાત યાદ આવી હતી. એક વખતે સાયંકાળનું પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી કેટલીએક રાત્રિ જતાં સ્વાધ્યાય ધ્યાનથી નિવૃત્ત થઈ હું સંતારા ઉપર શયન કરવાને આવ્યો. શયન વખતની ક્રિયા કરી નિદ્રાના પ્રમાદમાં આત્માને પાડવાને તત્પર થયો, તેજ વખતે આપના વ્યાખ્યાન વખતે સાંભળેલું પેલું વાક્ય મારા સ્મરણમાં આવ્યું. મને વિચાર થયો કે, “ ગુરૂએ વ્યાખ્યાનમાં જે જ્ઞાની પુરૂષની તૃપ્તિની વાત કહી હતી, તે કેવી તૃપ્તિ હશે ? ચિરકાળ ટકે એવી અવિનશ્વર તૃપ્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થતી હશે ? તે આહારિક દ્રવ્યતૃપ્તિ હશે ? કે અંતરંગની ભાવતૃપ્તિ હશે ? આહારિક દ્રવ્યતૃપ્તિ તો તે નહીંજ હોય, કારણકે તે તૃપ્તિ ટકી શકતી નથી. તે કોઈપણ લોકોત્તર ભાવતૃપ્તિ હોવી જોઈએ. ” આમ વિચાર કરતો કરતો હું ચિરકાળે નિદ્રાને આધીન થઈ ગયો હતો. પછી તે વાતનું મને વિસ્મરણ થયું કે, પુનઃ આજસુધી તે મારે વિચાર પ્રગટ થયોજ નહીં. તે દિવસની પ્રમાદરૂપ ગાઢ નિદ્રાએ મને મારો તે સદ્વિચાર ભલાવી દીધો હતો. હે સ્વામી, આજે મારા પુણ્યયોગે મારા હૃદયમાં એ વિચાર અચાનક સ્ફુરી આવ્યો છે. માટે હું આપની સમક્ષ મારી તે શંકા પ્રગટ કરું છું, તે આપ કૃપા કરી સાંભળો. મને પૂર્ણ આશા છે કે, આપ મારી આ શંકાને નિરસ્ત કરી મને નિઃશંકપણાના આનંદનો અનુભવ કરાવશો.

યતિશિષ્યનાં આ વચનો સાંભળી તે શાંતમૂર્તિ ગુરૂ પ્રસન્ન થઈ ગયા, અને તેઓ મેઘના જેવી ગંભીર વાણીથી બોલ્યા—“ હે વિનીત શિષ્ય, તે ઘણાજ ઉત્તમ પ્રશ્ન કર્યો છે. પરંતુ તૃપ્તિનું સ્વરૂપ બહુવાથી તારા આત્માને ઘણાજ આનંદ ઉત્પન્ન થશે.

“ આ જગત્માં તૃપ્તિનો અર્થ તૃપ્ત થવું, એટલે ઈચ્છિત વસ્તુના લાભથી પૂર્ણ થઈ સંતુષ્ટ થવું, એવો યોગ્ય છે. એ તૃપ્તિ દ્રવ્ય અને ભાવ—એવા પ્રકારે છે. આ લોકના મુદ્ગાગ્રિક પદાર્થો મેળવીને સંતુષ્ટ

થવું, એ દ્રવ્ય તૃપ્તિ કહેવાય છે. એ તૃપ્તિ વિષયસુખથી મેળવી શકાય છે, અને તે ચિરકાળ ટકી શકતી નથી. તે સાથે તે ક્ષણિક સુખને આપનારી તથા પરિણામે પાપબંધને કરનારી છે. જે બીજી ભાવતૃપ્તિ છે, તે પરવસ્તુની સાથે સંબંધ ધરાવતી નથી, તે આત્માની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેથી તે ચિરકાળ ટકી શકે છે, અને આત્મિક અનુભવથી તે મેળવી શકાય છે. અને પરમ તૃપ્તિ પુણ્યબંધને કરનારી અને આત્માને સુખદાત્રી છે. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત સાંભળવા જેવું છે.

વિજયપુર નગરમાં ચિત્રચંદ્ર નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે ઘણો સંપત્તિવાળો હતો. તેને પ્રમુદા નામે એક સ્ત્રી હતી, અને ન દ્વં નામે પુત્ર હતો. ચિત્રચંદ્ર પોતાના ગૃહસ્થાવાસમાં સારીરીતે સુખી હતો. તે હમેશાં ખાનપાનનો શોખી હતો. તેના વૈભવસંપન્ન ઘરમાં પ્રતિદિન વિવિધ પ્રકારની રસવતી બનતી હતી. નવા નવા ખાનપાન કરી તે પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરતો હતો. તે હમેશાં ચાર પાંચવાર જમતો અને દરેક વખતે જુદાજુદા પકવાન અને મશાલાદાર શાકલાલ કરાવતો અને તેના રસમાં તદ્દીન રહેતો હતો.

ચિત્રચંદ્રને ખાનપાનમાં આવો શોખીન બાણી વિજયપુરની પ્રજા તેને લોજનરસિક કહેતી હતી. લોજનના રસમાં તદ્દીન રહેનારા ચિત્રચંદ્રને ધર્મ ઉપર પ્રીતિ ન હતી. ધર્મ, પુણ્ય, દાન, પરોપકાર, જપ, અને તપ—એ બધું ખાનપાનમાંજ તે સમજતો હતો. તે ઘણીવાર કહેતો હતો કે, “આ જગતમાં ખાવાને માટેજ મનુષ્યાવતાર છે, ઉદરને તૃપ્તિ આપવી એના જેવો ધર્મ, પુણ્ય અને પરોપકાર નથી.” આ પ્રમાણે કહી તે પોતાના મિત્રોને અને સહવાસીઓને બોધ આપતો હતો. ઉપવાસ કરી વ્રત તપ આચરવાં તે તેને વિરુદ્ધ લાગતાં ન માનતો. એકાસણું કે ઉપવાસ કરી આત્માને કષ્ટ આપવું એ વાત તેને ધૃષ્ટ લાગતી હતી.

આપ સર્વે—ચિત્રચંદ્રની વિચિત્રતા જોઈ દરેક આસ્તિક મનુષ્યો તે-
તિ તેનું નિરાકરણ કરતા હતા. તેને બુદ્ધિશીલ અથવા નાસ્તિક ક-
યતિશિષ્ય—.

આપની ઉપદેશ વાણી સંસ્કારમાં કોઈ એક જ્ઞાની મુનિ આવી ચડયા. દેશની વાર્તામાં આપે એવું જ ચારિત્રધારી પવિત્ર મુનિ હતા. તેઓને કાળ ટકે એવી અવિનશ્વર તૃપ્તિ પ્રાપ્તિ તેને વંદના કરવાને આવ-

વા લાંગી. આ વખતે તે લોજનરસિક ચિત્રચંદ્ર પણ તે સર્વની સાથે આવ્યો. વિદ્વાન્ અને જ્ઞાનીમુનિએ ધર્મની દેશના આપવા માંડી. જ્યાં થોડી દેશના આપી, ત્યાં પેલો ચિત્રચંદ્ર બેઠો થયો. ધર્મના વ્યાખ્યાનમાં વચ્ચે બોલવું કે બેઠું થવું, એ અનુચિત ગણાય છે. આથી ત્યાં બેઠેલા સંઘપતિએ આક્ષેપથી કહ્યું, “ભાઈ ચિત્રચંદ્ર બેશી બાઓ. વ્યાખ્યાન ચાલતું હોય, તે વખતે ઉઠીને ચાલવું, તે અનુચિત ગણાય છે, અને તેથી ગુરૂ તથા સંઘની મર્યાદા તૂટી જાય છે.” સંઘના આગેવાનના આવા શબ્દો સાંભળી નાસ્તિક શિરોમણિ ચિત્રચંદ્ર બોલ્યો—

“શેઠજી, મારાથી ક્ષણવાર પણ બેશી શકાય તેમ નથી. મારે લોજનનો સમય થયો છે. આ મુનિના વ્યાખ્યાનથી કાંઈ ઉદરને તૃપ્તિ થતી નથી. આ જગતમાં ખરેખરી તૃપ્તિ આપનાર લોજન છે. ધર્મોપદેશ આપનારા આ મુનિઓ પણ મિષ્ટાન્ન લોજન મળવાથી ખુશી થાય છે; તો આપણુ ગૃહસ્થો શા માટે ન થઈએ? જેઓ વ્રત ઉપવાસ કરી ખાનપાનનો ત્યાગ કરે છે, તેઓ ખરેખરા વંચિત થાય છે. માટે હું તો હવે ક્ષણમાત્ર પણ રોકાવાનો નથી. મારા ઉદરને જ્યાંસુધી તૃપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી મને હૃદયમાં શાંતિ વળે નહિ. ચિત્રચંદ્રનાં આવાં વચન સાંભળી તે સંઘપતિ કાંઈપણ બોલ્યો નહિ. પણ હયાળુ મુનિ તેનાં એવાં વચનો સાંભળી વિચારમાં પડયા. “અહો! આ જીવ ખરેખરો રસના ઈંદ્રિયના વિષયમાં આસક્ત લાગે છે. તેની મનોવૃત્તિને ઉપદેશદ્વારા સન્માર્ગે પ્રેરવાથી એક આત્માનો મહાન્ ઉપકાર થશે.” આવું વિચારી તે મહાત્મા મુનિ બોલ્યો—“શ્રાવક ચિત્રચંદ્ર, જે તૃપ્તિને માટે તમે ઉતાવળ કરી ઘેર જવા ઈચ્છા રાખો છો, તે તૃપ્તિના કરતાં વિશેષ તૃપ્તિ મળે તો તમે પ્રસન્ન થાઓ કે નહિ?” ચિત્રચંદ્ર શાંત થઈને બોલ્યો, “મહારાજ, તેવી તૃપ્તિ આ સ્થળે શી રીતે મળે? અહિં કાંઈ વિવિધ પ્રકારના લોજનનો યોગ નથી. જ્યાંસુધી લોજનના પદાર્થો મારા ઉદરમાં પડે નહિ, ત્યાંસુધી મને શી રીતે વિશેષ તૃપ્તિ મળે?” મુનિરાજે કહ્યું, “ભદ્ર, ક્ષણવાર મનને સ્વસ્થ કરી બેશો, તો તમને ઉત્તમ પ્રકારની તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થશે.” મુનિનાં આવાં વચનો સાંભળી ચિત્રચંદ્ર તૃપ્તિની આશાથી બેઠો. એટલે મુનિએ તેને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો—ભદ્ર, તમે લોજન વગેરેથી તૃપ્તિ પામવાની ઈચ્છા રાખો છો, તે તૃપ્તિ ક્ષણિક અને પરિણામે દુઃખદાયક

છે. કારણકે, ભોજનની અંદર જે પદાર્થો આવે છે, તે ઇંદ્રિયોને વિકાર ઉત્પન્ન કરનારા છે. અને કોઈવાર તે રોગના કારણભૂત પણ થાય છે. અતિશય માદક પદાર્થો ખાવાથી અણર્થુ રહે છે, અને તેમાંથી જ્વર તથા રૂધિર વિકારના અનેક રોગો ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. અને વખતે અતિસાર થઈ મરણ પણ થઈ જાય છે. જે પદાર્થો તમે સ્વાદથી જમો છો, તે પદાર્થો તમારા ઉદરમાં ચિરકાળ ટકતા નથી. બીજે દિવસે તે વિષ્ટાક્રમે ખાહેર નીકળી જાય છે, અને પાછી તેવીને તેવી અતૃપ્તિ રાખે છે. તમે દિવસમાં ગમે તેટલીવાર સ્વાદિષ્ટ ભોજન લ્યો, તોપણ તે ક્ષણવારે જીર્ણ થઈ જાય છે. એટલે પાછી બળવાન ક્રુધા લાગે છે. તેથી તે ભોજનની તૃપ્તિ શાશ્વત નથી. તે તો માત્ર ભોજ્ય પદાર્થના પર પુદ્ગલથી ઉત્પન્ન થયેલી ક્ષણિક તૃપ્તિ છે. આવી ક્ષણિક દ્રવ્યતૃપ્તિને મેળવી રાજી થવું, એ મોટામાં મોટું અજ્ઞાન છે. ઉત્તમ પુરૂષો કદિપણ તેવી ક્ષુદ્ર તૃપ્તિને તૃપ્તિ કહેતા નથી, પણ તેને અતૃપ્તિ કહે છે.

લદ્ર, હવે ખરી તૃપ્તિ કઈ કહેવાય? એ વાત તમારે ધ્યાનથી મનન કરવાની છે, તે સાંભળો. જો તે ખરી તૃપ્તિનું સ્વરૂપ તમારા જાણવામાં આવશે, તો પછી એ ક્ષણિક દ્રવ્યતૃપ્તિ તમને જરાપણ રૂચિકર લાગશે નહિ. માટે ખરી તૃપ્તિનું સ્વરૂપ કેવું છે? તે તમે સાંભળો— જૈન શાસ્ત્રકારો મનની સ્વસ્થતાને શાંતિ કહે છે. એટલે જ્યારે માણસનું મન કોઈ જાતની ઉપાધિથી મુક્ત હોય, તેમાં કોઈ જાતની ચિંતા ઉત્પન્ન થતી ન હોય, તે શાંતિ કહેવાય છે. એવી શાંતિ મેળવવાને શાંતરસની જરૂર છે. એ શાંતરસનો સ્વાદ અદ્ભુત છે. જ્યારે એ શાંતરસનો સ્વાદ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે માણસને જે તૃપ્તિ થાય છે, તે અતીંદ્રિય છે. અર્થાત્ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ન આવે તેવી છે. આવી તૃપ્તિ ચિરકાળ ટકે છે, અને તેનાથી મનુષ્ય અદ્ભુત આનંદનો અનુભવ કરે છે. તેવી તૃપ્તિ જિહ્વા ઇંદ્રિયને ષટ્તરસનો સ્વાદ ચખાડો, તોપણ શાંતરસના જેવો સ્વાદ તેને પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણકે, શાંતરસના સ્વાદમાં સ્વભાવને અનુસરનારી અને નિર્વેદસ્થાથી એવી જીવની પરિણતિ છે. વળી આ સંસારમાં જેટલી અભિમાનને લઈને તૃપ્તિ છે, તે બધી સ્વમાની જેમ મિથ્યા છે. જે આત્મવીર્યના વિપાકથી પ્રાંતિવગરની તૃપ્તિ છે, તેજ ખરેખરી તૃપ્તિ છે. સંસારની જે

તૃપ્તિ માનવામાં આવે છે. તે કર્મોના ઉદયથી જન્મ વગેરેમાં થતી મોહોદયની સાથે મિશ્રિત એવી ‘આ હું અને માઈ’ એવા અભિમાનની મિથ્યા તૃપ્તિ છે. જે મનની કલ્પનાથી ખરી માનેલી પ્રાંતિરૂપ તૃપ્તિ છે. જ્યારે આત્મવીર્ય એટલે જીવની સહજ શક્તિનો ઉદભાસ થાય ત્યારે જે ભ્રમરહિત તૃપ્તિ થાય છે, તેજ ખરેખરી તૃપ્તિ છે. હે ચિત્રચંદ્ર, તું તારા મનમાં ભોજન વગેરેથી જે તૃપ્તિ માને છે, તે પ્રાંતિરૂપ તૃપ્તિ છે. એમ નિશ્ચયથી જાણજે. જે જ્ઞાની પુરૂષ છે, તે કદિપણ તેવી તૃપ્તિને ધૃચ્છતા નથી. એક વખતે કોઈ મહાત્મા મુનિ ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષા લેવા ગયા. તે ઘનાઢ્ય ગૃહસ્થે વિવિધ પ્રકારની ભિક્ષા તેમને ઠોડારવાને હાજર કરી. તે વખતે તે મહાત્માએ તેમાંથી જે નીરસ અને વિકૃતિ વગરના પદાર્થો હતા, તે ગ્રહણ કર્યાં, અને બાકીના પદાર્થો ગ્રહણ કર્યાં નહિ. તેથી પેલા આસ્તિક શ્રાવકના મનમાં ખેદ થયો, તેણે મનમાં કચવાઈને કહ્યું, “મુનિરાજ, આવા આવા ઉત્તમ તૃપ્તિકારક પદાર્થોના આપ ત્યાગ કરો છો, તે ઠીક નહિ; તેથી મને ખેદ થાય છે. જો આપે મારાં તે તૃપ્તિકારક મિષ્ટાન્ન વોહાર્યાં હોત, તો મને વિશેષ સંતોષ થાત.” તે ગૃહસ્થનાં આવાં અસંતોષ ભરેલાં વચનો સાંભળી જ્ઞાનીમુનિ બીજું કંઈ બોલ્યા નહિ, પણ તેમણે માત્ર નીચેના એકજ શ્લોક કહ્યો—

“ પુદ્ગલૈઃ પુદ્ગલાસ્તૃપ્તિં, યાન્ત્યાત્મા પુનરાત્મના

પરતૃપ્તિસમારોપો, જ્ઞાનિનસ્તન્ન યુજ્યતે ” ॥૧॥

આ શ્લોક સાંભળી તે ગૃહસ્થે મુનિ મહારાજને પૂછ્યું, મહારાજ, એ શ્લોકનો અર્થ મને સમજાવો. મુનિ બોલ્યા—“ ભદ્ર, એ શ્લોકનો સંક્ષિપ્ત અર્થ તો એટલો છે કે “પુદ્ગલોથી પુદ્ગલો તૃપ્તિ પામે છે, અને આત્મા આત્માથી તૃપ્તિ પામે છે. માટે પરતૃપ્તિનો સમારોપ જ્ઞાની પુરૂષને ઘટતો નથી.” પણ તેનો વિશેષાર્થ એવો છે કે, દેહ, ઇન્દ્રિય, મન વિગેરે મૂર્તિમાન પદાર્થો પુદ્ગલજન્ય છે. તે પદાર્થો આહાર, વસ્ત્ર, અલંકાર વગેરે પુદ્ગલોથી તૃપ્તિ પામે છે. કારણકે, તે બધા પુદ્ગલોનો ધર્મ સમાન છે. પરંતુ જે આત્મા—જીવ છે, તે અનિચ્છા વગેરે પોતાના સ્વભાવથી તૃપ્ત થાય છે, પુદ્ગલોથી તૃપ્ત થતો નથી. કારણ કે, આત્માનો ધર્મ પુદ્ગલોના ધર્મથી વિલક્ષણ છે. આવી રીતે વસ્તુસ્વભાવને જાણનારા જ્ઞાનીને પરંવસ્તુ જનિત

તૃપ્તિનો ઉપચાર ઘટતો નથી. કારણ કે, તે સમજે છે કે, આત્મધર્મ અને પુદ્ગલ ધર્મ જુદાજુદા છે, તેથી વિધર્મમાં તૃપ્તિનું સુખ માનવું, એ બુદ્ધિનો વિપર્યાસ છે. ” મુનિનાં આવાં બોધક વચ્ચેના સાંભળી તે ગૃહસ્થ પ્રતિબુદ્ધ થઈ ગયો, અને તેણે ત્યારથી પોતાના આહારમાં પણ કેટલોએક નિયમ ગ્રહણ કર્યો હતો.

હે ચિત્રચંદ્ર, તેથી તમારે પણ એ બોધ ગ્રહણ કરવો કે, જેથી તમારી ષટ્સ લોજન ઉપરની આસક્તિ ઓછી થઈ જશે. જે લોકો સર્વ પ્રધાન, નિર્વિકાર, અનંત, વિજ્ઞાનધન શુદ્ધ ચૈતન્યને વિષે રહેલી તૃપ્તિને જાણતા નથી, તે લોકો મધુર, ઘૃત, શાક અને ગોરસની તૃપ્તિને માને છે. પણ જેઓને એ પરમતૃપ્તિનો અનુભવ છે, તેઓ કદિ પણ એ ક્ષણિક તૃપ્તિને માન આપતા નથી.

હે શ્રાવક, વળી પુદ્ગલની તૃપ્તિ અને આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનની તૃપ્તિના ક્ષણમાં ઘણો તફાવત છે. જે જીવ પુદ્ગળથી તૃપ્તિ માની તૃપ્ત થાય છે, તે જીવને વિષયની ઉર્મિરૂપ વિષના ઉદ્દગાર આવે છે, અને જ્ઞાનથી તૃપ્ત થયેલા જીવને શુભ ધ્યાન—શુભ વિચારરૂપી અમૃતના ઉદ્દગાર આવે છે. વળી ખરી રીતે જોતાં પુદ્ગલની તૃપ્તિ પૂર્ણતાને પામતી નથી. શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ પુદ્ગલે કરી પરણિત થયેલા તેથી તૃપ્ત થતા નથી. તેઓ ભોગમાં સદા તૃષ્ણાતુર રહે છે, તેને શબ્દાદિ વિષયભોગની ઉર્મિઓ સદા ઉઠ્યા કરે છે, તેનું ક્ષણ છેવટે દુઃખમય દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ જેઓ જ્ઞાનથી એટલે યથાર્થ સ્વરૂપના બોધથી તૃપ્ત થયેલા છે, તેને ધર્મ, શુભધ્યાન રૂપ અમૃતના ઉદ્દગાર આવે છે, અને તેનું ક્ષણ સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હે ચિત્રચંદ્ર, આ વિષે તું પૂર્ણ વિચાર કરીશ, એટલે તારા હૃદયમાં તને તૃપ્તિના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ આવશે. તે વિષે એક બીજું દૃષ્ટાંત સાંભળવા જેવું અને મનન કરવા જેવું છે, તે તું સાવધાન થઈને સાંભળ—

વારાણસી નગરીમાં તારા જેવી પ્રકૃતિવાળો મધુરશર્મા નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે ભિક્ષુકૃત્તિથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હતો. તેના ઘરની સ્થિતિ ગરીબ હતી; તે હમેશાં ભિક્ષા માગવા જતો; તે પ્રસંગે જો કોઈ સ્થળે બ્રહ્મલોજ થતો હોય, તો તે સ્થળે જમવાને જોશી જતો હતો. પરાત્ન ઉપર તેની ઘણી પ્રીતિ હતી. કોઈ કોઈ વાર

તો તે આમંત્રણ વગર લોજન કરવા જતો અને બીજા પ્રાદ્ધણોની સાથે છૂપી રીતે પંક્તિમાં બેસી જતો હતો. વારાણસી તીર્થનું સ્થળ હોવાથી ઘણા વિદેશી મિથ્યાત્વીઓ ત્યાં તીર્થયાત્રા કરવાને આવતા, અને બ્રહ્મલોજમાં પુણ્ય માની અનેક પ્રાદ્ધણોને જમાડતા હતા. તેથી મધુરશર્માને હુમેશાં નવનવા લોજનનો લાલ મળતો હતો.

તે બુબુક્ષિત મધુરશર્માને પાર્વતી નામે એક સ્ત્રી હતી. તે પ્રાદ્ધણોના આચારમાં પ્રવીણ અને તે પ્રમાણે વર્તનારી હતી. તેથી પોતાનો પતિ જ્યાં ત્યાં આમંત્રણ વગર જમવા જાય, તે તેણીને રૂચિ કર ન હતું. તે હુમેશાં પોતાના પતિને પ્રાર્થના કરી સમજાવતી, પણ તે ભિક્ષુક પ્રાદ્ધણ સમજતો નહીં.

એક વખતે વારાણસીના પ્રાદ્ધણોનો મોટો સમાજ એકઠો થયો. અને તેમાં એ મધુરશર્મા પ્રાદ્ધણની ચર્ચા ચાલી. તેઓમાંથી એક જણે જણાવ્યું કે, “આમંત્રણ વગર લોજન કરવા જનારો મધુરશર્મા આપણી તમામ પ્રાદ્ધણ કોમની નિંદા કરાવે છે. પરદેશી યજમાનો તેનું આચરણ જોઈ એમ કહે છે કે, વારાણસી તીર્થના પ્રાદ્ધણો બુબુક્ષિત અને બ્રહ્મચાર છે; તેથી આપણે મધુરશર્માને આપણી જ્ઞાતિ બહાર મૂકવો જોઈએ.” તે પ્રાદ્ધણનાં આવાં વચન સાંભળી સર્વ પ્રદ્ધસમાજે તેના વિચારને અનુમોદન આપ્યું. અને પછી તેમણે મધુરશર્માને બોલાવી જણાવ્યું કે, “આજથી તને વારાણસીના પ્રાદ્ધણોની જ્ઞાતિથી બહાર મૂકવામાં આવે છે. કોઈપણ પ્રાદ્ધણ તારો સંસર્ગ કરશે નહીં.” આ પ્રમાણે મધુરશર્માને જ્ઞાતિનો તિરસ્કાર થયો, તોપણ તેણે પોતાની કુટેવ છોડી નહિ. જ્યાં બ્રહ્મલોજ થતો હોય, ત્યાં તે આમંત્રણ વગર જતો અને દૂર બેસીને જમતો હતો.

તેની સ્ત્રી પાર્વતીના બહુવામાં આ વાત આવવાથી તેણીએ પોતાના પતિને કહ્યું, “સ્વામી, તમને જ્ઞાતિનો મહાન્ તિરસ્કાર થયો, તોપણ તમે તમારી કુટેવ છોડતા નથી, એ ઘણી દીલગીરીની વાત કહેવાય. આ તમારી રસના ઇન્દ્રિયની લોલુપતા તમને પ્રાદ્ધણ ધર્મથી બ્રષ્ટ કરશે, અને તમારો કોઈપણ સંબંધ રાખશે નહીં.” સ્ત્રીનાં આ વચનોએ પણ તેના હૃદયમાં જરાપણ અસર કરી નહીં. તે તો હુમેશાં તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરવા લાગ્યો.

એક વખતે વારાણસીના રાજાએ પોતાના કોઈ માંગલિક પ્રસ-

ગે મોઠો બ્રહ્મલોજ કર્યો. અને તેમાં વારાણસીના સર્વ બ્રાહ્મણોને લોજનને માટે આમંત્રણ આપ્યું. જ્યારે બ્રાહ્મણો એકઠા થઈ પંક્તિએ જમવા બેઠા, તે વખતે મધુરશર્મા પણ દૂર આવી જમવા બેઠો. તેને દૂર જમતો રાજાએ પોતાના મેહેલ ઉપરથી જોયો. તત્કાળ રાજાએ નીચે આવી કેટલાએક બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું કે, આ બ્રાહ્મણ શામાટે દૂર બેસી જમે છે? બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ મહારાજા, તે બ્રાહ્મણ બુદ્ધક્ષિત થઈ દરેક બ્રહ્મલોજમાં આમંત્રણ વગર જમવા જાય છે. તેથી અમારે તેને જ્ઞાતિ બહાર મૂક્યો છે.” આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોના કહેવાથી રાજાના મનમાં રોષ ઉત્પન્ન થયો. તેણે તરત હુકમ કર્યો કે, “તેવો બુદ્ધક્ષિત બ્રાહ્મણ મારા રાજ્યમાં ન હોવો જોઈએ, માટે તેને મારા રાજ્યની હદ બાહર કાઢી મૂકો.” રાજાને આવો હુકમ થતાંજ તે બ્રાહ્મણને રાજાના સેવકોએ જમતાંજમતાં ઉઠાડી કાઢી મૂક્યો. તે બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રીને સાથે લેવા ઘર આવ્યો. તેણે વારાણસીના રાજ્યની હદપાર કવાની વાત પોતાની સ્ત્રીને જણાવી, એટલે તે સ્ત્રી રૂદ્ધન કરતી રાજા પાસે આવી. અને પોતાના પતિને ક્ષમા આપવાની પ્રાર્થના કરવા લાગી. પાર્વતીની પ્રાર્થના અને રૂદ્ધન જોઈ રાજાને દયા ઉપજી. પછી મધુરશર્માને હુમેશાં ઘરમાં પૂરી રાખવાની શરત કરી રાજાએ તેને છોડી મૂક્યો. અને તેના કુટુંબનું ભરણપોષણ થાય, તેટલું અન્ન આપવાનું રાજાએ કબૂલ કર્યું.

હું ચિત્રચંદ્ર, પછી તે મધુરશર્મા બ્રાહ્મણને તેના ઘરમાં પૂરવા માં આવ્યો, અને તેની તપાસ રાખવાને વારંવાર વારા ફરતી રાજાના તો આવ્યા કરતા હતા.

એવી રીતે કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી એક વખતે તે બ્રાહ્મણ પોતાના ઘરમાં પૂરાઈને બેઠો હતો. અને પોતાના બુદ્ધક્ષિતપણાના સ્વભાવની નિંદા કરતો હતો, તેવામાં ઘરની પાછળથી નીચેનો શ્લોક તેના સાંભળવામાં આવ્યો—

“સુખિનો વિષયાતૃપ્તા નેદ્રોપેન્દ્રાદયોઽપ્યહો ।

જિહ્વોકઃ સુખી લોકે જ્ઞાનતૃપ્તો નિરંજનઃ ” ॥ ૧ ॥

આ શ્લોક સાંભળતાં તે બ્રાહ્મણના હૃદયમાં સુવિચાર પ્રગટ થઈ ગયો. તે સંસ્કૃત ભાષાને જાણનારો હોવાથી તે શ્લોકનો ભાવાર્થ સ્વ-

મજી ગયો હતો. તત્કાળ તે પોતાની સ્ત્રી પાર્વતીને પૂછી ધરની બા-
હોર આવ્યો. ત્યાં એક પ્રાઠ વયનો પુરૂષ તેના જોવામાં આવ્યો. તેણે
આવી, તે પુરૂષને નમસ્કાર કર્યો. પછી પૂછ્યું, “ભદ્ર, આપ કોણ
છો?” તેણે ઉત્તર આપ્યો—“હું શ્રાવક છું, અને આ શ્રીપાર્શ્વનાથ
પ્રભુની જન્મભૂમિરૂપ વારાણસી નગરીમાં તીર્થયાત્રા કરવા આવ્યો
છું.” “તમે જે પ્રલોક હમણાં બોલ્યા હતા, તે કયા શાસ્ત્રનો છે?” મ-
ધુરશર્માએ ઇંતેજારીથી પૂછ્યું. તે શ્રાવક બોલ્યો—અમારા મહાન
આચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે રચેલા અષ્ટકજનો એ પ્રલોક છે.
“તમને એ પ્રલોક અત્યારે યાદ આવવાનું શું કારણ હતું?” શ્રાવકે
ઉત્તર આપ્યો—“વિપ્ર, જ્યારે જ્યારે મારી વૃત્તિમાં કોઈ જાતની ઈ-
ચ્છા થાય, ત્યારે હું તે પ્રલોક બોલી, મારી ઈચ્છાને દબાવી નાખું
છું.” મધુરશર્માએ પૂછ્યું, “અત્યારે તમારા હૃદયમાં કેવી ઈચ્છા
ઉત્પન્ન થઈ હતી?” શ્રાવક સત્ય વચન બોલ્યો—“હું માર્ગમાં આ-
લ્યો જતો હતો, તે વખતે વિવિધ પ્રકારના પંથવાજ્ઞથી ભરેલી એક
મીઠાઈની દુકાન મારા જોવામાં આવી. તે જોઈ, મારી જીભમાં ત-
ળવળાટ થવા માંડ્યો. પછી તરતજ એ પ્રલોક બોલી, મેં મારી ઈ-
ચ્છાને વિનષ્ટ કરી નાખી.” તે શ્રાવકનાં આવાં વચન સાંભળી મધુર-
શર્માના હૃદયમાં ઘણી અસર થઈ ગઈ. તત્કાળ પોતાની રસના ઇંદ્રિ-
યની લોહપત્રાને તેણે વશ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. પછી તે મ-
ધુરશર્માએ તે પ્રલોકનો યથાર્થ અર્થ જાણવાને તે શ્રાવકને પ્રશ્ન કર્યો,
તે ઉપરથી તે શ્રાવકે તે પ્રલોકનું સારી રીતે વિવેચન કહી સં-
ભળાવ્યું હતું.

મુનિના મુખથી આ પ્રમાણે ઉપદેશ સાંભળી ચિત્રચંદ્રના હૃદ-
યમાં સારી અસર થઈ ગઈ. તેણે તત્કાળ રસના ઇંદ્રિયને લગતા કેટ-
લાએક નિયમ લીધા. પછી તેણે મુનિને પ્રશ્ન કર્યો કે, “શુરૂ મહારાજ,
આપે મધુરશર્માના દૃષ્ટાંતમાં જે પ્રલોક કહ્યો હતો, તેનો મને સવિસ્તર
અર્થ સમજાવો. ચિત્રચંદ્રનો આ પ્રશ્ન સાંભળી મુનિ મહારાજ બોલ્યા—
ભદ્ર, તે પ્રલોકનો અર્થ કહું, તે સાંભલ—“ઈંદ્ર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ
વગેરે મોટી સમૃદ્ધિવાળા પુરૂષો શબ્દાદિ વિષયોમાં અતૃપ્ત રહે છે;
તેથી તેઓ સુખી નથી. પણ જે સ્વપર ધર્મને જાણવાથી તૃપ્ત છે,
એટલે જેના સર્વ અભિલાષ નિવૃત્ત થઈ ગયા છે, તેમજ જે નિરંજન

એટલે ઇષ્ટ, અનિષ્ટ, સંકટપ, પ્રતિબંધરૂપ અંજનથી રહિત છે, એવા એક ભિક્ષુ મુનિજ સુખી છે.”

આ અર્થ સાંભળતાં તેના હૃદય ઉપર વિશેષ અસર થઈ ગઈ. તત્કાળ તેણે તે મુનિનો ઉપકાર માન્યો, અને પવિત્ર હૃદયથી તેમને વંદના કરી પૂર્ણ વ્યાખ્યાન સાંભળી પોતાને ઘેર આવ્યો. ત્યારથી ચિત્રચંદ્ર હમેશાં તે મુનિના વ્યાખ્યાનમાં આવવા લાગ્યો, અને પોતાની રસના ઈંદ્રિયને વશ કરી શ્રાવકનાં વ્રત તપ આચરવા લાગ્યો.

ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તૃપ્તિનું ખરૂં સ્વરૂપ તારા સમજવામાં આવ્યું હશે. હવે હમેશાં એ તૃપ્તિના સ્વરૂપનું મનન કરી તારા ચારિત્ર ધર્મને દીપાવજે. હે ગૃહસ્થ શિષ્ય, તું પણ તેવી તૃપ્તિ મેળવવાને સદા તત્પર રહેજે. ગૃહસ્થ ધર્મ અને યતિધર્મ બંનેમાં તૃપ્તિનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે.

એકચત્વારિંશત્ અિંદુ—નિર્લેપ.

“તપઃશ્રુતાદિના મત્તઃ ક્રિયાવાનપિ લિપ્યતે ।

જાવનાજ્ઞાનસંપન્નો નિઃક્રિયોઽપિ ન લિપ્યતે” ॥ ૧ ॥

શ્રીમદ્વશોવિજયજી.

અર્થ—“તપ તથા શ્રુત વગેરેથી મત્ત એવો ક્રિયાવાન પણ લેપાય છે, અને જાવના જ્ઞાનસંપન્નો પૂર્ણ એવો ક્રિયારહિત પણ લેપાતો નથી.”

હસ્થશિષ્ય—મહાનુભાવ, આ આપના શિષ્યના પ્રશ્ન ઉપરથી આપે તૃપ્તિ ઉપર દૃષ્ટાંત સહિત બોધ આપ્યો, તે સાંભળી મને ઘણો આનંદ થયો છે. ચિત્રચંદ્ર શ્રાવક અને મધુરશર્મા બ્રાહ્મણના દૃષ્ટાંતવડે

આપે તૃપ્તિનું યથાર્થ સ્વરૂપ એવી રીતે દર્શાવી આપ્યું છે, કે જેનું

મનન કરવાથી દરેક ભવિ આત્મા પોતાનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે. હે મહાનુભાવ, તૃપ્તિનો વિષય સાંભળ્યા પછી એક વાર્તા સ્પુરી આવી છે, તે હું આપની પાસે નિવેદન કરું છું. એક વખતે હું કોઈ શુભ પર્વને દિવસે ચૈત્યપરીપાટી કરવાને નીકળ્યો હતો. દરેક જુદા જુદા જિનાલયોમાં ફરી પ્રભુનાં દર્શન કરી હું પાછો ઘેર આવતો હતો. માર્ગમાં એક જૈન વિદ્યાર્થીઓની મોટી પાઠશાળા આવી, તેની પાસે થઈ પ્રસાર થતાં કોઈ વિદ્વાન્ ગુરૂ પોતાના શિષ્યને નીચે પ્રમાણે કહેતા હતા—

“હે શિષ્ય, આ આત્મા નિશ્ચયનયે કરી અલિપ્ત છે, અને વ્યવહારનયથી લિપ્ત છે. તે આત્માને જ્ઞાનિ અલિપ્ત—નિર્લેપ દૃષ્ટિએ શુદ્ધ કરે છે, અને ક્રિયાવાન્ લિપ્ત દૃષ્ટિએ શુદ્ધ કરે છે.”

ગુરૂના મુખથી આ વાક્યો સાંભળી હું વિચારમાં પડ્યો કે, “આત્મા લિપ્ત અને અલિપ્ત કેવી રીતે રહેતો હશે? વળી જ્ઞાની નિર્લેપ દૃષ્ટિએ તેને જુવે છે, અને ક્રિયાવાન્ સલેપ દૃષ્ટિએ જુવે છે, એ શું હશે? આ વાક્યોનો ગંભીરાર્થ મારા સમજવામાં આવતો નથી.” આવો વિચાર કરી હું ઘેર આવ્યો. પછી તે વાત મેં મારા એક વિદ્વાન્ મિત્રને પૂછી, પણ તે તેનો યથાર્થ ખુલાસો આપી શક્યો નહિ. પછી કેટલેક દિવસે હું તે વાત ભૂલી ગયો હતો. હે મુનીંદ્ર, આજે આપની સમક્ષ મને તે વાત યાદ આવી છે. આપના જેવા વિદ્વાન્ અને તત્ત્વજ્ઞ ગુરૂનો યોગ પુનઃ પુનઃ થતો નથી. તેથી આપ મારા તે સંદેહને દૂર કરવા કૃપા કરશો. આત્માનું નિર્લેપપણું અને સલેપપણું કેવી રીતે ઘટે? એ વાત મને સમજાવી મારી ચિરકાળની શંકા દૂર કરવા કૃપા કરશો.

ગૃહસ્થ શિષ્યનાં આ વચનો સાંભળી દયાળુ ગુરૂ બોલ્યા, હે ગૃહસ્થ શિષ્ય, તેં પૂછેલો પ્રશ્ન તત્ત્વથી ભરપૂર છે. જો ભવિ આત્મા એ પ્રશ્નનું સમાધાન સારી રીતે સમજે, તો તે તત્ત્વમાર્ગનો પથિક બની મોક્ષનો અધિકારી થઈ શકે છે. આ જગત્માં ઘણા આત્માઓ એ વિચારથી પ્રતિબોધ પામી પરમાત્માના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયા છે. હે પ્રિયશિષ્યો, તમે બંને આ પ્રશ્નના ઉત્તરના વિવેચનમાં સાવધાન રહેજો, અને તેને બરાબર સમજી તેનું સારી રીતે મનન કરજો.

SH. K. ૩૧

આ સંસારમાં દરેક ગૃહસ્થાવાસ્તી લિપ્ત થયા વગર રહેતો નથી. જે પુરૂષ સ્વાર્થ તત્પર ન હોય, તે પુરૂષજ તેમાંથી બચી શકે છે. અને બીજા જે જ્ઞાનસિદ્ધ હોય, તે લેપાતો નથી. જે પ્રાણી પોતાના દેહમાં, કુટુંબમાં અને ધનમાં મમત્વ ભાવ સમે છે, તે સ્વાર્થી ગણાય છે, અને તેવો સ્વાર્થી મનુષ્ય આ સંસારમાં લિપ્ત થઈ સાંસારિક આધિ, વ્યાધિનો ભોક્તા થાય છે. એવા પ્રાણીઓ આ કાળજામય મલિન ગૃહાવાસમાં રહી પાપ કર્મરૂપી ધૂળથી ઢંકાય છે. અને જે જ્ઞાનવાન મુનિ હોય, તે બંધના હેતુથી લેપાતો નથી.

“આ પુદ્ગલ ભાવનો હું કર્તા નથી, કરાવનાર નથી અને અનુમંતા—અનુમોદન કરનાર નથી.” આવા જ્ઞાનવાળો આત્મા કદિપણ લેપાતો નથી—તે નિર્લેપ આત્મા કહેવાય છે. પરમાણુથી થયેલ દેહ, કર્મ, પાંચ વિષયો, ગતિ, બંધન, આકાર અને યોગાદિક ભાવ—તે બધા પુદ્ગલ ભાવ કહેવાય છે. તેના પુદ્ગલ ભાવનો હું કર્તા નથી—સ્વતંત્ર નિષ્પાદક નથી, હું જ્ઞાનવાન છું—શુદ્ધાત્મા છું. કારણ કે, તે પરભાવહોવાથી તેનું કર્તાપણું તે તેના સ્વભાવને વિષે રહેલું છે. વળી હું પુદ્ગલ ભાવનો કરાવનાર નથી, એટલે પુદ્ગલ ભાવનું નિષ્પાદન બીજાની પાસે કરાવનાર નથી. તેમજ તેના ગુણનો પક્ષપાતી પણ હું નથી.” આ રીતે પોતાના સ્વરૂપને બાણનારો જીવ કદિપણ લેપાતો નથી.

હું શિષ્યો, વળી જે જીવ એવું ચિંતવે છે કે, “દેહાદિરૂપ પુદ્ગલનો સ્કંધ—સમૂહ પુદ્ગલથી લેપાય છે. એટલે પુદ્ગલથી કરેલો ઉપચય તેમાંજ થાય છે. આત્મામાં થતો નથી. જે હું આત્મા છું, તે ભિન્ન સત્તા સ્વભાવને લઈને મિશ્રિત થતો નથી. જેમ આકાશ અંજનથી લેપાતું નથી, તેમ મારા આત્માની શુદ્ધ સત્તામાં કર્મનો આલેખ થતો નથી. ચેતનની સામે અચેતન મિશ્ર થાયજ નહીં.”

આ પ્રમાણે ચિંતવતો આત્મા સ્વસ્વભાવને અનુસરી પરિણામને લઈને લેપાતો નથી. તે જરેખરો નિર્લેપ આત્મા કહેવાય છે.

હું શિષ્યો, ઉપર કહેલા આત્માથી વિરૂદ્ધ વર્તનારો જે આત્મા છે, તે સલેપ ગણાય છે. તેવો સલેપ આત્મા સ્વસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી અધોગતિમાં આવતો બંધ છે, અને તે અનેક પ્રકારના કર્મબંધમાં બંધાય છે.

આ વખતે યતિ શિષ્યે શંકા કરી પૂછયું, “ મહારાજ, આપે જે નિર્મળ આત્માનું સ્વરૂપ જણાવ્યું, તે યથાર્થ છે, અને એવો આત્મા નિર્લેપ રહી શકે, એ વાત પણ સિદ્ધ થાય છે. પણ જે ક્રિયા કરનાર આત્મા હોય, તે ક્ષિપ્ત થાય કે નહીં? એ વિષે મને મોટી શંકા છે. મારા સમજવામાં એવું આવે છે કે, ક્રિયાવાન આત્મા વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓને લઈને ક્ષિપ્ત થયા વિના રહી શકે નહીં. અને જે ક્રિયા રહિત હોય, અને જ્ઞાન સંપન્ન હોય, તે હમેશાં નિર્લેપ રહી શકે છે.” આ મારી સમજૂતી યોગ્ય છે કે નહીં? તે આપ કહો. કારણ કે, સંશયરૂપી ગાઢ અંધકારને નાશ કરવામાં આપ સૂર્યસમાન છો.

પોતાના યતિ શિષ્યની આવી શંકા સાંભળી ગુરૂ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—“ હું વિનીત અને વિદ્વાન શિષ્ય, તેં જે પ્રશ્ન કર્યો છે, તે બહુવા જેવો છે. જે પુરૂષ સર્વદા ક્રિયાવાન હોય, પણ જો તે તપ અને શ્રુતથી ભક્ત થઈ ગયો હોય, તો તે લેપાય છે, તે શિવાય ક્રિયાવાન કદિપણ લેપાતો નથી. જેનામાં તપ કે શાસ્ત્રનું અભિમાન નથી, તે સદા ક્રિયા કરતો હોય, તોપણ નિર્લેપ રહી શકે છે. અને જે પુરૂષ ભાવનારૂપી જ્ઞાને કરીને પૂર્ણ હોય, તે પુરૂષ આવશ્યકાદિક ક્રિયા કરતો ન હોય, તો પણ લેપાતો નથી.

આ વખતે શંકિત હૃદયવાળો યતિ શિષ્ય બોલી ઉઠ્યો—“ ભગવન્, ભાવના એટલે શું? એ મને સમજવો. ” ગુરૂ આનંદપૂર્વક બોલ્યા—“ પ્રિય અંતેવાસી, સાંભળ, જે પોતાના આત્માને સદ્ગર્ભ સ્વસ્વભાવને વિષે વારંવાર પરિણમાવવો, તે ભાવના કહેવાય છે. તેવી ભાવનારૂપ જ્ઞાને કરી પૂર્ણ એવો આત્મા આવશ્યકાદિક ક્રિયા ન કરતો હોય, તોપણ તે લેપાતો નથી—એટલે કમોંથી બંધાતો નથી. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે, નિર્લેપ આત્માને સંપાદન કરવા ક્રિયા કરનારા ભવિ પ્રાણીએ સર્વથા તપ તથા શાસ્ત્રના મદને લાગ કરવો જોઈએ.”

ગુરૂનાં આ વચનો સાંભળી તે યતિ શિષ્ય હૃદયમાં નિઃશંક થઈ ગયો, અને તેણે પોતાના પવિત્ર ગુરૂને અંતઃકરણથી આભાર માન્યો. પછી ગુરૂ પોતાના ગૃહસ્થ શિષ્યને કહેલીને બોલ્યા—“ વત્સ, તેં જે જૈનપંથજ્ઞાનાના ગુરૂને મુખે નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયથી આત્માની સંલેપ તથા નિર્લેપ અવસ્થા સાંભળી હતી, તે વિષે હું જે કંઈ ખુલાસો

કરું, તે તું એક ચિત્તે સાંભળજે— આ આત્મા એટલે જે ચેતન સ્વરૂપી જીવ, તે નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ અલિપ્ત છે—નિર્લેપ છે. અર્થાત્ કર્મરેણુના સંસર્ગથી રહિત છે. કારણકે, તે આત્મા અનુત્પન્ન, અવિનષ્ટ, સ્થિર, એકરૂપ અને કર્તા અને લોકતાપણથી રહિત છે. અને વ્યવહાર નયથી જોતાં, તે આત્મા કર્મરેણુથી સંપ્રિલષ્ટ છે. તેથી તે શુદ્ધ અશુદ્ધતાથી બદ્ધ અને લિપ્ત કહેવાય છે. જ્ઞાનયોગી નિર્લેપ એટલે શુદ્ધ નિરંજન આત્મા છે, એમ દર્શાવનારી દૃષ્ટિથી શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો આત્માને શુદ્ધ કરે છે. અર્થાત્ રાગાદિ બંધનનો નિરોધ કરવાથી આત્મા કર્મભણ રહિત થાય છે. અને તપ આવશ્યકાદિ ક્રિયામાં પ્રવર્તમાન થઈ ‘અનાદિ પ્રવાહિક કર્મભણથી હું લિપ્ત છું, માટે શુદ્ધ થાઉં,’ એમ વિચારી મહામોહ વગેરે દોષના રોકવાથી તે આત્માને નિર્મળ કરે છે. કારણકે, મહાદોષની નિવૃત્તિ ક્રિયાના બળથી થાય છે, અને સૂક્ષ્મ દોષની નિવૃત્તિ જ્ઞાનના બળથી થાય છે.

યતિશિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો—ગુરૂમહારાજ, તે જ્ઞાનબળ અને ક્રિયાબળ બંને એકી સાથે પ્રાપ્ત થઈ શકે કે, જુદા જુદા પ્રાપ્ત થઈ શકે? તે વિષે મને સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો.

ગુરૂએ આનંદના ઉદ્ધાસથી જણાવ્યું, ‘પ્રિય શિષ્ય, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ જુદાં જુદાં દેખાય છે. પણ તે એકજ છે. જીવને જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી બે નેત્રો સાથેજ ઉઘડે છે. તેમાં કોઈવાર જ્ઞાન મુખ્ય અને ક્રિયા ગૌણ અને કોઈવાર ક્રિયા મુખ્ય અને જ્ઞાન ગૌણ એમ જે દેખવામાં આવે છે, તે ગુણસ્થાનની ભૂમિકાના ભેદને આશ્રીને દેખવામાં આવે છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જીવને જ્ઞાન અને ક્રિયાનો લાભ સાથેજ થાય છે. એટલે જ્ઞાનનેત્ર અને ક્રિયાનેત્ર ઉઘાડવાને જ્ઞાન અને ક્રિયાનો એકીલાવ સાથેજ થાય છે. પરંતુ કાળભેદે કરીને થતો નથી. કારણકે જ્ઞાનનો રૂચિ અને ક્રિયાની રૂચિભેદે કરીને થતી નથી. પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને વિષે ભૂમિકા એટલે, દેશ પ્રમત્ત, સર્વ પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, સરાગ, વીતરાગાદિ સંયમવાનની અવસ્થા એ ભૂમિકાનો ભેદ એટલે કાળગુણ વગેરેથી થયેલી ભિન્નતા. તેણે કરીને એક એકની મુખ્યતા થાય છે—એટલે ક્વચિત્ ક્રિયાની મુખ્યતા થાય છે, અને ક્વચિત્ જ્ઞાનની મુખ્યતા થાય છે. અર્થાત્ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો એકીલાવ છે. કોઈ વખતે જ્ઞાનની મુખ્યતાની સાથે ક્રિયાની ગૌણતા હોય

છે, અને ક્રિયાની મુખ્યતાની સાથે જ્ઞાનની જાણુતા હોય છે, તે માત્ર ભૂ-
મિકા લેહને આશ્રીને થયા કરે છે. સમક્રિત ગુણુસ્થાનવર્તી જીવને
સમક્રિતપણુની કરણીની મુખ્યતા છે, અને દેશવિરતિ સર્વવિરતિ-
ને તે સ્થાનની કરણીની મુખ્યતા છે. પરંતુ સાતમા, આઠમા અને
નવમા ગુણુસ્થાને વર્તતા જીવને જ્ઞાનની મુખ્યતા છે.

હું શિષ્ય, આ વાતને વિચાર કરી મનન કરજે, એટલે તારા
મનની શંકા પરાસ્ત થઈ જશે. અને તારા મનને નિશ્ચય થશેકે, જ્ઞાન
અને ક્રિયા—એ બંનેની આવશ્યકતા છે, અને તે જ્ઞાન તથા ક્રિયારૂપ
નેત્રો વિના જીવ અધના જેવો છે. હું શિષ્ય, હવે તું નિર્દોષના સ્વરૂ-
પને જાણવાને સમર્થ થયો હોઈશ. એ સ્વરૂપનું વારંવાર મનન કર-
તો રહેજે, એટલે તારું સદાચરણ જ્ઞાનસંહિત નિર્દોષ રહેશે. જેનું
આચરણ નિર્દોષ હોય, તે પુરૂષ સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. તે
ઉપર એક સુચરિત મુનિની કથા છે.—આનંદનગરની બાહરે એક
ઉદ્યાનમાં સુંદર જિનાલય હતું. તેની અંદર શાંતિનાથ પ્રભુની સુંદર
પ્રતિમા હતી. તે પ્રતિમા તેજસ્વી અને દિવ્ય હતી. તેથી અસપાસ-
ના ઘણા યાત્રાળુઓ તે પ્રતિમાજીનાં દર્શન કરવાને તે સ્થાને આવતા
હતા. તે સાથે કેટલાએક મુનિઓ પણ યાત્રા નિમિત્તે વિહાર કરી તે
સ્થળે આવતા હતા.

એક વખતે કોઈએક વિદ્વાન મુનિ તે સ્થળે પ્રભુની દિવ્ય પ્રતિ-
માનાં દર્શન કરવાને આવી ચડ્યા. તેઓ ચૈત્યની અંદર આવી અનેક
પ્રકારની ભાવના ભાવી પ્રભુની સ્તુતિ કરતા નીચેનો શ્લોક બોલ્યા—

“સત્જ્ઞાનં યદનુષ્ઠાનં ન લિપ્તં દોષપંકતઃ ।

શુદ્ધબુદ્ધસ્વજાવાય તસ્મૈ જગવતે નમઃ” । ૧ ।

“જ્ઞાન પૂર્વક જેનું આચરણ દોષરૂપી પંકથી લિપ્ત નથી, એવા
શુદ્ધ બુદ્ધ સ્વભાવી મહાત્માને નમસ્કાર છે.”

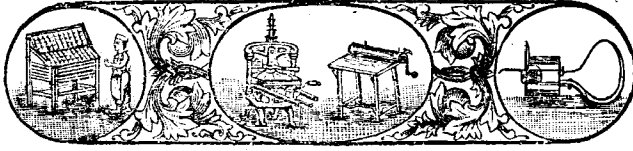
આ શ્લોક તેમની પાસે ઉભેલા કોઈ બીજા મુનિએ સાંભળ્યો.
તે સાંભળી એ વિદ્વાન મુનિએ તે શ્લોક બોલી સ્તુતિ કરનારા મુનિ
ને પૂછ્યું—“મહારાજ, આ શ્લોક પ્રાચીન છે કે, અર્વાચીન છે. ?”
મહારાજે ઉત્તર આપ્યો. “તે અતિ પ્રાચીન નથી, તેમ અતિ અર્વા-
ચીન નથી.” તેણે પુનઃ પૂછ્યું,—“આ શ્લોકનો કર્તા કોણ છે ?” પેલા
સ્તુતિકાર મુનિએ ઉત્તર આપ્યો,—“તે શ્લોકનો કર્તા શ્રીયશો વિજયજી

ઉપાધ્યાય છે. ” તે સાંભળી પેલા મુનિને હસવું આવ્યું, એટલે સ્તુતિ કરનાર મુનિએ ઇતેઝરિથી પૂછ્યું, આપ મહાનુભાવને આ શ્લોકની સ્તુતિથી હાસ્ય કેમ આવ્યું? મુનિએ વિનયથી કહ્યું, તેં અષ્ટક-જનો શ્લોક આ ઠેકાણે કેમ લાગુ પાડી સ્તુતિ કરી? તે વિદ્વાન્ મુનિએ કહ્યું, “ મહારાજ, મને આ શ્લોક ઘણો પ્રિય છે, અને તેનો અર્થ તીર્થંકર જેવા મહાત્માને સર્વ રીતે લાગુ પડે છે. જ્ઞાનપૂર્વક જે મહાત્માની વ્રત પાલનાદિ ક્રિયા દોષ એટલે ઇહલોકાશંસા, પરલોકાશંસા, મિથ્યાત્વ, વિષય, કષાય વગેરેરૂપ પંકથી મલીન થયેલી નથી, એવા વિમળ, હેયોપાદેય, જ્ઞાનયુક્ત મનઃ પરિણામવાળા યોગીને એટલે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય—ઐશ્વર્યવાનને નમસ્કાર છે. તીર્થંકરાદિ તો એવા ગુણવાળા છેજ, પણ બીજા કોઈ આત્મા એવા ગુણવાળો હોય, તેને પણ મારા નમસ્કાર છે. ” મુનિનાં આ વચ્ચેનાં સાંભળી તે વિદ્વાન્ મુનિ પ્રસન્ન થઈ ગયા. અને તેમણે પણ તે શ્લોક સ્મરણમાં રાખ્યો, અને પ્રતિદિન તેનું પઠનપાઠન કરવા લાગ્યા.

હે વિનીત શિષ્ય, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે સમજવાનું છે કે, જે મુનિ અથવા ગૃહસ્થનું આચરણ દોષરૂપી પંકથી અલિપ્ત હોય, તે સર્વ રીતે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, અને તેનો આત્મા ખરેખરો નિર્લેપ છે. એવા નિર્લેપ આત્માઓ આ જગત્માં પોતાનું જીવન સાધક કરી અતે સિદ્ધશિલાના અધિકારી થાય છે.

અને શિષ્યો અંજલિ જોડી બોલ્યા—“ મહાનુભાવ, આપે જે નિર્લેપનું સ્વરૂપ અમને સમજાવ્યું છે, તેથી અમારા આત્મા ઉપર આપનો મહાન્ ઉપકાર થયેલો છે. આપના એ અપાર ઉપકારનો પ્રતીકાર અમારાથી કદિપણ થઈ શકે તેમ નથી. અમે આપના ચાવજીવિત આભારી છીએ. આપના જેવા જ્ઞાનનિધિ પુરૂષના સમાગમનું કૃણ આત્માને ઉપકારી થાય, તેમાં કાંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. જૈન શાસનના અધિષ્ઠાત્રક દેવ આપના જેવા મહાત્માને આ જગત્ ઉપર ચિરકાળ વસાવો. ”

દ્વિચત્વારિંશત્ ખિંદુ—નિઃસ્પૃહતા.

“ આશંસસે યદિ સુખં તદા નૈસ્પૃહમાચર ” ॥ ૧ ॥

અર્થ—“જો તું સુખની આશા રાખતો હું, તો નિઃસ્પૃહ થા.”

બો—ભગવન્, આપે કૃપા કરી જે બોધ આપ્યો છે. તે અમારા આત્માનો ઉદ્ધારક થયો છે. તમારા બોધામૃતે અમારા મુગ્ધ હૃદયને જીવન આપ્યું છે. આ જગત્માં સંસારથી પરિતપ્ત થયેલા પ્રાણીઓને મહા

ત્માનો ઉપદેશ ચંદ્રના જેવી શીતળતા આપે છે. હવે કૃપાકરી બીજા કોઈ ઉત્તમ ઉપદેશ આપી અમારા આત્માને પવિત્ર કરો.

ગુરૂ—પ્રિય શિષ્યો, તમારો સંતોષ જોઈ મારો આત્મા પ્રસન્ન થાય છે. જો સારગ્રાહી શ્રોતાઓ હોય, તો ઉપદેશને વિશેષ ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા કોઈ ઉપદેશ સાંભળવાની તમારી ઈચ્છા હોય, તો કોઈ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરો અથવા તમારા હૃદયની શુભ શંકા પ્રગટ કરો.

ગુરૂનાં આ વચન સાંભળી ગૃહસ્થ શિષ્યોત્થો— મહાનુભાવ, ગયા ચાતુર્માસમાં મેં એવો નિયમ લીધો હતો કે, “હમેશાં ગુરૂ મુખે કાંઈ નવો ઉપદેશ સાંભળવો.” આ નિયમનો નિર્વાહ કરવાને હું હમેશાં ગુરૂની પાસે ઉપાશ્રયે જતો અને વ્યાખ્યાનમાં કાંઈ પણ નવો ઉપદેશ સાંભળી ઘેર આવતો હતો.

એક વખતે ચાતુર્માસ્ય રહેલા તે ગુરૂની પાસે હું ઉપદેશ સાંભળવા ગયો, ત્યાં ગુરૂ પોતે રોષ કરીને એક તરફ બેઠા હતા. મેં તેમની પાસે જઈ વિનયથી વંદના કરી, ગુરૂએ મને ધર્મલાભની આશીષ આપી. ક્ષણવારે મેં નમ્રતાથી જણાવ્યું કે, “ મહારાજ, આજે વ્યાખ્યાન કેમ નથી થતું ? મારાં આ વચન સાંભળતાંજ ગુરૂ રોષથી બોલી ઉઠ્યા, અરે શ્રાવક, અમે સાધુઓ નિઃસ્પૃહ છીએ, અમારે કાંઈ તમારા લોકોની દરકાર નથી. અમારી ઈચ્છા હોય, તો વ્યાખ્યાન આપીએ. ” મેં વિનયપૂર્વક કહ્યું, “ મહારાજ, આપ નિઃસ્પૃહ છો, એ સત્ય વાત છે, પણ આપના વ્યાખ્યાનથી લોકોનો ઉપકાર થાય છે, આપ કૃપા કરી વ્યાખ્યાન આપો તો વધારે સારું. ” ગુરૂએ આશ્વેપ કરી કહ્યું, “ અરે બાળક, કોઈ પણ કાર્ય અમારી મરજી વિરૂદ્ધ થવાનું નથી. આજે વ્યાખ્યાન આપવાની મારી ઈચ્છા નથી. માટે તું ચાલ્યો જા; બીજા પણ શ્રાવકોને કહેજે કે, આજે વ્યાખ્યાન થવાનું નથી. ” તે વખતે હું નમ્રતા અને શાંતિથી આજીજી કરી બોલ્યો—“ મહારાજ, મેં આ ચાતુર્માસ્યમાં એવો નિયમ લીધો છે કે, હમેશાં ગુરૂ પાસેથી કાંઈપણ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો, આથી મારા નિયમને લઈને મારા મનમાં ઉપદેશ સાંભળવાની પ્રબળ ઈચ્છા છે. ” મારાં આ વચનો સાંભળી મુનિ રૂદ્ધ થઈ બોલ્યા—“ શ્રાવકબાળ, તેં એવો નિયમ શામાટે લીધો ? અમારા મુનિલોકોનો એવો કોઈ એકાંત નિશ્ચય હોતો નથી. કારણ કે, અમે નિઃસ્પૃહ અને સ્વતંત્ર છીએ. અમે કાંઈ હમેશાં વ્યાખ્યાન આપવાને બંધાએલા નથી. ”

મેં નમ્રતાથી જણાવ્યું, “ મહારાજ, આ બાળક ઉપર કૃપા કરી જરા થોડો ઉપદેશ આપો તો હું મારા નિયમથી બ્રહ્મ ન થાઉં ” મુનિ વિશેષ રોષ ધરી બોલ્યા—“ અરે મૂર્ખ, તેં કાંઈ અમારી ઉપર નિયમ લીધો નથી. જો અમારે આધારે નિયમ લીધો હોય, તો તું ખરેખર મૂર્ખ છે. કારણ કે, જેમને કોઈની પણ સ્પૃહા નથી, એવા મુનિઓ કદિપણ બંધનમાં આવતા નથી. ” મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી હું નિરાશ થઈ ગયો. પછી મેં તેમને નિઃસ્પૃહ શબ્દનો અર્થ પૂછ્યો હતો, ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે, કોઈની દરકાર ન રાખે, તે નિઃસ્પૃહ કહેવાય છે. આ તેમનો કહેલો અર્થ મને બરાબર યોગ્ય લાગ્યો નહિ. પછી હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પછી મેં કોઈ વિદ્વાન્ વડિલને

મારા નિયમને માટે પૂછ્યું, એટલે તેણે મને કહ્યું કે, જો કોઈ ગુરૂ ઉપદેશ ન મળે તો પછી ઉપદેશનાં પુસ્તકો વાંચી તેમાંથી નવો નવો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો. જેથી તારો નિયમ સચવાશે. પછી હું તે નિયમ પ્રમાણે વર્તી હમેશાં નવીન નવીન ઉપદેશ મેળવવા લાગ્યો, અને એ આતુર્માસ્ય મેં મારા નિયમ પ્રમાણે પ્રસાર કર્યું હતું.

ભગવન્, ત્યારથી મારા મનને શંકા રહી છે કે, શું કોઈની દરકાર ન રાખવી, તેનું નામ નિઃસ્પૃહતા હશે? જો એવી નિઃસ્પૃહતા ગણાતી હોય, તો દરેક બેદરકારી મનુષ્ય નિઃસ્પૃહ કહેવાય, અને તેઓ પણ પેલા મુનિની જેમ સત્યવાન્ ગણાય. આ વિષે મારા હૃદયમાં શંકા રહ્યા કરે છે, તો આપ કૃપા કરી મને નિઃસ્પૃહ શબ્દનો ખરો અર્થ સમજાવી નિઃશંક કરશો.

ગૃહસ્થ શિષ્યનો આ પ્રશ્ન સાંભળી ગુરૂ સાનંદવદને બોલ્યા— “હું વિનીત શિષ્ય, તારો આ સુબોધ્ય પ્રશ્ન સાંભળી મને અપાર આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે. નિઃસ્પૃહતાનું ખરું સ્વરૂપ જાણવાથી ઉત્તમ બોધપ્રાપ્ત થાય છે. જે મુનિએ તને નિઃસ્પૃહતાનો અર્થ કહ્યો હતો, તે તદ્દન અનુચિત હતો. જો તે ખરેખર શુદ્ધ ચારિત્રધારી મુનિ હોત, તો તે નિઃસ્પૃહ શબ્દનો આવો અર્થ કરે નહીં. તેના હૃદયમાં ચારિત્રધર્મનો ઉત્તમ બોધ થયો નથી, એમ તેના વચન ઉપરથી સમજાય છે. લોકોને પરમ ઉપકાર કરનારું વ્યાખ્યાન બંધ કરી પોતાની નિઃસ્પૃહતા પ્રગટ કરવી, એ મુનિઓનો ધર્મ નથી. એવા મુનિઓની નિંદા કરવી યોગ્ય નથી, તથાપિ દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે, તેવા પામર આત્માઓ ચારિત્ર લીધા પછી તેનો સદુપયોગ કરી શકતા નથી. તેથી તેઓ પોતે બુદ્ધી બીજાઓને પણ બુઝાડે છે. એવા વચક ગુર્વાભાસોથીજ આ ભારતવર્ષની ધર્મભાવના શિથિલ થઈ ગઈ છે.”

હું મુનિશિષ્ય, આ ગૃહસ્થશિષ્યે જે પ્રશ્ન કર્યો. તેનો ઉત્તર સાંભળવામાં તારે પણ લક્ષ આપવાનું છે. કારણકે, નિઃસ્પૃહતાનો ઉત્તમ ગુણ મુનિધર્મની સાથે પૂર્ણ સંબંધ ધરાવે છે.

હું ગૃહસ્થશિષ્ય, આ જગતમાં મનુષ્યને પોતાના સ્વભાવનો લાભ મુખ્ય રીતે પ્રાપ્ત કરવાનો છે. પોતાના સહજ સ્વરૂપને આવરણ રહિત જાણવું, એ સ્વભાવનો લાભ ગણાય છે. તે લાભ શિવાય બીજો કોઈ પણ લાભ પ્રાપ્ત્ય નથી. જીવને પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુ સ્વભા-

વનો લાલ શિવાય ખીજી કાંઈ છેજ નહીં. ઉત્તમ જ્ઞાની મુનિ આત્મા-
નું જે સહજ જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાને સદા પ્રવર્તે છે,
એનું નામજ સ્વભાવનો લાલ છે. તે શિવાયના જે અનાત્મીય ભાવ
છે, તે ઉપર તે નિઃસ્પૃહ રહે છે. જે અનાત્મીય ભાવની સ્પૃહા રાખ-
તો નથી, તેજ ખરેખરો નિઃસ્પૃહ મુનિ ગણાય છે. અનંત જ્ઞાનના પા-
ત્ર બનેલા મુનિઓ આ જગતને તૃણવત્ ગણે છે. જગતની સર્વ પ્ર-
કારની વિભૂતિઓનું તેને કાંઈ પ્રયોજન નથી. કારણકે, જ્ઞાનના આ-
નંદે કરી તેની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થયેલી છે. જ્ઞાનના અનુપમ આ-
નંદને અનુભવનારો ઉત્તમ મુનિ સ્પૃહાની દરકાર કરતો નથી. તે ઉ-
પર એક રમુજ દષ્ટાંત કહેવાય છે.

દક્ષિણ દેશમાં એક આનંદવિજય નામે વિદ્વાન્ મુનિ વિચર-
તા હતા. તેઓ સર્વદા આનંદી હોવાથી તેમનું આનંદવિજય નામ
સાર્થક થતું હતું. એક વખતે તેઓ કોઈ સારા શેઠેરમાં જઈ ચડ્યા.
તેમની સાથે થોડાએક શિષ્યોના પરિવાર હતો. તે શેઠેરમાં જૈન વસ્તી
ઘણી થોડી હતી. વિશેષભાગ બ્રાહ્મણ વસ્તીનો હતો. જૈનમુનિઓને ન-
ગરમાં આવેલા બાણી કેટલાએક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો તેમનું ઉપહાસ્ય
કરવા આવ્યા, તેઓમાંથી એક વાચાળ બ્રાહ્મણ બોલી ઉઠ્યો, “ સા-
ધુજી, તમારો ધર્મ કેવો છે?” આનંદવિજય પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—
“ ભાઈ, અમારો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે.” બ્રાહ્મણે ઉપહાસ્યથી કહ્યું, “ તમારો
ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, એ શા ઉપરથી બાણવું?” મુનિએ કહ્યું, “ આચરવા ત-
થા પાળવા ઉપરથી અમારા ધર્મની શ્રેષ્ઠતા જણાઈ આવે છે.” આચ-
રવામાં તથા પાળવામાં તમારા ધર્મની શ્રેષ્ઠતા શી રીતે છે? બ્રાહ્મણે
મંદ મંદ હસતાં હસતાં પુછ્યું. “ તે અનુભવ કર્યા વિના બાણી શકાય
તેમ નથી.” જૈનમુનિએ ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યો. બ્રાહ્મણે ઉંચેથી ક-
હ્યું, “ મહારાજ, તમારા મલિન ધર્મનો અનુભવ કરવાને કોણ આવે?”
મુનિએ કોંઈ નહીં લાવતાં શાંતિથી કહ્યું, “ જ્યારે અનુભવ કરો
એટલે કયો ધર્મ મલિન છે, અને કયો ધર્મ ઉજ્જવલ છે? તે જણાશે.”

તે વખતે એક ખીજો બ્રાહ્મણ બોલ્યો—“ સાધુ, અમારા સાં-
ભળવામાં આવ્યું છે કે, તમારો અહિંસા ધર્મ છે, એ વાત સાચી છે?”
મુનિએ ઉત્તર આપ્યો—“ હા, એ વાત સત્ય છે. અમારો અહિંસા
ધર્મ કહેવાય છે.” ખીજો એક ઉચ્છૃંખલ બ્રાહ્મણ બોલ્યો—“ જૈન

યતિ, તમારા ધર્મમાં સાધુઓ લીલોતરીને અડતા નથી, એ વાત ખરી છે?” મુનિએ કહ્યું, “હા, એ સત્ય છે. જૈન મુનિઓ કદિ પણ લીલોતરીનો સ્પર્શ કરતા નથી.” એક ચતુર અને મસ્કરો બ્રાહ્મણ બોલ્યો—“ત્યારે મહારાજ, આ ગામમાં તો બધી વસ્તી લીલોતરી ઉપરજી જીવે છે, તો તમારો નિર્વાહ અહિં કેમ થશે?” મુનિએ ઉત્સાહથી ઉત્તર આપ્યો—“બ્રાહ્મણ, અમારે કાંઈ નિર્વાહની સ્પષ્ટતા નથી. જો અમને શુદ્ધ આહાર નહિ મળે તો અમે અનશન વ્રત લઈ તેનો ત્યાગ કરીશું, પણ અમારા ધર્મનો ત્યાગ નહિ કરીએ.” આટલું કહી તે આનંદી મુનિએ હસતાં હસતાં ફરીથી કહ્યું, “ભાઈઓ, અમે અહિંસા ધર્મને માનનારા છીએ, અને લીલોતરીનો સ્પર્શ નહિ કરનારા છીએ, તથાપિ અમે દાતરડાથી એક લતારે છેદીએ છીએ.” મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી બધા બ્રાહ્મણ હસી પડ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે, ‘તમે ખરેખરા અહિંસક નથી.’

આ વખતે કેટલાએક શ્રાવકો ત્યાં હાજર હતા, તેઓ બોલી ઉઠ્યા કે, “મહારાજ, જૈન સાધુ થઈને આ શું બોલો છો? જૈન મુનિ કદિ પણ લીલોતરીનો સ્પર્શ કરતા નથી, તો તે લતારે કેમ છેદે? તેમ વળી દાતરડાતું હથીયાર પાસે કેમ રાખે? મહારાજ, આપ ખરેખરા જૈન મુનિ કહેવાતા નથી. આ બ્રાહ્મણ લોકો તમારાં આવાં વચન સાંભળી આપણા જૈન ધર્મની નિંદા કરશે. આપ તો કાલે ઉઠીને ચાલ્યા જશે, પણ પાછળથી આ મિશ્ર્યાત્વી બ્રાહ્મણો અમને સદા પજવશે.”

શ્રાવકોનાં આવાં વચન સાંભળી મુનિ આનંદવિજયે વિચાર કર્યો કે, “આ બીયારા અજ્ઞાની લોકો મારા શબ્દોને સાચા માની લેશે અને તેથી ધર્મની હીલણ થશે, માટે યથાર્થ કહેવાની જરૂર છે.” આવું વિચારી મુનિ આનંદવિજય બોલ્યા—હે બ્રાહ્મણ, અહીં જગતમાં એક એવી ઝેરી લતા ઉત્પન્ન થાય છે કે, તેના કષ્ટથી સ્વાદ લેવાથી માણસને, મુખ શોષાય છે, મૂર્છા આવે છે અને દીનતા પ્રગટ થાય છે. એ લતારે દરેક પ્રાણ મનુષ્યે છેદન કરવી જોઈએ. એ લતારે છેદન કરવામાં કોઈ જાતનું પાપ લાગતું નથી, અને તેનું છેદન કરવાને દાતરડું રાખવામાં પણ પાપ નથી. આ વખતે એક બ્રાહ્મણ બોલી ઉઠ્યો—“જૈનમુનિ, ગમે તેવી ઝેરી લતા હોય, પણ તમારા

અહિંસા ધર્મના નિયમ પ્રમાણે તેને છેદવી ન જોઈએ.” મુનિ ઉમંગથી બોલ્યા—“ દ્વિજવરો, અમે જૈનમુનિઓને તો એ લતા અવશ્ય છેદવાની છે, અને તેનું છેદન કરવાથી અમોને પુણ્યના બંધ થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ અમારો ચારિત્રધર્મ પ્રકાશી નીકળે છે.” મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી ત્યાં રહેલા શ્રાવકો ચક્રિત થઈ ગયા, અને તેઓ ખિન્ન-વદને બોલ્યા—“ મહારાજ, આપની આ વાર્તા આહુતધર્મની હીલના કરાવનારી છે. ગમે તેવી વિષલતા હોય, પણ આપણુ જૈનોને છેદવા યોગ્ય નથી. વળી આપ કહો છો કે, અમારે તે દાતરડાથી છેદવી જોઈએ. તો શું આપની પાસે દાતરડાનું ઉપકરણ છે? સાધુના ઉપકરણોમાં દાતરડાનું ઉપકરણ કયાં છે? આ વખતે એક બ્રાહ્મણ બોલી ઉઠ્યો, “શેડીયા, જીવો, તમારા સાધુઓ કેવા છે? તેઓ દાતરડા રાખી લીલી-લતાને છેદે છે, અને લોકોને કહે છે કે, ‘અમે અહિંસા ધર્મના ઉપાસક સાધુઓ છીએ.’ અમારા સંન્યાસીઓ આવા હોતા નથી. તેઓ માત્ર ઠંડ, કમંડલ રાખી પોતાની પવિત્રતા દર્શાવે છે.”

આવાં તેઓના વચન સાંભળી મુનિ આનંદવિજયહસી પડયા, અને તેમની અજ્ઞાનતા જોઈ હૃદયમાં અપશોષ કરવા લાગ્યા. પછી તે દયાળુ મુનિએ વિચાર્યું કે, “હવે ખરેખરો લતા અને દાતરડાનો અર્થ પ્રગટ કરવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી તે પ્રગટ કરવામાં નહીં આવે, ત્યાંસુધી આ બીચારા પામર શ્રાવકો પોતાના ધર્મની હીલણા ગણી શોકાતુર રહેશે.” આવું વિચારી એ મહાનુભાવ મુખમુદ્રા પ્રસન્ન કરીને બોલ્યા. “ભાઈઓ, મેં જે લતા અને દાતરડાની વાત કરી છે તે આલંકારિક છે. તેનો ભાવાર્થ ઘણો સમજવા જેવો છે. જૈનમુનિઓ કદિપણ લતાને છેદ કરતા નથી. આ જગતમાં સ્પૃહા એ વિષમય લતા છે. એ લતાને છેદન કરવી એ અમારા મુનિઓનો ધર્મ છે. જૈનમુનિએ આ જગત ઉપર રહેલ સ્પૃહારૂપ લતાને છેદવી જોઈએ. એ લતાને છેદવાનું દાતરડું જ્ઞાન સમજવું. જ્ઞાનરૂપી દાતરડાથી સ્પૃહા રૂપી લતાને છેદન કરનારા જૈનમુનિઓ પોતાના મહાવ્રતમાં વિજય મેળવે છે. પ્રાચીન જૈનમુનિઓ એ સ્પૃહારૂપી વિષમતાને જ્ઞાનરૂપી દાતરડાથી છેદી કેવળજ્ઞાની થઈ મોક્ષે ગયેલા છે. તેને માટે અમારા પૂજ્યપાદ શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાય તેવાજ અર્થને બોધ કરનારૂં નીચેનું પદ લખે છે—

ઝિદંતિ જ્ઞાનદાત્રેણ સ્પૃહાવિષદ્વાતાં બુધાઃ ।

મુક્તશોષં ચ મૂર્છાં ચ દૈન્યં યચ્છતિ યત્ફલમ્ ॥ ૧ ॥

“સ્પૃહારૂપી વિષલતા મુખશોષ, મૂર્છા અને દીનતારૂપ ક્ષણ આપે છે, તે સ્પૃહારૂપ વિષલતાને ડાહ્યા માણસો પોતાના જ્ઞાનરૂપ દાતરડાવડે છેદે છે.”

આ ઉપરથી તમારે સમજવાનું કે, આત્માર્થી મુનિઓએ જ્ઞાન સંપાદન કરી તેવડે સ્પૃહાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. એ સ્પૃહાને લઈને માણસને મુખશોષ, મૂર્છા અને દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. આવા કટુ ક્ષણને આપનારી સ્પૃહારૂપી લતાને જ્ઞાનરૂપ દાતરડાથી છેદી નાખવી જોઈએ.

હે ભદ્રજનો, આવાં ગંભીર અર્થને ઉદ્દેશીને મેં તમને લતાને છેદવાની અને દાતરડું રાખવાની વાત જણાવી. પ્રત્યક્ષ સત્ય લતાનો છેદ અને સત્ય દાતરડાનું ગ્રહણ, અહિંસા ધર્મના ઉપાસક જૈનમુનિઓ કદિપણ આચરે નહિ.

મુનિવર આનંદવિજયના મુખકમળમાંથી નીકળેલાં આ વચનો સાંભળી બધા બ્રાહ્મણો અને શ્રાવકો ચકિત થઈ ગયા, અને તેમના હૃદયનાં દ્વાર એકદમ ઉઘડી ગયાં. તરત બધાએ એ મહાત્મા મુનિના ચરણકમળમાં વંદના કરી. મિથ્યાત્વથી મલિન હૃદયવાળા કેટલાએક બ્રાહ્મણો પણ જૈનમુનિના શિષ્યો થવાને તૈયાર થયા. તે માંહે કેટલાએક શિષ્યો પણ થયા હતા. પછી તેમણે મુનિ આનંદવિજયની આનંદપૂર્વક ભક્તિ કરી હતી. તે મહાનુભાવને કેટલાએક દિવસ રાખી તેમના મુખના ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો હતો. પછી નિઃસ્પૃહતાના પવિત્ર ગુણને ધારણ કરનારા એ મહામુનિ ત્યાંથી વિહાર કરી ચાલ્યા ગયા હતા.

ગુરૂ કહે છે—હે શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારા જાણવામાં આવ્યું હશેકે, નિઃસ્પૃહતા રાખવી, એ મહાનુ દિવ્ય ગુણ છે. જ્યાંસુધી હૃદયમાં કોઈ જાતની સ્પૃહા રહે છે, ત્યાંસુધી માણસ પોતાના આતુર હૃદયને સંતોષ આપી શકતો નથી. તેથીજ મહાનુભાવ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે સ્પૃહાને વિષલતાની ઉપમા આપી છે. એ વિષલતાનું સેવન કરવાથી મુખશોષ, મૂર્છા અને દીનતારૂપ જેરી ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તે વિષલતાનું છેદન કરવાને પૂર્ણ જ્ઞાનની જરૂર છે. જ્ઞાનના પ્રભાવથી સ્પૃહા દૂર થઈ જાય છે. માટે જ્ઞાનને દાતરડાની ઉપમા આપેલી છે.

એવા જ્ઞાનરૂપી દાતરડાવડે કરી સ્પૃહારૂપ વિષલતાને છેદન કરનારા જૈનમુનિઓ આ જગત્માં સર્વરીતે વિજયી થયા છે.

અને શિષ્યો—ભગવન્, આપે જે મુનિવર આનંદવિજયનું દૃષ્ટાંત આપ્યું, તેથી અમારા હૃદયમાં સારી ભાવના જાગૃત થઈ છે. “આ જગત્માં કોઈપણ જાતની સ્પૃહા અમને પ્રાપ્ત થશે નહિ.” એવી ઉત્તમ ભાવના ભાવવાને અમારાં હૃદય ભાવિત થયાં છે. કૃપાનિધિ, હવે તેજ વિષય ઉપર અમને વિશેષ ઓધ આપવાની કૃપા કરો.

શિષ્યોની આવી પ્રાર્થના સાંભળી ગુરૂ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા— હે વિનીત શિષ્યો, જે જૈનમુનિ મહામુનિ આનંદવિજયની જેમ સ્પૃહાના સ્વરૂપને ઓળખી તેનો ત્યાગ કરે, તેજ ખરેખરો નિઃસ્પૃહ મુનિ કહેવાય છે. કોઈ રીસથી વ્યાખ્યાન બંધ કરી નિઃસ્પૃહતા દર્શાવનાર મુનિ નિઃસ્પૃહ કહેવાતો નથી. નિઃસ્પૃહતાનો ગુણ ભાવની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, કોઈ દ્રવ્યની સાથે સંબંધ ધરાવતો નથી. નિઃસ્પૃહતાની સ્થાપના હૃદયની વૃત્તિમાં છે, કોઈ બાહરના કોઈ ભાગમાં નથી. હૃદયથી નિઃસ્પૃહતા રાખવી, એનું નામ નિઃસ્પૃહતા છે. ઉત્તરથ ૧ નિઃસ્પૃહતા કહેવી, એ કોઈ ખરી નિઃસ્પૃહતા નથી.

તે વિષે એક બીજું નાનું સુબોધક દૃષ્ટાંત છે. તે તમે સાવધાન થઈ સાંભળો—

કોઈએક જૈન મુનિ એકાકી વિચરતા હતા. હૃદયમાં જામેલા વૈરાગ્યથી તેમને કોઈનો સંગ પસંદ ન હતો. સદા આત્મારામ થઈ અને આનંદમગ્ન રહી એકલાજ વિહાર કરતા હતા. એક વખતે તે મહાત્મા કોઈ ઉત્તમ અને આસ્તિક નગરમાં જઈ ચડ્યા. તે મહાનુભાવને આવેલા જાણી તે નગરના આસ્તિક શ્રાવકો એકઠા થઈ તેમને વંદના કરવાને આવ્યા. શ્રાવક સમુદાય એ મુનિરાજને વંદના કરી અને ગુરૂ ભક્તિ દર્શાવી પર્ષદારૂપે બેઠા. એટલે તે પરોપકારી મુનિએ હૃદયને આર્દ્ર કરે તેવી ધર્મદેશના આપી. દેશના સાંભળી સર્વ લોકો પ્રસન્ન થઈ ગયા. પછી એક શ્રાવકે ઉભા થઈ વિનયથી પુછ્યું, “મહારાજ, આજકાલ ઘણા મુનિઓ શિષ્ય પરિવાર સાથે વિચરે છે, અને આપ એકાકી કેમ વિચરો છો? આપના જેવા વિદ્વાન્ મુનિને કોઈપણ શિષ્ય નથી, તેનું શું કારણ છે? આપની દેશના એટલી બધી અસરકારક છે કે, આપને સૈંકડો શિષ્ય થવા જોઈએ. તે છતાં હજી આપને

એકે શિષ્ય નથી, તેનું શું કારણ છે? મુનિ મંદ મંદ હસતા બોલ્યા—
દેવાનુપ્રિય શ્રાવકજી, મને શિષ્ય કરવાની સ્પૃહા નથી. કારણ કે,
આજકાલ સર્વ રીતે યોગ્ય એવા શિષ્યો મળી શકતા નથી.

વર્તમાનકાળના મુનિઓ શિષ્યોના પરિવારમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા
માને છે, અને પોતાની વિદ્વત્તા કૃતાર્થ થયેલી ગણે છે, પણ હું તેને
વિપરીત સમજું છું. કારણ કે, ઘણા શિષ્યોને લઈને ઉપાધિ વધે છે,
અને સર્વની જુદી જુદી પ્રકૃતિઓ સાચવવામાં એટલી બધી મુશ્કેલી
નડે છે કે, તે પોતાના સ્વાધ્યાય અને ધર્મધ્યાન કરવામાં વિઘ્નરૂપ
થઈ પડે છે. તેથી હું એકાકી નિઃસ્પૃહ થઈ વિચરું છું. અને નિરૂપાધિ
થઈ આત્મસાધન કરવામાં સદા તત્પર રહું છું. મારા મનમાં વૃદ્ધવ-
યને વિષે વૈયાવચ્ચ કરવા માટે એક શિષ્ય કરવાની ઇચ્છા છે, પણ
જ્યારે કોઈ સર્વ રીતે યોગ્ય પુરૂષ મળે, ત્યારે તેને દીક્ષા આપી શિષ્ય
કરવો, એવી ધારણા રાખી છે. જ્યાંસુધી યોગ્ય પુરૂષ ન મળે, ત્યાંસુધી
એ ઉપાધિમાં પડવું નહિ, એવો મેં નિશ્ચય કરેલો છે. આ વખતે એક
તરૂણ શ્રાવક બેઠો થઈ બોલ્યો—“મહારાજ, હું આ નગરનો એક ગૃહ-
સ્થ શ્રાવકનો પુત્ર છું, મારા માતાપિતા ગુજરી ગયાં છે, મારા ઘરની
સ્થિતિ સારી છે, મારી યુવાન સ્ત્રી હમણાંજ ગુજરી ગઈ છે. હું પુનઃ
વિવાહ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો. પણ આજે આપનો ધર્મોપદેશ
સાંભળી મને આ સંસાર તરફ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયેલો છે, માટે કૃપા
કરી મને દીક્ષા આપો. આપના જેવા પવિત્ર ગુરૂની સેવા ભક્તિ કરી
હું મારા સાધુ જીવનને કૃતાર્થ કરીશ.” તેની અાવી વાણી સાંભળી તે
મુનિ હાસ્ય કરતાં બોલ્યા—“ભદ્ર, તારી પવિત્ર ઇચ્છા જોઈ હું પ્રસન્ન
થયો છું, પણ તારી મુખમુદ્રા ઉપરથી જણાય છે કે, તારા ઘરમાં એક
ચંડાળ સ્ત્રી ભરાઈ બેઠી છે. જ્યારે એ અધમ સ્ત્રીને તું દૂર કરીશ, ત્યારે
તારામાં ચારિત્રની યોગ્યતા આવશે, પછી હું તને ખુશીથી ચારિત્ર
આપીશ.” તારા જેવા બીજા ઘણા પુરૂષો મારી પાસે દીક્ષા લેવા આવે
છે, પણ હું તે દરેકના ઘરમાં ચંડાલીને રહેલી જોવું છું, તેથી મેં તે-
ઓમાંથી કોઈને પણ ચારિત્ર આપ્યું નથી. હજીસુધી એ ચંડાલીને દૂર
કરનાર કોઈપણ પુરૂષ મારા જીવામાં આવ્યો નથી.”

મુનિનાં આ વચન સાંભળી બધા શ્રોતાઓ અને તે શ્રાવક આ-
શ્ચર્ય પામી ગયા. શ્રાવકે સંજ્ઞાત થઈને પૂછ્યું, “મહાનુભાવ, આપ-

ની વાણી સાંભળી અમે અતિ આશ્ચર્ય પામ્યા છીએ. શું શ્રાવકના ઘરમાં ચાંડાલી હોય ? હું તો તદ્દન નિર્દોષ છું. મારા ઘરમાં એવી અધમ સ્ત્રી છેજ નહિ. જો હું ઇચ્છા કરું, તો મને કુલીન શ્રાવક કન્યા મળે તેમ છે. તો હું ચંડાળ સ્ત્રીને શામાટે રાખું ? આપના જેવા જ્ઞાની મુનિ આવું અઘટિત બોલે, તે સર્વ રીતે અનુચિત છે. જેના સ્પર્શથી અપવિત્ર થાય છે, એવી ચાંડાલીને કયો શ્રાવક ઘરમાં રાખે ? આ વાત તદ્દન અસંભવિત લાગે છે. આપ આવું અઘટિત બોલો છો, તે છતાં આપની વાણી ઉપર અમને વિશ્વાસ આવે છે. જો આ વિષે કાંઈપણ ગૂઢાર્થ હોય, તો કહેવાની કૃપા કરો. જેથી માફ મનનિઃસંદેહ થાય.”

શ્રાવકનાં આવાં લાગણી ભરેલાં વચન સાંભળી તે મહામુનિ હસતા હસતા બોલ્યા—“ભદ્ર, માફ કહેવું ગૂઢાર્થ છે. જ્યારે એ તારા બાળુવામાં આવશે, ત્યારે તને ખાત્રી થશે કે, મારા ઘરમાં ચંડાળ સ્ત્રી છે.” શ્રાવકે ઇતેભરીથી કહ્યું,—“કૃપાળુ ભગવન્, મને તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો.” મુનિ બોલ્યા—ભદ્ર, સાવધાન થઈને સાંભળ. આ જગતમાં આત્મરતિ એક ગુણ છે. એ ગુણને લઈ માણસ પોતાના આત્માની ઉપર રતિ-પ્રીતિ રાખનારો થાય છે. જ્યારે આત્માની ઉપર પ્રીતિ થાય છે, એટલે તે પોતાના આત્માને ઉદ્ધાર કરનારા ગુણોને ધારણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. એ આત્મરતિથી જે વિપરીત તે અનાત્મરતિ કહેવાય છે. અનાત્મરતિ પુરૂષ પોતાના આત્માને ગુણી કરી શકતો નથી, પણ દુર્ગુણી કરે છે. એ અનાત્મરતિ ધારણ કરનારા ઘણાં મનુષ્યો છે. તેઓ આ સંસારમાં મગ્ન રહી અનેક પ્રકારના કષ્ટો ભોગવે છે. આજકાલ અનાત્મરતિનો પ્રચાર વિશેષ છે. ગૃહસ્થો અને મુનિઓ પણ એ દુર્ગુણના ઉપાસક બનેલા છે. એ અનાત્મરતિને જૈન વિદ્વાનો ચાંડાલીની ઉપમા આપે છે. તે ચાંડાલીનો સંગ કરનારી સ્પૃહા છે; તેથી તે પણ ચાંડાલી કહેવાય છે. એ સ્પૃહાફૂલે ચાંડાલી મનુષ્યોનાં હૃદયફૂલો ઘરમાં રહે છે. અર્થાત્ જેટલા સ્પૃહા રાખનારા છે, તે બધા-ઓના હૃદયગૃહમાં ચાંડાલીનો વાસ છે. સુસ પુરૂષે એ અનાત્મરતિનો સંગ કરનારી સ્પૃહાફૂલે ચાંડાલીને પોતાના હૃદયગૃહમાંથી દૂર કરવી જોઈએ.

હે ભદ્ર, વળી તે અનાત્મરતિને ખીજે પ્રકારે પણ વર્ણવેલી છે. જે આત્માનો આનંદ તે આત્મરતિ, અને જે પુદ્ગલનો આનંદ તે

અનાત્મરતિ કહેવાય છે. પુદ્ગલાનંદ એ ઉચ્છિષ્ટ વસ્તુનો આનંદ છે, અને ઉચ્છિષ્ટ વસ્તુનો આનંદ ચાંડાળને હોય છે. તે ચાંડાલીની સાથે રહેનારી સ્પૃહા પણ ચાંડાલી છે. સ્પૃહાનો તેની સાથે પૂર્ણ સંબંધ છે. કોઈપણ આબત સ્પૃહા વિના બનતી નથી. આ સ્પૃહારૂપ ચાંડાલીને પોતાના હૃદયરૂપ મંદિરમાં રાખનારા ઘણા પુરૂષો મારા જોવામાં આવે છે, તેથી કોઈને દીક્ષા આપવાની મારી ઇચ્છા થતી નથી. ભદ્ર, તારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે, પણ તારા હૃદયગૃહમાં સ્પૃહારૂપી ચાંડાલી છે, તે વાત મારા જાણવામાં આવી છે. જો એ સત્ય હોય, તો સ્પૃહ કહી આપ.

મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી સર્વ પર્ષદા સાનંદાશ્ચર્ય થઇ ગઇ. અને તે મહાનુભાવની ખુદ્ધિ જોઇ હૃદયમાં ચમત્કાર પામી ગઇ. પેલા શ્રાવકે પણ ઉત્સાહથી જણાવ્યું, —“ભગવન ! આપે જે કહ્યું, તે યથાર્થ છે. એ સ્પૃહા દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલી છે, મારા હૃદયમાં પણ રહે છે. જ્યારે મેં આપને દીક્ષા આપવાની વિનંતિ કરી, ત્યારે મારા હૃદયમાં એ ચાંડાલી જાગ્રત થયા વિના રહી નથી. તે વખતે મેં એવી સ્પૃહા રાખી હતી કે, જો હું દીક્ષા લઉં, તોપણ લોકોમાં મારી પ્રતિષ્ઠા વધે, હજારો શ્રાવકો મારા ચરણમાં વંદન કરે, એટલું જ નહીં, પણ જો હું પંચાસ, ગણી કે આચાર્ય બની જાઉં, તો જૈનશાસનનો ઉદય કરું અને શ્રવકોની પાસે હજારો રૂપીઆ ખર્ચાવી મોટા ઉત્સવો કરાવું. આવી આવી અનેક જાતની સ્પૃહા મારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઇ હતી. મહાનુભાવ, આપે જે વચન કહ્યું, તે યથાર્થ છે. નિઃસ્પૃહવૃત્તિથી ચારિત્ર ગ્રંથણ કરનારા પુરૂષો વિરલા છે, અને એવો યોગ્ય પુરૂષ આપને મળવો પણ મુશ્કેલ છે.”

તે શ્રાવકનાં આવાં સત્ય વચન સાંભળી મુનિ બોલ્યા—“ભદ્ર, તારી અમૃતવાણી સાંભળી મને વિશેષ સંતોષ થયો છે. આ ઉપરથી મને ખાત્રી થાય છે કે, તું ચારિત્ર લેવાને યોગ્ય અધિકારી છે. તારા જેવો સત્યવાદી પુરૂષ એ સ્પૃહારૂપી ચાંડાલીને હૃદયગૃહમાંથી કાઢી મૂકવાને સમર્થ થઈ શકે છે. તું તારા પરિણામને સુધારવા પ્રયત્ન કરજે. છેવટે તું એક ઉત્તમ ચારિત્રધારી સાધુ થઇશ.”

મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી તે તરૂણ શ્રાવક હૃદયમાં ખુશી થયો અને તેણે મુનિને પ્રાર્થના કરી કે, “મહાનુભાવ, જ્યાંસુધી મા-
Sh. K.-૩૩

રામાં ચારિત્રની પૂર્ણ યોગ્યતા આવે, ત્યાંસુધી મને આપની સાથે રાખો. હું આપની વૈયાવચ્ચ કરીશ. ” મુનિએ મંદ અને મધુર સ્વરે જણાવ્યું—“ ભદ્ર, જ્યાંસુધી તારો ગૃહસ્થ વેષ હોય, ત્યાંસુધી મારાથી તને રાખી શકાય નહીં. જો તારી ઇચ્છા હોય તો હું તને મહાનુભાવ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનું સ્થેલ એક પદ આપું, તે મુખે કરી લેજે; અને હમેશાં તેનું સ્મરણ કરજે. એટલે તારા હૃદયગૃહમાંથી એ સ્પૃહારૂપી ચાંડાલી દૂર થઈ જશે.” મુનિરાજનાં આ વચન સાંભળી તે તરૂણ શ્રાવક પ્રસન્ન થઈ ગયો, અને તેણે તે પદ લખી આપવાની મુનિને પ્રાર્થના કરી. પછી તે મહાનુભાવે તેને નીચે પ્રમાણે તે પદ લખી આપ્યું હતું—

“ નિઃકક્ષનીયા વિદુષા સ્પૃહા ચિત્તગૃહાદ્વહિઃ ।

અનાત્મરતિચાંડાલીસંગર્ભંગીકરોતિ યા ” ॥ ૧ ॥

“વિદ્વાન્ પુરૂષે સ્પૃહાને યોતાના હૃદયરૂપી ગૃહમાંથી બાહર કાઢવી જોઈએ. કારણકે, તે સ્પૃહા અનાત્મરતિરૂપ ચાંડાલીનો સંગ કરે છે.”

આ પદ લઈ તરૂણ શ્રાવકે મુનિનો ઉપકાર માની તેમને વંદના કરી હતી. પછી તે મહામુનિ ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થળે આદ્યા ગયા હતા. પાછળથી તે પદરૂપી રત્નને યોતાના હૃદયરૂપી દાખડામાં રક્ષણ કરતો અને હમેશાં તેનું સ્મરણ કરતો તે તરૂણ શ્રાવક તદ્દન નિઃસ્પૃહ થયો હતો. અને તે ઉપકારી મુનિની પાસે ચારિત્ર લઈ આત્મધર્મનો સંપાદક થયો હતો.

ગુરૂ કહેછે—હો શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે, સ્પૃહા એ કેવો નઠારો ગુણ છે, અને નિઃસ્પૃહતા એ કેવો સદ્ગુણ છે. જે મનુષ્ય એવી નિઃસ્પૃહતા ધારણ કરે, તેજ આ સંસારના પારને પાત્રી સિદ્ધગતિ સુધી પોહાંચે છે.

હો વિનીત શિષ્યો, આ જગત્માં ઘણા સ્પૃહા રાખવાના હર્ગુણથી હલકા બની આ સંસારસમુદ્રમાં મગ્ન થાય છે. સ્પૃહાવાળા માણસો ઘાસ અને રૂના જેવા હલકા છે, તે છતાં તેઓ સંસારસાગરમાં ડુબી બળે છે, એ આશ્ચર્યની વાર્તા છે. આ વખતે યાત શિષ્યે વિનય થી પ્રશ્ન કર્યો—“ ભગવન્, આપે નિઃસ્પૃહતાનું સ્વરૂપ દૃષ્ટાંત સાથે બતાવ્યું, તે સાંભળી મારા હૃદયનું અંધકાર દૂર થઈ ગયું છે, અને

એ મહાનુશુનો પ્રભાવ બાણી તેવી ભાવના ભાવવાને આ હૃદય આ તુર રહે છે. હવે આપને એટલું પૂછવાનું છે કે, નિઃસ્પૃહ માણસનું આચરણ કેવું હોય, અને તેને શી રીતે ઝોળખી શકાય? એ વિષે મને સારી રીતે સમજાવો. ” યતિશિષ્યના આ પ્રશ્નને ગૃહસ્થશિષ્યે અનુમોદન આપ્યું. મહાનુભાવ ગુરુ મુખમુદ્રાને પ્રસન્ન કરતા બોલ્યા—“હે પ્રિય શિષ્ય, જે મુનિ નિઃસ્પૃહતાનો ગુણ ધારણ કરતો હોય, તે પોતાનું ગૌરવ, પોતાનો ઉત્કર્ષ અને પોતાની ખ્યાતિ—એ ત્રણ બાબત કદિપણ દર્શાવતો નથી. એ એ ત્રણમાંથી એક પણ યુક્તિથી દર્શાવે, તો સમજવું કે, તે નિઃસ્પૃહ નથી. તેના હૃદયમાં સ્પ્રહારૂપી ચાંડાલીએ વાસ કરેલો છે. ચારિત્રધારી મુની વંદનીય હોવાથી મોટા મોટા રાજાઓ અને નગરવાસીઓ તેને વંદના કરવા આવે છે. આ વંદના તેને ગૌરવ વધારનારી છે, તે છતાં નિઃસ્પૃહ મુનિ તે ગૌરવને ધારણ કરતો નથી, તેમ પ્રગટ કરતો નથી. દીક્ષિત મુનિને સર્વ જનો માન આપે છે. કદિ તેનામાં કાંઈપણ ગુણ ન હોય, તોપણ તેની ગુણીના જેવી માન્યતા કરે છે. આ માનને લઈને જે મુનિ પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવે તેને નિઃસ્પૃહ ન સમજવો. નિઃસ્પૃહ મુનિ જનમાન્યતાથી પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવતો નથી. ઉત્તમ કુળ કે ભતિને લઈને ખ્યાતિ ઉત્પન્ન થાય છે. એ ખ્યાતિ નિઃસ્પૃહ આત્મા કદિપણ પ્રગટ કરતો નથી. આ ઉપરથી સમજવું કે, જે મુનિ વંદનીયપણાથી ગૌરવ, પ્રતિષ્ઠાથી ઉત્કર્ષ અને ભતિ ગુણથી ખ્યાતિ જણાવતો નથી, તે ખરેખરો નિઃસ્પૃહ છે.”

ગુરુનાં આવાં વચન સાંભળી યતિશિષ્ય સાનંદવદને બોલ્યો—
“મહાનુભાવ, આપે જે નિઃસ્પૃહનાં સંક્ષિપ્ત લક્ષણો કહ્યાં, તે મારા સ્મરણમાં રહી ગયાં છે. ગૌરવ, ઉત્કર્ષ અને ખ્યાતિ એ ત્રણ નહીં પ્રગટ કરવામાં નિઃસ્પૃહતાનો પ્રભાવ રહેલો છે, એ મારા સમજવામાં સારી રીતે આવી ગયું. હવે હું કદિપણ તે બૂલીશ નહિ, અને ‘હું’ પણ તેવો નિઃસ્પૃહ થાઉં એવી ઉત્તમ ભાવના બાળ્યા કરીશ.”

ગુરુ બોલ્યા—ભદ્ર, જે તારે સદા સ્મરણમાં રાખવી હોય, તો શ્રીયશો વિજયજી મહારાજનું નીચેનું પદ યાદ રાખજે.

“મૌરવં પૌરવંચત્વાત્પ્રકૃષ્ટત્વં પ્રતિષ્ઠયા ।

રવ્યાતિં જાતિગુણાત્સ્વસ્ય પ્રાદુઃકુર્યાન્ન નિઃસ્પૃહઃ” ॥ ૧ ॥

“પુરવાસીઓને વંદનીય હોવાથી પોતાનું ગૌરવ, પ્રતિષ્ઠાને લઇને પોતાનો ઉત્કર્ષ અને જાતિ ગુણથી ખ્યાતિ એ ત્રણ બાબતને નિસ્પ્રહ પુરૂષ જણાવતો નથી.”

પછી પરમ પવિત્ર ચતિશિષ્યે એ પદ્ય કંઠસ્થ કરી લીધું હતું.

આ વખતે ગૃહસ્થ શિષ્ય વિનંયથી બોલ્યો, “ભગવન્, આપે નિઃસ્પ્રહતાના ગુણનો ભારે મહિમા વર્ણન કર્યો, તે સાંભળી આ લઘુ બાળક પણ અતિ આનંદ પામ્યો છે. પણ તે વિષે મારા મુગ્ધ હૃદયમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઇ છે.જો આપની આજ્ઞા હોય,તો નિવેદન કરું.”શિષ્ય આનંદપૂર્વક બોલ્યો—“ભગવન્, આપના કહેવા પ્રમાણે નિઃસ્પ્રહ રહેનારા મુનિને સુખ શી રીતે મળે? કારણ કે, સ્પ્રહા રાખ્યા વિના કોઇ જાતનું સુખ મળી શકતું નથી. કોઇપણ વસ્તુની સ્પ્રહા રાખવામાં આવે, તેજ તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિષે સમજૂતિ આપી મારા મનને નિઃશંક કરવાની કૃપા કરો.”

ગૃહસ્થ શિષ્યનો આ પ્રશ્ન સાંભળી ગુરૂને પ્રથમ તો હસવું આવ્યું, પછી તેઓ મધુર વાણીથી બોલ્યા— “ભદ્ર, આ જગત્માં જે નિરૂપાધી સુખ છે, તેજ ખરેખરું સુખ કહેવાય છે. મહાન્ સમૃદ્ધિનો લોકતા ચક્રવર્તી છે, પણ જો તેણે પૃથ્વીના સર્વ ખંડ સાધ્યા ન હોય, તો તે સુખ શા કામનું છે ? ”

કોઇપણ વસ્તુની સ્પ્રહા રહે છે તે ચિંતાને ઉત્પન્ન કરનારી છે, તેથી જેને કોઇપણ જાતની અને કોઇપણ વસ્તુની સ્પ્રહા થતી નથી તે પરમ સુખી ગણાય છે. પૃથ્વીની શય્યામાં સુનારો, ભિક્ષાનું અન્ન ખાનારો, જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરનારો અને વનમાં ઘર કરી રહેનારો નિઃસ્પ્રહ યોગી જેવો સુખી છે તેવો ષટ્ ખંડ પૃથ્વીને ભોગવનારો ચક્રવર્તી સુખી નથી. તે અર્થને દર્શાવનારું રમણીય પદ્ય મહાનુભાવ શ્રી-યશોવિજયજીએ ઉચ્ચે સ્વરે ગાયું છે:—

“ભૂશય્યા મૈક્ષમશનં જીર્ણ વાસો વનં ગૃહમ્ ।

તથાપિ નિઃપૃથ્વ્યાહો ચક્રિણો ડપ્યધિકં સુખમ્ ” ॥ ૧ ॥

“નિઃસ્પ્રહ મુનિને ભૂમિની શય્યા,ભિક્ષાનો આહાર, જીર્ણ વસ્ત્ર અને વનરૂપ ઘર છે, તથાપિ તેને ચક્રવર્તીથી પણ આધક સુખ છે.”

હે શિષ્ય; તેથી નિઃસ્પ્રહ મુનિને અથવા ગૃહસ્થને જે સુખ છે, તેવું સુખ સામાન્ય ગૃહસ્થથી માંડીને ચક્રવર્તીને પણ નથી.

ગુરૂનાં આવાં વચનો સાંભળી તે ગૃહસ્થ શિષ્ય હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયો. તે ઉંચે સ્વરે ગુરૂની સ્તુતિ કરી તેમને વંદના કરવા લાગ્યો. પછી તેણે અંજલી જોડી કહ્યું, “ ભગવન્ ! એ વિષે હજી વિશેષ ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરો. આપની વાણીરૂપ સુધાથી મને તૃપ્તિ થતી નથી. ગુરૂ બોલ્યા—હે વિનીત શિષ્યો, આ જગતમાં જે જે સચેત તથા અચેત પદાર્થો રહેલા છે; તે આત્માથી ભિન્ન છે. તેવા આત્માથી ભિન્ન પદાર્થોની જે ઇચ્છા કરવી, તે મહાદુઃખ છે; કારણકે, ઘણા લાંબા કાળ સુધી ભોગવાય એવા નરકાદિ દુઃખનું કારણ તે ઇચ્છા છે. અને જે સર્વ વસ્તુને વિષે નિઃસ્પ્રહતાને ધારણ કરેછે, તે પરમસુખને પ્રાપ્ત કરેછે, જે સર્વ અનાગતકાળમાં ભોગવાય એવું સાદિ અનંતસુખનું કારણ છે. ” ગુરૂનાં આ વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થશિષ્ય અત્યંત ખુશી થયો, અને તેણે હૃદયથી ગુરૂનો આભાર માન્યો, તેના હૃદયમાં રહેલી ગુરૂભક્તિમાં વિશેષ વૃદ્ધિ થઈ.

ત્રયશ્વત્વારિંશત્ બિંદુ—ભાવના.

“ભાવનીયા ભાવવદ્ધિર્મવિના ભવસાધની” ॥

અર્થ—“ભાવવાળા પુરૂષોએ આ સંસારમાં સાધનરૂપ એવી ભાવના ભાવવી. ”

ગૃહસ્થ શિષ્ય—ભગવન્, આ સંસારમાં અનેક જાતની મુશ્કેલીઓ આવ્યા કરે છે. જે મુશ્કેલીઓ પસાર કરવી ઘણી અશક્ય થઈ પડે છે. તેવે વખતે શું કરવું જોઈએ ? એ આપ સમજાવો. કેટલીએક મુશ્કેલીઓ ગૃહસ્થને સંસારને લઈને જેમ આવી પડે છે, તેમ અનગાર સાધુઓને પણ તેના મહાવ્રતને લઈને આવી પડે છે. તેથી ગૃહસ્થ અને સાધુ બંનેને તે મુશ્કેલીઓમાંથી પ્રસાર થવાનો ઉત્તમ ઉપાય બતાવો. આપ મહાનુભાવના હૃદયમાં એવા અનેક ઉપાયો બુદ્ધિથી સિદ્ધ થયેલા હશે,

ગુરુ—પ્રિય વિનિત શિષ્ય, તેં કરેલો પ્રશ્ન ગૃહસ્થ અને સાધુ બંનેને ઉપયોગી છે, તેથી સાવધાન થઈ તેનું સમાધાન સાંભળો— આહ્યંત શાસ્ત્રમાં ભાવના એવો એક ઘણો અગત્યનો શબ્દ છે. તે શબ્દનો અર્થ હૃદયનો નિશ્ચય થાય છે. કોઈપણ બાબત વિચારમાં લાવી, તેનો નિશ્ચય કરવો, એ ભાવના કહેવાય છે. એ ભાવનાનું સ્વરૂપ વિષયપર જુદું જુદું થાય છે. તે અર્થને જણાવવાને જુદા જુદા વિચારના નિશ્ચય કરવા, હૃદયમાં ભાવવું—એ ભાવના અને તેના બાર પ્રકાર બતાવેલા છે. વસ્તુતાએ ભાવના અકજ છે, પણ બુદ્ધિના નિશ્ચય ઉપરથી તેના જુદા જુદા ભેદ બતાવ્યા છે. જેવી ધર્મના સંબંધે બાર ભાવના કહેલી છે, તેવી રીતે સાંસારિક સંબંધી પણ કેટલીએક ભાવના કહેલી છે. તેના પણ જેટલા પ્રકાર પાડવા હોય, તેટલા પાડી શકાય તેમ છે.

ભાવનાની સાથે શ્રદ્ધાવાળા અંતઃકરણની જરૂર છે. શ્રદ્ધાવાળું અંતઃકરણ બે ચાર ક્ષણ ભાવના કરે છે, તોપણ તેનું કૃણ તત્કાળ જણાયા વિના રહેતું નથી. એથી ઉલટું સંશયવાળું તથા અશ્રદ્ધાથી યુક્ત અંતઃકરણ લાંબો કાળ ભાવના કરે છે, તોપણ તે ભાવનાનું કૃણ તેના અંતઃકરણમાં જામતું નથી. જેમ સુકા લાકડા તરત સળગે છે અને લીલા લાકડા કેમે કરતાં સળગતાં નથી, તેમ શ્રદ્ધાવાળા અંતઃકરણમાં ભાવનાનું કૃણ તત્કાળ પ્રગટેલું અનુભવવામાં આવે છે, અને અશ્રદ્ધાળુ અંતઃકરણમાં તેવીરીતે અનુભવવામાં આવતું નથી.

ભાવના એ પરમતત્ત્વ સાથે સંબંધ કરવાની ક્રિયા છે. અને તેથી કરીને ભાવના કરનારમાં શ્રદ્ધાની પૂરેપૂરી અગત્ય છે. શ્રદ્ધા વિના ભાવના યથાર્થ થતી નથી, અને ભાવના વિના કોઈપણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. ભાવનાનો સંબંધ જેવી રીતે પરમતત્ત્વની સાથે છે, તેવી રીતે બીજાં કાર્યોની સાથે પણ તેનો સંબંધ થઈ શકે છે, પણ પરમતત્ત્વના સંબંધને લઈને તે કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. જો ભાવના કૃણ પ્રગટાવે છે કે કેમ? તેનો અનુભવ કરવો હોય તો, જે વિધિથી સાધેલી ભાવના કૃણને ઉત્પન્ન કરે છે, તે વિધિથી ભાવનાને સાધો. ભાવના કરનારે પ્રથમ અશ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ‘આ કામ કરવાથી કાંઈ થવાનું નથી.’ એવી અશ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. પણ અહિં એટ-

હું ચાહું રાખવું' કે તે ભાવના કોઈ સત્કર્મના સંબંધવાળી હોવી જોઈએ. કુકર્મના સંબંધવાળી ભાવનાજ કહેવાતી નથી, પણ તે કુખુદ્ધિનો તથા કુવિચારનો નિશ્ચય કહેવાય છે.

કોઈપણ કાર્ય કરવાની ધારણા કરવી હોય તો પ્રથમ તે ભાવના રૂપે ધારણ કરવી અને તે સાથે નિશ્ચય કરવો કે, 'હું' એ કાર્ય વિના રહેવાનો નથી' આવા દૃઢ નિશ્ચયથી જે ભાવના કરવામાં આવે છે, તે ભાવના કાર્યસિદ્ધિને સફળ કર્યા વિના રહેતી નથી.

[નિયમિત સમયે પ્રતિદિન ભાવના કરવાની ટેવ રાખવી. એ ટેવ રાખવાથી તેનું ફળ જાણ્યા વિના રહેશે નહિ. જ્યારે કોઈપણ પ્રકારની ભાવના કરવી હોય, ત્યારે શરીર અને મનને ક્રિયા રહિત કરવાં. ભાવના કરતી વખતે તેમને કેવળ વિશ્રાંતિ આપવી. શરીરથી કોઈ જાતની ક્રિયા ન કરતાં તેને શિથિલ રાખવું, તે શરીરની વિશ્રાંતિ છે. મનને આડા અવળા વિચારોથી રહિત રાખવું, એ મનની વિશ્રાંતિ છે. એ બંનેને વિશ્રાંતિ આપવાનું કામ અભ્યાસથી સિદ્ધ કરી પછી ઉત્તમ ભાવના ભાવવી. શરીરની અક્રિયઅવસ્થા તથા મનની નિઃસંકલ્પઅવસ્થા થોડો કાળ રહેતાં, પછી તમારે જે કાર્ય સાધ્ય કરવાનું હોય, તેનું ચિત્ર મનને પરિશ્રમ ન પડે તેવી રીતે રચી, તેમાં ઉત્તમ પ્રકારની ભાવના પ્રગટ કરવી. એ ભાવના પ્રગટ કરતાં ભવિકને ઉત્તમ પ્રકારનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આરોગ્ય ધન, વિદ્યા, જ્ઞાન જે કાંઈ સંપાદન કરવું હોય, અથવા કરાવવું હોય તો—એ ભાવનાનું ઉત્તમ સાધન મેળવવાની આવશ્યકતા છે. દૃઢ નિશ્ચયથી કરેલી ભાવના ધાર્મિક તથા સાંસારિક બંને પ્રકારના કાર્યોમાં વિજય આપે છે. પણ તે ભાવનાનો ઉત્તમ વિધિ પ્રથમ જાણવો જોઈએ. શ્રદ્ધા અને દૃઢતા—એ ભાવનાના અંગો છે. તે જ્યારે બરાબર પાળવામાં આવે છે, ત્યારેજ ભાવના ફળને પ્રગટાવે છે. તે અંગોને બરાબર પાળ્યા વિના ભાવના ફળને આપતી નથી. જ્યારે ભાવના ફળને ન આપે, ત્યારે કેટલાએક ભાવનાનું મહત્ત્વ ઘટાડે છે. પણ તે પોતાના દોષને જોઈ શકતા નથી. ભાવનાના શ્રદ્ધા અને દૃઢતા—એ બે અંગો તેણે પાળ્યા છે કે નહિ ? ભાવના કરતી વખતે તેણે પોતાના શરીર તથા મનને બરાબર નિયમિત કર્યો છે

કે નહિ ? એ બધો વિચાર ક્યાં વગર જે ભાવનાનું માહાત્મ્ય ઘટાડે છે, તે યથાર્થ અભ્યાસ ન કરનાર આલસુ [વધાર્થી] પરીક્ષા માં નિષ્ફળ થયે, જેમ તે પોતાના પરીક્ષકો તથા શિક્ષકોનો દોષ કાઢે તેના જેવું છે. ભાવના સાધનાનો પ્રકાર યોગશાસ્ત્રની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેથી શ્રદ્ધા અને દૃઢતાથી ભાવેલી ભાવના આંતરતત્વના બળથી મનવાંછિત ધારણા સફળ કરવાને સમર્થ થાય છે. જ્યારે એવી ભાવના ભાવવી હોય, ત્યારે પ્રથમ અશ્રદ્ધા અને દૃઢતાનો ત્યાગ કરવો. આ જગતના બીજા પદાર્થોનું (ચિત્ત છોડી દઈ ધારણાને મનના વિષયમાં સ્થાપિત કરવી. અને બીજી બધી વાત છોડી દઈ આત્માને તે ધારણાની સાથે સંલગ્ન કરવો, પછી તમારું મન સ્થિર રહેશે. જેમ સૂર્યના તડકામાં ઊભા ન રહેનારને સૂર્યનાં કિરણોનો સંબંધ થતો નથી, તેમ ઇચ્છિત ભાવના ઉપર સ્થાપિત કરેલા મનને બીજા કોઈપણ પદાર્થનો સંબંધ થતો નથી. એટલે આત્મિક બળ તમારામાં પ્રગટ થશે. તે બળના યોગથી આરોગ્ય, વિજય અને સર્વ ઇચ્છિતાર્થ પ્રાપ્ત થશે. એટલુંજ નહિ, પરંતુ આધ્યાત્મિક જીવન, જે વસ્તુતાએ ખરું જીવન છે, તે જીવનમાં કેવી રીતે પ્રવેશ કરવો ? તેની કળા આવડશે.

પૂર્વકાળે ભાવનાના બળથી જૈન મહર્ષિઓ, તપસ્વિઓ અને વિદ્યાધરો સર્વ પ્રકારની ધારણા પાર પાડતા હતા. નિદાન (નીચાણું) બાંધવાની યોજના પણ ભાવનાને લઈને થતી હતી. નિદાન પ્રમાણે કાર્ય સિદ્ધિ થવાના અનેક દૃષ્ટાંતો આપણા આર્હત શાસ્ત્રમાં પ્રખ્યાત છે. અધમ નિદાનનું બાંધન ઉત્તમ ગતિનું વિરોધી હતું, તથાપિ કાર્ય સિદ્ધિ કરવામાં તે એક ઉત્તમ સાધન હતું, એમ તો કહેવું પડશે.

પ્રિયશિષ્યો, સાધુ અને સંસારીને પોતપોતાની ધારણા સફળ કરવાને ભાવના ખરેખર સાધન છે. તે વિષે એક શ્રાવકકુમારનું બોધ લેવા યોગ્ય દૃષ્ટાંત છે—તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો—

૪ અનૂપ દેશમાં શિવ નામે એક શ્રાવકકુમાર છે, તેનું કુટુંબ સામાન્ય સ્થિતિવાળું હતું, પણ તે કુલીન હતું. એ કુટુંબમાં શિવ નો જન્મ થયો છે. શિવ જ્યારે યોગ્ય વયનો થયો, ત્યારે તેના હૃદયમાં સારા સારા વિચારો પ્રગટ થવા લાગ્યા હતા. તે વય અને સ્થિતિમાં સાધારણ છતાં તેના હૃદયના વિચારો અસાધારણ હતા. પૂર્વના

૧ અનૂપદેશ—કચ્છદેશ.

પવિત્ર સંસ્કારથી શ્રદ્ધા અને દૃઢતા—એ ભાવના એ અંગ તેનામાં સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયા હતા. તે સંસ્કારને લઈને તે બાળક શિવના હૃદયની વિશાળતા પ્રતિદિન વધતી જતી હતી. ધૈર્ય, ગાંભીર્ય, ઐશ્વર્ય, અને દયાળુતા, વગેરે ગુણો સ્વાભાવિક રીતે તેનામાં દાખલ થવા લાગ્યા. સદ્ગુણી શિવના મનમાં બાલ્યવયથીજ ભાવના કરવાનો ઉત્તમ સ્વભાવ પડી ગયો હતો. અને જો તે ભાવનાના વિધિની શિક્ષા લઈને જન્મ્યો હોય, તેમ તેનામાં ભાવના ભાવવાની અદ્ભુત શક્તિ પ્રતિદિન વિકસર થતી હતી. બાળકીડામાં, મિત્રોની વાત્તામાં અને ગંભીરતામાં તે સારી રીતે ભાગ લેતો, તથાપિ તે બધા કાર્યો ભાવના પૂર્વક કરતો હતો. રસનારૂપ સિંહાસન ઉપર જે વાણી આરૂઢ થાય, એટલે મુખમાંથી જે વચન નીકળે, તે વચન સત્ય અને સાર્થક હોવું જોઈએ—આવો નિશ્ચય કરવાની ઉત્તમ રીતિ મિશ્રિત થઈ હતી. તે સાથે ઉપકારનો આભાર કરવાની મનોવૃત્તિ અને ઉપકારનો આભાર માનવાની પ્રથા તેના જીવનના આરંભ સાથેજ ઉદય થઈ હતી. આ પ્રથાને લઈને તે પોતાના મહોપકારી માતા પિતા અને બંધુવર્ગ તરફ પૂર્ણ ભક્તિભાવ ધારણ કરતો હતો.

શિવ જ્યારે એકલો પડતો, ત્યારે તે પવિત્ર હૃદયમાં એવી ભાવના ભાવતો કે, “હું મારા જીવનનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરું? મારી પાસે જીવનનો સારો ઉપયોગ કરવાના શું સાધન છે? એવા સાધનો મને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય? અને મારા જીવનની સાર્થકતા કેવી રીતે થાય?” આ તેની દૃઢ ભાવના તેના હૃદયના ગૂઢ પ્રદેશ સાથે વડુન થતી હતી. કોઈ કોઈવાર તો તે એવી ભાવના ભાવતાં રૂઢ કરી જતો અને પો તે સાધન સંપન્ન નથી, તેને માટે ઉંડો નિઃશ્વાસ મૂકી અપાર અપશોષ કરતો હતો. આવી ભાવના ભાવતાં તેનો આત્મા અને મન તક્ષીન થઈ જતાં, તેથી તેના આત્મિક સ્વરૂપ સાથે તે ભાવનાનો યોગ થઈ ગયો, એટલે તેની ભાવના આત્મિક તત્ત્વબળ સંપાદન કરવાને એ ગ્ય થઈ. અનુક્રમે તેની પવિત્ર ભાવનાને તાત્ત્વિક અમૃતનું સિંચન મળવા લાગ્યું, જેથી તે પવિત્ર ભાવના કલ્પલતાની જેમ વધવા લાગી.

શ્રાવકકુમાર શિવ જ્યારે કિશોર અવસ્થામાં પ્રવિષ્ટ થયો, ત્યારે તેની ભાવનાવાળી મનોવૃત્તિ સરસ્વતીની ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત થઈ. તેના મનમાં નિશ્ચય થયો કે, જો હું વિદ્યાદેવીને ઉપાસક થઈશ, તો

મારી ભાવના સિદ્ધ કરવાનું તે એક ઉત્તમ સાધન થઈ પડશે. મારા હૃદયની લાગણી સફળ કરવાની તે એક મુખ્ય શક્તિ થઈ પડશે. આ નિશ્ચયથી તેની મનોવૃત્તિ ઉત્સુક થઈ અને તત્કાળ તે મહાદેવીની ઉપાસના કરવાને તત્પર થયો. અદ્ય સમયમાં તેણે વાગૂદેવીની સારી આરાધના કરી અને તે પવિત્ર શિવ શારદાની સેવામાં એટલો બધો આસક્ત થયો કે, તેણે મનોબળ, વચનબળ અને કાયબળ તેમાંજ અર્પણ કરી દીધું. તે પોતાના સમયનો ઉપયોગ સર્વદા જ્ઞાનોપાસનામાંજ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. પવિત્ર શ્રાવકકુમાર શિવે ઉત્સાહશક્તિના બળથી અદ્ય સમયમાં સાંજ્ઞાન સંપાદન કરી લીધું. જ્ઞાનોપાર્જન કરવામાં પણ તેણે ભાવનાના બળનો આશ્રય કર્યો, તેથી તેનામાં થોડું જ્ઞાન પણ વિશેષ જ્ઞાન થઈ પડ્યું. પવિત્ર ગીર્વાણ ગિરા તેના શુદ્ધ હૃદયમાં સારીરીતે વ્યાપી ગઈ, અને અંતઃકળ અદ્ય છતાં તેનામાં અર્થબળ વૃદ્ધિ પામી ગયું. તેના અભ્યાસનો ક્રમ પ્રતિદિન પુષ્ટ થતા લાગ્યો અને તેમાં સદ્વિચારનું ઉત્તમ પોષણ મળતાં, તેના પ્રબુદ્ધ હૃદયમાં તે સારીરીતે પલ્લવિત થઈ ગયો.

બાળક શિવ કિશોર અવસ્થામાંથી મુક્ત થઈ યૌવન વયમાં પ્રાપ્ત થયો. તેના વયની સાથે તેના જ્ઞાન અને સદ્વિચાર પણ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા. જ્ઞાન અને સદ્વિચારના યૌવનની સાથે શિવનું યૌવનવય ખીલવા લાગ્યું. વર્તમાન કાળના યુવાનો વિષય વિકારમાં તટ્પર થઈ પોતાના મનને મદન વશ કરવા તત્પર થાય છે, અને અનેક પ્રકારના સાંસારિક રાગમાં રક્ત બની પોતાના ચિંતામણીરૂપ માનવ જીવનને મલિન કરે છે, ત્યારે શાંતસ્વરૂપ શિવ તે યૌવનવયની ઉપેક્ષા કરી અને વિષયને તૃણવત્ ગણી પોતાના મનને ઉત્તમ પ્રકારની ભાવનામાં ભાવિત કરે છે. હે શિષ્યો, તે યુવાન થયેલો શિવ જ્ઞાનારાધન કરતો અને તે સાથે ઉત્તમ પ્રકારની ભાવના ભાવતો હતો. એક વખતે તેણે એવી ભાવના ભાવી કે, “ આ જગતમાં મારા સાધર્મિ જ્ઞાતિજનો અને બંધુઓની ધાર્મિક અને સાંસારિક સ્થિતિ સારી નથી. મારો પરમ પવિત્ર આર્હત ધર્મ અવનતિ ઉપર આવી ગયો છે. જૈન પ્રજા પોતાના ધર્મના સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે સમજતી નથી. માટે કોઈપણ રીતે તેમની સાંસારિક અને ધાર્મિક ઉન્નતિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરાવવા પ્રયત્ન કરવો, અને જૈન ધર્મનું રહસ્ય રૂપાંતર કરી અદ્યમતિ

જૈન વર્ગના હૃદયને સમજાવવું, અને સર્વ રીતે એ ધર્મનો ઉદ્ધેત કરવો,” આવી ભાવના ભાવી શિવ બદ્ધપરિકર થઈ તેને માટે ક્ષણે ક્ષણે વિચારો કરવા લાગ્યો અને ભાવનાના બળથી તેના વિચારોને આત્મિક બળ મળવા લાગ્યું.

પછી શિવરૂપ શિવ જ્ઞાનનું બળ મેળવવાને વિદેશમાં ફરવા નીકળ્યો હતો. વિદેશમાં વિચરતાં તેણે પોતાનામાં વિવિધ પ્રકારના જ્ઞાનનો વધારો કર્યો, અને તેથી તેની ભાવનાનું સ્વરૂપ સારી રીતે વિકસવર થયું. ભાવના શક્તિના સામર્થ્યથી દેશાટન કરતા શિવને અનેક પ્રકારના સાધનો મળવા લાગ્યા. અદ્યસમયમાં તો તે પૂર્ણરીતે સાધન સંપન્ન થઈ ગયો. તેને જ્ઞાનબળ તથા મિત્રબળ અને સંપાદિત થયા.

જ્યારે શિવ સાધન સંપન્ન થયો, ત્યારે તેણે પાછી એવી ભાવના ભાવી કે, “ભારતવર્ષનો પ્રાચીન જૈનધર્મ વિશેષ વિખ્યાત થાય અને જૈનપ્રજામાં બાળકેળવણી તથા સ્ત્રીકેળવણીની વિશેષ વૃદ્ધિ થાય. તેમાં ખાંસ કરીને જે દેશમાં હું જન્મ્યો છું, જે દેશમાં મારા જ્ઞાતિજનો, સંબંધીઓ અને સ્નેહીઓ વસે છે, અને જે દેશની જૈનપ્રજા ધર્મ, જ્ઞાન તથા કળાથી રહિત છે, તે દેશમાં ધર્મ, જ્ઞાન અને કળાની વૃદ્ધિ કરવી.” આ પ્રમાણે ભાવના ભાવતો શિવ હૃદયમાં ઉત્સાહિત થઈ ગયો. અને તેને માટે તેણે ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ નિશ્ચય સાથેજ તેનામાં ભાવના બળવ્રત થઈ આવ્યું. ભાવનાના બળથી વિદેશમાં વસતા તેના સ્વદેશી અને સ્વજ્ઞાતિ બંધુઓને તેણે આકર્ષી લીધા. તેઓને દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરવાનો ઉત્તમમાર્ગ શિવે બતાવ્યો અને પોતે તન, મન, ધનથી તે કાર્ય કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી.

હે વિનીતશિષ્યો, ભાવનાના બળથી એ શિવ અત્યારે સત્કર્તવ્યમાં સારી રીતે વિજયી થયેલ છે. તેના જ્ઞાતિજનો અને સાધર્મિ-બંધુઓ તેની તરફ પ્રેમદષ્ટિથી જુએ છે. ભાવનાએ તેના જીવનને ઉચ્ચસ્થિતિમાં મૂક્યું છે. વર્તમાનકાળે એ વીરપુત્રે મોટી સંસ્થા ઊભી કરી છે. અને તેણે ત્રિકરણ શુદ્ધિથી આત્મભોગ આપી શ્રાવક, શ્રાવિકા અને જ્ઞાનના ક્ષેત્રોને ભારતના એક પ્રશમાં સારી રીતે પદલવિત કર્યા છે. સાધમ બંધુઓની સેવા કરવામાં તે સદા તત્પર રહે છે, અને પોતાના જીવનને એજ કાર્યમાં ઈ દુકત કથી પવર્તે છે પ્રિય શિષ્યો, શિવ શ્રાવકે ભાવનાના બળથી એ-

મોટી સંસ્થાઓ સ્થાપી છે. એક સંસ્થામાં પોતાના સાધર્મિ બંધુઓના બાળકોને સર્વ પ્રકારના પોષણ સાથે જ્ઞાનદાન આપવામાં આવે છે. તેથી એ સંસ્થા જૈન બાળકોના જીવનને જ્ઞાનમય બનાવાનું એક ઉત્તમ સાધન થઈ પડી છે. બીજી સંસ્થામાં આર્હતધર્મ શાસ્ત્રનો સર્વ પ્રકારે ઉદ્ધાર કરવામાં આવે છે, અને વિવિધ પ્રકારના બોધને આપનારા ગ્રંથો દેશ્યભાષામાં રૂપાંતર કરી પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ બે સંસ્થારૂપ કલ્પલતાને શિવકુમાર તન, મન, ધનથી સિંચન આપી અને આત્મભોગ અર્પણ કરી નવપલ્લવિત કરે છે.

હું વિનીત શિષ્યો, આ ઉપરથી તમારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે, ભાવના એ કેવી અદ્ભુત સત્તા છે. પૂર્વકાળે દેશોદ્ધાર, ધર્મોદ્ધાર, સ્વજાતિજનોદ્ધાર અને સમક્ષેત્રોદ્ધાર ભાવના બળથી સંપાદિત થતો હતો. આર્હત ધર્મના ધુરંધર વીરપુરૂષો ભાવનાના ઉત્તમ સાધનથી મોટા મોટા કાર્યો કરી શકતા હતાં, અને સર્વત્ર વિજયી થતા હતા.

જેવી રીતે એ ભાવના આ લોકના સર્વ કાર્યસિદ્ધિ કરવામાં સાધનરૂપ છે, તેમ પરલોકના સર્વ કાર્યસિદ્ધ કરવામાં પણ સાધનરૂપ છે. તે ભાવના ઇહ લોકના સર્વકાર્યો સિદ્ધ કરાવી પરલોકના સ્વર્ગીય સુખ અપાવી, છેવટે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ પણ કરાવે છે. તેથી સર્વ લવિમનુષ્યોએ તન, મનથી ભાવના ભાવવી જોઈએ. ભાવના વંગરનો કોઈપણ લવીજીવ પોતાના કાર્યોમાં ફતેહમંદ થતો નથી. જ્યાં રે કાર્યસિદ્ધિ ન થાય, તો પછી માનવજીવન વ્યર્થ થઈ જાય છે. કારણ કે, દરેક મનુષ્ય આ લોક તથા પરલોક સાધવાને માટેજ આ જગતમાં આવે છે. એ ભાવના પ્રભાવને જાણનારા આર્હત યોગીઓ પોતાના લેખમાં એટલે સુધી લખે છે કે,—"ભાવના એ ભવતારિણી અને મોક્ષસાધની છે."

અતુશ્ચત્વારિંશત બિંદુ—મૌન.

“મન્યતે યો જગત્તત્ત્વં સ મુનિઃ પરિકીર્તિતઃ ।

સમ્યક્ત્વમેવ તન્મૌનં મૌનં સમ્યક્ત્વમેવ ચ” ૧ ॥

અર્થ—જે જગતના તત્ત્વને માને, તે મુનિ કહેવાય છે. સમ્યક્ત્વ એજ મૌન છે અને મૌન એજ સમ્યક્ત્વ છે.

ય

તિશિષ્ય—ભગવન્, આપે શ્રાવકકુમાર શિવના દક્ષાં-
ત સાથે ભાવનાનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું, તે સાંભળી
અમને ધણો આનંદ થયો છે. અમારા આર્દ્ર હૃદય-
માં એવી ભાવના ભાવવાની પ્રભા ઇચ્છા થાય છે.

ગૃહસ્થશિષ્ય—કૃપાનિધાન, આપના મુખથી ભાવનાનો પ્ર-
ભાવ સાંભળી મારા હૃદયની ભાવના જુદાજ રૂપમાં પ્રકાશી છે. તેમાં
ખાસ કરીને તે શ્રાવકકુમાર શિવનું સ્વરૂપ મારા હૃદયને હૃદયંગમ થ-
યું છે. હું મારા અંતઃકરણથી એ શિવને અભિનંદન આપું છું, અને
એ મહાનુભાવના જેવી ભાવના મારામાં પ્રગટ થાઓ, એમ ઇચ્છું છું.

ગુરુ—વિનીતશિષ્યો, મારા ઉપદેશની અસર તમારા હૃદય ઉ-
પર થતી જોઈ મને વિશેષ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે, પાત્રમાં
સ્થાપિત કરેલ જ્ઞાન અથવા ઉપદેશ સર્વરીતે સફળ થાય છે.

અને શિષ્યો—“મહાનુભાવ, હવે કૃપા કરી કોઈ બીજા વિ-
ષય ઉપર ઉપદેશ આપો અને અમારા હૃદયના અજ્ઞાનનો નાશ કરો.”

ગુરુ—પ્રિય શિષ્યો, તમારા હૃદયમાં જે જિજ્ઞાસા હોય, તે પ્રગટ કરો, એટલે તે વિષય ઉપર હું યથાશક્તિ વિવેચન કરીશ.

યતિશિષ્ય—ગુરુવર્ય, જ્યારે હું આકરણ લાગુતો હતો, ત્યારે મુનિ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ મારા વાંચવામાં આવી. તેમાં એવું લખ્યું હતું કે, “મનન શીલો મુનિઃ” જેને મનન કરવાનો સ્વભાવ હોય, તે મુન કહેવાય છે. એ શબ્દ વાંચ્યા પછી મૌન શબ્દ મારા વાંચવામાં આવ્યો, તેમાં મુનિનું કર્મ અથવા મુનિ સંબંધી તે મૌન એમ લખેલું હતું. આ ઉપરથી મેં તે વખતે ઘણો વિચાર કર્યો હતો, પણ તે વખતે મારામાં અદ્યપ્રોધ હોવાથી તે વાત મારી બુદ્ધિમાં ગ્રાહ્ય થઈ નહિ. પછી તે વિષેનો પુનઃવિચાર કરવાને સ્મરણ થયું નહિ. આજે આપનો ઉપદેશ સાંભળી તે વાત મારા સ્મરણમાં આવી છે, માટે આપ કૃપા કરી તે વિષે સ્પષ્ટ કરી સમજાવો. મૌન એટલે શું? મૌન એ શબ્દનો સંબંધ મુનિની સાથે કેવી રીતે છે? અને મૌનનો ખરો અર્થ શો છે? તે જાણવાની મારી પ્રખળ ઇચ્છા છે.

યતિશિષ્યનો આ પ્રશ્ન સાંભળી ગુરુનો અંતરાત્મા પ્રસન્ન થઈ ગયો. તેઓ પ્રસન્નવદને બોલ્યા—હું વિનીતશિષ્ય, આ તારો પ્રશ્ન ઘણાજ ઉપયોગી અને આપણુ મુનિજનને મનન કરવા યોગ્ય છે. તે એકચિત્તે સાંભળા.—

જેનો મનન કરવાનો સ્વભાવ હોય, તે મુનિ કહેવાય, એ વ્યુત્પત્તિ યથાર્થ છે. હવે તેને મનન કરવાનું શું છે? તે વાત જાણવાની છે. આ ચૈાદ રજ્જુપ્રમાણુ જગત્માં પાંચ અસ્તિકાય વગેરે જે તત્ત્વ છે, તેને જે માનવું તેજ મનન કરવાનું છે. એવું જે મુનિત્વ તે મૌન કહેવાય છે. એ મૌન રાખવામાં આત્મ સ્વભાવની ઉપાદેયતાને વિષે ઉપયોગ રહે છે, અને તે ઉપયોગની પરિણતિનું અવસ્થાન તેજ સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યગ્ દર્શન કરી હેય તથા ઉપાદેયને વિલક્ષ્ણ કરી ઉપાદેયને વિષે રમણ કરવાનો સ્વભાવ તે મૌનનું સ્વરૂપ છે. એથી સમ્યક્ત્વ અને મૌનનું એકય થાય છે. એવાં મૌનને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા પોતાના આત્માવડે આત્માને શુદ્ધ જાણે છે—અર્થાત્ અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, સત્ત્વ, પ્રમેયત્વ અને સિદ્ધત્વ વગેરે ધર્મવાળા જીવના શુદ્ધરૂપને એટલે સર્વ કર્મમલથી રહિતપણથી નિર્વિકારી જાણે છે. તે માટે પૂર્વે કહેલ સમ્યક્ત્વ અને મૌનની એકતા તે વધારે નજીક

ખતાવેલી જ્ઞાનાવસ્થા છે. જે જ્ઞાનાવસ્થામાં સાધુને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની સ્પષ્ટતા દેખાઈ આવે છે, અને આચારની એકતા પ્રાપ્ત થાય થાય છે. આ બધા મૌનનોજ પ્રભાવ છે. એવા મૌનને ધારણ કરનારજ ખરેખરા મુનિ કહેવાય છે. એવા મુનિને શુદ્ધ જ્ઞાનનયથી જ્ઞેતાં આત્મચરણથી અને ક્રિયાનયથી જ્ઞેતાં ક્રિયાલાભથી ચારિત્ર, જ્ઞાન અને દર્શન સાધ્ય થાય છે. કારણકે, પોતાના આત્મસ્વભાવમાં જે રમણ, તે આત્મચરણ અને તેવું આત્મચરણ મૌનધારી મુનિ સાધ્ય કરી શકે છે. જ્યાંસુધી ખરેખરું મૌન-મુનિત્વ પ્રાપ્ત થયું ન હોય, ત્યાંસુધી શુદ્ધજ્ઞાન અને દર્શન ઉપલબ્ધ થતા નથી. જે જ્ઞાન અને દર્શનથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને વિષે આચરણ થતું નથી, અથવા દોષ નિવૃત્તિ થતી નથી, તે જ્ઞાન નથી અને તે દર્શન નથી. જે જ્ઞાનથી જીવના જ્ઞાનાદિસ્વભાવનું આસ્વાદન થાય અને રાગ, દ્વેષ, જન્મ, અજ્ઞાન, મરણ વગેરે દોષોની નિવૃત્તિ થાય, તેજ ખરેખરું જ્ઞાન અને દર્શન કહેવાય છે.

હે વિનિતશિષ્યો, એવું મૌન ધારણ કરવાને તમારે પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. અને જ્યારે એવું મૌન પ્રાપ્ત કરશો, ત્યારેજ તમારું જીવન ઉચ્ચ સ્થિતિને પામશે, અને તમારા આત્માને તૃપ્તિ મળશે. જે શુદ્ધ મુનિ હોય, તે કદિપણ બીજી તૃપ્તિની ઇચ્છા કરતો નથી. તે આત્માની તૃપ્તિનેજ ખરી તૃપ્તિ માને છે અને તેમાંજ સદા મગ્ન રહે છે. તે વિષે એક મુનિનું દૃષ્ટાંત છે—

કેઇ મહાત્મા મુનિ એક ગૃહસ્થ શ્રાવકને ઘેર લિક્ષા લેવાને આવ્યા. તે શાંતમૂર્તિ સાધુને આહાર માટે આવેલા જાણી તે ગૃહસ્થ પ્રસન્ન થઈ ગયો અને તે પાત્રમાં ઉત્તમ આહાર લઈ વોહોરાવવા આવ્યો. તે વખતે તે ગૃહસ્થે મુનિરાજને વિનંતિ કરી કે, “મહાતુભાવ, આપને માટે આ પ્રાસુક આહાર તૈયાર છે, પણ જો ક્ષણવાર મારા ઘરમાં પધારવાની કૃપા કરો તો મારી ઉપર મહાન્ ઉપકાર થશે.” તે ગૃહસ્થની આ વિનંતિ સાંભળી મુનિ બોલ્યા—“લદ્ર, તારે અમારું શું કામ છે? ગૃહસ્થના ઘરમાં અમારાથી કેમ અવાય?” તે ગૃહસ્થે આજીજ સાથે કહ્યું, “મહારાજ, મારો એકનો એક પુત્ર ઘણો વ્યાધિગ્રસ્ત છે. જો આપ તેને દર્શન આપો, તો વખતે તેનો વ્યાધિ મટી જાય.” ગૃહસ્થના આ વચન સાંભળી મુનિવર હાસ્ય કરીને બોલ્યા—“લદ્ર, પૂર્વકર્મથી થયેલી પીડા અમારા દર્શનથી શી રીતે દૂર થાય ?

તથાપિ તમારી ગુરુલક્ષિત જોઈ હું તે દરદીની પાસે આવું છું” —આ પ્રમાણે કહી, તે મુનિ જે ઘરમાં તે દરદી પડ્યો હતો, તે ઘરમાં આવ્યા. પેલા દરદીએ લક્ષિતભાવથી ગુરુને વંદના કરી. ગુરુએ તેને ધર્મલાભ આશીર્વાદ આપી. જેના શરીર ઉપર સોજ ચડેલા છે, એવા તે દરદીને જોઈ મુનિએ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. મુનિને નિઃશ્વાસ મૂકતા જોઈ, તે ગૃહસ્થના હૃદયમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે વિનયથી મુનિને પૂછ્યું, “મહાનુભાવ, આ અમારા પુત્રનું શું અનિષ્ટ થવાનું છે? આપે તેને જોઈને શા માટે નિઃશ્વાસ મૂક્યો?” ગૃહસ્થના આવા વચન સાંભળી મુનિ બોલ્યા—“શ્રાવક, તમારા હૃદયમાં બીજી શંકા રાખશો નહિ. મેં જે નિઃશ્વાસ મૂક્યો, તેનું કારણ જુદું છે. તમારો પુત્ર આ વ્યાધિમાંથી મુક્ત થઈ જશે અને તે પાછો સર્વ રીતે સુખી થશે.” મુનિએ આવા વચન કહ્યા, તથાપિ એ બહેમીલા વણિકના હૃદયમાંથી તે શંકા દૂર થઈ નહિ. તથાપિ તે મહાત્માના વચન ઉપર વિશ્વાસ આવવાથી તેના મનનું માંડમાંડ સમાધાન થયું હતું.

પછી આહાર લઈને મહાત્મા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. પેલો ગૃહસ્થ શંકિત થઈ તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. આગળ જતાં કોઈ એક પુરૂષ શણગારથી સુશોભિત કરી શૂલીપર ચડાવાને લઈ જતો જોવામાં આવ્યો. તેને જોઈ તે મહાત્માએ પાછો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. તે જોઈ પેલા ગૃહસ્થે વિનયથી પૂછ્યું, “ભગવન, આપે આ વધ્યપુરૂષને જોઈ કેમ નિઃશ્વાસ મૂક્યો? આ ઉપરથી મને લાગે છે કે, આપ કાંઈપણ હેતુપૂર્વક નિઃશ્વાસ મૂક્યો છે. મારા રોગી પુત્રને અને વધ્યપુરૂષને જોઈને આપે જે નિઃશ્વાસ મૂક્યા છે, તે ખરેખર હેતુપૂર્વક છે. માટે આપ કૃપા કરી તે વિષે સમજાવો. જ્યાંસુધી આપ મને સમજાવી નિઃશંક કરશો નહિ ત્યાંસુધી હું પાછો ફરવાનો નથી. આપની સાથેજ રહીશ.” તે ગૃહસ્થના આવા વચન સાંભળી તે મુનિ બોલ્યા—“ભદ્ર, સંપ્રતિ આહારનો સમય છે. હું આહાર કરી રહ્યા બાદ તમે મારા ઉપાશ્રયમાં આવજો, એટલે હું તમને તે મેં કરેલા નિઃશ્વાસનું કારણ સમજાવીશ. ગુરુના આવા વચન સાંભળી તે શ્રાવક ક્ષણવાર બાહર રહ્યો. જ્યારે મુનિ આહાર કરી રહ્યા, ત્યારે તે પુનઃ ઉપાશ્રયમાં આવ્યો—અને વંદના કરી ગુરુ સમીપે બેઠો.

ગુરુ કહે છે— હે શ્રાવક, હું જ્યારે તમારે ઘેર ભિક્ષા લેવા આ-

વ્યો, અને તે વખતે તમે મને તમારા વ્યાધિગ્રસ્ત છોકરાને બતાવ્યો હતો. તમારા પુત્રના શરીર ઉપર સોજા જોઈ મને યશોવિજયજી મહારાજનો એક શ્લોક યાદ આવ્યો હતો. અને તે ઉપરથી મારા મનમાં અનેક પ્રકારના વૈરાગ્યભાવ પ્રગટ થયા હતા. તે ભાવને લઈને મેં મારા હૃદયમાંથી નિઃશ્વાસ મૂક્યો હતો. તે પછી જ્યારે રસ્તામાં પેલો શૃંગાર ધારી વધ્યપુરૂષ જોવામાં આવ્યો. તેને જોવાથી પણ મને તેજ મહાનુભાવનો શ્લોક પુનઃસ્મરણમાં આવ્યો, તેથી મેં ફરીવાર નિઃશ્વાસ મૂક્યો હતો.

મુનિની આ વાણી સાંભળી તે શ્રાવક બોલ્યો—“ ભગવાન, તે શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો શ્લોક કેવો છે ? તે કૃપા કરી સંભળાવો. આપના પવિત્ર મુખથી એ વાણી સાંભળી મારા આત્માને અપાર આનંદ ઉત્પન્ન થશે.

તે શ્રાવકનો આવો આગ્રહ જાણી તે મુનિ નીચે પ્રમાણે તે શ્લોક બોલ્યા—

“ યથા શોફસ્ય પુષ્ટત્વં
યથા વા વધ્યમંદનમ્ ।
તથા જાનન્ જ્ઞવોન્માદ-
માત્મતૃપ્તો મુનિર્જવેત્ ” ॥૧ ॥

“ સોજાની પુષ્ટિ અને વધ્યમનુષ્યના શૃંગારની જેમ આ સંસારના ઉન્માદને જાણી મુનિ આત્માને વિષે તૃપ્ત થાય છે.

હું શ્રાવક, આ સંસારમાં જેટલા પદાર્થો ઉન્માદ રૂપ છે, તે બધા સોજાથી પુષ્ટ થયેલા શરીરની જેમ નુકશાનકારક છે. જેમ શરીરના સોજાની પુષ્ટિ તે શરીરના નાશને માટે થાય છે, તેમ આ સંસારમાં જે આનંદદાયક બનાવો લાગે છે, તે બધા તે સંસારી જીવના નાશને માટે—પરિણામે હુઃખ આપવાને માટે થાય છે. વળી શૂળી-એ ચડાવા તૈયાર કરેલા માણસને શૃંગારથી સુશોભિત કરી પછી તેનો શૂળીથી નાશ કરે છે. તેથી તે વધ્યપુરૂષનો શૃંગાર જેમ સુશોભિત છતાં પરિણામે તે નાશનો હેતુરૂપ છે, તેવી રીતે આ સંસારના ઉન્માદો, જેઓ ઉપરથી સારા દેખાય છે પણ તે વધ્યપુરૂષના શૃંગારની જેમ નાશના કારણરૂપ થાય છે.

Sl.K.-૩૫

હે શેઠજી, જ્યારે મેં તમારા રોગી પુત્રનું સોજવાળું શરીર અને રસ્તામાં પેલો શ્રૃંગારેલો વધ્યપુરૂષ જોયો, ત્યારે મારા હૃદયમાં આ શ્લોકનો ભાવાર્થ સ્ફુરી આવ્યો અને તેથી મેં નિઃશ્વાસ મૂક્યા હતા.

તે મુનિના આવા વચન સાંભળી તે ગૃહસ્થ પ્રતિબોધ પામી ગયો, અને તેને આ સંસાર ઉપર પૂર્ણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો હતો.

હે વિનિત શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમે સમજ્યા હશે કે, જે આત્મતૃપ્ત હોય તેજ ખરેખરા મુનિ કહેવાય છે. અને જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારનું મૌન હોય, તે આત્મતૃપ્ત થઈ શકે છે. તેવા મુનિ આ સંસારના સુખને દરકાર રાખતા નથી. તેઓ આ સંસારના સુખને સોજાથી થયેલી પુષ્ટિ તથા વધ્યપુરૂષના શ્રૃંગાર જેવું ગણે છે.

હે શિષ્યો, તેથી તમારે સમજવું કે, મન, વચન અને કાયાના યોગનું પુદ્ગલોને વિષે જે નહિ પ્રવર્તવું, તેનું નામ મૌન કહેવાય છે. એટલે જેના મન, વચન અને કાયા પુદ્ગલો ઉપર આસક્ત થતા નથી, તે ખરેખર મૌનધારી મુનિ કહેવાય છે. તેવા મુનિઓજ મૌનને પાળી શકે છે અને પોતાના જીવનને મૌનમય બનાવી શકે છે. તે વિષે શ્રી ઉપાધ્યાયજી નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“ સુલ્લઙ્ગં વાગનુચારં મૌનમેકેન્દ્રિયેષ્વપિ ।

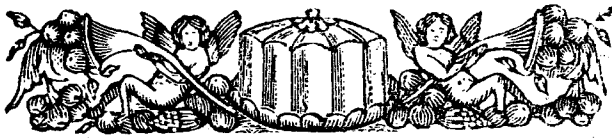
પુદ્ગલેષ્વપ્તૃત્તિસ્તુ યોગાનાં મૌનમુત્તમમ્ ” ॥ ૧ ॥

“વાણીના ઉચ્ચાર વગરનું મૌન તો એકેન્દ્રિય જીવોમાં પણ છે. તેથી મન, વચન અને કાયાના યોગનું જે પુદ્ગલોમાં અપ્રવર્તન—એજ ખરેખર ઉત્તમ મૌન કહેવાય છે.

હે શિષ્યો, ઉપાધ્યાયજીનો આ શ્લોક તમારે સર્વદા મનન કરવા જેવો છે. એ શ્લોકનું મનન કરવાથી તમે મૌનનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણી શકશો. એવા મૌનધારી મહાત્માઓ આ જગત્ને પોતાના વિચારથી પવિત્ર કરે છે. જેમ દીવાની સર્વ ક્રિયા પ્રકાશશક્તિવાળી છે, તેમ તે મહાત્માઓની ક્રિયા જ્ઞાનમય છે, તેથી તેમનું મૌન સર્વોત્તમ ગણાય છે.

આ પ્રમાણે મૌનની વ્યાખ્યા સાંભળી તે યતિ અને ગૃહસ્થ ખંને શિષ્યો હૃદયમાં આનંદ પામી ગયા અને ગુરૂભક્તિમાં મગ્ન થઈ ગયા.

પંચચત્ત્વારિંશત્ ભિંદુ—વિદ્યા.

શિષ્યો—ભગવાન, આપના મુખ કમળમાંથી મૌન એ શબ્દને અને તેના યથાર્થ અર્થને પ્રતિપાદન કરનારી જે વાણી પ્રગટ થઈ, તે અમને સુધાસમાન લાગી છે. તમારી એ દિવ્યવાણીએ અમારા અંતરમાં સારી અસર કરી છે. એ વાણીના પ્રકાશથી અમારું અજ્ઞાન અંધકાર દૂર થઈ ગયું છે. તેના નિર્મલ કીરણો અમારા હૃદયપ્રદેશને પ્રકાશિત કરી આંતરતત્ત્વ દર્શાવે છે. મહાનુભાવ, આજે અમે સર્વરીતે કૃતાર્થ થઈ ગયા છીએ. અમારા હૃદયની શંકાઓ હૃદયમાંથી દૂર થઈ ગઈ છે. અને હૃદયના પ્રદેશની અંતર્વૃત્તિ ઉઘડી ગઈ છે. હવે કૃપા કરી કોઈ બીજા ઉત્તમ વિષયને ઉદ્દેશી અમને તમારા ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવો.

ગુરુ—હું વિનીતશિષ્યો, તમને મૌનધર્મનો ઉપદેશ સાંભળાવતાં, મારા મનમાં એક નવીવાત સ્ફુરી આવી છે, તે તમારે ધ્યાન દઈને સાંભળવા જેવી છે. આ જગત્માં વિદ્યાના નામથી જે વસ્તુ ઓળખાય છે, તે તમારા જાણવામાં હશે. પણ તે વિદ્યાનું ખરું સ્વરૂપ શું છે? અને અધ્યાત્મવિદ્યાની સાથે તેનો શો સંબંધ છે? તે વિષે વિદ્વાનપુરૂષે વિચાર કરવાનો છે. સામાન્ય લોકો તો વિદ્યાનો અર્થ જ્ઞાન, ભણતર તથા અભ્યાસ કરે છે, અને તેને સાધારણ માને છે. પણ વિદ્યાનો ખરો અર્થ તેટલોજ નથી, પણ ઘણો ગંભીર છે. આ જગત્માં તત્ત્વને વિષે જે બુદ્ધિ તેજ વિદ્યા કહેવાય છે. જગત્ના બધા પદાર્થો પુદ્ગલિક હોવાથી તે તાત્ત્વિક નથી, તેઓ બધા અતાત્ત્વિક

છે. તેવા પદાર્થોની ઉપર જે આત્મ બુદ્ધિ રાખવી, તે વિદ્યા નહીં, પણ અવિદ્યા છે. એ અવિદ્યાથી અનિત્ય, અશુદ્ધ અને અનાત્મને વિષે નિત્ય, અશુદ્ધ અને આત્મબુદ્ધિ થાય છે. જે નાશવંત, આત્માથી ભિન્ન અને સર્વકાળ નહીં રહેનારા છે, તે અનિત્ય કહેવાય છે. પૂર્ણ તત્ત્વનો સ્પર્શ ન થવાથી હ્રમેશાં મલિન રહેનારા, તે અશુદ્ધ કહેવાય છે, અને જે આત્મરૂપ નથી તે અનાત્મ કહેવાય છે. એવા અનિત્ય, અશુદ્ધ અને અનાત્મ પદાર્થોને વિષે નિત્ય, શુદ્ધ અને આત્મપણાની બુદ્ધિ રાખવી, તે વિદ્યાથી ઉલટી અવિદ્યા છે. વિદ્યાનો વિલાસ તેનાથી બુદ્ધા પ્રકારનો છે. જેના હૃદયને એ દિવ્ય પદાર્થનો યોગ થયો હોય, તે નિર્માળ અવિનાશી અને સર્વ કર્મલેપથી રહિત એવા શુદ્ધ આત્મભાવને વિષે રમણ કરે છે તે વિષે નાનકડું રમણીય દૃષ્ટાંત છે.

કોઈ એક મહાત્મા વિચરતા વિચરતા કોઈ નગરમાં આવી ચડ્યા હતા. તેમને આવેલા જાણી તે નગરના આસ્તિક ગૃહસ્થો તેમને વંદના કરવાને આવ્યા. મહાત્માએ સર્વને ધર્મલાભની આશીષ આપી ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. તેમના ઉત્તમ ઉપદેશનું શ્રવણ કરી આસ્તિક શ્રોતાઓ અંતરમાં આનંદ પામી ગયા. આ વખતે એક આણુંદ નામનો શ્રાવક ઉભો થઇ બોલ્યો—“મહારાજ, મારા મનમાં એક શંકા છે, જે આપની ઈચ્છા હોય તો તે દૂર કરવાને એક પ્રશ્ન કરું.” મહાત્માએ આનંદપૂર્વક જણાવ્યું—“હે શ્રાવક, તારા મનમાં જે શંકા હોય, તે ખુશીથી જણાવ.” તે સાંભળી આણુંદ શ્રાવક બોલ્યો—“મહારાજ, મારા ઘરમાં ઘણું દ્રવ્ય છે, તેથી કેટલાએક દુર્જનો મારા ઘરમાંથી ચોરી કરવાની ઈચ્છા રાખતા હોય, એવો મને ઓંઘ આવ્યા કરે છે, તેથી રાત્રે મને નિરાંને નિદ્રા આવતી નથી. જ્યારે મને નિદ્રા નથી આવતી, ત્યારે હું જાગીજાગીને પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કર્યો કરું છું, તો તેથી મને પુણ્ય થાય કે નહીં. જે કે ચોરના લયથી મારે જાગવું પડે છે, અને તેથી હું ચિંતા સાથે ધર્મ ધ્યાન કરું છું, તો એવા ધર્મધ્યાનથી કાંઈપણ ફળ મળે કે નહીં?” મહાત્માએ પ્રેમથી ઉત્તર આપ્યો. “ભદ્ર, તું ધર્મ ધ્યાન કરે છે, તે કદિપણ નિષ્ફળ થવાનું નથી, પણ તારા હૃદયમાં જે ચોરની ચિંતા રહ્યા કરે છે, તેથી તારું ધ્યાન શુદ્ધ રહી શકતું નહીં હોય. વખતે ચોરની તરફ રોષ આવવાથી આર્તધ્યાન થઇ જતું હ

શે. માટે હવેથી તારે ચોરની ચિંતા છોડી હ્રદ્ય એકતાનથી ધર્મધ્યાન કરવું. ધર્મધ્યાનના પ્રભાવથી ચોર વગેરેનો ઉપદ્રવ થશે નહીં. અને એ બાહેરના ચોર તને શું કરવાના હતા ? જે અંતરના ચોર છે, તેનાથી વિશેષ લય રાખવાનો છે. તેમાં ખાસ કરીને આ જગતમાં એક અંતરનો મોટો ચોર ફરે છે, તે દરેક મનુષ્યના અંતર્ગૃહમાંથી ભારે ચોરી કરે છે. જે ચોરી થતાં એ પ્રાણી પોતાના આખા જીવનમાં ભારે દુઃખ ભોગવે છે.

મહાત્માના આ વચન સાંભળી તે આસ્તિક શેઠ બોલ્યો—
“મહાનુભાવ, એ અંતરનો ચોર કોણ છે ? અને કયાં રહે છે ? તે અમને સ્પષ્ટરીતે સમજાવો.”

મહાત્મા પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—“ભદ્ર, આ જગતમાં મોહરૂપી એક જળરો ચોર વસે છે. તે દરેક પ્રાણીના હૃદયરૂપી ગૃહમાં પ્રવેશ કરી તેના હૃદયનો તાત્ત્વિક ખજાનો હરી બીજ છે. જે મનુષ્યો જ્ઞાન તથા સદ્ગુણનું બળ મેળવી સદા બ્રહ્મત રહે છે તેની પાસે એ લય કર ચોર આવી શકતો નથી. તેમજ જે “આત્મા નિત્ય છે અને પર-સંગ-બીજ પુદ્ગલિક વસ્તુનો સંગ અનિત્ય છે,” એમ જાણે છે તેની પાસે એ મોહરૂપી તસ્કરને અવકાશ મળી શકતો નથી. તેથી તે પુરૂષ સર્વદા નિશ્ચિત, નિરાબાધ અને નિરૂપમ સુખને ભોગવે છે અને સદા ધર્મધ્યાનમાં તત્પર રહે છે.”

શેઠે વિનય પૂર્વક કહ્યું—“મહાત્મન, આપે જે કહ્યું કે, “આત્મા નિત્ય છે અને પુદ્ગલિક વસ્તુનો સંગ અનિત્ય છે” એવું જ્ઞાન ધરવાથી એ મોહરૂપી ચોર આવી શકતો નથી. તો એવું જ્ઞાન કયારે થાય છે ? અને તે જ્ઞાન મેળવવામાં શું કરવું જોઈએ ?”

મહામુનિ બોલ્યા—ભદ્ર, જે એવું જ્ઞાન મેળવવું હોય તો પ્રથમ વિદ્યાનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. આ જગતમાં અનિત્ય, અશુચિ અને અનાત્મ એવા જેટલા પદાર્થો છે, તે ઉપર તત્ત્વબુદ્ધિ ન રાખવી, એટલે તેઓને ખોટા માનવા. અને જે નિત્ય, શુચિ અને આત્મરૂપ છે, તે ઉપર તત્ત્વબુદ્ધિ રાખવી, આનું નામ વિદ્યા છે, અને તે વિદ્યા હૃદયપર ધારણ કરવાથી માણસ સર્વ પ્રકારે યોગ્ય થાય છે. આવા યોગ્ય અધિકારી મનુષ્યની આગળ એ મોહરૂપી ચોર આવી શકતો નથી. તેને માટે મહાનુભાવ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય નીચે પ્રમા-

જે લખે છે—

“યઃ પરયેન્નિત્યમાત્માન
મનિત્યં પરસંગમમ્ ।
છદ્ધં લબ્ધ્યું ન શક્નોતિ
તસ્ય મોહમદ્વિમ્નુચઃ ” ॥ ૧ ॥

“આત્મા નિત્ય છે અને પરસંગમ અનિત્ય છે; એમ જે જાણે છે, તેને મોહરૂપી તસ્કર અવકાશ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.”

આવા મહાત્માના વચનો સાંભળી તે શેઠના હૃદય ઉપર પ્રતિબોધનો પ્રકાશ પડી ગયો, અને તરત તેના હૃદયની શાંકા દૂર થઈ ગઈ. પછી તે મહાત્મા ત્યાંથી વિદ્યાર કરી આદ્યા ગયા અને તે ધનાઢ્ય શ્રાવક ત્યારથી નિશ્ચિત થઈ ધર્મધ્યાન કરવા લાગ્યો અને અંતે તેના પરિણામ એવા થયા કે, તે પરમ પવિત્ર ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કરી અને પોતાના શ્રાવકજીવનને કૃતાર્થ કરી ઉભયલોકનું સંપૂર્ણ સુખ સંપાદન કરવાને ભાગ્યશાળી થયો હતો.

હું વિનીતશિષ્યો, વિદ્યાનો પ્રભાવ એવો દિવ્ય અને રમણીય છે. વિદ્યાના ખરા સ્વરૂપને જાણવાથી આત્માની પૂર્ણ ઉન્નતિ થઈ શકે છે. વિદ્યાતત્ત્વને જાણનારો પુરૂષ પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગથી આ સંસારની લક્ષ્મીને તરંગના જેવી અપલ માને છે, આયુષ્યને વાયુની પેઠે અસ્થિર જાણે છે અને શરીરને વાહજાની જેમ લાંબુર સમજે છે. જો હૃદયમાં વિદ્યાતત્ત્વનો ઉત્તમ બોધ પ્રાપ્ત થયો હોય, તો તેનામાં મૂઢતા કે જ્રમ પ્રાપ્ત થતા નથી, એટલુંજ નહિ, પણ તે બીજાની મૂઢતાનો અને જ્રમનો નાશ કરી શકે છે. તે ઉપર એક લઘુ દષ્ટાંત મનન કરવા યોગ્ય છે.—

કોઈ નગરમાં શિવકર નામે એક ગ્રાહ્યજી રહેતો હતો. તેને પવિત્રતા ઉપર ઘણી પ્રીતિ હતી. તે ત્રણે કાળ પવિત્ર રહેતો અને સ્નાન વગેરેથી શરીરની સ્વચ્છતા સારીરીને રાખતો હતો. હમેશાં ત્રિકાળ સ્નાન કરતો, સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરતો અને શુચિતાથી વર્તતો હતો. પ્રાતઃકાળનો બધો સમય તે સ્નાનાદિક ક્રિયામાં પ્રસાર કરતો હતો. તે સાથે તે ઘણો જીંદગી હતો. કોઈપણ બીજા માણસનો સ્પર્શ કરતો નહિ. પોતાના શિવાય બીજા બધા લોકોને તે અપવિત્ર માનતો હતો.

કદિન્ને પ્રમાદથી કોઇનો સ્પર્શ થઇ ગયો હોય, અથવા કોઇની વસ્તુ અડકી ગઇ હોય; તો તે તરત સ્નાન કરી નાખતો, અને પોતાના બધા વસ્ત્રો પાણીમાં ધોળી પોતે પવિત્ર થતો હતો.

એક વખતે તે શિવકર શુદ્ધ વસ્ત્રો પેહેરી શુદ્ધ થઇ રસ્તામાં જતો હતો, ત્યાં કોઈ મહાત્મા તે માર્ગે પ્રસાર થતા હતા. તેને પ્રસાર થતા જોઈ પેલો બ્રાહ્મણ શરીર સંકોચી એક તરફ ચાલ્યો, તેવામાં એક ઉન્મત્ત સાંઠ તેજ રસ્તે દોડતો આવ્યો. તેને જોઈ પેલા મહાત્મા એક તરફ ઉભા રહ્યા, અને શિવકર તેનાથી નાશી એક તરફ જવા વિચાર કરતો હતો, તેવામાં ‘ આ મહાત્મા મને અડી જશે ’ એવું ધારી તે મહાત્માથી દૂર રહેવા ધારતો હતો, પણ પેલો મત્ત થઈ કુદતો આવતો સાંઠ તે બ્રાહ્મણ તરફ ધસી આવ્યો—એટલે પોતાના જીવનો બચાવ કરવા તે બ્રાહ્મણ મહાત્માની નજીક આવ્યો અને તેમ કરતાં તેનું શરીર મહાત્માને અડી ગયું. પેલો સાંઠ તો દોડતો દોડતો ત્યાંથી આગલ ચાલ્યો ગયો, પણ તે શિવકર બ્રાહ્મણને જાણે સાંઠે માર્યો હોય, તેવો અફશોષ થઈ પડ્યો. શિવકરને ચિંતાતુર જોઈ તે દયાળુ મહાત્મા બોલ્યા—“ ભદ્ર, તું શેનો ખેદ કરે છે? તને તે સાંઠે માર્યો નથી. ” શિવકર સખેદ થઈ બોલ્યો—“ મહારાજ, મને જે ખેદ થાય છે, તે સાંઠના માર કરતાં પણ વધારે છે. ” મહાત્માએ ઇતેજનીથી પૂછ્યું,—“ ભાઈ, એવો ખેદ શાથી થાય છે? તે જો કહેવા યોગ્ય હોય તો મને કહે. ” શિવકર બોલ્યો—“ મહારાજ, એ સાંઠના દોડવાથી ભય પામી હું તમારા શરીરને અડકી ગયો, અને તેથી હું અપવિત્ર થઈ ગયો. આ બનાવથી મારા મનને વિશેષ ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે, હું પવિત્ર બ્રાહ્મણ કોઈનો સ્પર્શ કરતો નથી. ” બ્રાહ્મણના આ વચન સાંભળી તે મહાત્મા હસી પડ્યા. અને ક્ષણવાર વિચારીને બોલ્યા—“ ભદ્ર, તું પવિત્ર રહેવાની આવી મહાન ઇચ્છા રાખે છે, તે તારી મૂર્ખતા છે. કોઈપણ દેહધારી જીવ પવિત્ર રહી શકતો નથી. આ ચર્મથી મઢેલા શરીરમાં કંઈ વસ્તુ પવિત્ર છે? તેનો તું વિચાર કર. રૂધિર, માંસ, મજ્જા, મેદ, વીર્ય, અસ્થિ, ત્વચા અને મળ—એ બધા અશુચિથી આ શરીર પૂર્ણરીતે ભરેલું છે. એવા અશુચિ શરીરને શુચિ રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે વૃથા છે. આ અશુચિ શરીરને ગમે તેટલીવાર ધોઈ સ્વચ્છ કરો, શણગારો અને દીપાવો

તોપણ તે સદાકાળ અશુચિ રહેવાનું છે. જે પુરૂષ તેવા અશુચિ શરીરને શુચિ કરવા પ્રયત્ન કરે, તે પુરૂષ ખરેખરો મૂર્ખ અને ભ્રમિત છે. તેને માટે એક સુભાષિત સ્મરણીય છે. જો તું એ સુભાષિત તારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરીશ તો તારી આ મૂર્ખતા અને તારો ભ્રમ દૂર થઈ જશે. ”

શિવકર મહાત્માનો સંક્ષિપ્ત ઉપદેશ સાંભળી હૃદયમાં જરા આર્દ્ર થયો હતો. તેથી તેણે મહાત્માને વિનયથી પૂછ્યું—“ મહારાજ, તમારા ઉપદેશથી મારા હૃદય ઉપર સારી અસર થઈ છે. આ શરીર સદા અશુચિથી ભરેલું છે અને તેની અંદર પવિત્રતા રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ ખરેખરી મૂર્ખતા છે. મેં આજ્ઞાદિનસુધી એવી મૂર્ખતા ધારણ કરી હતી. હવે હું બરાબર સમજ્યો છું અને કદિપણ એવી મૂર્ખતા કરીશ નહીં. મહાત્મન, આપ તેને માટે જે સુભાષિત કહેશો, તે હું મારા હૃદયમાં સદા સ્થાપિત કરી રાખીશ અને આજથી પવિત્રતાનો આડંબર છોડી દઈશ. ”

શિવકર બ્રાહ્મણની આવી શુદ્ધ મનોવૃત્તિ જોઈ તે મહાત્મા નીચે પ્રમાણે શ્લોક બોલ્યા—

“ શુચિન્યશુચિકર્તું સમર્થેઽશુચિસંજવે ।

દેહે જન્નાદિના શૌચવ્રમો મૂઢસ્ય દારૂણઃ ” ॥ ૧ ॥

“પવિત્ર વસ્તુને પણ અપવિત્ર કરવાને સમર્થ અને અશુચિથી જેની ઉત્પત્તિ છે, એવા દેહને વિષે જળ વિગેરેથી પવિત્ર કરવાનો ઠાણુ ભ્રમ મૂઢ પુરૂષને હોય છે. ”

મુનિવરના મુખથી આ સુભાષિત સાંભળી શિવકર પ્રસન્ન થઈ ગયો અને તેણે તરત તે સુભાષિત કંઠસ્થ કરી લીધો. પછી તે મહાત્માનો ઉપકાર માની તે બ્રાહ્મણ ત્યાંથી પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો અને મહાત્મા પોતાના ઉદ્દિષ્ટ પ્રદેશમાં વિચરી ગયા.

હે વિનીત શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે ઉત્તમ બોધ લેવાનો છે. અને એ બોધના પ્રભાવથી તમે તમારી મનોવૃત્તિમાં વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરી શકશો. પણ આવો બોધ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે? એ જો તમારા હૃદયમાં વિચારશો, તો તમને નિશ્ચય થશે કે, વિદ્યાતત્ત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજવાથી એ બોધ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થઈ શકશે.

ગુરૂના આ વચન સાંભળી ગૃહસ્થ શિષ્ય બોલ્યો—“લગવન, આપે આપેલો દૃષ્ટાંત પૂર્વક ઉપદેશ અમારા શુભ પરિણામમાં પુષ્ટિરૂપ થઈ પડ્યો છે. અને વિદ્યાતત્ત્વનું શુદ્ધસ્વરૂપ અમારા હૃદયમાં પ્રકાશિત થયું છે.

હે ગુરૂવર્ય, આપનો ઉપદેશ સાંભળતાં મારા મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, જે આપની ઇચ્છા હોય તો નિવેદન કરું.

ગુરૂ—“ભદ્ર, ખુશીથી નિવેદન કર. તારી શંકા દૂર કરવાની મારી ઇચ્છા છે.”

શિષ્ય—મહાનુભાવ, આપે જે પવિત્રતા વિષે જે બ્રાહ્મણનું દૃષ્ટાંત આપ્યું, તે સાંભળી મને આ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયેલું છે, જ્યારે આ દેહ અપવિત્ર છે, તો પછી તેના સંસર્ગવાળો આત્મા પણ અપવિત્ર થયો. તેવા અપવિત્ર અંતરાત્માની શુદ્ધિ શીરીતે થાય? તે મને કૃપા કરી જણાવો, જેમ જળ વિગેરેથી દેહની બાહ્યશુદ્ધિ થઈ શકે છે, તેમ અંતરાત્માની અંતર શુદ્ધિ પણ થવી જોઈએ, તે કેવી રીતે થઈ શકે? તે પ્રકાર જાણવાની મારી ઇચ્છા છે,

ગૃહસ્થ શિષ્યનો આ પ્રશ્ન સાંભળી ગુરૂ આનંદપૂર્વક બોલ્યા—ભદ્ર, શરીરની સાથે સંબંધ ધરાવનારો અંતરાત્મા શરીરના બાહ્ય-મલથી અપવિત્ર થતો નથી. પણ અંતરના મળથી અપવિત્ર થાય છે તે અંતરાત્મા એવો નિર્મળ થાય છે કે, તેની નિર્મળતા કદિપણ નાશ પામતી નથી.

શિષ્ય—લગવન એ અંતરાત્મા કેવીરીતે નિર્મળ થતો હશે, તે મને કૃપા કરીને કહો.

ગુરૂ—હે શિષ્ય, તે એક એક કુંડમાં સ્નાન કરે છે, અને તેથી તે પોતાના મળને દૂર કરી પવિત્ર થાય છે.

શિષ્ય—મહારાજ, આ આપનું કથન મને શંકાના જાળમાં વિશેષ ફેંકે છે, કારણ કે, અંતરાત્મા કે જે ભાવવસ્તુની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તેને દ્રવ્યવસ્તુ રૂપ કુંડનો અને તેમાં ન્હાવાનો સંબંધ શીરીતે ઘટે? એ વાત મારા હૃદયમાં ઉતરતી નથી.

ગુરૂ—સ્મિતહાસ્ય કરતાં બોલ્યા—“ભદ્ર, એ વાતમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી જ્યારે તારા સમજવામાં આવશે એટલે તે વાતમાં તને આશ્ચર્ય થશે નહિ. તે વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને ફ-
Sh.K.-૩૬

ક્રત એકજ શ્લોક બસ છે. તે સાવધાન થઇને સાંભળ—

“યઃ સ્નાત્વા સમતાકુંઠે
હિત્વા કરમદ્વજં મદ્વજમ્ ।
પુનર્નયાતિ માદ્વિન્યં
સૌંતરાત્મા પરઃ શુચિઃ” ॥૧॥

જે સમતાના કુંડમાં સ્નાન કરી પાપકર્મની મલિનતાને છોડી દે છે, અને ફરીવાર મલિનતાને પ્રાપ્ત કરતો નથી, તે અંતરાત્મા પરમ શુદ્ધ થાય છે. ”

હે શિષ્યો, એ અંતરાત્મા સમતાના કુંડમાં સ્નાન કરનારો છે. તેથી જો તેને સમતાના કુંડમાં સ્નાન કરાવે, તો તે પાપકર્મરૂપ મળ-થી રહિત થઇ જાય છે. પછી તેનામાં લિનતા પુનઃ પ્રાપ્ત થતી નથી. માટે ઉત્તમ ભવ્ય જીવોએ સર્વદા સમતા ધારણ કરવી. સમતાના યોગથી અંતરાત્મા પવિત્ર થાય છે.

શિષ્ય—મહાનુભાવ, હવે હું સર્વરીતે નિઃશંક થયો છું. અને સમતા પ્રાપ્ત કરવાને મારો અંતરાત્મા ઉત્તમ પ્રકારની ભાવના ભાવે છે. દયાનિધિ, આપે કહેલો તે શ્લોક હું સદા સ્મરણ કરીશ અને મારા હૃદયની ભાવનાને પુષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરીશ.

આ વખતે યતિ શિષ્ય પણ તેવી ભાવનાથી ભાવિત થઇ બોલી ઉઠ્યો—“ ગુરૂવર્ય, આપનો આ ઉપદેશ મારા ચારિત્રજીવનમાં અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે. સમતાના ઉત્તમ ગુણને ધારણ કરવાને મારી મનોવૃત્તિ તમારા એ સુભાષિતે આતુર કરી દીધી છે.

ગુરૂ—હે વિનીત શિષ્ય, તારા જેવા સુઝ શિષ્યે સમતાને ધારણ કરવી જોઈએ. આપણું મુનિલોકોનો એ પરમ ધર્મ છે. સમતાને સાધે તેજ સાધુ કહેવાય છે. આપણા ચારિત્ર ધર્મનું તત્ત્વ સમતા છે અને સમતાના શ્રંગાર સ્નાનથી આપણો સાધુધર્મ સુશોભિત થાય છે.

હે શિષ્યો, તમારે આ વિષે પ્રસ્તુત વાતને બુદ્ધી જવાની નથી. આપણો આ પ્રસંગ વિદ્યાતત્ત્વના સ્વરૂપ ઉપરથી આવ્યો છે. તેથી તમારે એ સંસ્કૃત મેળવવાના સાધન તરીકે વિદ્યાતત્ત્વને સંપાદન કરવાનું છે. જો તમે વિદ્યાતત્ત્વને સારીરીતે પ્રાપ્ત કરશો, તો તમને સમતાનો દ્વિત્ય ગુણ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થઈ શકશે.

ગુરૂના આવાં વચન સાંભળી તે બંને શિષ્યો હૃદયમાં અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયા. અને ભક્તિભાવથી નમ્ર થઈ તેમણે ગુરૂને વંદના કરી.

ગુરૂ—પ્રિય શિષ્યો; આ તમારી જેવી મારી તરફ ભક્તિ છે, તેવી વિદ્યાતત્ત્વ ઉપર ભક્તિ થજે. જેથી તમારા આત્માનો જીદ્દાર થઈ જાય. એ વિદ્યાતત્ત્વના પ્રભાવથી તમે તમારા આત્મબંધનમાંથી મુક્ત થઈ શકશો.

આ ગૃહસ્થ શિષ્યને મારે ખાશ કહેવાનું છે કે, આ સંસારમાં તેને દેહ, ઘર અને ધન વિગેરેમાં મમત્ત્વ ન રાખવું, તેની તે મમત્ત્વ બુદ્ધિ તેને પાશના બંધરૂપ થઈ પડશે. તેથી એવા બંધનમાંથી આત્માને મુક્ત કરવો. જ્યાંસુધી આત્મા તેવા બંધનમાંથી મુક્ત થયેલો નહીં હોય, ત્યાંસુધી તે પોતાનેજ બંધનરૂપ થતો જશે. શરીર, ધન, ઘર, પુત્ર અને સ્ત્રી વિગેરેમાં જે મમત્ત્વ બુદ્ધિ રાખવી, તે આત્માને બંધની રજા રૂપ થઈ પડે છે. બીજા દૌકિક પાશ તો બીજાને બંધરૂપ થાય છે અને આ મમત્ત્વનો પાશ તો તેનાં બનારનેજ બંધરૂપ થઈ પડે છે. તેથી સર્વ ઉત્તમ જીવોએ આત્માના ગુણ સિવાય અન્ય પદાર્થોને વિષે મમત્ત્વ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ વિદ્યાતત્ત્વનું ક્ષણ છે. એ તત્ત્વનું ક્ષણ સંપાદન કરવાથી પરસ્પર બુદ્ધ એવા પદાર્થોના અસંક્રમ રૂપી ચમત્કારને પાડિતો ચૈતન્ય માત્ર પરિણામથી અનુભવે છે. એવા અનુભવી પુરૂષો જે ખરેખરા જિનાગમના પાડિતો કહેવાય છે અને જેઓએ અદ્ભુત ચમત્કારને જાણતા નથી. તેઓ ધન કુટુંબ-વિગેરે પદાર્થોમાં મમત્ત્વ રાખી અજ્ઞાનને વશ થઈ ચક્રાત્ત્વા બંધે છે તેવા પુરૂષો વિદ્યાતત્ત્વના જ્ઞાનથી અત્યંત દૂર છે.

ગુરૂના આ વચન સાંભળી બંને વિનીત શિષ્યોના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓના શરીર રોમાંચિત થઈ ગયા અને તેમના નેત્રોમાંથી આનંદની અશ્રુધારા ચાલવા લાગી. શિષ્યોના આવા ઉત્તમ પરિણામ જોઈ સંતુષ્ટ થઈ ગયા. તેમના હૃદયમાં શિષ્યો તરફ અતિ પ્રેમ પ્રગટ થઈ આવ્યો. ગુરૂ ગંભીરવાણીથી બોલ્યા—પ્રિયશિષ્યો, તમારી શુભ પરિણતિ જોઈ મારા હૃદયમાં અતિ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. તમે ખરેખરા ગુરૂ ઉપદેશના પાત્ર છો. ઉપદેશની દિવ્ય અસર તમારા હૃદય ઉપર થઈ જાય છે. તમારી મનોવૃત્તિ ઉપર અવિદ્યાની છાપ પડી નથી, એમ તમારું પ્રવર્તન સૂચવી આપે છે. એથી તમને વિદ્યા-

તત્ત્વ સુલભ છે. એ પરમ પવિત્ર તત્ત્વના પ્રકાશથી તમારી અંતરંગવૃત્તિ આનંદમય થઈ જશે. અને તમે આ માનવ જીવનની સાર્થકતા કરી શકશો. પ્રભુ તમારી ઇચ્છા સફળ કરે.

ગુરૂના આવા સંતોષના વચન સાંભળી શિષ્યો વિનયપૂર્વક બોલ્યા—“મહાનુભાવ, આપના અનુગ્રહથી અમારા આત્માનો ઉદ્ધાર થશે. હવે કૃપા કરી વિદ્યાતત્ત્વ ઉપર કાંઈ ઉપદેશ આપો. જેથી અમારા હૃદયમાં એ પરમતત્ત્વનો વિશેષ પ્રકાશ થાય.”

ગુરૂ—શિષ્યો, વિદ્યાતત્ત્વને માટે જેટલું કહીએ તેટલું થોડું છે. એ મહાતત્ત્વના પ્રભાવથી હૃદયમાં શુદ્ધ જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે અને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ થઈ જાય છે.

ગૃહસ્થ શિષ્ય—ભગવાન, આપે કહ્યું કે, વિદ્યાતત્ત્વથી અંધકારનો નાશ થઈ જાય છે. તો તે અંધકાર કયું સમજવું? અને તે અંધકાર કેવા પ્રકારનું છે? અને કેવી રીતે નાશ પામે? તે મને કૃપા કરી સમજાવો.

ગુરૂ—પ્રિય શિષ્યો, તેને માટે મહાનુભાવ શ્રી યશોવિજયજી નીચે પ્રમાણે લખે છે, તો તમે તમારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરી રાખજો—

“અવિદ્યાતિમિરધ્વંસે દશાવિદ્યાંજનસ્પૃશા ।

પश्यन्ति परमात्मान मात्मन्येव हि योगिनः ॥ ૧ ॥

“જૈન યોગિઓ અવિદ્યારૂપી અંધકારનો નાશ થતાં પોતાની દૃષ્ટિમાં વિદ્યારૂપ અંજન આંજી પોતાના આત્માની અંદર પરમાત્માને જુવે છે.” ૧

અનાત્મીય—પોતાની ન હોય તેવી વસ્તુને વિષે મારાપણાની બુદ્ધિ કરવી, તે અવિદ્યા કહેવાય છે. તે અવિદ્યા રૂપ અંધકારનો નાશ થતાં આત્મા અને આત્માના ધર્મને વિષે ભ્રમત્વ કરવારૂપ દૃષ્ટિના રોગદોષને હરવાને વિદ્યા એટલે જ્ઞાન દૃષ્ટિરૂપ અંજન લગાડી તે વડે પોતાને વિષે રહેલ પરમાત્મારૂપ પૂર્ણ બ્રહ્મને જુવે છે.

હું પ્રિય શિષ્યો, આવા વિદ્યાતત્ત્વને વિષે તમારે પૂર્ણ પ્રેમ ધારણ કરવો. એ તમારો પ્રેમ તમારા આત્મતત્ત્વને નિર્માણ કરનાર અને સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત કરાવનાર થઈ પડશે.

આપણા પ્રાચીન તીર્થંકરો, ગણધરો અને સૂરિવરો—એ તત્ત્વ-

ના ઉપાસક હતા અને તેથી તેઓ સિદ્ધપદના સંપાદક થયા છે. વિદ્યાતત્ત્વનો મહિમા અપૂર્વ અને દિવ્ય છે. તે તત્ત્વની આગળ ખીજા તત્ત્વો સુલભ થઈ શકે છે. જો એક વિદ્યાતત્ત્વ હૃદયમાં પ્રતિબુદ્ધ કરી સ્થાપિત કર્યું હોય, અને સર્વદા તેનું મનન થયા કરતું હોય, તો ખીજા તત્ત્વો સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણકે, વિદ્યાતત્ત્વની અંદર ખીજા સર્વ તત્ત્વનો પ્રકાશ અંતર્ભૂત છે.

૫૬ ચત્વારિંશત્ત્વ ઇન્દુ—વિવેક.

કર્મ જીવં ચ સંસ્થિતું, સર્વદા ક્ષોર નીર વત્ ।

વિમિત્તી કુસ્તે યોઽસૌ મુનિહંસો વિવેકવાન્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—પાણી અને દુધની જેમ સદા એક રૂપ થઈ રહેલા કમ અને જીવને જે બુદ્ધા કરે છે, તે મુનિરૂપ હંસ ખરેખર વિવેકી ગણાય છે. ૧

શિષ્યો—ભગવન્, આપે આપેલા વિદ્યા તત્ત્વના ઉપદેશથી અમારા અંતરંગ અતિ આનંદિત થઈ ગયા છે, હવે કોઈ ઉપયોગી તત્ત્વોપદેશ આપી અમારા એ તાત્ત્વિક આનંદમાં વૃદ્ધિ કરો.

ગુરુ—પ્રિય શિષ્યો તમને વિવેકનો ઉપદેશ આપવાની મારી ઈચ્છા છે, એ વિવેક તત્ત્વ ખરેખર મનન કરી ધારણ કરવા યોગ્ય છે. એ તત્ત્વના ગુણથી અનેક મહાત્માઓ આ સં-

સારના સ્વરૂપને ઓળખી શક્યા છે અને અધ્યાત્મ ભૂમિના પવિત્ર પ્રદેશમાં જઈ શક્યા છે.

ગૃહસ્થ શિષ્ય—ભગવન્ પ્રથમ અમને વિવેકનું સ્વરૂપ સમજાવો. વિવેક કોનું નામ? અને વિવેક રાખવાનું કળ એ પ્રથમ અમારે જાણવું જોઈએ.

યતિ શિષ્ય—ગુરુવર્ય, આ ગૃહસ્થ શિષ્યના પ્રશ્નને માફ અ-

નુમેાદન છે. એ વિવેકતાત્વનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવાથી અધ્યાત્મ મા ગર્ભમાં સારો પ્રકાશ પડતો હશે; માટે તે સ્વરૂપ અમને સ્પષ્ટ કરી સમજાવો.

ગુરૂ—પ્રિય શિષ્યો, આ જગત્માં જીવ અને કર્મ તથા દેહ અને આત્મા—એવા જુદા જુદા પદાર્થો મનાય છે તે પદાર્થોને જુદા જુદા કરી સમજાવો. તે વિવેક કહેવાય છે. જીવ અને કર્મ જેમ દુધ અને પાણી મળે. તેમ મિશ્ર થઈને રહેલા છે. તેમને જુદા કરી સમજાવો, તે વિવેક કહેવાય છે જેમ હંસ દૂધ તથા પાણીને જુદા પાડી શકે છે, તેમ જે શુદ્ધ ચારિત્ર ધર્મવાળા મુનિ હોય તે જીવ અને કર્મને જુદા કરી સમજે છે અને સમજાવે છે એવા મુનિને શાસ્ત્રકારો હંસની ઉપમા આપે છે. એ વિવેકી મુનિહંસ પોતાના જીવનમાં ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આવી શકે છે અને અધ્યાત્મ રસનો અનુપમ સ્વાદ સંપાદન કરી શકે છે તેથી દરેક આત્માર્થી મુનિઓએ તેમજ ગૃહસ્થો એ એવો વિવેક ધારણ કરવો જોઈએ તે ઉપર એક સંક્ષિપ્ત દ્રષ્ટાંત છે.

કોઈએક આસ્તિક અને અધ્યાત્મ વિદ્યાનો અભ્યાસી પુરૂષ કોઈ વનમાં સ્વેચ્છાથી ફરતો હતો. તે ફરતાં ફરતાં આત્મસ્વરૂપનું જ ધ્યાન કરતો અને તેનો જ વિચાર કરતો હતો, તેવામાં કોઈ મહાત્મા તે માર્ગે પ્રસાર થતા તેના જોવામાં આવ્યા, મહાત્માને જોતાંજ તે પુરૂષ હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયો અને તેમની પાસે આવી તેણે વિનયથી વંદના કરી. તેના હૃદયની લાવના જાણી મહાત્માએ પુછયું, “ભદ્ર, તું કોણ છે? અને આ અણ્યમાં શામાટે ભમે છે? તેણે ઉત્તર વિનયથી આપ્યો—મહાનુભાવ, હું શ્રાવક છું. અધ્યાત્મ વિદ્યાનો ઉપાસક છું. અહિંથી થોડે દૂર આવેલા એક નગરમાં મારો વાસ છે થોડા દિવસ પેહેલાં કોઈ જૈન મુનિ અમારા નગરમાં આવી ચડ્યા હતા. તેમના સમાગમનો મને સારો લાભ મળ્યો હતો. તે મહાત્મા ના મુખથી હું હંમેશાં અધ્યાત્મ વિદ્યાનું શ્રવણ કરતો અને અભ્યાસ કરતો હતો. મારા હૃદયની કેટલીએક શંકાઓ તે મુનિરાજે દૂર કરી હતી. તે મહાત્મા કેટલાએક દિવસ સુધી અમારા નગરમાં રહી થોડા દિવસ પેહેલાં વિહાર કરી ચાલ્યા ગયા છે. ગઈ કાલે અધ્યાત્મ વિદ્યાનું વાંચન કરતાં કોઈ રથને મારા વાંચવામાં એવું આવ્યું કે, “આ જગત્માં દરેક મનુષ્યે સુલભ અને દુર્લભ વસ્તુ જાણવી જોઈએ.”

આ વાંચતાં મારા હૃદયમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે, આ જગતમાં સુલભ વસ્તુ શી હશે? અને દુર્લભ વસ્તુ શી હશે? એ મારે પોતાને પણ જાણવી જોઈએ. મેં તે વિષે ઘણો વિચાર કર્યો, પણ મારા હૃદયમાં કોઈ પણ વાત નિઃશંક થઈ નહીં. છેવટે મેં વિચાર કર્યો કે, આ જગતમાં સંસાર સુલભ છે અને મોક્ષ દુર્લભ છે, તેથી એ બંને વસ્તુને ઉદ્દેશીને આ લેખ લખેલો હશે. તથાપિ મારા મનને સંતોષ થયો નહીં. કારણ કે, સંસારની સુલભતા અને મોક્ષની દુર્લભતા પ્રખ્યાત છે. તેથી કાંઈ વિશેષ ચમત્કાર આવતો નથી, માટે આ લેખ તું રહસ્ય કોઈ વિલક્ષણ છે. પછી મેં મારી બુદ્ધિના બળથી ઘણો વિચાર કર્યો, તો પણ મારી એ શંકા દૂર થઈ નહીં. પછી હું એ મહાત્માને શોધવાને બહાર નીકળ્યો છું. તે મહાત્મા ઘણા દિવસ થયાં ચાલ્યા ગયા છે, તેથી તેમનો પુનઃ સમાગમ થવો અશક્ય જાણી હું જંગલમાં લમું છું. તેવામાં મારા પુણ્ય યોગે આપનો મેલાપ થઈ આવ્યો છે. હવે આપ કૃપા કરી મારી તે શંકાને દૂર કરો. આ જગતમાં સુલભ અને દુર્લભ વસ્તુ શી હશે? તે મને સારી રીતે સમજાવો જ્યાંસુધી મારા હૃદયમાંથી એ શંકારૂપ શલ્ય દૂર થશે નહીં, ત્યાંસુધી મને શાંતિ થશે નહિં. ”

તે આસ્તિક પુરૂષના આવાં વચન સાંભળી તે મહાત્મા હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયા. અને તરત તેઓ મૃદુહાસ્ય કરતા બોલ્યા—“ભદ્ર, તારી શંકા યોગ્ય છે. તેં જે સુલભ અને દુર્લભ વસ્તુ વિષે લેખ વાંચ્યા હતા તે લેખનો આશય ગંભીર છે ‘ આ સંસાર સુલભ છે અને મોક્ષ દુર્લભ છે ’ એવો તેનો સામાન્ય આશય નથી. હવે તે આશય હું તને સ્પષ્ટરીતે કહું, તે તું સાવધાન થઈને સાંભળ—“ આ જગતમાં વિવેક અને અવિવેક એવી બે ભાવ વસ્તુ છે. તેમાં ‘ આ દેહ એજ આત્મા છે ’ એમ જે જાણવું, તે અવિવેક કહેવાય છે. અને દેહ તથા આત્માનો જે ભેદ સમજવો, તે વિવેક કહેવાય છે. આ જગતમાં સંસારની અંદર અવિવેક સુલભ છે અને વિવેક દુર્લભ છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે, આ સંસારમાં ‘ શરીર તેજ આત્મા છે, આ શરીર હું છું ’ એવી જે બુદ્ધિ તે સુલભ છે તેનું નામ અવિવેક કહેવાય છે તે અવિવેકને લઈને માણસ “ હું બોલું છું, હું વિચારું છું એમ જે જાણવું, તેજ આત્મા છે. પરંતુ મન, વચન અને કાયાની

સર્વ પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિનો જ્ઞાતા આત્મા છે, એમ નહીં—” આ પ્રમાણે સમજે છે. વળી એ અવિવેકથી સ્વસ્વરૂપ તથા પરસ્વરૂપનું જ્ઞાન હોતું નથી. આવો અવિવેક આ સંસારમાં સુલભ છે.

દેહ અને આત્માની ભિન્નતાને જાણવાનારે વિવેક, કે જેથી “હું જ્ઞાનવાન છું, હું અવિનાશી છું, અને ભવાંતરને વિષે જનાર હોવાથી દેહથી ભિન્ન છું, એવું માણસને જ્ઞાન થાય છે. ”

“ હે ભદ્ર, આવા વિવેક તથા અવિવેકનું સ્વરૂપ સમજવાથી માણસને તેના અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે. ”

મહાત્માનું આ વચન સાંભળી તે આસ્તિક પુરૂષ અતિ આનંદિત થઈ ગયો. તેના આસ્તિક હૃદયમાં વિવેકનું સ્વરૂપ પ્રકાશી નીકળ્યું. તે વિનય પૂર્વક બોલ્યો—“ ભગવન્ કૃપા કરી આ વિવેક તથા અવિવેકનું સ્વરૂપ મારા હૃદયમાં કાયમ રહે, તેવો કોઈ ઉપાય બતાવો.

મહાત્માએ કહ્યું, “ભદ્ર, મહાનુભાવથી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે તે વિવેક તથા અવિવેકના સ્વરૂપને માટે એક શ્લોક કહેલો છે, તે તારા કંઠમાં સ્થાપિત કરી રાખ. —

આસ્તિક નરે ઊત્સાહથી જણાવ્યું,—“મહાનુભાવ કૃપા કરી તે શ્લોક કહો. ”

પછી તે મહાત્મા નીચે પ્રમાણે શ્લોક બોલ્યા હતા—

દેહાત્માદ્યવિવેકોઽયં સર્વદા સુદ્ધ જ્ઞો જવે ।

જવકોટ્યાપિ તદ્જેદવિવેક સ્ત્વતિદુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—(દેહ એજ આત્મા છે) ઇત્યાદિ અવિવેક આ સંસારમાં સદા સુલભ છે. પરંતુ દેહ આત્માનો ભેદ કોટિભવથી પણ પ્રાપ્ત કરવો દુર્લભ છે. ૧

મહાત્માના મુખથી આ શ્લોક સાંભળી તે આસ્તિક આનંદમય થઈ ગયો અને તેણે તે શ્લોક કંઠસ્થ કરી લીધો હતો. પછી તે મહાત્મા ત્યાંથી બીજે વિચરી ગયા અને તે આસ્તિક પુરૂષ નિઃશંક થઈ એ શ્લોકનું સ્મરણ કરતો પોતાના નગરમાં આવ્યો હતો.

ગુરુ—કહે છે, હે શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે વિવેક તથા અવિવેકનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. જ્યારે વિવેકનું સ્વરૂપ તમારા જાણવામાં આવ્યું એટલે તમને અધ્યાત્મ વિદ્યાનું પૂર્ણજ્ઞ

પ્રાપ્ત થશે.

શિષ્યો—ભગવન્. આપના દૃષ્ટાંતપૂર્વક કહેવાથી વિવેકનું સ્વરૂપ અમારા જાણવામાં આવી ગયું છે તથાપિ તે સ્વરૂપ અમારા હૃદયમાં દૃઢ થાય, તેને માટે તે વિષે હજી વિશેષ ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરો,

ગુરુ—હે વિનીત શિષ્યો, જે આત્માને વિષે અવિવેકથી મિશ્રતા ભાસે છે, તે વિકારને લઈને ભાસે છે. એટલે જ્યારે આપણામાં વિકાર પ્રબળ થાય છે, ત્યારે આપણને દેહમાં આત્મભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી કરીને પછી આપણા આત્મા મલિન થાય છે. જેમ આકાશ શુદ્ધ છે, પણ અંધકારની રેખાથી તે તેની સાથે મિશ્ર લાગે છે, તેવી રીતે આત્મા શુદ્ધ છે, પણ વિકારને લઈને અવિવેકથી તેનામાં મિશ્રતા ભાસે છે.

આ વખતે યતિ શિષ્યે વિનયથી પ્રશ્ન કર્યો “મહાનુભાવ, આ શુદ્ધ આત્માને વિષે કર્મનો વિલાસ શી રીતે લાગુ પડતો હશે? કારણકે, જે શુદ્ધ હોય તેને પછી મલિનતા શી રીતે લાગુ પડે ?

ગુરુએ પ્રસન્ન થઈને પ્રત્યુત્તર આપ્યો—હે શિષ્ય, તે ઉપર રાજા અને યોધાનું દ્રષ્ટાંત છે જેમ કોઈ રાજા અનેક યોદ્ધાઓને લઈને રણભૂમિમાં યુદ્ધ કરવા જાય છે. તે વખતે રાજા પોતે યુદ્ધ કરતો ન હોય પણ તેના યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરે છે તે યોદ્ધાઓ જો વિજય મેળવે તો તે રાજાનો વિજય કહેવાય છે અને તેઓ હાર ખાય તો તે રાજાની હાર થયેલી ગણાય છે. તેવી રીતે કર્મના સ્કંધોનો વિલાસ શુદ્ધ આત્માને વિષે ગણાય છે તેથી જેનામાં વિવેકનો વિલાસ પ્રગટપણે ઉદ્ધાસ પામેલો હોય, તે પુરૂષ વિવેકના બળથી એવા ભ્રમને પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણકે, સર્વ પ્રકારના ભ્રમનું કારણ અવિવેકજ છે. જેમ ધત્તૂરાના રસને પાન કરનારો પુરૂષ ઇંટ વિગેરે બધી વસ્તુઓને પીલી જીવે છે, અને તેથી તેને સુવર્ણનો ભ્રમ થાય છે, તેવી રીતે જે પુરૂષ અવિવેકી છે, તેને દેહાદિકને વિષે આત્માનો અલેદરૂપ ભ્રમ થાય છે. ઉત્પાદ વ્યયરૂપ કર્મના યોગથી જીવ જ્યારે અશુદ્ધ પરિણામને ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે તે દેહને આત્મા માને છે અને પોતે સુવિચાર રૂપ પર્વતથી પડી જાય છે. પરંતુ જે પરમ ભાવને એટલે સર્વ વિકારવર્જિત શુદ્ધ સ્વભાવ રૂપ ભાવને—ઈચ્છે છે, તે સુવિચાર રૂપ

Sh K.—૩૭

પર્વત ઉપર આરૂઢ થઈ શકે છે. જે ઉપર આરૂઢ થવાથી લગ્ય મનુષ્યને દેહાદિકને વિષે થયેલો આત્માનો અલેદ રૂપ ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે.

હે શિષ્યો, વળી આ આત્માની અંદર છકારક સારી રીતે પ્રવર્તી શકે છે. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણ એ છકારક કહેવાય છે. આત્મા પોતે વસ્તુતાએ અકર્તા છે, તથાપિ જીવ તત્વના યોગથી કર્મનો કર્તા રૂપે દેખાય છે.

ક્રિયાના કર્મમાં તે આત્મા કર્મ રૂપે છે. જ્ઞાનાદિ સર્વ કાર્યનું સાધન છે, માટે કરણકારક પણ આત્મા છે. શુદ્ધ પરિણામનું જ્ઞાન દેવાને પોતેજ પાત્ર છે, માટે આત્મ સંપ્રદાનકારક પણ છે. પૂર્વ જ્ઞાનાદિકના પર્યાયથી ઉત્તરોત્તર પર્યાયને પામનારો આત્મા અપાદાનકારક થાય છે. અને ચેતનપણાનો તથા નિત્યપણાનો તે આધાર છે, માટે અધિકરણકારક પણ આત્મા થઈ શકે છે. એથી, આત્મા, આત્માને, આત્માવડે, આત્માને માટે, આત્માથી અને આત્માને વિષે જાણું છે, માટે એ છકારક તેનામાં સારી રીતે પ્રવર્તે છે.

ગુરૂની આવી વાણી સાંભળી તે શિષ્યો હૃદયમાં અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયા અને તેમણે તે વિષે વિશેષ ઉપદેશ કરવાની ગુરૂને પ્રાર્થના કરી તે ઉપરથી ગુરૂ નીચે પ્રમાણે બોલ્યા—

હે વિનીત શિષ્યો, એ વિવેકતત્વ જો બરાબર સમજવામાં આવે તો તેનાથી કેવો લાભ થાય છે? તેને માટે એક દષ્ટાંત મનન કરવા યોગ્ય છે—

વસંતપુરમાં દેવચંદ અને કર્મચંદ નામે બે મિત્રો હતા. તેઓને પરસ્પર એવી ગાઢ મૈત્રી હતી કે, જેથી તેઓ આસન, શયન, ભોજન અને માનમાં સાથેજ રહેતા હતા. તે બંનેના માતાપિતા ગુજરી ગયાં હતાં. તેમજ તેમને સહોદર બંધુને જોડેન કાંઈ હતા નહીં આથી તેમનો વાસ સાથેજ થતો હતો. તેઓએ એવો નિયમ રાખ્યો હતો કે, એક માસસુધી દેવચંદ કર્મચંદને ઘેર રહે. અને પછી એકમાસ કર્મચંદ દેવચંદને ઘેર રહે. આ પ્રમાણે વારાફરતી તેઓ એક બીજાને ઘેર વસતા હતા. તેઓની સ્ત્રીઓ પણ તેમને લઈને પરસ્પર ગાઢ મૈત્રીમાં જોડાઈ હતી. આ પ્રમાણે કેટલાંક એક દિવસો વીતી ગયા પછી એક વખતે દેવચંદની સ્ત્રી વ્યાધિગ્રસ્ત

થઈ ગઈ. આથી કર્મચંદ પોતાની સ્ત્રીની સાથે પોતાનો વારો નહીં છતાં તેને ઘેર રહેવા આપ્યો. કર્મચંદની સ્ત્રી પોતાની જાહેનની જેમ ગણી દેવચંદની સ્ત્રીની સારી સેવા બરદાસ કરતી હતી. દેવયોગે એવું બન્યું કે, તે સ્ત્રી આખરે મૃત્યુ પામી ગઈ. સ્ત્રીના મરણથી દેવચંદને દુઃખ લાગ્યું, પણ પોતાના મિત્ર કર્મચંદની સર્વ પ્રકારની સહાયથી તે થોડા દિવસમાં તે દુઃખ ભુલી ગયો હતો. બંનેમાંથી કોઈને સંતતિ ન હતી, તેથી સંતાનને લઈને જે જે ઉપાધિ થવી જોઈએ તે તેમને થતી ન હતી, આથી દેવચંદ પોતાના મિત્રને ઘેર કાયમને માટે રહ્યો.

દેવચંદ સ્વભાવે સુસીલ અને ધર્મમાં આસ્તિક હતો. ધર્મની આસ્તાને લઈને તે આ સંસારના દુઃખમય સ્વરૂપને સમજતો હતો; તેથી તેની મનોવૃત્તિ ચારિત્ર લઈ આત્મસાધન કરવાને ઉત્સુક રહેતી હતી. કર્મચંદ પણ ધર્મમાં આસ્તિક હતો, પણ તે સંસારમાં રહી ધર્મ સાધન કરવાનું પસંદ કરતો હતો. સંસાર ત્યાગ કરી સાધું થઈ ધર્મસાધન કરવાની તે વિરૂદ્ધમાં હતો, કારણકે, કોઈ મુનિએ તેને પોતાના અનુભવથી એવો બોધ આપ્યો હતો કે, “વર્તમાન કાળે ચારિત્ર લઈ સાધુ ધર્મ સાધી શકાતો નથી, તેના કરતાં ગૃહસ્થ ધર્મમાં વર્તી ધર્મ સાધન સારી રીતે થઈ શકે છે.” આ બોધને લઈને કર્મચંદના વિચાર ચારિત્રની વિરૂદ્ધ થયા હતા.

એક વખતે દેવચંદે પોતાના મિત્ર કર્મચંદને કહ્યું, “મિત્ર, હું સ્ત્રી રહિત હોવાથી દુઃખી થયો છું જોકે, તારા ઘરમાં રહેતાં મને કોઈ જાતની હરકત આવતી નથી, તથાપિ યાવજીવિત તારા ઘરમાં રહેવું અને તારા કુટુંબની પાસે સેવા કરાવવી એ મને યોગ્ય લાગતું નથી. તેથી હું ચારિત્ર લઈ મારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્ન કરીશ અને મહાવ્રતના મહાન્ માર્ગે પ્રયાણ કરી મારું પશ્ચિમ જીવન નિર્ગમન કરીશ.”

દેવચંદના આ વચન સાંભળી કર્મચંદ બોલ્યો—મિત્ર, આ તારા વચનો આપણી ગાઢ મૈત્રીમાં કલંકરૂપ છે. આપણા મૈત્રીભાવ શુદ્ધ છે. કર્ત્રિમ નથી. જ્યારે તારા હૃદયમાં આવા ભેદ બુદ્ધિના વિચારો ઉદભવે તો પછી આપણી મૈત્રી કલંકિત ગણાય. લોકો આપણું ઉપહાસ્ય કરે અને આપણુ બંને નિંદાપાત્ર થઈએ, મિત્ર, તારે

તારા હૃદયમાં આવી કુદ્રશંકા લાવવી નહીં હું અને તું બુદ્ધા નથી. સ હોદ્દર બંધુઓનાથી પણ આપણો ગાઢ સંબંધ છે. તું મારા કુટુંબ ને બોળરૂપ નથી, પણ આધારરૂપ છે. અમે બંને સ્ત્રી પુરૂષ તને અમારા કુટુંબનો ગણીએ છીએ. વળી હે મિત્ર, જો તું સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લેવા ઇચ્છતો હોતો તારી મોટી ભૂલ થાય છે. એક અનુભવી અનગારે મને ગુપ્ત રીતે કહ્યું છેકે, “વર્તમાનકાળે ચારિત્ર ધર્મ યથાર્થ રીતે પાળી શકાતો નથી. ગુરૂ પરંપરા બદલાઈ ગઈ છે. પૂર્વના ગુરૂઓના શિષ્યો પરંપરાએ ઉતરતા ક્રમમાં આવી ગયા છે. સાધુ ધર્મના કરતાં ગૃહસ્થ ધર્મ સારો છે. ગૃહસ્થ સુખ સમાધિ એ જેવી રીતે ધર્મ સાધી શકે છે. તેવી રીતે ચારિત્રધારી સાધુ ધર્મ સાધી શકતો નથી. ચારિત્રનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું છે.” એ ઉપકારી મુનિની આવી સૂચનાથી મને નિશ્ચય થયો છેકે, કદિપણ ચારિત્ર લેવા ઇચ્છા કરવી નહીં.”

કર્મચંદના આવા વચન સાંભળી દેવચંદ વિચાર કરી બોલ્યો —“મિત્ર, તારા વિચારને હું તદ્દન મંજૂર થતો નથી. કારણકે, જેવી રીતે તને કોઈ મુનિએ ચારિત્ર ધર્મ લેવાનો નિષેધ કર્યો છે. તેવી રીતે મને એક અનુભવી વિદ્વાન મુનિએ ચારિત્ર ધર્મ લેવાનો બોધ આપ્યો છે. તે મહાનુભાવે મને જણાવ્યું હતું કે, “ભદ્ર, જ્યાં સુધી ચારિત્ર લેવામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી સંસારી ગૃહસ્થ કદિપણ ધર્મારાધન કરી શકતો નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા પુરૂષને સંસારની આધિ ઉપાધીને લઈને સમાધિથી ધર્મારાધન થઈ શકતું નથી. સંસારની પ્રવૃત્તિમાં ગુંધાએલું ચિત્ત નિવૃત્ત થઈ ધર્મ સાધવાને પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી. તેથીજ અનેક રાજાઓએ અને શ્રીમંત ગૃહસ્થોએ આખરે ચારિત્રનું શરણ ગ્રહણ કરેલું છે. અને તેમાંજ તેઓ શાંતિ મેળવી આત્મ સાધન કરી શક્યા છે. તેમાં પણ જેઓ સંસારના પાશ-માથી દેવયોગે મુક્ત થયા છે, તેમણે તો ચારિત્રમાર્ગ સર્વ રીતે સુખાવડ થઈ શકે છે. હે મિત્ર, કદિ વર્તમાનકાળ ચારિત્ર ધર્મ પાળવાને વિષમ હોય, તોપણ જે આત્માથી મુનિઓ છે તેઓને એ વિષમતા અંતરાય કરી શકતી નથી. જેઓ સંયમનો હેતુ બરાબર સમજી ચારિત્રધારી થયા છે. તેઓ કદિપણ પોતાના ચારિત્ર ધર્મની સ્થલિત થઈ વિપરીત માર્ગે પ્રવર્તતા નથી. મારે મારો વિચાર ચારિત્ર લેવા

ને દૃઢ થયેલો છે. હું આશા રાખું છું કે, તું મને તે કાર્યમાં સહાય ભૂત થઈશ. ”

દેવચંદના આવા નિશ્ચિત વચનો સાંભળી કર્મચંદ બોલ્યો—
“ મિત્ર, તારી શુભ ઇચ્છાનો નિરોધ કરવા હું ઇચ્છતો નથી, તથાપિ તારે તે વિષે દીર્ઘ વિચાર કરવાનો છે. સાહસ કરીને મુનિધર્મના વિકટ માર્ગમાં પ્રવેશ કરવો નહીં. સુઝપુરૂષે લાંબો વિચાર કરી દરેક કામ કરવાનું છે. કારણકે, સાહસવટે કરેલા કામથી આખરે પશ્ચાત્તાપ થાય છે. જો તારો એ વિષે દૃઢ વિચાર હોય તો આપણે કોઈ વિદ્વાન અને શુદ્ધ ચારિત્રધારી મુનિને પુછી જોઈએ. પછી તું તારા વિચારને સફળ કરજે. ”

આ પ્રમાણે બંને મિત્રો વાતચિત કરતા હતા, તેવામાં જાણે દેવચંદના પૂર્વપુરૂષે પ્રેરેલા હોય તેવા કોઈ મહામુનિ કર્મચંદને ઘેર ભિક્ષા લેવાને આવી ચડ્યા. મુનિને આવેલા જોઈ તે બંને મિત્રો પ્રસન્ન થઈ ગયા. તરત તેઓ તેમની પાસે આવ્યા અને મસ્તકથી વંદના કરી તેમની સન્મુખ ઉભા રહ્યા. મુનિને સુખશાતા પુછી દેવચંદ બોલ્યો—“ મહાનુભાવ, જેમ તૃષાતુરને અમૃત મળે અને સૂર્યના તાપથી પરિતપ્ત થયેલાને વૃક્ષની છાયા મળે, તેવી રીતે અમોને આપનો સમાગમ થયેલો છે. હવે આપ કૃપા કરીને અમારા મનની સંકા દૂર કરો. અમે બંને મિત્રોની વચ્ચે એક વાતનો સંદેહ ઉત્પન્ન થયેલો છે. ”

તેમના આવા વચન સાંભળી તે મહામુનિ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—“ ભદ્ર, તમારા મનમાં શી સંકા ઉત્પન્ન થઈ છે ? સંશંકાળુ વોને નિઃશંક કરવા એજ અમારું કર્તવ્ય છે ”

મુનિના આવાં વચનો સાંભળી દેવચંદ બોલ્યો—“ શુરૂમહારાજ, આ મારો મિત્ર કર્મચંદ કહે છે કે, વર્તમાન કાળે ચારિત્રધર્મ અંગીકાર કરવામાં લાભ નથી, કારણકે, તેમાં યથાર્થરીતે ધર્મસાધન થઈ શકતું નથી. તેના કરતાં ગૃહસ્થાવાસમાં ધર્મારાધન સારીરીતે થઈ શકે છે. માટે હાલ ચારિત્ર લેવું યોગ્ય નથી. અને મારો મત એવો છે કે, “ વર્તમાન કાળે પણ ચારિત્ર ધર્મ અંગીકાર કરવા યોગ્ય છે. ચારિત્ર ગ્રંથુ કયાં શિવાય સારીરીતે ધર્મારાધન થઈ શકતું નથી. કારણકે, સંસારીજીવ સંસારની અનેક ઉપાધિને લઈને

મનની સમાધિ મેળવી શકતો નથી.”

મહાત્માએ કહ્યું, “શ્રાવકો, તમે જાને જે આ તમારા જુદા જુદા વિચાર બતાવો છો, તે તમારા અનુભવના વિચાર છે કે, બીજાના અનુભવના વિચાર છે, ?”

જાને મિત્રો નમ્રતાથી બોલ્યા—“મહારાજ, આ અમારા અનુભવના વિચારો નથી પણ કોઈ મુનિઓના અનુભવના વિચારો છે. અમે જાનેને કોઈ જુદા જુદા મુનિએ જુદા જુદા વિચાર આપેલા છે. હવે એ જાને વિચારમાં કયો વિચાર શ્રેષ્ઠ છે તે અમારી જાણવાની જિજ્ઞાસા છે” મહામુનિ વિચાર કરી બોલ્યા—“ભદ્ર, તમાને જે જે મુનિઓએ જુદા જુદા વિચાર દર્શાવેલા છે, તે જાને સાચા છે, કારણકે, તે વાત અધિકાર પરત્વે લેવાની છે, ચારિત્રના મહાન્ ભારને સહન કરવાને અસમર્થ એવા અધિકારીઓને માટે ચારિત્ર ધર્મ ઉત્તમ નથી. કારણ કે, તે ચારિત્ર ધર્મને વહન કરવાનો અધિકારી નથી, કારણકે તેવા અપણ હૃદયના માણસથી ચારિત્રારાધન થઈ શકતું નથી. અને તેથી તેનાથી સંસારી ધર્મી ગૃહસ્થ ઉત્તમ ગણાય છે કે જે દેશથી પોતાના વ્રત પાઠી શકે છે. તેઉપરથી એમ સમજવું કે. વર્તમાનકાળે ચારિત્ર લેવું જ ન જોઈએ પણ વર્તમાનકાળે જે ચારિત્ર લેવાના ઉત્તમ અધિકારીઓ હોય તો તેમને ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું તે શિવાય બીજાએ ગ્રહણ કરવું નહિ. અધિકાર વગર ગ્રહણ કરેલા ચારિત્રનો નિર્વાહ થઈ શકતો નથી. જ્યારે ચારિત્ર લીધા પછી તેનો નિર્વાહ ન થાય તો તેના કરતાં ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવું વધારે ઉત્તમ છે અને ગૃહસ્થાવાસી તેનાથી સારી રીતે ધર્મસાધન કરી શકે છે.

જે મુનિએ ચારિત્ર લેવાનો પક્ષ બતાવ્યો તે પણ અધિકાર પરત્વે છે યોગ્ય અધિકારીએ અવશ્ય ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું તેવાઓને ચારિત્ર વિના સુખ સમાધિએ ધર્મોપારાધન થઈ શકતું નથી.

આ તમારા જાનેની શંકાઓનું સમાધાન છે. અને મને લાગે છે, તેતમારા ઉપદેશક મુનિઓનો આશય એવો હશે હવે તમારે તે વિષે જરાપણ શંકા રાખવી નહીં. જે તમારા માંહે કોઈ ચારિત્રનો અધિકારી હોય તેણે ચારિત્ર લેવું અને જે ગૃહાવાસમાં રહેવાનો અધિકારી હોય તેણે ગૃહાવાસમાં રહેવું.”

ગુરૂના આવા વચન સાંભળી તે જાને મિત્રો પ્રસન્ન થઈ ગયા

અને તે બંનેના હૃદય નિઃશંક થઈ ગયા. પછી દેવચંદે અંજલિ જોડી વિનંતિ કરીકે, મહાનુભાવ, મારે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું છે, હું તેનો અધિકારી છું કે નહીં? જો હું ચારિત્રનો અધિકારી હું તો કૃપા કરી મને દીક્ષા આપો. આપના જેવા મહાત્માએ ઉપકારશીળ હોય છે.”

મુનિએ કહ્યું, “લદ્ર, તારામાં જો શસ્ત્ર લેવાની શક્તિ હોય તો તું દીક્ષા ગ્રહણ કરજે. દીક્ષા ગ્રહણ કરવાથી તારે સન્નવેલું અને તીક્ષ્ણ ધારવાળું ખડ્ગ લેવું પડે છે.”

મુનિના આવાં વચન સાંભળી દેવચંદ અને કર્મચંદ આશ્ચર્ય પામી ગયા અને તેમણે ઇતેજ્ઞરીથી પુછ્યું, “લગવન, આપણા દયાધર્મની દીક્ષામાં વળી શસ્ત્ર લેવું પડે, એ વાત કેમ સંભવે? આપના જેવા જૈનમુનિના વચનમાં કાંઈપણ મિથ્યા પ્રરૂપણ હોય નહી. તે છતાં અમારી અલ્પમતિમાં આપની વાણીનો ગૂઢાર્થ સમજવામાં આવતો નથી. માટે આપ સ્પષ્ટરીતે અમને સમજાવો.”

જાને લદ્રિક શ્રાવકોની પ્રાર્થના સાંભળી તે મુનિ સાનંદ વદને બોલ્યા—“લદ્ર, જૈનદીક્ષાનો સંયમ લેવો, તે અતિ દુષ્કર છે. આપણા જૈનવિદ્વાનોએ એ સંયમને સસ્ત્રની ઉપમા આપેલી છે. તે સંયમરૂપી સસ્ત્રને વિવેકરૂપી સરાણથી સન્નવવું જોઈએ. જ્યારે તેને વિવેકરૂપી સરાણમાં સન્નવે છે, ત્યારે તે ધૃતિ એટલે સંતોષરૂપી ધારાવાળું તિક્ષ્ણ થાય છે. પછી એ સંયમરૂપ અસ્ત્રકર્મરૂપ શત્રુને છેદન કરવાને સમર્થ થાય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જો ચારિત્ર લઈ એ સંયમરૂપ અસ્ત્રને ઝરાઝર તીક્ષ્ણ કરે તો મુનિ કર્મરૂપી શત્રુઓનો ઉચ્છેદ કરવાને સમર્થ થાય છે. તેને માટે મહાનુભાવ શ્રી યશોવિજયજી નીચે પ્રમાણે તેવાજ સાવાર્થનું એક પદ લખે છે—

“સંયમાસ્ત્રં વિવેકેન,

શાણે નોત્તેજિતં મુનેઃ ।

ધૃતિ ધારોદ્ધવાણં કર્મ

શત્રુચ્છેદક્ષમં જાવેત્ ” ॥૧॥

અર્થ—વિવેકરૂપી સરાણા કરીને સન્નવેલું, અને ધૃતિરૂપી ધારથી તીવ્ર કરેલું સંયમરૂપી મુનિનું અસ્ત્ર કર્મરૂપ શત્રુઓને છેદવાને

સમર્થ થાય છે. ” ૧

હે ભદ્ર, આ મહાનુભાવ યશોવિજયજીના પ્રલોકનો અર્થ હૃદય માં સ્થાપિત કરી ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા રાખજે. વિવેક વિના સંયમ સતેજ થઈ શકશે નહીં. ” તેમના આવા વચન સાંભળી દેવચંદ અને કર્મચંદ બંને સમજી ગયા હતા પછી તેમણે ગુરૂને ભક્તિથી વંદના કરી ભિક્ષા આપી એટલે તે મહાનુભાવ તેમને ધર્મલાલની આશિષ આપી પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા હતા.

ત્યારથી દેવચંદ સંયમ સાધવાને વિશેષ ઉત્સુક થયો હતો. પછી કેટલેક દિવસે કોઈ મહાત્મા મુનિનો યોગ થવાથી તેણે તેમની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. તે વખતે તેણે પોતાના મિત્ર કર્મચંદને કહ્યુંકે, “ મિત્ર, હવે હું બીજા જીવનમાં પ્રવેશ કરું છું. મેં આજ સુધી તારે ઘર રહી જે તને શ્રમ આપ્યો છે, તેને માટે હું તને ખમાવું છું. આ જગતમાં તારા જેવા ઉપકારી મિત્રો થોડા હશે. વળી મારે તને કહેવું જોઈએ કે, તારા હૃદયમાં જે એવો સિદ્ધાંત છે કે, “ વર્તમાનકાળે સંયમના માર્ગથી ગૃહાવાસમાં સારી રીતે ધર્માધન થઈ શકે છે. ” આ સિદ્ધાંતને તું હૃદયથી દૂર કરીશ નહીં કારણકે, હાલ તારો અધિકાર તે પ્રમાણે વર્તવાનો છે. અને તારો ગૃહાવાસ એવો અનુકૂળ છે કે, તું ગૃહાવાસમાં સારી રીતે ધર્મારાધન કરી શકીશ માટે તારી સમક્ષમાં કહેવું જોઈએ કે તારા ઘરમાં જે શ્રાવિકા છે તે ધર્મારાધન કરવામાં સહાયભુત થાય તેવી છે. મને તમારા ગૃહાવાસમાં રહીને એટલો બધો અનુભવ થયેલો છેકે, તમારા સદ્ગુણી શ્રાવિકા તમારા ગૃહ—સંસારમાં આભુષણ રૂપ છે. તે તેમને ધર્મસાધનમાં અને છેવટે આત્મ સાધનમાં ઉપયોગી થશે. ભદ્ર, જ્યારે તમારામાં વિવેકનું સ્વરૂપ પ્રગટ થશે એટલે તમે ચારિત્ર ધર્મને માન આપવા તત્પર થશો. તે વખતે તમારા સંયમરૂપ અન્તરે ઉત્તેજિત કરનાર વિવેક તમને ચારિત્ર ધર્મનો અધિકાર આવશે. એટલે તમે પોતેજ મારી જેમ સંયમ માર્ગના પક્ષવારી થશો, ”

આ પ્રમાણે કહી દેવચંદ દીક્ષિત થઈ તે મહાત્મા મુનિની સાથે વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યો હતો. પછી કર્મચંદ પોતાના ગૃહાવાસમાં ચિરકાળ રહ્યો હતો. અનુક્રમે તેને એક પુત્ર થયો હતો. પુત્ર જ્યારે યોગ્ય વયનો થયો. ત્યારે તે કર્મચંદના હૃદયમાં વિવેક વિકા-

સ પ્રગટ થતાં તેણે પોતાનાં પુર્વમિત્રને દેવચંદ કે જે દેવવિજયજીના નામથી મુનિ થયો હતો. તેનીજ પાસે તેણે આસ્ત્રિ ગ્રંથો ક્યું હતું. જે પુર્વના મિત્ર ગુરુ શિષ્ય રૂપે પારમાર્થિક મૈત્રી ધારણ કરી આ સંસાર સાગરને તરી ગયા હતા.

ગુરુ કહે છે, હે શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે એટલો બોધ લેવાનો છે કે આત્માનો ઉદ્ધાર કરનારા જીવે વિવેક ધારણ કરી આસ્ત્રિ ધર્મને અંગીકાર કરવાનો છે. જ્યારે વિવેકથી દેહ તથા આત્માનો ભેદ સમજવામાં આવે છે, ત્યારે સંયમ માર્ગને સુખે સાધી શકાય છે. તે માટેજ મહાનુભાવ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય લખે છે કે “વિવેકરૂપી સરાણુથી ઉતેજિત કરેલ સંયમરૂપ અસ્ત્ર કર્મને છેદન કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે.”

ગુરુની આ વાણી સાંભળી બંને શિષ્યો હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયા અને વિવેક તત્ત્વને મેળવવાને ઉત્તમપ્રકારની લાવના લાવવા લાગ્યા પછી તેમણે અંજલિ જોડી કહ્યું—

શિષ્યો—“ભગવન્, આપે અમોને દૃષ્ટાંત પુર્વક જે વિવેકનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, તે સાંભળી અમારો આત્મા પરમ આનંદનો અનુભવ કરે છે અને આપનો મહાન ઉપકાર વારંવાર સ્મરણ કરી ગુરુ ભક્તિરૂપ ગંગામાં પુનઃ પુનઃ સ્નાન કરવા ઇચ્છા થાય છે.

ગુરુ—શિષ્યો, હવે તમારી પવિત્ર મનોવૃત્તિ જોઈ મને હૃદયમાં અત્યંત સંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે. તમારા જેવા ઉત્તમ અધિકારી શિષ્યોને બોધ આપવામાં મને અતિ ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે. કહો હવે તમારી શી જિજ્ઞાસા છે?

શિષ્યો—જે આપની ઇચ્છા હોય તો હજી પણ તે વિવેક ઉપર વિશેષ ઉપદેશ આપવા કૃપા કરો.

ગુરુ—પ્રિય શિષ્યો, એ વિવેક તત્ત્વનો ઉપદેશ એવો વિશાળ છે, કે, તે ઉપર જેટલું વિવેચન કરીએ, તેટલું થઈ શકે તેમ છે.

શિષ્યો—ભગવાન્, જે એમ હોય તો હજી કોઈ બીજું દૃષ્ટાંત આપી એ ઉપયોગી વિષયને પ્રસ્તુત કરી અમોને કૃતાર્થ કરો. એ વિષે આપની વાણીરૂપ સુધાનું પાન કરતાં અમોને જરાપણ તૃપ્તિ થતી નથી.

Sh. K.-૩૮

ગુરુ—હું વિનીત શિષ્યો, સાંભળો, ત્યારે હું તમોને તે વિષે ખીન્ને પણ એક દૃષ્ટાંત પૂર્વક બોધ આપું.

એક મહા વનમાં તપોધન નામનો એક તાપસ તીવ્ર તપ કરતો હતો. તેના હૃદયમાં સકામ વૃત્તિ હતી. કોઈપણ કામના સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી તેણે મહાતપ આદર્યો હતો. એક વખતે કોઈ મુનિ તે સ્થળે આવી ચડ્યા. તે તાપસની મનોવૃત્તિ જ્ઞાનના બળથી મુનિના જાણવામાં આવી ગઈ તરત તે મુનિ તેનો ઉપકાર કરવાની ઇચ્છાથી તેની પાસે આવી ઉભા રહ્યા. ક્ષણવાર તેની તરફ દૃષ્ટી કરી એટલે તે તાપસ બોલ્યો—“ મહારાજ, શું જુવો છો? જે તપ હું કરું છું, તેવું તપ કરનારા સાંપ્રતકાળે થોડા તપસ્વીઓ છે. મારા તપનો પ્રભાવ દિવ્ય છે. તે દિવ્ય તપના યોગથી જે શક્તિ તમને સંયમથી મળવાની નથી, તેવી શક્તિ મેળવવાને હું લાગ્યશાળી થવાનો છું. ”

તાપસના આવા વચનો સાંભળી તે મહામુનિ મૃદુહાસ્ય કરતાં બોલ્યા—“ ભદ્ર, તારે તપસ્યા કરી કેવી શક્તિ મેળવવાની છે? તે વાત જો કહેવા યોગ્ય હોય તો મારી આગળ નિવેદન કર. ” તાપસ ઉત્સાહથી બોલ્યો—“ હું આપની આગળ તે શક્તિ ખુશીથી કહેવા ઇચ્છું છું. સાંભળો—આ જગતમાં કેટલાએક નિર્ગુણી અને મૂર્ખ લોકો વૈભવ સુખ મેળવી સ્વતંત્ર પણે વર્તે છે. તેઓ પોતાના વૈભવના ગર્વથી કોઈને ગણતા નથી અને કોઈને આદર આપત નથી. તે વા લોકોનો પરાભવ કરવાની મારી ઇચ્છા છે. હું એવો સમૃદ્ધિ અને વૈભવ વાળો થાઉં કે, જેથી તે બધા ગર્વિષ્ઠ લોકોનો ગર્વ ઉતારી નાખું. સર્વનું ધનબળ અને અભિમાન મારી આગળ ચાલે નહીં. આવા ઇરાદાથી આ મારી પ્રવૃત્તિ છે. આ ઉપર તપનું નિશાન પણ તે વુંજ મેં મનોગત કર્યું છે. ”

તાપસના આવા વચનો સાંભળી તે મુનિ મંદહાસ્ય કરતાં બોલ્યા—“ ભદ્ર, તારી તપોધારણા મારા જાણવામાં આવી, પણ તેથી તને ભારે દુઃખ થશે. આવા કષ્ટસાધ્ય તપનું તે સામાન્ય ક્ષણ મેળવવાની ઇચ્છા રાખી છે. જે ધારણા તારી બુદ્ધિમાં બંધાયેલ છે, તે ધારણા પરિણામે તને ભારે હાનિ કરશે. ”

તાપસે ખિન્નવદને જણાવ્યું, “મહારાજ, આપ આવા સંયમ-

ધારી થઈ આવા હલકા વિચાર કેમ દર્શાવો છો ? આપના આવા વચન ઉપરથી જણાય છે કે, આપને સમૃદ્ધિનો પૂર્ણ અનુભવ નથી. સમૃદ્ધિના વિશાળ સુખના અનુભવી આવા વચનો બોલે નહિં.”

મહામુનિ પ્રસન્ન વદને બોલ્યા—લદ્ર, જ્યાંસુધી તમને સંયમ માર્ગનો અને તત્ત્વવિદ્યાસનો પૂર્ણ અનુભવ થયો નથી, ત્યાંસુધી તમારા હૃદયમાં આ વિચારો આવે છે, પણ જ્યારે સંયમ અને તત્ત્વના સ્વરૂપનું તમને જ્ઞાન થશે, ત્યારે આવા હાનિકર્તા વિચારો પ્રગટ થશે નહિં.

તાપસે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો, “મહારાજ, દરેક ઉત્તમ મનુષ્ય કાંઈ પણ લાલ મેળવવાને પ્રવૃત્તિ કરે છે. તો તમારી આ સંયમને વિષે પ્રવૃત્તિ કેવા લાલને માટે છે ? સંયમ સાધવાથી શો લાલ થાય ? અને તેથી સાધકને શારીરિક તથા માનસિક શો લાલ સંપાદન થઈ શકે ?

મહા મુનિ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—“ તાપસ, સંયમથી શારીરિક અને માનસિક જે લાલ થાય છે, તેવો લાલ ખીજ કોઈથી પણ થઈ શકે તેમ નથી. તમે વૈલવથી જે લાલ મેળવવા ધારો છો, તેનાથી સંયમવડે લક્ષ ગણો લાલ મેળવી શકાય છે.

તાપસે ઈતેજરીથી પુછ્યું, “ મહારાજ, સંયમથી તેવો શો લાલ મેળવી શકાય છે ? તે બાળત સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો.

મુનિએ કહ્યું, “ લદ્ર, જે સંપત્તિ તથા વૈલવને તું ઈચ્છે છે તે પરિણામે દુઃખદાયક છે, સંપત્તિ અને વૈલવથી પરિપૂર્ણ એવા મનુષ્યોની ગુપ્ત ચિંતા કેવી હોય છે ? તેનો તને અનુભવ નથી, તેઓ પોતાની સંપત્તિના રક્ષણ માટે સદા ચિંતાતુર રહે છે, સદા કાળ તેની ચિંતાથી તે શરીરને શોષે છે. તેના કરતાં સંપત્તિ વિનાનો માણસ જે સુખ મેળવે છે, તેનું સુખ તેને કદિપણ મળતું નથી. સંપત્તિવાળા માણસના જ્યારે શરીર અને મન બંને ચિંતાતુર રહે, ત્યારે તેને સંપત્તિ શા કામની ? હૃદય નિશ્ચિંત રહે અને મનોવૃત્તિ ઉપર કોઈ જાતની ચિંતાનો ભાર હોય નહિં, ત્યારેજ માણસ સુખી થવાને લાયક થાય છે. જો તમે તેવી સંપત્તિને માટે આત્મ કષ્ટ સાધ્ય તપ આચરતા હોતો, તે તમારી મોટી ભુલ છે. આ જગત્માં ઉત્તમ

વિદ્વાનો અને જ્ઞાનીઓ જેને ધિક્કારે છે અને જેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેવી સંપત્તિ મેળવવા આવું ભારે કષ્ટ સહન કરવું, તે મોટા પર્વત ઉપર ચડી ઇંગોરીયાનું ફળ મેળવવા જેવું છે ભદ્ર, તમારા હૃદયમાં આ વિષે દીર્ઘવિચાર કરો અને અજ્ઞાન તપનો ત્યાગ કરી દેવો. જે તપસ્યા કરવાનીજ તમારી ઇચ્છા હોય તો નિષ્કામ વૃત્તિથી તપસ્યા કરો. કોઈપણ જાતની કામના રાખી તપસ્યા કરશો નહિં. માત્ર પરમાત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરી ઉચ્ચતપસ્યા કરવાની પ્રવૃત્તિ કરો, એથી તમારો આત્મા શાશ્વત સુખ મેળવી શકશે.

હે ભદ્ર, જે તમારે આત્મસાધન કરવાની ઇચ્છા હોય અને મનોવૃત્તિને શાંતિસુધાના મહાસાગરમાં મગ્ન કરવી હોય તો તમે સંયમના પવિત્ર માર્ગને ગ્રહણ કરજો. એ સંયમ તમારા જીવનને શાંતિ આપી સદા આનંદમય બનાવશે.

મુનિના આવાં વચન સાંભળી તે તાપસના હૃદયમાં સારી અસર થઈ ગઈ. આ લોકની સંપત્તિ તથા મોહ ઉપરથી તેનો માનસિક મોહ વિનષ્ટ થઈ ગયો. તે પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—મહાનુભાવ, આપના વચનો સાંભળી મારા હૃદયમાં પ્રબોધ જાગ્યો થયો છે. હું આજસુધી અજ્ઞાનતાના અંધકારમાં રહ્યો હતો. આજે આપે સદ્બોધનો પ્રકાશ પાડી મારા અંતરાત્માને સન્માર્ગ દર્શાવ્યો છે. આજે મારા જીવનનો અધ્યાત્મિક ઉદય થયો છે. હું સર્વ કર્મમાંથી નિવૃત્ત થઈ હવે આપના ઉપદેશ પ્રમાણે સંયમમાર્ગને સાધવા તત્પર થઈશ. આજે આપે આ અજ્ઞાન તપના મલિન માર્ગમાંથી મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે. ”

આ પ્રમાણે કહી તે તાપસે તે મહામુનિના ચરણમાં વંદના કરી અને પછી તેણે અંજળિ જોડી કહ્યું, “ મહાનુભાવ, કૃપા કરી મને સંયમની દીક્ષા આપો. ”

મહામુનિએ કહ્યું, “ ભદ્ર, આ વખતે તને સંયમ આપવો યોગ્ય નથી. કારણકે, સંયમને બાંધી રાખવાનું તારીપાસે કાઈપણ સાધન નથી. જ્યાંસુધી તને એ સાધન પ્રાપ્ત થશે નહીં ત્યાંસુધી તને સંયમ આપવો યોગ્ય નથી.

તાપસે પ્રશ્ન કર્યો—મહારાજ, વળી શું સંયમ બંધાતો હશે ?

સંયમ એ શી વસ્તુ છે ? કે જેને બાંધવાની જરૂર પડે ? અને તેને બાંધી શકે તેવો પદાર્થ આ જગતમાં કયો હશે ?

મહામુનિ જોડ્યા—“ ભદ્ર, સંયમ એ દ્રવ્યરૂપ નથી, પણ ભાવરૂપ છે. જે ભાવરૂપ હોય, તેને બાંધન પણ ભાવરૂપજ હોવું જોઈએ. તેથી સંયમને બાંધવાનું એક ભાવસાધન છે, તે સંપાદન કરવાથી યાવજીવ સંયમ સ્થિર રહી શકે છે. તે વસ્તુ તે વિવેક છે. વિવેકના બાંધનથી સંયમ બાંધાય છે અને તેથી તે જીવજીવ સુધી અચળ રહે છે.

તાપસ જોડ્યો—મહામુનિ, તે વિવેક શી વસ્તુ છે ? તે મને સમજાવો.

મુનિએ પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું, “ ભદ્ર, આ દેહ અને આત્મા જુદો છે, એવું જે જ્ઞાન તે વિવેક કહેવાય છે. એ વિવેકને લઈને મનુષ્યના હૃદયમાં વૈરાગ્ય ભાવના દઢ રહે છે અને તેથી તેનામાં સંયમની સ્થિરતા ચિરકાળ ટકી શકે છે.

મહામુનિની આ વાણી સાંભળતાંજ તે તાપસ આનંદિત થઈ ગયો અને તેના હૃદયમાં વૈરાગ્યભાવ સ્ફુરી આવ્યો અને તરતજ તે મુનિને વંદના કરી જોડ્યો—“ મહાનુભાવ, હવે હું વિવેકના શુદ્ધ સ્વરૂપને સમજ્યો છું. એ વિવેકનો પ્રકાશ મારા હૃદયમાં પડ્યો છે. એથી હવે હું સંયમનો પૂર્ણ અધિકારી થયો છું. આ અજ્ઞાન તપ કરી આ ક્ષણિક દેહને અચળ સુખ આપવાની જે મારી ઈચ્છા હતી, તે હવે નાબુદ થઈ છે. મારા જીવનની મલિનતા હવે દૂર થઈ છે. મારા હૃદયના અંતર્ભાગમાં વિવેકનો પ્રકાશ પડવાથી મારી વૃત્તિ ઈચ્છા રહિત થઈ ગઈ છે. પરમાત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને પરમાત્માનો અને આપણા આત્માનો અખંડ સંબંધ છે, તેથી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છનારે ઈન્દ્રિય દ્વારા મનનો અને વિષયોનો સંબંધ ન સેવતાં મનનો અને આત્માનો સંબંધ સેવવો જોઈએ. “ એવું મને લાન થઈ આવ્યું છે. ઈન્દ્રિયો જ્યાંસુધી વિષયોમાં આસક્તિવાળી હોય છે, ત્યાંસુધી મન આત્માના સંબંધને સેવતું નથી એવી મને ખાત્રી થઈ છે. યથાર્થ જ્ઞાન થવામાં વિષયો તરફ વિરામ એ પ્રથમ મને અનિવાર્ય સાધન છે. એવી મારા મનને પ્રતીતિ થઈ ગઈ

છે. હવે હું મારા અજ્ઞાન તપના અંધકારમાંથી મુક્ત થવા તૈયાર થયો છું મેં મહાન્ કષ્ટ વેડીને આજ્ઞામુધી ઉચ્ચ તપ કર્યું, તે મારી મનની નિર્મળતા હતી, એવું મારા જાણવામાં આવ્યું છે. આ બધો મારા અવિવેકનો પ્રભાવ હતો, અને તે અવિવેકે મારા મનને કામનામાં આસક્ત કરી દીધું હતું. હવે મારા હૃદયમાં વિવેકનો વિલાસ પ્રગટ થવાથી દેહ અને આત્મા જુદા જુદા છે, એવી મને પુર્ણ પ્રતીતિ થઇ છે. ઇંદ્રિયોના વિષયોનું ભોગસ્થાનરૂપ આ દેહ છે અને તેમાં મમત્વ રાખી વર્તવું, તે ખરેખર અજ્ઞાન છે. એમ અજ્ઞાનને વશ થઈ મેં મારા હૃદયમાં સકામવૃત્તિ ધારણ કરી હતી. હે મહાનુભાવ, આપે મારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. આપના ઉપકારથી વિવેકરૂપ અમૃતનું સિંચન મને પ્રાપ્ત થયું છે. મારા હૃદયનું, મારા વચનનું, અને મારી કાયાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ મારા સમજવામાં આવ્યું છે. મારી ઇંદ્રિયોએ મારા મનની સહાય લઇ મને સકામવૃત્તિમાં ધક્કેર્યો હતો અને તેથી મેં આ દેહને વૃથા કષ્ટ આપનારું મહાતપ આચર્યું હતું, એ બધી બાબત મારા વિવેકીજ્ઞાનથી મારા સમજવામાં હવે આવ્યું છે. ”

આ પ્રમાણે કહી તે તાપસ મુનિના ચરણમાં પડ્યો અને પોતાને દીક્ષા આપવાની મુનિને વિનંતિ કરવા માંડી. તાપસનો આવો આગ્રહ જોઇ મહામુનિ બોલ્યા—

ભદ્ર, તારામાં વિવેકનું સ્વરૂપ પ્રગટયું છે, એવી મને તારા લાષણ ઉપરથી ખાત્રી થાય છે. હવે હું તને ચારિત્ર આપીશ. મેં આપેલા ચારિત્રથી તારા આત્માને વિષેષ ગુણ પ્રાપ્ત થશે. જોકે, વિવેકના વિલાસથી તું હવે ચારિત્ર રતનને સાચવવાને સમર્થ થયો છું, તથાપિ પુનઃ તારામાં એ પવિત્ર વૃત્તિ જાગ્રત રહે તેવા હેતુથી હું તને જે બોધ આપું, તે તું ગ્રહણ કરજે. પ્રથમ તું આત્મા અને દેહને ભિન્ન માનજે અને તેમના જુદા જુદા ધર્મ સમજી તારી મનોવૃત્તિને તેમની તરફ પ્રવર્તીવજે. આત્માનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવા આત્માવલંબી થજે. આત્મામાં શ્રદ્ધા રાખી આત્માનોજ આશ્રય લેજે. વિષયોની આસક્તિ ત્યજી અને વિષયોનું ચિંતન છોડી આત્મ સ્વરૂપનું મનન કરજે. બ્યારે તું વિવેક પૂર્વક આત્માના સ્વરૂપને જાણીશ એટલે તારા હૃદયમાં આત્માના ગુણનો પ્રકાશ પડશે,

હે ભદ્ર, હું તને ચારિત્ર આપું એટલે તું એમ જાણજે કે, હું હ-
વે બીજા જીવનમાં પ્રાપ્ત થયો છું, તારૂં ચારિત્ર જીવન તારા ઉદ્ધાર-
નો ટુંકો રસ્તો તને બતાવશે. પર્વતના શિખર ઉપર પહોંચવાનો
ટુંકો રસ્તો પ્રાપ્ત થતો હોય તો, લાંબો રસ્તો લેવાનું કયો બુદ્ધિમાન
પુરૂષ પસંદ કરશે? તે છતાં કેટલાએક અજ્ઞાની મનુષ્યો જ્ઞાનગિરિના
શિખરે પહોંચવા માટે ટુંકો માર્ગ લેવાને બદલે લાંબો માર્ગજ ચ-
હુણ કરે છે. તેમનું આત્મ સ્વરૂપ જ્ઞાનનો અખૂટ ઝરો છતાં તેઓ
તેનો અલક્ષ કરી જ્ઞાનને માટે વલખાં મારે છે કેટલાએક અમુક પુ-
સ્તકમાંથી જ્ઞાન થઈ જશે અથવા અમુક મુનિનો સમાગમથી બોધ
થઈ જશે, એમ જાણી તેઓ સૈકડો પુસ્તકો વાંચે છે અને ઘણા મુ-
નિવરોનો સમાગમ કરે છે, અને તેથી કદિ જ્ઞાન કે બોધ થાય છે, પ-
ણ તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો લાંબો માર્ગ છે, પણ આત્મામાંથી પ્રકાશ
પામતું અનુભવ જ્ઞાન મેળવવાનો એ માર્ગ નથી. એ માર્ગ શુદ્ધ
ચારિત્રના યોગથી પ્રાપ્ત થાય છે, ચારિત્રનો ખરો અર્થ સમજી તે પ્ર-
માણે વર્તી પોતાના આત્મા સાથે સંબંધવાળા થવું, એજ જ્ઞાન પ્રા-
પ્ત કરવાનો ટુંકો માર્ગ છે. તેથી હે ભદ્ર, તારે ચારિત્રના ગુ-
ણથી એ ટુંકો માર્ગ મેળવવાનો છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો પવિત્ર પ્રકા-
શ તારા હૃદય ઉપર પાડવાનો છે, તેથી તું તારા સત્ય સ્વરૂપને ઓ-
ળખી શકશે.

આવા તે મહાત્માનાં વચનો સાંભળી તે તાપસને વિશેષ સં-
તોષ પ્રાપ્ત થયો. પછી તે ભક્તિભાવથી ઉદ્દાસિત થઈ પોતાના ગુરૂના
ચરણમાં નમી પડ્યો. પછી તે મહાત્માએ તે તાપસને ચારિત્ર આપ્યું
હતું. તે તાપસે ચારિત્રથી અલંકૃત થઈ પોતાના પશ્ચિમ જીવનને
સુધારી સ્વર્ગીય સુખ સંપાદન કર્યું હતું.

ગુરૂએ કહ્યું, “હે શિષ્યો, આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમારે સમજવાનું છે
કે, વિવેક એ ખરેખરું તત્ત્વ છે. અને આત્માનો સર્વોત્તમ ગુણ છે,
જ્યાં સુધી વિવેક પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાંસુધી બીજા બધા ગુણો નિરર્થક છે
વિવેક વગરના ગુણો આત્માને લાભકારક થઈ શકતા નથી. એટલુંજ
નહીં પણ નિર્વિવેકી આત્મા અધ્યાત્મ બોધની યોગ્યતા ધારી શકતો નથી.

ગુરૂની આ વાણી સાંભળી તે બંને શિષ્યો ઘણા પ્રસન્ન થઈ
ગયા અને તેમણે ગુરૂના ચરણકમળમાં વંદના કરી હતી.

સમ ચત્વારિંશત્ બિંદુ—વિસ્મરણ.

ગૃહસ્થશિષ્ય—“ ભગવન્, મારે આપને કેટલુંએક પુછવાનું છે, પણ તે મારા સ્મરણમાં આવતું નથી. કોઈ કોઈવાર મારી સ્મરણશક્તિ મંદ પડી જાય છે. તેથી મને ઘણુંજ કંટાળો આવે છે. તો આપ કૃપા કરી એવો ઉપાય બતાવો કે જેથી મને કોઈ વાત વિસ્મરણ ન થાય.

૩—હે વિનિત શિષ્ય, આ જગત્માં કેટલીએક વાત વિસ્મરણ કરવા જેવી છે અને કેટલીક વાત સ્મરણ રાખવા જેવી હોય છે. તેથી મનુષ્યને સ્મરણશક્તિની સાથે વિસ્મરણ થવાની પણ જરૂર છે. જો મનુષ્યમાં વિસ્મરણ થવાનું ન હોત તો તેઓ વિશેષ દુઃખી થાત. વિસ્મરણને લઈને કેટલાએક આત્માઓ મુખી થયા છે, થાય છે અને થશે.

ગૃહસ્થશિષ્ય—ભગવન્, આપનાં આ વચન સાંભળી મને આશ્ચર્ય થાય છે. કારણકે, વિસ્મરણ થવું એ પ્રમાદ છે અને જગત્માં તે મોટામાં મોટો દુર્ગુણ છે. તેને આપ લાભકારક ગણ્યો છો, એ મને આશ્ચર્ય થાય છે. તે વિષે આપ કૃપા કરીને સમજાવો.

ગુરુ—પ્રિયશિષ્ય, વિસ્મરણથી કેવો લાભ થાય છે અને મનુષ્ય આત્માને તે કેવું ઉપયોગી છે? તે તું ધ્યાન દઈને સાંભળ. આ જગત્માં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ સ્મરણશક્તિને કેળવવાને પ્રયત્ન કરતો જોવામાં આવે છે, પણ કોઈ વિસ્મરણના લાભનો વિચાર કરતું નથી પરંતુ વ્યવહારમાં અને ધર્મમાં ઉત્તમ પ્રકારનો લાભ પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્મરણશક્તિને કેળવવાની જોટલી આપણે અગત્ય છે, તે.

ટલી અથવા તેથી પણ વધારે વિસ્મરણની કળા શીખવાની આપણે અગત્ય છે. વિસ્મરણની કળા ન બાળવાથી આને ઘણા મનુષ્યો દુઃખી તથા પરિતાપને સંહન કરતાં દૃષ્ટિએ પડે છે.

આ સંસારમાં જે પ્રસંગો આપણને અપ્રિય છે જે વસ્તુને સંભારવાથી અથવા ચિંતન કરવાથી આપણું હૃદય સંતાપવડે પ્રજ્વલિત થાય છે આ સર્વ પ્રસંગો અને પદાર્થો મનુષ્યે વિસરી જવા જોઈએ. એવા પ્રસંગોનું વિસ્મરણ કરવાથી આત્માને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારને અંગે કોઈપણ કુસંગથી અથવા કોઈ કુચરના ઉપદેશથી આ પ્રમાણે દુરાચાર સેવ્યા હોય, કોઈને અપ્રિય વચનો કહ્યાં હોય અને કોઈનાં દીલને દુભાવ્યાં હોય, એ પ્રસંગો સ્મરણમાં રાખવાના કરતાં વિસ્મરણ કરવાથી વધારે લાભ છે. એમ કેટલાએકની માન્યતા છે- તથાપિ જે નહારા પ્રસંગો આપણા પ્રમાદથી કે ગદ્ગતથી થયા હોય, તેને સ્મરણ કરવાની પણ આવશ્યકતા છે, એમ કેટલાએક કહે છે. પણ આ વાત અધિકાર પરત્વે છે. નહારા પ્રસંગોને અનુભવનારો માણસ જો ઉત્તમ પ્રસંગમાં જોડાયો હોય, અથવા તેના મનના પરિણામ ઉત્તરોત્તર શુભ માર્ગે પ્રવર્તતા હોય તો તેવા માણસે પછી તે નહારા પ્રસંગોને સ્મરણમાં રાખવાની જરૂર નથી. કારણકે, તેવા માણસને નહારા પ્રસંગોનું સ્મરણ શુભ પરિણામનો ભંગ કરનારું થઈ પડે છે અને તેથી તેને ઘણીજ હાનિ થવા સંભવ છે.

જે અધિકારી એવો હોય કે જેણે નહારા પ્રસંગો અનુભવ્યા હોય, પણ જો તે શુભ પરિણામી ન હોય, તો તેણે તેવા પ્રસંગોનું વારંવાર સ્મરણ કરી હૃદયમાં પશ્ચાતાપ કરવો જોઈએ. એથી કરીને તે શુભ પરિણામી થઈ શકે છે.

જે આ સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્રધારી થયો હોય, તેણે સંસારને લગતા વિષયોપયોગ તથા ગૃહાવાસમાં પોતે અનુભવેલા શુભ સુખ પુનઃ સ્મરણ કરવાનું જોઈએ; એના સ્મરણથી વખતે મનોવૃત્તિ વિકારી બની જાય છે અને તેથી ચારિત્રનો ભંગ થઈ જાય છે. આવા હેતુને લઈને મહાનુભાવ જિનભગવંતે પોતાની સૂત્રવાણીમાં કહ્યું છે કે, “ચારિત્રધારી સાધુએ પોતાના દેશનો, નગરનો, અને સગાસંબંધીઓનો પ્રસંગ ન રાખવો.” કારણકે, એ સર્વના પ્રસંગથી

Sh. K.-૩૬.

મુનિને પુર્વની અનુભૂત અવસ્થાનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને તેથી તેની મનો વૃત્તિ વિકારી થઈ જાય છે.

ગૃહસ્થ અધિકારીને પણ કેટલાએક પ્રસંગો ભુલી જવાની જરૂર છે. ગૃહાવાસને લઈને અનેક પ્રકારના શુભાશુભ પ્રસંગો આવ્યા વિના રહેતા નથી. કોઈએ કટુ વચન કહ્યું હોય, કોઈએ અપમાન કર્યું હોય, કોઈએ દુષ્ટ વર્તન ચલાવ્યું હોય, અને કોઈએ અવર્ણવાદ કે નિંદા કરી હોય, આવા પ્રસંગો તત્કાળ વિસરી જવામાં લાભ છે. જો એ વાતોનું પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરવામાં આવે, તો તેથી ઉલટો અધિક અધિક પરિતાપ થાય છે; દ્રેષ વધતો જાય છે અને ચિત્તની પ્રસન્નતાનો લોપ શરીરમાં અને મનમાં—ઉભયમાં હાનિ થાય છે. એવા પ્રસંગને સ્મરણમાંથી કાઢી નાખવા જોઈએ. જ્યાંસુધી એ પ્રસંગોનું વિસ્મરણ નહીં થાય, ત્યાંસુધી તે હૃદયને શક્યની જેમ પીડા કરનારા થઈ પડે છે. આવા પ્રસંગો વિસરી જવામાંજ શરીરનું તથા મનનું આરોગ્ય રહેલું છે. એવા પ્રસંગોના વિસ્મરણમાં અધ્યાત્મ બળની વૃદ્ધિ પણ રહેલી છે. કારણકે, અધ્યાત્મ બળની અંદર મનની સ્વસ્થતા રાખવી જોઈએ અને મનની સ્વસ્થતા રાખવામાં મનની વૃત્તિ સ્થિર રહેવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી મનની અંદર કોઈ જાતના સ્મરણ થયા કરતા હોય, ત્યાંસુધી મન સ્થિર રહી શકતું નથી.

પ્રિયશિષ્ય, આ ઉપર એક મનોહર દૃષ્ટાંત સાંભળવા જેવું છે, તે તું એક ચિત્ત સાંભળ—

પૂર્વે દક્ષિણ દેશમાં ચંદ્રનગર નામે એક નગર હતું, તે નગરમાં શિવદાસ નામે એક ગૃહસ્થ શ્રાવક રહેતો હતો. શિવદાસને સુચિત્તા નામે એક શ્રાવિકા સ્ત્રી હતી તે વિદુષી અને સદ્ગુણી હતી. શિવદાસ અને સુચિત્તાનું દાંપત્ય અપ્રતિમ હતું, તેમની વચ્ચે જાદુ પ્રેમ રહેલો હતો. શિવદાસની મનોવૃત્તિ ધાર્મિક હતી અને સુચિત્તા તેને અનુસરી સ્વધર્મ પ્રમાણે વર્તતી હતી. આ શ્રાવક દંપતીના પ્રેમની પ્રશંસા ચંદ્રનગરના પ્રબલ વર્ગમાં સારી રીતે થતી હતી. તેમને શ્રાવક સંસાર સર્વ રીતે નિર્દોષ અને પવિત્રતાથી ચાલતો હતો. શિવદાસના ઘરની સ્થિતિ સારી હતી. તે સંપત્તિમાં અને વૈભવમાં પૂર્ણ સુખી હતો. આવું ગૃહસુખ છતાં તે સ્વધર્મમાં સારી રીતે વર્તતો અને નિર્માની થઈ સર્વનો આદર—સત્કાર કરતો હતો.

કેટલોક સમય ગયા પછી શિવદાસને મનોરમ નામે એક પુત્ર થયો હતો. મનોરમના જન્મથી એ પ્રેમી દંપતીને અપાર આનંદ ઉત્પન્ન થયો હતો. મનોરમ બાલ્યવયથી ચપલ અને નમ્ર હતો તે સાથે તેનામાં અનુપમ સૌંદર્ય હતું.

જ્યારે મનોરમ યુવાન વયનો થયો ત્યારે તે ઘણો બુદ્ધિમાન અને ચતુર હોવાથી સારી કેળવણી પામ્યો હતો. જેવી તેનામાં રૂપ અને ગુણની સંપત્તિ હતી, તેવી શારીરિક સંપત્તિ ન હતી. તે શરીરે કૃશ રહેતો હતો. યુવાનમાં જેવું જોઈએ, તેવું પણ તેનામાં પ્રાપ્ત થયું ન હતું.

શિવદાસ અને સુચિત્તા પોતાનો પુત્ર યુવાન થયેલો જોઈ તેનો વિવાહ કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. પછી કોઈ ચોક્કસ ગૃહસ્થની ઉત્તમ કન્યાની સાથે મનોરમના લગ્ન કર્યાં. શિવદાસ અને સુચિત્તાના ગૃહમાં પુત્રવધૂ શ્રંગાર ધારણ કરી ફરવા લાગી. ઘરમાં ફરતી પુત્રવધૂના નુપૂરનો ધ્વનિ સાંભળી તે પ્રેમી દંપતી હૃદયમાં આનંદ પામવા લાગ્યાં અને પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યાં.

મનોરમની સ્ત્રીનું નામ કાંતા હતું. કાંતા ઘણી સૌંદર્યવતી અને ચતુર હતી. તે સાથે તે ઘણી ચકોર અને સાવચેત હતી. કાંતા જ્યારે પુર્ણ યૌવનવતી થઈ ત્યારે તેના હૃદયમાં વિષય વિકાર વધવા લાગ્યા અને તેથી તે અનેક પ્રકારની મદ ભરેલી ચેષ્ટા કરવા લાગી.

મનોરમ સુંદર અને યુવાન હતો પણ શરીરની નિર્બળતાથી તે વિષયની ઘણી શક્તિ ધરાવતો ન હતો તે સાથે તે ધાર્મિક વૃત્તિનો હોવાથી વિષય ઉપર અતિ પ્રિતિવાળો ન હતો. તે પોતી સ્ત્રી કાંતાપર પ્રેમી હતા, પણ તે પ્રેમ તેના વિષયને લઈને વહેતો. પણ સ્વધર્મને કળે ન હતો. “પોતાની વિચારિત સ્ત્રી પુરૂષને આ સંસારસાગરને તરવામાં નાવિકારૂપ છે અને સંસારના સર્વ પ્રકારના કાર્યોમાં સહાયકારિણી છે, એ સ્ત્રી તરફ પુરૂષે સદા પ્રેમભાવથી વર્તવું જોઈએ” આવા ઉત્તમ પ્રબુદ્ધ વિચારોને લઈને વિદ્વાન મનોરમ પોતાની સ્ત્રી ઉપર સારી પ્રીતિ ધરાવતો હતો. જેવી રીતે મનોરમ તેણીની પર પ્રિતિવાળો હતો, તેવીજ રીતે કાંતા તેની તરફ પ્રિતિવાળી ન હતી કારણકે, તેણી વિષયની ઇચ્છાવાળી હતી. અને તેની તે વિષયેચ્છા

મનોરમ પાસેથી જોઈએ તેવી રીતે તૃપ્ત થતી ન હતી. ઉત્કટચાવન વાળી કાંતા ઉત્કટ ચૈવનવાળા પુરૂષને ઈચ્છતી હતી.

કાંતાના હૃદયમાં વિષયની તીવ્ર કામના સદા જાગ્રત રહેતી આપણા માતાપિતાનો અને શ્વસુરના પક્ષના દબાણને લઈને તે દુરાચાર સેવી શક્તી ન હતી દુરાચારની તીવ્ર ઈચ્છા તેના હૃદયમાં સંકલ્પરૂપે થતી પણ પાછી તે નિવૃત્ત થઈ જતી હતી.

એકવખતે સિવદાસને ઘેર કોઈ તરૂણ પુરૂષ મીજમાન થઈને આવ્યો. તે શિવદાસની સ્ત્રી સુચિતાના પ્રિયરનો અંગધી હતો. કોઈ કાર્ય પ્રસંગે તે ચંદ્રનગરમાં આવ્યો હતો; તે યુવાન પુરૂષને જોઈ કાંતાનું કાંમી હૃદય વિષય વાસનાથી આકુળ આકુળ થઈ માંડયું હતું કોઈ પણ યુક્તિથી તે પુરૂષને મેળવવા તે ચ્હાતી હતી કાંતા વારંવાર તે યુવાનની સામું જોયા કરતી અને પોતાની તીવ્રકામચ્છા પ્રગટ કરતી હતી તે આવનાર પુરૂષનું નામ કુબેર હતું અને તે સ્વભાવે શાણો હતો, અને તે પોતાની કુલીનતાને લઈને દુરાચારથી દૂર રહેનારો હતો. તથાપિ તે અવિવાહિત હોવાથી ગુપ્ત રીતે વિષય વાસનાના વિકારી સંકલ્પ કર્યો કરતો હતો કાંતા વારંવાર તેની સામે જોઈ વિવિધ ચેષ્ટા કરતી તે ઉપરથી તેનું મન જરા લોભાયું હતું પણ કુલીનતાના દાખથી તે પોતાના મનને કબજે રાખવા પ્રયત્ન કરતો હતો એક વખતે રાત્રિનો સમય હતો. શિવદાસ પોતાની સ્ત્રી સુચિતાના ઓરડામાં સુતો હતો અને મનોરમ કાંતાની સાથે તેના ખીજા ખંડમાં સુતો હતો આ વખતે મીજમાનરૂપે આવેલા કુબેરને નિયમિત કરેલા અતિથી ગૃહમાં સુવાડયો હતો. મધ્ય રાત્રિનો સમય થયો અને સર્વ નિદ્રાને આધીન થયાં હતાં તે વખતે વિષયના વેગમાં તણાતી કાંતા વિકારી વિચાર કરતી જાગતી હતી. પોતાની પાસે સુતેલા પોતાના પતિ મનોરમને નિદ્રાધીન થયેલો જોઈ કાંતા હળવે હળવે શય્યામાંથી બેઠી થઈ અને મંદમંદ પગલાં ભરતી જ્યાં કુબેર સુતો હતો; તે અતિથિગૃહમાં આવી દાખલ થઈ ગઈ, કુબેર નિદ્રાને આધીન થઈ ગયો હતો. કામી કાંતા હળવે હળવે તેની પાસે આવી ઊભીરહી ક્ષણ વાર તેણીએ વિચાર કર્યો કે, 'હવે શું કરવું?' પછી કામના આ-

ભુથી પીડિત એવી તે પ્રમદાએ કુબેરને સ્પર્શ કર્યો અને તેથી તે તરત જાગ્યો થઈ ગયો. જાગ્યો થયેલા કુબેરે જોયું ત્યાં પોતાની પાસે કાંતાને ઊભેલી દીડી. તેણે સંજ્ઞાથી પુછ્યું “ અત્યારે કેમ આવ્યાં છો ? ” કાંતા મંદ સ્વરે બોલી—“ તમારી ઇચ્છાને આધીન થવા આવી છું ” જેના ઘરમાં હું મીઠાખાન થઈ આવ્યો છું અને જેનું હું અન્ન ખાઉં છું. એવા સંજ્ઞાના ઘરમાં દુરાચાર સેવવો એ મને યોગ્ય લાગતું નથી. માટે તમે પાછા ચાલ્યાં જાઓ અને તમારા પતિની શુદ્ધ હૃદયથી સેવા કરો. “કુબેરના આવા વચન સાંભળી નિરાશ થયેલી કાંતા કાલાવાલા કરતી બોલી—” કુબેર, તમારે આ વખતે મારો અનાદર કરવો યોગ્ય નથી. મારા બંને કુળની મર્યાદા છોડી હું તમારી પાસે આવી છું. મને આમ નિરાશ કરવી એ તમારા કુળને ઘટે નહિ. હું મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા શિવાય જવાની નથી. આ પ્રમાણે કુબેર અને કાંતાની વચ્ચે કેટલીક રંગગ ચાલી હતી.

આ તરફ દૈવયોગે શય્યામાં સુતેલો મનોરમ જાગી ગયો. તેણે પોતાની પાસે કાંતાને દીડી નહિ, એટલે તે સંજ્ઞા પામી વિચાર કરવા લાગ્યો, તરત ઘરની બહાર નીકળી તે પોતાની સ્ત્રીને આમ તેમ શોધવા લાગ્યો, શોધતો શોધતો અતિથિ ગૃહની પાસે આવ્યો, ત્યાં ઝીણું ઝીણું મનુષ્યનો સ્વર તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તે હળવે હળવે શંકા કરતો અતિથિ ગૃહના દ્વાર આગળ ઉભો રહ્યો. ત્યાં અંદર કાંતા અને કુબેરની વાતચિત તેના સાંભળવામાં આવી. અતિથિ ગૃહમાં એક નાનો દીપક બળતો હતો, તેથી તેની દૃષ્ટિ પણ તેમને જોવાને સમર્થ થઈ હતી. કાંતા અને કુબેરની વચ્ચે જે વાતચિત થઈ હતી, તે બધી તેના સાંભળવામાં આવી હતી. આખરે યુવાન છતાં કુલીનતાના પ્રભાવથી કુબેરે કાંતાની પ્રાર્થના સ્વીકારી નહિ અને તેથી તે યૌવનવતી પ્રમદાએ બળાત્કારે કુબેરને આશ્રિગન કર્યું તથાપિ જિતેન્દ્રિય કુબેરે તેણીને તરછોડી નાખી.

કુબેરની આવી સદ્વૃત્તિ અને કાંતાની નંદારી વૃત્તિ જોઈ મનોરમ આશ્ચર્ય પામ્યો હતો. તેણે પોતાના મનમાં કુબેરને સત્કાર અને કાંતાને ત્રિષ્કાર આપ્યો હતો.

ક્ષણુવાર પછી મનોરમ તરત અચાનક અતિથિ ગૃહમાં દાખલ થઈ પ્રગટ થયો તેને જોતાંજ કાંતા હૃદયથી ગઈ, અને કુબેરદત્તને પણ લગ્ન ઉત્પન્ન થઈ હતી. મનોરમને જોતાંજ કુબેરે જણાવ્યું કે, “ભાઈ હું નિર્દોષ રહ્યો છું મારી ઉપર કોઈ જાતની શંકા લાવશે નહિ.” તે વખતે કાંતાએ કહ્યું “હું પણ નિર્દોષ છું આ કુબેરે મને દિવસે સંકેત કરી અત્યારે બોલાવી હતી.” કુબેરના સત્ય વચન અને કાંતાના અસત્ય વચન સાંભળી મનોરમ વિચાર માં પડી ગયો અને તેના હૃદયમાં કાંતાને માટે ઘણો તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે તેણે જરા ઉંચે સ્વરે કહ્યું “ભદ્ર કુબેર, તમારી પવિત્રતા મારા જાન્યુનામાં છે તમારા જેવા કુલીન પુરુષને પૂર્ણ શાખામી ઘટે છે આ દુષ્ટ સ્ત્રીને ધિક્કાર છે, જેના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરનારો હું વિશ્વાસથી રહેતો હતો. આ જગતમાં સ્ત્રી જાતિને સર્વરીતે ધિક્કાર છે. આવી કુલટાઓ પિતૃકુલ અને શ્વસુર કુલ ઉલ્લંઘન કરે છે” આ પ્રમાણે કહી મનોરમ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પાછળથી શરમાએલો કુબેર ઉઠીને શરમાઈ પોતનો સામાન લઈ ચાલતો થયો હતો, તે શિવદાસ અને સુચિતાને પણ મળ્યો ન હતો,

પોતાના પતિએ આ વાત જાણી એથી કાંતા શરમાઈને પોતાના ઓરડામાં આવી. પોતે ગુમપણે કરવા ધારેલો દુરાચાર પ્રકાશિત થયો, એથી તેણીના મનમાં ભારે શોક અને ચિંતા ઉત્પન્ન થવા લાગી. કાંતા પોતાની ઈર્દિયોને આધીન રહેનારી હોવાથી તેણીએ હિંમતથી કુબેર સાથે દુરાચાર સેવવાનું સાહસ કર્યું હતું, પણ તેણીનામાં કુલીનતાનો ગુણ હતો. તે ગુમ રીતે દુરાચાર સેવવા ઇચ્છતી પણ પ્રત્યક્ષ રીતે સેવવા ઇચ્છતી નહતી, આથી તેણીના મનમાં ભારે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો અને આ વાતની જો પોતાનો પતિ તેણીના સાસુ સસરાને અને માતૃપિતાને કહેશે તો મને ઘણો તિરસ્કાર મળશે, આવું ધારી તે અદ્વૈત મતિ કાંતા ઘરની બાહર નીકળી ગઈ અને નગરની બાહર આવી એક ઉંડા કુવામાં તેણીએ ઝંપલાવી પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો હતો.

સદ્બુદ્ધિ મનોરમે ‘પોતાની સ્ત્રી ક્યાં ગઈ છે?’ એ વાતનો વિચાર કર્યો નહીં, પણ તે નકારો દેખાવ જોઈ વારંવાર તેની ચિંતા

કરવા લાગ્યો અને તેને આ સંસાર ઉપરથી પૂર્ણ અભાવ થઈ ગયો. “પ્રાતઃકાળે મેમાન થઈ આવેલો કુબેર પોતાની શુદ્ધતા પ્રગટ કરવાને પિતાને વાત કહેશે અને તે પિતા મારી સ્ત્રીને ઠપકો આપશે એમ, કરતાં આ દુરાચારની વાત બંધે દેશશે. અને હું જોઈ કુલટા સ્ત્રીનો પતિ હોઈ સર્વ ઠેકાણે વગોવાઈશ.” આવો વિચાર કરી મનોરમ તે વખતે પોતાના ઘરનો અને કુટુંબનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યો હતો.

પ્રાતઃકાળે શિવદાસ અને સુચિતા બંધત થયાં તેમણે પુત્ર તથા પુત્ર વધૂને જ્યાં નહીં એટલે ચિંતાતુર થઈ ગયાં અને ચારે તરફ તેની તપાસ કરવા લાગ્યાં. ત્યાં અતિથિ ગૃહમાં તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, જે મેમાન કુબેર પોતાને ત્યાં આવ્યો હતો, તે પણ નથી; આથી તેમના મનમાં વિશેષ શંકા ઉત્પન્ન થઈ, અને ગામમાં તેને માટે તપાસ કરવા માંડી. બંને દંપતિએ પુત્ર અને પુત્રના શોકમાં લોજન કર્યું નહીં અને અતિશય વિદાય કરવા માંડ્યો, એવામાં કોઈએ આવી બળર આપ્યા કે, “નગરની બાહર આવેલા એક કુવામાંથી કોઈ સ્ત્રીનું શબ નીકળ્યું છે, અને તે કોણ છે ? તેને માટે રાજ તરફથી તપાસ ચાલે છે, તે સાંભળતાં જ શિવદાસ તે સ્થળે ગયો. ત્યાં તેણે પોતાના પુત્રની વધૂ કાંતાને મરેલી જોઈ; આથી તે વિષે જાણવા માંડ્યો અને તરત જ તેણે રાજની પાસે ‘તે પોતાના પુત્રની વધૂ છે’ એ વાત જણાવી. રાજના અધિકારીએ પુત્ર વધૂને મરવાનું કારણ પૂછ્યું, જે વાત તેના બાળવામાં નથી એમ જાહેર કર્યું, અને પોતાના પુત્રનો પણ પત્તા નથી. એ વાત પણ જણાવી. આ વખતે શિવદાસની જુગની લીધાથી રાજના અધિકારીઓના બાળવામાં આવ્યું કે, તેને ઘેર જે કુબેર મેમાન તરીકે આવ્યો હતો, તેમાંથી આ અડખડ થયેલી છે.

આ બનાવથી શિવદાસ એને સુચિતા ઘણા જ ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યાં, અને છેવટે એ પુત્રના શોકથી અનશન કરી મૃત્યુ પામી ગયાં હતાં.

આ તરફ ઘરમાંથી નાશી ચાલી નીકળેલો મનોરમ કોઈ દૂર દેશમાં આવેલા નગરમાં આવ્યો, અને ત્યાં તેણે કોઈ જૈન મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી, અને મનોવિજય નામ ધારણ કર્યું. વૈરાગ્યથી રંગિત થયેલો મનોરમ ચારિત્ર લઈ તેને યથાર્થ રીતે પાળતો હતો,

કેટલોક સમય થયા પછી મનોરમ પોતાના માતાપિતાને ધર્મ પમાડવાની ઇચ્છાથી ચંદ્રનગરમાં આવી ચડ્યો, તેની સાથે તેના ગુરૂ અને બીજા મુનિનો પરિવાર હતો, જ્યારે તેણે ચંદ્રનગરમાં તપાસ કરી, ત્યાં પોતાની સ્ત્રી કાંતા કુવામાં ઝંપલાવી મૃત્યુ પામી અને પાંછળથી માતા પિતા પણ મૃત્યુ પામ્યા—એ બળર તેના જાણવામાં આવી; આથી તે મનોવિજય મુનિને ઘણો અક્રોશ થયો, અને તે બધાના મૃત્યુનું કારણ પોતે છે, એમ માની તે ઘણો શોક કરવા લાગ્યો. તે પોતાની સાધુ ક્રિયા અને સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરતાં પણ તેનું ચિંતવન કરતો, અને તેથી તે પોતાની ધર્મ ક્રિયા સારી રીતે કરી શકતો નહોતો.

એક વખતે મનોવિજય ગુરૂની પાસે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરવા બેઠો હતો. તે વખતે પ્રતિક્રમણના પાઠોમાં તે ઘણી ભૂલો કરતો હતો. વારંવાર તેની આવી ભૂલો થતી જોઈ તે ક્રિયા પુર્ણ થયા પછી ગુરૂએ તેને તેમ થવાનું કારણ પુછ્યું; એટલે તેણે સત્ય વૃત્તાંત ગુરૂની આગળ નિવેદન કર્યો હતો.

પોતાના શિષ્યના મુખથી આ વૃત્તાંત સાંભળી ગુરૂએ તેને આ પ્રમાણે બોધ આપ્યો હતો, “ શિષ્ય, આ જગતમાં સંસારના અનેક બનાવો થયા કરે છે, તેવા બનાવોનું સ્મરણ કરવું ન જોઈએ. ગૃહસ્થે જ્યારથી સંસારનો ત્યાગ કરી પંચમહાવ્રત ગ્રહણ કર્યો, ત્યારથી તેણે પોતાના સંસારના કોઈપણ બનાવોનું સ્મરણ કરવું ન જોઈએ, તેનું સ્મરણ કરવાથી ચારિત્ર ધર્મમાં સ્ખલના અને અંતરાય થાય છે, એ વાત લક્ષમાં રાખવાની છે. મુનિનું ચારિત્ર જીવન જીદાંજ પ્રકારનું છે. તેના આત્માએ જાણે બીજા જન્મ લીધો હોય, તેમ માનવાનું છે. મુનિધર્મને ધારણ કરનારા પુરૂષોએ તેવા હેતુને લઈને પોતાના દેશના ગામના અને સંબંધીઓના સહવાસમાં રહેવાની ના કહેલી છે.” વત્સ, હવેથી તું તારા સાંસારિક બનાવોનું સ્મરણ કરીશ નહિ તારા હૃદયમાંથી તે વાતને દૂર કરી ભુલ્લી જ કેટલીએક વાતોનું વિસ્મરણ કરવાથી ઘણા લાભ થાય છે, પૂર્વે જે વાત આપણા અનુભવમાં આવી હતી, તે સમયેજ આપણે તે વાતના અનુભવી હતા, આજે તે પ્રસંગ પિતી જવાથી આપણે કાંઈ તેવા અનુભવી થવાના નથી તેમ તે વખતના જેવું દુઃખ આપણને થવાનું નથી, પણ તે વાતનું સ્મરણ કરવાથી આપણે તે આપણા ભુતકાળના અનિષ્ટ પ્રસંગને પાછો ફરીને

સજીએ છીએ, અને જે ન હતું તેને નવેસરથી ઉભું કરીને દુઃખી થઈએ છીએ, આમ હોવાથી બની ગયેલા અનિષ્ટ વા ઇષ્ટ પ્રસંગોનું કદિપણ સ્મરણ કરવું ન જોઈએ, એવા પ્રસંગનું સ્મરણ ગૃહસ્થને કરવું યોગ્ય નથી. તો પછી સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થયેલાને સ્મરણ કરવું કેમ યોગ્ય કહેવાય? સ્મરણ કરવામાં કદિ સ્વદય પણ લાલ હોય તો સ્મરણ કરવું કામનું છે, પણ લાલને બદલે વિશેષ હાનિ છે, ત્યાં તમારા જેવા બુદ્ધિમાને તેનું શું કરવા સ્મરણ કરવું? હે શિષ્ય, જરા તું એ પૂર્વના સાંસારિક બનાવોનું વિસ્મરણ કરીશ તો તું તારા પ્રસન્ન રહેવાના સ્વભાવને કેળવી શકીશ, તારા શાંત એવા સાત્ત્વિક સ્વભાવને પોષી શકીશ, અને એકાગ્રતા સાધવાનું બળ મેળવી શકીશ જે એકાગ્રતા ચારિત્રના સામર્થ્યને ઉઘાડવાની કુચી છે,

પ્રિય શિષ્ય, દિવસના બનેલા એવા અપ્રિય પ્રસંગોને રાત્રે ભુલી જા, અને રાત્રે બનેલા પ્રસંગોને દિવસે ભુલી જા. તારી સ્મૃતિપર ઉપર પડેલા તે સાંસારિક ચિત્રો ઉપર તું હડતાળ માર, અને શુભ સ્મરણથી તેને ઘસી ભુંસીને કાઢી નાંખ. આનંદ જનક ઇષ્ટ શુભ ધ્યાનના વિચારોને સેવતો નિદ્રા વશ થા, અને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે ધર્મ જાગરણથી ઉઠ, ત્યારે જાણે તું જગતમાં આજેજ જન્મે હો, તમારા જીવનનો આ પ્રથમ દિવસ છે, અને પૂર્વે કર્યું અપ્રિય બન્યુંજ નથી, તે પ્રમાણે વર્ત લવિષ્યનો વિચાર કરતો નહીં, તારા ચારિત્રધર્મના વિચારો અને સ્વાધ્યાયના વિચારો સેવતો તું દિવસ વ્યતીત કર, દિવસે કાંઈપણ પ્રતિકુળ પ્રસંગ બને તો તેની છાપ સ્મૃતિપર પડવા દઈશ નહિ. તત્કાળ તેને ભુંસી નાંખજે, અને આ પ્રમાણે નિત્ય ચારિત્ર ધર્મને લગતા વિચારોનેજ સેવતો આયુષ્યને વ્યતીત કર. ”

ગુરૂની આ વાણી સાંભળી મનોવિજ્ઞ્ય પ્રબોધ પામી ગયો હતો. તેણે તત્કાળ તે પૂર્વના બનાવોના વિચાર તું સ્મરણ કર્યું અને પોતાના વતનમાંથી વિહાર કરાવાને ગુરૂને વિનંતિ કરી, તે પછી કૃપાહુ ગુરૂ મનોવિજ્ઞ્ય અને બીજા શિષ્યોનો પરિવાર લઈ ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થલે આદ્યા ગયા હતા. ત્યાર પછી મનોવિજ્ઞ્યના મન ઉપર તે બનાવના વિચારો આવ્યા ન હતા અને પોતાની વિસ્મરણ કળાના બળથી તેણે અસ્ખલિતપણે ચારિત્રને દીપાવ્યું હતું.

Sh K.-૪૦.

પેલો કુબેર ત્યાંથી નાશી પોતાને ઘેર આવ્યો હતો. પાછળથી તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે, મનોરમ ચાલ્યો ગયો અને તેની સ્ત્રી કાંતા એ કુવામાં યડી આત્મ ઘાત કર્યો. અને પછી શિવદાસ અને સુચિતા પુત્ર શોકથી અનશન કરી મત્યુ પામી ગયા. આ વૃત્તાંત સાંભળી તેના હૃદયમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો. તેથી તે કોઈ વિદ્વાન મુનિની પાસે દીક્ષા લેવા નીકળ્યો, ત્યાં કોઈ ગામમાં મુનિ મનોવિજયનો તેને યોગ થઈ આવ્યો હતો. મુનિ મનોવિજયે તેની પવિત્ર વૃત્તિ જોઈ દીક્ષા આપી હતી. દીક્ષા આપ્યા પછી તેને પણ વારંવાર કાંતાનો અનિષ્ટ પ્રસંગ યાદ આવતો હતો અને તેથી તે પોતાના સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં ભુલો કરતો તે ઉપરથી મુનિ મનોવિજયે તેનું કારણ પુછતાં તેણે પોતાનો શિવદાસ શેઠને ઘેર થયેલો બધો વૃત્તાંત જાહેર કર્યો, જેથી મનોવિજયે તેને ઓળખ્યો અને તે વાતનું વિસ્મરણ કરવાને યોગ આપ્યો હતો તેથી તે સર્વ બનાવનું વિસ્મરણ કરી ચારિત્ર ધર્મને સાધી શક્યો હતો.

ગુરૂ—હે પ્રિય ગૃહસ્થ શિષ્ય, આ ઉપરથી તારે ખરેખરો યોગ લેવાનો છે. તારા સાંસારિક બનાવોને ભુલી જજે અને તેવા પ્રસંગોને વિસ્મરણ કરવાની ટેવ રાખજે. જો તું પ્રયત્ન પૂર્વક આ વિસ્મરણ કરવાની કળા શીખીશ અને તેનો અભ્યાસ કરીશ તો તું તારી સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ ભાવનાને અને સિદ્ધિને મેળવી શકીશ.

ગુરૂનો આ ઉપદેશ સાંભળી તે બંને શિષ્યો ઘણાજ પ્રસન્ન થયા હતા અને તેમણે અંતઃકરણથી ગુરૂનો આભાર માન્યો હતો.

આ વખતે વર્ષાઋતુનો સમય નજીક આવવાથી ગુરૂએ ત્યાંથી વિહાર કરવાનો વિચાર કર્યો. પછી ગુરૂની આજ્ઞા થવાથી તે મનો યતિ શિષ્ય ગુરૂની સાથે તૈયાર થયો હતો.

આ વખતે ગૃહસ્થ શિષ્યે ગુરૂને વિનંતિ કરી કે, “ મહાનુભાવ, મને શી આજ્ઞા છે ? જો આપની ઇચ્છા હોય તો હું આપની સાથે આવું. આપના સમાગમથી મને ઘણાજ લાભ થાય છે.

ગુરૂ—હે વિનીત શિષ્ય, જ્યાંસુધી ગૃહસ્થના વેષમાં છે, ત્યાં સુધી અમારી સાથે તારાથી આવી શકાશે નહીં. કારણકે, ગૃહસ્થની સાથે રહેવું એ અમારા આચારની વિરૂદ્ધ છે.

શિષ્ય—કૃપાનિધિ, ત્યારે જો આપ મારામાં યોગ્યતા જોતા હો તો મને ચારિત્ર ધર્મની દીક્ષા આપો. આપના જેવા ગુરૂની પાસે ચારિત્ર લેવાની મારી ધઁચ્છા છે.

ગુરૂ—હૈ શિષ્ય, તારામાં સર્વ પ્રકારની યોગ્યતા છે, પણ જ્યાંસુધી તું ગૃહસ્થ ધર્મનું યથાર્થ પાલન કરવાની ધઁચ્છા રાખે છે, ત્યાંસુધી તને ચારિત્ર ધર્મ આપવો એ અમને યોગ્ય લાગતું નથી. જે દિવસે તારા હૃદયના પરિણામ ચારિત્ર ધર્મ લેવાને માટેજ ઉત્સુક થશે અને ગૃહસ્થ ધર્મ ઉપરથી તારી ભાવના શિથિલ થશે, તે દિવસે તને ચારિત્ર આપવું, એ અમને યોગ્ય લાગે છે.

ગૃહસ્થ શિષ્ય—“ મહાનુભાવ આપના જેવા ઉત્તમ ગુરૂ પાસે ચારિત્ર લેવાના મારા પરિણામ જાગ્રત છે, તથાપિ ગૃહસ્થધર્મની ઉચ્ચતા જાણવાની અને તે ધર્મમાં રહી આત્મસાધન કરવાની મારી અંતરેચ્છા થયા કરે છે, તે છતાં જો આપ મને ચારિત્રધર્મ આપવા કૃપા કરતા હો, તો મારી ધઁચ્છા તે ગ્રહણ કરવાને પરિપુર્ણ છે. હવે મારે શું કરવું ? અને તે વિષે આપની શી સલાહ છે ? તે મને કહેવાની કૃપા કરશો.

ગુરૂ—ગૃહસ્થ શિષ્ય, શ્રાવકના ગૃહસ્થ ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણી અને તે સર્વને જાણાવી તે પછી યતિ ધર્મ ગ્રહણ કરવા તું ધઁચ્છા રાખજે. કારણકે, તેમ કરવાથી શ્રાવક ધર્મ અને યતિધર્મ બંનેનું સ્વરૂપ તારા જાણવામાં આવશે એટલે તું તારા જીવનને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મુકી શકીશ.

શિષ્ય—“ ભગવન, ત્યારે આપ કૃપા કરી મને સાથે લ્યો, અમે આપના વિહાર માર્ગમાં મને ગૃહસ્થ ધર્મનો ઉપદેશ આપો.

ગૃહસ્થ શિષ્યની આવી પ્રાર્થના સાંભળી ગુરૂ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—“ હૈ વિનીત શિષ્ય, તને ગૃહસ્થ ધર્મનો સ્પષ્ટ રીતે બોધ કરવો, એમાં અમને કેટલીએક કહેવાની મુશ્કેલીઓ આવશે, માટે તું અહીંથી સિદ્ધ તીર્થમાં જા. તે સ્થળે તીર્થ કરવા આવેલા ઘણા ગૃહસ્થ પુરૂષમોથી તને કોઈ યોગ્ય ઉપદેશક ગૃહસ્થ પુરૂષ મળી આવશે અને તેની પાસેથી તું ગૃહસ્થ ધર્મનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરજે.

શિષ્ય—ભગવનઆપની આજ્ઞાથી હું સિદ્ધતીર્થમાં જાઉં છું. પણ મને ઉત્તમ ઉપદેશક ગૃહસ્થ મળવાની આશા નથી. તેમ છતાં

કદિ કોઈ ગૃહસ્થ મળશે, પણ તમારા જેવા વિદ્વાન ગુરૂના મુખની વાણી સાંભળનારા એવા મને ખીજ કોઈપણ ગૃહસ્થની વાણીમાં આનંદ આવશે નહીં.

આ વખતે ગુરૂ સ્મરણ કરીને બોલ્યા—“હે વિનીત શિષ્ય, સિદ્ધતીર્થની પાસે એક આત્મારામ નામના એક શ્રાવક ગૃહસ્થનો તારે મેળાપ થશે તે ગૃહસ્થ ધર્મ, વૈરાગ્ય, નીતિ, અને આચારના સારા વિદ્વાન અને ઉપદેશક છે તે સાથે તે અતુર્થવ્રજનો ઉચ્ચાર કરી ભાવચારિત્રી થઈ લોકોનો ઉપકાર કરવાને ફરતા ફરે છે. તું તે મહા-નુભાવની શરણે જા અને તેમની પાસે ગૃહસ્થધર્મનો ઉપદેશ લઈ પછી મારીપાસે આવજે, પછી હું તારી યોગ્યતા જોઈ તને ચારિત્ર આપીશ.

ગુરૂની આવી આજ્ઞા થતાં તે ગૃહસ્થ શિષ્ય તેમને વંદના કરી ચાલી નીકળ્યો હતો અને તે વિદ્વાન ગુરૂ તથા તેમનો શિષ્ય જાને કોઈ પવિત્રતીર્થમાં યાત્રા કરવાને ત્યાં વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યા હતા.

